GRENAA I FORTID OG NUTID

ET JUBILÆUMSSKRIFT

CARL SVENSTRUP

GRENAA

I FORTID OG NUTID

ET JUBILÆUMSSKRIFT

GRENAA BYS HISTORIE

FRA AAR 1800 TIL NUTIDEN

MED EN KORT OVERSIGT OVER TIDEN FOR 1800

UDGIVET AF GRENAA BYRAAD

1915

Af samme Forfatter er tidligere udkommet:

Grenaa Bys Historie Bind B: En personalhistorisk-topografisk Beskrivelse af Byens ældre Ejendomme og deres Beboere gennem Tiderne (Søndergade, Torvet og Storegade). 500 Sider. Ill. 1938.

Grenaa Bys Historie Bind A: Den egentlige Byhistorie. I. Halvbind, Tiden indtil Aar 1800. Heraf er udkommet 6 Hæfter. Et afsluttende Hæfte ventes udsendt i Sommeren 1945, hvis Papir kan skaffes. (Ialt ca. 700 Sider. Ill.)

Fra det gamle Grenaa. Særtryk af en Række Avis- og Tidsskriftartikler fra 20 Aar. 1924—44. Ca. 450 Sider. Ill. 1944.

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER . AARHUS

Naar Grenaa Byraad har foranlediget nærværende Jubilæumsskrift udgivet, har Formaalet været herigennem at give nuværende og kommende Slægter en kortfattet Beretning om det Samfundsliv, der har været levet i Grenaa gennem mere end 500 Aar.

Borgernes Kaar har været vekslende gennem Tiderne, og ofte har Ulykkerne væltet ind over Byen. Men hver Gang har den — takket være dens Borgeres Udholdenhed og Dygtighed — atter rejst sig og arbejdet sig videre frem.

Truende Skyer hænger atter over Byen, og man maa i nogen Grad se Fremtiden i Møde med bange Anelser, idet det kan befrygtes, at den Blomstring, Byen var inde i, da Verdenskrigen udbrød, brat kan blive standset og afløst af trange Tider.

Under disse Forhold er det Byraadets Haab, at Bogens Beretninger maa bibringe Læserne Troen paa, at selv de største Vanskeligheder kan overvindes og nye Fremskridt skabes for Byen og Egnen, saafremt Dygtighed, Flid, Forudseenhed, Sammenhold og Retfærdighed bliver Bærepillerne i det Samfund, der i de kommende Aar skal fortsætte tidligere Slægters Arbejde.

Grenaa Borgmesterkontor, d. 26. April 1945.

P. B. V.

N. S. Pallesen.

FORORD

Nærværende Bog, som er skrevet efter Byraadets Opfordring, udgives af Grenaa By i Anledning af 500 Aars Dagen for Kongebrevet af 13. Maj 1445. — Bogen har en dobbelt Opgave:

Først selvfølgelig den at være et Festskrift i Anledning af Byjubilæet, dernæst den at danne Afslutning paa Grenaa Bys Historie Bind A.

For at kunne løse denne dobbelte Opgave er den anlagt saaledes, at dens første 74 Sider er en kort Omtale af de vigtigste Begivenheder og Forhold i Byens Historie indtil omkring Aar 1800. Bogen giver altsaa paa disse 74 Sider en Oversigt over, hvad »Grenaa Bys Historie« Bd. A fyldigt og udtømmende behandler paa den tidobbelte Plads.

Tiden fra Aar 1800 og fremefter er behandlet udførligt og udtømmende og danner altsaa, samtidig med at være Jubilæumsskriftets Hovedstykke, tillige Afslutningen paa »Grenaa Bys Historie« Bind A.

Det er mit Haab, at Bogen maa kunne tjene begge Formaal, og at de, som efter Læsning af det indledende Afsnit indtil Aar 1800, kunde ønske den ældre Historie uddybet, vil ty til Byhistoriens mere udførlige Fremstilling.

Jeg bringer en hjertelig Tak til de mange, som har hjulpet mig med Oplysninger paa forskellige Omraader, eller som har laant mig Billeder til Reproduktion. En særlig Tak vil jeg bringe Stenders Forlag for Tilladelsen til at benytte en Del af dets fortræffelige Optagelser, som i Bogen er mærket med Forlagets Navn. Endelig bringer jeg en Tak til Byraadets Festskriftsudvalg for udmærket Samarbejde, og fordi jeg har haft ganske frie Hænder til i alle Enkeltheder at planlægge og udføre dette Arbejde.

Grenaa, 8. Maj 1945. *Carl Svenstrup.*

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Afsnit: Tiden før Aar 1800.

	Side
Grenaa Forhistorie	1
Grenaa ældste Bebyggelse	3
Grenaa Bys Alder	7
Grenaa Bys Segl	10
Grenaa Bys Navn	12
Grenaa Bys ældste Privilegier og Kongebreve	13
Facsimile af de ældste Afskrifter af Privilegierne 1440 og 1445	17
Bro Hede, Enge og Hospital. — Sandflugt. — Bygrænse mod Syd	21
Grenaas Bortforleninger og Pantsættelser	25
Møntfundet i Aagade 1910	27
Det mørkeste Tidsrum i Byens Historie:	
Tiden 1626—1661. Pesten, Brandene, Krigene	30
Branden Natten 13.—14. Novbr. 1626	33
»Kejserkrigen« 1627 28	34
»Torstenssonskrigen« 1643—45	35
Branden 29. Juni 1649	38
Carl X Gustavs Krige 1657 - 60. (NB: I Bogen staar ved en Trykfejl 1567)	39
Kommissionsakten fra 1661	41
Det ældste Raadhus paa Torvet m. m.	42
Grenaa gamle Kirke ved Bavnhøj	46
St. Jørgens Gaard og Kapel ved Sdr. Mølle	50
Latinskolen	54
Grenaa Vandmølle	57
Broerne og Aaen	60
Krig og Brande i 18. Aarhundrede	63
Den store nordiske Krig	63
Brandene i 1750—51	66
Byens Styrelse indtil ca. 1800	70
Borgmester og Raad ophæves 1682	72
De eligerede Borgere	73

2. Afsnit. 19. og 20. Aarhundrede indtil Indlemmelsen 1941.

A. Tiden 1800—1850.	
Raadhuset paa Torvet fra 1805	75
Torvets Omdannelse efter Aarhundredskiftet	79
Krigen 1807—14	83
Statsbankerotten i 1813 og Pengekrisen	86
Grenaas første virkelige Havn 1812	95
Markjordernes Udskiftning 1834 -35	97
Byens Matrikulering 1873	99
B. Grenaa i 50erne	102
Den første lokale Avis 1850	103
Erhvervslivet	103
C. J. Momme	105
Finansforhold i 1850erne	106
Grenaa Communale Budget for 1859	107
Pengekrisen i 1857 og dens Virkninger i Grenaa	109
J. N. Winding	111

Side
Skolevæsenet i 50erne ... 114
Foreningslivet ... 116
Sommermarked i Grenaa i 50erne ... 119
Anholterne ... 125
C. Grenaa i 60erne.
Kong Frederiks Besøg 12.—13. Juni 1861 ... 127
Krigen i 1864 ... 133
Skytteforeningen ... 137
Fugleskydninger ... 141
Ildebranden i Aastrup og i Enslev ... 143
Kirkens indre Ombygning. 1865—66 ... 144
D. Grenaa i 70erne. Det store Tiaar ... 147
Gadelygterne ... 148
Apoteker F. Hoffmeyer ... 151
De nye Landeveje til Aarhus og Randers ... 151
Fælleskæret ... 156
Kolindsunds Udtørring 1872—79 ... 166
Randers—Grenaa Jernbanen 1874—76 ... 179
Kongebesøget 9. September 1876 ... 189
Det nye Havneanlæg 1874—79 ... 192
E. Grenaa i 80erne ... 197
Oversigt over Perioden ... 197
Kong Frederiks Statue afsløres 5. Juni 1884 ... 203
F. Omkring Aarhundredskiftet. Aarene 1895—1914 ... 207
Savskæreriets Brand 1895 ... 207
Gasværk, Brolægning og Kloakker ... 208
Grenaa Dampvæveri og Byens Udvidelse mod Øst ... 211
Grenaa Andels Svineslagteri ... 213
Offentligt- og Foreningsbyggeri i Perioden ... 214
Ungskuet 13.—15. Juli 1906 ... 220
Fra Cyklernes og Bilernes Barndom ... 226
Børnehjælpsfester, Sommerkoncerter m. m. ... 228
G. Grenaa under Verdenskrigen ... 231
Hovedgaarden Hessels Salg ... 238
Badehotellet ved Grenaa Strand opføres 1914 ... 242
Grenaa—Gjerrild Banen indvies 1917 ... 245
H. Fra 1918 til Nutiden ... 249
Bavnhøjvejens Regulering ... 250
Bavnhøjmøllens Historie ... 252
Havnevejens og Aastrupvejens Regulering ... 255
Søndermøllevejens Omlægning og Regulering ... 257
Søndermølles Historie ... 258
Den store Havneudvidelse 1931—33 ... 261
Kongebesøget 2. August 1933 ... 268
Færgeruten Grenaa - Hundested aabnes 13. Juli 1934 ... 270
Indlemmelsen af Bredstrup og Søndermølle Kvarteret i 1941 ... 274

3. Afsnit. Enkelte sammenhængende Stykker af Byens Historie.

Ryens Styrelse fra Middelalderen til vore Dage ... 293
Retsplejen fra 1800 til Nutiden ... 316
Grenaa Kirke ... 330
Grenaa Kirkegaard ... 347
Kirkelige Forhold.
Grenaa Præstehistorie fra Aar 1800 og fremefter ... 351
Asylet ... 363
St. Peders Menighedshjem ... 367
Grenaa Skolevæsen.
Det offentlige Skolevæsen ... 368
Privatskolerne ... 383
Teknisk Skole ... 386

Side

Handelsskolen ... 388
Ungdomsskolen ... 390
Grenaa Folkebibliotek ... 391
Djurslands Museum ... 394
Grenaa Lystanlæg ... 397
Havnens Bebyggelse fra 1848 til Nutiden ... 402
Badeliv ved Grenaa Strand ... 415
Byens Sygehuse ... 419
Den sociale Forsorg ... 425
Byens Aviser ... 430
De faglige Foreninger:
Haandværkerforeningen ... 438
Landboforeningen ... 442
Handelsforeningen ... 446
Arbejderforeningen ... 449
Arbejderpartiets politiske og faglige Bevægelse ... 450
Pengevæsen og Banker ... 462
Kommunens Finanser ... 472
Handels- og Erhvervslivet indtil omkring Aar 1900 ... 474
De største Nutidsvirksomheder:
Dampvæveriet, Svineslagteriet og Hørskætteriet ... 484
De tekniske Værker ... 492
Idræt og Sport ... 498
Postvæsenets Historie gennem Tiderne ... 502
Kort Vejledning for Besøgende ... 510
Trykfejlsfortegnelse ... 515
Kilder, Bevissteder og Henvisninger ... 515
Registre ... 519

1. AFSNIT: TIDEN FØR AAR 1800

GRENAAS FORHISTORIE

I uendelig fjerne Tider, dengang *den sidste Istid* for mindst 10.000 Aar siden var forbi, havde Djursland i Hovedsagen faaet sin nuværende Overfladeform, men ingenlunde sit nuværende Omrids. Først kom der en Periode, hvor Landet hævede sig, saaledes at Jylland var landfast med Øerne og med Sverige. Det er, hvad man kalder *Fastlandstiden.* Klimaet var nu efter Istidens Kulde blevet saa mildt, at Planter kunde »indvandre«. Landet dækkedes af tætte Skove af Birk, Asp og Fyr. I Skovene færdedes Elsdyr, Ulv, Bjørn, Urokse og Bæver. Ogsaa Mennesket indvandrede i den Tid. Alt dette ser man af Jordlagene i Moserne, hvor der findes Rester af Fortidens Dyr og Planter. Først noget senere kom Egen.

Stenalder-sænkningen. I Løbet af Egeskovstiden sænkede Landet sig atter. Havet steg og trængte ind over de lavtliggende Strækninger og aflejrede sit Dynd paa den gamle Landoverflade og oven paa Mosernes Tørv. Det er den Periode, som man benævner *Littorinatiden* eller Stenaldersænkningen.

Havet har den Gang i det nordlige og midterste Djursland staaet 6 à 10 m højere end nu. Kolindsund var et virkeligt Sund, idet det *forbi Ryomgaard og Pindstrup* naaede ud til Randers Fjord og mod Øst langs nuværende Grenaa-Aa og hen over Hessel Hede til Kattegat. Den nordlige Del, som derved var afskaaret fra Resten af Djursland, var altsaa en Ø eller egentlig to Øer, idet en Gren af Sundet gik mod Nord over Ørsted og derved afskar den mindre vestlige Del, det nuværende *Rougsø Herred,* medens Nørre Herred og den nordlige Halvdel af Sønder Hald Herred udgjorde den anden Ø.

Dette Kolindsund maa endelig ikke forveksles med den forholdsvis lille Indsø af samme Navn, som vi kender fra den historiske Tid. Den var ganske vist Danmarks største Indsø, men

dog kun en lille Del af det oprindelig Kolindsund. Det havde, som vedføjede Kortskitse viser, en meget betydelig Udstrækning, ikke alene i Længde fra Vest til Øst, men ogsaa i Bredde fra Nord til Syd.

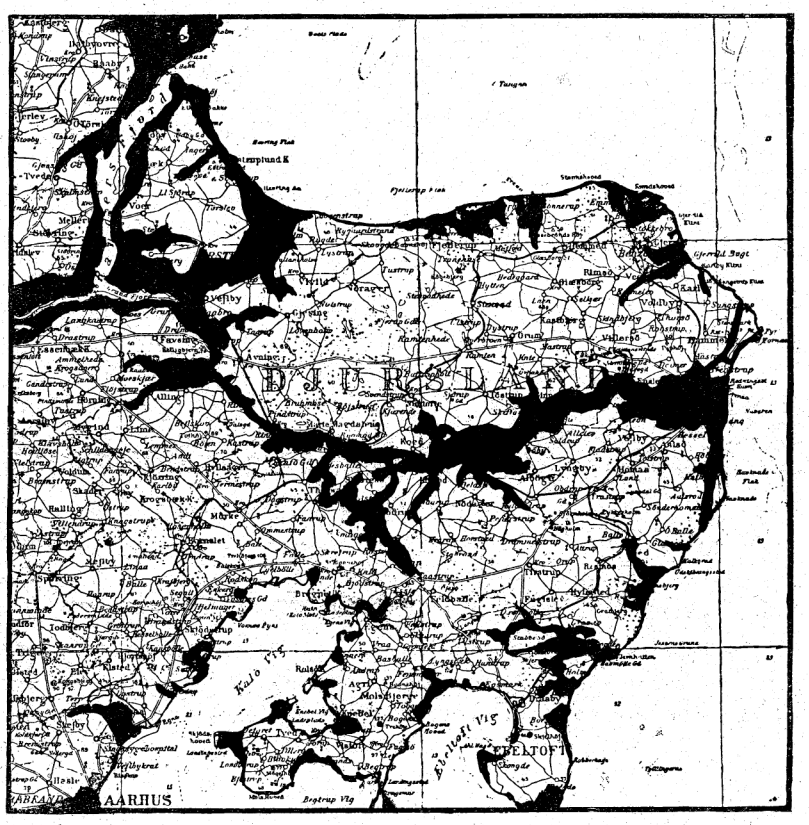

Kort over Stenalderhavets Udbredelse paa Djursland. De med sort angivne Partier er de Dele af Djursland, der dengang — men ikke nu — var dækket af Havet. (Tegnet paa Grundlag af D. G. U. Kort).

Urtids-befolkningen. Ved dette Sund med dets mange Vige og Smaanæs har Stenalderfolket levet i stort Tal. Djursland er et af de Steder, hvor man har fundet allerflest Oldsager, baade Skaldynger og Grave. Beboerne har levet under *særdeles gunstige Vilkaar.* De boede tilstrækkelig langt borte fra det aabne Hav til at være beskyttet imod Overfald af Sørøvere, men dog ikke længere borte, end at de, hvis de vilde, kunde naa derud med deres Smaabaade.

Men iøvrigt frembød Sundet med dets Overflod af Fisk og af Østers, Muslinger og Snegle et godt Spisekammer. Dertil kom,

at de store Skovstrækninger, som den Gang strakte sig tværs over Djursland fra Syd til Nord, og hvoraf *Løvenholmskovene* er en sidste lille Rest, var rige paa Vildt og »ydede Sul til Bordet og Skind til Vinterdragten«. Derfor var Egnen langs Kolindsunds Kyst fyldt med en lang Række Bopladser, hvorom Mængder af Gravfund bærer Vidnesbyrd. Rimeligvis har det den Gang været en af Landets tættest befolkede Egne.

Efter Stenaldersænkningen kom *en ny Hævning af Landet,* som vedvarer endnu. Det drejer sig dog kun om Landets nordøstlige Del efter en Linie trukket fra Nissum Fjord til Falsters Nordspids. Hvad der ligger Nord for denne Linie, hæver sig ganske langsomt. Skaldynger, Gravpladser o. s. v., som oprindelig har ligget tæt ved Kysterne, træffes derfor nu inde i Landet. Hvad der ligger Syd for nævnte Linie, synker derimod, saaledes at Oldtidsminderne der træffes ude i Havet.[1])

GRENAAS ÆLDSTE BEBYGGELSE

Kolindsund er altsaa Baggrunden for Grenaas Opstaaen. Byen er Efterkommer af en af de Oldtidsbygder, der som en Perlerad har kranset Sundets Kyster. Vidnesbyrd derom har man i en Række spredte Fund af enkeltvis liggende Redskaber af Sten og Ben samt Skaar af Lerkar, som er gjort ved Udgravninger til Kældere eller ved Nedlægning af Kloak flere Steder i Byen. Ligeledes er der rundt paa Markerne i Byens umiddelbare Nærhed fundet Stenredskaber fra Oldtiden. Mest afgørende er dog Fundet af en *Skaldynge fra den ældre Stenalder,* altsaa fra Tiden ca. 3—5000 Aar før Chr. Fødsel, *paa Byens Torv* i Sommeren 1899. Dele af denne Affaldsdynge fandtes baade Øst og Vest for Kirken, og der er vistnok meget stor Sandsynlighed for, at den har strakt sig ind under selve Kirken. Herom skriver *Løjtnant J. Jensen,* som nøje fulgte denne Udgravning som saa mange andre:

»Ved Gravning til Kloakanlæg paa Byens Torv fandtes forleden, midt mellem Østsiden af Kirken og den modstaaende Husrække, Levninger af en saakaldt Skaldynge fra Oldtiden. Den forekom i en Dybde af omtrent 3 Fod [ca. 1 m] under Brolægningens Niveau, oven paa et naturligt Lag af Strandsten og bestod hovedsagelig af Skaller af Østers og andre spiselige Muslinge- og Sneglearter. Blandede mellem disse bemærkedes Smaastykker af Trækul, Askestriber samt Skaar af Lerkar med og uden Prydelser, ligesom ogsaa Fiskeben og Knogler af Pattedyr

samt nogle raat forarbejdede Redskaber af Sten. Endelig iagttoges paa Dyngens Plads et Ildsted, dannet af henved en Snes Koltringsten [store ildskørnede Sten], som var sodede og mørbrændte. Det er uden Tvivl, at Dyngen hidrører fra Mennesker, og dens hele Beskaffenhed viser noksom, at den bestaar af Affald fra Maaltider og disses Tilberedning. De mellem Skallerne fundne simple Redskaber af Flint henfører Dyngen til Urindvaanerne, der i Stenalderen have bygget deres primitive Boliger her, og som møjsommelig have forskaffet sig Klæder og Føde ved Jagt og Fiskeri.

Udstrækningen af Dyngen lod sig ikke nærmere angive, da Udgravningen kun blev foretaget med rent praktiske Formaal, nemlig Nedlægning af Kloak, for Øje. Men Skallaget naar lige til Kirkebygningens Grund og fortsættes formodentlig ind under denne hen mod Storegades Munding, hvor man ligeledes har fundet Ophobninger af Bløddyrskaller, som rimeligvis ligeledes hidrører fra denne Skaldynge.

Langt ned i Tiden, efter at Aartusinder var gaaede hen over Skaldyngen, og da Kristendommen forlængst havde afløst den gamle Gudetro, skulde en ny Kirke opføres, og man valgte til Plads for denne det højeste Punkt i Byen. Oven paa Skaldyngen, der i Tidens Løb var bleven dækket med et tykt Muldlag, byggede man nu Guds Hus, og uden om dette anlagde man Kirkegaarden. Denne naaede ind over Dyngens Omraade, og Skallaget fandtes derfor gennembrudt af gamle Grave med forraadnede Levninger af Trækister og Menneskeskeletter. Ogsaa et muret Gravrum var anlagt her, lige ud for Midten af Kirkens Gavl. . . . . .«[2]

Grenaa i Middelalderen. Efter Sagkyndiges Mening er saa Beboerne fra denne Stenalderboplads paa Byens nuværende Torv, Aartusinder senere flyttet længere mod Nordvest, op ad Bavnhøjsbakken til. Men nogen bestemt Viden om, hvornaar denne Flytning er foregaaet, har man ikke. Kun mener man at kunne fastslaa, at *den sidste Del af Oldtidens og Begyndelsen af Middelalderens Bebyggelse her paa Stedet har været en lille Bondeby, som laa paa den sydligste Del af Bavnhøjsbakkens Fod.* Et af de vægtigste Vidnesbyrd for denne Antagelses Rigtighed er Gammel Grenaa Kirkes Beliggenhed. Ved en foreløbig Udgravning af dens Tomt og Grund i 1893 under Nationalmuseets Opsyn og under Ledelse af Løjtnant Jensen afdækkedes hele denne Kirkes Fundament og den

nederste Del af dens Mur. Udgravningen tilkastedes igen. Men i Aarene 1942—43 foretoges under Ledelse af Nationalmuseets Inspektør, Magister Chr. Axel Jensen, en fornyet, fuldstændig Udgravning, og hele Kirkens Grund ligger nu afdækket. Fra Kirken paa Torvet og til Gammel Kirkes Tomt er ca. 800 m.

Der er næppe Tvivl om Rigtigheden af, hvad Museumsinspektør, Magister Hugo Matthiessen hævder i Bogen »Fra det gamle Køge«, at saavel denne By som baade Haderslev og Grenaa »ikke er flyttede Byer, men Nydannelser udlagt paa det ældre Bondesamfunds Jorder, nærmere Aa og Sejlløb og baseret paa for en væsentlig Del at opretholde Livet ved Søfart, Haandværk og Handel«.[3]) Eller, som samme Forfatter skriver i »Torv og Hærstræde«: »Bag det nuværende Grenaa dukker saaledes Gammel Grenaa frem som Genfærdet af en ældre Bygd, der — for Aarhundreder siden lagt i Graven — lod Navn og Bosted gaa i Arv til et Torveanlæg, som muligvis er grundlagt ud fra en nærliggende Kongsgaard.[4]) Eller endelig i »Danmark, Land og Folk«: »Maaske har denne Gammel Grenaa Kirke, hvis Plads var Nord for det nuværende Lystanlæg paa Sydskraaningen af et Bakkedrag, ligget i Hjertet af Byen, men dens Tyngdepunkt er i saa Fald i Løbet af Middelalderen forskudt ned mod Aaen. . . .«

Hvis man nu vil spørge, om der ikke er fundet *Rester af Bebyggelse* oppe ad Bavnhøjsbakken, som kan give afgørende Beviser for disse Antagelsers Rigtighed, saa maa Svaret blive Nej. Der er ved Pløjning fundet enkelte Oldsager, men ingen Rester af Bebyggelse. Men det er jo ganske naturligt, eftersom den Tids tarvelige Hytter af Træstolper, Fletværk og Lerklining i Almindelighed ikke kan efterlade synlige Spor til Nutiden, hvis man da ikke systematisk vil afskrælle hele Overfladen og i Jordlagene neden under finde Fingerpeg.

Det er undertiden fremført, at naar Gammel Grenaa sandsynligvis har ligget paa den før angivne Plads, saa har det været *Frygten for Sørøvere,* som har faaet den Tids Mennesker til at opslaa deres Boliger lidt borte fra Vandet og ikke direkte derved. I Valdemarstiden, da Vendernes Magt var uigenkaldelig knækket, skulde de saa atter være flyttet nærmere mod Vandet. Det er alt sammen Formodninger, som har en stor Sandsynlighed for at være Sandhed. Men man kan vist ikke komme Virkeligheden nærmere end ved kort og godt at give følgende

Resume: 1) Beviselig har der ligget en Stenalderboplads der, hvor det nuværende Grenaas Centrum, Torvet, ligger.

2) Beboerne fra denne har saa muligvis eller rimeligvis senere hen flyttet Boligerne længere mod Nordvest, maaske foraarsaget af Plyndringer af Sørøvere. Derved er den gamle Boplads dækket med Jorden og efterhaanden blevet Bymark for Landsbyen ved Bavnhøj (»Gammel Grenaa«).

3) Endelig er der saa engang hen i Middelalderen paa denne Bondebys Jorder og tilfældigvis netop oven paa Stenalderbopladsen ved Flytning opstaaet en Nydannelse, nemlig det nuværende Grenaa.

OM KAMPENE I KOLINDSUND OG GRENAAS PLYNDRING 1165

De ældste historiske Begivenheder, der findes optegnet angaaende Grenaa og dens allernærmeste Omegn, Djursaaen og Kolindsund, findes hos den danske Historieskriver Saxo, som levede ca. 1150—1200, og hos den islandske Sagaskriver Snorre Sturlassøn (1178—1241).

Det drejer sig i alle Tilfældene om Krigsbegivenheder. Den første af disse Kampe stod i Aaret 1060 og førtes mellem den danske Konge Svend Estridsøn og den norske Konge Harald Haardraade. Det er Saxo, som i sin latinske Danmarkskrønike fortæller følgende:

»Harald Haardraade havde været paa en Rejse til Konstantinopel, hvorfra han var kommet hjem til Norge og havde indtaget Landet. Han vendte derpaa sine Vaaben mod Danmark. Svend Estridsøn gav sig ikke Tid til at samle alle sine Folk, men sejlede mod ham alene med sine Jyder. Ved Djursaaen vovede han at byde hele den norske Flaade Spidsen. Men han kom til kort i Slag som i Folketal, da Lykken holdt med den stærkeste og lærte Svend, at de vinder ikke alle, som vover. For at frelse sig fra Fjenderne sprang ved denne Lejlighed en stor Del Jyder i Vandet.

Saxo fortæller ligeledes, at Valdemar [senere »den Store«] efter Blodgildet i Roskilde i Aaret 1157 efter en stormfuld Overfart fra Sjælland landede i Jysland og drog til Viborg, men nævner ikke Landingsstedet. Derimod anfører han, at Svend [Grathe] satte efter ham med den sjællandske og fynske Flaade, »som han lod lægge ind i »Djursaa«, hvorfra han med Kernen af Rytteriet begav sig til Viborg. Her faldt han paa Grathe Hede.[5])

Om en anden Træfning i Djursaaen mellem Valdemar den Store og den norske Konge Erling Skakke i Aaret

1165 fortæller Snorre Sturlassøn, som dog anvender en mere kortfattet Fortællemaade end sin danske Kollega: Danskerne havde været paa Plyndringstog i Norge og havde ranet vidt og bredt. Da Erling fik Besked derom, samlede han i Hast en Del Skibe og forfulgte Danskerne, der allerede var paa Vej hjemad. »Da Nordmændene kom til det Sted, som hedder Dyrsaa, fandt de der en Del af de hjemvendende Daner. Erling sejlede imod dem og holdt Slag med dem. Danerne flygtede snart og mistede mange Folk; men Erlings Mænd *plyndrede Skibene saavel som Købstaden* og fik meget Bytte. Siden for de tilbage til Norge. Da var der en Tid Ufred mellem Norge og Danmark«.[6])

Om disse Kampe i Djursaaen har man siden fundet Minder, idet der efter Tørlæggelsen af Kolindsund flere Gange er opgravet Vaaben, som man mener at kunne henføre til den Tid.

GRENAA BYS ALDER

Hvor gammel er Grenaa By?

Det er et Spørgsmaal, som man møder mangfoldige Gange. Som foran vist har her ligget en Bebyggelse tilbage i den fjerneste Oldtid. Gammel Grenaa Kirkes Opførelse, der formodentlig maa sættes til ca. Aar 1150—1200, viser, at der paa den Tid har ligget *en Landsby* her paa Stedet. Der er saa kun tilbage at besvare det Spørgsmaal: hvornaar blev denne Landsby Købstad? Det vil sige: *hvornaar fik den af Kongen Købstadrettigheder?*

For en Del af Landets Byer er dette Spørgsmaal let besvaret, fordi de har deres Købstadprivilegier bevaret enten i Original eller i Afskrift. For Grenaas Vedkommende maa Svaret blive, som skrevet staar i *Pontoppidans Danske Atlas fra 1768:* »Naar eller af hvem Byen er anlagt og bleven til Kjøbstad, vides ikke det mindste om. Men gammel er den og nævnes allerede 1262. Dens ældste Privilegier ere ubekiendte, og siges ved ulykkelige Ildsvaader at være forkomne«. Nærmere kan man ikke komme Sagen den Dag i Dag, hvis den skal afgøres med fuld Nøjagtighed.

Udvikling til Købstad. Nu er der imidlertid den Ting at lægge Mærke til, at Landets ældste Byer ganske jævnt har udviklet sig til Købstæder, inden de modtog de første kongelige Privilegier. Der er for deres Vedkommende faktisk intet ydre Tegn, der angiver Øjeblikket for Overgangen, idet der i den ældste Tid ikke krævedes en Godkendelse af Kongen — altsaa et Privilegium — for at forvandle en Landsby til at blive en Købstad.[6a]) Det skete ganske jævnt der-

ved, at der opstod en Klasse Næringsdrivende, der gjorde Køb og Salg til deres Næringsvej og levede af at handle med det omgivende Land. Ordet Købstad røber tydeligt nok sin Oprindelse. Det er en Stad, der lever af Køb og Salg. Saa snart vi derimod kommer op i *Valdemarstiden* (ca. 1150—1250), kan man regne med, at Tidspunktet for, at en Bebyggelse bliver til *Købstad, markeres ved et kongeligt Privilegium,* der giver Tilladelse til Afholdelse af Bytinget, lyser Fred over Stedets Torvehandel, giver Rettigheder angaaende Fædrift, Ildebrændsel, Havneanlæg. Og at Kongen endelig godkender den i Forvejen værende Stadsret, hvis en saadan findes, eller henviser til en anden *godkendt Stadsret,* hvis Byen ikke allerede har optegnet sin egen.

Som Vederlag for disse Rettigheder krævede Kongen en vis aarlig Afgift, der paalignedes enhver Husstand i Byen. Den opkrævedes ved St. Hansdagstid og kaldtes derfor ofte Midsommergæld. Endvidere skulde Kongen have visse Afgifter af Handelen. De opkrævedes ved Byens Porte, paa Torvet eller ved Havnen, og navnlig tilkom der Kongen en vis Toldafgift.[7])

Grenaas ældste Privilegier er forsvundet. Da nu Grenaas ældste Privilegier ikke eksisterer, hverken i Original eller i Uddrag, men er forsvundet for mange Aarhundreder siden, saa er den eneste Maade, paa hvilken man kan danne sig et Skøn over Byens Alder, den, at man undersøger, hvornaar *dens Navn* først dukker op i Historien.

I *Kong Valdemars Jordebog,* som er affattet i Tiden 1231—41, nævnes Grenaa Bys Navn (»Grindhøgh«), uden at det dog fremgaar, om den har været Købstad eller ikke. Da dette Sted, er det ældste, hvor vi finder Byens Navn nævnet, og da mange fejlagtig har den Opfattelse, at dette uden videre kan tages som Bevis for, at Grenaa paa det Tidspunkt har været Købstad, gengives her et Brudstykke af dette Haandskrift, som af Kendere karakteriseres som et enestaaende Værk, hvortil man ikke i noget af de andre nordiske Lande har noget Sidestykke. Skriftet, som er paa Latin, er en Opgørelse over Kronens og Rigets Jordegods og de Afgifter, som svares deraf, og bestaar af en Række Lister.

I den 11. Liste i Skriftet, som antages affattet i Aarene mellem 1234 og 41, og som er en Fortegnelse over Gods, som er pantsat eller eventuelt udlagt til en af Kongens Sønner (Abel?), er det, at Grenaas Navn forekommer. Jeg citerer de nærmeste Linier før og efter:

»*Scandthorp* [Skanderborg] 60 Mark«. Derefter kommer et Ind-

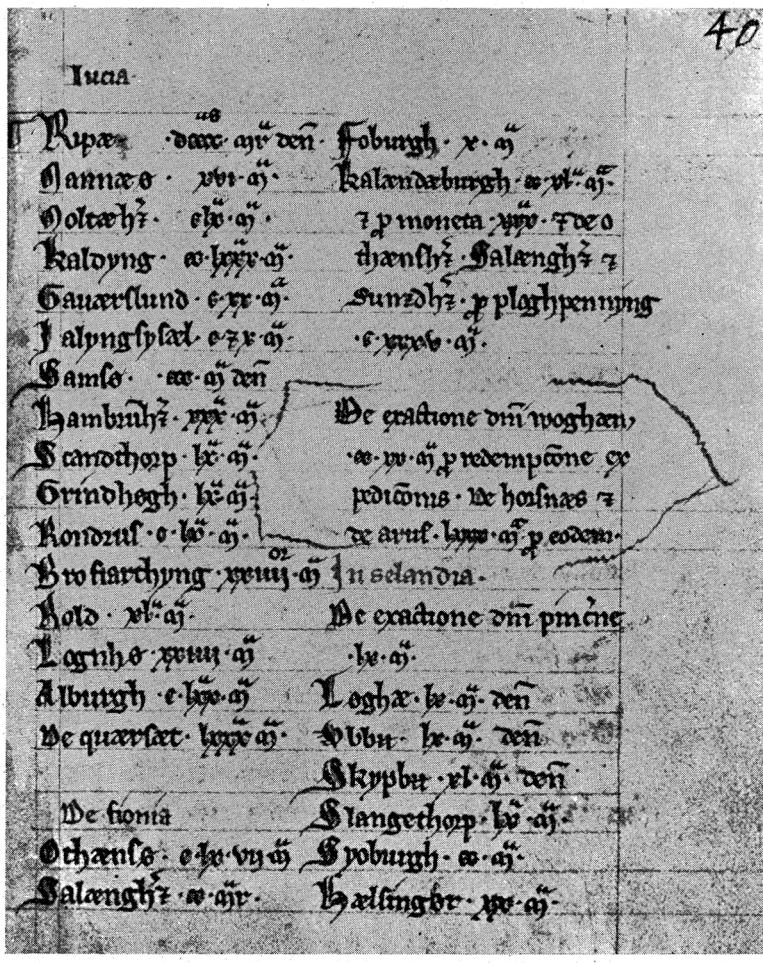

Facsimile af en Side i Kong Valdemars Jordebog (fra Aar 1231). Sidens Overskrift er *Jucia* (Jylland). Navnet GRINDBØGH staar midt paa den første Spalte. Længere nede staar *fionia* (Fyn), og midt paa anden Spalte, lige under Indskuddet, staar *selandia* (Sjælland). Sidetallet 40 er en langt senere Tilføjelse.
(Kgl. Biblioteks Fotografi).

skud, som i Oversættelse lyder: Af Hr. Vognsens Len 220 Mark for Fritagelse for Leding. Af *Horsnæs* [Horsens] og *Arus* [Aarhus] 80 Mark for det samme. Saa følger: »*Grindhøgh* [Grenaa] 60 Mark. *Randrus* [Randers] 160 Mark. *Brofiarthyng* [Brofjerding] 24 Mark. *Rold* 40 Mark«.[8])

Da der ikke findes nogen Overskrift eller nærmere Betegnelse ved noget af Stykkerne, og da Grenaas Navn staar mellem Stednavne, hvoraf nogle er Købstæder, andre ikke, vil det ses, at Jordebogen hverken beviser eller modbeviser Spørgsmaalet om Købstad.

Saa er der Oplysningen om Slaget i Kolindsund, som fandt Sted under Valdemar den Store i Aaret 1165 (eller muligvis 67). Snorres Beretning derom er affattet paa omtrent samme Tid som ovennævnte Kong Valdemars Jordebog — altsaa Tiden omkring ved Aar 1230. Snorre fortæller, at Erling Skakkes Mænd »plyndrede Skibene saavel som Købstaden«. Navnet Grindhøgh er først sat til af en langt senere Oversætter. Men selv uden denne Oplysning er det næppe til at tage Fejl af, at det er Grenaa, som menes. Derimod er det jo temmelig givet, at Snorre med Ordet *Kjøbstad* ikke kan have antydet noget i Retning af Købstadprivilegier eller kongelig Stadfæstelse. I saa Fald maatte Grenaa have været forud for alle andre danske Købstæder i den Henseende, eftersom Slesvigs Stadsret, som anses for den ældste, først er fra Aar ca. 1200.

Men saa er der endnu en Kilde tilbage, endda en særdeles fortræffelig Kilde, nemlig Byens ældste Segl. Dets Tekst er SIGILLUM: CIVITATIS: GRINDVGH; d. v. s. Grenaa Bys Segl. Efter Bogstavernes Form og dets hele Præg anslaas det af de kyndigste Fagmænd til at stamme omtrent fra Aar 1300, snarere før end senere. Da Byseglets Tilstedeværelse jo er et uomstødeligt Bevis for, at Byen paa det Tidspunkt har været Købstad, og da det jo næppe er givet, at Seglet er anskaffet lige umiddelbart efter Privilegiets Modtagelse, bliver Summen af disse Undersøgelser altsaa den, at Grenaa rimeligvis har eksisteret som et Bysamfund før Aar 1200, og at det har faaet sine første Købstadprivilegier i Tiden tæt hen mod 1300, saaledes at den med andre Ord *har været Købstad fra kort efter Slutningen af Valdemarstiden.*

GRENAA BYS SEGL

I det foregaaende er med et Par Ord omtalt Byens ældste Segl, og hvad det beviser om Byens Alder. Her skal fortælles noget nærmere om dette Bysegl. Omskriften (»Legenden«) er *SIGILLUM CIVITATIS GRINDVGH* (»Grenaa Bys Segl«). og Billedet forestiller, som man let kan se: »en paa en Strøm pælevis lagt Plankebro, forbindende to Kirker, den underste nedadvendt, begge med lave Kor og bærende 3 Kors yderst paa Tagene. I Feltet øverst til venstre er en liggende, opadvendt Halvmaane, til højre en seksoddet Stjerne, nederst til venstre Stjernen, til højre Maanen nedadvendt«.[9]). Seglets Bredde er 65 mm. Det er det interessante ved dette Segl, at man ikke alene har det som Aftryk, men at selve Signetet findes fuldkommen velbevaret, saaledes at det vistnok er den ældste Genstand af lokal Oprindelse her i Byen. Det ældste endnu eksisterende Aftryk af dette Segl

findes under et Dokument i Rigsarkivet fra 4. November 1556, et senere er fra 1. Maj 1610. Disse Tal siger jo intet om Seglets virkelige Alder, som er langt højere. Men ved Studium af Bogstaverne og Tegningen og Sammenligning med andre Købstadsegl har sagkyndige Arkiv- og Museumsfolk kunnet fastslaa med stor Nøjagtighed, hvor gammel Seglet er.

Der er det fælles Træk ved gamle Segl og gamle Mønter, at de mangler Aarstal. Der skulde gaa adskillige Aarhundreder, før man kom ind paa at præge disse med Aaret for deres Fremstilling. De ældste Købstadsegl med Datering er fra ca. 1550. Men af hele Seglets Udseende, Omskriften og Tegningen lader dets Alder sig altsaa fastsætte med ret stor Nøjagtighed, selv om Aarstal mangler. Man anslaar Aarhus, Randers, Roskilde og Viborg Bysegl til at være Landets ældste og stamme fra 1250. København, Ribe og Kolding kommer dernæst og stammer fra Tiden 1250—1300. Saa kommer der endelig en halv Snes andre Bysegl, som stammer fra ca. Aar 1300. Blandt disse er Grenaa.[10])

Grenaa Bys ældste Segl fra ca. 1300. (Grandjean).

Dette Grenaa ældste Bysegl er, som Billedet viser, særdeles smukt Arbejde. Det er et gennemgaaende Træk, at de ældste af de danske Købstadsegl er de smukkeste, det gælder baade smaa og store, rige og fattige Stæder. Men »den sene Middelalders pompøse Sigiller viger som Hovedregel stadig væk for ringere og ringere Arbejde. Der spores en fremadskridende Nedgang, hvad Seglets hele Valør angaar«.[11])

Man har gjort sig forskellige Tanker angaaende de 2 kirkelige Bygninger i Hovedseglet fra 1300. At den ene hentyder til Gammel Grenaa Kirke er aabenbart. Men den anden? Man har ment, at da den laa paa den anden Side af Broen, maatte det være en Bygning, som har ligget Syd for Aaen, altsaa eventuelt et Kapel ved St. Jørgensgaarden (Spedalskehospitalet), som laa lige over for nuværende Søndre Mølle.

Det er vistnok med Urette. Den naturligste Forklaring er

den, at Seglskæreren, der jo sikkert ikke har boet i Grenaa, af rent dekorative Hensyn har anbragt de to Kirker, en paa hver Side af Aaen, uden Hensyn til den virkelige Beliggenhed. At det heller ikke kan udlægges som en Kirke, der spejler sig i Aaen, fremgaar af, at Maanen og Stjernen i saa Fald skulde have været anbragt omvendt.[12])

Grenaa Bys Segl aftegnet paa Resens Kort ca. 1680

Grenaa Bys Segl aftegnet i Pontoppidans Danske Atlas fra 1768.

Men det skal indrømmes, at *hvis* den Forklaring om de to Kirker er den rigtige, saa skulde dermed være bevist, at Grenaa Kirke paa Torvet maa have eksisteret i hvert Fald noget før 1300, og altsaa maa være opført i Slutningen af 13. Aarhundrede. Det er næppe troligt, at Seglskæreren skulde have fremstillet et lille Kapel, hvad enten det nu skulde være et St. Jørgens eller et St. Gertruds Kapel, som Modstykke til Gammel Kirke paa Bavnhøj.

GRENAA BYS NAVN

Der er i Tidens Løb givet mange *Forklaringer paa,* hvad Byens Navn betyder. Den almindeligste er den, at Aaen i ældre Tid delte sig i 3 Grene tæt Syd for Byen. Saa er Betydningen saa lige til: Gren-Aa, altsaa Byen, som ligger, hvor Aaen grener sig. Den Forklaring findes bl. a. i Pontoppidans Atlas fra 1678. Der er blot det kedelige derved, at den Gang, Byen fik Navn, havde Aaen *slet ikke tre Grene.* Der er fuldkommen afgørende Vidnesbyrd om, at fra de ældste Tider og *indtil ca. 1609 havde Aaen kun eet Løb.* Først omkring nævnte Aar gravedes en Kanal, fordi Sandflugten delvis havde spærret det oprindelige Aaløb. Endelig bevirkede et overmaade stærkt Højvande i 1633, at der dannedes endnu et Løb nærmest ved Byen, og at der saaledes først fra den Tid var 3 Aaløb og 3 Broer derover. Dette vedblev indtil 1870, da de tre Løb omdannedes til eet, som uddybedes, og hvor over der altsaa kun gik een Bro, den nuværende Sønderbro, den Gang kun en Træbro. Forklaringen om Aaens tre Grene maa altsaa forkastes. Endnu mindre Sandsynlighed er der for Forklaringen i Resens Atlas fra 1670—80. Der hævdes, at Grin skal komme af Aaens grønne Farve eller eventuelt, at Grim eller Gram skulde være et Mandsnavn,

hvortil saa var hæftet Navnet Aa. Der findes ogsaa andre lige saa usandsynlige Forklaringer.

Den mest rimelige Udtydning som ogsaa nu deles af alle, der har nogen virkelig Forstand paa de Dele, er imidlertid den, at Forleddet i Navnet, altsaa *Gren,* skal være afledet af det gammeldanske Ord *Grind,* som betyder Gærde, Gitter eller Bro, »Til Fordel for denne Forklaring taler Broens Betydning som Bindeled mellem Nørre- og Sønder-Djursland, og at der i Byens tidligere omtalte middelalderlige Signet er afbildet en stærkt stiliseret, i Fugleperspektiv set Bro, førende over en Strøm og flankeret af to korsbærende Bygninger.[13])

Byens Navn, »Gren-Aa«, betyder altsaa rimeligvis »Bro-Aa«, hvilket vil sige *Byen ved Broen over Aaen.*

Navnets Skrivemaader er endnu talrigere end Forklaringerne paa dets Betydning. Af de ældste kan nævnes, at Saxo ca. Aar 1200 skriver *Grindaa,* Kong Valdemars Jordebog omkring 1241 *Grindhøgh,* og at Byens Segl fra ca. 1300 har *Grindugh.* Foruden disse Skrivemaader har jeg i Arkivalier fundet mere end 25 forskellige andre. Af disse skyldes langt de fleste Ukyndighed hos de skrivende, som alle prentede Ordet, saaledes som de selv udtalte det. Kun 2 Skrivemaader gaar igen med stor Hyppighed. Det er *Grindou* og *Grindow,* som maa siges at være de fremherskende i 16. og 17. Aarhundrede. I Slutningen af det 17. og Begyndelsen af 18. Aarhundrede staves Navnet som *Grønaa, Grænaae, og Grindaae* i Byens officielle Protokoller. Endelig er saa fra Midten af 18. Aarhundrede *Greenaae* den almindeligste Skrivemaade.

GRENAA BYS ÆLDSTE PRIVILEGIER OG KONGEBREVE

Som tidligere nævnt er Grenaas ældste Privilegier forsvundet allerede paa et tidligt Tidspunkt. Det er i hvert Tilfælde sket inden 1648. Fra det Aar stammer nemlig den ældste Fortegnelse, som kendes. Den fremkom paa den Maade, at Kong Frederik den III straks efter sin Tronbestigelse lod udgaa Brev til Købstæderne om at indsende deres Privilegier til kgl. Konfirmation. I Grenaa Byarkiv er bevaret Kopi af Kongens Brev. Det er udstedt i København 29. Juli 1648 og gaar ud paa, at *Grenaas Magistrat »skal overskikke Copi af alle Byens Privilegier« til Konfirmation.* Den Slags kongelige Bekræftelser af Byens tidligere givne Rettigheder gav altid Penge i Kongens Kasse. Det ses f. Eks. tyde-

ligt ved en senere Lejlighed. I Byarkivet findes Brev af 1/12 1706 fra Amtsforvalter Michel Nielsen i Aarhus angaaende »Grenaa Bys Privilegiers Confirmation at *indløse*«. Det har været ved Frederik IV.s Tronbestigelse.

Det er rimeligt at antage, at Byens gamle Privilegier er forsvundet ved Brand. Den Slags vigtige Papirer vaagede man i Middelaldren meget omhyggeligt over, saaledes at det som Regel kun var »i Fejdetid eller ved ulykkelig Ildebrand«, at de forsvandt.

Privilegiets Indhold. Aarstallet for Grenaas *ældste Privilegium*, altsaa det, hvorved den fik de første, til Grund liggende Købstadrettigheder, kendes ikke. Indholdet deraf kan man dog nok i nogen Grad tænke sig til ved at sammenligne med andre Byers. Det har bestaaet i Ret til at holde Torv og Byting, til Fædrift og til Brændsel i en af Kongens Skove. Og i Følge hvad der er anført tidligere (Side 10), har Udstedelsesaaret rimeligvis været kort efter Slutningen af Valdemarstiden, altsaa i Aarene tæt op mod 1300.

Da Ebeltofts Købstadsbrev fra 1301 findes bevaret, og da de to Smaabyers første Privilegier sandsynligvis har været nogenlunde enslydende, er det fristende at gengive Ebeltofts og saa tænke sig Navnet »Æpplætoftæ« ombyttet med »Grindugh«. Det er skrevet paa Latin og lyder i dansk Oversættelse af den gamle Ebeltoftpræst og Byhistoriker L. J. Bøttiger saaledes:

»Erik, af Guds Naade Danskernes og Slavernes Konge, hilser evindeligt i Herren alle, som nærværende Skrivelse kommer for Øje. Vider, at vi tilstede Indvaanerne i Æpplætoftæ, som ønske at opnaa en særlig Gunst, at maatte med Benyttelse af de Villkaar som andre Byer og Stæder i vort Rige have, almindeligt holde Torv hver Søndag paa det sædvanlige Sted, som dertil er anvist dem paa vor Grund. Vi tilføje ogsaa denne specielle Gunstbevisning, at de maa faa Brændsel af Grene, unyttige Træer og Vindfælder i vor Skov sammesteds og have »*Forte*« [Driftsvej] og »Fægang« fuldstændig frit i Nærheden af nævnte By. Vi forbyde derfor strengt under vor Naades Fortabelse, at nogen af vore *Advocati* [Fogeder] eller deres Embedsmænd eller nogen som helst anden drister sig til i nogen Maade at fortrædige samme Indvaanere i Anledning af denne gunstigt indrømmede Frihed, saafremt han vil mene at kunne undgaa vor kongelige Naades Fortabelse og Straf. Givet i Nyborg under vort Segl i det Herrens Aar 1301 paa den salige Jomfru og Martyr Agnes's Dag [21. Januar] i vor Nærværelse«.[14])

Hvis man altsaa tænker sig Navnet Ebeltoft ombyttet med Grenaa, vil man nogenlunde kunne forestille sig, hvordan Grenaa ældste Privilegium har set ud.

Naar Ebeltofts Torvedag sattes til Søndag, saa er det af den rent verdslige Grund, at Handelen kunde nyde Fordel af Søndagsfreden.[15])

I et 16 Aar yngre Naadebrev fra samme Konge til Ebeltoft gentages Tilsagnet om Kongens Beskyttelse. Torvedagen forandres i dette til at være Onsdag, og der tilsiges »Fredlysning« saavel over selve Indvaanerne som over alle, som kommer for at købe eller sælge deres Varer, det er altsaa, hvad man kalder »Torvefreden«. Ligeledes gives tilkende, at Kongen forunder Indbyggerne samme stadfæstede Lov og Vedtægt som Borgerne i Viborg og Aarhus har. Brevet er skrevet i Horsens »i det Herrens Aar 1317, Dagen efter den salige Apostel Bartholomæus' Dag [d. v. s. 25. August«].[16])

Ved Udtrykket: »samme stadfæstede Lov og Vedtægt som Borgerne i Viborg og Aarhus« maa være tænkt paa den gamle *slesvigske Stadsret.* I hvert Fald fik Ebeltoft tilsendt et Eksemplar af denne Stadsret fra Horsens. Forklaringen er den ganske simple, at Kongen har udstedt Brevet til Ebeltoft, medens han har opholdt sig i Horsens. Han har anmodet Magistraten i Horsens om at tage en Afskrift af den i Horsens gældende (fra Slesvig arvede) Stadsret og lade den medfølge Brevet til Ebeltoft. Og man har her det kuriøse Tilfælde, at medens Horsens eget Eksemplar af Stadsretten efter en Tids Forløb var forsvundet og ikke mere kom frem, saa havde Ebeltoft sit — fra Horsens tilsendte Eksemplar — i Behold. Da den lærde Arkivmand Langebek i 1770 foretog Arkivundersøgelser rundt i Landet, fandt han uventet i Ebeltoft det overmaade smukke Eksemplar af ovennævnte Stadsret. Det var paa 10 Pergamentsblade i Oktavformat og med 91 Paragraffer paa Latin.[17]) Eksemplaret findes nu paa det kgl. Bibliotek i København og er vistnok den eneste bevarede Afskrift af den berømte slesvigske Stadsret, som efterhaanden kom til at gælde i en Række Byer.

Stadsretterne fastsatte nøje Regler for en Mængde Forhold, navnlig Ting som følgende: Byens Fædrift. Hvor langt »Byfreden« strakte sig [meget vigtigt efterdi Vold eller Drab inden for »Byfreden« medførte Fordobling af Bøden og yderligere Betaling af 40 Mark til den krænkede eller hans Arvinger og ligeledes 40 Mark til Kongen].[18]) Toldgrænserne og hvor meget, der skulde betales i Told. Om Byretten. Om Bylaget. Om Arv. Hvem der

skulde være Værge. Om Sandemænd. Om Nævninger. Om Husfred og Hærværk. Om Voldtægt. [»Tager Mand Qvinde med Vold inden Byfred og vorder greben paa fersk, mister han sin Hals«].[19]) Om Saar og Hug. Om Ran og Tyveri. Om Mordbrand [»Fører nogen Mand Mordbrand i By, og vorder han tagen paa fersk, er han skyldig at miste sin Hals«]. Om Torvehandel. Om Styrismænd og Skippere. Om Ølsalg. Om Bagning. Om Tofte-Penninge m. m.[20])

Det foregaaende er altsaa i Hovedsagen om Ebeltofts oprindelige Købstadrettigheder og ældste Stadsret. Men — som før bemærket — er der en overvejende Sandsynlighed for, at de forsvundne Grenaaprivilegier og dens Stadsret har haft ganske samme Indhold, maaske i det højeste i en lidt anden Form. Vi gaar saa over til

Grenaa ældste kendte Privilegier.

I den af Grenaas Magistrat i 1648 indsendte Afskrift, som fremkom paa Foranledning af Kong Frederik III.s Brev, staar ordret:

1) »Effter[schreff]ne kongelig previlegier, Stadfestelser oc Mandater fandtis paa Grænaa Raadstue indlagt vdj foruaring den 8. Septembris anno 1648.

1) Salig høylofflig Ihukommelse kong Christoffer hans Mayestetz previlegie daterit Kiøbenhaffn 1440 Iblant andet, om nogen aff Grænaa Borgere lide Skibbrud der for Landet, skulde det vere dennem friit faare, selff deris Goedtz at bierge indtill Saltbecken sønden for Haffknud.

2) Item frj fægang wd mod Stranden hen till forschreffne Saltbeck.

3) Item Grænaa borgere at skulle haffue deris fri Illdebrand wdj Haffknud«.

Udstedelsens Dato findes ikke nævnt.

Dette Kongebrev giver, som det ses, Grenaa Borgere Ret til ved Strandinger selv at indbjerge deres Gods indtil Saltbækken (nuværende Havknudebæk) sønden for Havknuden. Det maa her erindres, at *Vragretten,* der oprindelig var Kongens, som Regel var bortforlenet til en eller anden verdslig eller gejstlig Herre, og at dette havde bevirket det forfærdelige Misbrug, at man i Stedet for at hjælpe de skibbrudne frelst i Land, tvært imod var interesseret i, at de druknede, for at man kunde tilegne sig deres Gods. Nu fik altsaa Grenaa Borgere selv overladt denne Bjergningsret for deres Skibe.

Grænaae

Offer^ne Kongelig Previlegier, Stadfestelser oc Mandater
fandtis paa Grænaa Raadstue Indlagt vdj forvaring
den 8. Septembris Anno 1648.

S: Höylofflig Ihukommelse Kong Christoffer Hans
Maytz: Previlegie Daterit Kiöbenhafn 1440.
Iblant andet, om nogen af Grænaa Borgere Lide
Skibbrud der for Landet, Skulde det vere dennem
friit faare, Selff deris Goedtz at Bierge indtill
Saltbecken Sönden for Haffknud.

Item frj fægang vd med Stranden hen till
for^ne Saltbeck.

Item Grænaa Borgere at Skulle haffue deris frj
Ildebrand vdj Haffknud.

Höybemelte S: Kong Christoffers Stadfestelse
Daterit Kiöbenhafn 1445. at haffue af Syn-
derlig Gunst oc Naade, Saa oc for Troskab oc
willig Tieniste, Som Grænaa Borgere Hans Maytz:
oc Riget giort haffuer oc Herefter giöre Skulde,
Beuilged Grænaa Borgere at vere Toldfrj med
deris Goedtz oc Wahre herudj Dannemarck, Skaanöhr
Fallsterbou oc andre Silde Leyer, Vndertagen.

Facsimile af det ældste kendte Uddrag af Grenaa Bys Privilegier fra 1440 og 1445, indsendt af Grenaa Bys Magistrat til Konfirmation af Kong Frederik III i Aaret 1648. Findes nu i Rigsarkivet. Gengivelse se Side 16.

Greenaae Byes privilegier.

1445.

Ex copia

13 de Maj:

Vi Christopher med Guds Naade, Danmarks, Sveriges, Norges, Venders og Gothers Konning etc: Giör witterligt alle Mand, at vi af vor sijnderlige Gunst og Naade saa og for troskab og villig tieneste, som vore borgere i Greenaae or og vort rige Danmark hid til giort haver, og her efter troligen giöre skulle. Thi have vi naadelig undt og givet, og unde og give dem med dette vort aabne brev toldfri at være, med deres gods og Kiöbmandskab, hvor de helst kommende vorder i vort rige Danmark, uden paa Skone, Falsterboe og andre vore Silde leije om hösten, saalænge vor Naade tilsiger. Thi forbijde vi alle vore fogder og Embedsmend og alle andre, i hvo de helst er eller være kunde for:ne vore borgere i

Grenaa

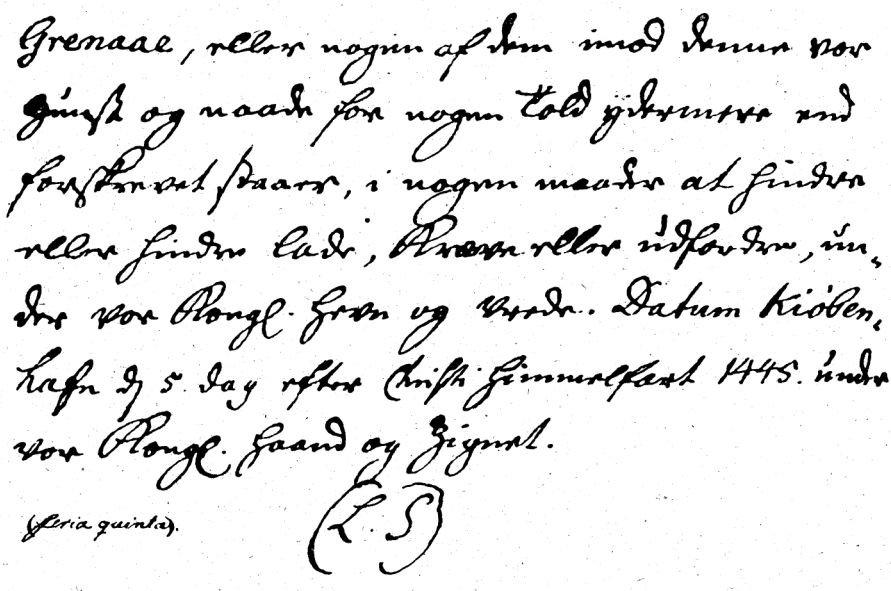

Facsimile af Langebeks Afskrift efter en ældre Kopi af Privilegiet fra 1445.
Den ældste fuldstændige Afskrift, som nu findes i Rigsarkivet.
Gengivelse se Side 20.

Det andet var fri Fægang ud mod Stranden saa langt som til Saltbækken. Hermed maa formentlig forstaas, at Borgerne fik Ret til at drive deres Kvæg ud i Kongens Overdrev i Hessel Hede ud mod Stranden.

Og endelig for det tredje: fri Ildebrændsel i Havknuden. Det maa her erindres, at fra ældgammel Tid havde Kongen Ret til alt det i Landet, hvortil ikke nogen bestemt Privatmand kunde godtgøre sin Adkomst. Det vil sige Fælleder, Skove, Vandløb, aabne Havne o. s. v. Og som det fremgaar af mange af de ældste Kongebreve, er det netop Retten til Brug af disse Kongens, fra Arilds Tid hjemlede Rettigheder, han overdrager Byerne.

I Brevet til Ebeltoft staar med al ønskelig Tydelighed, at Borgerne der »maa faa Brændsel af Grene, unyttige Træer og Vindfælder i Kongens Skov ved Ebeltoft«. Paa samme Vis faar Grenaas Borgere i 1440 Ret til det samme Gode i »Havknuden«. Vi har her en Mindelse om, at der i gammel Tid har ligget en stor Skov ved Havknuden. Det er en Rest af denne, som nu kaldes Katholm Storskov. Rigsmarsken, Albert Skeel, der var Ejer af Katholm, købte (»mageskiftede«) den i 1627 af Kronen. Der skrives om den: »Skoven Havknuden var ansat til 120 Svins Olden og altsaa ret betydelig. Den laa ved Stranden Sydøst for Katholm.

Da Skoven senere hen — maaske i Krigens Tid — var blevet ødelagt, blev dens Grund en Udlod af ringe Bonitet«.[21])

Foruden Uddraget af Privilegiet fra 1440 indeholder den nævnte Skrivelse Uddrag af 12 andre Kongebreve, nemlig fra Aarene 1445, 1460, 1483, 1515, 1524, [1530], 1546, 1560, 1589, 1590, 1598 og 1641. Og der er ingen Sandsynlighed for, at der paa Indsendelsens Tidspunkt har eksisteret andre og ældre. Det første af dem meddeles her ordret efter en senere Afskrift fra ca. 1750, som er opbevaret i Rigsarkivet og foretaget af den lærde Historiker Langebek. *Det er dette Kongebrev, som er Baggrunden for, at Byen i indeværende Aar fejrer et 500 Aars Jubilæum.* Brevet lyder saaledes:

2) »Vi *Christopher* med Guds Naade, Danmarks, Sveriges, Norges, Venders Gothers Konning etc. giør vitterligt alle Mand, at Vi af vor synderlige Gunst og Naade, saa og for troskab og villig tieneste, som vore Borgere i Greenaae os og vort Rige Danmark hidtil giort haver, og her efter troligen giøre skulle. Thi have vi naadelig undt og givet og unde og give dem med dette vort aabne Brev toldfri at være, med deres gods og Kiøbmandsskab, hvor de helst kommende vorder i vort Rige Danmark, *uden paa Skone, Falsterboe* og andre vore *Silde-leyer om høsten,* saa længe vor Naade tilsiger. Thi forbyde vi alle vore fogder og Embedsmend og alle andre, i hvo de helst er eller være kunde for^ne^ vore Borgere i Grenaae, eller nogen af dem imod denne vor Gunst og naade for nogen Told ydermere end forskrevet staaer, i nogen maader at hindre eller hindre lade, kræve eller udfordre, under vor Kongl. Hevn og vrede. Datum Kiøbenhafn, d. 5. Dag [formodentlig Torsdag] efter Christi Himmelfart [d. v. s. 13. Maj] 1445 under vor Kongl. Haand og Zignet.[22])

L. S.«

En lille Bemærkning hertil. Kongen gør nok Borgerne i Grenaa toldfri, men undtager udtrykkelig de skaanske Sildebyer om Høsten. Grunden er lige til, eftersom Hestetolden i Ribe og Sildetolden i Sundet var nogle af Kongens aller vigtigste Indtægtskilder, som han selvfølgelig ikke skænkede bort.

De følgende Kongebreve er dels Bekræftelser i Anledning af Tronbestigelser paa tidligere givne Privilegier, dels nye Privilegier paa Ret til at opkræve Bropenge ved Byens Havn, Beskærmelsesbreve imod »Forprang«, Fritagelse for Byskatter i Anledning af Ødelæggelser ved Storbrande eller Stormfloder, Ret til at holde Torvedag o. s. v. Det 13. og sidste af de nævnte Breve er fra Kong Chr. IV, udstedt paa Koldinghus d. $^9/_6$ 1641, og til-

siger Byen og Borgerskabet Kongens kraftigste Beskyttelse i den Kamp, som Grenaa lige saa vel som Landets andre Købstæder maatte føre imod *Landprang, Forprang* og *ulovlige Havne.* Borgmester og Raad havde paa Byens Vegne beklaget sig til Kongen over, at de »plat ingen Tilførsel haver af Bønder og Almue deromkring«. Det vil altsaa sige, at Bønderne solgte deres Varer, inden de kom ind paa Grenaa Torv, og at de købte af de omrejsende Prangere. Borgerne mener, at en medvirkende Grund dertil er, at Byen ikke længere har nogen Torvedag. Kongen bevilger nu, at der fremtidig hver Mandag maa holdes *Torvedag* i Grenaa, og han befaler, at saavel Nørre- som Sønder-herreds Bønder fremtidig om Mandagen skal besøge »deres rette Torvedag udi fornævnte Grenaa og der udføre og sælge, hvad de haver, og igen købe, hvad de haver behov«.

Af Kongebreve fra en senere Tid, som altsaa ikke var paa Fortegnelsen fra 1648, er der kun Anledning til at nævne, at Chr. V ved Rescript af $^{8}/_{5}$ 1686 allernaadigst bevilgede, »at Grinna Bys Accise maatte anvendes til Havnens Reparation«. Det var et Tilsagn, som stod ved Magt i lange Tider, og som viser, at Havnen den Gang var Byens Smertensbarn, som den vedblev at være gennm Aarhundreder.

BRO HEDE, ENGE OG HOSPITAL. SANDFLUGT OG BYGRÆNSE MOD SYD

En af de ældste kendte Episoder i Byens Historie er en langvarig og flere Gange genoptaget bitter Strid, som Byen maatte føre med Hessels skiftende Ejere om Byens Ret til Fædrift i **Bro Hede** d. v. s. den nuværende Hessel Hede. Som tidligere nævnt, var »Fri Fægang ud mod Stranden til Saltbæk« et af de Privilegier, som Kongebrevet af 1440 sikrede Byen. Meningen med den citerede Linie er ikke helt tydelig, men af adskillige Vidneudsagn under Processen og senere fremefter i Tiden fremgaar, at dermed menes, hvad vi nu vilde kalde *»Ret til Kvægdrift i Hessel Hede«.* Muligvis har Ejerne af Hessel ogsaa haft Ret til at drive Kvæg ud i Bro Hede. Det paastod de i hvert Fald, og de maa aabenbart have kunnet dokumentere det. Men for Grenaas Vedkommende var der det ulykkelige ved Sagen, at det nævnte ældste Kongebrev fra 1440, hvorpaa Byen støttede sin Ret, allerede paa et meget tidligt Tidspunkt var bortkommet. Det nævnes ved Indberetningen i 1648, men ikke ved senere

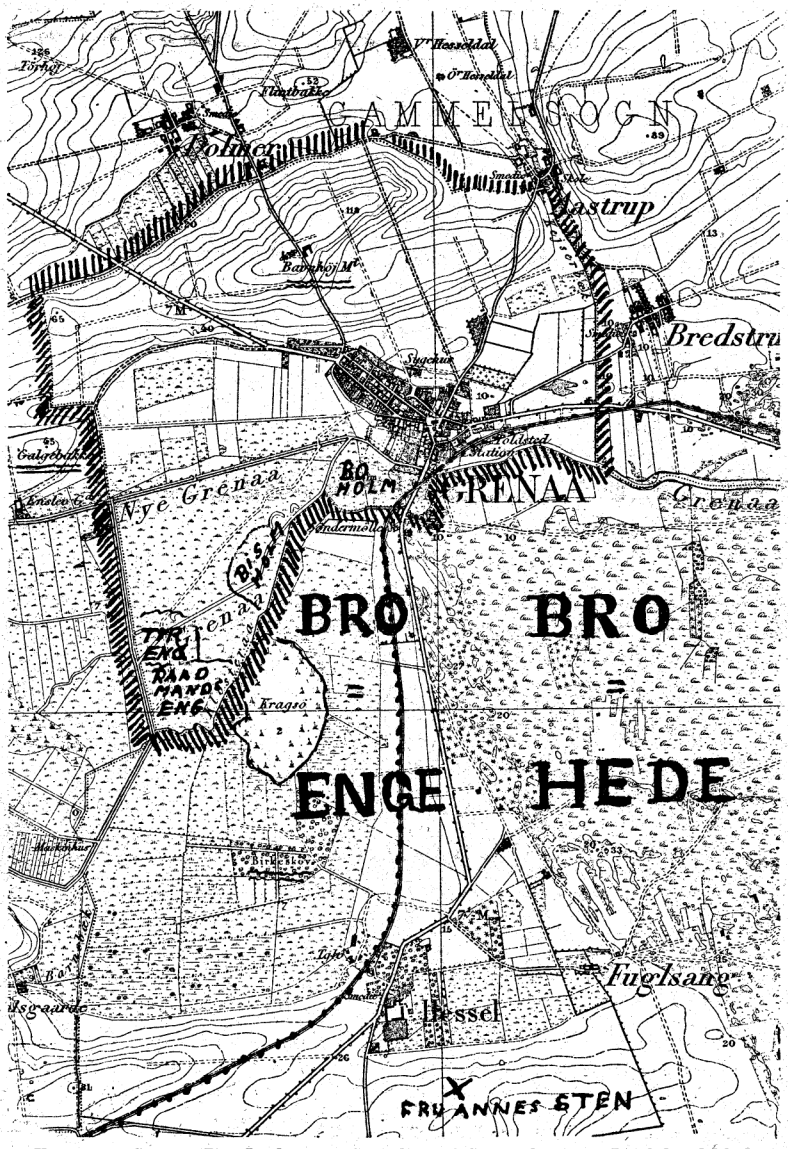

Kort over Grenaa Bys Jorder paa Grundlag af Generalstabens Maalebordsblad. Den skraverede Linie viser Byens Jorders Grænse før Indlemmelsen i 1941.

Indsendelser til kongelig Konfirmation i Anledning af Tronskifter og maa altsaa have været forsvundet og gaaet i Glemme. Saaledes skriver Pontoppidans Atlas og andre ældre topografiske Værker, at Byens ældste kendte Privilegium var fra 1445. Som Følge deraf stod Byen uden Midler til at dokumentere sin Ret, da Hessels Ejere senere hævdede, at »Grenaa Borgere ikke havde

nogen som helst Rettighed i Bro Hede, uden hvis de forpagtede den af Hessels Ejer«.[22a])

Den første Uenighed opstod allerede i 1467, altsaa kort efter Kongebrevets Udstedelse. Den Gang fik Grenaa Ret. I 1561 genoptog en senere Ejer af Hessel, Niels Krabbe, Sagen. En endelig Dom afsagdes i 1583 af en af Kongen nedsat »Rideret«, hvor fire Adelsmænd mødte paa Stedet og undersøgte Sagen baade efter Papirer og i Marken. Den faldt ud til Fordel for Hessels Ejere, som det synes, fordi Grenaa ikke kunde fremlægge det omtalte Kongebrev af 1440 som Hjemmel. Det er i hvert Fald det Resultat, som Byfoged Blichfeldt kommer til i et Brev til Rentekammeret fra $^{15}/_{1}$ 1720, hvori han omtaler Sagen. Det er ganske tydeligt, at paa dette Tidspunkt har det allerede i meget lange Tider været et Faktum, at Grenaas Ret til Fædrift i Heden var tabt.

Bro Enge. Paa en lignende Maade som med Bro Hede synes det at være gaaet med de Vest for Landevejen liggende »Bro Enge«. Om dem findes ingen rigtig gamle Domme eller andre Afgørelser. Men i den nævnte Skrivelse fra 1720 hævder Byfoged Blichfeld, »at det berettes af gamle Folk, at Byen har haft en Ejendom synden for Byen uden for et gammelt Aaløb, men at den i forrige Tider af Magistraten skal være solgt til Hessels Ejere«. Byfogeden tvivler om, »at et saadant Salg nogensinde kan være konfirmeret af Kongen, da Byens Ejendom ikke ret vel kan tænkes at kunne afhændes af Magistraten. Men i Byens Arkiv findes ingen Dokumenter at bygge paa«. Han anmoder nu meget bønligt Kongen om at tilholde Hessels Ejere at vise deres Adkomst til nævnte Enge, »saasom deres Afhændelse er Byen meget til Skade og *Præjudice*«. Men ogsaa dette Haab brast. De omtalte Strækninger i Bro Enge vedblev at tilhøre Hessel.

Bro Hospital m. m. Over for nuværende Søndre Mølle laa der fra Middelalderen et Hospital for spedalske samt et Kapel. Det kaldtes St. Jørgens Gaard eller Bro Hospital og var formentlig grundlagt i Tiden mellem 1250 og 1300. Det vides ikke bestemt, af hvem det var oprettet, men Kongen hævdede i hvert Fald Højhedsretten dertil og forlenede det ud til forskellige Mænd. I dets Nærhed laa en Gaard, *Bro Gaard,* muligvis oprindelig en Avlsgaard, som saa er blevet liggende, da selve Hospitalet i Tiden hen mod Aar 1562 var for-

tæret af Ildebrand og nedlagt. Det var en ret anselig Gaard, og Ejeren af denne »Brogaard« træffes tit omtalt i Grenaas Retsprotokoller helt ned til ca. 1760. Saa laa der endvidere et Par mindre Huse, kaldet *Brohuse* i Nærheden. Og endelig byggede Hessels Ejer i 1762 efter Vandmøllens Brand en Vejrmølle paa *Brobakken,* lige op ad Landevejen. Det er de Jorder og Bebyggelser, hvortil Navnet Bro er knyttet. Det er uden for al Tvivl, at de alle har faaet Navn af den nærliggende Bro over Aaen.

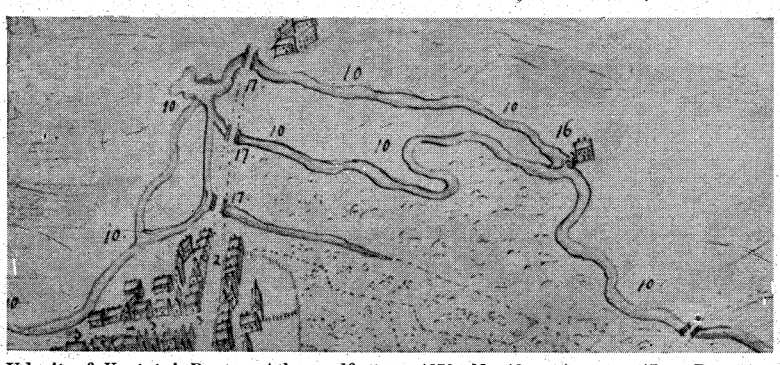

Udsnit af Kortet i Resens Atlas, udført ca. 1670. Nr. 10 er Aaerne. 17 er Broerne. 16 Grindu Mølle. 2 Søndergade. 3 Strandstræde (nu Kannikegade). Bygningen øverst oppe maa være Brogaard. Kortet er tegnet med Syd opad og Nord nedad, altsaa modsat Nutidens Kort.

Sandflugt. Egnen omkring Bro baade Heden, Vandløbet og Ruinerne af Bro Hospital var i Tiden hen mod Aar 1600 stærkt hjemsøgt af en voldsom Sandflugt, ligesom mange andre Steder i Jylland paa samme Tid. Den dækkede Bro Hede med et jævnt, næsten $^1/_2$ m tykt Sandlag, som omtrent ødelagde »Fædriften« derude. Ruinerne af Bro Hospital og Kapel forvandledes til Sandbanker. *Aaen tilsandede næsten helt,* saa Vandmøllen en Tid var ude af Drift. Paa Kongens Befaling gravedes derfor et nyt Løb et lille Stykke Syd for det andet. Derover opførtes endnu en Bro, saaledes at der ca. 1609 var to Aaløb og to Broer. Endelig dannede en »overmaade stærk Vandstrøm fra Kolindsund« nogle Aar senere endnu et Løb, saaledes at der fra ca. 1633 var tre »Grene« paa Aaen og tre Broer.

Grenaa Jorders Grænse mod Syd havde i ældgammel Tid været helt ved Hessel. Der stod *Fredskorset,* som viste, at her begyndte Købstadens særlige Ret og dens særlige Beskyttelse. Eftersom Straffen var strengere for at bryde »Byfreden« end for en Ugerning, som var forøvet uden for Byens Grænser, var det til Tider af Betydning at kunne paavise det nøjagtige Sted, hvor

en Voldsgerning var begaaet. Ved en Drabssag i 1574[23]) optoges et Tingsvidne med det Formaal at faa bevist, hvor Drabet havde fundet Sted, og om det var inden for »*Grenaa Byfred*«. Grenaa Borgmester og Raadmænd vidnede da, at saa længe Byens gamle Privilegier stod ved Magt, »saa gik Grenaa Byfred *sønden ud til Hannestenen*«. »Fredskorset« var altsaa paa dette Tidspunkt forsvundet, men Hannestenen, som Byens Borgmester og Raad nævner som Grænsen, staar der endnu, tæt ved det Sted, hvor den gamle Aarhus Landevej har gaaet, og viser, hvortil Byens »Fæste og Fægang« gik i ældgammel Tid.

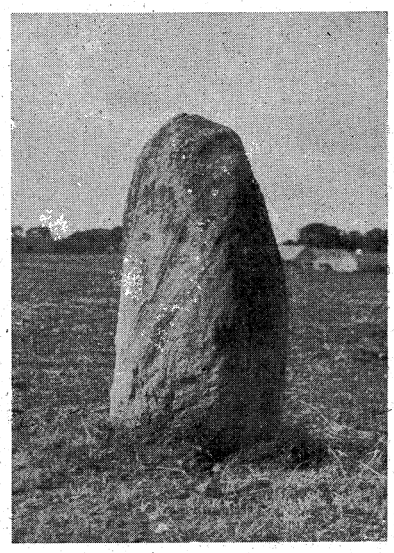

Fru Annes Sten, i gamle Dokumenter kaldet »Hanne Stenen«. Den staar ca. 500 m Sydøst for Hessel, hvis Avlsgaard ses i Baggrunden. Hertil gik i gamle Dage »Grenaa Byfred«, altsaa Byjordens Grænse.

Endelig skal om Lokaliterne derude Syd for Byen nævnes, at *Vandmøllen,* som tilhørte Hessel, men som underligt nok stod under Byens Jurisdiktion, laa ved Mølleaaen, et Stykke Sydvest for den nuværende Vindmølle, omtrent midtvejs mellem denne og Kragsø, men nedbrændte $^{30}/_{6}$ 1762. Den genopførtes ikke som Vandmølle, men erstattedes af den før omtalte Vindmølle.

GRENAAS BORTFORLENINGER OG PANTSÆTTELSER

De fleste af de danske Købstæder har vistnok oprindelig »ligget under Kronen«, saaledes at forstaa, at Kongen fra gammel Tid har hævdet at have Ret til visse Afgifter af Borgerne. Disse Afgifter samledes noget senere i en vis aarlig Byskat, der paalignedes Borgere af Byraadet og af dette udbetaltes til Kongen.[24])

Men det skete ikke saa sjældent, at Kongen, naar han var i Pengenød formedelst Krige eller paa anden Maade, eller naar han vilde vise en fortjent, højtstaaende Mand en Paaskønnelse, pantsatte eller bortforlenede baade Byer og hele Landsdele. Der kom derfor ret tidligt til at skelnes mellem Byer, som var bortforlenet, og hvor Lensmanden i Kraft deraf oppebar Skatterne,

og Byer, som »laa under Fadeburet«, det vil sige, at deres Afgifter direkte gik til Kongens Kasse.

Grænsen imellem de Købstæder, som var bortforlenet, og saadanne, som laa til Fadeburet, var dog i Samtiden ret vag. En By kunde i Løbet af en kortere Aarrække gentagne Gange gaa over fra den ene Kategori til den anden.[25])

For Grenaas Vedkommende gælder, at Byen, som de fleste andre, oprindelig har ligget til Fadeburet, men i Tidens Løb flere Gange har været bortforlenet.

$^2/_2$ 1327 pantsattes Grenaa »med Grev Gerts Samtykke til Marsken Erich Holch og Aage Iversen. Kongen var den 12-aarige Valdemar Erichsen (»Hertug Valdemar af Sønderjylland«), Grev Gerts Søstersøn, som han Aaret før havde faaet valgt til Danmarks Konge i Stedet for den fordrevne Kristoffer II. I denne Pantsættelse for 1000 lybske Mark var foruden Grenaa og »Kongsgaarden sammesteds« tillige indbefattet en Del omliggende Landsbyer m. m.[25 a]).

$^5/_9$ 1441 skete den næste Bortforlening af Grenaa. Det var under Christoffer af Bajern og altsaa netop Aaret efter Udstedelsen af hans tidligere omtalte Privilegiebrev til Grenaa. Det var til Otte Nielsen Rosenkrantz til Bjørnholm, Lensmand over Kalø Len 1439—52. Han havde været med til at indkalde Kongen, efter at Erik af Pommern havde forladt Danmark, og han havde været Kong Christoffers tro Hjælper i hans første vanskelige Aar. Han belønnedes derfor med Bjørnholm og forlenedes kort efter med »Vor og Kronens Købstad Grenaa« m. m. 1455 fik han tillige »*Bro Hospital* ved Grenaa« i Forlening paa Livstid[25 b]).

I Begyndelsen af næste Aarhundrede er Grenaa atter bortforlenet. Det var til Niels Erichsen Rosenkrantz, en Sønnesøn af forrige. Han var Rigshovmester ligesom sin Far og Bedstefar. Fra ham haves i Byarkivet en Kvittering fra 1515 for Byskatten, som var betalt til ham St. Mortensdag.

I Aarene efter Chr. IIs Fordrivelse havde Adelen været godt paa Vej til at gøre sig til Herre over Købstæderne. Denne Udvikling standser efter Reformationen, hvorved Kongen gjorde sig til Herre over Kirke- og Klostergodset og paa den Maade kom i Besiddelse af en stor Kapitalrigdom. Dermed var for en Tid de økonomiske Forhold bedret og Hovedaarsagen til Bortforleningerne og Pantsættelserne forbi[25 c]).

MØNTFUNDET I AAGADE 1910
OG HVAD DET FORTÆLLER

Det store Møntfund i Aagade i 1910 er jo en Begivenhed, som saa ganske afgjort hører Nutiden til. Men da Fundet fører hen til Tiden omkring 1230—40 og dens sørgelige og urolige Forhold, er det vistnok naturligt at omtale det paa dette Sted af Byens Historie. I »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie« for 1931 har Museumsinspektør ved den kgl. Mønt- og Medaillesamling G. Galster givet en indgaaende Beskrivelse af dette Fund. Da denne uden Tvivl er den højeste Sagkundskabs Redegørelse for dette interessante Møntfund, benytter jeg nævnte Artikel som Udgangspunkt og giver paa Grundlag heraf og med Hensyntagen til de lokale Aviser en kort Beskrivelse af Fundet, og hvad dermed staar i Forbindelse.

Møntfundet skete ved, at der i den nyanlagte Aagade skulde nedlægges Gasrør. Aagade var fremkommet ved Nedrivning af et gammelt Hus i Storegades Husrækkes søndre Side og anlagt over den derved fremkomne Grund og et stort, bagved liggende Stykke Havejord. Fundet fandt Sted $^{8}/_{7}$ 1910. Omtrent $1^{1}/_{4}$ m under Gadens Niveau, men kun ca. $^{1}/_{2}$ m under den oprindelige Jordoverflade stødte Arbejderne paa en ca. 20 cm høj, sort Lerkrukke, som indeholdt en umaadelig Mængde flade, runde Metalskiver, som Arbejderne først troede var af Blik, fordi der i mange Aar havde været et Blikkenslagerværksted i Ejendommen, men som snart viste sig at være ældgamle Mønter. Arbejderne selv, Skolebørn og forbipasserende Folk forsynede sig frit af disse Kuriositeter, hvis virkelige Værdi og Betydning kun de færreste tænkte over. Politiet fik dog snart Skattejagten standset. Nationalmuseet underrettedes, og de fleste af de »laante« Mønter kom tilbage.

Krukken og Indholdet førtes til Nationalmuseet, hvor det gjordes til Genstand for en indgaaende Undersøgelse. Det viste

1 2 3 4

For- og Bagside af de 2 biskoppelige Mønter, hvoraf den ene (1—2) er præget i Lund og den anden (3—4) i Roskilde. — 1) Kongens Brystbillede mellem Scepter og Rigsæble. 2) Bispens Billede mellem Krumstav og Korsstav. 3) Kongens Billede mellem Scepter og Rigsæble. 4) Bispens Billede mellem Stjerne og Krumstav. Af disse 2 Mønter fandtes altsaa kun et eneste Eksemplar af hver. (Galster Side 215).

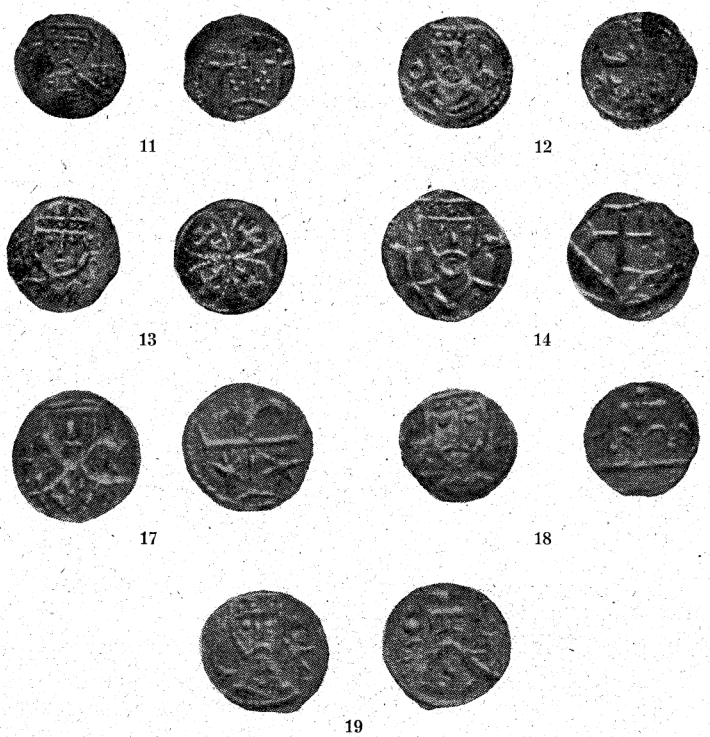

7 jydske Mønttyper med Kongebillede. (Galster Side 217).

Nr. 11	foreligger i	12	Eksempl.	Nr. 17	foreligger i	1419	Eksempl.
Nr. 12	—	2	—	Nr. 18	—	2420	—
Nr. 13	—	3	—	Nr. 19	—	3371	—
Nr. 14	—	126	—				

sig, at de fundne Mønter alle var fra *Valdemar Sejrs Tid,* nærmere bestemt fra Tiden omkring 1230. De var paa to nær præget i Jylland, uden at det dog med Bestemthed er muligt at afgøre hver enkelt Mønts Prægested.

Mellem de over 12.000 Mønter var der ialt 35 forskellige jydske Mønttyper. Men Antallet af Eksemplarer af disse Typer var højst forskelligt. Af 5 Mønttyper var der over 1000 af hver, af 7 var der mellem 100 og 1000 Eksemplarer af hver, og af 23 Mønter var der under 100 Eksemplarer af hver. Dertil kommer de to førnævnte Mønter, som ikke var fra Jylland, men præget i Roskilde og i Lund.

Alle de fundne Mønter var af meget tarvelig Kvalitet. Dels var en Mængde af dem præget paa en alt for lille Metalskive og dels var Sølvindholdet alt for ringe. Det er alt sammen Vidnesbyrd om, at de stammer fra de skæbnesvangre Aar, hvor

Danmarks Stormagtsstilling brød sammen. Det vil altsaa sige Aarene mellem Jagten paa Lyø 6. Maj 1223, hvor Valdemar Sejr og hans Søn Valdemar den Unge blev taget til Fange af Henrik af Schwerin, og Jagten paa Refsnæs, November 1231, ved hvilken Valdemar den Unge kom af Dage ved et Vaadeskud.

Tidspunktet for Nedlæggelse. Efter denne korte Omtale af Mønternes Udseende og Præg rejser sig da det Spørgsmaal, hvornaar denne store Pengesum er nedsat i Jorden. Det er aabenbart, at Tidspunktet maa være umiddelbart efter, at den nyeste af de mange Mønter er præget. Men nu er Sagen, at kun 2 af Mønttyperne er direkte talende, idet de nævner Ribebispen Tuvo og følgelig er præget i hans Tid d. v. s. i Aarene mellem 1214 og 1230. Men ved en Sammenligning med andre kendte Mønter og ved en hel Række Detailundersøgelser, som slet ikke kan refereres her, er det af Museumsinspektør Galster paavist, at det med ret stor Sikkerhed kan siges, at Møntskatten er nedgravet ca. 1235.[26]).

Aarsagen til Nedgravningen. Spørger man saa tilsidst, hvordan det er gaaet til, at denne overordentlig store Pengesum er blevet skjult i Jorden her paa dette Sted, da er Svaret lige for Haanden: Det har i disse Fejdetider været magtpaaliggende for Ejeren eller for den, som havde Pengene i Forvaring, at gemme dem paa et Sted, hvor de kunde være sikre mod fjendtlige Plyndringer. Vedkommende maa da være død, uden at han har faaet Hemmeligheden aabenbaret for andre,

Den anden Del af Spørgsmaalet, nemlig, hvem det kan have været, der har nedgravet denne store Pengesum, er en Gaade, som ingen kan løse. Inspektør Galster nævner de Muligheder, der kan være Tale om:

1) Pengene kan maaske have tilhørt en Købmand, der er kommet agende til Torvs for at købslaa med Djurslands Bønder og laste en Skude i Djursaaen. 2) Pengene kan ogsaa tænkes at være opkrævet af den kongelige Ombudsmand og bestemt til Løskøbelse af de danske Fanger i Fjendevold. Det var jo netop i de ulykkelige Aar efter Valdemar Sejrs Fangenskabstid, da endnu mange Danskere sad i Fængsel i Tyskland og ventede paa at blive udløst. 3) Der er ogsaa den Mulighed, at Pengene kan være indsamlet af Præstemænd for at fremskaffe Peterspenge til Paven. 4) Og endelig kan det have været en forsigtig

Adelbonde [Storbonde], som har gemt sine mange Penge i en dagligdags Lerkrukke og gravet den ned paa sin egen Grund. Denne Mulighed anser Inspektør Galster som den rimeligste. Men naar man betænker, hvor fattige Forholdene var i denne lille By i fjerne Tider, synes det mindre troligt, at Beløbet kan have været Enkeltmands Ejendom.

Da Stedet, hvor Mønterne var nedgravet, enten har været Have eller Toft til Gaarden Storegade Nr. 5—7, og da der er nogen Sandsynlighed for, at Kongsgaarden har ligget her, mener jeg, at Hypotesen om, at det skulde være den kongelige Ombudsmand, der har indsamlet Pengene, er den sandsynligste, og at han i saa Fald har haft Bolig i Kongsgaarden.

Men enten det nu er saa eller saa, »vist er det kun, at Møntskatten er et haandgribeligt Minde fra de Sorgens og Utrygghedens Aar, hvorom der meldes i den gamle, latinske Vise«, som desværre nu i disse Dage atter har Aktualitetens Interesse:

»Mare piratis scaturit, (Havet med Ransmænd flyder,
fures spelunca parturit; Tyve hver Hule udgyder,
horret nemus latronibus, Skoven strutter af Røvere,
campus patet predonibus. frit Felt har Hærværks Udøvere)«[27])

DET MØRKESTE TIDSRUM I BYENS HISTORIE TIDEN 1626—1661

For Grenaa gælder formentlig det samme, som gælder for de fleste danske Købstæder, ja for det hele Land, at Tiden fra Grevefejdens Afslutning i 1536 og indtil Chr. IV.s udenrigske Politik i 1627 kaldte Fjenderne ind i Landet, *var en stor Opgangstid.* Paa Grund af Kildernes Mangelfuldhed er det imidlertid umuligt at give konkrete Eksempler herpaa for Grenaas Vedkommende. Man maa indskrænke sig til at bemærke, at der ikke er noget, som kan sandsynliggøre, at vor By skulde have været en Undtagelse fra den almindelige Regel.

Derimod kan det uden Overdrivelse siges, at *Tiden fra 1626 til 61* har været saa *tung og mørk en Tid* for Grenaa som intet andet Tidsrum i Byens Historie, ja mørkere end Tidsrummet var for de fleste andre Byer. Det kendetegnes ved en uafbrudt Række Ulykker for Byen, saaledes at den for lange Tider derefter var ussel, fattig og forarmet, og at der rundt omkring laa øde og ubebyggede Pladser. Aarsagerne til Ulykkerne var de tre, som altid er og har været Aarsag til materiel Elendighed: Brand, Krig og Pest.

Pestens Tid. Pestens Tid ligger adskillige Aar før 1626, og om den ved man ikke ret meget. Kun saa meget er ganske givet, at i Aarene 1600 til 1603 har Pesten raset her i Grenaa som paa saa mange andre Steder. F. Eks. skriver Lensmanden paa Kalø Juledag 1602 et Brev til de Grenaaborgere. Han nævner deri, at han ikke tør komme til Grenaa, saa længe der endnu ikke er fredeligt hos dem for den Sygdom og Skrøbelighed, som har været hos dem en Tidlang. Og Byskriveren skriver i Tingbogen i Slutningen af 1603, at han »har været *siug af Peste*« og derfor ikke har kunnet føre Tingbogen fra 27. Juni til 19. September 1603.

Nu er det en kendt Sag, at ved disse Pestepidemier plejede man at begrave Ligene paa særlige, gerne lidt fra Byen fjerne Kirkegaarde af Hensyn til Smittefaren og vistnok ogsaa af samme Grund at overhælde Ligene med et Lag Kalk. Da man nu ved Gravninger Øst for Søndermøllevejen paa det gamle Spedalskehospitals Grund har fundet tydelige Rester af en saadan Pestkirkegaard, er det en ret nærliggende Tanke, at det netop er Begravelsespladsen for de døde under denne Pestepidemi i Aarhundredets Begyndelse.

Selvfølgelig er det ikke Meningen at hævde, at Pestens Virkninger paa nogen Maade kan ligestilles med de to følgende Ulykker, Krigene og Brandene. Jeg anfører den kun for paa eet Sted at give en samlet Udsigt over Tiden fra 1600 og et Par Menneskealdre fremefter.

Brandene. Naar man betænker, at praktisk talt alle Grenaa Bys Bygninger omkring Aar 1600 var *tækket med Straa,* og at dette kun forandredes saa langsomt, at omkring 1750 endnu Halvdelen var i samme Forfatning; naar man endvidere betænker, at Mængder af Udhuse slet ikke havde Loft, men kun selve Straataget, og endelig, at alle Ildsteder dengang var aabne Skorstene, saa er det ikke at undres over, at Brandfaren i gamle Dage var overordentlig stor.

Dertil kommer saa, at Byens *Brandvæsen og Sprøjter* praktisk talt var *uden Betydning.* Det er da let at forstaa, at, naar en Brand opstod, fik den næsten altid et uhyggeligt Omfang. Det har man Eksempler nok paa fra omtrent alle danske Købstæder. Datiden havde derfor en levende Skræk for Ild. I et af de gamle Vægtervers, som blev sunget af Vægteren paa hans Rundgang gennem Byen, hedder det i Verset til Kl. 10:

»Vær klog og snild,
vogt Lys og Ild!«

Det har sikkert været en Formaning, som har talt til aabne Øren i alle Hjem.

Man har i Tingbøger og Justitsprotokoller flere Eksempler paa, at Naboer — eller Kæmneren paa Byens Vegne — har anmeldt en Mand til Byfogden for uforsigtig Omgang med Ild, for at »dricke Tuback i Sengen«, for at have røget i Nærheden af et Straatag, paa et Loft, i et Udhus, ja endog blot paa aaben Gade. Af Hensyn til Brandfaren var endvidere Smedjen i den ældste Tid beliggende uden for Byen. Senere flyttedes den ganske vist ind. Men det er da ogsaa betegnende, at to af de allerstørste senere Brande nemlig i 1750 og 51 opstod hos Byens Smede.

Om Brandulykker før 1600 har man kun meget sparsomme Efterretninger. Kun om en stor Brand i 1540 har man helt sikre Vidnesbyrd. $^{21}/_{2}$ 1541 udstedes der nemlig et Kongebrev til Grindow Borgere om, »at de formedelst den store Skade, de er kommet i, maa være fri for al kongelig Tynge i 3 Aar.« Nu angives det jo ganske vist ikke, hvori »den store Skade« bestod. Men da det paa den Tid ikke er Krigsbegivenheder, og da Ulykker paa Havnen erfaringsmæssigt altid nævnes ved Navn, er der næppe Tvivl om, at der hermed maa være tænkt paa en Brand. Og med en 3 Aars Skattefritagelse for Øje, maa det uden Tvivl have været en meget betydelig Ildsvaade med mange ødelagte Ejendomme.

Krige. Hvad endelig Krige angaar, saa har Byen jo ogsaa før 16 Hundredaarene mærket til dem, selv om det nærmest har været indirekte. Der er dog Grund til at nævne Kampene i Kolindsund i 1165, da Nordmændene under Anførsel af Erling Skakke overvandt og plyndrede den danske Flaade, »hvorefter de gik i Land og ligeledes *plyndrede Købstaden* og derefter belæsset med Bytte for tilbage til Norge.« Men i *30 Aarskrigens Tid* kom Grenaa direkte med.

Medens man kan sige, at den første Halvdel af Chr. IV.s Regeringstid var en betydelig Opgangstid for Danmark, en Opgangstid, som var i fuld Gang allerede under hans Forgænger, saa blev Tiden fra 1625, da Kongen blandede sig i Trediveaarskrigen og dermed drog Krigens Ulykker ind over Landet, Indledning til en Række tunge Aar. Kongen faldt med Hesten ved Fæstningen Hameln og paadrog sig en langvarig Svaghed, senere kom det ulykkelige Slag ved Lutter am Barenberg i Brunsvig. hvor Tilly ødelagde den danske Hær. I September 1627 rykkede de kejserlige Feltherrer Tilly og Wallenstein ind i Jylland. Foran dem flygtede Kongens egne Tropper, nærmest lejede Folk.

Al Krigstugt var opløst, og de plyndrede for at skaffe sig Udkommet. Bag ved dem kom saa de tyske Lejetropper, der fortsatte videre op og mishandlede og udplyndrede Landet, hvor de kom frem. Ogsaa til Djursland og Grenaa kom de. Men den Afbrænding af Byen og Kirken, som i Aarhundreder har været tilskrevet dem, har de med Urette faaet Skyld for. Grenaas Brand paa Trediveaarskrigens Tid fandt Sted $^{13}/_{11}$ 1626, altsaa omtrent et Aar før de kejserlige Tropper satte Foden i Jylland.

Branden Natten mellem 13.—14. November 1626.

Det er den Brand, som alle topografiske Værker — fra Pontoppidans Danske Atlas fra 1768 og ned gennem alle Udgaver af Traps »Danmark« — har henlagt til Aaret 1627. Gennem meget grundige Arkivundersøgelser, hvis Resultater er fremlagt i en Artikel i »Randers Amts historiske Aarbog« for 1939, mener jeg at have fuldkommen Vished for, at Branden ikke har fundet Sted i 1627, men Aaret før i den nævnte Novembernat.

Det Punkt, som man altid har haft at holde sig til i denne Sag, og som det skyldes, at Aarstallet er sat til 1627, er et Kongebrev fra Chr. IV, udstedt under Felttoget i Tyskland fra Hovedkvarteret i Stade. Det Resumé, der i »Kancelliets Brevbøger« gives deraf, er den korte Notits: »2. Marts 1627 (Stade) Aab. Brev om, at Købstaden Grenaa, der nylig har lidt Skade ved en Ildebrand, i de første 5 Aar fritages for Told, Skat og anden kongelig Tyngde og Besværing.[28]) I Grenaa Tingbog staar under 23. (?) April og 21. Maj 1627, at Kongen har forskaanet de brandlidte for at yde Tiende til Kirken for Aaret 1626. Deraf er det kommet, at man har hæftet sig ved 1627 og ment, at det var i dette Aar, at Branden fandt Sted. Fra den ene topografiske Haandbog er dette Tal vandret over i den næste i en lang Række, uden at det er blevet revideret. Man har ganske glemt det følgende Stykke i Tingbogen, heri staar: »For Søffren Søffrensen Borger [og formentlig Kirkeværge] et 24 Mands Vidne, at *imellem 13. og 14. November sidst forleden om Natten* blev det brændt her i Grendou for disse efterskrevne 25 Mand, som yder Tiende og Landgilde her til Grendou Kirke, enhver saa meget som efterfølger, Halvparten Rug og Halvparten Hvede. . . .« Derpaa følger saa de 25 brandlidte Tiendeyderes Navne og Meddelelse om, at Kongen paa Lensmandens Indstilling har fritaget dem for at svare Tiende for Aaret 1626.

Det er en ganske tydelig og klar Besked, og det vilde være

ganske urimeligt at tænke sig, at der faa Maaneder efter, altsaa ind i 1627, atter skulde have været en Kæmpebrand, og saa kun den i November 1626 skulde være omtalt i Tingbogen. Nej, Branden har været i Novembernatten 1626, men selvfølgelig har det taget Tid, inden Tiendefritagelsen er kommet i Stand og har faaet Kongens Underskrift, navnlig under de vanskelige Krigsforhold, da Kongen opholdt sig i Tyskland og tilmed var syg.

Hvilken Del af Byen der er brændt, staar der inter om. Der findes ganske vist i Tingbogen Navne paa de 25 brandlidte Tiendeydere, men man har ingen Lister at finde deres Bopæl efter. En Del af Personerne kender jeg imidlertid fra andre Kilder. Der nævnes Joen Christensen, Peder Trøy og Michel Persen. De var alle Raadmænd, førstnævnte blev kort efter Borgmester. Endvidere nævnes Peder Quast, som var Tingskriver og Rasmus Michelsen, som var Kapellan og latinsk Skolemester. Endvidere nævnes et Par Navne, som er særlig oplysende, nemlig Søffren Holm *ved Kirken*, Anders Michelsen *vester* og Søffren Holm *vester*. Der er ingen Tvivl om, at disse Mænd har boet henholdsvis i Nærheden af Kirken og i Byens vestlige Del. Følgelig maa Branden have hærget den midterste og vestlige Del af Byen, det vil altsaa sige *Store- og Lillegade*. Nøjere er der ingen Mulighed for at angive det.

Beretningerne nævner ikke et Ord om, at Kirken skulde være brændt. Deraf kan man jo nu ikke ubetinget slutte, at den er gaaet fri. Men Tingbøgerne baade i Aarene før 1626 og efter dette Aar indeholder flere Synsvidner over Kirken, hvoraf det med Tydelighed fremgaar, at Kirken er meget brøstfældig, men at det er Tidens Tand og ikke Ildebrand, som har forvoldt dens daarlige Tilstand. Det gælder lige saa vel før som efter 1626.

»Kejserkrigen« 1627—28. Mindre end et Aar efter Branden kom saa Krigens Ødelæggelser, idet de tyske Feltherrer med deres Hære drog ind i Danmark og ogsaa kom her til Grenaa i det Afsnit af Trediveaarskrigen, som i Almindelighed benævnes »Kejserkrigen«. Det var hen paa Efteraaret. Vinteren blev meget streng, og i Grenaas Nærhed var der ingen Skove. De indkvarterede Tropper led af Kulden, og som Bevis paa, hvorledes de forsynede sig, hvor der var noget at faa fat i, kan nævnes, at de ogsaa *udplyndrede Kirken for alt brændbart*, saaledes at den manglede det nødvendigste af Træværk længe efter. Ved et Synsvidne i 1632 nævnes blandt meget andet,

at der skal laves »3 Døre og 20 nye Kirkestole, *som Fjenderne nedtog og brændte.*«[28a])

I disse tunge Tider udsendte Kongen gennem Bisperne Befaling til Præsterne om, saa vidt det lod sig gøre at samle Menigheden Morgen og Aften i Kirkerne og der *holde en Bedetime,* »hvor de med fælles og kraftige Bønner skulde søge Herren.« Fra en af Omegnens nærmeste Kirker har man Beretning om, hvorledes det foregik dér. Og man kan vel gaa ud fra, at ogsaa Provst Olderup i Grenaa og de andre af Omegnens Præster har efterfulgt Kongens Befaling.

Wallenstein, Tyskernes Anfører i Jylland under Kejserkrigen. (Efter Stik af J. Hondius).

Et andet lille lokalt Træk kan nævnes. Cisemesteren i Grenaa hed den Gang Peder Jensen. Han skulde svare Kongen en vis aarlig Sum i Forpagtning af Retten til at opkræve Accisen. Men i den Tid, Fjenderne huserede i Byen, stod alt Forretningsliv stille, og der var følgelig næsten ingen *Accise at opkræve.* Peder Jensen satte alt til, hvad han ejede, og kom desuden i stor Gæld til Kongen. Nogen Tid efter døde han. Enken søgte Kongen om Eftergivelse af Gælden, og Afgørelsen gik da ogsaa ud paa, at hun formedelst de uforskyldte Forhold »ej videre for Gælden skulde tiltales«.[29])

Freden sluttedes i Lübeck i 1629, hvor Chr. IV maatte love ikke fremtidig at blande sig i Tysklands Anliggender, og Fjenderne trak sig ud af Landet, Men der saa forfærdeligt ud, hvor Wallensteins Landsknægte havde huseret.

I Krigens Spor fulgte dengang som altid *Pestsygdomme.* Byfogeden i Grenaa hed i de Aar Peder Nielsen Torngaard. $^{31}/_{7}$ 1637 stod han paa Bytinget og forbød paa Kongens Vegne »alle saa mange, som haver Skuder her af Byen, at ingen af dennom maa sejle til København eller føre nogen Folk derfra hjem med sig, imens at Pestilentzen der sammested saa kraftigen grasserer, uden de derfor vil stande til Rette«.

»Torstenssonskrigen« 1643—45.

I Slutningen af Trediveaarskrigen, længe efter, at Svenskekongen Gustav Adolf, som var Prostestanternes Fører var fal-

det i Slaget ved Lützen, begyndte Chr. IV at blande sig i Fredsforhandlingerne. Formaalet var, at Svenskerne ikke skulde høste for stort Udbytte og derved for stor Magt ved Fredsslutningen. Det var den gamle Skinsyge mellem de to Lande, som gav sig Udslag.

Sveriges Rigsforstander, Axel Oxenstjerna, besvarede straks Danmarks Indblanding med at sende en Hær op gennem Holsten og Slesvig til Nørrejylland. Anførerne var General Torstensson, efter hvem denne Del af Krigen fik Navn. Det var i Januar Maaned 1644, Kongen kunde kun værne Øerne. Her paa Egnen huserede Helmuth Wrangels Folk, som aldeles udplyndrede Egnen.

Lennart Torstensson. Svenskernes Anfører under Krigen i 1644. (Efter Stik af Jeremias Falck).

Sognepræsten i Grenaa hed paa den Tid Seyer Rasmussen. Han var kommet hertil i 1636, havde straks købt sig en Byggegrund ved Siden af den forfaldne »Præsteresidents« paa Østergade og der opbygget sig en Gaard. Seyer Rasmussen maa have været mere velhavende end de fleste af Byens andre Beboere. Og da det kneb med Betalingsmidler, indvilgede han i at yde Byen et Laan til Betaling af dens »Contribution til Byens Befrielse«. Laanet lyder paa 20 og halvsyvende Lod Sølv i godt nyt Arbejde og har altsaa ikke bestaaet i Penge, men i Sølvgenstande, Skeer, Kander eller andet Service. Byens Raadmænd underskriver $^{29}/_{6}$ 1644 et Gældsbevis til ham, hvori de paa Byens Vegne forpligter sig til efter Krigen at forskaffe »vores kjære Sognepræst igen bemeldte $26^{1}/_{2}$ Lod Sølv udi godt purt Sølv og i hvad Arbejde, han det begærer, og dermed holde ham skadesløs«.[30])

Nogen Tid efter maatte Borgerne atter ty til Sognepræstens Bistand. Byen fik Besøg af Oberst Fr. v. Reichard, som indkvarteredes hos Sognepræsten, og for at »formilde ham« og stemme ham naadigt over for Byen, velsagtens ogsaa for at undgaa Plyndring, fik man efter en Løjtnants Raad Hr. Seyer til at overlade Obersten en graa Ganger som »Gave«.

Wrangel havde sit Hovedkvarter i Randers. Herfra sendte han sine Tropper rundt til alle Sider. Hans Folk var i stadig

Bevægelse frem og tilbage under stadige Plyndringer. Alle Landsbyer i Nærheden af Forbindelsesvejene mellem Randers, Grenaa og Ebeltoft var derfor stærkt medtaget og mangfoldige Steder nedbrudt eller afbrændt. Det samme gjaldt for Byernes Vedkommende. Ved Grenaa var der en fast Strandvagt, og Halvøen ved Ebeltoft var stærkt besat og forskanset. Materialet dertil blev taget fra de den Gang betydelige Skove i Omegnen, som derved næsten helt omhuggedes. En senere Historieskriver T. A. Becher bemærker derom, at Wrangel spillede Herre i Jylland med en forholdsvis ringe Styrke og paa en for os nu ubegribelig Maade. Der var Tropper nok til at fordrive hans Folk, men den uduelige Rigsmarsk Anders Billes Kævlerier med Prins Frederik — den senere Fr. III — hindrede ethvert Foretagende og tillod Wrangel at udplyndre Landet ustraffet.[31])

Fredsslutningen. $^{8}/_{2}$ 1645 sluttedes den tunge Fred i Brømsebro. For at faa et Overblik over, hvor haardt medtaget Landet var, nedsatte Kongen et Taksationsudvalg, som i Efteraarets Løb besøgte Landsdelene og derefter indgav Beretning om Ødelæggelserne. Af denne ses, at Bønderne i Nørreherred var saaledes medtaget af Plyndringer og Indkvarteringer, at de fleste af dem i 1645 kun havde tilsaaet $^{1}/_{3}$ eller $^{1}/_{4}$, ja, stundom endnu mindre, af den sædvanlige Udsæd. Desuden var deres Heste og Kvæg dem for største Delen frataget, saa de ikke kunde faa deres Markarbejde gjort.

For Grenaas Vedkommende lyder Indberetningen: »Ved samme Lejlighed har vi i lige Maade paa det allerflittigste erfaret og befundet efter Borgmester og Raads skriftlige Erklæring, at fornævnte By har lidt Skade for 1680 Rixdaler, som paa adskillige Tider i rede Penge er bleven »*contribueret*« til Fjenderne. . . . Der foruden har Byen gjort og haft anden Bekostning og Udgift, som ikke er beregnet til nogen bestemt Sum. 1) har den »*contribueret*« til Fjenden 20 Tdr. Øl og 20 Tdr. Mel, 2) udmonteret nogle tilskikkede Ryttere med Heste, Sadler, Pistoler, Klæder, Støvler samt andet Tilbehør »och dem offuerflødigen underholdt«, 3) tit og ofte underholdt daglige »Partier«, som er gaaet gennem Byen, frem og tilbage, 4) paa forskellige Tider udgivet store Foræringer til Officerer, som kunde befri dem for »Offuervold« og Udplyndring, 5) udredet til begge Obersterne, under hvis Contribution de var, saa vel som til andre Underofficerer, alt hvad de befalede udaf forskellige Slags Varer, 6) underholdt den udkommanderende *Strandvagt* og i langsomme-

lige Tider hver Dag leveret den i Vagthuset 1 Td. Øl, 1 Td. Havre og »offuerflødig Fetalie«, 7) foruden en af dens Skuder, som af Fjenderne er bleven opbrændt, er nogle udplyndret udi Søen, og en er helt borttagen, som var ladet med en stor Del Gods, hvorfor »moxen« [næsten] *den største Del af Borgerskabet er forarmet og Brug og Næring dermed »forsuecket«.*[32])

Fra Ebeltoft berettes, at ikke mindre end 50 Familier er flygtet fra Byen og har tilsat deres Formue paa fremmede Steder.

Saa gik der nogle faa Aar, inden en ny Ulykke indtraf.

Branden 29. Juni 1649. Denne Brand er en Begivenhed, som hidtil har ligget helt i det dunkle, og hvorom hverken historiske Bøger eller topografiske Værker har mælet det mindste. I den almindelige Bevidsthed har de 2 store Brande, den i 1626 og den i 1649, være slaaet sammen til een, som altsaa er henlagt til 1627, hvilket Præsteindberetningen fra 1766 formentlig bærer Skylden for.

Kilden til Oplysningerne om Branden i 1649 er imidlertid fuldkommen paalidelig. I Nørre Herreds Bog for 1660—61 skriver nemlig Sognepræsten for Grenaa, Jørgen Søffrensen Bagge, i sin Beretning om Kaldet i Grenaa: »Breffue, documenterer, privilegier, som høre til Kaldet eller Kierchen, item inventarium er altsammen [forkommet] af ildebrand, *som Anno 1649 denn 29. juni* fortærede oc opbrende den største oc beste part aff byen saa oc Kierchenn, Schoelenn oc Prestegaarden, som endnu [altsaa i 1661] ligger ubøget oc gandsche øde«.[32a])

Hvilken Del af Byen brændte i 1649. Der er saa tilbage at undersøge, hvilken Part af Byen det var, som brændte i Sommeren 1649. I den Henseende giver Ordene »Kirken, Præstegaarden og Skolen« Oplysning, idet de to sidstnævnte Bygninger laa paa Østergade og Kirken — som nu — paa Torvet. I samme Retning peger Udtrykket: »hvad som blev befriet for Ilden den første Gang blev slet opbrændt den anden«. Det har altsaa denne Gang fortrinsvis været den *midterste og østlige* Del af Byen, som brændte. Ved Rektor Raaballes Mageskifte med Latinskolen om dennes Grund i 1664 nævnes udtrykkelig, at den har ligget »øster i Byen paa den østre Gade«, og det fremgaar, at Pladsen endnu er øde.

Der er mange Vidnesbyrd om, at denne Brand i 1649 helt har lammet Byen. I langt over 50 Aar laa Halvdelen af Østergade øde og uopbygget hen, fyldt med Brandtomter. Resens At-

las (tegnet mellem 1668 og 80) har overhovedet ikke Gaden afsat, nævner ej heller dens Navn. Ved Taksationen i 1682 er endnu Halvdelen af Ejendommene øde Pladser. Der er kun en eneste anselig Gaard nemlig afg. Sognepræst Sal. Hr. Seyers, som han formentlig havde ladet opbygge kort efter Branden, og som laa lige op ad den afbrændte Præstegaards Plads, der stadig var øde. Branden i 1649 angives ligesom den første at være opkommet ved »ulykkeligt Tilfælde«. Den kan i hvert Fald ikke skyldes Krigsbegivenheder, eftersom Torstensonskrigen afsluttede i 1645, og Nørreherred og Grenaa rømmedes af Fjenderne samme Aar.

Saa er der igen en Stilstand paa en lille halv Snes Aar, inden Ulykkerne atter melder sig, denne Gang er det igen Krigsbegivenheder.

Carl X Gustavs 2 Krige 1567—60. Det er en Krig, som i den almindelige Bevidsthed er karakteriseret ved de kendte Overgange, over de tilfrosne Bælter. Christian IV var da død, og det var hans Søn og Efterfølger Frederik III, som nu kom i Krig med Arvefjenden Sverige.

I Juli 1657 drog Carl X Gustav ind i Jylland, og allerede i August naaede hans Soldater her til Djursland. Denne Krigs Voldsomhed overgik om muligt de to foregaaende Kriges, »og for disse Egne fik Roskildefreden i Februar 1658 ringe Betydning, da Tropperne blev liggende her den korte Tid indtil Carl Gustavs Fredsbrud«.

Danmarks Forbundsfæller. I Efteraaret 1658 kom der rigtignok Hjælp, idet en Hær paa 30.000 Mand af Danmarks Forbundsfæller nemlig *Polakker, Brandenburgere* og *Østrigere* trængte ind i Jylland. Men for Beboerne var Vennerne snart værre end Fjenderne. »Især frygtede man Polakkerne, som voldtog Kvinderne og viste deres Foragt for Lutherdommen ved at vanhellige Kirkerne«. Om dem lød Ordene:

»Befri os, Herre, befri os ak
fra vor Ven, den grumme Polak!«

Mange Steder flygtede Beboerne derfor til afsides, godt skjulte eller let forsvarlige Steder i Moser og Skove. Hvor det kunde lade sig gøre, benyttede de ogsaa Lejligheden til at overfalde mindre Hobe af disse »Venner« eller af Fjenderne. Et Sagn fortæller, at en Mand en Gang ledte en Fjendeflok »i Bløde«

i Sangstrup Kær, som dengang var et utilgængeligt Morads. Maaske stammer Sagnet fra denne Tid.[33])

Iblandt de Lande, som i denne Krig sendte Danmark Hjælp, var som bekendt ogsaa Holland. I Grenaa Kirke hængte indtil Restaureringen i 1865 et Minde derom. Det var en sortmalet Trætavle med en Mindeskrift over en højtstaaende hollandsk Officer ved Navn Jo de Beveren fra Dortrect, som var med den hollandske Flaade, men som døde paa Vejen, just som der var kastet Anker paa Grenaa Rhed, og hvis Lig begravedes i Grenaa Kirke. Indskriften, der selvfølgelig var paa Latin, slutter saaledes: »Ikke nogen Landsmand, men en fremmed. Af Navn en Hollænder, af Gavn en Forbundsfælle. Over den ubekendte ædle Mands Støv og Aske nedbeder vi den Fred og Hvile, han ønsker«.[34])

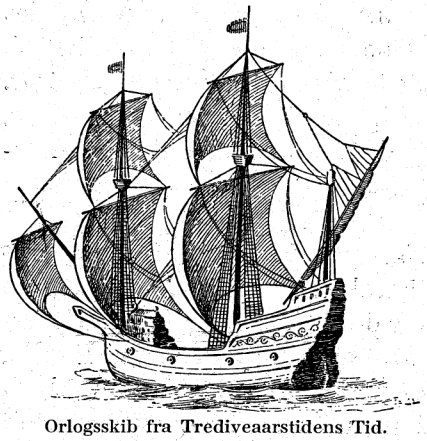

Orlogsskib fra Trediveaarstidens Tid. (Efter samtidig hollandsk Tegning).

Det kan i den Forbindelse være paa sin Plads at minde om, at Hollænderne deltog i et virkeligt *Søslag ved Ebeltoft* netop ved denne Tid. »Svenskerne var netop draget bort, og der samledes her en større Transportflaade for at overføre danske og allierede Tropper til Fyn under Beskyttelse af 2 danske og 3 hollandske Fregatter. Men de blev angrebet af en svensk Flaade, og det kom til et Søslag ved Ebeltoft den 23. Juli 1659. Det endte med, at den hollandske Fregat »Vapn van Enkuizen« sprang i Luften, de 4 andre Krigsskibe blev erobret og henved 100 Transportskibe opbrændt. Men ikke nok med det — Svenskerne gjorde Landgang, nedhuggede eller fangede 500 Ryttere og paalagde Byen en Brandskat paa 2000 Rdl.[35])

Freden i København. Omsider kom saa den endelige Fred i København $^{27}/_{5}$ 1660. Det er den, som er blevet sørgelig bekendt ved Afstaaelsen af Skaane, Halland og Blekinge til Sverige. Landet var efter den endnu mere udpint end nogen Sinde.

I Landsarkivet i Viborg findes opbevaret en lille Protokol fra 1660—61. Den kaldes *»Nørre Herreds Bog 1660«*. Bogen er ikke i og for sig indrettet til at fremskaffe en Beretning over

Krigens Ødelæggelser i dette Herred, men til, at Præster og Degne i den skulde give en Oversigt over Kaldenes hele Forhold: Indtægter, Bolig, Kirkernes Tilstand m. m. Men det kan jo ikke undgaas, at alle Beretningerne er præget af de Ulykker, der har ramt Sognene under de foregaaende Aars sørgelige Begivenheder. Bogen er i Virkeligheden en forfærdende Oversigt over Nørreherreds Tilstand efter Krigen. Stort bedre stod det ikke til i *Grenaa By.* Aaret efter nedsattes en kongelig Kommission bestaaende af tre højtstaaende Embedsmænd, som skulde rejse rundt i Landets forskellige Egne og dels ved Selvsyn, dels paa Grundlag af Indberetninger danne sig en paalidelig Oversigt over, hvorledes det stod til. Til denne indgav *Magistraten i Grenaa* følgende Beretning om Byens Tilstand efter det foregaaende halve Aarhundredes Ødelæggelser:

Kommissionsakten fra 1661.

»Eftersom Hans Kongl. May. omformelder at skulle taxere Borgerskabets Handel og Næring og Brug, saa synes os ikke saa fuldkommelig og egentlig at kunne beskrive det, formedelst dette fattige *fortrøchte Borgerskabs »forsuechelse« og »for Ringelse«* baade i en og anden Maade, fornemmelig, at denne fattige by *Greenaae er nu paa 36 Aars Tid tvende Gange afbrændt af ulykkelig Tilfælde,* saa at hvad, som blev befriet fra Ilden den første Gang, blev den anden Gang slet opbrændt. Desligeste ogsaa for *havnens »forsuechelse«,* som i mange Aar haver været meget øde. Dernæst at dette borgerskab haver været belagt med store *»Krigs-Pressur«* og *beskatning* i forleden fejdetid, saa at her er ingen ret synderlig Handel, Næring og Brug, uden at de bedste borgere haver *otte eller ni smaa skuder,* som de bruger paa København med Udførsel af Korn, som nu er reparerede, efter at Svenskerne haver afbrændt dem. Og ellers er her nogle faa borgere, som haver nogen liden Næring og brug med ringe Købmandsskab og Ølsalg, og en part deraf kan have noget at kunne leve af i Dag kan ophøre i Morgen, formedelst de ikke haver de Midler at kunne udholde det. Af berørte Aarsager og for »Arremoed« [Armod] og [da] den aller største part af Borgerskabet haver aldeles ingen Handel eller brug, og en part haver ingen Næring, uden hvad Jord og Avl, som de haver i fæste af Adelen for skyld og landgilde, og bruger som bønder og haver ingen anden Næring. Hvorfor vi ikke anderledes kan beskrive borgerskabets Handel og brug.

Jep Søffrensen. Daniel Michelsen. Niels Madtzen«.

Selv om man nu kan regne med, at Magistraten i Grenaa har set sin Fordel ved at fremstille Sagen i saa mørke Farver som muligt, saa bliver dog tilbage et uafrysteligt Indtryk af, at Tiden fra November 1626 og indtil 1661 virkelig har været den værste Ulykkesperiode, som Byen nogen Sinde har oplevet, en Tid, hvor Krige og Brande skiftedes til at bringe Beboerne i større og større Nød og Elendighed.

DET ÆLDSTE RAADHUS PAA TORVET M. M.

I det foregaaende er berettet om en Række Begivenheder, som bragte Ulykker og Ødelæggelser over Byen. Som Modstykke skal her i korte Træk fortælles lidt om nogle Institutio-

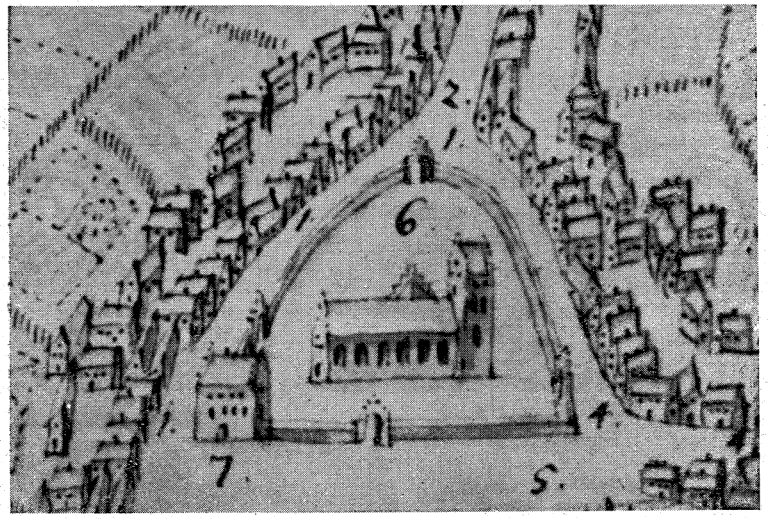

Forstørret Udsnit af Kortet i Resens Atlas (udført ca. 1680). Man ser i Midten Kirken paa Torvet omgivet af Kirkegaarden og uden om denne Mure til alle Sider. Bygningen ved 7 er det gamle Raadhus. Sprøjtehuset, der kom til at ligge i Hjørnet ved 4, byggedes først i 1756 og er selvfølgelig ikke med paa dette Kort. — Iøvrigt giver Resen selv følgende Forklaring: 1 er Nørregade, som han altsaa tænker fortsat Øst om Kirkegaarden, helt til Nr. 2, som er Søndergade. Ved 4 begynder Storegade. Ved 5 begynder Lillegade. 6 er Kirken. 7 Raadhuset. Der er ikke noget, som kaldes Torvet. — Man maa ikke af Bygningernes store Antal lade sig forlede til at tro, at der dengang har ligget saa mange Huse omkring Torvet. Byens Grundtakst fra 1682 viser klart, at Tallet af Bygninger har været omtrent som nu.

ner og Bygninger, indrettet til fredelige Sysler, som nu ikke er mere, men forlængst er forsvundet fra Jordens Overflade: Det ældste Raadhus og Kirkegaarden paa Torvet, den gamle Kirke ved Bavnhøjbakkens Fod, St. Jørgens Hospital og Kapel ved Sønder Mølle samt den gamle Latinskole.

Kirkegaarden. Uden om Kirken laa fra de ældste Tider altid Begravelsespladsen, altsaa Kirkegaarden. Saadan var det ved den ældste Kirke ved Bavnhøjbakkens Fod og saadan var det ved St. Gjertruds Kirke paa Torvet. Kirkegaarden strakte sig mod Syd ned til de to store Kastanietræer ved Søndergade, der har været plantet omtrent ved dens sydlige Indgang, derfra videre opad paa begge Sider Øst og Vest for Kirken, saaledes at der kun var en ret smal Gade paa begge Sider. Det samme gjaldt mod Nord, hvor omtrent Halvdelen af det nuværende Torv var Kirkegaard. I Kirkegaardens vestlige Side hen mod Storegade laa i de ældste Tider en lille Gaard paa et Par Længer. Kirken købte den omkring 1780 ved Ejerens Død, og Kirkegaarden fik en stærkt tiltrængt Udvidelse. I Kirkegaardens nordvestlige Hjørne laa et lille, i Aaret 1756 opført *Sprøjtehus,* og i det nordøstre Hjørne ud mod Østergade laa

Raadhuset. Fra ældgammel Tid foregik Retsplejen under aaben Himmel. Paa en fri Plads var der i en Firkant anbragt nogle store Sten. Derpaa lagdes 4 Planker eller Bjælker, de saakaldte *Tingstokke.* Paa dem havde Dommeren, Skriveren, Stokkemændene og Sandemændene Plads, medens de øvrige tilstedeværende stod stillet op uden om Stokkene. Parterne, Vidnerne og andre, som havde noget at meddele Tinget, traadte ind i Kredsen.

Først langt op i Tiden byggedes et Raadhus. Det nøjagtige Aar kendes ikke. Men da den allerældste Raadstuebog, som nu ikke mere eksisterer, var fra 1558, har man jo Lov til at formode, at Raadhuset ogsaa stammer fra dette Aar. Det vedblev at være i Brug indtil 1808, da det nye Raadhus paa Torvets nordvestlige Hjørne, det nuværende »gamle Raadhus«, omsider var færdigt og taget i Brug, men blev dog ikke nedrevet før i 1834. Det var indtil 1808 Byens eneste grundmurede Bygning med Undtagelse af Kirken. Alle de øvrige Bygninger var af Bindingsværk. Raadhuset var i 2 Etager og med meget svære Mure af store, røde Munkesten, Mage til dem, som endnu sidder i Kirken.

Raadhusene var ikke i første Række beregnet til at holde Ting i. Hensigten var derimod, at i dem kunde Dokumenter affattes og underskrives, medbragte Papirer gemmes under Tingforhandlingerne, og Tingbøger, Privilegier og andre vigtige Dokumenter siden opbevares.[36]) Senere flyttede imidlertid ogsaa Tingets Forhandlinger derind, selv om Pladsen var kneben. Men

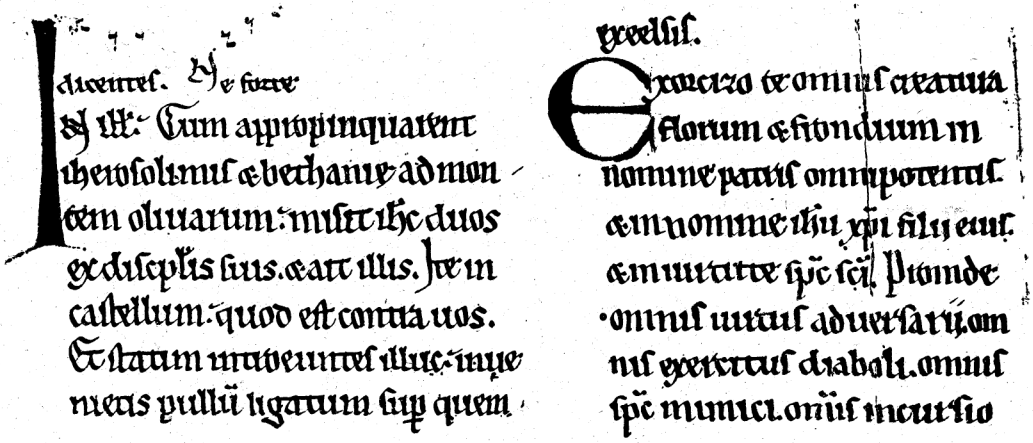

Brudstykke af et latinsk Messebogsblad anvendt til Omslag for Grenaa Tingbog fra 1568.

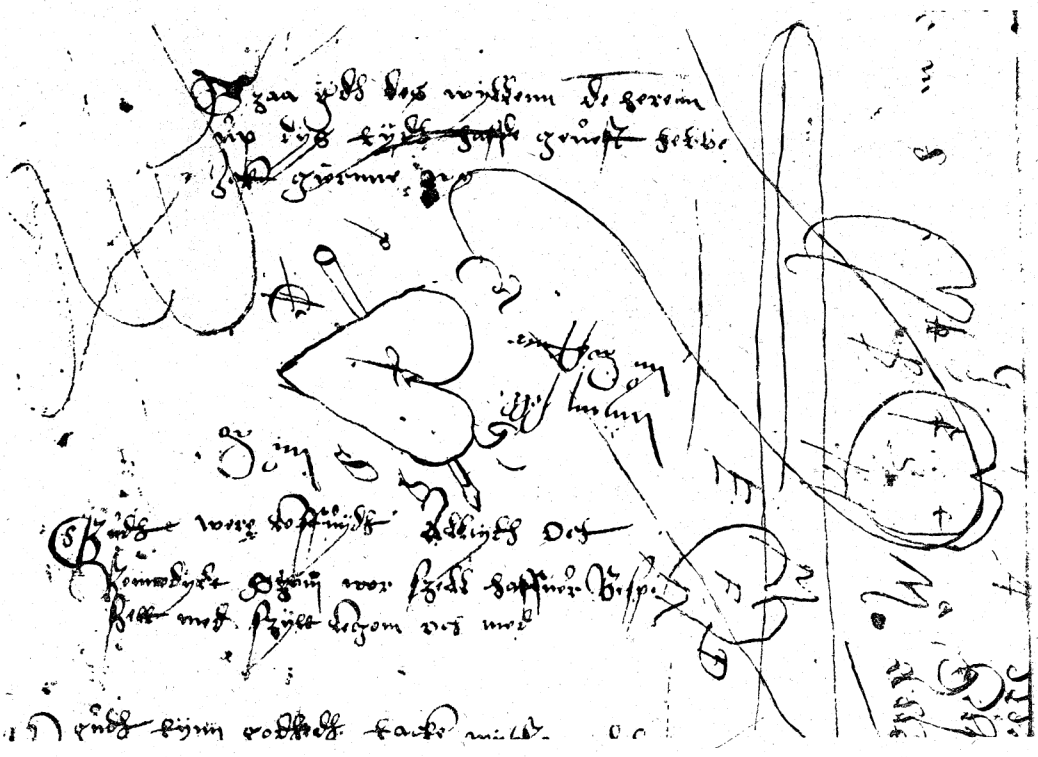

Udsnit af Grenaa Tingbog for 1575. Den er beskrevet med Tingbogen uvedkommende Optegnelser. Under Hjertet staar følgende: »Gudh were loffuydh alltydh och Bennedydth szom wor szell haffuer Bispi szett med szytt Legom och med — —«. D, v. s. »Gud være evig lovet og velsignet, som haver bespist vor Sjæl med sit Legeme og med — . «.

Kong Chr. IVs Reçes fra 1643 befalede, at »Bytinget maa herefter i Købstæderne ikke holdes paa Raadhuset inden lukte Døre, men Byfogeden er forpligtet at holde offentlig Byting«. Det skete ogsaa her i Grenaa, hvorom findes en Udtalelse i Grenaa Bys Grundtaxt fra 1682. Det er blot ikke sket omgaaende, idet nævnte Taxt bemærkede om et indhegnet Grundstykke paa Torvets nordlige Side, at det skal *»udlægges igen at holde Ting paa, som tilforn sket er«*. Man har som sædvanlig ikke forhastet sig her i Byen. Det nævnte Grundstykke har, saa vidt jeg har kunnet beregne, ligget netop paa den Grund, hvor nu Banken for Grenaa og Omegn ligger, maaske en lille Smule længere fremad mod Kirken. Før 1725 er Tinget imidlertid atter flyttet ind i Tingstuen i Raadhuset og forblev der. Dette ældste Raadhus var altsaa i 2 Etager, men var alligevel en ret lille Bygning, siden dets »Omkreds« i Byens Brandtaksation angives til kun 56½ Al. Det er ikke mere end Halvdelen af det nuværende Raadhus' Omkreds. Formodentlig har saa Bredden og Længden været henholdsvis ca. 11 og 17 Alen. Pontoppidans Atlas skildrer det som en »gammel, trofast, grundmuret Bygning, som ligger ved den nordøstre Ende af Kirkegaarden. I dens øverste Etage er en stor Sal, hvor Retten holdes, nemlig baade Bytinget og Herredstinget. Neden under har Vægteren sine Værelser, derhos tvende vel forsynede Arrest-Kamre. Men allerunderst er en stor hvælvet Kælder«. I en senere Beskrivelse, nemlig Byens Brandtaksation fra 1801 staar: »Raadhuset er Byens eneste grundmurede Bygning undtagen Kirken. Det bestaar af 2 Etager med Kielder under, 5 Kvarter tyk Mur, Tegltag. Omkredsen er 56½ Al. I nederste

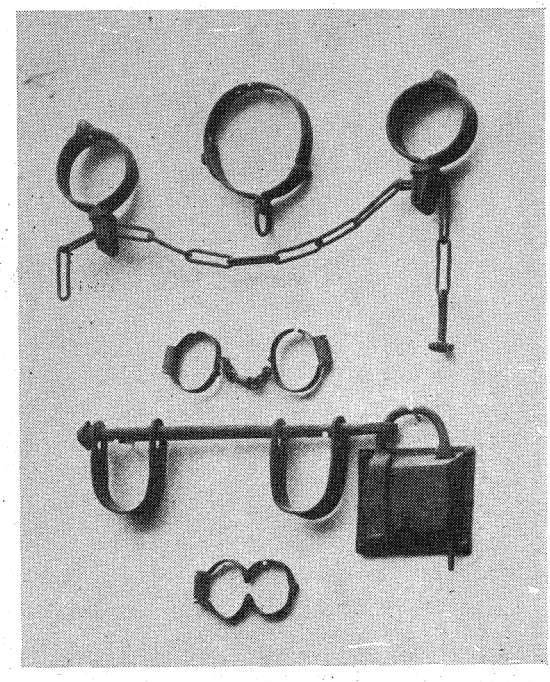

Haand- og Fodlænker med Laas fra Arrestkælderen i det gamle Raadhus. I Midten foroven Halsjern fra Gabestokken paa Torvet. Alt ca. 9 Gange formindsket. Findes nu i Djurslands Museum.

Etage er indrettet Arrest- og Vægter-Kamre. Det er allerede en gammel Bygning med tilbygget Halvtag og deri Trappe til Opgang. Assurancesummen er 1200 Rdl«. Endelig gav Byens nye Byfoged, Jacob Aagaard, i 1806 den Beskrivelse af Raadhuset, »at Bygningen er yderst forfalden og til Vanzir for Byen, desuden er Arresterne ikke sikre for Arrestanternes Udbrud«.[37]) Naar begge de første Beskrivelser angiver, at Arrestkamrene var i Stueetagen, saa er dette rigtigt paa de paagældende Tidspunkter. Derimod er det en Kendsgerning, som er bevidnet gennem mange Retssager fra ældre Tid, at Arresten før ca. 1750 befandt sig i den dybe, hvælvede med over 1 Meter tykke Mure forsynede Kælder under Jorden. »*Arrestkælderen*« eller »*Fangehullet*« synes ikke at have været indrettet med Celler. Fangerne har vistnok opholdt sig i samme Rum, men til Gengæld var de lænket baade paa Hænder og Fødder, og Lænkerne blev kun fjernet et Par Gange om Dagen, naar Fangevogteren bragte dem Mad.

GRENAA GAMLE KIRKE

I Middelalderen var der i Danmark langt flere Kirker i Forhold til Folketallet end nu, saaledes som det den Dag i Dag er Tilfældet i de katolske Lande. Selv en saa lille By som Grenaa har i ældgammel Tid haft to Kirker. Den nuværende Kirke paa Torvet, som i gammel Tid har heddet St. Gjertruds Kirke, var den yngste og stammer fra Tiden ca. 1300. Den ældste Kirke laa ved Bavnhøjbakkens Fod ca. 160 m Nord for Anlægget eller ca. 50 m Nord for Sygehusets Økonomibygning. Denne Kirke, som ophørte med at være i Brug efter Reformationen og nærmest havde været Kirke for Gammel Sogn, blev senere nedbrudt og dens Tomt skjultes af Jorden. Kun en Mængde Murbrokker og Kalkstumper røbede dens tidligere Beliggenhed. I 1893 foretoges en første Udgravning, hvorved dens Grund blottedes og opmaaltes, hvorefter alt igen tilkastedes. I 1942—43 foretoges en ny og fuldstændig Udgravning, hvorved Fundament og Grund afdækkedes som Helhed. Pladsen mellem Grundstenene, det tidligere Kirkerum, besaaedes med Græs, og der anlagdes en Gangsti og en smuk Beplantning omkring hele »Kirkeruinen«.

Kirkens Alder. Denne Grenaa gamle Kirke stammer fra den Tid, da de ældste Trækirker i Danmark afløstes af Kirker af Sten. Dens Bygningsaar kan ikke bestemt

angives, men den er formentlig opført i Tiden mellem 1150 og 1200. Kirken var en af Grenaaegnens 10 Kridtstenskirker. De er alle opført af Kalksten, hentet fra Klinterne Nord for Grenaa, navnlig fra Sangstrup Klint, og stammer vistnok uden Undtagelse fra Valdemarstiden, altsaa Aarene ca. 1150—1250. De øvrige 9 Kirker, som alle eksisterer endnu, er: Gjerrild, Karlby, Voldby, Hammelev, Enslev, Vejlby, Lyngby, Nødager og Rosmus Kirker.

Gammel Grenaa Kirkes Fundament, som nu efter Udgravningen i 1942—43 overalt er bragt for Dagen, har været af Granit, større og mindre Marksten imellem hinanden. Størst er selvfølgelig Hjørnestenene ved de ældste Dele af Kirken. De har en Overflade paa op mod en Kvadratmeter.

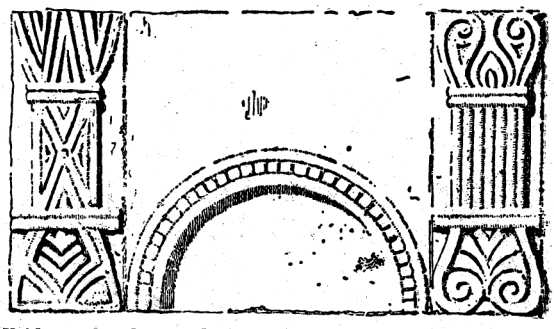

Kridtstenskvader med simpel indhugget Arkade, som nu er indmuret i Grenaa Kirke, men som rimeligvis stammer fra Gammel Grenaa Kirke.

Oven paa dette Fundament har Kirkebygningen været opført. Den har bestaaet af »Kassemure« af Kridtsten. De var bygget paa den Maade, at der først af tilhuggede Kridtstenskvadre var opført en ydre og en indre Mur med et Mellemrum paa $^1/_2$ à $^3/_4$ Meter. Dette Mellemrum er derefter opfyldt med mindre Kampesten, Skærver og Stumper af Kridtsten. Derover er hældt Kalk, som har læsket sig paa Stedet, og hvorved er dannet en fast Mur-Kerne.

Kirken har bestaaet af følgende Dele: En Højkirke i Midten (paa Tegningen mærket med A), en Forhal mod Vest (B), en Lavkirke »Koret« mod Øst (C) og et Vaabenhus mod Syd (D). Af disse er Højkirken og Forhallen ældst og vistnok opbygget samtidig. Det kan man slutte deraf, at Kampestens*fundamentet* til disse 2 Dele er meget sværere (ca. 2 Meter bredt), end de 2 andre Bygningers, som ikke er stort over 1 Meter i Bredde. Murenes Tykkelse i disse to Rum har været ca. $1^1/_3$ Meter. Tykkelsen paa Muren i Koret har derimod været knap 1 Meter. Det samme gælder for Vaabenhusets Vedkommende.

Ved *Fundamentet,* saaledes som det nu fremtræder, ses, at der ingen Grundsten findes imellem Højkirken og Koret. Hvis Koret derfor er opført senere, hvad der er Grund til at tro, maa

der altsaa oprindelig have været en Østvæg, maaske med Korrunding i Højkirken. Da denne saa er blevet nedbrudt ved Korets Opførelse, maa altsaa ogsaa Fundamentet være opbrudt og rimeligvis benyttet til Hjælp til Fundamentet ved Korbygningen. Yngst er Vaabenhuset (D), som formentlig er tilbygget omkring ved »*Unionstiden*« (altsaa ca. Aar 1400), og som ligeledes har været opført af Kridtsten. Oven paa Forhallen mod Vest er der, rimeligvis ved samme Tid, paasat et Taarn. Det har været bygget af Teglsten, altsaa store røde Munkesten, af hvilke der ved Udgravningen er fundet en Mængde Rester.

Kirkens Nedlæggelse. Ved Reformationen, hvorved mange Kirker nedlagdes, blev det ogsaa forbi med Gammel Grenaa Kirke. Den nedlagdes 1558. Nævnte Aar døde Byens første lutherske Præst, Hr. Jens Skjøtt, der var kaldet som Præst for »Grynduu Kirke og gamble Kirke«. De følgende Præster kaldedes udelukkende til Præster for Grenaa Kirke. Tiende og Landgilde, som før havde ligget til Gammel Kirke, henlagdes til Lønning af en Kapellan ved Kirken paa Torvet. Denne var formentlig anlagt omtrent ved Aar 1300 og kaldtes i gammel Tid (f. Eks. ved en Indberetning fra Aar 1623) for St. Gjertruds Kirke.

Gammel Kirke er muligvis ikke nedbrudt straks efter, at den var ophørt med at anvendes til kirkelig Brug. Men den er i hvert Fald nedbrudt, før den anden Kirke paa Torvet brændte i 1649. Det kan man trygt gaa ud fra, idet man ellers vilde have brugt den midlertidig, indtil den anden var genopført, i Stedet for at man beviselig straks indrettede sig interimistisk i den nedbrændte Kirke og lod Gudstjenesten finde Sted der. Den omkring gammel Kirke liggende Kirkegaard benyttedes langt ned i Tiden, man mener indtil hen mod 1740. Det var mest fattige Folk, som ønskede Frijord, der begravedes paa den. Kirketomten henlaa efter Traditionen udyrket og bevokset med et tæt Hybenkrat, indtil den omkring 1830 blev taget under Ploven. En Del af Kampestenene fra Tomten (Vaabenhuset) og vel navnlig fra Kirkegaardsmuren blev opbrudt og anvendt til Grundsten ved en Bygning i Grenaa. Fra den Tid var der ikke nævneværdige Spor af den gamle Kirke over Jorden. Kirkens Beliggenhed gled ud af Folks Bevidsthed, saaledes at f. Eks. Traps I Udgave fra 1858 fremsætter den Formodning, at gammel Sogns Kirke rimeligvis havde ligget i Aastrup.

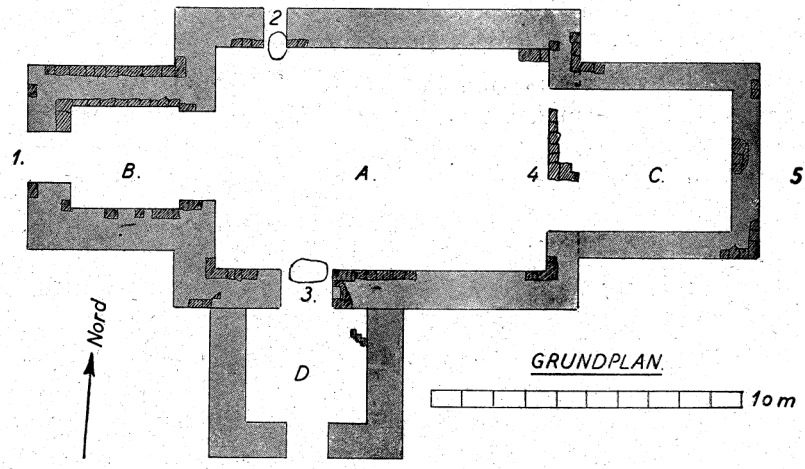

Plan af Grenaa gamle Kirke efter Løjtnant J. Jensens Opmaalinger i 1893.

A Højkirken, B Forhal mod Vest, C Lavkirken (Kor) mod Øst, D Vaabenhus mod Syd. 1 er Taarnindgangen, 2 Kvindernes Indgang mod Nord, 3 Mændenes Indgang mod Syd, 4 er rimeligvis Rester af et muret Alterbord. Ved 5 er der i 1942 fundet et betydelig bredere Fundament, som muligvis stammer fra en oprindelig Korrunding. A og B er opført samtidig og først og stammer fra den romanske Tid, antagelig ca. Aar 1150. Kor og Vaabenhus er opført senere. Af disse er D det yngste, antagelig fra Unionstiden ca. Aar 1400. De indvendige Maal er, omsat i Meter, følgende: Højkirken ca. 11 m × $7^1/_2$ m, Forhallen ca. $3^1/_2$ m × $3^1/_2$ m, Koret ca. 5 m × $4^1/_1$ m, Vaabenhuset ca. $3^2/_3$ m × $3^2/_3$. Murtykkelsen er ved A og B ca. $1^1/_3$ m, ved C og D ca. $^3/_4$ m. Kirken har ligget i Retning Øst—Vest. De smaa skraverede Firkanter angiver de i 1893 udgravede Sten. Murtykkelserne er tegnede paa Grundlag af disse. Murværket mellem A og B er antagelig Resterne af et muret Alterbord, som har staaet her, før Koret blev tilbygget. Af Vaabenhusets Mure er kun fundet de ubetydelige Rester mod Øst.

Kirketomtens første Udgravning i 1893 skyldes vistnok især nu længst afdøde Løjtnant J. Jensens Initiativ. Man havde bemærket, at paa dette Sted af Bymarken var Jorden oversaaet med Kalkbrokker, Stumper af Mursten og Tagsten af gammeldags Facon. Det tydede paa, at der paa denne Plet havde ligget en Middelalderbygning. Det var da meget naturligt, at man kom paa den Tanke, at her var Stedet, hvor Grenaa gamle Kirke havde ligget.

Ad privat Vej skaffedes Midler til at paabegynde en Gravning. Denne begyndte d. 28. Septbr. 1893. Allerede efter et Par Dages Forløb afdækkedes et betydeligt Stykke Murværk, som uden Tvivl hidrørte fra Kirken. Nationalmuseet interesseredes for Sagen. Under Ledelse af Løjtnant Jensen og med Tilsyn af Nationalmuseet, paa hvis Vegne Professor Magnus Petersen var herovre, blev Kirkens Fundament delvis afdækket. Der fremdroges saa meget, at man i alle Enkeltheder kunde opmaale Bygningens Udstrækning og dens enkelte Afdelingers Størrelse og Beliggenhed.

Da dette var udført, lavedes en Tegning over Kirkens Grundplan. Omstaaende Kort er udført efter denne. De skraverede Dele af Muren er de Stykker, som afdækkedes i 1893. Nationalmuseet sendte derpaa en Skrivelse til Grenaa Byraad. Man paapegede den Interesse og Betydning, de fundne Ruiner havde i lokal Henseende. Dernæst forespurgte man, om Byraadet vilde vedligeholde og frede Ruinen, naar Nationalmuseet paatog sig at gøre Udgravningen helt færdig. Men det daværende Byraad fandt ikke Anledning til at indlade sig paa Museets Forslag om Fredlysning m. m. Udgravningen tildækkedes derfor igen, og kun Murstensbrokker og Kalkstykker viste Stedets Beliggenhed.

I Trediverne i vort Aarhundrede skabtes imidlertid en stærk Stemning for at faa Ruinen afdækket endnu en Gang og at faa den fredet og bevaret. Der foretoges i Juli 1942 under Ledelse af Museumsinspektør, Magister Chr. Axel Jensen, en indledende Gravning, som fortsattes og fuldførtes i Forsommeren 1943. Det viste sig, hvad allerede Gravningen i 1893 havde ladet formode, at Kridtstensmuren paa de fleste Steder var i en saadan Forfatning, at den ikke kunde staa. Kun i Forhallen var den nordlige Side i god Tilstand. Man bestemte sig derfor til at fjerne Resterne af Kridtstensmuren med Undtagelse af det nævnte Stykke og et Par enkelte andre. Det er saaledes kun Granitfundamentet, som blev staaende tilbage, og som i lange Tider vil kunne modstaa Vejrets Indvirkning.

ST. JØRGENS GAARD OG KAPEL ved Sønder Mølle

(HOSPITAL FOR SPEDALSKE)

Allerede langt tilbage i Middelalderen var det Tilfælde i Udlandet, at man i Byerne til en vis Grad tog sig af syges og gamles Pleje. Det var enten Bystyret eller private, som sørgede derfor. Der oprettedes Hospitaler af forskellig Art, snart med en gejstlig, snart med en verdslig Forstander. Sygeplejersker eller Sygeplejere ved disse dannede et halvt klosterligt Samfund, hvis Symbol var Helligaanden og dens Billede Duen. Den almindeligste Betegnelse for Hospitalerne var derfor Helligaandshuse. I Løbet af 13. Aarh. begyndte man ogsaa i Danmark at opføre Hospitaler.

Der findes ingen som helst Efterretninger om, hvorvidt der i Grenaa har været noget Hospital af den Art. Ej heller er der paalideligt Vidnesbyrd om, at der skulde have været et Kloster i Grenaa. Navnet »Kannikestræde« er *vistnok* af senere Oprindelse, muligvis adskilligt efter Reformationen, og beviser altsaa

intet. Muligvis har der ligget et St. Gjertruds Kapel i Gadens Nærhed eller ved det nuværende Torv, et Kapel, hvoraf Kirken saa maaske har faaet sit Navn. Men det er kun Muligheder og har ingen som helst haandgribelige Beviser at støtte sig til. Derimod er det en Kendsgerning, at der over for nuværende Sønder Mølle i Middelalderen har ligget en

St. Jørgens Gaard med Kapel. Disse St. Jørgensgaarde, som fandtes ved adskillige danske Købstæder, var oprettet i en bestemt Hensigt, nemlig at være et Hjem for de ulykkelige, som led af den forfærdelige *Leprasygdom,* som fra Indien og Ægypten overførtes til Europa allerede i Romertiden og her fik Navn *Spedalskhed.*[38])

Disse St. Jørgensgaarde var ikke beregnet paa at kurere de syge, da Sygdommen var anerkendt som uhelbredelig. De var derimod opført for der at afsondre de angrebne. Derfor lagdes disse Hospitaler lidt uden for Byerne af Hensyn til Smittefaren. De var som Regel indviet til *St. Jørgen,* Dragens Betvinger, og havde Navn derefter. De opretholdtes dels af Byerne, dels ved Støtte af Kongen, dels og vistnok især ved milde Gaver. Hen mod 1540, altsaa omkring ved Reformationstiden, var Spedalskheden aftaget stærkt i Danmark. St. Jørgensgaardene ophævedes, og deres Gods og Ejendele overførtes til de almindelige Hospitaler for svage og gamle.

Om Tilstedeværelse af en St. Jørgensgaard her ved Grenaa haves to Sæt Vidnesbyrd, baade Aktstykker og Udgravninger.

Aktstykker. I 1455 bortforlenede Kong Chr. I »*Bro Hospital ved Grenaa*« til Lensmanden paa Kalø, Otte Nielsen Rosenkrantz »imod at han underholder dets fattige og holder Hospitalet vedlige«.[39]) Bortforleningen var som Regel ikke til Fordel for de ulykkelige Lemmer. De skulde jo have Føde og Ophold af den, som var forlenet med Hospitalet. Men han paa sin Side havde selvfølgelig Interesse af at faa en vis Indtægt ud af Forleningen. Det er derfor ikke at undres over, at Lemmerne maatte nøjes med det allernødvendigste.

I 1520 udstedte Chr. II et Forleningsbrev paa Livstid til Hr. Niels Terkilsen, Kongens egen Kapellan, paa »Kronens Hospital *Sancti Jørgens Gaard udi Grindov,* med alle dens rette Tilliggender og Rettigheder«. »Dog skal han holde samme St. Jørgens Gaard og *Kapel* bygget ved Hævd og Magt og lade deri *holde Gudstjenester og Messer,* saaledes som funderet er og bør at holdes. Og skal

han give de fattige og syge Mennesker, som nu er deri, eller som han tager derind den Underhold og Rettighed, som de bør have. Desuden skal han holde Bønderne, som ligger dertil, ved Lov, Skel og Ret«.[40]) Endelig foreligger der et Brev fra Frederik II, udstedt i 1562. Deri meddeles, at da Hospitalet i Grindov, som Magister Jesper Brochmand sidst havde i Værge, *nu er ødelagt,* saa henlægges dets Gods til Hospitalet i Aarhus. Jens Pedersen i »Brudgaard« [rimeligvis Brogaard] og en Del andre, skal derfor fremtidig betale deres Afgifter til Hospitalsforstanderen i Aarhus.[41]) Man ser altsaa, at der i de 3 Kongebreve anvendes 3 forskellige Navne: St. Jørgensgaard, Hospitalet i Grenaa og Bro Hospital. Førstnævnte viser tydeligt, at det er et Spedalskehospital, og sidstnævnte angiver dets Beliggenhed. Vi har altsaa klare historiske Vidnesbyrd baade om Bro Enge, Bro Hede, Bro Gaard og Bro Hospital, alt sammen knyttet til Lokaliteterne omkring Broen, som over Aaen førte ind til Grenaa.

Udgravningerne af St. Jørgensgaarden er aldrig foretaget systematisk for at skaffe Oplysninger. Kun ved Grusgravning o. l. er der tilfældigt stødt paa Rester deraf. Alligevel har disse Gravninger og de fundne Bygningsrester været saa betydelige, at man har faaet ret fyldige Oplysninger om det Hospital, som en Gang har staaet her. Der er foretaget Gravninger baade i 1849, i 1861, i 1875, i 1933—34 og i 1938—39, næsten alt sammen med Grusgravning for Øje.

Man kan paa Grundlag af de Iagttagelser og Opmaalinger, som blev gjort, sige følgende: Selve *Hospitalsbygningen* med tilhørende *Kapel* har ligget der, hvor nu den sydligste af de to Bakker over for Sønder Mølle ligger. Bygningen eller Bygningerne har været opført med svære Kampestensmure, muligvis beklædt med Munkesten udvendig, Murtykkelsen angives til ca. $2^1/_2$ Al, altsaa ca. $1^1/_2$ m. Taget har været tækket med ældgamle Hulsten kaldet »Munk og Nonne«. Murresterne var stærkt sodede, og der fandtes en Mængde forkullede Trædele, smeltet Metal o. s. v. Alt sammen Vidnesbyrd om, at de Bygninger, som har ligget her, er *gaaet til Grunde ved Ildsvaade.*

Uden for Bygningsresterne paa Siden ind mod Heden, altsaa mod Øst, fandtes talrige Menneskeskeletter. Hospitalet har altsaa haft sin *egen Kirkegaard.* Skeletterne laa i regelmæssig Begravelse Øst—Vest, men syntes begravet uden Kister. Flere Skeletter laa inden for Bygningens Mure. formodentlig nedlagt i Kapellets Gulv, et enkelt Sted fandt man en muret Grav.

I den nordligste af Bankerne, altsaa bag ved den nuværende

Fotografi af Gravningen i 1934. I Baggrunden ses Hessel Hede med Brønnums tidligere Destruktionsanstalt, i Forgrunden det hesteskoformede Ildsted.

Bygning, som hedder »Klosterbakken«, er der ogsaa fundet Murrester, men de er kun udgravet i langt ringere Udstrækning. Murene her var af betydelig mindre Tykkelse end i den sydlige Banke. Gulvet var Kampesten nedlagt i Ler. I en Sidebygning uden for den egentlige Mur fandtes to hesteskoformede Ildsteder. Det er sandsynligt, at det er »Avlsbygningen« til Hospitalet, som har ligget her. Muligvis er det den, som senere er kendt og mange Gange nævnes i Byens Historie under Navnet *»Bro-Gaard«*. I begge Bankerne har man fundet en Del baade danske og tyske Mønter, hvoraf de ældste var fra ca. 1250 og de yngste fra 1412. De giver altsaa et Fingerpeg om Bygningens Alder. Som et Kuriosum kan anføres, at man ved den nordlige Banke ved Havegravning i 1934 fandt en meget smuk og kostbar engelsk Guldmønt fra Tiden omkring 1425.

Efter at St. Jørgensgaarden omkring ved Reformationstiden er gaaet til ved Brand, har dens Ruiner saa ligget hen en Række Aar. I Tidsrummet 1600—03 har dens Kirkegaard vistnok været benyttet som *Pestkirkegaard*. Derpaa tyder Fundet af en Række Skeletter dækket med et tyndt Lag Kalk og forholdsvis skødesløst begravet tæt under den daværende Jordoverflade. Kort efter Aar 1600 kom saa den store Sandflugtsperiode, hvorom man har klare historiske Vidnesbyrd. Sandet fra Klitterne ved Havet føg ind over Bro Hede og dækkede alt, ogsaa de gamle Ruinhobe og Kirkegaarden med et tykt, jævnt Lag Sand, hvoraf de kun nu og da titter frem ved Grusgravning.

Engelsk Guldmønt fra Henrik VI.s Tid præget i London ca. 1425, fundet ved Udgravning 1934. Forsiden viser Kongens Billede. I Skjoldet ses Englands og Frankrigs Vaaben. Omskriften er »HENRIC - DI - GRA - REX - ANGL - S - FRANC«, d. v. s. Henrik af Guds Naade Englands og Frankrigs Konge.

LATINSKOLEN

»Ved Reformationen, der indførtes her i Landet i Aaret 1536 og nærmere ordnedes ved Kirkeordinansen af 1537, blev Kirken saa at sige formælet med Staten«. Kongen blev Landets øverste Biskop og kom derved til at raade over alt Kirkens Gods. Bispegodserne blev da i Reglen forvandlede til Krongodser, og Klostergodserne anvendtes til at ophjælpe det fattige Universitet samt til Oprettelse af *Latinskoler* og Hospitaler. Som Følge heraf oprettedes der da Latinskoler omkring i Købstæderne, og det saa grundigt, at enhver Købstad, selv den mindste, fik sin.[42])

Latinskolens Oprettelse. Her i Grenaa fik vi da ogsaa en Latinskole. Om det er sket lige straks, vides ikke, men det er i hvert Fald ikke senere end i 1555, idet Kong Chr. III i dette Aar henlægger visse Tiender til Hjælp til Rektors Løn. Tre Aar efter skænkede Kongen yderligere en Bolig til Latinskolen og dens Rektor. Det var en stor Gaard paa Østergade, som i den katolske Tid havde været *»Provstegaard«*. Der befandt Latinskolen sig indtil den store Brand i 1649, der fortærede alle Østergades Bygninger, Skolen og Præstegaarden iberegnet.

Lærerpersonalet. Da det kneb med at skaffe Rektor det nødvendigste til at eksistere for, ordnedes det ret snart saaledes, at han tillige skulde være Kapellan ved Kirken. Denne Ordning varede indtil 1660. Nævnte Aar skiltes de to Embeder. Nogen Tid i Forvejen var der foruden Rektor blevet ansat en »Andenlærer« ved Skolen. Han kaldes i det højtideligere Sprog *Collega Scholæ,* i daglig Tale *Høreren.* Disse to Personer besørgede altsaa Latinskolens Undervisning i al den Tid, den eksisterede. Det var heller ikke uoverkommeligt, da Elevernes Antal ikke var ret stort. Det angives i 1732 i en Indberetning til Biskoppen til 25, men har ofte været adskilligt mindre, maaske til andre Tider større. Foruden Latinskolen var der til Tider en anden Skole, *»den danske Skole«,* hvor en Skoleholder underviste Børn i Læsning, Skrivning, Religion og Regning. Han lønnedes af Elevernes Forældre, og Skolen var af helt privat Art. Naar Levevilkaarene blev alt for ringe, og Skoleholderen kunde faa Stilling et andet Sted, opsagde han Bestillingen, og Skolen laa saa undertiden stille i nogen Tid, indtil en anden vilde prøve sin Lykke.

Oluf Pedersen, Kapellan ved Grenaa Kirke og Rektor ved Latinskolen 1650—59. Det eneste eksisterende Billede af en Præst fra den ældre Tid her i Grenaa. Tavlen med Billedet sidder indmuret i Grenaa Kirkes Østvæg lige bag ved Alteret.

Rektor ved Latinskolen var tillige *Kordegn*. Denne Bestilling var tillagt Embedet for at skaffe en lidt bedre Lønning. Fra den katolske Tid havde nemlig til Kordegneembedet ligget en Del Tiender, der altsaa kom Rektor til gode. Til Gengæld skulde han saa lede Sangen i Kirken, baade om Søndagen og de søgne Dage om Morgenen, naar der holdtes Korsang, hvortil ogsaa Eleverne skulde møde. Desuden skulde han katekisere i Kirken, d. v. s. gennemgaa, forklare og overhøre Børnene og Ungdommen i deres »Børnelærdom«. Denne Katekisering foregik oprindelig om Søndagen før Gudstjenesten og to Formiddage midt i Ugen. Dette Arbejde var ikke elsket af Rektorerne, og flere af dem søgte, naar Lejlighed gaves, at faa det overført til den »Danske Skoleholder« eller til »Høreren«.

Undervisningen. Latinskolens fornemste Fag var Latinen. For dette Fag levede og aandede man. Alt latiniseredes, om det saa var Personernes Navne. Timeplanen var skrevet paa Latin, og i Frikvarterer og Timer anvendtes Sproget flittigt, alt med Henblik paa at faa det banket forsvarligt fast. Det er da intet Under, at de ikke saa faa bevarede Rektorbreve er overpyntede med latinske Ord og Vendinger. Naar Eleverne her i Grenaa var kommet til fjerde eller femte »Lectie«, d. v. s. Klasse, maatte de ikke længere gaa her, men skulde sendes til en større Skole, som Regel Aarhus, for at læse videre og gennemgaa »Mesterlectien«.

Latinskolens Formaal var i første Række at forberede til Universitetet og det teologiske Studium, som var det alt dominerende i den Tid. Men der var selvfølgelig mange af de mere

oplyste og velstaaende Borgere, som lod deres Sønner gaa i Latinskolen uden at tilsigte videregaaende Studium.

Grenaa Latinskoles Timeplan er endnu bevaret. Det var Synd at sige, at den ikke har været tilstrækkelig forsynet med Timer paa mange og paa meget lærde Omraader. Det gælder navnlig den øverste »Lectie«, hvor Rektor selv havde Timerne. Om Undervisningen har svaret til hele det lærde Præg, er det umuligt at vide.

For mange af Latinskolens Rektorer var Embedet kun et foreløbigt Stadium paa Vejen til Præsteembede, saaledes som der ganske betegnende staar om Rektor Schmidt. I et Brev, som er skrevet af en Velynder, der havde skaffet ham Rektoratet i Grenaa, tilføjer denne: ». . . indtil jeg finder Lejlighed til at hjælpe ham til et Præsteembede«.

Latinskoledrengenes Levevilkaar var ofte uendelig fattige. Det gjaldt især Drenge, som sendtes hertil fra Landet og ikke havde deres Hjem i Byen. Derfor stiftedes af og til Legater, hvorved mere velstaaende Personer paa deres Dødsleje betænkte fattige Latinskoledrenge. Renterne skulde bruges til Indkøb af »Vadmel, groft Klæde, Lærred til Skjorter, Strømper, Sko, Huer og Hatte og uddeles til fattige og flittige Elever, om hvem der er godt Haab om, at de i Fremtiden kan komme til at betjene Guds Kirker eller Skoler«, som der staar i Grev Christen Scheels Gavebrev fra 1641 til Grenaa Latinskole.[43]).

Latinskolens Beliggenhed og Ophævelse 1/1 1740. Som det er fortalt i Indledningen, havde Latinskolen fra første Færd til Huse i den tidligere »Provstegaard« paa *Østergades* nordre Side. Da hele Byens østlige Del nedbrændte i Aaret 1649, blev Skolen altsaa hjemløs. En senere Rektor, Rasmus Michelsen Raaballe, skænkede Skolen et lille Hus paa Lillegade imod til et ringe Vederlag at faa den afbrændte Latinskoles Grund. Fra 1664 laa Latinskolen saa paa *Lillegade* paa det Sted, hvor nu Farvehandler Møllers Ejendom ligger. Der forblev den, indtil dens Dage var forbi.

Allerede ved Aar 1682 var det saaledes, at man i Regeringen havde stærke Planer fremme om at *ophæve Latinskolerne* i en Del af de mindste Købstæder, fordi man fandt, at Elevtallene var for smaa. Planerne blev imidlertid opgivet bl. a. paa indtrængende Opfordring fra en gammel »Grenaa-Dreng«, Magister, Dr. theol. Hans Leth, der bl. a. var kgl. Konfessionarius, og som henviste til, at han selv havde »frekventeret Skolen *i det*

ringe Grenaa«, og dog alligevel opnaaet sin *Dignitet«*. Men Sagen lod sig i Længden ikke standse. Fra og med 1. Januar 1740 traadte »Reductionen« i Kraft, hvorved Latinskolerne ophævedes i en lang Række af Landets smaa Købstæder. Her i Omegnen nedlagdes Skolerne i Ebeltoft, Mariager og Hobro.

I Stedet oprettedes i disse Byer *»en Dansk Christendomsskole for de fattige«*. Til at undervise i denne Skole ansattes en Lærer, som tillige skulde være Kordegn, og som i Hovedsagen fik de Indtægter, som tidligere havde ligget til Rektoratet. Ogsaa Bygningen skulde gaa over til den danske Skole. Som Følge deraf blev saa det af Rektor Raaballe skænkede Skolehus fra 1740 og en Snes Aar fremad anvendt som »den fattige Christendomsskole for Grenaa og Gammel Sogn« for at bruge et Udtryk, som Stiftsøvrigheden anvendte i 1771, da Bygningen blev bortsolgt til Nedrivelse.[44]) Allerede en Del Aar før flyttede den daværende Kordegn og Lærer, som hed Mathias Borup, op paa Torvet, hvor han havde købt en Gaard. Deri indrettede han efter Aftale med Kommunen et Skolelokale, og Byen betalte ham 16 Rdl. aarlig »for Skolehus og Varme at holde«. Samtidig sluttedes de to Skoler sammen med Borup som Lærer. Paa Torvet forblev Byens Skolevæsen derefter indtil 1849, da man flyttede til den nyopførte Bygning i Vestergade, som blev nedrevet i 1937.

GRENAA VANDMØLLE

Fra ældgammel Tid havde Kongerne Ret til de Strækninger og Lokaliteter i Landet, hvortil ingen Privatmand havde beviselig Ejendomsret. Til den Slags hørte bl. a. øde Fælleder, Skove og Vandløb. Som Følge deraf var det saaledes, at naar nogen vilde benytte Vandløb, Aaer eller Bække til Drivkraft for Møller, kunde det kun ske mod Erlæggelse af en vis aarlig Afgift til Kongen. Da næsten alle Ydelser den Gang skete i Form af Naturalier, var det ganske naturligt, at en Møllers Ydelser ansattes til en vis Portion Mel. Men det skete ogsaa, at Kongen selv lod Møllerne anlægge og bortforpagtede dem. Saaledes maa det være gaaet her, idet

Grenaa Vandmølle tilhørte Kongen i flere Aarhundreder. Den nævnes første Gang i 1441, da den ved Forleningsbrev af 5/9 bortforlenedes til Otte Nielsen Rosenkrantz sammen med Grenaa By, Stensmark og Anholt. Møllen

ejedes altsaa af Kongen og kunde *bortforlenes* eller eventuelt *bortforpagtes*. Af en Fortegnelse fra 1539 om Afgifter af forskellige Len ses, at Grenaa Mølle i aarlig Afgift svarede til Kongen $3^1/_2$ Læster Mel [ca. 146 hl] og i Penge 4 Skilling grot [d. v. s. 36 Skilling dansk].[45])

Omkring ved Aar 1600 kom den tidligere omtalte Flyvesandsperiode, hvor adskillige Egne paa Djursland ødelagdes. Lensmanden paa Kalø indberettede til Kongen, at Mølleren i Grenaa Mølle havde opsagt sin Forpagtning. Aarsagen var, at Flyvesandet fra Bro Hede havde tilføget Aaen mellem Møllen og Havet, saaledes at Møllen, der tidligere gik med to Kværne, nu stod aldeles i »Bagflod«. Det maatte befrygtes, at Møllen skulde blive helt ødelagt, hvis der ikke i Tide fandtes Midler til at hindre denne Sandflugt.[46])

Efter sagkyndige Mænds Anvisning bestemte Kongen, at der skulde graves en »Grøft«, det vil i Virkeligheden sige en Kanal, paa ca. 2 km Længde fra Møllen og ud mod Havet for at give Møllen bedre Afløbsforhold. Tillige fik Mølleforpagteren en Nedsættelse i Afgiften. Godt blev det nu imidlertid ikke. I 1627 klager Lensmanden over, at han slet ikke har modtaget Landgilde og Afgifter fra Mølleren til Kongen, og det viser sig da, at Møllen en Tid har staaet helt stille »og var slet, øde og nedfalden«.[47])

En ny Vandmølle bygges ca. 1630. Kongen bestemte saa, at en ny Mølle skulde bygges. Men hvis Lensmanden kunde bevæge nogen til for egen Regning at opbygge den, saa skulde vedkommende frit faa Tømmer dertil fra Kronens Skove og tilmed faa Mølleafgiften nedsat. Der findes ingen Oplysninger om, hvorvidt den nye Vandmølle opførtes paa Kongens Foranstaltning, eller om nogen anden paatog sig det for egen Regning. Med Vished kan kun siges, at Kongen engang i Tiden omkring 1650 har *solgt, ikke bortforpagtet,* Møllen til en af *Katholms Ejere.* Sandsynligvis har det været til Fru Ide Lunge, Otte Skeels Enke, som døde 1671. Der er da en vis Sandsynlighed for, at det ogsaa har været Katholms Ejer, som har ladet Møllen opføre og af Kongen erhvervet Retten til at bruge den, aabenbart imod en aarlig Afgift. Ved Matrikuleringen i 1662 angives nemlig Katholm til 60 Tdr. Hartkorn og derunder nævnes »Møllen ved Grenaa, som aarlig skylder [d. v. s. svarer] 11 Tdr. Mel«.

I en lang Aarrække havde *Katholm og Hessel fælles Ejere,* saa man kan maaske med lige saa stor Ret paastaa, at Møllen i den Tid hørte under Hessel som under Katholm. Ejerforholdet

var iøvrigt meget skiftende. I Tiden 1705—14 var Møllen endogsaa helt bortsolgt og *i »borgerlige« Folks Eje,* idet Oberstløjtnant Palle Krag, der var gift med den »sagnomspundne« Fru Hille Trolle, bortsolgte den til Sr. Peder Nielsen i Fjellerup Mølle. Fra 1723 kom den atter under Hessel, som nu var skilt fra Katholm, og der forblev den, saa længe den eksisterede som Vandmølle.

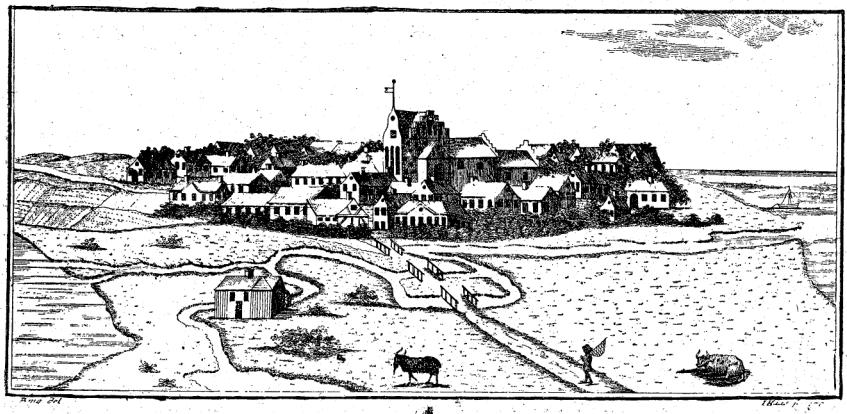

Udsnit af Pontoppidans Atlas, som viser Vandmøllens og Aaens Beliggenhed. Tegnet ca. 1767. Uagtet Møllen altsaa paa dette Tidspunkt faktisk var nedbrændt, har Tegneren dog medtaget den. Det store Vand i venstre Side er Kolindsund. Det mindre Vand i Forgrunden er Kragsø. Herfra løber Vandet gennem Mølleaaen ned gennem Vandmøllen og derfra videre sammen med Gammel Aa, som ses længere op mod Byen.

Vandmøllens Brand i 1762. Møllen var nu ikke helt velset i Grenaa. Dertil var to Aarsager: Vandet fra Kolindsund løb gennem et kort Vandløb, kaldet *Klosteraaen,* ud i Kragsø og derfra gennem Mølleaaen ud forbi Møllen og drev dens Vandhjul. Derefter fortsatte Aaen ind om Grenaa By, under den midterste af de tre Broer og derfra ud i Havet. Men for at stemme Vandstanden i Kragsø op i passende Højde var der allerede, mens Møllen endnu var i Kongens Besiddelse, rejst en solid Dæmning kaldet *Stenbækken.* Den skulde hindre, at Sundets Vand igennem *Gammel Aa* løb direkte ud i Havet i Stedet for at passere Møllen. Men ved stærkt Højvande i Sundet kunde det ske, at denne Dæmning gennembrødes, og at Grenaa Enge oversvømmedes af Vandmasserne, som endogsaa kunde gaa helt op i Byens Gader. Tilmed *hindrede Dæmningen den frie Sejlads til Sundet,* Det er derfor ikke for meget sagt, at denne Dæmning var de Grenaa Borgere en Torn i Øjet. De var af den Grund interesseret i at faa Møllen og dermed Dæmningen væk og i Stedet for faa opført en Vindmølle nærmere

Byen. Men Forhandlingerne derom med Hessels Ejer strandede. Saa skete der imidlertid dette, at *Vandmøllen brændte 30. Juni 1762* ved en Piges Uforsigtighed ved Bagning. Mølleren selv blev saa forbrændt, at han døde deraf.[48]) Denne Brand forandrede Forholdet. Nu skulde en ny Mølle jo alligevel opføres. De omkring Sundet liggende Lodsejere var lige saa interesserede i at faa Stenbæks-Dæmningen nedbrudt som Grenaa Bys Borgerskab. Begge Parter indgik da en Overenskomst med Hessels Ejer om at faa Dæmningen nedbrudt, Vandmøllen ophævet og i Stedet faa opført en Vejrmølle tættere ved Byen og Landevejen paa »*Bro Bakke*«. »Ligesom Vandmøllen skulde denne nye Vejrmølle forblive under Grenaa Købstads Takst og Byens Jurisdiktion«. Grenaa By slap for sin Part med at betale 160 Rdl. til denne Ordnings Gennemførelse. Overenskomsten underskreves 14. Aug. 1762, og Vindmøllen opførtes straks derefter. Dermed er Vandmøllens Saga ude. Om Vindmøllen vil der senere blive fortalt nogle Træk.

BROERNE OG AAEN

Fra Arilds Tid har Aaen dannet Skel mellem Nørre- og Sønder Herreder, og Broen derover har været den eneste Forbindelse mellem disse. Det er derfor intet Under, at »*Grynde-Bro*«, selv med fjerne Tiders ringe Færdsel, har været et forholdsvis befærdet Sted og har haft stor Betydning som Forbindelsesled mellem de to Herreder. Der eksisterede den Gang ingen anden Bro over Aaen end den uden for Grenaa Sønderport. Lidt længere mod Vest spærrede Kolindsund, og man skulde saa helt til Kolind for at komme til den næste Overgang, saaledes som et Tingsvidne fra 1708 klart udsiger.[49])

Før 1609 kun eet Aaløb og een Bro. Derefter to og siden tre.

Før 1609 var der kun eet Aaløb og altsaa kun een Bro. Den har rimeligvis ligget lidt længere mod Syd end den nuværende Sønderbro, altsaa i Nærheden af Vogterhuset. Saa kom *Sandflugten*. som delvis opfyldte Aaen og foranledigede, at der gravedes et nyt Løb. Det har vistnok ligget Syd for det første, altsaa hvor nu Klosteraaen løber under Vejen tæt ved Søndermøllegaarden.

Da denne nye Forbindelse nødvendigvis maatte skære Landevejen, maatte der gaa en Bro derover. Borgerne i Grenaa paatog sig at bygge Broen, naar der af Kongens Skove leveredes dem det nødvendige Tømmer dertil. Længe varede det ikke, før det

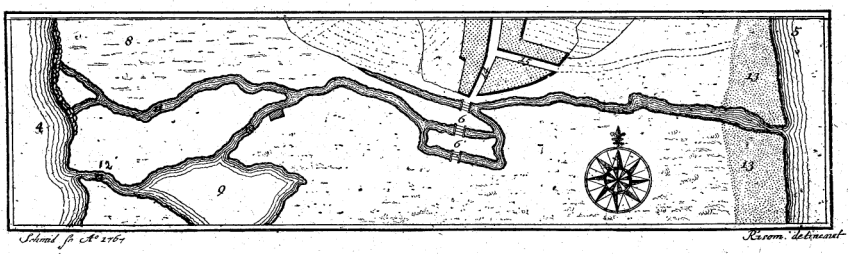

Udsnit af Kort i Pontoppidans Atlas, tegnet i 1767, der viser Kolindsunds, Kragsøs og Aaernes indbyrdes Beliggenhed. 1 er Kolindsund. 8 er Grenaa Kjær. 9 Kragsø. 10 Mølleaaen. Firkanten tæt ved denne er Grenaa Vandmølle. 11 er Gammelaa. 12 Klosteraaen. 13 »Sandflugt«. 14 »Adelgade« d. v. s. Søndergade. 15 Kannikestræde. 7 »Hede- og Lyngbund«. 5, som staar et Stykke ude i Havet, kalder Pontoppidan: »Skibs-Havnen«.

var galt igen. Allerede $^{26}/_{10}$ 1633 findes et Tingsvidne, som gaar ud paa, »at hvor den gamle Aa havde været østen for Grenaa Bro, er den nu opfyldt med Sand og Grøde, saa at naar Vandet kommer igennem den søndre Bro, som er gjort af Træværk, saa løber det ud imod Nord op imod Hestegaden til hen mod Byen. Der haver det taget sit Løb neder til Stranden . . . det foraarsager derfor til at gøre en Bro derover.«[50]). Udtrykkene i Synsvidnet er særdeles uklare. Kun fremgaar det tydeligt, at en ny Bro er nødvendig. Det er ogsaa et Faktum, at der i den nærmeste Tid blev bygget endnu en Bro, altsaa den tredie, og at den maa have ligget nærmest ved Byen, d. v. s. omtrent paa det Sted, hvor Sønderbro nu ligger.

Broernes Vedligeholdelse. Fra de ældste Tider har det været saaledes, at Broerne holdtes vedlige paa den Maade, at der var paalagt Beboerne en Afgift. Broerne blev saa bortforlenet, saaledes at den Mand, som fik dem i Forlening skulde holde dem i god Stand og til Gengæld havde Ret til at opkræve Afgiften. Denne bestod ikke i rede Penge, men i et vist Maal Korn. I Følge et Tingsvidne fra 1693 bestod *»Brokornet«* den Gang af 1 Skp. Korn, som hver af de af Omegnens Beboere, som havde Hest og Vogn, skulde afgive aarlig, og som altsaa Broforpagteren opkrævede hos dem.

Den første Bortforlening af Grenaa Bro, som jeg har fundet Vidnesbyrd om, er fra 1539, da Peder Ingvordsen fik Brev *»ad Gratiam paa Grynder Broe«* og den Rente, som gaar deraf. Sønder Herreds Bønder faar samtidig Besked om at levere ham *»det sædvanlige Bro-Korn* og anden Rettighed, som hører til samme Bro«.[51]) Der er ingen Tvivl om, at Broen har været bortforlenet længe før, men derom haves ingen Aktstykker. Derimod er der for den følgende Tid bevaret Afskrift af Forlenings-

Bomhuset ved Sønderbro. Det kaldtes senere Bleghuset, fordi det laa ved Blegdammen. Solgtes af Byen ved Auktion $^{14}/_{11}$ 1879 til Nedbrydelse.

breve til en hel Række Personer. Alle Brevene paalægger Forpagterne at holde Broen i god, forsvarlig Stand. Da der i 1609 kom 2 Broer, mener Kongen, at Brokornet er saa rigeligt, at den, som har Broen i Forlening, godt kan være tjent med at vedligeholde begge Broerne for samme Brokorn. Det samme gjaldt, da der lidt senere blev 3 Broer. Imidlertid er det et gennemgaaende Træk, at Broerne holdtes i en daarlig Stand. Ofte kom der Klager over, hvor elendigt det stod til med dem, og flere Broforpagtere blev frataget Forleningen, hvorefter den blev bortgivet til andre.

Greverne Frijs faar Broerne i Forlening, derefter Grenaa By fra 1788.

Fra omkring 1650 foregik Vedligeholdelsen paa den Maade, at Grev Frijs til Frijsenborg fik Broerne i Forlening, »formedelst Tjenester, som han havde vist Kronen«. De bortforpagtedes saa af ham for en lille aarlig Afgift paa 10 Rdl. til en af Omegnens Mænd, der overtog Brokornet og Vedligeholdelsespligten. Det gjorde ikke Broernes Tilstand bedre, tvært imod! Selv dengang Grenaas Byfogeder blev Underforpagtere, var der ikke noget at rose af. I 1787 søgte Grenaa By Kongen om, at *Købstaden selv maatte overtage Forleningen,* naar den dalevende Enkegrevinde Frijs afgik ved Døden. Dette bevilgedes i 1788 med Tilføjelse af,

at Broerne stedse skulde holdes i forsvarlig Stand, og at Overskuddet fra Vedligeholdelsen skulde indgaa som Indtægt i Byens Kasse.[52]) Til en Begyndelse leveredes Brokornet vedvarende *in natura*. Senere bortfaldt denne forældede Afgiftsform, og i Stedet blev det saaledes, at alle kørende eller ridende, som passerede Broerne, maatte standse ved *Bomhuset*, der laa mellem de to nordligste af Broerne, og der betale en lille Afgift til Bommanden. Taksten var for en Karosse med 4 Heste 6 Skilling, en Chaise [let, halvdækket Vogn] 4 Sk., en Arbejdsvogn med Læs 2 Sk. Købstadens Beboere var fritaget for denne Afgift, som kun betaltes af udenbys Folk.

Fra 1/1 1860 overtog Amtet Broernes Vedligeholdelse og dermed bortfaldt Bropengene. Som en Kompensation for den lille Indtægt, som derved gik fra Kommunens Kasse, overtog Amtet fremtidig desuden Havnevejens Vedligeholdelse paa et Stykke, som hidtil havde paahvilet Byen.

KRIGE OG BRANDE I DET 18. AARHUNDREDE

Tiden fra 1550 indtil 1626, d. v. s. Frederik II.s og Begyndelsen af Chr. IV.s Tid, havde været en betydelig Opgangstid. Saa kom det mørke Tidsrum i Byens Historie fra 1626 til 1661, hvor Krige og Brande afvekslende hjemsøgte og ødelagde Byen. Først langt op imod Aar 1700 bedredes Forholdene og Brandtomterne forsvandt for Bebyggelser. Men saa kom der igen her som rundt i Landet en Række svære Aar under

Den store nordiske Krig. For Grenaas Vedkommende prægedes Forholdene under denne Krig ganske særligt af, at Byen var en Havneby. Omtrent alle Byens Skuder blev taget i Brug som Transportskibe, og der er flere Skrivelser til Byfogeden, dels direkte, dels gennem Amtmanden med Paalæg om Levering og Transport af Fødevarer til Flaaden eller til Norge: Brød; Rug, Byg og Havre; røget og grønsaltet Flæsk; Smør, saltet Kød o. s. v. Et af Brevene til Byfogeden gik ud paa, at han skulde »*presse* saa mange Skibe som det paa nogen Maade er muligt« og faa dem til at sejle til Grønsund med Proviant. Ogsaa Transport af Brændsel til Anholt til Fyret var en Opgave som overdroges Grenaaskipperne.

Svenske Fanger i Grenaa 1713—15. Efter at Magnus Stenbochs Hær var taget til Fange i Fæstningen Tønningen, indkvarteres de svenske Tropper rundt i Jylland. I Grenaa indkvarteredes foreløbelig 130 Mand af det fangne *Strømfeldtske Regiment.* De blev liggende i Byen i flere Maaneder. Opsynet med Fangerne maa være overladt til Byens lidt mere modne Borgere, idet »alle unge Mand-Kiøn fra 18 til 40 Aars Alderen« var indkaldt til at møde i Kongens Tjeneste. Hen paa Efteraaret gik Antallet ned til 22, samt 22 Danskere af Oberst Levetzaus Folk til at passe paa dem. Endnu i 1715 er der svenske Fanger indkvarteret i Grenaa. Stiftamtmanden sender i April Ordre til Byfogeden angaaende deres Forplejning, som i Sandhed var spartansk nok. Kongen tilstaar »til hver $1^1/_2$ Pd. Brød daglig og intet videre«. Fra tidligere Indkvarteringer her i Byen ses, at Fangerne fik 5 à 6 Liter Øl daglig. Det nævnes slet ikke denne Gang.

Byens Tilstand. Midt under Krigen optoges et Tingsvidne om Byens Tilstand som Helhed. Byens fornemste Købmand, Jens Bang, optraadte paa Borgerskabets Vegne og forklarede, hvad Skade Byen indtil da havde lidt. Han nævner 12 nærmere specificerede Tilfælde, hvorved Skibe fra Byen var gaaet tabt ved Kapring eller paa anden Maade. Af hele *Byens Skibsflaade* var kun 4 smaa Skuder tilbage, som sejlede med Træ.

Af andre Ulykker end Krigens nævnede Jens Bang en *»ulykkelig Ildsvaade*, som fortærede en Del Huse og Midler i Byen«. Det var paa Torvets østre Side, fra Østergade mod Syd.

Forklaring til Kortskitsen paa modstaaende Side, som viser, hvorledes Grenaa saa ud omkring Aar 1750 paa de store Brandes Tid.

Skitsen er ikke direkte Kopi af noget eksisterende Kort, men er tegnet paa Grundlag af de ældste Kort sammenholdt med Landmaaler Storms Kort fra 1799. Derpaa er saa indsat en Del Navne og Betegnelser, hvis Kilde er Tingbøgerne m. m.

Tallenes Betydning er følgende: Nr. 1 en Gaard, som laa ved Bavnhøjbakkens Fod, omtrent hvor nu Gjerrildbanens Drejeskive. Den ejedes ca. 1780 af »Aulsmand Hans Sørensen Fugl«, men blev nedbrudt noget efter Aar 1800. 2) Vesterports Accisebod (»Dolmerporten«). 3) Vangehuset, en Indhegning af Sten, hvor Vangevogteren indsatte optagne, løsgaaende Kreaturer, som Ejeren maatte indløse med Bøde. 4) Nørreports Accisebod (»Aastrupporten«). 5) Byens yderste Gaard mod Øst. Den laa, omtrent hvor nu Tornøes Hotel ligger. 6) Østerport (eller »Bredstrupport«), som laa lige ud for nuv. Snedkermester Bendixens Ejendom. 7) Østergades Accisebod. 8) en stor øde Plads ca. 78 Al. × 107 Al. mellem Nørregade og Østergade. Her havde den i 1649 nedbrændte Præstegaard, maaske ogsaa Latinskolen og Rektors Bolig, ligget. 9) Det ældste Raadhus paa Torvet, som laa i Kirkegaardens nordøstre Hjørne lige ud mod Østergade. K) Paa denne Plet stod rimeligvis Byens »Kag«. 10) Det lillebitte Sprøjtehus i Kirkegaardens nordvestre Hjørne. 11) en Gaard, som laa helt ind paa Kirkegaarden, og som i en lang Aarrække tilhørte Erich Andersen Hattemager. Ved hans Død i 1784 er den rimeligvis overtaget af Kirken som Pantehaver, nedrevet og lagt til Kirkegaarden, der i høj Grad trængte til Udvidelse. 12) En mindre, aaben Plads, den østre Halvdel af nuværende Nytorv. 13) Sønderports Accisebod, som laa i en Eng, (omtrent midt i nuværende »Konsul Sechers Have«). 14) Bomhuset ved Sønderbro er af senere Oprindelse, men indtegnet for Oversigtens Skyld.

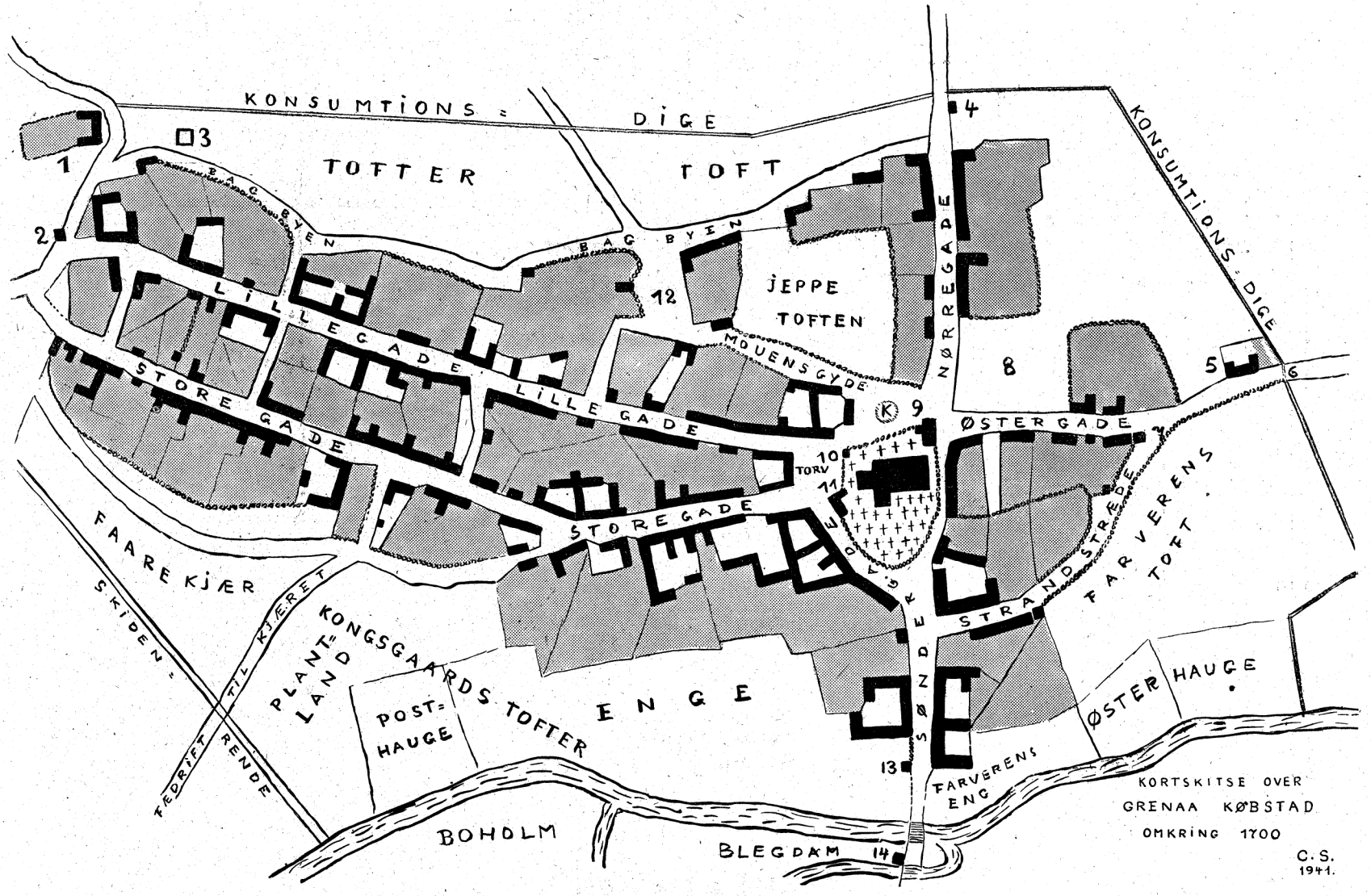

KORTSKITSE OVER
GRENAA KØBSTAD
OMKRING 1700

C. S.
1941.

Endelig og maaske allerværst var det, at 3.—4. Marts 1715 »tog Byen en fast ubodelig Skade«, idet en overmaade stærk Storm- og Vandflod fra Kolind Sund oversvømmede Byens sydligste Del og *komplet ødelagde Havnen,* idet 300 Meter Bolværk blev skyllet ud i Havet fra begge Sider af Byens Skibshavn. »Skaden kan i det ringeste anslaas til 9 Rdl. pr. Favn eller 1458 Rdl. foruden Arbejdsløn og anden Bekostning.« »Hvis Havnen ikke repareres, vil det være saaledes, at Skibe, der vil handle med Grenaa, ikke kan komme ind, men maa blive liggende ude i det vilde Hav, hvilket er noget hasarderet og tillige vil afvende al Kiøbstads-Næring fra Byen.«

»I Anledning af, at Vor Herre saaledes har hjemsøgt denne fattige, fortrængte By, saa den nu ligger ganske øde, og umuligt ved Indbyggernes egne Kræfter kan rejse sig igen«, anmoder man Stiftamtmanden om at komme til Grenaa og ved Selvsyn overbevise sig om Forholdene.«[53])

Krigen sluttede efter Carl XII.s Død ved Freden i Frederiksborg 1720. Af en hel Del Opgørelser over Tab og Krigsudgifter nævner jeg, at den direkte Udgift til Krigsskat havde været 300—600 Rdl. aarlig. De 9 tabte Fartøjer vurderedes til 4000 Rdl. Foruden de mange sædvanlige *Skatter* fandt Regeringen paa nye Skatteobjekter, hvoraf de fleste dog ikke ramte Grenaa ret haardt formedelst Indbyggernes ringe Levevilkaar. *Parykskatten* paa Herreparykker og Damehovedpynt synes slet ikke at have givet Udbytte i Grenaa. I Ebeltoft skriver Byfogeden, at Folk dèr kun »bærer Paryk af høj Nødvendighed. Konerne bærer tarvelige Tafts Huer med et Par Rader sorte Kniplinger af ringe Værdi. Det er langt fra saadanne prægtige Hovedtøjer og Fontanger, som selv Tjenestepiger i København smykker sig med.«[54])

Et andet Skatteobjekt var *»Chaiser og Carosser«,* d. v. s. Kaleschevogne eller lukkede Vogne. Heller ikke den Luksus tillod man sig i Grenaa. Byfogeden skrev i sit Skatteregnskab under Rubrikken »Carosser og Chaiser«: »Dette Slags bruges intet i Grenaae, thi de fleste rejse til Fods og de bedste, naar de vil op at age, bruge Bønder- og Træ-Vogne uden Skjul.«[55]) Det var nogle spredte Træk fra den store nordiske Krigs Virkninger paa Grenaas økonomiske Forhold. Jeg gaar saa til den store Ulykke, som overgik Byen i Midten af Aarhundredet:

Brandene i 1750 og 1751. Adskillige forholdsvis mindre Brande spredt i Byen, hvorved ikke ganske faa Huse og Gaarde ødelagdes, overspringes af Hensyn til Pladsen.

Derimod er de 2 Brande i Midten af Aarhundredet saa omfattende, at de maa nævnes. De ramte begge to Storegade, den sidste tillige Lillegade, og fortærede hele den midterste og noget af den vestlige Del af disse to Gader.

Branden Natten mellem *24. og 25. Oktober 1750* opstod hos Hans Hansen Nagelsmed, som boede paa det vestlige Hjørne af Storegade og nuværende Mellemstræde (nu Nr. 46). Derfra bredte Ilden sig til begge Sider og sprang tværs over Gaden til de straa-

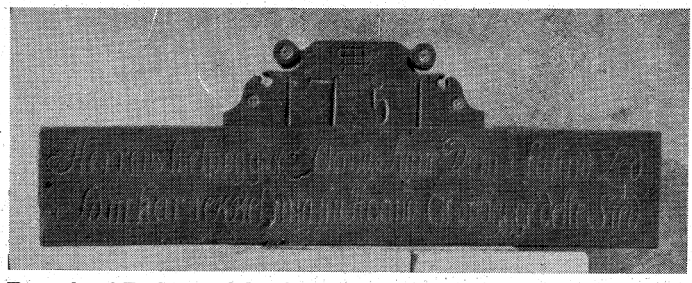

Trætavle af Eg fra et af de efter Branden opførte Huse, Storegade Nr. 53. Paa en rørende Maade fortæller den om Taknemlighed for Hjælp og Bistand til et af de nedbrændte Huses Opførelse*).

tækte Huse, som laa der. De fleste af Beboerne maatte redde sig i deres Nattøj og fik næsten intet bjerget af deres Indbo, Kreaturer og indhøstede Korn. Ialt 8 Gaarde og Huse fortæredes af Ilden, som standsedes ved, at der paa næsten alle Sider laa temmelig store Haver udenom. Ildens Aarsag opdagedes ikke, men den opstod altsaa hos Nagelsmeden. Nogle af de brandlidte fik inden ret længe ved egen eller Venners Hjælp nye Bygninger opført. Andre Pladser laa længe øde hen.

7. Juni 1751 opstod den næste og meget alvorligere Brand. Denne Gang atter hos en Smed, endda en Fætter til foregaaende, nemlig Niels Steffensen Nagelsmed, som boede paa Lillegades nordlige Side (nuværende Nr. 30b, Automobilhandler Bilde Sørensen). Da Ilden opstod midt om Dagen, var der ingen Tvivl om, at Gnister fra Smedjen paa en eller anden Maade havde fænget i Straataget. Ogsaa i dette Tilfælde bredte Ilden sig i rivende Hast. I Løbet af mindre end 3 Timer brændte 44 Gaarde og Huse, hvorved 57 Familier blev hjemløse. Da der paa den Tid var ca. 150 Ejendomme i Byen, vil det altsaa sige, at mere end en Fjerdedel af Byen nedbrændte paa denne Middagsstund.

Byfoged Bager boede til Leje i en Gaard paa Storegade. Mens han ledede Forsøgene paa Slukning paa Lillegade, sprang Ilden over de mellemliggende Baghuse og tændte ogsaa paa Store-

*) »Herrens hielp og gode Aand Signe Dem i tusind Led,
som har rekket mig sin Haand At opbygge dette Sted.«

gade, hvor Bagers Gaard var en af de første, som nedbrændte. Byfogedens Tjener, Jens Ørsted, forklarede derom i Retten, at han den nævnte 7. Juni imellem 11 og 12 slet om Formiddagen gik sammen med sin Husbond, som skulde ud i Forretning. Da de kom i den saakaldte Jens Fiils Gyde [nuværende Smedestræde] næst norden Liden Gade, stod Ilden ud af Taget paa Niels Nagelsmeds Hus, som laa paa den nordlige Side af Gaden. Da sagde Byfogeden til ham: »Spring hen og klem med Klokken«, hvilket ogsaa skete. Men da Jens Ørsted kom ned fra Kirken, saa han, »at Ilden allerede var ovre paa den store Gade, saa han ej kunde komme igennem, men maatte omkring paa en anden Side og allerede den Gang næppe kunde komme ind i sin Husbonds Gaard, saasom den paa alle Sider var omspændt med Ilden. Straks efter kom Byfogeden løbende, men fik ikke Tid at redde andet end nogle faa Gang- og Sengeklæder, hvoraf dog en Del blev beskadiget af Ilden . . . o. s. v.«[55a]) Der var faktisk Sprøjter og Vandforsyning paa den Tid, men selvfølgelig i en ganske primitiv Form. Og hvad forslog de imod et saadant Ildhav, overfor Bygninger, som for den allerstørste Parts Vedkommende var straatækte? Det viste sig da ogsaa, at Branden først standsede ved store Haver, som fandtes baade i Lille- og Storegade. Kun paa eet Sted maatte man nedrive en Gaard for at standse Ilden. Et af de Huse, som var genopført efter Branden i 1750, gik med denne Gang igen. Men ellers spærrede øde Pladser fra forrige Brand Ildens Fremtrængen mod Vest.

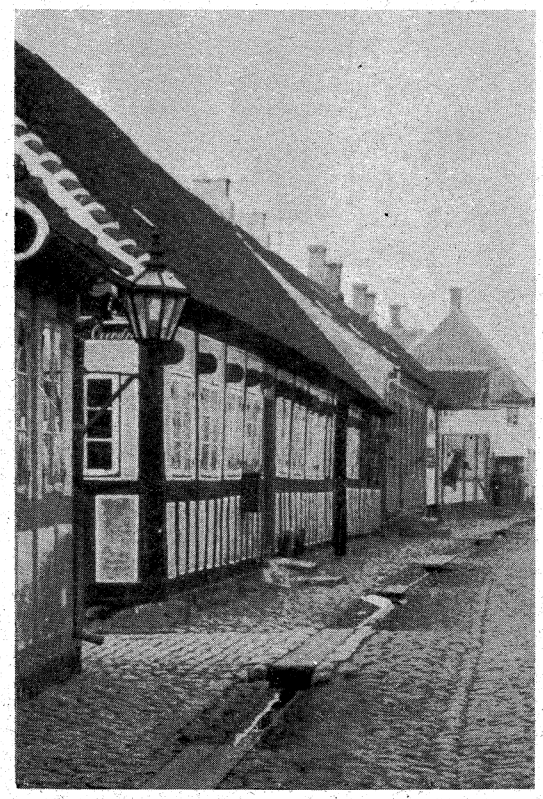

Gammelt Bindingsværkshus, opført efter Branden 1751. Lillegade Nr. 33, Hjørnet af Overstræde (tidligere Schoubyes Købmandsgaard).

Ingen Brandassurance. Der var endnu ikke noget, som hed Brandassurance her i Byen. Efter Ansøgning bevilgede Kongen en Brandhjælp paa 3000 Rdl., som maatte tages af Byens Konsumtion og udbetales proportionsvis, efterhaanden som Bygningerne blev genopført. Da Værdien af de afbrændte Bygninger var ca. 8300 Rdl., har Beboerne altsaa rundt regnet faaet en Trediedel af de gamle Bygningers Værdi. Skaden paa Indbo, Varelager, Fourage o. s. v. var 7.500 Rdl., men dette Tab kom fuldt og helt paa de brandlidtes egen Kappe. Mange begyndte straks paa Opførelse af nye Bygninger, hvad jo var bydende nødvendigt for snarest at skaffe sig Tag over Hovedet. Andre flygtede ud til Slægt eller Venner paa Landet og fik først senere genopført deres Huse. Der er endog et Par Eksempler paa, at brandlidte først 2 Aar efter meldte sig for at faa Andel i Brandhjælpen efter at de i Mellemtiden havde »levet af Daglønnerarbejde paa Landet«. — Den endelige Vurderingskommission for de nyopførte Bygninger nedsattes først i 1757. Saalænge varede det altsaa, inden alle Bygningerne var genopført eller rettere de Bygninger, som der var Haab om at se genopført. Synsmændene skriver: ». . . Ellers er vel nogle faa af bemeldte Bygninger tækket med Straa, og mestendels kun Udhuse, som ikke vender til Gaden. Men saadant er dels sket paa smaa og fattige Bygninger, hvor Beboerne ikke har haft Evne til at lade tække med Tegl. Dels er det sket, fordi der her i Byen *ikke var saa mange Tagsten saa hastigt at bekomme,* som udfordres til at faa Bygningerne bragt i brugelig Stand. Der er derfor iblandt dem nogle,

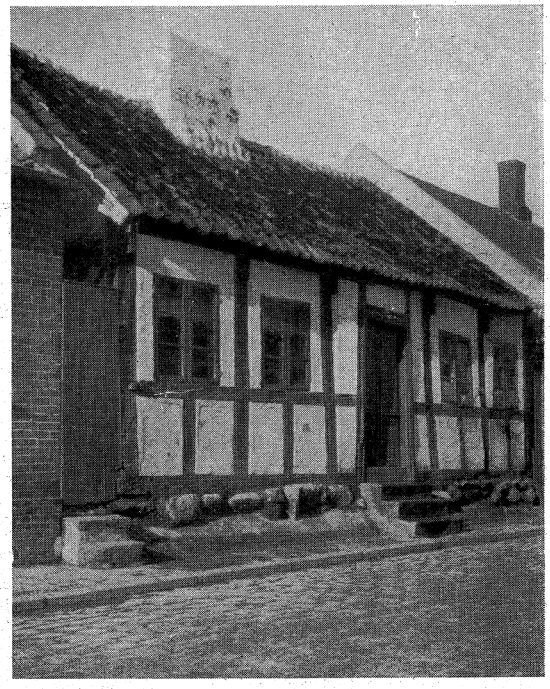

Storegade Nr. 69, Jfr. Munks Hus, opført i 1769 efter Branden af Skrædder Peder Pedersen Tørslef. Nedrevet 1930.

som af saadan Mangel paa Tagsten har maattet tække de nyopførte Bygninger eller nogle faa Fag deraf med Straa«. Ikke desto mindre er alle Bygninger i fuldkommen og brugelig Stand, saa vidt Synsmændene har kunnet skønne[56]).

Taksationsmændene tager meget forsigtigt paa Spørgsmaalet »Straatag«. Grunden er ganske givet den, at Kongerne igennem Menneskealdre havde udstedt Forbud efter Forbud imod Brug af Straatag og da navnlig ved Nyopførelse af Bygninger. Den objektive Sandhed, som faas ved Optælling af samtlige nyopførte Huse i Taksationsprotokollen, viser, at ca. $^1/_3$ af de nye Bygninger helt eller delvis er straatækte. Det gælder dog fortrinsvis Baghuse og Sidebygninger.

Allerede et Par Aar før den første Brand var der her i Jylland stiftet et Brandassuranceselskab, Brandkassen i Hobro. Den havde foreløbig desværre ikke opnaaet stor Tilslutning her i Grenaa. Efter Brandene indmeldtes adskillige baade nyere og ældre Ejendomme, og en kgl. Brandforsikringsanordning af 1761 paabød en almindelig Brandforsikringspligt for alle Købstadbygninger. Der ansattes en Brandinspektør og der optoges en Brandtaksation af $^{28}/_2$ 1761 over alle Ejendomme i Byen. Faa Aar efter Branden opførtes et Sprøjtehus paa Torvet i et Hjørne af Kirkegaarden. Ogsaa paa anden Maade moderniseredes Brandvæsenet og bragtes i Overensstemmelse med det allerede tidligere udgaaede kgl. Rescript. Det hindrede dog ikke, at der ogsaa i de følgende Aar opstod flere Brande, der hver især fortærede adskillige Ejendomme, men ingen dog tilnærmelsesvis af en Udstrækning som de to i 1750—51.

BYENS STYRELSE INDTIL CA. 1800

De fleste danske Købstæder stod fra første Færd under Kongemagten. I Følge Stadsretterne varetoges Kongens Interesser i Byen af en *»Advokatus«*, som senere fik Navn af *»Kongens Foged«*. Omkring ved Aar 1400 dukker en ny Mand op, nemlig *Byfogeden*, som de fleste Steder arvede den kongelige Fogeds Hverv og mere og mere blev Kronens faste Repræsentant. Som Overtilsyn og Bindeled mellem Kronen og den kommunale Øvrighed d. v. s. Borgmester og Raad stod saa Lensmanden.

Som det var i næsten alle Købstæder, saaledes ogsaa i Grenaa. Overtilsynet udøvedes af *Lensmanden paa Kalø*. Det lokale Styre udøvedes af en Magistrat. Den bestod af en *Byfoged*, som foruden at være Kongens Repræsentant tillige var Dommer

ved Bytinget og Rettens Vogter, og af en *Borgmester og nogle Raadmænd.* Saavel Byfogeden som Borgmesteren indsattes højtideligt i Bestillingen, men begge valgtes i Begyndelsen d. v. s. indtil ca. 1650 blandt Byens næringsdrivende Borgere. Pengevederlaget var meget ringe, men Byfogeden og Borgmesteren havde Ret til visse Stykker af Byens Mark og Andel i enkelte af Rettens Indkomster.

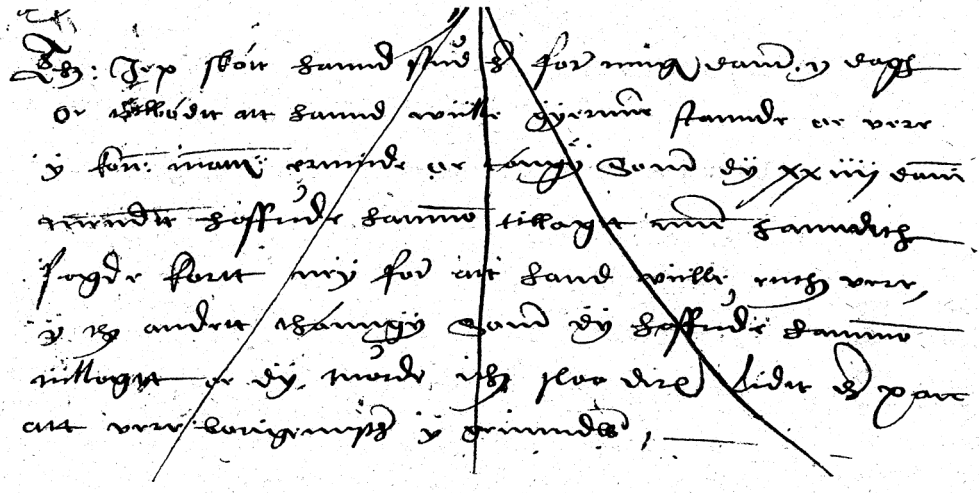

Udsnit af Grenaa Tingbog for 1564, hvor Jep Skøtt for Tinget nægter at tage imod Valg til at være Borgmester. Der staar: »Thz Jep Skøtt hand stud her for tinngs dom y dagh oc tilbødtt att hannd ville gyernne stannde oc vere y kon: matts erinnde oc tønngy som dy XXIIII danne mendtt haffude hannom tillagt men handt sagde kortt ney for att hand ville enthet vere y thz andett thønngy som dy haffude hannom tillsagtt oc dy tuorde icke slaa deres lidt thz paa att vere borrigmester y grinndw«.

Byfogedens Kvalifikationer var hverken mange eller store. Han skulde gerne kunne skrive og læse, selv om han havde *Byskriveren* til at føre Bøgerne. Desuden var en vis juridisk Viden nødvendig, men denne var i tidligere Tid ikke saa vanskelig at erhverve som nu. Navnlig var det et stort Fremskridt, da der i Aaret 1683 udkom det fortræffelige Værk, *Chr. V Danske Lov,* som kort og systematisk indeholdt Regler for snart sagt alle Forhold. Dette Lovværk vedblev at gælde uforandret i lange Tider, ja, endogsaa saa bogstaveligt, at Sidetallene bibeholdtes uden Forandring i senere Nyudgaver. Dommeren henviste i Retskendelsen ofte slet og ret til Lovens Sidetal i Stedet for til Kapitel og Paragraf.

Foruden Byfogeden bestod saa Magistraten af *Borgmesteren og Raadmændene.* Raadmændenes Antal var her i Byen som

Regel 4, men der har været Tilfælde, hvor der har været 6 og en enkelt Gang 8. Valget til Raadmand gjaldt som Regel for Livstid, men det var ofte Tilfældet, at der ikke straks efter en Raadmands dødelige Afgang valgtes en ny. Pladsen stod tit tom, indtil der kom en passende Lejlighed til at vælge en Efterfølger. Borgmesteren valgtes som Regel af Raadet og mellem dets egne Medlemmer. Men Valget skulde stadfæstes af Kongen eller af Lensmanden paa hans Vegne.

Den store Reduktion i 1682. Enevældens Indførelse i 1660, der forandrede saa mange Forhold, fik ogsaa Indflydelse paa Bystyret. Ved et Par kgl. Anordninger i Aaret 1682 foretoges en gennemgribende Re-

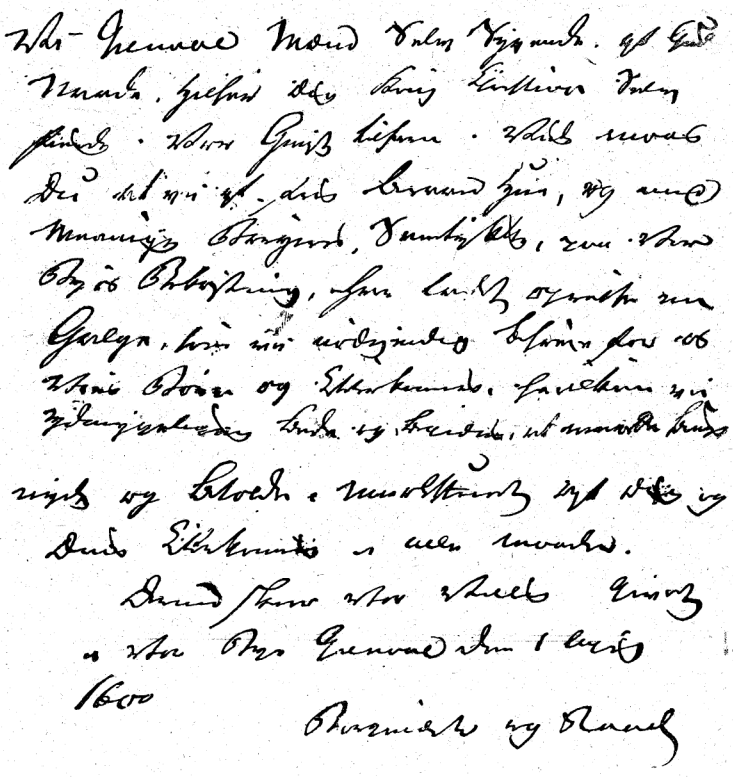

Senere Gengivelse af Grenaa Borgmester og 6 Raadmænds Brev til Kong Chr. IV om Tilladelse til at rejse en Galge. Der staar: »Vi Grenaae Mænd selv syvende af Guds Naade Hilser dig Kong Christian selv fjerde. Vor Gunst tilforn. Vide maae du at vi af frie beraad Hue, og med meenige Borgeres Samtykke, paa vor Byes Bekostning, har ladet opreise een Galge, som vi nødvendig behøver for os vore Børn og Efterkommere, hvilken vi ydmygeligen bede og begiere (?) at maatte bruge, nyde og beholde, umolesteret af Dig og Dine Efterkommere i alle Maader. Dermed skeer Vor Villie.
Givet i vor Bye Grenaae den 1. April 1600. Borgmester og Raad«.56a)

duktion af Magistratsmedlemmernes Antal, saaledes at Borgmester og Raad fremtidig afskaffedes i en Række af Landets mindste Købstæder. Byfogeden blev nu alene Byens Magistrat. Han valgtes ikke længere blandt de bosiddende Borgere, men udnævntes af Kongen og var altid en udenbys Mand med nogen juridisk Uddannelse. Til Gengæld fik Lensmanden og senere Stiftamtmanden en stærkt forøget Tilsynsret og -Pligt. Ordningen fra 1682 var altsaa en betydelig Tilbagegang for det lokale Selvstyre.

Nu skal det imidlertid indrømmes, at i alle Sager af større Betydning og navnlig med nogen økonomisk Rækkevidde sammenkaldte Byfogeden en Borgerforsamling paa Raadhuset og tog et vist, tit et afgørende Hensyn til denne Forsamlings Mening. Endelig kom saa i 1779 en Institution, som kaldtes

De eligere Borgere. Det var noget, som ikke var fremkommet som et direkte Kongebud, men som i Tiden omkring 1780 dukkede op i næsten alle Byer. Det skete nogle Steder ligefrem som Følge af et Ønske hos Magistraten, om at have nogen at raadspørge og dele Ansvaret med. Andre Steder skete det efter en Henstilling fra Stiftamtmanden.

Her i Grenaa oprettedes Institutionen efter Henstilling af Byfoged Behr ved *den aarlige Borgersamling 5. Januar 1779.* Denne Forsamling var en fast og urokkelig kommunal Institution, hvor Borgerskabet valgte det nye Aars *Kæmner.* Funktionstiden var kun et Aar, og hele Kæmnerens Vederlag var 1 Rdl. »til Skrivematerialier«, som det hed. Endvidere valgtes 8 »*Taxerborgere*«, som skulde ansætte Skatterne i det indeværende Aar, og tillige sammen med Byfogeden fungere som Revisorer af det foregaaende Aars Regnskab, naar det blev aflagt af den gamle Kæmner. Saa valgtes 8 »*Stokkemænd*«, en Slags Retsvidner, som skulde bivaane alle Retsmøderne. Endelig gav saa Byfogeden en Beretning om, hvilke kongelige Paabud og Bestemmelser, der var indgaaet til Byen i Aarets Løb.

Ved Borgersamlingen i 1779 foreslog altsaa Byfoged Behr, »at 4 eligerede Mand af Borgerskabet herefter maatte blive udvalgt og af »Høye Øvrighed« approberede til at beraadslaa og gøre Forestillinger samt give behørige Erklæringer, Attestationer og videre i forekommende og behøvende Tilfælde, naar de dertil af . . . . Byfogeden i *publiqve* Affairer bliver kaldede«. Hertil udvalgte saa det forsamlede Borgerskab Købmændene Jens Chr. Juel og Sr. Søren Mau samt Snedker Henrik From

og Tømmermand Søren Thomesen. Disse 4 Mænd var altsaa en Slags Repræsentanter for det menige Borgerskab og sammentraadt, som ovenfor skrevet staar, »naar de dertil af Byfogeden bliver kaldede i offentlige Anliggender«. Hvervet var paa Livstid. Institutionen vedblev at eksistere, indtil kgl. Anordning af $^{24}/_{10}$ 1837 bestemte, at den fra følgende Aars Begyndelse skulde bortfalde og erstattes af en virkelig *Borgerrepræsentation*. Allerede længe forinden var Tallet paa de eligerede Borgere dog her i Grenaa gaaet fra 4 ned til 2 i Lighed med, hvad der var Skik i de fleste Købstæder.

2. AFSNIT: 19. AARHUNDREDE

A. TIDEN 1800—1850

Raadhuset paa Torvet fra 1805.

Som en smuk Indledning til det 19. Aarhundrede staar Opførelsen af Byens gamle Raadhus paa Torvet, den kønne lille Empirebygning, der i langt over 100 Aar blev det samlende Midtpunkt for Rettens Pleje og det borgerlige Styre i Grenaa.

Lige efter Aarhundredskiftet, nemlig i 1802, havde Grenaa faaet en ny By- og Herredsfoged i Stedet for den gamle N. E. Behr, der i 45 Aar havde været Staden en udmærket dygtig Embedsmand.

Efterfølgeren blev den unge Jacob Aagaard, som i de næste 50 Aar skulde erhverve sig en lige saa sikker Stilling hos Borgerskabet som Forgængeren. Som en ny Mand, der saa med friske Øjne paa Forholdene, var der adskilligt, han ønskede forandret. En af de første Sager var Opførelsen af *et nyt Raadhus*. Som tidligere nævnt laa det ældste Raadhus ligesom det nuværende paa Torvet, men i den modsatte Ende, altsaa ud mod Østergade imellem Kirkens nordøstre Hjørne og Østergades Begyndelse. Aagaard skriver derom, at »Bygningen er yderst forfalden og til Vanzir for Byen, desuden er Arresterne ikke sikre for Arrestanternes Udbrud.[57]) Sammen med de fire eligerede Borgere, der dengang udgjorde Borgerskabets hele Repræsentation i Bystyret, gjorde han derfor Forberedelser til at skaffe Byen et nyt Raadhus. Man ønskede ikke straks at nedrive det gamle og maatte derfor se sig om efter en ny Byggegrund. Vestligst paa Torvet, lige op mod Lillegade laa en stor gammel Gaard, som tilhørte Købmand Chr. Holm. »Det var det eneste Sted, som egnede sig til at bygge et Raadhus paa, skrev Byfoged Aagaard til Amtmanden. Og da Holm sad i økonomiske Vanskeligheder, og Gaarden faa Aar efter stilledes til Auktion, købte Byfogeden paa Byens Vegne Gaarden for 350 Rdl. plus Omkostninger.

Jacob Aagaard, f. 12/9 1777, d. 15/6 1852. By- og Herredsfoged i Grenaa 1802—52.

Raadhusets Opførelse. Man indgik til Kongen med Andragende om af den kgl. Kasse at faa et Laan paa 5000 Rdl. til Opførelse af et nyt Raad- og Arresthus og ved kgl. Resolution af 3. Aug. 1804 blev dette Laan allernaadigst tilsagt.[58]) 4. Januar 1805 indsendte Aagaard til Amtet. 1) Tegning til et nyt Raadhus. 2) Overslag over Omkostningerne, der var beregnet til 5163 Rdl. 4 Mark 14 Sk. og 3) Købekontrakt paa den omtalte Gaard. Formodentlig er Opførelsen begyndt straks. Bygmesteren var Just Møller, der var en ny Mand i Grenaa. Om det er ham selv, der har tegnet Raadhuset, kan jeg ikke vide bestemt, da jeg ikke har kunnet finde Tegningerne. Men kunstforstandige Folk siger, at Stilen i Raadhuset minder om de Bygninger, som ved kgl. Foranstaltning opførtes til Bolig for Rytterobersterne paa de kongelige Ryttergodser. Ligeledes er det aabenbart, at f. Eks. Søndremøllegaarden er nær beslægtet dermed og rimeligvis opført af samme Bygmester.

Raadhuset kom til at bære Byens Vaaben og Aarstallet 1805. Imidlertid varede det et Par Aar, inden det blev fuldført. Endnu i Maj 1807, da de sidste 1000 Rdl. udbetaltes af Laanet af den kgl. Kasse, nævnes i Panteobligationen, at Bygningen endnu er »under Arbejde«.[59]) Just Møller døde 10. Febr. 1808, og det sidste af Byggesummen udbetaltes til Enken. Bygmesteren har saaledes ikke oplevet at se sit Værk helt fuldført, men er død forinden.

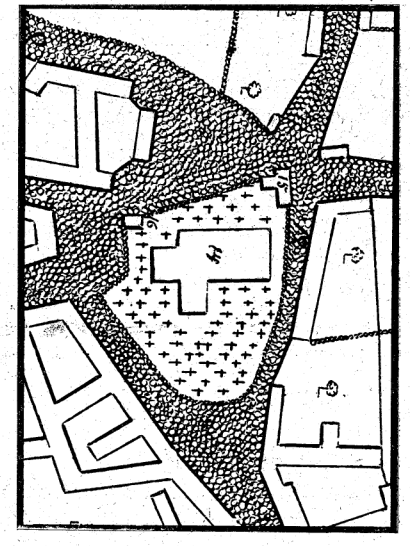

Udsnit af Storms Kort fra 1799. 14 er Kirken, 15 Gamle Raadhus, 16 Sprøjtehuset. Bygningen lige over for Nr. 16 er den Købmandsgaard, som blev købt og nedrevet, og hvor det nye Raadhus byggedes.

Udseende og Indretning. Det nye Raadhus var i 2 Etager ligesom det gamle, men Facadens Længde var 36 Al. Det var altsaa omtrent dobbelt saa stort som det forrige. *I nederste Etage* var der efter Byfogedens Beskrivelse 6 gode, sunde, lyse og sikre Arrester samt et Værelse og et Køkken til Arrestforvareren. Navnlig Ordet »sikre« er godt, thi fra den gamle Arrestkælder var det flere Gange sket, at Fangerne var brudt ud. Det kom for Resten ogsaa til at passere adskillige

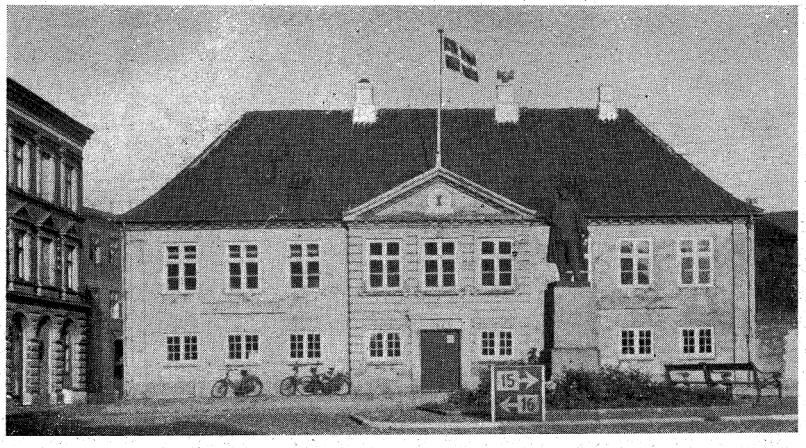

Grenaa Raadhus opført 1805. (Foto 1944).

Gange i det nye Hus. Det er ogsaa værd at mærke sig, at Arrestforvarerens Lejlighed bestod af 1 Værelse med Køkken. Det var ikke overvældende, men lige saa meget, som adskillige Mennesker i Grenaa maatte nøjes med den Gang.

I øverste Etage var en rummelig (!) Sal, et Værelse til de eligerede Mænds Forsamling, et rummeligt Værelse til Grenaa Bytings og Nørreherreds Ret, et Arkivkammer og desuden et Par Smaakamre, hvoraf det ene benyttedes »til den Del af Borgervæbningens Armaturs Bevarelse, som af Byen er anskaffet«. Byggesummen blev ialt ca. 5.164 Rdl.,[60]) altsaa lige præcis hvad Overslaget lød paa. Dertil kom Byggegrunden, som ved Auktionen var købt for 350 Rdl.

Raadhussalen var til at begynde med slet ikke Samlingssted for Byens Styrelse. Det var jo ogsaa ganske unødvendigt at benytte en Sal dertil, da den kun bestod af 3 Mand, Byfogeden og de Eligere Borgere, først 4 i Tal, men allerede i Begyndelsen af Aarhundredet kun 2. Derimod var Raadhussalen i de nærmest paafølgende halvhundrede Aar Byens eneste offentlige Sal. Foruden som Festsal ved officielle Lejligheder brugtes den til

Borgerskabets Baller og Selskabeligheder. I den fandt Spisninger og Dilettantkomedier Sted. I den holdtes Velgørenhedsfester og Basarer. Og de ærværdige Mure har saa mangen en Gang ved det spæde Lys fra de blafrende Vokskerter eller Tællelys set Blomsten af Borgerskabet samlet i et festligt Lag. Alt imens Vægterne med Kabus paa Hovedet og med Morgenstjerne i Haanden — saaledes som den endnu ses paa Byens Museum — nede paa Torvet, holdt Øje med, at de jævne Borgere, som i maabende Undren saa op mod de oplyste Raadstueruder, holdt sig i tilbørlig Afstand. Naar saa Spisningen var forbi, og *Madam Bagesens* udmærkede Retter var vederfaredes Retfærdighed, faldt der altid bagefter en Bid af til Vægterne.

I Raadhussalen holdtes efter Napoleonskrigenes Afslutning en større Højtidelighed, hvor man mindedes de under Krigen faldne, og hvis Indtægt gik til Bedste for de faldnes efterladte. I Raadhussalen fejrede Borgerskabet i 1852 Byfoged Aagaard ved hans 50 Aars Embedsjubilæum. Fra Raadhussalens Vinduer gav den efterfølgende Byfoged G. Nyeborg i 1864 Borgerskabet den tunge Meddelelse om Forholdsreglerne ved Byens Besættelse af Tyskerne.

Nede i *Raadhusgaarden* var der Gymnastikplads for Skoledrengene. Skolen laa den Gang hvor nu Købmand Ehrenreich bor og var altsaa Raadhusets nærmeste Nabo. Naar der kom Beridere til Byen og gav Forestilling, opstilledes Teltene i Raadhusgaarden. Det samme gjaldt Menagerier og Karrusel. Og naar Linedansere optraadte, og det foregik altid den Gang i det fri, saa spændtes Tovet fra Kirketaarnet over til Arrestgaarden — senere over til Købmand Jacob Møllers Købmandsgaard paa Hjørnet af Storegade.

Engang sidst i 50erne opførte Byens Matador og daværende Førstemand, J. N. Winding en stor Sal i Forbindelse med *Gæstgivergaarden* paa Storegade, som han var Ejer af. Det er den nuværende Præstegaard. I Slutningen af 60erne byggede samme Winding *Hotel Dagmar*. Ogsaa »*Skandinavien*« omlavedes og skiftede Navn ved den Tid. Begge disse Hoteller havde Festsal. Fra Slutningen af 50erne var derfor selvfølgelig alle Fester, Baller og slige fornøjelige Sammenkomster forlagt fra den alt for lille Raadhussal og til et af disse 3 Steder.

En selvstændig Arrestbygning opførtes i 1879 Nord for Raadhuset, og Arrestkamrene fjernedes fra dette. Derved blev der Plads til en ordentlig Lejlighed for Arrest-

forvareren og til et Lokale til *Forligskommissionen.* Salen foroven var forlængst taget i Brug til *Byraadssal,* medens den mere muntre Del af Byens Liv som lige nævnt var blevet forlagt til »Gæstgivergaardens« Sal paa Storegade.

I over et Aarhundrede har Raadhuset, dette Borgernes Hus, været det samlende Midtpunkt for Byens offentlige Liv, for Kommunens Styrelse og Administration, for Lov og Ret, for Politi og Domstol. Retsreformen af $^{11}/_{4}$ 1916, som skilte Doms-

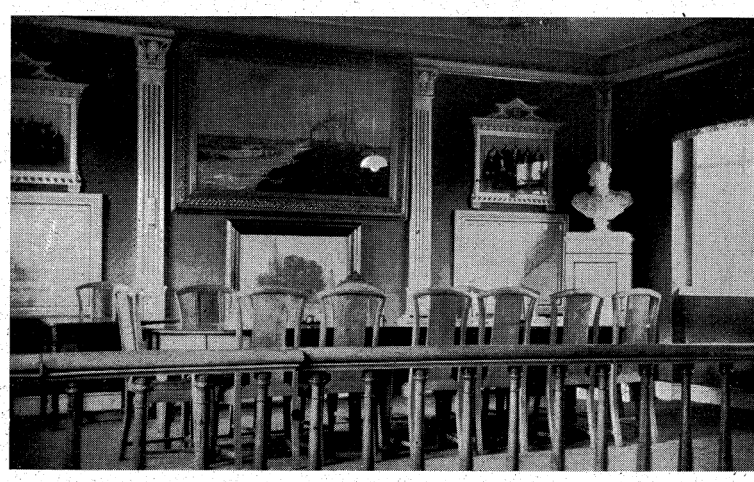

Raadhussalen, som formentlig indrettedes i 1838, da »de eligerede Borgere« ophævedes og afløstes af en virkelig Borgerrepræsentation. (Foto 1936).

magten fra Politiet og fra den kommunale Administration, havde nær givet Anledning til, al der var sket Forandringer i Raadhusets Ydre. Det hindredes dog ved, at der indrettedes en særlig kommunal Administrationsbygning og en særlig Politistation.

Endelig opførtes i 1936 paa Nytorv en ny Administrationsbygning, i Realiteten *et nyt Raadhus.* Derhen forlagdes Byraadets Forhandlinger og hele den kommunale Administration, saaledes at Raadhuset paa Torvet siden den Tid har været forbeholdt Retsplejen og Domsmagten. Den tidligere Byraadssal, som nu staar tom, har bl. a. været benyttet til en Række Maleriudstillinger.

TORVETS OMDANNELSE

Foruden det nye Raadhus' Opførelse skete der ogsaa i Løbet af den næste Menneskealder flere Forandringer paa Torvet. Det maa nævnes, at den gamle Kirkegaard ved Kirken fra 1822 ophørte med at være Begravelsesplads og en Aarrække senere

delvis sløjfedes og planeredes. Allerede i 1805 udkom en kgl. Forordning om, at alle Købstadkirker, hvis de ikke allerede havde Kirkegaard uden for Byen, i Løbet af to Aar skulde erhverve Plads til en saadan. Saa kom Krigsaarene, Pengekrisen, og meget andet ondt, og først i 1822 var den nye Kirkegaard uden for Byens Nørreport anlagt og rede til at tages i Brug. Fra den Tid *ophørte al Begravelse paa Torvet.* Ja, en Del af de i det sidste halve Aar forinden begravede Lig blev endogsaa opgravet og Kisterne ført ud paa den nye Kirkegaard, hvilket klart fremgaar af Begravelsesprotokollen. Ikke længe efter blev det lille tarvelige *Sprøjtehus nedbrudt,* som Byen havde ladet opføre i Kirkegaardens nordvestlige Hjørne i Aaret 1756. Men da Byen ikke selv ejede et egnet Sted, blev Sprøjterne og andet Materiel foreløbig hensat i et lejet Lokale i et privat Hus i Byens Udkant.

Den anden Bygning i Kirkegaardens modsatte Hjørne, det *gamle Raadhus,* blev derimod foreløbig liggende og benyttedes til Materialhus m. m. Det var meget gammelt og meget forfaldent. Som et Træk, der tydeligt viser dette, kan anføres, at Bygningen ikke engang indlemmedes under Bankhæftelsen som alle andre respektable Bygninger, da den nye Nationalbank oprettedes efter Statsbankerotten i 1813. Imidlertid blev man ked af at have dette gamle, forfaldne Hus liggende i Byens Midtpunkt og ønskede det nedrevet.

Om disse to Ting: Opførelse af *et nyt Sprøjtehus* i Byens Midtpunkt og *Nedbrydelse af det gamle Raadhus* skrev Byfoged Aagaard i 1833 en udførlig Fremstilling til Amtmanden. Han betonede deri, at det var bydende nødvendigt at faa et større og mere velindrettet Sprøjtehus, der kunde rumme baade Sprøjter og Brandrekvisitter, og som laa paa en bekvem Plads. Man havde Tilbud om Opførelse af et saadant Sprøjtehus for 300 Rdl., idet Murermester Marthinus havde tilbudt at udføre Arbejdet for denne Sum, naar han maatte nedbryde det gamle Raadhus og benytte Materialerne derfra. Byfogeden henstillede denne Sag til Amtets Godkendelse. Han tilføjede, at det nye Sprøjtehus agtedes opført *i lige Linie med det nye Raadhus,* tæt østen for dette, saaledes at der kun var en smal Gyde imellem dem. Bygningen vilde efter Byfogedens Mening blive *»til Zir for Byens Torv«.*[60a])

Amtet godkendte begge Forslag. Umiddelbart herefter blev det gamle Raadhus nedbrudt og genopført som et Sprøjtehus og som nærmeste Nabo mod Øst til det i 1805 opførte nye

Raadhus. Denne Bygning stod færdig 1834. Herom skriver Byfoged Behr til Amtmanden under $^{12}/_{3}$, at det Sprøjtehus, som Byen saa højligen trængte til, nu er opført aldeles efter den

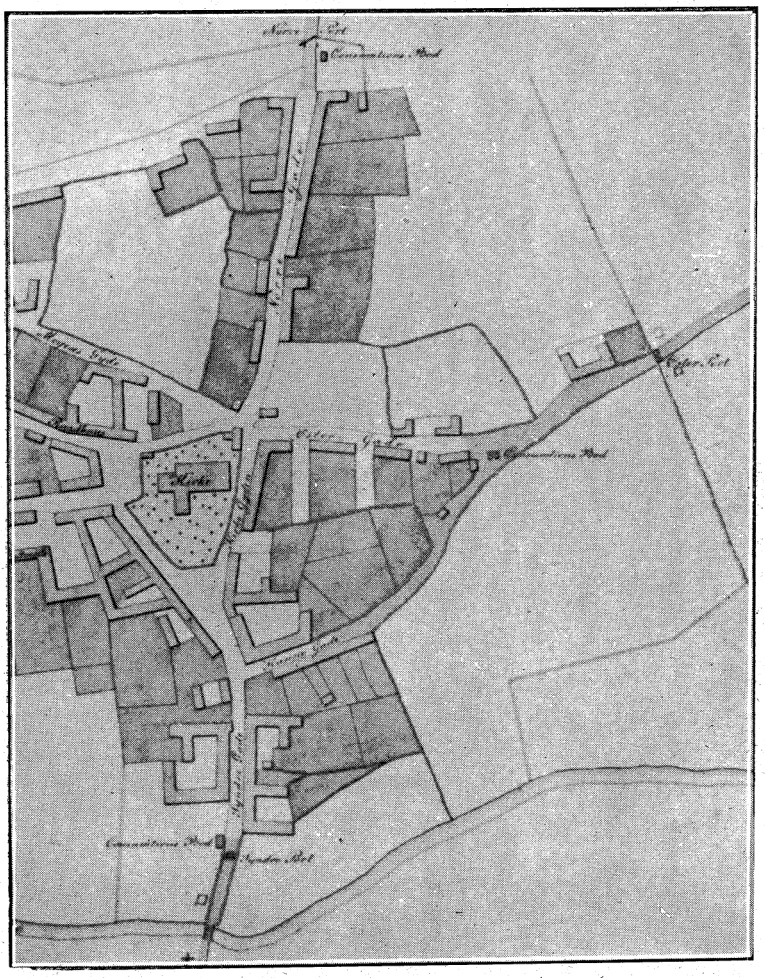

Udsnit af P. J. Hjorts Bykort fra 1822. Kortet maa være Kopi af et lidt ældre Kort, eftersom det nye Raadhus fra 1805 ikke er indtegnet derpaa. Originalen i kgl. Bibliotek.

Tegning og det Overslag, som i sin Tid var approberet af Amtmanden, og som denne selv ved Nærværelse her i Byen har taget i Øjesyn og erfaret, at det *»ikke blot svarer til sin Bestemmelse, men endog er til Zir for Byen«*[61]).

Kort efter at det ældste Raadhus var nedbrudt og genopført i mindre Skikkelse som Sprøjtehus, maa Pladsen Nord for Kirken, altsaa et Stykke af den gamle Kirkegaard, være blevet ryddelig-

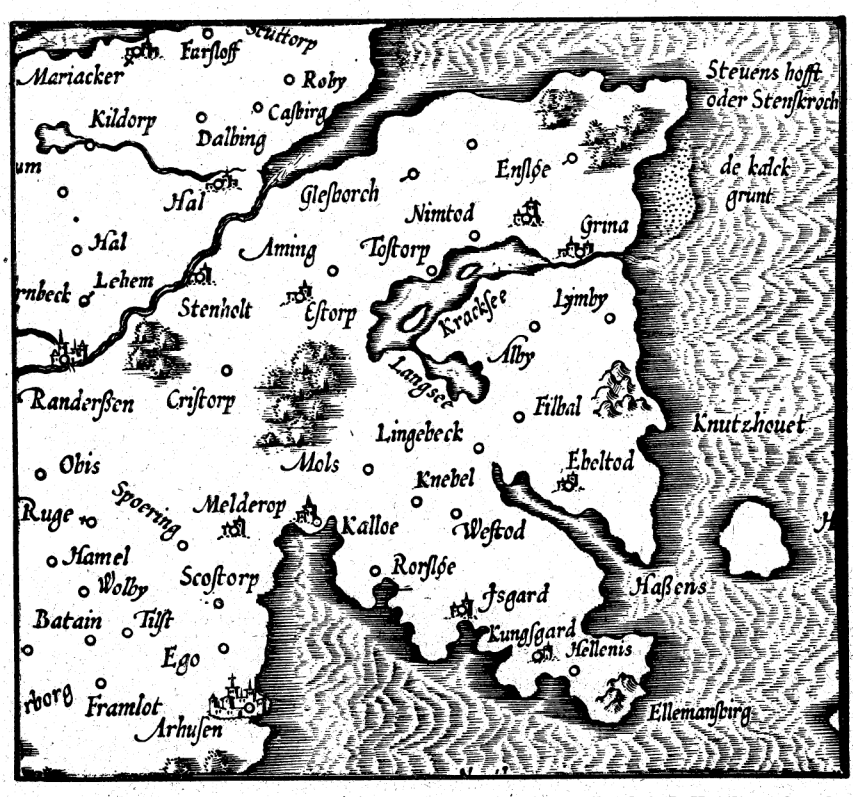

Gammelt Kort over Djursland. Udsnit af Kortet over Midtjylland i J. Hondius' franske Udgave af Mercators Atlas. 1633.

gjort, planeret og udlagt til »Torv«. Jeg har ikke set det direkte bekræftet, men støtter det paa en Oplysning i Grenaa Raadstueprotokol fra $^{23}/_{5}$ 1835. Nævnte Dag afholdtes nemlig en Borgersamling for at tage Bestemmelse om, »hvorvidt der til Nedbrydelse af den gamle Kirkegaardsmur og Opførelse af en ny i dennes Sted skal lejes Haandlangere til Arbejdets Udførelse, eller disse skal udredes af *de hoveripligtige Indvaanere*«. Det er altsaa sandsynligt, at man har ønsket at inddrage det Nord for Kirken liggende Jordstykke, hvor det gamle Raadhus og det gamle Sprøjtehus samt en Del af den gamle Kirkegaard har ligget, og som Følge deraf vil have Muren bort og anbragt om den Del af Kirkegaarden, som laa Syd for Kirken og var den, hvor de sidste Begravelser havde fundet Sted.

Det skal indrømmes, at Ordlyden af Borgerforsamlingens Dagsorden ikke direkte beviser, at det er denne Omlægning, som paatænkes. Men i hvert Fald maa den være sket ret snart efter. Landmaaler Strøvers Bykort fra 50erne viser tydeligt, at

kun den Syd for Kirken liggende Del af den gamle Kirkegaard nu er tilbage.

Til den nævnte Ombygning af Kirkegaardsmuren i 1835 knytter sig et lille Kuriosum. De tilstedeværende ved Borgersamlingen vilde ikke anerkende *Hoveripligten*, men udtalte »at vel havde Byens Borgere og Indvaanere før forrettet Hoveri til Kirken paa Grund af, at den ej havde Indtægter til at bestride Udgifterne med ved forehavende Reparationer. Men da de formente, at denne Grund nu var ophørt ved det, at Kirken havde faaet en større Indtægt af Tienderne, end før var Tilfældet, saa troede de dem ikke pligtige til at forrette Hoveri til Kirken eller Kirkegaardens Reperation. Skulde det imod Forventning fra vedkommende blive tilkendegivet, at Byens Indvaanere var pligtige at udrede det foranmeldte Hoveri, saa erklærede de, at der maatte lejes Haandlangere, og de dermed forbundne Udgifter lignes paa de hoveripligtige«[62]).

KRIGEN 1807—14.

Spaniolerne i Grenaa. — Englænderne paa Anholt.

Englænderkrigen i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, som indledes ved Københavns Bombardement i September 1807, og som først endte i 1814 efter Napoleons Nederlag og Tilfangetagelse, mærkedes ogsaa i ikke ringe Grad her i Randers Amt og i Grenaa. Som Følge af, at Danmark var Napoleons Forbundsfælle, sendte Kejseren først paa Aaret 1808 en fransk-spansk Hær herop under Ledelse af General Bernadotte, der senere blev Sveriges Konge, og den spanske General la Romana. Det var nærmest Spanierne, eller som man den Gang sagde Spaniolere, der kom her til Djursland. I Halvøens østlige Del var det Kavalleriregimenterne *Algarbe* og *El Rey*, som indkvarteredes.

Til Grenaa kom de spanske Tropper 23. April 1808 med fuld Musik af Horn og Piber, Trommer og Pauker. En længst afdød gammel Grenaaborger, Jørgen Glarmester, som selv var Dreng den Gang, har givet en malerisk Skildring af de fremmede: »Spaniolerne var velvoksne, slanke Folk med ildfulde, mørke Ansigter. Hestfolkene var iført Knæbenklæder, lyseblaa Uldstrømper, Sko og Gamascher. Deres Vaaben var Pistoler og en lang Pallask. De havde som Regel en Klædeskappe over venstre Skulder, medens den højre Arm var fri. Regimentets Heste var alle smukke, sorte

Hingste, men ikke særlig store. Fodfolkene var Grenaderer i hvide Uniformer og bevæbnet med Musket og Sabel«[63]).

Til en Begyndelse var Befolkningen bange for de fremmede, men Frygten forsvandt snart. De betalte, hvad de fik, og var som Regel godmodige. Især var de glade ved Børn. Men det kneb med at tilfredsstille dem med Maden. Navnlig kunde de ikke fordrage Øllebrød, som den Gang var en meget almindelig

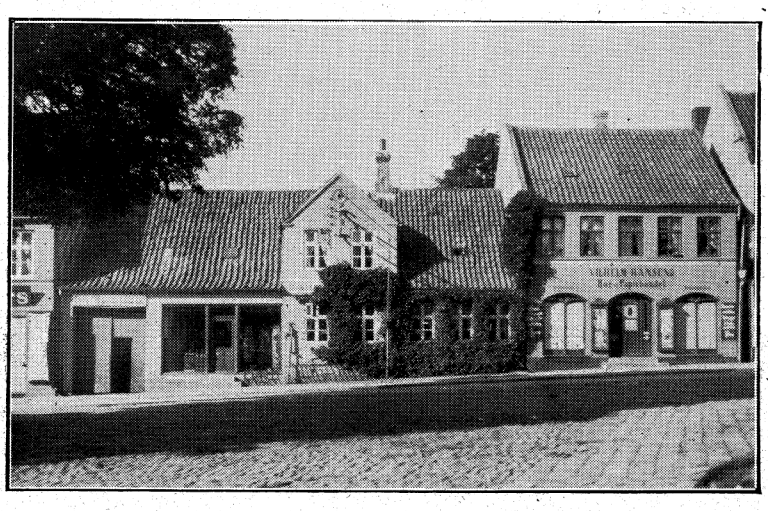

»Jernstøbergaarden« paa Grenaa Torv (1927), som laa, hvor nu »Grenaahus« ligger. Den ejedes og beboedes under Krigen 1807—14 af Generalmajor v. Telleqvist, der var Øverstkommanderende i Jylland.

Morgenspise. Men Spaniolerne, der var vant til et mildere Klima, taalte ikke ret godt det mere barske Vejrlig her, og der var megen Sygdom mellem dem. Spaniolerne førte Brugen af Cigarer og Cigaretter med sig til Danmark. Tidligere havde man her i Landet kun brugt Pibe. Samtidig med de spanske Tropper var der her i Grenaa indkvarteret en Afdeling *jydske Infanterister og Dragoner.*

Ja, endog den øverstbefalende over hele Jylland, *Generalmajor Carl v. Telleqvist,* boede her og ejede en Række Aar selv en Grund paa Torvet, det senere Jernstøberi, hvor nu »Grenaahus« ligger. Der var i Byen flere Depoter og et Militærsygehus med »Krankenwärtere« o. s. v. »Aftenstjernen«, som tilhørte Købmand Hans Broge, der selv havde sin Ejendom og Bolig skraas over for, var under hele Krigen »rekvireret til Kongens Tjeneste«. Og ligesom Generalen selv, saaledes købte eller lejede mange af de højere Officerer Gaarde i Grenaa og blev boende her under hele Krigen, ja, flere af dem endda mange Aar derefter. Hvad der især talte til, var de 800 Mand, som hørte til

Kanonbaadsflotillen, der havde Station ved Grenaa Havn. Tæt ved Stranden var opført et Par Skanser med Kanoner. En Rest af et af disse »*Batterier*« findes endnu inde bag Ejendommene Strandgade Nr. 18—20. Der byggedes ved Havnen en Kaserne til Bolig for en Del af Flotillens Mandskab. Den overdroges efter Krigens Slutning til Toldvæsenet og er, saa vidt det er muligt at skønne, den smukke, gamle Toldbygning Nord for Vejen.

Den tidligere Toldbod ved Grenaa Havn. Den var sikkert bygget som Kaserne under Englænderkrigen. Den nævnes ved Brandtaksationen i 1814 som »nyopført og er nu overladt til Toldvæsenet«.

Premierløjtnant Falsen havde Ledelsen af Sømagten, og under hans Anførelse forefaldt der i Kattegat ikke langt fra Kysten Træfninger med engelske Skibe. Det var ogsaa fra Grenaa Strand og Bugten Nord derfor, at det meget omtalte

Landgangsforsøg mod Anholt

fandt Sted. Englænderne havde indtaget Øen. Det var en stor Ulempe for Danskerne, fordi Fjenden derfra skadede Landets Mellemrigshandel. Kong Frederik VI sendte derfor i Februar 1811 en egenhændig Skrivelse til *General Tellegvist.* I den stod, at han endelig maatte sørge for at tilbageerobre Øen. 26. Marts om Aftenen afsejlede under Major Melsteds Ledelse en Robaadsflotille paa 27 smaa Fartøjer til Anholt. Overrumplingsforsøget mislykkedes imidlertid ganske. Mange af Soldaterne faldt, og Resten maatte atter i Baadene skyndsomt trække sig tilbage. Anholt forblev under Resten af Krigen i Englændernes Besiddelse.

Længe før Angrebet paa Anholt havde Spaniolerne forladt Grenaa. Da det rygtedes, at Spanien havde gjort Opstand imod

Napoleon, begyndte de spanske Soldater, som laa i Danmark, at trække mod Syd. Begge de to nævnte Regimenter *Zamora* og *El Rey* forlod Djursland for over Hamburg at rejse til deres Hjemland. Men lige til Fredsslutningen i 1814 blev de store Styrker til Kystforsvaret liggende i Grenaa og Omegn og især ved Havnen.

Efter Krigens Slutning holdtes 28. Jan. 1814 en »Fredsfest«, og i Slutningen af 1814 fandt der i Raadhussalen en større Højtide-

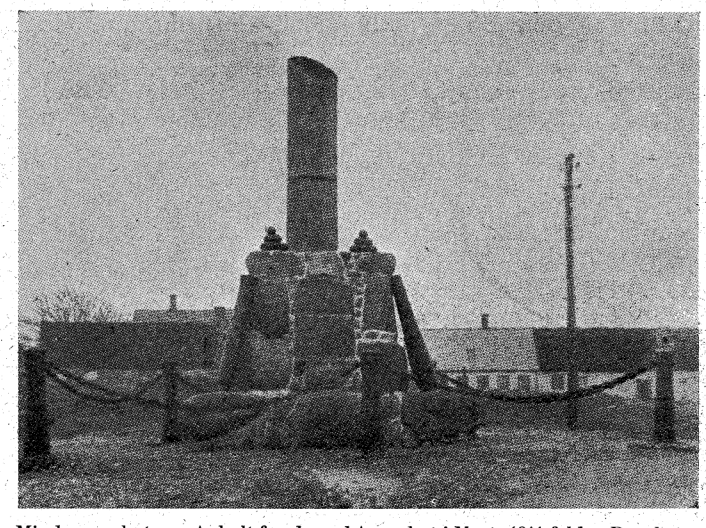

Mindesmærket paa Anholt for de ved Angrebet i Marts 1811 faldne Danskere. Afsløret August 1905. (Efter: H. Hjort: Englænderne paa Anholt).

lighed Sted »til Bedste for de i Krigen qvæstede og de faldnes Efterladte«. Den varede flere Dage. Der fremsagdes Prolog, holdtes Taler, opførtes smaa Skuespil af lokale Kræfter og fremstilledes Tableau'er med Hentydninger til Krigen, til de faldne og til Freden[64]).

STATSBANKEROTTEN I 1813
OG PENGEKRISEN

Ved Krigens Slutning var Landet i en sørgelig Forfatning. Tabet af Flaaden og af Norge havde saaret Folkets Følelser og kuet dets Mod. I Landets indre Forhold saa det ogsaa trist ud. Handelen var tilintetgjort, Landejendommens Værdi var dalet, og ikke blot Statens Finanser, men Nationalvelstanden i det hele var ødelagt ved Krigen og den grænseløse Forvirring i Pengevæsenet.

Statsgælden havde ved Aarhundredets Begyndelse været 29 Mill. Rdl. Courant. Under Krigen voksede den til ca. 100 Mill. Rdl. Og det værste var, at da man hverken kunde gribe til nye Laan eller paalægge det forarmede Folk nye Skatter, maatte Regeringen ty til den fortvivlede Udvej at udstede *Seddelpenge* i det uendelige. Det er et Krigsfænomen, som vi ogsaa i vore Dage har oplevet. Det mest haandgribelige Eksempel er Forholdet i vort Naboland mod Syd efter sidste Krigs Afslutning i 1918.

At det kunde ske i Danmark under Krigen 1807—14, var fordi *Seddelbanken var kongelig* og kun stod den enevældige Regering til Ansvar for sin Styrelse. Alt som Tiden gik, oversvømmedes Kongeriget af en umaadelig Masse Sedler, hvis Værdi stadig sank, da der ikke var Udsigt til deres Indløsning. I 1812 var Værdien sunket til $^1/_{12}$. De sørgelige Følger deraf var, at Staten maatte erklære sig fallit ved *Statsbankerotten 5. Januar 1813.* Papirpengene blev nedsat til $^1/_6$ af deres oprindelige Værdi, og der blev grundlagt en *Rigsbank.* Regeringen havde indset, at der maatte være et fast Fond i Bankens Kælder for at give Publikum Tillid til, at Sedlerne virkelig kunde indfries. Man skaffede dette til Veje ved en ny Skat, den saakaldte »*Bankhæftelse*«. Denne bestod af 6 % af al fast Ejendoms Værdi i hele Landet og havde Forret for al anden Gæld paa Ejendommen. Ejerne maatte svare $6^1/_2$ % aarlig Rente af denne Bankhæftelse, for saa vidt de ikke foretrak at udbetale hele Bankhæftelsen straks med rede Penge. De gamle Pengesedler indløstes, saaledes at der for hver 6 Rdl. Sedler Courant blev givet 1 ny Rigsbankdaler. I samme Forhold blev al Privatgæld samtidig nedskrevet, for saa vidt den var stiftet efter 11. Sept. 1807. Det skete dog efter en faldende Skala, som tog Hensyn til de synkende Kurser under hvilke Gælden var stiftet. Al Gæld ældre end 11. Sept. 1807 omregnedes til fuld Værdi.

Men man forsømte at give Banken en selvstændig Bestyrelse, uafhængig af Staten, saaledes at Regeringen endnu kunde falde for Fristelsen til at forgribe sig paa Bankens Fond, naar den manglede Penge i Statskassen. Dette blev faktisk Tilfældet i Krigsaaret 1813, da Regeringen blev tvunget til at kaste 15 Mill. Rdl., som skulde have været Reserve, ud paa Markedet. Forholdene var nu saa fortvivlede, at Finansminister Schimmellmann, der selv havde sin store Del af Ansvaret for Ulykken, i sin Haabløshed udbrød: »Der maa skaffes hurtig Hjælp, Lyset brænder i begge Ender«. Samme Aar fik han sin Afsked. Men i den følgende Tid sank Rigsbanksedlerne stadig i Værdi,

saa at de i 1814 kun var $^1/_{25}$ værd af deres Paalydende, de gamle Kurantsedler, altsaa endnu 6 Gange mindre eller $^1/_{150}$. Hvis ikke Freden var kommet, vilde en ny Statsbankerot med store Nedskrivninger have været uundgaaelig. Nu bedredes Tilstanden efterhaanden, men helt sikredes Pengevæsenets Tilstand dog først ved en ny Ændring af Banken[64b]).

Nationalbanken. $^4/_6$ 1818 skete den afgørende Forandring, at den hidtil »kongelige« Bank omdannedes til privat under det nye Navn »Nationalbanken«, og dens Bestyrele blev ganske uafhængig af Regeringen. Trods de mange Byrder, som hvilede paa den, naaede den dog saa vidt, at dens Sedler i 1835 stod i pari, og 10 Aar senere saa den sig i Stand til at indløse dem i Sølv, naar det forlangtes. Statsgælden steg i en Række af Aar, efter at Regeringen havde mistet den Støtte, som Banken havde været for den, og det var først fra 1835, da Gælden havde naaet en Højde af 130 Mill. Rdl., at den igen begyndte at synke.

Under de daarlige Tider var det først og fremmest det større Landbrug, det gik ud over. Bønderne var vant til ringe Kaar og forstod bedre at sætte Tæring efter Næring, derfor slap de gennemgaaende naadigere gennem Krisen. Men *den nye Proprietærstand,* der bestod af Folk fra Byerne, som havde tjent sig store Formuer i den gunstige Handelsperiode og havde købt Gaarde for deres opsparede Penge, blev ramt meget haardt. Mange Landmænd gik fra deres Gaarde, og Statskassen maatte overtage en Mængde Godser for Skatterestancer, skønt den gjorde alt for at hjælpe.

Endnu haardere end Landbruget blev *Bybefolkningen* ramt. Handelshusene ruineres i Mængde, og Hovedstaden, der endnu ikke var kommet over det Stød, som Bombardementet i 1807 forvoldte, mistede sin Hovedindflydelse over Provinsen. Dens Havn stod tom, Pakhusene var ledige, og den blomstrende Transithandel, som Krigen havde skabt, imens vi endnu — før 1807 — var neutrale, gik tabt, da vi selv kom ind i Krigen, og vendte aldrig mere tilbage. »Men da Provinskøbstæderne kom fri af Københavns Overvælde, kom de i Stedet under de hamburgske Storkøbmænd, hvis »Probenreutere« oversvømmede Landet. Det var umuligt for en større Købmand i Jylland at drive Forretning, hvis han ikke havde Kredit i Hamburg. Fra Vest kom en Strøm af engelske Industrivarer og umuliggjorde

ved deres Billighed al hjemlig Fabrikation. Følgen blev Stilstand i Land og i By«.[65])

Det er ikke let at forestille sig den daglige Nød og Kummer i næsten alle Hjem, som ligger gemt bag disse tørre Tal og almindelige Oplysninger. Men der gemtes i en Menneskealder derefter i mange Familier mørke Minder om den Armod, hvori de den Gang levede, den Bekymring for det daglige Brød, som selv Børnene blev indviet i.

Især var det strengt for alle fastlønnede Embedsmænd og alle Arbejdere, der maatte tage Papirspenge efter deres Navneværdi eller i hvert Fald efter deres officielle Kurser som fuld Betaling af de offentlige Kasser, medens de selv maatte købe alt efter de virkelige Priser. Naar man gav 500 Rdl. for et Par Støvler og 30 Rdl. for et Pund Kaffe, saa strakte selv en Aarsløn paa 2000 Rdl. ikke ret langt. Der var Tider af Aaret 1813, da en Tønde Rug kostede mere end en Underofficer fik i Løn for et helt Aar.

Bønderne havde det i selve Krigsaarene bedre end Byboerne, fordi Priserne paa Kød og Korn var saa svimlende høje. Men faa Aar efter naaede Fattigdommen ogsaa ud blandt dem og blev omkring 1819 saa grænseløs, at man kunde købe en stor Gaard med paahvilende Skatterestancer for 5 Rdl.[66])

Grenaa under Krisen. Efter dette almindelige Overblik over Perioden, hvis Udarbejdelse i Hovedsagen er bygget paa trykte Værker,[67]) vil vi se paa Krigs- og Krisetidens Virkninger her i Grenaa. De mest paalidelige Oplysninger, man nu, saa lang Tid derefter, kan faa, findes i Skøde- og Panteprotokollerne. Billedet, som de giver, tegner sig ikke slet saa sort som mange andre Steder i Landet. Men det er ganske tydeligt, at der er flere Konkurser og Udlægsforretninger, flere Tvangsauktioner og Pantsættelser end i normale Tider. Mange af *de gamle Købmandsgaarde* var allerede inden 1807 af Krigen uvedkommende Aarsager solgt eller udlejet til Privatboliger. Under Krigen blev de for en stor Del udlejet eller solgt til nogle af de mange indkvarterede højere militære Embedsmænd eller direkte »rekvireret til Kongens Tjeneste«, altsaa simpelt hen overtaget eller »lejet« til militært Brug.

Ejendomspriserne viser i Grenaa de samme Svingninger som over det hele Land. Men ogsaa paa det Omraade maa det siges, at Forholdene her i Byen ikke var nær saa forfærdende som paa mange andre Steder. Navnlig ikke som ved Omegnens store

Herregaarde, hvoraf mange maatte sælges ved Tvangsauktion, dels for almindelig Gæld, dels for resterende kgl. Skatter. De mest nærliggende Eksempler herpaa er Katholm og Benzon. Som Eksempel paa Ejendomspriserne Svingning anfører jeg en af de endnu eksisterende Gaarde nemlig

»**Aftenstjernen**«, Lillegade Nr. 9. I 1797 solgtes den ved Dødsboauktion efter Købmand Søren Maus Enke. Den var brand-

»Aftenstjernen«, Lillegade Nr. 39, genopført efter Branden 1751. Her var under Englænderkrigen 1807—14 Hovedkvarter for de indkvarterede Styrker.

assureret for 2260 Rdl., vurderet til Værdi i Handel og Vandel 1000 Rdl., men solgtes ved Dødsboauktionen for kun 750 Rdl. I 1810 solgtes den for 2000 Rdl. Man mærker, at Ejendomspriserne allerede er noget stigende og Pengenes Købeevne synkende. $^{20}/_{3}$ 1814 i den allerværste Krisetid solgtes den for 30.000 Rdl. Dansk Kurant (omskrevet til 5.000 Rdl. Navne Værdi) til en af Krisetidens Spekulanter Købmand Niels Kiersgaard. Han udbetalte et lille Afdrag paa Købesummen, men fik ikke Skøde paa Gaarden, kun Købekontrakt. Jo længere der gik, desto vanskeligere blev det for ham at skaffe Købesummen til Veje. Han havde mange andre Forretninger løbende. Omsider i 1818 indgik han paa et »*Forlig*« med Sælgerne. Der staar deri bl. a. ». . . Da det formedelst Pengenes Forbedring og Prisernes deraf fulgte betydelige Nedsættelse paa faste Ejendomme fra min, Niels Kiersgaards, Side er umuligt at opfylde de Forpligtelser,

jeg ved bemeldte min Købekontrakt har paadraget mig, saa indvilger jeg i, at Hr. Kammerraad Lanng som Sælger af den omhandlede Gaard, hvis Værdi — efter den Stand, som den i Øjeblikket er i, og med Hensyn til *Rigsbanksedlernes tiltagende Forbedring* ej kan anslaas højere end til 2000 Rdl. Navne Værdi — igen modtager samme Gaard imod at renoncere paa Opfyldelsen af de Forbligtelser og Præstationer, som jeg i nævnte Kontrakt har bundet mig til. . . . .«[68])

Vi er altsaa her naaet til det Tidspunkt, da Pengenes Værdi er stigende og de til Krigspriser købte Ejendommes Værdi er stærkt faldende. Ved næste Salg af Aftenstjernen, som fandt Sted i 1827, solgtes den efter 2 forgæves Auktioner ved den tredje for 500 Rdl. Sedler. Køberen var H. L. Reininghaus, en Lübekkerkøbmand, der for sine under Krigen tjente Penge havde købt Katholm, men maattet gaa derfra og stille Gaarden til Kreditorernes Disposition. — Jeg anfører et andet Eksempel:

Gaarden Nr. 13 paa Storegade (nu S. H. Bager) solgtes ved Dødsboauktionen $^{23}/_{1}$ 1811 til Lieutnant, Adjudant Mogens Langhoff for Købesum 1082 Rdl. $^{22}/_{11}$ 1813 solgte Langhoff den til en anden af de her i Grenaa stationerede højere Militærpersoner, Proviantforvalter ved Grenaa Robaadsflotille, Carl Gotfred Bayer for 40.000 Rdl. Dansk Kurant, omskrevet til 6666$^{2}/_{3}$ Rdl. Navne Værdi. Ogsaa her maa Handelen gaa tilbage, ved at Bayer $^{9}/_{7}$ 1814 betaler et vist Beløb til Langhoff og derved løses fra sine Forpligtelser. Samme Efteraar solgtes Gaarden igen. Denne Gang til Købmand Jens Kiersgaard i Aarhus, Broder til den tidligere nævnte Niels Kiersgaard og ligesom denne en af Krigstidens Spekulanter. Købesummen er nu 3750 Rdl. Navne Værdi. Endelig solgtes den $^{29}/_{9}$ 1817 til en solid lokal Købmand Niels Arentzen. Dens Taksationsværdi er da 1240 Rdl. S. V.

Som det gik med Ejendommenes Priser saaledes ogsaa med *Markjordenes Agre* paa Grenaa Mark, som før Krigen betaltes med 10 à 12 Rdl. pr. Skæppe Land solgtes i Aarene ved 1813 for 50 Rdl. pr. Skæppe Land. Kornprisen steg det til mangedobbelte og andre Varer i Forhold dertil. I 1815 leverede den før omtalte Købmand Niels Kiersgaard 89 Favne Bøgeklov til et Firma i Aalborg til en Pris af 13 Rdl. 2 Mark N. V. pr. Favn.

Klædefabrik og Væveri

Samme Niels Kiersgaard anlagde sammen med den konstituerede Byfoged, Herredsfuldmægtig J. Harboe en *»Væve- og Klædefabrique« paa Østergade »uden for Grenaa østre Port«*, altsaa paa en Grund tæt

Øst for nuværende Snedkermester Bendixens Ejendom. Som Leder antoges en Klædefabriqueur« Søren Andersen. En lille Fabriksbygning opførtes, hvor der baade var en mindre Lejlighed til Lederen og Soveplads til Arbejderne. Foretagendet blev en Skuffelse som saa mange af Krigens Spekulationsforetagender. Fabrikken maatte snart indstille Virksomheden. Allerede ved Brandtaksationen i 1817 staar der, at »da Virksomheden ikke kunde bestaa, er Bygningen nu ganske nedbrudt og slettet af Brandforsikringen«.

Herregaardene. Saa endelig et Par Ord om de to nævnte store Herregaarde Benzon og Katholm, som begge endte med at blive overtaget af Staten for resterende Skatter. *Katholm* solgtes af den sidste Rosenørn i 1802 til Jens Jørgensen, mangeaarig Forpagter paa Rosenholm, for 127.000 Rdl. I de vanskelige Tider, netop i selve det »forbandede Pengeaar 1813« solgte Jørgensen Godset til den førnævnte Lübækker-købmand Herman Leopold Reinighaus for 210.000 Rdl. Sølv. Denne formaaede ikke at klare Udgifterne, ja, fik ikke engang endeligt Skøde paa Gaarden. Ved Opbudsauktion i 1818 maatte Jørgensen med stort Tab overtage det hele igen. Skødet udstedtes dog til hans Søn Niels Jørgensen og hans Svigersøn Jacob Berg Secher. De to nye Ejere, der i enhver Henseende var dygtige og energiske Folk, foretog omfattende Forbedringer af Driften, navnlig Mergling i stor Stil. Men deres Anstrengelser for at holde ud i de forfærdelig vanskelige Tider med de synkende Kornpriser mislykkedes. De maatte opgive Kampen, skønt alle erkendte, at de havde gjort deres yderste. Ved Auktionen i 1823 blev den kgl. Kasse højstbydende med 32.000 Rdl. Sølv. Samme Aar kom Staten paa samme Maade i Besiddelse af Scheel (Benzon), Skærvad, Skærsø, og lidt senere Mejlgaard, Ørbækgaard, Løvenholm, Stenalt og Kalø.

For *Benzons* Vedkommende var Forholdet lidt anderledes end ved Katholm. Den sidste Ejer Grev Jørgen Scheel, der tillige var Ejer af Gl. Estrup og flere andre store Godser, var en yderst slet Økonom og havde ingen Modstandskraft over for den haarde Tid, som brød ind over Landet. Ved kgl. Bevilling af $^{26}/_{4}$ 1812 udstedtes Proclama i »Os elskelige Kammerherre Jørgen, Greves Scheels Bo«[68a]). I sin Pengenød lod Grev Scheel i 1814 holde Auktion over det kostbare Indbo og senere, i 1818 over det særdeles værdifulde Bibliotek, der omfattede 11.600 Numre med Bøger og 1000 Numre med Manuskripter, Kobber-

stik, Atlas o. s. v. I 1823 kom den længe forudsete Katastrofe. Statskassen lod Grevskabet stille til Auktion for Skatterestancer og overtog det selv. Af alle sine store Godser beholdt Jørgen Scheel kun Gl. Estrup tilbage[69]).

Maksimalpriser. En Mængde af de Foranstaltninger, som Regeringen foretog under de fortvivlede Forhold i Tiden før og efter 1813 bringer baade 1ste og 2den Verdenskrigs Tilstande i levende Erindring. »Der nedsattes Kommissioner, som skulde sørge for Forsyninger og forhindre Prisopskruning. Statsindkøb af Varer, deres Udlevering til nedsat Betaling og *Maksimalpriser* var de væsentligste Hjælpemidler. I særlige Udsalg, som Myndighederne indrettede, kunde Smaafolk for en Pris, som laa under den almindelige Detailhandels, købe Brød, Smør, Kød og Lys. Skønt det var lidet behageligt i lange Tider og i al Slags Vejr *at staa i Række foran Butikkerne*, klagedes der over, at ogsaa bemidlede drog Fordel deraf. . . . Navnlig mod Bagere og Slagtere førtes der en forgæves Kamp«[69a]).

Grenaa Raadstueprotokol for Aarene omkring 1813 giver et levende Bevis paa Rigtigheden af ovenstaaende almindelige Beskrivelse for Landet som Helhed. I Følge Kancelliskrivelse var der nedsat en Komité, bestaaende af den konstituerede Byfoged Harboe og 4 af Byens gode Mænd: Apoteker Dahl, Købmand Amdi Kruse, Bødker Johan Hansen og Skomager Jens Møller. De skulde fastsætte *Maksimalpriser* paa de almindligste *Forbrugsvarer* samt *Arbejdslønnen*.. Hver Maaned skulde de afholde nyt Møde og paa Grundlag af Købmændenes Indberetninger undersøge, om der var nogen af Priserne, som burde forandres. Hovedlisten, som affattedes 9. Maj 1813 omfatter ikke mindre end 150 Poster, som er ordnet alfabetisk. Jeg anfører nogle ganske faa af dem:

Prisliste for Grenaa 9. Marts 1813						
1 Tylt (12 Stk.) Bræder (12 Fods)	6	Rdl.		Mark		Sk.
1 Pund Bygmel		»		»	10	»
1 Pund Kaffe	1	»		»		»
1 » Sukker	1	»	1	»	8	»
1 » Kanel		»	1	»		»
1 Skp. Ærter	2	»		»		»
1 Pot Fløde		»		»	12	»
1 Pund Honning		»	3	»		»
1 » Hvedemel		»	1	»	8	»

	Rdl.		Mark		Sk.
1 Pund Jern til Gjorde		»	1	»	
1 Brev Knappenaale		»	2	»	6 »
1 Pund Lys		»	2	»	
1 Pot Mjød		»		»	2 »
1 Pot Mælk		»		»	8 »
1 Pund Ost		»	2	»	
1 Bog (25 Ark) Skrivepapir		»	5	»	
1 Pund Peber	1	»	2	»	
1 Pot Rom	1	»	1	»	
1 Pund Saalelæder		»	5	»	6 »
1 Skp. Lüneborg Salt		»	3	»	
100 4 Tommers Søm	5	»		»	
1 Td. Stenkul		»	1	»	14 »
1 Pund Smør		»	4	»	10 »
1 » Tobak	1	»		»	
1 » hollandsk Tobak		»		»	
1 Pot Øl					

Forarbejdede Varer.

Bagere.

1 Pund blød Brød af Rugmel		»		»	6 »
1 Skp. Rugmel (eller 50 Pund) at bage til Brød		»		»	6 »

Rebslagere.

1 Pund Reb		»	4	»	
1 » Sejlgarn	1	»		»	

Skomagere.

1 Par Læderstøvler	6	»		»	
1 » Mandssko	2	»	3	»	
1 » Tøfler		»	5	»	
1 » »Fruentymmersko«	1	»		»	
Do. at forsaale		»	5	»	

Smede.

Beslag af 2 Heste	2	»	4	»	
1 Pund forarbejdet Jern	4	»		»	
Arbejde paa egen Kost pr. Dag		»	4	»	

Skræddere.

Syløn for 1 Herrekjole	1	»	1	»	
do. for 1 Trøje		»	4	»	
do. for 1 Par Buxer		»	4	»	

Slagtere.

1 Lispund Oksekød (16 Pund)	1 Rdl.		Mark		Sk.
1 Kalvefjerding	»		»	12	»

Vævere.

1 Al. Hørgarnstøj at væve	»	2	»		»
1 » Hørlærred »	»		»	8	»
1 » Olmerdug »	»	1	»	8	»

Daglejere.

Dagløn med Kost pr. Dag	»		»	8	»
do. uden Kost	»	2	»		»

Snedkere, Tømmermænd og Murermestre.

Dagløn med Kost pr. Dag	»	2	»		»
do. uden Kost	»	4	»		»

Til Oplysning tjener, at 1 Rdl. omregnet til Nutidsmønt var 2 Kr., 1 Mark = 33 Øre og 1 Skilling = 2 Øre. Men det virkelige Begreb om Prisernes Højde faar man jo kun ved at sammenligne dem med Arbejdslønnen: 2 Mark paa egen Kost for Daglejere, 4 Mark for faglærte Haandværkere, Mestre saavel som Svende.

Men den Gang var der ogsaa Opposition og Misfornøjelse med mange Foranstaltninger. Ved et af de maanedlige Møder oplæstes en Skrivelse, som var indgaaet fra Købmændene Rasmus Bang og Rasmus Møller, to af Byens allerstørste og mest ansete Forretningsfolk. Komitéen fandt deres Indberetning »fornærmende«, idet de vilde paastaa, at Komitéen ikke var berettiget til at bestemme Udsalgsprisen for andet end Levnedsmidler. Desuden klagede de over, at Komitéen ikke helt havde fulgt deres Forslag til forrige Maaneds Priser. Komitéen besluttede derfor at indstille denne Sag til Amtets nærmere Resolution[69b]).

GRENAAS FØRSTE VIRKELIGE HAVN I 1812

Grenaa har altid været en Søkøbstad og haft en Havn. Men denne Havn har været af en ganske anden Art end det, som vi nu forstaar derved. I Midten af Middelalderen har Havnen rimeligvis ligget umiddelbart Syd for Byen ved Aaens Bred. Tæt ved Told-

boden ved Østergade er der ved Udgravninger fundet Rester af et gammelt Bolværk. Det samme gælder ved Gravninger af Kælder ude i »Venezuela«, Brdr. Schmidts Ejendomme Syd for Aaen. Beretningerne hos Saxe og Snorre om Søslagene i Djursaaen i Aarene 1060 og 1165 peger i samme Retning.

Men efterhaanden er Vandstanden i Aaen blevet lavere og lavere, og i den ældste Tid, fra hvilken man har virkelig Efterretning, d. v. s. Tiden omkring Aar 1600, laa Havnen ude i Aamundingen og bestod af et solidt Pæleværk langs begge Sider

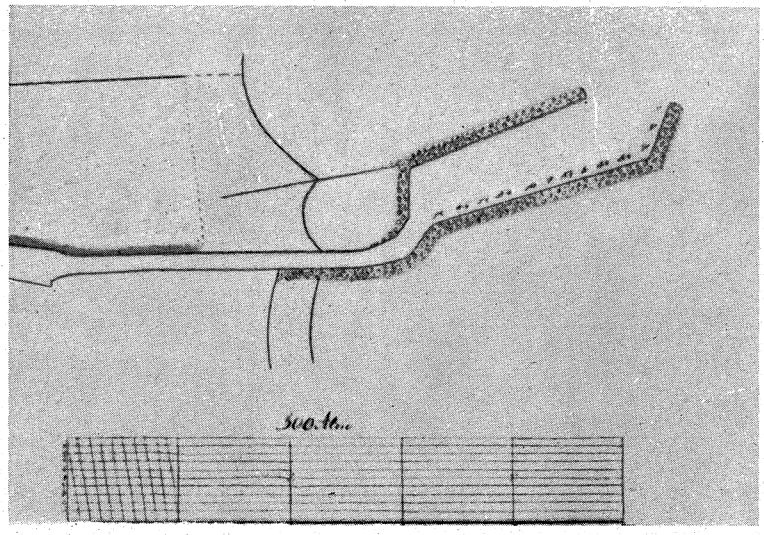

Den første lille Havn fra 1812. Efter et Kort paa det kgl. Bibliotek.

af denne. Her lagde Skibene til. Udenfor var saa til Beskyttelse opført 2 Moler lige ud i Havet i Forlængelse af Aabredderne. De bestod af Egetræspæleværk garderet med Stensætning ud imod Kattegat. Mange Gange blev disse Bolværker sønderslaaet af Havet og siden atter istandsat. Det skete dels ved Hjælp fra Kongen, som Regel ved Tilladelse til Opkrævning af visse Afgifter, dels uden. En Stormflod i December 1744 sønderslog Havnen saa fuldstændigt, at den aldrig mere kom helt til Magt, men tværtimod stadig forringedes. Hen mod Aar 1800 var den efter samstemmende Beretninger saa elendig, at den knap var at regne for en Havn. Skibene indskrænkede sig til et Par ganske smaa Skuder, som kun med yderste Besvær kom ind i den næsten helt tilsandede Havn.

I 1798 udarbejdedes af tilkaldte, kyndige Folk fra København en Plan med tilhørende Kalkulation over Bygning af en

virkelig Havn med tilhørende Dækmole som Forlængelse af Sydmolen. Den kalkuleredes til 15.000 Rdl. Man overvejede Sagen, og Tiden gik. Saa kom Napoleonskrigene, og man fik andet at tænke paa.

Først i Slutningen af Krigen, som for Grenaa havde bragt en talrig Indkvartering, navnlig af Mandskab til Kystforsvaret ved Grenaa Havn, blev den nye Havn fuldført. Den afleveredes i 1812 og var altsaa for første Gang en virkelig Havn, der gik ud i Havet, med virkeligt Havnebassin og med en nordre og en søndre Mole paa henholdsvis ca. 150 og 220 Meters Længde. Heraf var den søndre forlænget med en Dækmole imod N.-Ø. til Beskyttelse mod Bølgerne og mod Tilsanding.

Stor var Glæden over denne Havn, men snart kom Skuffelserne. Molerne var alt for korte, og Havnen sandede til. Molerne maatte forlænges i 40erne. Lidt senere, da Havnen foruden Handelshavn ogsaa var blevet en Fiskerihavn, dog i meget beskeden Udstrækning, lededes Aaen uden om Havnen. Derved hindredes dels Tilførelsen af Mudder, dels den stadige Strøm af fersk Vand, som dræbte Fiskene i Hyttefadene. Men Havnen var og blev i Lilleputformat, indtil endelig i 70erne den store Udvidelse kom, der skaffede Byen et Havneanlæg, som var tilstrækkeligt det næste halve Aarhundrede.

GRENAA MARKJORDERS
UDSKIFTNING I 1834—35

Saa langt tilbage i Tiden, som det er muligt at efterforske, har Grenaa By *paa de 3 Sider haft »Fædrift«,* dels bestaaende af Enge, dels af uopdyrkede, sand- og grusholdige Jorder. Disse Strækninger benyttedes som Fællesgræsning. Mod Vest og Sydvest laa *det egentlige Fælleskær* hen imod Enslev Bakker. Det benyttedes mest til Græsning for Køer. Syd for Aaen laa forskellige *Enge:* Blegdammen, Boholmen, Bisholmen, Tyreengen, Raadmandsengen, som dels ejedes af Byen og udlejedes til forskellige Beboere, dels var henlagt til visse Embedsmænd som en Del af deres Løn, og endelig delvis for ganske enkeltes Vedkommende var i privat Eje. Disse Engstrækninger benyttedes mest til Høbjergning. Mod Øst laa ret store, men temmelig ufrugtbare Strækninger Nord og Syd for Strandvejen hen som Fællesgræsning for Faar, Svin og Gæs. De kaldtes *Østerfællederne*

eller ofte slet og ret for *Strandvejen*. De benyttedes i gammel Tid i Fællesskab med Bredstrup Mænd. Om disse Fælleder og Kær vil blive fortalt i en særlig Artikel.

Men Nord for Byen strakte *Agerjorden* sig. I Halds Bog »Randers Amts Beskrivelse« fra 1827 omtales Grenaa Bys Agerjorder som »muldrige, formodentlig af samme Aarsag, som er fælles for alle Købstadjorder, nemlig den stærke Gjødskning«. Det anføres tillige, hvad ogsaa de lokale Retsprotokoller bærer Tusinder af Vidnesbyrd om, at denne Agerjord, som altsaa dels tilhørte Byens private Borgere, dels var beneficerede Jorder, som tilhørte Byfogedembedet, Kordegnen, Kirken, Skolevæsenet, Fattigvæsenet o. s. v. var »*afdelt i lange smalle Strimler* eller Agre, som gik tværs igennem hele Marken«. Ordet »smalle« er at forstaa rent bogstaveligt som Strimler paa 5—7 m Bredde. De blev drevet paa den Maade, at der i *en 10-aarig Periode* skiftedes mellem Rug, Byg, Ærter og Vikker og Havre i 6 Aar, og at Marken derefter i 2 til 4 Aar laa brak eller, som skrevet staar, »i Hvile, for en Del besaaet med Kløver«. Forfatteren af Halds ovennævnte Skrift mener ikke, »at denne Inddeling af Byens bedste Mark har skadelige Følger, da Afstanden til de længst bortliggende Punkter ikke er ret stor, og da Markfreden tilvejebringes ved Vogtning. En Omdeling af Marken, saaledes at Lodderne erholdt en anden Figur, vilde derfor næppe gavne«.[70])

Heldigvis var det jo ikke alle, som saa saadan derpaa. Ved kgl. Resolution af $^{27}/_{7}$ 1833 bestemtes, at som Videreførelse af en tidligere Forordning om Fællesskabets Ophævelse og Jordernes Udskiftning paa Landet skulde nu i Købstæderne først og fremmest alle beneficerede Jorder udskiftes, men tillige skulde Udskiftningen ske for saa mange af de øvrige Lodsejere, som selv maatte ønske en Udskiftning af deres Jorder.

Af de 167 Tdr. Land, som var i Byens Eje, hørte til *Sognepræstens* Embede ca. 51 Tdr. Land Agerjord, beliggende paa 61 forskellige Steder. Til *Byfogedembedet* 30 Tdr. Land paa 62 Steder. Til Kirken 45 Tdr. Land paa 50 Steder, til *Skolen* 11 Tdr. Land paa 14 Steder og til *Fattigvæsenet* 11 Tdr. Land, beliggende paa 14 forskellige Steder. For de private Ejeres Vedkommende gjorde sig et lignende Forhold gældende. Det skulde jo synes at være indlysende, at Driften af denne Mængde Smaastrimler af Jord, som varierede fra nogle faa Skp. Land og op til 1 Td. Land, var meget upraktisk, og at en Udskiftning og Sammenlægning, hvorved hver fik een eller nogle faa samlede Lodder, maatte være paakrævet og meget ønskelig.

Der udarbejdedes derfor af Landinspektør Friis et Kort over alle Købstadens Jorder, og en Amts Landvæsenskommission fremkom med en Plan til foreløbig at udskifte de nævnte offentlige »beneficerede« Jorder. En saadan *Udskiftning* kunde selvfølgelig ikke finde Sted uden at berøre en Del andre Jorder. Derfor indsendte en Del Beboere en Skrivelse til Rentekammeret, hvori de protesterede imod disse Planer. Men Rentekammeret svarede tilbage, at denne Udskiftning fandt Sted efter udtrykkelig Bestemmelse i Forordningen og derfor ikke kunde frafaldes. Man henstillede i den Anledning som det mest formaalstjenlige for alle Parter, ogsaa de private Ejere, at en samlet Delingsplan optoges til almindelig Drøftelse. Denne Plan var udarbejdet saaledes, at enhver Ejer, saa vidt muligt, fik den ham tilkommende Jord udlagt i de samme Vange, hvor de fleste af hans smaa »Meder« eller »Klepper«*) eller Agre var beliggende. Ligeledes var der sørget for, at de udlagte Jorder, saa vidt muligt, var af samme Godhed som de afgivne. Angaaende Størrelsen blev det saaledes, at den i nogen Grad rettede sig efter den udlagte Jords Kvalitet uden dog at afvige alt for meget fra den virkelige Størrelse, som Smaaparcellerne havde haft.

Der afholdtes derefter et Borgermøde paa Raadhuset, hvor hele Kortmaterialet fremlagdes, og hvor kyndige Mænd forklarede hver enkelt, hvor den ham tiltænkte Jord var beliggende. De allerfleste indsaa Fordelen ved Sammenlægningen og lod sig snakke til Rette. Nogle faa besværede sig meget over den dem tiltænkte Jords Kvalitet eller Beliggenhed og vilde ikke indgaa paa en mindelig Ordning. Til sidst var der kun 3 tilbage, som stadig følte sig forfordelt og ikke vilde tage mod Fornuft. Det var Købmand Arentzens Enke, Drejer Jørgensen og Smed Kyhl. Her maatte saa Rentekammeret træde til og ved fornyet Undersøgelse konstatere, at Klagen var ubegrundet, og at Delingsplanen som Helhed kunde approberes.

Som Følge af denne nye Inddeling foretoges der i Løbet af 1835 en ny Hartkornsberegning for alle Byens Jorder, og fra dette Aar var altsaa den gamle, forældede Inddeling af Jorderne forbi.

Medens saaledes *Markjordernes* nye Inddeling fandt Sted i Aarhundredets første Tredjedel, fandt der i sidste Tredjedel af Aarhundredet en Nyordning Sted for Byens Vedkommende.

Matrikuleringen i 1873. Det havde hidtil været saaledes,

*) Ved Meder og Klepper forstod man Smaadele af en Ager, Smaastykker paa et Par Skp. Land.

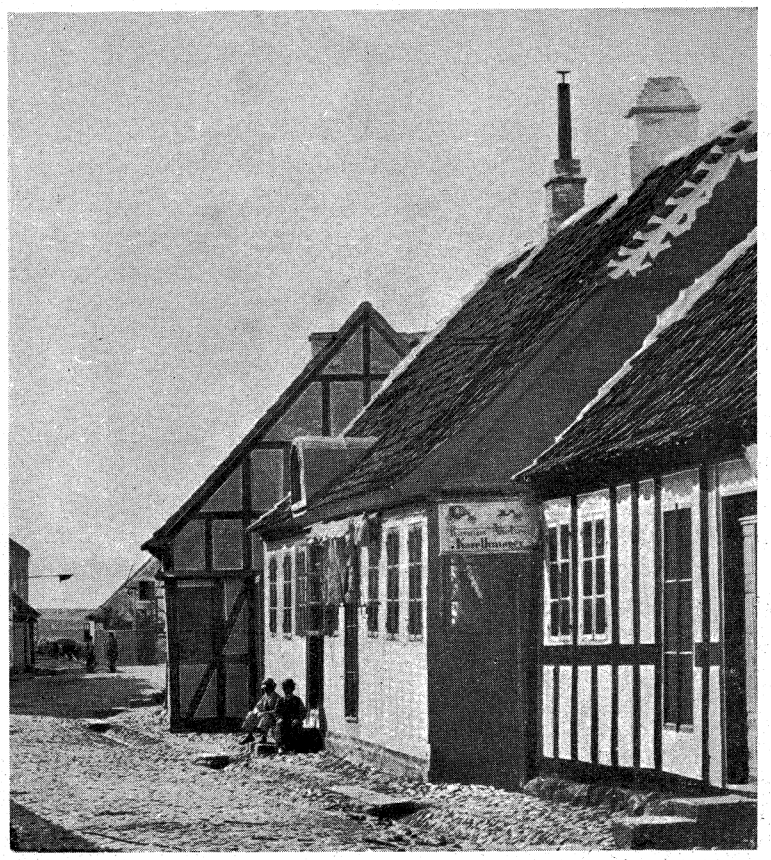

Storegade Nr. 4, 6 og 8 i 60erne. Bygningen til venstre tilhørte Prokurator Lunøe og laa, hvor nu Snedker Olsens Ejendom. Bygningen i Midten tilhørte Prokurator Hanson, her ligger nu Sparekassen. Bindingsværkbygningen til højre tilhørte Karetmager R. Nielsen. Her ligger nu Fiskehallen, Sæbehuset m. m.

at alle Ejendomme i Byen i Retsprotokollerne benævntes efter deres *Brandforsikringsnumre.* Disse Numre begyndte fra den ældste Tid ved Sønderbro og fulgte derfra i Rækkefølge Gade op og Gade ned. Det havde den Ulempe, at ved hver ny samlet Brandtaksation medtoges de nyopførte Ejendomme, som laa paa hidtil ubebyggede Pladser. Derved kom de efterfølgende Bygninger til at rykke længere frem i Talrækken og fik nye Numre. Det er en Selvfølge, at denne *Skiften af Numre* i Protokollerne var upraktisk, idet en Bygning, der f. Eks. hed B. F. Nr. 125 ved senere Taksation kunde komme til at hedde f. Eks B. F. Nr. 137.

Ved den Omtaksering, som fandt Sted som Følge af *Lov af* $^{11}/_{2}$ *1863 om den kommunale Beskatning i Købstæderne* ordnedes

det saaledes, at Numrene, som Grundene fik, skulde være gældende en Gang for alle. Ved Udparcellering skulde de enkelte Parceller, som fremkom ved Delingen, beholde dette fælles Tal, men med et vedhæftet Bogstav. Hvis f. Eks. Matr. Nr. 25 deltes i 3 Parceller, fik Hovedparcellen Matr. Nr. 25 a, næste Parcel Matr. Nr. 25 b og tredje Parcel Matr. Nr. 25 c. Paa den Maade vilde det vedblivende være en let Sag at følge en Ejendom fremad eller baglæns i Tiden. Ved samme Tid blev *Skøde- og Panteprotokollerne omskrevne.* Fremtidig førtes de nu *efter Matrikelsnumer* og ikke efter Ejerens Navn. Det var en ganske betydelig Fordel, hvad Oversigt angaar.

Men en saadan Nyopmaaling, Omregning og Omtegning af Kortene tog selvfølgelig Tid. Først i 1873 var Arbejdet fuldført. Meget omsorgsfuldt gav Indenrigsministeriet Amterne Ordre til at give Købstæderne Paalæg om at sørge for, at disse Matrikelskort blev »omhyggeligen konserverede og navnlig opbevarede paa et Sted, hvor de ikke udsattes for Fugtighed eller anden Bedærvelse«.[71]) Matrikuleringen af Grenaa Købstad havde medført en Udgift af ialt 1105 Rdl. Deraf betalte Staten i Henhold til Loven Halvdelen, altsaa i ny Mønt 1105 Kr., og Grenaa refunderede Resten.

B. GRENAA I 50ERNE

J. N. WINDINGS PERIODE - PENGEKRISEN M. M.

50erne er en Periode, som i adskillige Henseende betegner et Brud med Fortiden. Grundloven og dermed den frie Forfatning var kommet Aaret før Overgangen dertil. Dermed var afgørende brudt med den landsfaderlige Enevælde, og de første Spirer til Folkestyre var kommet frem.

Den 50aarige Periode indtil ca. 1850 havde i Grenaa været præget af Byfoged Jacob Aagaard, der som ung Mand begyndte sin Virksomhed her i Aaret 1802, og som afsluttede den i 1852 efter 50 Aars Virksomhed. En højtagtet, højtelsket og højtfortjent Mand i Grenaa Bys Historie slap dermed Roret. Ved Aagaards 50 Aars Embedsjubilæum i Marts 1852 fejrede Borgerskabet ham med et Fakkeltog og en festlig Sammenkomst med Taler og Sang. Ved den Lejlighed blev afsunget et Hyldestdigt af en lokal Poet, velment, men ikke særlig velformet:

I Halvtredsindstyve Aar
Er Du Stadens Dommer.
Det er i din sølvgraa Vaar [!]
Borgerskabet kommer
Sammen for at hilse dig
Og dig at lykønske.
Gid du leve lykkelig,
Dette er vort Ønske.

Slægt opstod, og Slægt forgik,
Aagaard blev den samme
Milde Foged, og din Skik
Blev os til en Vane,
Som maaske vi savne vil,
Naar Du ej er mere.
Gid det varer længe til
At du blandt os maa være [!]
Som du leved lykkelig
Uden Bram og Sqvalder,
Bevistheden siger dig
I din høje Alder:
Det jeg gjorde, gjorde jeg
Til mine Borgres Bedste,
Og jeg dømte rettelig
Thi [!] den svage Næste.

Saadan som du er kun faae
I hele Danmarks Rige.
Vi kunne ikke nævne To,
Hvorom man det kan sige:
Paa eet Sted, saa mange Aar
Som Du, har været Dommer;
Og der vil hengaa flere Aar
At Magen dertil kommer.

Hurra, gamle Aagaard da,
Vi for dig udbringe:
Med et glad Falderalala,
Til din Lov vi synge:
Hil dig være, og igen
Hurra for dig svæve
Gennem Luften: vores Ven,
Jacob Aagaard leve!

Den første lokale Avis. Overgangen til den nye Tid markeredes ved, at Grenaa netop i 1850 fik sin første lille, beskedne lokale Avis. Dens Redaktør hed Magnus Heimann. Avisen havde i sin første Skikkelse kun en ganske kort Tilværelse, idet den efter kun 1/2 Aars Levetid maatte indgaa »af Mangel paa Deltagelse« allerede 30/7 1850.

Den opstod dog atter i 1856, denne Gang — trods mange og store Vanskeligheder — med mere Levedygtighed. Det er betegnende for den nye Tid og for Folkets Deltagelse i Landets Styrelse, at en lokal Avis dukkede op. Selvfølgelig havde en lille Del af Befolkningen ogsaa forinden den Tid læst Aviser, dels Københavnsblade, dels og navnlig »*Aarhuus Stiftstidende*« eller »*Randers Avis*«. Men det var kun en snæver Kreds. Nu blev det en noget større Flok, som gennem den lokale Avis blev i Stand til at følge Begivenhederne ude og hjemme. For den lokalhistorisk interesserede er disse første Aviser nu bagefter en uvurderlig Kilde til Oplysning om, hvad der i hine Tider tildrog sig i Byen og optog Beboernes Tanker og Liv.

I erhvervsmæssig Henseende var 50erne den store Brydningstid, hvor det gammeldags Lavsvæsen sang paa sit sidste Vers. Med den Frihed, som var blevet Folket til Del i politisk Henseende, fulgte ganske naturligt ogsaa et Krav om erhvervsmæssig Frihed. Rigsdagen beskæftigede sig allerede først i 50erne med de derhen hørende Overvejelser.

Men Sagen var ikke let, fordi Interesserne var saa modstridende. Haandværkets og delvis ogsaa Handelens Mænd holdt paa, at med Næringsfriheden vilde deres Eksistens være truet. Der oprettedes derfor rundt i Landet Sammenslutninger, til Værn om Standens Interesser.

Ogsaa her i Grenaa oprettedes 5/2 1854 en saadan Forening, som fik Navnet »*Grenaa Haandværkerforening*«. Dens Hovedopgave var netop Varetagelse af Haandværkets Interesser. Dens ældste Protokol bærer tydeligt Vidnesbyrd om, at noget af det, som man der i første Linie har tænkt paa, er »Næringsforholdene«. Paa mange Maader gjorde man sig de hæderligste Bestræbelser for at dæmme op imod den forestaaende Reform af Næringslovgivningen. Man gik sammen med andre Byers Foreninger om Protestskrivelsen, og man sendte Penge til Agitationsfonden i København. Men det hjalp intet. Tiden var løbet fra de gamle Handels- og Erhvervsforhold, og *Loven om Næringsforhold udkom 29/12 1857*. Denne Lov var en ganske logisk Følge

og Opfyldelse af Junigrundloven § 88, der bestemte, at »Alle Indskrænkninger i den fri og lige Adgang til Erhverv, som ikke er begrundede i det almene Vel, skal hæves ved Lov«.

Uagtet denne Ret for en umiddelbar Betragtning skulde synes ganske naturlig og selvindlysende, var det først nu, at den anerkendtes og lovfæstedes. Lavsvæsenet havde i Aarhundreder staaet som noget selvfølgeligt baade i Haandværk og Handel. Det var en Foranstaltning som lige saa vel eksisterede for at *beskytte Producenterne som Forbrugerne.* De førstnævnte beskyttedes derved imod, at »Fuskere og Bønhaser« ikke trængte sig ind og aabnede illoyal Konkurrence med prisbilligt og daarligt Kram, de sidste ved, at Øvrigheden overvaagede, at Lavene ikke misbrugte deres Næringsrettigheder til at skabe kunstig Dyrtid, udnytte Forbrugernes Afhængighed af Lavenes Eneret o. s. v.[72])

At den saaledes indførte *»fri Konkurrence«* saavel her som over den ganske Jord i det store og hele har været til Gavn for den økonomiske Udvikling og for Produktionen som Helhed kan ikke bestrides. Begge Dele har taget et Opsving, som hundrede Gange har overfløjet, hvad Næringsfrihedslovens Fædre havde drømt om, saaledes at paa næsten alle Forbrugsomraader en fast Overflod har afløst tidligere Tiders Mangel- og Hungersperioder. Men paa den anden Side er disse store Resultater købt paa Bekostning af andre Værdier. Det har bl. a. medført en Skærpelse af Klassemodsætningen mellem fattig og rig, besiddende og ikke besiddende, saaledes at et af de store Samfundsproblemer nu er en retfærdig Fordeling af Storproduktionens Overflødighed.[73])

Det varede dog længe, inden der kom Ro over Forholdene, og Modstanden var forbi. I flere Aar var Næringsloven et hyppigt tilbagevendende Emne i Haandværkerforeningens Forhandlinger. Rigsdagsvalget i 1861 bar ogsaa Præg deraf, idet Kredsens Folketingsmand, Lærer Kraiberg, kasseredes, bl. a. fordi han paa Næringslovgivningens Omraade havde Anskuelser, som ikke deltes af Grenaa Bys Borgerskab.

Hvad *Handelslivet* angaar kan nævnes, at i 50erne fremstod her i Grenaa to Købmænd, som hver paa sin Maade fik stor Betydning for Byens Udvikling og blev Forgrundsfigurer paa Handelens Omraade: J. N. Winding og C. J. Momme. Den førstnævnte naaede i en kortvarig, 10-aarig Periode at sætte den undrende By paa den anden Ende og endte med en dundrende Fallit. Momme arbejdede sig ved megen Flid og Paapasselighed mere jævnt op og vedblev i en Menneskealder at præge Byens

Handelsliv og være dets førende Skikkelse. Om Winding vil blive fortalt en Smule biografiske Oplysninger under »Handelskrisen«. Her skal meddeles nogle biografiske Oplysninger om

Niels Chr. Johansen Momme. Han var født 2/6 1831 i en Landsby i Nærheden af Randers. Forældrene sad i smaa Kaar. Momme kom i Handelslære hos Købmand Jacob Schou i Randers, hvor han blev som Svend i nogle Aar efter Læretidens Ophør. I 1856 tog Momme Borgerskab i Grenaa og lejede Detailbutikken i Windings Gaard, hvor der allerede i en Aarrække havde været drevet Kolonialhandel. Senere flyttede Momme, idet han købte den Købmandsgaard paa Søndergade, som nu ejes af hans Dattersøn, Købmand Otto Secher Her oparbejdede han i Løbet af 60erne en Virksomhed, som blev en af Jyllands største. Ved Siden af Detailhandelen drev Momme en meget stor Handel *en gros,* Han havde Pakhuse ved Byen og ved Havnen og, som den Tids Skik var, tillige Tømmerhandel. Allerede i 60erne var han Byens største Forretningsdrivende og langt den øverste paa Skattelisten. I de mange og store Foretagender, som sattes i Gang i 70erne, tog Momme ikke aktiv Del. Han passede sin Bedrift og passede den godt. I Modsætning til mange af Datidens store Navne i Byens Historie holdt Momme sig uden for al kommunal og politisk Virksomhed. Han fremtraadte aldrig paa Møder, tog heller ikke Del i offentlig Debat om Erhvervssager eller Foreningsanliggender. Imidlertid var Momme slet ikke uden Samfundsinteresse. Tvært imod! Faa har i saa rigt Maal som han anvendt store Dele af sin Indtægt til sociale og kommunale Formaal. Først og fremmest bør nævnes, at Momme ved mangeaarige store Pengetilskud var den vigtigste Faktor ved Grundlæggelsen og Videreførelse af *Grenaa Lystanlæg*. Som et synligt Udtryk for hans Interesse for at hjælpe gamle og nødlidende Mennesker, paa en Tid, da Samfundet kun gennem Fattigvæsenet tog sig af de sociale Spørgsmaal, behøver kun at nævnes *Arbejderhjemmet af 1894* paa Østergade.

Konsul C. J. Momme, f. 1831, d. 1916.
Ungdomsbillede.

Byraadet udtalte ved Konsul Mommes 40 Aars Borgerjubilæum i en smukt kaligraferet Lykønskningsskrivelse Byens oprigtigste Tak for alt, hvad han havde betydet for Grenaa.

Efter en 40-aarig Virksomhed her overdrog Momme i 1895 Forretningen til sin Svigersøn og hidtidige Kompagnon, Købmand Th. Secher, og levede som Rentier og Privatmand en tilbagetrukken Tilværelse, indtil han døde $^{17}/_{1}$ 1916 i en Alden af næsten 85 Aar.

Konsul N. L. Kock, f. 1820, d. 1881.

Finansforhold i Grenaa i 50erne. $^{30}/_{9}$ 1856 oprettedes Byens første og i lang Tid eneste Pengeinstitut Det havde det lange og besværlige Navn »Spare-, Laane- og Diskontoinstituttet for Grenaa og Omegn«. Hele Navnet brugtes nu kun ved højtidelige Lejligheder. Populært hed Instituttet vistnok allerede fra Begyndelsen »Diskontoinstituttet« eller, som det siden 1921 officielt hedder: »Sparekassen for Grenaa og Omegn«. Det stiftedes paa et Møde paa Grenaa Raadhus, og dets ledende Mænd var Prokurator L. J. Lunøe, som blev dets Bogholder, Kasserer og faktiske Leder i ca. 25 Aar, og Vicekonsul N. L. Kock, som var dets administrerende Direktør omtrent lige saa længe. Lunøe var Byens ubestridte Førstemand i finansielle Spørgsmaal i en lille Menneskealder og mangeaarigt virksomt Medlem af Byraadet. Konsul Kock var Borgerrepræsentationens Formand fra 1852 indtil Kommunaloven af $^{26}/_{5}$ 1868 forandrede Forholdet til, at Byfogeden blev Byraadets Formand og som saadan kom til at bære Borgmesternavnet. Senere kom Købmand Brokmann, der var Meddirektør for Spareinstituttet, ogsaa til at spille en betydelig Rolle i dets Historie.

Man gør sig nu til Dags, hvor al Pengeomsætning foregaar paa en saa let og bekvem Maade, intet Begreb om, hvor omstændeligt og vanskeligt det var i gamle Dage, og hvilket »Savn, der altsaa tilfredsstilledes« ved Oprettelse af dette Byens første Pengeinstitut. Jeg har ladet mig fortælte som fuldt paalideligt, at en Købmand i Grenaa i Begyndelsen af 50erne maatte lade

sin Karl ride til Aarhus for at faa en større Pengeseddel, jeg tror det var en 50 Rigsdalerseddel vekslet.

Og da Instituttet med det lange, besværlige Navn var kommet i Gang, var det en Institution, som dets Kunder, og da navnlig Laanerne, kun nærmede sig til med største Højtidelighed og med Frygt og Bæven. Jeg har af en forlængst afdød, meget paalidelig Mand, hørt, at naar man skulde have et Laan, var

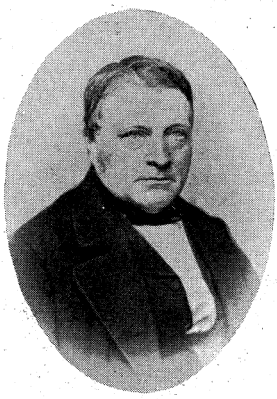

Købmand, Sparekassedirektør J. H. Brokmann, f. 1809, d. 1888.

Prokurator J. L. Lunøe, f. 1818, d. 1909.

det ikke af Vejen, at man forberedte Sagen ved et privat Besøg hos Købmand Brokmann i hans Butik. Brokmann var, som nævnt, Meddirektør. Naar saa det højtidelige Øjeblik kom, da man henvendte sig i Spareinstituttet, kunde Brokmann, der var indvandret Tysker, og havde lidt Dialekt, godt komme hen og klappe vedkommende paa Skulderen og sige: »De er en braf Mand, De er en braf Mand, De kan godt faa et Laan her«.

Til Oplysning om *det kommunale Pengevæsens Poster* og Størrelse bringes her en Afskrift af

Grenaa Communal-Budget for 1859.

A. Udgifter vedrørende Byvæsenet:

1.	Administrationen og hvad dermed staar i Forbindelse				1051	Rdl.	13 Sk.
2.	Indretninger, særlig vedrørende Retspleje og Politi				266	-	77 -
3.	Jordemodervæsenet....	157	Rdl.	60 Sk.			
	Deraf betaler Landdistriktet	78	-	78 -	78	-	78 -
					At overføre... 1396	Rdl.	72 Sk.

	Overført .	1396 Rdl. 72 Sk.	
4.	Gader, Torve og deslige offentlige Indretninger	604 - 04 -	
5.	Vejvæsenet	517 - 90 -	
6.	Markvæsenet	150 - 00 -	
7.	Grundtaxtafgift til Fattigvæsenet	22 - 51 -	
			2691 Rdl. 25 Sk.

Dertil haves følgende Indtægter:

a.	Fattigskat paa Grundtaxten ifl. Resolution af $^{20}/_{4}$ 1804		22 Rdl. 57 Sk.	
b.	Broafgift [ved Sønderbro]		242 - 00 -	
c.	Afgift af Fiskeriet [i Aaen]		30 - 00 -	
d.	Jordleje		550 - 00 -	
e.	Høsletten		450 - 00 -	
f.	Stadepenge [formentlig ved Markeder o. s. v.]		95 - 00 -	
g.	Jagtafgift		45 - 00 -	
h.	Tinghusleje		40 - 00 -	
i.	Grundafgifter		61 - 00 -	
k.	Gebyr og Afgifter af Borgerskab, Brændevinshandel og andre tilfældige Indtægter		100 - 00 -	
l.	Renter af 800 Rdl. i Statsobligationer	32 Rdl. 00 Sk.		
	Renter af 3300 Rdl. af andre Kommunekassens Midler, der er gjort frugtbringende	132 - 00 -		
			164 - 00 -	
			1799 Rdl. 51 Sk.	
	Deficit i forrige Aars Overslag		164 Rdl. 60 Sk.	1634 Rdl. 87 Sk.
	Altsaa mangler			1056 Rdl. 34 Sk.
B.	**Brand- og Vægtervæsenet**		336 Rdl. 36 Sk.	
C.	**Fattigvæsenet**		600 - 00 -	
D.	**Skolevæsenet**		1279 - 75 -	
E.	**Delinqventomkostninger** m. m.		351 - 49 -	
F.	**Snekastningsvæsenet** (200 Rdl.) udføres ikke, da det for forrige Aar budgetterede lignende Beløb haves i Behold		0 - 0 -	
G.	**Land- og Ligningsskat** efter Lov af $^{20}/_{6}$ 1850		351 - 31 -	
H.	**Hesteudredningsvæsenet**		17 - 12 -	
I.	**Byens Plantage**		21 - 84 -	
K.	**Choleralazarethet**		52 - 47 -	
				4067 Rdl. 44 Sk.

Ifølge foranstaaende bliver at ligne:

1. *Paa Grund:*
   a) Halvdelen af Byvæsenets Udgifter, se Litra A.... 528 Rdl. 17 Sk.
   b) 1/4 af Ligningsskatten under Litra C..... 87 - 79 1/2 -
   616 Rdl. 79 1/2 Sk.
1. *Paa Bygningernes Assurancesummer:*
   Brand- og Vægtervæsenets Udgifter under Litra B..... 336 - 36 -
3. *Paa Næring:*
   a) Halvdelen af Byvæsenets Udgifter under Litra A 528 Rdl. 17 Sk.
   1/4 af Ligningsskatten under Litra G..... 87 - 79 1/2 -
   616 Rdl. 1/2 Sk.
4. *Paa Formue og Vilkaar:*
   a) Fattigvæsenets Udgifter, Litra C..... 600 Rdl. 00 Sk.
   b) Skolevæsenets Udgifter, Litra D ..... 1279 - 75 -
   c) Delinqventvæsenets Udgifter, Litra E..... 351 - 49 -
   d) 1/2 af Ligningsskatten, Litra G..... 175 - 64 -
   e) Hesteudredningsvæsenet, Litra H..... 17 - 72 -
   f) Byens Plantage, Litra I 21 - 84 -
   g) Choleralazarethet, Litra K 52 - 47 -
   2499 Rdl. 7 Sk. [74])
   4067 Rdl. 44 Sk.

Pengekrisen i 1857.

Den ulykkelige Handelskrise i 1857 skyldtes først og fremmest en Række økonomiske Forhold i *Amerika*, Overkapitalisering, voksende Indvandring m. m., som i August fremkaldte en Række Krak. I Løbet af denne og følgende Maaneder forefaldt i U. S. A. 5000 Fallitter med Passiver af over 300 Mill. Dollars. Krisen smittede i *England*, hvor der i Okt.—Novbr. ligeledes indtraf en overordentlig Mængde Fallitter, ja, hvor selv Bank of England led store Tab og Diskontoen sattes op til 10 pCt.

Fra England forplantede Krisen sig til Fastlandet, først og fremmest da til *Hamburg* og truede her det store danske Handelshus, Hendrik Pontoppidan. Dette Firma var Kommissionær for en stor Del af den danske Kornhandel, og det vilde ramme den danske Pengeverden haardt, om det skulde styrte over Ende.

Ogsaa i selve *Danmark* havde der hen paa Efteraaret 1857 under Indflydelse af den amerikanske Krise bredt sig en følelig Pengeknaphed.

5. December kom der Meddelelse til Nationalbanken fra Pontoppidan om, at han ikke vilde kunne klare sine Forpligtelser længere end et Par Dage, hvis man ikke fra Danmarks Side vilde støtte ham med *et Laan paa 6 Mill. Rdl.* Baade fra Nationalbankens og Regeringens Side var man klar over, at Pontoppidans eventuelle Fallit vilde faa uoverskuelige Følger for den danske Handelsstand. Man var derfor villig til at gøre noget, men nølede med at træde til. Paa Initiativ af Folketingsmand Alfred Hage og Grosserersocietetets Formand C. A. Broberg formaaede man den unge Tietgen, Direktøren for den nystiftede Privatbank, til at rejse til Hamburg og paa Stedet forhandle med Pontoppidan. Ved Tietgens Mellemkomst og gennem telegrafiske Forhandlinger lykkedes det i Løbet af de kritiske Dage fra 7.—9. December at faa skaffet en Ordning, saaledes at Nationalbanken og Staten stillede de nødvendige Millioner til Raadighed som Laan, hvorved i yderste Øjeblik Firmaet Pontoppidan reddedes fra Fallit, og en *uoverskuelig Ulykke for det danske Erhvervsliv hindredes.*

Hermed var meget naaet, men ingenlunde alt. I selve *Danmark* havde Krisen taget fat med stor Voldsomhed, og December Termin truede med at bringe mange store Fallitter. Paa Grosserersocietetets Foranledning vedtoges en Henvendelse direkte til Kongen om Oprettelse af en *Diskontokasse* med Udlaansmidler paa 8 Mill. til Imødegaaelse af Pengeknapheden. Denne Diskontokasse kom i Stand, i Hovedsagen med Kapital udlaant af Øresundstoldens Fond. Ogsaa ved denne Ordning spillede Tietgen en afgørende Rolle. Kassen ydede i Løbet af de næste Maaneder Laan paa ca. 4½ Mill. Kr. til Kommuner, Handlende, Landejendomsbesiddere og Næringsdrivende, og virkede iøvrigt ved sin blotte Tilstedeværelse beroligende, saaledes, at den øjeblikkelige Fare i nogen Grad var overstaaet. Men Krisens Virkninger paa Erhvervslivet varede endnu en rum Tid, og de egentlige gode Aar for Danmarks Handel og Erhvervsliv var forbi med den. Den eneste heldige Følge af Pengekrisen var, at Danmark efter den mere og mere viklede sig ud af den hamburgske Kredit[75]). Faa Aar efter skulde Krigen i 1864 i yderligere Grad bryde Afhængheden af Hamburg.

Efter denne korte almindelige Orientering, som bl. a. er bygget paa Poul Engelstofts Fremstilling af den økonomiske

Udvikling i »Det danske Folks Historie«, Bd. VII, vil vi vende tilbage til Forholdene i Grenaa.

»J. N. Windings Periode«

Den Skikkelse, som i aldeles overvejende Grad prægede Forretningslivet og Tempoet i Tiaaret 1851 til 1861 her i Byen var Johan Nicolai Winding. Det var Tilfældet i saa høj Grad, at jeg har ment at turde kalde Halvtredserne for »J. N. Windings Periode«.

Han bragte efter en hidtil ukendt Maalestok Liv og Fart i alle Forhold i Grenaa. Han købte, solgte, byggede og startede i et saadant Tempo, at Folk bogstavelig fra Dag til Dag i den Periode, hvor Winding stod paa sit Højdepunkt, d. v. s. Tiden før 1857, bestandig var optaget af at snakke om, hvad Winding nu vilde overraske Byen med. Der er jo noget om, at af Børn og fulde Folk skal man høre Sandheden. Betegnende er derfor en Espisode, som tildrog sig ved en *Bispevisitats* i Grenaa. Den berettes lidt forskelligt, men dens afgørende Punkt er en Kendsgerning, som er bekræftet fra flere Sider: Biskoppen spurgte ved Visitatsen en Dreng, som tilfældigvis var Søn af en af Windings Daglejere: »Sig mig min Dreng, hvem er almægtig?« Og Svaret kom straks fra Drengen: *»Almægtig, det er Nicolai Winding«*. Der er ingen Tvivl om, at den umyndige her ganske ubevidst har udtrykt Byens Mening.

Johan Nicolai Winding var født 10/3 1815, Søn af Sognepræsten Ole Falk Winding i Tvede ved Randers. Død i København 29/5 1905. Han blev gift i Grenaa 1846 med Datteren af Skibskaptajn K. Knudsen, om hvem man sagde, at han havde været Kaperkaptajn under Englænderkrigen og derved lagt Grunden til store Formue.

Winding havde lært hos Handelshuset J. H. Agerup i Aarhus og havde derefter i næsten en halv Snes Aar virket som Handelsmedhjælper i samme Firma.

Agerup stod paa den Tid i livlig Handelsforbindelse med Grenaa og ejede flere Gaarde, Huse og Grunde her i Byen. Nogle af dem havde Firmaet maattet overtage for manglende Betaling. Det var dog ikke Tilfældet med 2 Gaarde paa Torvet. Dem havde Firmaet købt af den velstaaende jødiske Købmand H. Hartvigson, som i 1844 forlod Grenaa. Den ene Gaard laa hvor nu Hotel Dagmar ligger, den anden Gaard var den smukke, gamle Bindingsværksgaard, som nu tilhører Købmand Skov. Dertil sendte Agerup straks efter Købet sin betroede Medhjælper Win-

ding. Han tog Borgerskab i Grenaa 14/8 1844 og var vistnok Lejer af den ene af Gaardene, muligvis Kornopkøber for Agerup. I 1851 købte han selv begge Gaardene, og dermed begynder Windings egentlige Glansperiode. Han købte i 1849 »*Jernstøbergaard*«, nuværende »Grenaahus«, (hvor hans yngre Broder O. P. F. Winding etableredes som Isenkræmmer); »*Gl. Gæstgivergaard*«, nu Storegade 36, (købt 1852, solgt 1854, atter købt 1858), hvor

Købmand Windings Gaard, Søndergade Nr. 1. Nu Købmand Skov.

der var Gæstgiveri, som var udlejet, og hvor Winding byggede en stor Danse- og Festsal (nuværende Præstegaard); *Købmand Nørgaards Gaard*, (nu Lillegade Nr. 47), hvor en anden Broder, F. C. Winding drev Købmandshandel; »*Jeppetoften*«, den store Grund paa næsten et Par Tdr. Land imellem Torvet og Markedsgade, hvor nu A/S Fr. Thykier har Forretning og Tømmergaard, og hvor han opførte Pakhuset ud mod Markedsgade. Foruden alt dette købte, solgte eller omdannede Winding en Række mindre Ejendomme i Byen.

Winding havde *Pakhus* ved Havnen og var virksom for Oprettelse af en *Dampskibsforbindelse* med København. Der indsattes et Dampskib »Randers«, som skulde gaa i Ruten mellem København, Randers og Grenaa.

Formedelst en kedelig Episode allerede ved Skibets første

Tur blev Winding imidlertid fornærmet og opsagde Samarbejdet. 6. Maj 1858, Kl. 5 Morgen, skulde Skibet komme hertil for første Gang, og mange Mennesker havde forsamlet sig ved Havnen. Men man ventede forgæves hele Dagen. Det viste sig senere, at Skibet paa Grund af haardt Vejr var blevet forsinket en Dag. W. skrev en Erklæring derom i »Grenaa Avis« og ytrede deri, at det var hensynsløst, at Kaptajnen ikke allerede ved Afgangen fra Randers »*pr. Estafette*« havde givet ham Meddelelse derom, saa man havde været sparet for at vente forgæves saa længe. Han frasagde sig som Følge deraf Ekspeditionen af nævnte Dampskib.

Købmand J. N. Winding, f. 1815, d. 1905.

Pengekrise i 1857. Aviserne fra dette og de følgende Aar i Forbindelse med Retsprotokollerne vidner om Betalingsstandsninger og Fallitter i sørgelig Mængde. Den ene trak den anden med. Andre, selv dygtigt ledede og sunde Foretagender var i den yderste Pengenød, hvorpaa jeg har hørt fast utrolige Eksempler.

Saaledes skulde en af Byens senere blomstrende Forretninger paa et øjeblikkeligt kritisk Tidspunkt, hvor det gjaldt Knald eller Fald, være reddet ved et forholdsvis beskedent, kontant Laan af Gaardens Tjenestekarl. Det var en Tjeneste, som Chefen aldrig glemte ham.

Winding har selvfølgelig ogsaa været ramt af Krisen, men red i første Omgang Stormen af. Han drev selv kun Handel en gros. Den i Gaarden værende Butik var udlejet, først til Købmand E m b o r g, senere til Købmand M o m m e. Da sidstnævnte hen mod 1860 købte egen Købmandsgaard, sydligere i Gaden, overtog *Winding ogsaa selv Butiksforretningen*, hvorom han bragte Efterretning til Kunderne ved Avertissement i »Grenaa Avis«. Det har selvfølgelig yderligere lagt Beslag paa Windings Pengemidler og bragt ham i Vanskeligheder. Alligevel har jeg det Indtryk, at det kom som en Bombe for hele Byen, da Avisen 1. April 1861 bragte følgende Meddelelse: »Vor By har lidt et stort Tab, idet den største Handlende og Korneksportør, J. N. Winding, igaar har set sig nødsaget til at opgive sit Bo. Dette Tab er saa meget smerteligere, ei alene for den paagjældendes store Familie, men ogsaa for de mange af Arbeidsklassen, der i hans Brød fortiene det daglige Udkomme, og som nu pludselig ere blevne sat ud af al Virksomhed. Endnu

sørgeligere vilde det være, om denne Fallit skulde trække andre af Byens Handlende med sig«.

En saadan Omtale er overhovedet aldrig ofret nogen Fallit i de Tider og viser, hvilket overordentligt Indtryk, den gjorde paa den lille Bys forfærdede Beboere. Man frygtede ikke uden Grund, at dette store Handelsfirmas Fallit skulde drage andre med sig. Det gjorde det ogsaa. I første Række da Broderen paa Lillegade. Og den følgende Tid afløste Auktioner i de to Fallitboer hinanden. Den tredje Broder var allerede før den Tid afgaaet Døden.

Flere Forhold har selvfølgelig været medvirkende til Windings Krak. Foruden yderliggaaende Spekulationer har der selvfølgelig været store Tab paa Forretningsforbindelser. Jeg kan som et enkelt Eksempel nævne, at ved en af den lange Række af Auktioner i Windings Fallitbo, solgtes ($^{25}/_{8}$ 1862) en Fordring paa 10.087 Rdl. paa en enkelt Mand, en kendt Proprietær i Nørre Herred. Tilstedeværelse af en saadan Fordring paa en enkelt Privatmand aabner jo forfærdende Perspektiver.

Efter Fallitten ernærede Winding sig i nogle Aar nødtørftigt af Vognmandsforretning og lidt Avlsbrug. Men hen i 60erne overraskede han han endnu en Gang Byen. Denne Gang ved at opbygge og indrette et stort og tidssvarende Hotel paa Torvet. Efter paalidelig Tradition tog Winding selv over til Christian IX og fik kgl. Tilladelse til at opkalde det efter Prinsesse Dagmar. Hotellet høstede megen Anerkendelse og afhjalp vistnok et Savn. Men Pengenød meldte sig atter, saaledes, at Kreditforeningen i 1871 lod Gaarden stille til Auktion. Winding var dog Vært endnu et Par Aar og satte bl. a. sin Efterfølger, der var ukendt med Hotelfaget, ind i Virksomheden. Først i 1873 var det uigenkaldelig forbi, og Winding forlod Byen. Først overtog han et Hotel, vistnok i Fredericia, senere levede han i lang Tid i København. En af Ægteparrets Døtre var gift med den kendte Pastor Chr. Sørensen ved Garnisons Kirke. Winding døde i København kort efter at have fyldt sit 90. Aar.

Skolevæsenet i 50erne Paa dette Omraade havde det allersidste Aar i foregaaende Tiaar bragt nogen Forbedring. Indtil 1849 havde man kun haft den lille, lave Skolebygning øverst paa Lillegade, Nabo til Raadhuset. Den laa, hvor nu Ehrenreichs Købmandsgaard ligger. Den var fra Slutningen af det foregaaende Aarhundrede. *Det fælles Skolevæsen med Gl. Sogn var ophævet i 1816.* Der var derefter i en Menneskealder kun een Lærer, som dog havde Pligt til at holde

en »Substitut« som Hjælpelærer. Det var i *»den indbyrdes Undervisnings Tid«*, en tør, mekanisk og underlig død Periode. Da Bloch døde i 1842 havde man Planer om en Forbedring af Skolevæsenet, men fattedes Midler til at gennemføre dem. Der ansattes efter Befaling fra den enevældige Regering en Teolog som *Kateket*. Han fik foruden Stillingen som Førstelærer enkelte kirkelige Pligter. Der ansattes desuden *en Andenlærer*, som tillige blev Kordegn. Dette Embede havde hidtil været knyttet til Førstelærerembedet.

Saa skete endelig i Krigsaarene den Forbedring, at der byggedes *en ny Skolebygning paa Vestergade*, som toges i Brug i 1849. Den rykkedes bort fra Byens Centrum, ud i en Udkant, hvor der var Plads nok. Det var et helt ubebygget Kvarter, og Gaden var egentlig kun Fævejen ud til Byens Fælleskær, hvor ca. 300 Køer daglig passerede frem og tilbage. Der ansattes *en Tredjelærer* og indrettedes en ny Klasse.

Østligst i den nye Bygning var der en *»Friskole«* med gratis Skolegang for de fattige. I Midten laa en anden Klasse, *»Borgerskolen«*, hvor der aarlig i Skolepenge betaltes et Par Rdl. Yderst mod Vest laa det mindste Lokale, *»Realskolen«*, hvor Skolepengene var ca. 8 Rdl. om Aaret. I Borgerskolen og Friskolen var der Halvdagsundervisning, saaledes, at de ældre Elever gik om Formiddagen fra Kl. 8 til 11, de yngre Elever om Eftermiddagen fra Kl. 1 til 4. »Realskolen« havde derimod Heldagsundervisning, og et lille Antal Elever. De var i højst forskellig Alderstrin og maatte derfor undervises i flere Hold.

Privatskoler. Men allerede i gamle Blochs Tid, i den indbyrdes Undervisnings Dage, fandt mange af Byens Indbyggere, navnlig af Embedsstanden, at Undervisningen lod meget tilbage at ønske, ikke mindst paa Grund af de uhyre store Klasser. En Del Familier sluttede sig da sammen og oprettede et *»Drengeinstitut«*, til hvis Lærer man fik en ung, tiltalende Student, cand. phil. Ludvig Hansen fra København. Skolen skulde nærmest være en Forberedelsesskole for Elever, som skulde optages i Latinskoler. Desuden oprettedes et *»Pigeinstitut«* med Frk. Emilie Kyhl som Lærerinde. Begge disse Skoler havde kun 10 á 15 Elever hver og gav, takket være de lave Elevtal og de dygtige og »moderne« indstillede Lærerkræfter, en god Undervisning. Begge disse private Skoler fortsatte, efter at Kommunen havde bygget den nye Skolebygning og omdannet sit Skolevæsen. Saaledes var altsaa Byens Skoleforhold fra 1849 og en Snes Aar frem i Tiden.

Det selskabelige Foreningsliv

udfoldede sig ret i 50erne. Det samlende Midtpunkt var »Gæstgivergaarden« paa Storegade, som ejedes og bestyredes af den joviale, men kloge og dygtige Madam Petrine Bendixen.

I 1850 var der stiftet en **Musikforening,** hvis Leder var den meget musikalske Postfuldmægtig Chr. Bigum. Vinteren igennem holdt den sine Møder og Koncerter paa Gæstgivergaarden. Til Koncerterne har der aabenbart været stærk Tilstrømning, thi en Indsender klager i »Grenaa Avis« ($^{20}/_{2}$ 1850) over at Lokalet er for lille og spørger, om man ikke kunde bevæge Madam Bendixen til at opføre et hensigtsmæssigt Lokale eller faa Raadhussalen givet fornøden Dybde ved en Tilbygning paa Piller, eller endelig faa Købmand Winding til at give passende Lokale i den Bygning, han agter at opføre. Hvilken Bygning det er, der tænkes paa med sidstnævnte Bemærkning, er det ikke let at afgøre. Men det blev i hvert Fald Winding, som klarede Sagen ved faa Aar efter at købe Gæstgivergaarden og bygge en ny stor Sal, den nuværende Præstegaard.

Chr. Bigum i hans høje Alderdom, da han boede paa Fattiggaarden som en af Byens Originaler.
Tegning af Aage Hoffmeyer.

Til Musikforeningens Koncerter havde kun Medlemmerne med Familier Adgang. Medlem kunde man kun blive ved Ballotation. I den Anledning kom der atter i Avisen et Indlæg fra »flere Borgere«, som var forbitret over, »at i Musikforeningen dumpede alle Haandværkerne paa en enkelt nær ved Ballotationen«. Man paastod endog, at en af »Honoratiores« havde udtalt sin Glæde over Udfaldet, fordi man derved »befriedes fra Rips-Raps«. »Men«, siger Indsenderne, »kan han ikke taale os i Musikforeningen, saa skal vi saamænd heller ikke genere ham i hans Butik«. — Enten er Sagen her stillet paa Spidsen, eller er der senere kommet en mere borgerlig Opfattelse i Højsædet. Faktisk var der i Musikforeningen adskillige af Byens Haandværkere baade som aktive og som passive Medlemmer.

Om Sommeren musicerede Foreningen i fri Luft, dels i

Medlemmernes Haver, dels ved Fester og Sammenkomster i Byens lille Lystanlæg. Det vil sige den ældste Del af det gamle Anlæg ved Vesterport.

I November 1856 stiftedes en **Sangforening** med 40 Medlemmer. Dens Bestyrelse blev Kordegn Johannsen, der var Formand, desuden Læge Richter, Sadelmager Henriksen, Apote-

En endnu bevaret Sidefløj i »Gæstgivergaarden«, Storegade Nr. 36. Midtpunktet for 50ernes Foreningsliv og Fornøjelser.

ker Dahl og Købmand Starck. Den lededes først af en Syngelærer Jean Berg fra København, som i Grenaa Avis tilbød Sangundervisning, og som desuden gav sig af med Portrætmaleri. Senere blev den før nævnte Postassistent Bigum ogsaa Leder af Sangforeningen. Hvervet var vistnok ulønnet, og Stillingen som privat ansat Fuldmægtig hos Postmesteren var ikke meget indbringende. Det ses da ogsaa i Avisen, at Musikforeningen af og til gav en Aftenunderholdning »til Indtægt for Musikkens Dirigent, Hr. Bigum«.[75a])

I adskillige Tilfælde optraadte begge de to Foreninger i Fællesskab ved Selskabeligheder eller Fester. De foretog ogsaa Sommer-Udflugter. Flere Gange til Ebeltoft, en Gang endogsaa til Anholt. Musikforeningens Medlemmer bar grønne Huer, Sangforeningens hvide.

Det var ikke blot Musiklivet, som blomstrede. Ogsaa **Dilettantkomedien** var stærkt paa Mode. En af de virksomste og

mest interesserede paa det Omraade var i 50erne Købmand L. N. Balle, Indehaver af Købmandsgaarden paa Hjørnet af Østergade og Nørregade. Det var Erik Bøghs, Heibergs og Fru Heibergs Vaudeviller man opførte. De fleste af de optrædende var gode Sangere, derfor foretrak man Syngestykkerne. Læge Richter, den unge Redaktør af Byens Avis, C. Lemmich, Gæstgiver Gleerup, som var den nye Vært i Gæstgivergaarden, var foruden Købmand Balle de mest kendte af Dilettanterne. Arrestforvarer Svendsens smukke Datter Amalie var en af de kvindelige Aktricer. Og som ved saa mange Dilettantkomedier gik det ogsaa her: Bogtrykker Lemmich og Amalie Svendsen fandt hinanden og blev gift kort efter. For Købmand Balle blev disse Dilettantkomedier en dyr Spas. Han forsømte sin Forretning og gik tilsidst Fallit.

Læge J. C. Richter, f. 1816, d. 1903, som i 50erne spillede en fremtrædende Rolle i Byens Foreningsliv og politiske Liv.

Endelig stiftedes i 1860 en selvstændig Klub **»Foreningen«.** Den havde fast Lokale paa »Gæstgivergaarden«. Der tilbragte mange Familiefædre af det lidt finere Borgerskab Aftenerne med Kortspil, Diskussion og fyldte Puncheglas. »Foreningen« spillede i de næste Aartier en betydelig Rolle som Samlingssted for Borgerskabet. Der holdtes regelmæssig en Aften i hver Maaned, ofte om Lørdagen, *Spisning for Herrer,* og et Par Gange i Vinterens Løb Koncert med paafølgende Bal for Medlemmerne med Familie. En Gang om Sommeren arrangeredes regelmæssig en Skovtur til en af Djurslands Skove.

»Foreningen« var i en lille Menneskealder det samlende Midtpunkt for »den bedre Del« af Borgerskabet. Den bestod faktisk ind til 1902, men var allerede før i Praksis afløst af »Handels- og Kontoristforeningen«. Dens Lokaler forlagdes, efter at »Hotel Dagmar« var opført, til dette Sted.

Men ogsaa det jævnere Borgerskab havde Ønsker om en selskabelig Forening. I Tresserne stiftedes en **Borgerforening.** Dens første Generalforsamling afholdtes $^{30}/_{9}$ 1865 paa »Hotel Grenaa«. Det er det, som senere tog Navneforandring til »Skandinavien«. Dens Bestyrelse blev dels Forretningsmænd, dels Haandværkere. Læderhandler Carl E. Petersen (Formand), Manufakturhandler P. Forum, Bogtrykker C. V. Færch, Karetmager F. Nielsen o. fl. Den havde en lille Tid Lokale paa Hotel Grenaa,

men da »*Foreningen*« fra »Gl. Gæstgivergaard« flyttede til »Hotel Dagmar« overtog Borgerforeningen dens Lokaler i »Gæstgiver Baagøes lille Sal«. Borgerforeningen fik dog ikke den Levedygthed som »*Foreningen*«. Dens Dødsaar ved jeg ikke bestemt, men det er mit Indtryk, at Haandværkerforeningen, der efterhaanden ogsaa optog selskabelige Sammenkomster paa sit Program, blev dens Afløser. En Del af dens fremtrædende Medlemmer var jo netop ogsaa ledende Mænd inden for Haandværkerforeningen.

En ny Udgave af *Borgerforening*, som dannedes $^2/_3$ 1870 med Lokale paa Hotel »Grenaa« og med Klubaftener Onsdag og Søndag[76]) og hvor Skoleinspektør Reventlow blev Formand, fik heller ikke nogen lang Levetid.

Sommermarked i Grenaa i gamle Dage.

Sommermarkedet var i ældre Tid den store aarlige Begivenhed i en Mængde Menneskers Liv. Baade unge og gamle, voksne og Børn — og da navnlig de sidste — saa hen til det som Aarets allerstørste Oplevelse og tænkte paa det baade længe før og længe efter.

Sommermarkedet varede den Gang i hele 2 Dage, og *Kreaturmarkedet* havde en ikke ringe Betydning. Det holdtes ligesom nu paa Nytorv, som paa den Tid ikke var mere end halvt saa stort som nu. Til Gengæld blev en Del af den tilstødende Toft taget i Brug.

Der var mest ældre Landboere, altsaa Mænd og Koner, som tog til Marked den første Dag. Andendagen var derimod Ungdommens Dag, og det var da især paa den Dag, at Krammarkedet oppe paa Kirketorvet havde sit Hovedbesøg.

Krammarkedet havde dengang et ganske andet Præg end nu. Der forsynede Landboerne sig med en stor Del af de Klædningsstykker, Brugsgenstande og »Luksusvarer«, som i vore Dage udelukkende købes i Butikkerne. Men til Gengæld flyttede ogsaa en Del af Byens egne Haandværkere og handlende om Markedsdagen op paa Torvet og falbød deres Varer. De tilrejsende var dog i stort Flertal, og det var dem, der prægede Markedet.

Der mødte Skomagere, Hattemagere, Buntmagere og Skræddere; Drejere, Kobbersmede, Naalemagere og Klejnsmede; Pottemagere, Trætøjshandlere og selvfølgelig Legetøjshandlere, de

saakaldte »Otte Skillingsbutikker«. Desuden var der naturligvis adskillige Bagere og andre, som handlede med spiselige Sager.

Fra Raadhuset ned til Kastanietræerne gik i Torvets vestlige Side en tre-dobbelt Række af Telte. I den vestligste Række ud mod Jacob Møllers Gaard, nu Købmand Holchs, kunde der være indtil 6 Boder med *Skotøj*. Det var navnlig Randers- og Ebeltoft-Skomagere, som kom her til Grenaa-Markederne. En enkelt Grenaa-Skomager, gamle Jens Kildahl, var dog ogsaa Markedsskomager. Det var tarvelige Varer, som solgtes, men de var til Gengæld billige.

Gamle Skomager Jens Kildahl.

Saa var der Telte med *Pynt* af alle Slags: Silkebaand i Mængder af Mønstre og Farver; Modepynt, som Hatte, Kapper og Pynteblomster; Bomuldstøj og Tvistlærred, men derimod ikke uldne Varer. Dem fabrikerede Folk selv eller lod dem væve. — Der var ogsaa Boder med *færdigsyet Herretøj*. Den Slags Varer førte Byens Handlende og Haandværkere slet ikke. De kunde kun faas paa Markedet. Den første, der i Grenaa begyndte at avertere i Avisen om færdigsyet Herretøj, var Skrædder Jensen, der boede paa Storegade i et gammelt Bindingsværkshus, der laa, hvor nu Snedker Sørensens Ejendom. Og der var *Buntmager- og Hattemagertelte*. Her fra Grenaa stod Hattemager Møller og Buntmager Bradsted altid til Torvs om Markedsdagene, og baade fra Ebeltoft og fra Randers var der Folk.

Drejer P. S. Jørgensen, f. i Grenaa 1823, d. st. 1910.

I næste Række stod bl. a. Drejerne. Her fra Byen mødte Drejer Tolbo og Drejer Jørgensen. Klejnsmede solgte Beslag, Søm, Træskoringe, Tøjrhæle, Kobler og andet til Brug ved Kreaturerne; og Naalemagerne havde Strikkepinde, Fuglebure m. m. — I tredje Række, længst over mod Kirken, var »*Otte-Skillingsbutikkerne*« de dominerende og deres straalende Herligheder samlede Børneflokke om sig. De unge Karle skulde til Drejeren at se paa Pibe, og Galanteri- og Isenkræmmerteltene trak især Pigernes og Konernes Flok til sig. Mange af disse Galanterivarer

solgtes direkte, men meget mere festligt var det jo at faa dem som Gevinst, og i næsten alle Teltene havde man derfor et Lykkehjul, hvor Folk som Gevinst kunde vinde de udstillede Varer.

Yderst mod Syd i Rækkerne var der endelig en Del Gartner- eller Bøndervogne, hvorfra forhandledes Frugt. Dog var det selvfølgelig navnlig til Mikkels Marked om Efteraaret, at de prægede Torvet.

Paa Torvets østlige Side var Træhandlernes, Træskomagernes og Pottemagernes Plads. Træhandlerne solgte Træsko, Tøfler og »Klamper«. Hos Træhandlerne kunde man bl. a. faa Stole; en god Bøgetræs Stol kostede 1 Rdl. Og Pottemager Bayer, som boede i Emmelev, men som selvfølgelig maatte bringe sine Varer rundt, hvor der var Købere at finde, var en stadig Mand ved Grenaa Marked. Han kom kørende med sit store Læs af Pottemagervarer, og alle Markedsgæsterne kendte hans lille, faste Skikkelse og altid smilende Ansigt med det klippede Hageskæg.

Pottemager Bayer, f. i Mecklenburg 1814, d. i Emmelev.

Ved Kirkens nordøstre Hjørne, ud mod Østergade, stod hans Vogn, og uden om denne i mange Alens Omkreds havde han opstillet sine Lerfade, Krukker, Potter og Dunke af de forskelligste Størrelser og Slags. Til Børnene var der foruden smaa Legetøjsdunke nogle morsomme Fugle. De var hule, og gennem Halen kunde man blæse ind i dem og derved frembringe forskellige Toner. De kaldes »Piv- i Røv-Fugle«.

Ved Raadhusdøren stod *Kobbersmedene.* En af dem var en Mand fra Kobbermøllen ved Flensborgfjord. Der solgtes Grubekedler, Kasseroller, Kaffekedler, Tragte, Pottemaal, Rivejern osv., alt af Kobber eller Messing. Det var jo endnu før Emaille- og Blikvarernes Tid.

Mad, Drikke og Forlystelser. Men Markedsgæsterne maatte jo ogsaa tænke paa noget til Munden og Maven. Kagetelte med »ægte Christiansfelder- eller Brunsviger-*Honningkager*« var der nok af. Fra flere Vogne solgtes *røgede Aal,* hvoraf mange fortæredes paa Stedet. Nogle af Vognene kom fra Limfjordsegnene, Aalene solgtes i Bundter med 6 Stk. i hvert, og Prisen var 1 Mark (altsaa 33 Øre) pr. Bundt.

Nede paa Torvet, hvor før Kong Frederiks Statue stod, var

den Gang en stor græsbevokset Plet, omgivet af et lille Stakit. Det var den sidste Rest af den gamle Kirkegaard. Derinde var selvfølgelig fredet. Men længere ned mod Kastanietræerne stod nogle af Byens Folk og solgte Franskbrød eller *flækkede Surbrød,* hvortil man saa spiste Spegesild eller Aal eller — dyppede dem i Sirup. Dertil udskænkedes godt med Øl og Brændevin.

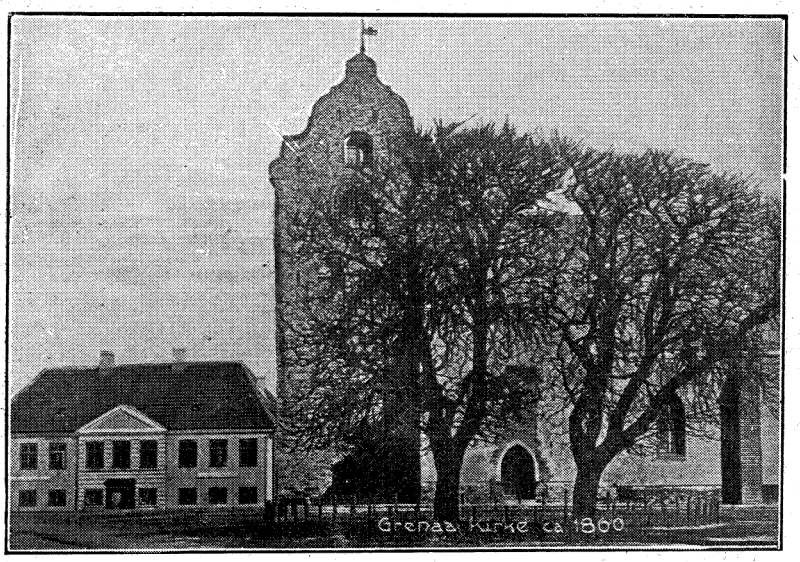

Torvet mellem 1860 og 1870. (Tallet 1860, som staar paa Kortet, passer ikke. Det er let at se paa Kirken, som er under Restauration).

En sikker Mand dernede var »Anders Svensk«, som ellers boede i »Taygyden« og bl. a. var Silderøger.

Inde i »Walhallas Gaard« var opstillet en *Karrusel.* Saaledes averterer en Mand ved Navn Schibler i Grenaa Avis i 1859, at han til Sommermarkedet »vilde indtræffe med sin solide tyrkiske Jagt-Karrusel med Hjorte og Løver, og at samme stod til Afbenyttelse i Hr. Tømrermester Sørensens Gaard paa Torvet«, det var den, som hed »Walhalla«.

Senere anskaffede et Par Grenaafolk, vistnok Savskærer Lorentzen og Drejer Bjerregaard, en Karrusel, som i mange Aar havde sin Plads under Kastanietræerne. Karrusellen drejedes selvfølgelig ved Haandkraft. Et Par Arbejdsmænd gik paa Loftet, oppe under Sejltaget og skubbede den frem, saa Farten var ikke saa voldsom som nu. Ved Siden stod opstillet en Stang, hvorpaa i en Krog var hængt en Ring. Hvem der under Kørselen kunde gribe Ringen, kørte frit næste Gang.

Saa var der Gøgl og forskellige Forlystelser. Gøglertelte,

hvor der optraadte Stærke Mænd, Kæmpekvinder, Slangetæmmersker m. m. Cirkus f. Eks. Gautier og senere Glauert, og undertiden var der Menageri og en enkelt Gang Linedansere. De gik paa en Line, der var udspændt fra Kirketaarnet over til Jacob Møllers Tømmerplads. Efter Præstationen gik de saa rundt med en Tallerken, hvorpaa Folk lagde deres Skillinger.

Cirkusdirektør Glauert, som med sin Cirkus i en Menneskealder hyppigt gæstede Grenaa til Sommermarkedet og ved andre Lejligheder.

Senere hen i Aarene, da Byen fik Hoteller, var der paa »Skandinavien« *Dans* begge Dage. Dansesalen laa oven over Restaurationslokalerne, altsaa paa Hotellets 1. Sal. Det var forinden Teatersalen i Gaarden blev bygget. Naturligvis var der ogsaa *Lirekassemænd,* navnlig Invalider fra de slesvigske Krige, som jo fortrinsvis havde Ret til at spille. Der mødte ogsaa Italienere, der spillede paa noget, man kaldte Kaffekværne. Nogle af dem var Gibsere og gik rundt med en flad Kasse paa Hovedet, hvori de havde smaa Gibsfigurer, som de solgte.

En Skikkelse, som man aldrig savnede ved Grenaa Marked, var *Ras Givoren.* Han mødte med sin Violin, der var indpakket i et Kalveskindshylster og med en Taske paa Maven. I Tasken havde han en Mængde trykte Viser. Det var mest Kærlighedssange. Nogle om lykkelig Forelskelse, men flest om Utroskab, bedragen og ulykkelig Kærlighed, ja endog om 3-4-5 dobbelt Mord.

»Ras Givoren«. Fast Gæst ved Sommermarkedet. Efter Tegning af Zebitz.

Saa snart Ras Givoren begyndte at stemme Violinen, havde han en Kreds af unge Piger og Bønderkarle om sig. Han spillede da Visen igennem, rørende og gribende. De unge Piger blev bløde om Hjertet, Taarerne trillede dem ned ad Kinderne, og Ras Givoren forhandlede sine Viser og indkasserede sine Skillinger. Det var ikke rigtigt Marked, hvis

man savnede Ras Givoren. Ret ligesom det en Menneskealder senere var utænkeligt at have et Sommermarked, hvis man savnede »Professor Labri«.

Ras Givorens Hjemsted var Ramten Hede, og han var nu ikke saa tosset, skønt han gjorde en noget underlig Figur. Hans rigtige Navn var Rasmus Christensen. Han var født i Allelev,

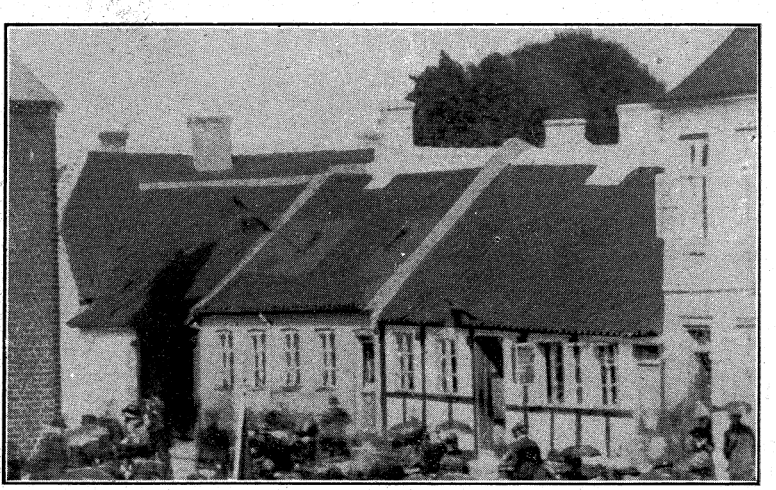

Bilede fra Torvets Østside. Til højre ses »Skandinavien«, i Midten Ras Mortens og Ole Mikkelsens Beværtninger. Til venstre Madam Fladbergs Port. Her holdt Anholterne til.

men han havde haft den sørgelige Skæbne, at han kort efter Fødselen delvis mistede Synet. Det var dog ikke i højere Grad, end at han paa egen Haand kunde færdes omkring.

Han sang ofte en Vise, som begyndte:

»De første fem Dage i Verden jeg var,
Jeg havde to Øjne saa klare . . .«

Paa Universitetsbiblioteket findes i Samlingen af Skillingsviser opbevaret en Vise, som skildrer Ras Givorens Livsløb. Den findes optrykt i Randers Amts historiske Samfunds Aarbog 1929. Her meddeles et Par af Versene:

Vidt i Verden maa jeg gange.
Jeg maa synge for mit Brød,
Og saa ofte mine Sange
Her til Marked lød.
Det er saa tungt, hvad jeg alle maa sige,
Jeg er kun fattig, er ej af de rige.
Se, derfor saa det gaar,
Jeg her til Marked staar,
Og sjunger saa min Sang, imens jeg Harpen slaar.

Den Gang jeg blev født af Moder,
Fejled' jeg slet ingen Ting,
Synet blandt de bedste Goder,
Tabtes, næsten blind
Igennem Mørket jeg stedse mig slæber,
For at erhverve mig Brødet jeg stræber.
Se, derfor saa det gaar,
Jeg her til Marked staar,
Og sjunger saa min Sang, imens jeg Harpen slaar.

Anholterne. Som faste Gæster ved Grenaa Sommermarked mødte ogsaa *Anholterne.* Det var den eneste Gang om Aaret, at de fra deres fjerne, lille Ø kom hertil, naar lige undtages, at de unge værnepligtige kom hertil paa Sessionsdagen sammen med Øens Sognefoged. Anholterne kom sejlende herover i deres Baade. Det var en noget besværlig Markedsrejse, men de var jo vant til Søen. Anholterne boede næsten altid hos Madam Fladberg paa Torvet, (hvor nu Gæstgiver Christensen). Hendes Mand havde været ansat ved Anholt Fyr før han blev Skipper, og hun, der nu var Enke, idet Manden var druknet paa en Sørejse, kendte Anholterne fra sine unge Dage ovre paa Øen.

En Anholterfamilie i 70erne.

De bragte alt muligt Strandingsgods med, som de saa solgte ved Sommermarkedet: Tov, Liner, Blokke, Sejl, gammelt Jern, men ogsaa til Tider værdifulde Ting af Messing eller Kobber, som var købt ved Strandingsauktionerne derovre. Ligeledes medbragte de Skalotløg, som voksede godt i Anholts Sand. Alle disse Varer spredtes ud over Fortovet langs Madam Fladbergs Hjørne. Om Natten mellem Markedsdagene flyttedes Sagerne ind i Porten, og den følgende Dag bredtes Resten af de ikke solgte Varer ud igen.

Skibssejlene fra de strandede Skibe købtes af Bønderne, som anvendte dem som Underlag, naar de tærskede Raps. Der avledes den Gang ikke saa lidt Raps her i Omegnen. Piger og Karle paa Landet brugte Sejlene til Forklæder til grovere Brug, og Anholterne selv brugte dem til Vesterygge i deres daglige Tøj.

Adskillige Steder i Byen havde Anholterne Ærinde i de Dage, deres Sommerophold i Grenaa varede. De skulde jo i nogen Maade forsyne sig for et helt Aar med de Ting, som de ikke selv fremstillede. Bl. a. skulde de ned til Glarmester Zebitz, hvor

de købte Kit og »Ryder« (d. v. s. Ruder). De mødte med en Pind med et Hak i. Saa stor skulde Ruden være, og saa skulde den passe, naar de kom hjem.

At *Markederne efterhaanden skiftede Karakter,* saaledes, at Handelsboderne mere og mere forsvandt fra Torvet, og at Landboerne i Stedet for søgte til Butikkerne, som efterhaanden var opstaaet rundt i Byen, er noget, som alle ældre Folk ved. Et trykt Vidnesbyrd derom findes i en lille lokal Avisberetning om »Midsommermarkedet i Grenaa« i 1882, hvori det hedder: »Markederne har naturligvis ikke den Betydning for de handlende nu som for nogle Aar siden, thi da kom Folk til Byen for at gjøre Indkøb, nu derimod er det mere Fornøjelserne det gjælder paa Markedsdagene . . .« I Markedernes rigtige Glansperiode kunde der være indtil 130 Telte og Boder paa Torvet, hvad Avisen et Aar meddeler.

Enkemad. Fladberg, som et halvt Aarhundrede (fra 1830) ejede og beboede Gaarden paa Hjørnet af Østergade.

De fleste Markedsgæster havde om Formiddagen, naar de kom til Grenaa, lagt deres Tøj ind til en eller anden af deres *Venner eller Slægtninge,* thi i Købmandsgaardene var der for stor Trængsel til, at man turde lade Tøjet ligge der. Til Gengæld for Villigheden havde de saa en Flaske Fløde med til den paagældende Familie. — Ved 6-Tiden om Aftenen begyndte Landboerne at tage hjem, og Trængselen paa Markedspladsen var ved at være forbi. Snart rullede Vogn efter Vogn ud fra alle Byens Købmandsgaarde og hjem ad de støvede Landeveje. Alle var de fyldt til sidste Plads, og Humøret stod højt. Man havde Gaver med til dem, der havde maattet blive hjemme og ikke kunnet kommet med til Markedets Glæder.

Uden for Huse og Gaarde, som man passerede paa Hjemvejen, stod Børn og Ungdom, som ikke havde været til Marked. De iagttog interesseret de mange hjemvendende Markedsgæster, og hver Gang en Vogn rullede forbi, sang de:

»Giv en Markedsgave,
giv en Honningkage.
eller giv mig et Rap af Pisken«

Kilderne til disse Træk fra Sommermarkedet i Grenaa i gamle Dage er i Hovedsagen Meddelelser af Malermester Zebitz, afdøde Literat Balle og afdøde Malermester E. Hartmann. Desuden de ældste Aargange af »Grenaa Avis« og en Artikel i »Randers Amts historiske Aarbøger« om Ras. Sams.

C. GRENAA I 60ERNE

De Begivenheder, som i særlig Grad prægede Grenaa By i Tiaaret 1860—69 er 1) Kong Frederik VII Besøg i 1861, 2) Krigsbegivenhederne i 1864 og 3) Kirkens indre Restaurering i 1865—66. Skulde der nævnes endnu en Begivenhed, maatte det være den, at Byen i 1867 fik sit første virkelige Hotel, nemlig »Hotel Dagmar«, som opførtes af den fra 50erne kendte J. N. Winding, som endog drev det saa vidt, at han ved et Besøg i København indhentede kongelig Tilladelse til at maatte opkalde Hotellet efter Prinsesse Dagmar.

KONG FREDERIK VII BESØG I GRENAA
12.—13. JUNI 1861.

Det er almindelig kendt, at Højsalig Kong Frederik VII var en Ynder af at foretage Rejser rundt om i Landet for derved at komme i nærmere Kontakt med Folket. Han modtoges paa disse Rejser altid med uskrømtet Hjertelighed af høje og lave. Efter Kongens egne Udtalelser havde det længe været hans Agt at besøge de to Smaabyer paa Jyllands østligste Spids. Men først i et af hans allersidste Leveaar blev det til Alvor. 30. Maj 1861 meddelte »Grenaa Avis« med fede Typer den store Nyhed, at Kongen paa den paatænkte store Rejse i Juni og Juli ogsaa vilde besøge Ebeltoft og Grenaa[77]).

Avisen tilføjede for egen Regning, at det nu var *30 Aar siden*, at Landets Konge havde gæstet Byen. Dagen efter maatte Meddelelsen dog rettes. Det var ikke 30, men *snarere 200 Aar* siden, at en regerende Konge havde besøgt Grenaa. I 1831 var her ganske vist Besøg af en fyrstelig Person, men det var Prins Christian, som altsaa først senere blev Konge under Navn Chr. VIII. Det er beklageligt nok, at Avisen ikke meddeler, hvad den tænker paa med de »ca. 200 Aar«. Det maatte jo, hvis det

var rigtigt, have været Chr. IV, Frederik III eller Chr. V. Jeg mener ikke, at der foreligger nogen Efterretning om, at nogen af disse har besøgt Grenaa. Den eneste af de ældre Konger, som har været Gæst her, er — efter hvad jeg ved — Chr. III, som var i Grenaa baade i 1545 og 1552.[78])

Det er en Selvfølge, at der blev Travlhed med *Forberedelser*. Det Folketingsvalg, som var fastsat til 14. Juni, og hvorom der i Avisen var vekslet en Del Indlæg, og i hvis Anledning der var afholdt et Par »Vælgermøder«, gled fuldstændig i Baggrunden for Kongebesøget.

Byens Købmænd meddelte i Avisen, at de holdt *Butikkerne helt lukket* i det Par Dage, Kongebesøget varede, og Byfogeden indprentede Befolkningen Takt og Tone i den store Anledning. *Passagen maa være fri* baade ved Ankomsten og Afrejsen, og hvor som helst det maatte behage Hans Majestæt at begive sig hen. Ingen maa betræde Gaardspladsen eller Haven i Byfogedgaarden under Kongens Besøg. *Hurtig og stærk Kørsel* maa ikke finde Sted forbi Boligen fra Kl. 11 Aften til 8 Morgen. Ophold eller *Stillestaaen paa Storegade* uden for Gæstgivergaardens Sal maa ikke finde Sted under Taffelet. Folk henvises til at bevæge sig frem og tilbage igennem Sidegaderne, »saaledes at enhver, som maatte ønske at se Hs. Majestæt ved Taffelet, kan faa Adgang dertil«. *Alle Hunde* skal holdes indelukkede eller bundne, mens Kongen opholder sig i Byen. *Al Skyden er forbudt.*[79])

Kongens Ankomst Kongen og Grevinde Danner samt et stort Følge ankom *her til Grenaaegnen Onsdag Middag* den 12. Juni. Et Par Dage før havde de besøgt Kalø, hvorfra de om Aftenen var ankommet til *Ebeltoft*, hvor Modtagelsen havde været meget hjertelig. Det var i denne By, at en Gæstgiver — det var vistnok Handlos paa Nørrebakken — i sit Vindue havde ophængt en Plakat, hvis Indskrift i al sin ufrivillige Komik huskedes længe efter at baade Indskriften paa Æresporten og hele det øvrige smukke Arrangement var glemt.

Der stod saaledes:

»Her skænkes mangen herlig Drik
Af Øl og Sopianer.
Velkommen hid Kong Frederik
med din Grevinde Danner«.[80])

For Forstaaelsens Skyld skal meddeles, at Sopianer betyder Snapse.

Efter en lille Visit paa Øen *Hjelm* gik Turen fra Ebeltoft over Rugaard til Hoed. Her ved Jurisdirektionens Sydgrænse modtoges Kongen af By- og Herredsfoged Nyeborg, Grenaa, med en Velkomsttale. Lyngby Seminariums Elever »udførte« en Sang, hvorefter Kongen med Følge kørte til Katholm og efter et lille Ophold dér fortsatte til Grenaa, hvortil man ankom sidst paa Eftermiddagen. Det var et imponerende Optog, som kom til Byen: Foran kom Forridere — dels Bønder fra de

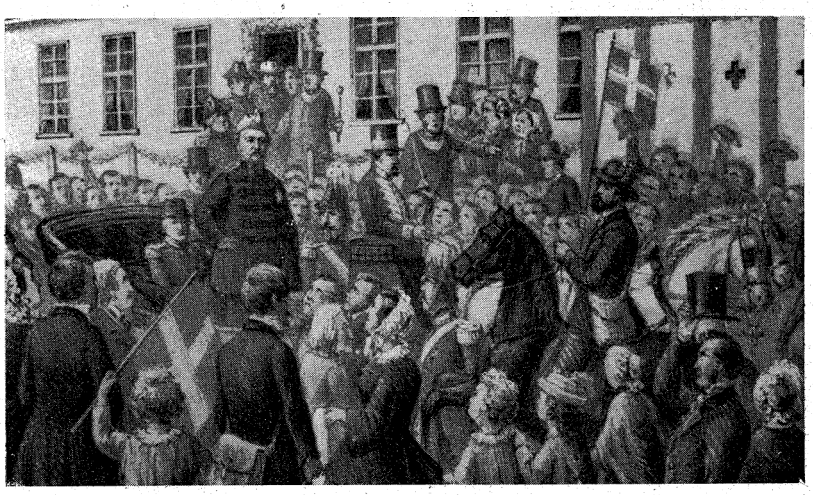

Fra Kong Frederik VII store Rejse i 1861. Kongen staar op i sin med hvide Heste forspændte Vogn og taler til Folket. Udsnit af et samtidigt Litografi.

Egne, som Toget havde passeret, dels rødkjolede kongelige Løbere. Derefter kom det store Tog af kongelige Karosser med Kuske, Tjenere og Hejdukker, og endelig kom bagest i Toget Ekvipagevognene med en Mængde Kufferter og Kasser[81]). Baade Kongens og Grevindens Vogne var forspændt med hvide Heste.

Udenfor Sønderbro var rejst en smuk Æresport, som ud mod Syd bar et stort »Velkommen« med det danske Vaaben og Kongens og Grevindens Navnetræk og indad mod Byen Inskriptionen:

»Som overalt, saa og hos os Du ved,
At du besidder Folkets Kærlighed«.

I Sandhedens Interesse maa det bemærkes, at man ikke selv havde turdet binde an med at fremstille denne, men at man havde indkaldt Hoftapetserer I. P. Holm fra København, som foruden at opføre og dekorere denne tillige »med megen Smag« havde dekoreret Gæstgivergaardens Spisesal, hvor Festmiddagen skulde serveres[82]).

Ved Broen gjordes Holdt, og her holdt Kommunalbestyrelsens Formand, Konsul Kock, paa Byens Vegne en Velkomsttale, for hvilken Kongen takkede. Over den flagsmykkede Sønderbro kørte Gæsterne saa ind i *Byfogedgaarden*, nuværende Konsul Sechers, hvor en hel Del af Omegnens Honoratiores havde indfundet sig til Kur.

Om Aftenen holdtes paa *Gæstgivergaarden*, i den store nye Sal, nuværende Storegade 34, en Festmiddag. Her udbragte By-

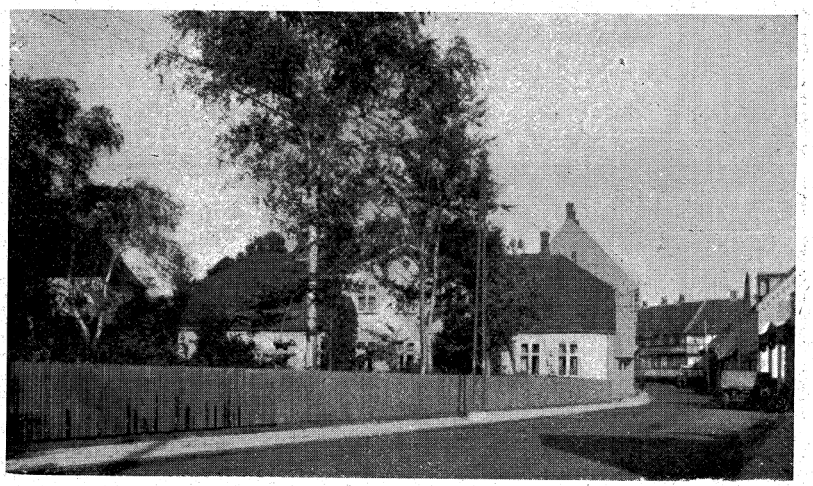

Justitsraad Nyeborgs Gaard og Have. Her boede Kong Frederik og Grevinde Danner som Byfogedens Gæster under Opholdet. I Haven bragte Sangforeningen om Aftenen Kongen en Sangerhilsen samtidig med Haandværkerforeningens Fakkeltog.

foged, Justitsraad Nyeborg en Skaal for Kongen, Pastor Dantzer en Skaal for Grevinde Danner og Postmester Skjerbæk et motiveret Leve for Danmark. Efter at være vendt tilbage til Byfogedgaarden, hvor de skulde overnatte, »behagede det Majestæten og høje Gemalinde at modtage et *Fakkeltog*, som var arrangeret af Haandværkerforeningen. Grenaa *Sangforening* mødte og afsang en til Lejligheden af Lærer Møller forfattet Sang, under hvilken Allerhøjstsammen fremtraadte i Havedøren og bagefter udtalte en Tak for den glade Dag, som man havde beredt ham, og for den Hyldest, man havde vist ham«. Kongen vidste, at hvad der kom »fra mine Jyders Bryst var Sandhed og ærligt ment«. Paa Torvet kastedes Faklerne i Baal, og der udbragtes et »Leve den 12. Junis Minde, den for Grenaa saa uforglemmelige Dag«[83]).

Næste Morgen tidlig besaa Kongen den flagsmykkede Havn. Det var jo endnu kun den lille, første, inderste Havn fra 1812,

saa den har næppe overvældet Majestæten. Kl. 10 gaves der Audiens, derefter besøgte Hs. Majestæt med Gemalinde og *Suite* Kirken, hvor Skolebørnene afsang en til Lejligheden skrevet Sang. Derefter foreviste Pastor Dantzer Kirken og Sakristiet, hvorfra Hs. Majestæt medtog et derværende Metal-Røgelseskar fra den katolske Tid. Ved Bortgangen skænkede Kongen forskellige Beløb til Uddeling blandt Byens trængende.[83a])

Afrejsen til Mejlgaard. Kl. 11½ fandt Afskeden Sted. »Den var om muligt endnu mere hjertelig end Modtagelsen«. Kongen takkede for det venlige, men desværre saa korte Ophold, som han haabede snart igen at kunne faa Lejlighed til at gentage. Under Opholdet havde Kongen med Interesse udtalt sig for at faa forskellige *kommunale Mangler* afhjulpet. Bl. a. havde han med stor Interesse omfattet Tanken om Anlæg af en *Telegraf* fra Aarhus over Ebeltoft til Grenaa og om at faa *Aaen gjort sejlbar* helt op til Grenaa, »hvilket den havde været i fordums Tid«. Borgerrepræsentant, Forvalter H. Bruhn, som var Entreprenør for Pramfarten paa Kolind Sund, og med hvem Kongen havde underholdt sig livligt om dette Foretagende og tilsagt til at give Møde om Søndagen, da Kongen agtede at aflægge Besøg ved Fannerup, modtog ved Afrejsen Dannebrogskorset af Hs. Majestæts egen Haand«[85]).

Fra Grenaa gik Køreturen til Mejlgaard. Den gamle Randers Landevej gik jo over Enslev. En gammel, brav Enslevmand, nu afdøde Gaardejer Anton Ottesen, har fortalt mig, at Skolebørnene under Lærer Rings Ledelse stod opstillet for at hilse paa Kongen, naar han kørte forbi, men da Rejseruten i sidste Øjeblik var blevet lidt forandret, blev det altsaa en stor Skuffelse for dem.

Kong Frederik var levende interesseret i arkæologiske Undersøgelser, og under Besøget paa Mejlgaard hos Jægermester Olsen aflagde han Besøg ved *»Mejlgaarddyngen«*. Det var jo endnu forinden Videnskaben helt var klar over denne Skaldynges Oprindelse og overordentlige historiske Betydning. Betegnende derfor er, at Grenaa Avis i Forvejen skriver, at Hs. Majestæt agter at »undersøge nogle sig der befindende saakaldte Kjøkkenmøddinger«. Lørdag aflagde de høje Gæster et Besøg paa *Benzon*, hvor Stamhusbesidder E. von Benzon havde beredt dem en meget festlig Modtagelse. Ved Middagen musiceredes af *Regimentsmusikken fra Randers*, som i den Anledning var forskrevet. Skaalen for Kongen ledsagedes af 27 Kanonskud. Paa en Mark

ved Siden af Gaarden var anlagt en Danseplads, hvor Regimentsmusikken efter Middagen spillede op for Beboerne, og »hvor Majestæten begav sig hen og morede sig over at tale med Bønderkonerne, og se sine Kavallerer i al Gemytlighed svinge Bønderkoner og Piger i en munter Dans«. Saaledes fortæller Grenaa Avis. Den mundtlige Tradition gaar ud paa, at ogsaa Kongen selv traadte Dansen med de Gjerrildpiger. Hen paa Aftenen begav det kongelige Selskab sig tilbage til Mejlgaard, ledsaget

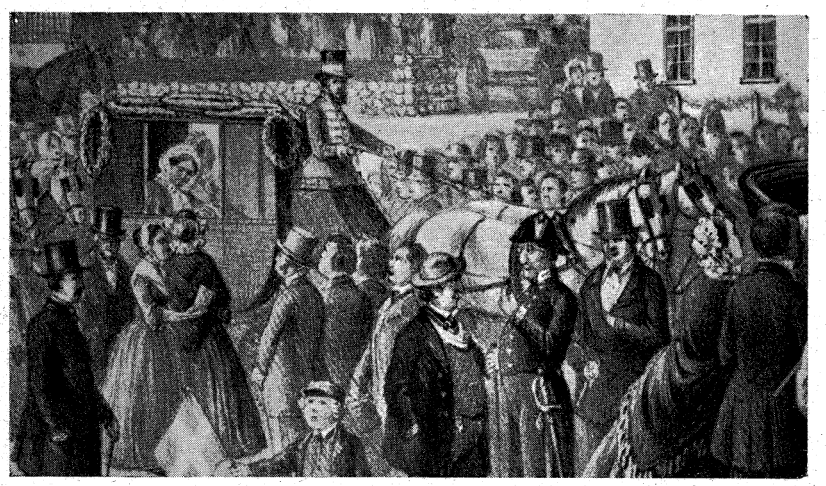

Fra Kongerejsen Juni—Juli 1861. Grevinde Danners Vogn. Udsnit af et samtidigt Litografi.

af Stamhusbesidderen til Hest. Paa Dansepladsen beværtedes Beboerne i et ved Siden af opført Telt og morede sig til langt ud paa Natten.

Søndag Formiddag ankom Kongen og Grevinden med Følge til *Fannerup*, hvor der spistes Frokost. Derefter saa de lidt paa Sundet, hvortil Forpagter Bruhn var tilsagt som særlig kyndig, og endelig tog Kongen nogle Udgravninger af Skaldynger i Øjesyn. Over Nimtofte kørte Selskabet derfra til Aarhus, hvor Opholdet varede et Par Dage.

Samme Dag som Kongen afrejste fra Grenaa, fandt *Folketingsvalget* Sted. Det gav til Resultat, at Chr. Bønløkke fra Aalsrode, der tilhørte »Bondevennernes Parti«, altsaa Datidens yderste Venstre, sejrede med 397 Stemmer over den ministerielle Modkandidat, Kammerraad Westergaard til Lykkesholm, som kun fik 364 Stemmer.

KRIGEN I 1864

Medens Treaarskrigen 1848—50 ikke direkte berørte Grenaa, fordi Begivenhederne kun fandt Sted paa Afstand og der ikke var Indkvartering i Byen, gik det helt anderledes i 1864. Selve Krigens Aarsager og Forløb maa vist forudsættes tilstrækkeligt bekendt, saaledes at en historisk Indledning er ufornøden.

I Marts 1864 havde Prøjserne været inde i store Dele af Jylland, men ikke i Randers Amt. *Efter Dybbøls Fald den 18. April tog Invasionen kraftigere fat.* Det var Tyskernes Ordre snarest muligt at besætte saa stor en Del af Landet som de kunde, inden deres Bevægelser standsedes af den *paatænkte Vaabenstilstand.* De i Jylland staaende fjendtlige Tropper samledes til et Korps under General Vogel v. Falkenstein, hvis Stabschef var den senere saa kendte Friherre v. Moltke, den Gang Generalløjtnant og Chef for Generalstaben, oprindelig dansk Kadet og dansk Officer.

Randers blev Sæde for den prøjsiske Regering for Nørrejylland, og v. Falkenstein havde en Tid selv sit Hovedkvarter i denne By.

De første tyske Tropper, som indtraf i Grenaa ankom *Tirsdag d. 3. Maj* om Eftermiddagen. Det var en lille Afdeling af *»Königin Augusta Garden«.* De besatte Byens Udgange, afsendte en Patrouille til Havnen, undersøgte de kongelige Kasser paa Toldkammer og Postkontor, der naturligvis fandtes tomme, men foretog sig ellers intet. Mandskabet fik Kaffe og Smørrebrød paa Raadhuset. Officererne spiste paa Gæstgivergaarden. Hvad der købtes i Butikkerne betaltes kontant. Om Aftenen forsvandt Prøjserne igen. *14. Maj* rykkede 700 Mand ind i Grenaa. Deraf skulde Byen selv have de 240 i Kvarter, medens Resten fordeltes i de nærmeste Landsbyer. I det hele indkvarteredes der i Egnen mellem Grenaa og Ebeltoft 2600 Mand. De holdt Skydeøvelser paa Hessel Mark og Hede. I den Periode maatte Skibe kun løbe ind i Grenaa Havn om Dagen, og Ladningen blev nøje gennemsøgt for at paase, at tjenestedygtigt Mandskab og Krigsmidler ikke førtes bort herfra. Heller ikke denne Afdeling forblev her længe. Efter en Uges Tids Forløb drog de alle herfra i øsende Regnvejr, men under fuld Musik af hele Regimentsmusikken, som bestod af 45 Mand. De bortdragende Tropper indkvarteredes i Egnen omkring Gl. Estrup. Den næste Indkvartering skete *i Juni.* Fjenden var her bl. a. paa Grundlovsdagen. 5. Junidagen var allerede den Gang en national Fest-

Grenaa Flyveblad.

Onsdag den 4. Mai 1864.

Medborgere!

Naar Fjenden staaer for Byens Porte, da bør smaalig Strid vige og Enighed mellem Alle træde i Stedet, fordi vi kun derved faae en moralsk Magt at støtte os til ligeoverfor den physiske Magt, der træder os imøde.

At denne Enighed bør have til Følge, at der ikke af Frygt gives efter for Fjendens ubillige Fordringer, om saadanne fremkomme, er en ligefrem Sag, og i de Mænds Personligheder, der paa Communens Vegne forhandle med ham, haves Garanti for, at Saadant ikke skeer. Men dette er ikke nok; vi maae Alle tilsammen være enige i, at den Modtagelse, Fjenden faaer, er ham et tydeligt og umiskjendeligt Vidnesbyrd om, at Alt, endog indtil det Ubetydeligste af hvad der ydes ham, ydes ham af den haardeste og bitreste Nødvendighed, fordi vi som Vørgeløse bøie os for den væbnede Magt. **Intet bør gives ham uden paa Forlangende.** Det gjælder her om ikke at undgaae nogle Ubehageligheder, som Enhver bør bære med Taalmod for Fædrelandets Skyld, men det gjælder om, at man under kold Høflighed viser en mandig Adfærd ligeoverfor Fjenden, for, om muligt, derved at paabyde ham Agtelse, fremfor Alt om at bevare Agtelsen for sig selv og om at man i Tiden kan have den trøstende Bevidsthed, at man i sin Holdning ligeoverfor Fjenden aldrig har tabt Pligten imod sin Konge, sit Fædreland og sin Nation af Syne.

Grenaa, den 4de Mai. — Efter indhentede paalidelige Oplysninger maae vi herved rette det i Mandagsbladet givne Referat om de tydske Troppebevægelser her i Egnen derhen, at nogle faa Cavalleriister i Løverdags Aftes havde været paa Jsmark (i Nærheden af Ebeltoft), men at de straks efter havde begivet sig tilbage til Hovedstyrken i Feldballe, hvor Feltvagter vare udstillede om Natten. I Søndags skal denne Styrke have trukket sig tilbage til Cols. — Jaaar Morges mødte Herredscontoiret heri Byen følgende Ladeseddel, dateret Thirstrup, 2den Mai, Kl. 2¼ Eftermiddag:

„En Afdeling Tydskere er for et Par Timer siden gaaet igjennem Egens ad Veien til Helgenæs. Der skjønnedes at være c. 40 Mand. En anden Afdeling passierede for 1½ Time siden Veien til Grenaa fordi Thirstrup Kro."

Denne sidste Afdeling indtraf herfra Byen samme Dags Eftermiddag imellem Kl. 2 og 3. Den bestod af nogle og 30 Mand af 4de preussiske Garderegiment „Königinn Augusta" under Premlt., Friherre v. Putlitz Commando, og henhørte til Oberst v. Potters Brigade. Efterat have besat Byens Udgange samt afsendt en Patrouille til Havnen, undersøgtes de kongl. Kasser paa Toldkammeret og Postcontoiret, der naturligviis fandtes tomme, og efterat Mandskabet paa Raadhuset havde nydt noget Smørrebrød og Caffe, medens Officererne søgte Gjæstgivergaarden, kjørte Alle bort omtr. Kl. 7. Med Undtagelse af et Par Vogne fandt ingen Udskrivning af Nogetsomhelst Sted; Alt, hvad de kjøbte i Boutiker og paa andre Steder, betaltes, og deres Opførsel var upaaklagelig i det Hele.

— En Mand, der igaar havde forladt Aarhuus, skal have udsagt, at h n langs hele Veien hertil ikke har seet nogen tydsk Soldat.

— I Aarhuus skal der, efter Sigende, kun ligge 1000 Mand tydske Tropper, hvorimod Randers indeslutter en Besætning af omtrent 6000 Mand.

— Vi leve her i denne Tid som i en Uverden, idet vi siden Tirsdag i forrige Uge ingen Post have havt.

Bekjendtgjørelser.

Løverdag den 7de Mai forstkommende, Kl. 10 Formiddag, afholdes ved Grenaa Havn offentlig Auction over en Ladning særdeles gode Fyrrebrædder fra 6 til 15 Fod og over et Parti Rug og Byg; hvilket herved bekjendtgjøres.

Grenaa, den 30te April 1864. **Lunøe.**

Onsdag den 11te Mai forstkomm., Form. Kl. 10½. Igaer Godseier **Lichtenberg** ved offentlig Auction i Hesiel Mose, bortsælge endeel Torvestjær, hvilket herved bekjendtgjøres. Mødested Hesiel.

Grenaa, den 4de Mai 1864. **T. Møller.**

Løverdag den 14de Mai forstkommende, Formiddag Kl. 10, lader Kjøbmand **Busse**, paa Grund af Vorteieiien af hans Handelsetablissement i Colind, bortsælge ved offentlig Auction i det til Kjøbm. Vogels Gaard hørende Pakhuus paa Lillegade i Grenaa et betydeligt Parti Manufacturvarer, bestaaende af Buckskin, Tvæel, Bider, Saroni, Mousselin, Sirts, Damask, Orleans, halv- og heluldne Toier, Silketoi, Mossingarn, Strimler, Gardinkryndser, Vorbug, Halstørklæder, Lommetørklæder, Shawler, Strømper, Handsker, Lærred, Dynevaar, Børnehuer, Sengetøier, Paraplyer, Cigarer, 1 Hængelampe, m. m.

Bekjendte vederhæftige Kjøbere tilstaaes Credit til 1ste October d. A.

Trykte Catalogeer ville fra den 9de Mai kunne erholdes paa Byfogedcontoiret.

Grenaa, den 30te April 1864.

T. Møller.

Mærk!

Børn kunne straks begynde at lære Begyndelsesgrundene i Læsning, Skrivning og Regning meget billigt af Madame N. M. Udsen.

En ny brun **Klædesfrakke** er paa Grund af indtrufne Omstændigheder billig tilsalg hos Skrædder Nielsen.

Trykt i Grenaa Bogtrykkeri.

I Krigens Tid var »Grenaa Avis«, den Gang Byens eneste Blad, forbudt. I Stedet for udsendte den saa nogle Gange om Ugen et Flyveblad med de vigtigste lokale og indenrigske Nyheder. Ovenstaaende Facsimile af »Grenaa Flyveblad« er for 4. Maj 1864, den Dag, da de første fjendtlige Tropper rykkede ind i Grenaa. ¾ Størrelse.

dag, ja vistnok paa en langt inderligere Maade end nu. *Prøjserne havde forbudt al dansk Flagning* paa denne Dag paa de Steder, som var besat af dem. Men Byens Borgere forsamledes paa Gæstgivergaarden til *Grundlovsfest med Fællesspisning*, og der var ikke sparet hverken paa Flag eller nationale Sange og Taler. »Grenaa Avis« skriver herom: »der holdtes Taler, der passede til Øjeblikkets Alvor. Hele Festen, der varede til den lyse Morgen, bar Præg af den Frimodighed, hvormed Indbyggerne saa Fremtiden i Møde«.

De prøjsiske Gardister, denne Gang af *Elisabeth Garden*, blev liggende her til Vaabenstilstanden udløb og drog saa bort. Man var her i Grenaa som over det ganske Land, klar over, at Krigens Genoptagelse vilde følge, man havde det faste Haab, at det kun vilde være et Tidsspørgsmaal, naar *England* greb til Vaaben mod Tyskland og dermed bragte Krigen til Afslutning. Det blev som bekendt en stor Skuffelse.

Da Vaabenstilstanden udløb d. 25. Juni udstedte General v. Falkenstein straks fra Randers en Befaling, som gik ud paa, at hele Jyllands *Administration* nu overgik til de allierede Prøjsere og Østrigere. Indvaanerne skulde rette sig derefter, alle Skatter og andre Afgifter skulde afleveres til den nye Administration. Der kom nu atter en Indkvartering i Grenaa. Bl. a. laa der en *Kystpatrouille* ved Grenaa Havn. Det var i dette Tidsrum, at den meget omtalte lille Espisode indtraf, ved hvilken den danske Løjtnant B. C. Aarøe med sit lille Strejfkorps Natten til d. 7. Juli overrumplede den prøjsiske Feltvagt ved Grenaa Havn. I hele den følgende Tid var Grenaa besat af større eller mindre fjendtlige Styrker. Prøjserne overtog Postkontoret, de anlagde en *Felttelegraf* til Aarhus, Raadhuset blev taget i Brug til Feltlazaret og Vagtlokale.

Den største Indkvartering indtraf ved Krigens Slutning. Aarsagen var, at efter en ny Vaabenstilstands Afslutning foretoges der Fredsforhandlinger i Wien. Men disse trak i Langdrag, fordi de danske Forhandlere krympede sig ved at gaa med til de tyske Krav om Grænsedragningen. For at *øge Trykket* paa Nørrejylland bestemte den prøjsiske Overkommando da at sende større Indkvarteringer til Købstæderne og stille et Vinterfelttog i Udsigt, kræve større daglig Naturalforplejning o. s. v., alt i den Hensigt at gøre Danskerne mere forhandlingsvenlige og rede til større Indrømmelser.

Den sidste og største Indkvartering i Grenaa indtraf Søndag

den 2. Oktober. Det var Konfirmationssøndag, og Præsten stod netop paa Prædikestolen, da Prøjserne med fuld Musik rykkede ind i Byen. Konfirmationshandlingen fremskyndedes, saa Folk snarest kunde komme hjem.

Det var atter en Bataillon af et *Garderregiment,* som ankom, denne Gang under Ledelse af Oberst Esbeck. De omskiftedes

Hjørnet af Købmandsgaarden Lillegade Nr. 47 (nu Købmand Nørgaards). Her havde Tyskerne deres Hovedkontor og Magasiner under Indkvarteringen i Grenaa.

senere med andre, men blev i fuld Styrke liggende indtil Fredsslutningen. *I Oktober Maaned* havde Byen da den største samlede Indkvartering under hele Occupationen. De indkvarterede fik paa Depoterne udleveret deres Naturalforplejning og skulde saa hos Kvarterværterne have Adgang til Køkken, saa de selv kunde tilberede Maden. Men de fleste Husmødre holdt ikke af at have disse fremmede til at rumstere i deres Køkkener og modtog derfor Varerne af dem og paatog sig Tilberedningen.

Den store Gaard paa Lillegade, nuværende Købmands Nørgaards, hvor Ejeren, den yngre Winding, et Par Aar før Krigen var gaaet fallit, stod ledig. Den var under hele Krigen overtaget af Fjenderne til *Kaserne,* Depot m. m. »Grenaa Avis« udgik ikke under Krigen, men i Stedet udsendtes nogle Gange om Ugen et *Flyveblad* med de vigtigste Krigsmeddelelser og lokale Nyheder.

Freden undertegnedes i Wien d. 30. Oktober. Avisen udkom fra 1. November atter som rigtigt Blad og meddelte d. 5. Novbr., at de prøjsiske Tropper, nemlig 2 Kompagnier af 3. Garderregiment samme Dag havde forladt Byen og var draget mod Syd paa Vej hjem.

Ingen lagde Skjul paa, at de fremmede Tropper under deres Ophold som Helhed havde opført sig upaaklageligt. Selvfølgelig kunde en saa stor Indkvartering i en saa lille By ikke undgaa at give Ulemper, men den jævne Befolkning havde ikke været udsat for unødige Plagerier, og navnlig de menige Soldater havde været diskrete og ikke paa nogen Maade virket udfordrende. Alligevel er det i høj Grad forstaaeligt, at Avisen ved Afskeden udtrykker Haabet om, at Byen ikke paany skulde blive besat af fjendtlig Militær. Det skete altsaa heller ikke i de næste 75 Aar.

Handelsbetjent Johan Frederik Møller, Søn af Købmand J. A. Møller paa Torvet. Den første Grenaaenser, som faldt i Krigen 1864. 3. Febr. ved Bustrup.

I Slutningen af Oktober bortsolgtes ved Auktion Restbeholdningen af Proviant, Sengesteder med Madrasser og Hovedpuder m. m., som Byen havde maattet anskaffe. Og lidt efter lidt gled Byens Liv atter ind i de tilvante Former. Sidst paa Aaret og i Begyndelsen af det næste afholdtes i Grenaa og i en Del omliggende Landsbyer Festligheder for *de hjemvendte Soldater.* Det var dels Velkomstfester for de hjemkomne, dels Mindefester for de mange, som blev derude og gav Livet for Fædrelandet. Endnu langt hen i 1865 træffer man i »Grenaa Avis« Dødsannoncer fra Hustruer eller Forældre om Mænd eller Sønner, som haardt saarede havde ligget paa fremmede Lazaretter, og først var døde længe efter Fredslutningen.

SKYTTEFORENINGEN

En af de Følger, Krigen i 1864 fik, var, at en national Bevidsthed vaktes til Live hos mange, og at Tanken om en Folkemilits kom frem. Der dannedes rundt i Landet *Skytteforeninger* med det Formaal at øve Borgerskabet i Vaabenbrug og at vedligeholde den allerede i Soldatertiden erhvervede Skydefærdighed. Hensigten med disse Foreninger var ganske aabenbart at danne en Slags frivillig Borgervæbning, som i paakommende Tilfælde kunde benyttes.

Borgervæbning i tidligere Tid. Tanken om saadanne Hjemmeværn var ingenlunde ny. Allerede i Middelalderen var det en Pligt for Købstædernes vaabenføre Mandskab at forsvare deres By, naar det gjordes fornødent, samt at deltage i det regelmæssige Vagthold om Natten. Derom er givet en udførlig Fremstilling i Gr. Bys Historie, Bd. A, Side 181 o. fl. Men det var den Gang *ikke en frivillig Sag, men en Pligt,* som var paabudt af Staten, og som Lensmanden skulde paase, at Borgerne ordnede paa tilfredsstillende Maade. Fra 1583 og fremefter er der for Grenaa Bys Vedkommende adskillige Aktstykker som belyser dette Forhold.[86])

Der har været Tidsrum, hvor denne Pligt har været forsømt, men helt har Borgervæbningen ikke været forsvundet. Saaledes fortæller Byfoged Aagaard i 1808, da det nye Raadhus paa Torvet var opført, at deri bl. a. ogsaa var indrettet et Kammer, som benyttedes »til den Del af Borgervæbningens Armaturs Bevarelse, som af Byen er anskaffet«.[87])

Og der er mundtlig Tradition om, at Borgervæbningens Mænd i 1830erne og 40erne mødtes til Vaabenøvelser. De havde ens Uniformskasketter, men benyttede iøvrigt deres sædvanlige Klædedragt. I en lang Aarrække i Tiden omkring 1800 var den særdeles ansete Købmand Rasmus Bang, *Kaptajn i Borgervæbningen.* I 30erne og 40erne nævnes Farver Jahnsen som Kaptajn.

Borgervæbningen havde Flintebøsser og stillede til *Øvelse ude i Hedebakkerne,* omtrent hvor nu »Klosterbakken« ligger. Under Øvelserne stod Farveren paa en Stol og kommanderede. Bagved var et Telt, hvor Madam Bagesen handlede med Forfriskninger.

Naar Farveren saa syntes, at Væbningen havde virket tilfredsstillende, lod han den stille op og affyre en sidste Salve. Saa kommanderede han: »Saa stormer vi«, og derpaa stormede hele Flokken ned til Madam Bagesens Telt, hvor der paa Farver Jahnsens Bekostning var opstillet Boller med Punch, med hvilken de gæve Krigere saa gjorde sig til gode. Derpaa fulgtes Kaptajnen hjem med Musik, og der udbragtes et Hurra for ham.[88])

Skytteforeningen i 1866. Vi vender tilbage til Tiden efter sidste slesvigske Krig, da Hjemmeværnene opstod under et andet Navn.

En Krigsinvalid M. C. Melhede fra Nykøbing S. holdt 1. Novbr. 1866 paa Raadhuset et Foredrag om Skyttesagens Be-

tydning. Der var straks Interesse for Sagen, og der dannedes en Komité med det Formaal at søge at faa oprettet en Skytteforening her i Grenaa. Man modtog Indmeldelse baade af *aktive og passive Medlemmer* ligesom man med Tak modtog Bidrag til Anskaffelse af Rifler.

Konstituerende Møde afholdtes paa Raadhuset Søndag Aften $^{2}/_{12}$ 66 Kl. 6. Til Kredsforstander valgtes Byfoged, Justitsraad G. Nyeborg. De øvrige Bestyrelsesmedlemmer var Garver Carl E. Petersen, Konsul N. L. Kock, Sadelmager Henriksen og Redaktør C. V. Færch.

Skydeøvelserne foregik paa Hessel Hede og maa være begyndt næste Foraar. Lederen var den unge Løjtnant af Reserven, Prokurator G. Neess, som netop i de Dage havde nedsat sig som Sagfører i Grenaa. Skydeøvelserne varede til Slutningen af Oktober og afsluttedes med en Præmieskydning.

Ved Slutningen af den anden Sæson *indviedes en Fane,* som var skænket af en Del af Byens Damer. Faneindvielsen foregik paa Raadhuset $^{20}/_{10}$ 1868.[89]) Det var en Søgendag ved Middagstid. Derpaa marscherede Skytterne til Pladsen paa Hessel Hede. Efter endt Skydning var der en festlig Fællesspisning »for Foreningens saavel bidragydende som aktive Medlemmer«. Efter Avisens Referat synes det, som om der ikke var Damer med.[90]) Sært nok, da det jo var dem, som havde skænket Fanen.

Ved næste Aars Generalforsamling $^{14}/_{3}$ 1869 erklærede Nyeborg, at han ikke kunde modtage Genvalg, hvorefter Løjtnant Neess valgtes til Formand. Kock og Færch genvalgtes. Nyvalgt blev den unge Lærer Reventlow, der snart skulde blive en af Byens fremtrædende Mænd i det offentlige Liv samt den ligeledes unge Fuldmægtig M. Hansen, som senere under Navn Schlanbusch blev Godsforvalter paa Benzon.

Hen paa Eftersommeren, Torsdag 9. Sept. 1869 holdtes en større Skyttefest. Der begyndtes Kl. 7 Morgen med den sædvanlige, aarlige Præmieskydning for Foreningens Medlemmer. Derpaa holdtes Præmieskydning om Brugsgenstande. Om Eftermiddagen var der *Fællesspisning* i et Telt paa Øvelsespladsen paa Hessel Hede. Sammesteds var der indrettet en *Danseplads.* Kl. 9 afbrændtes et Fyrværkeri og Kl. $9^{1}/_{2}$ sluttede Festen. Bestyrelsen averterede: »Adgang til Festpladsen tilstedes enhver anstændig klædt Person og koster 1 Mark. Skytterne betaler ingen Entre«.

»*Riffelskytteball*«afholdtes 9. Januar 1870 paa Hotel Grenaa, nuværende Skandinavien. Salen var smykket »med Grønt, Flag og krigerske Emblemer«, og det blev »et muntert af saavel ældre

som yngre Medlemmer med Damer talrigt besøgt Bal«. Ind mellem Dansene afsang man fædrelandske Sange. »Stemningen var i det hele taget hjertelig, og en mønsterværdig Orden herskede«.[91]).

Formodentlig har Riffelskytteballet givet Stødet til, at man optog Tanken om ogsaa om Vinteren at holde sammen paa Medlemmerne. Der begyndtes samme Aar i Februar med »*Vintersammenkomster*« om Søndag Eftermiddag i et Skolelokale i

Skytterne paa Heden 8/9 1867. I forreste Række er Nr. 2 fra Højre: Buntmager Bradsted. Nr. 3 Skoleinspektør Reventlow. Fra venstre liggende Nr. 2 Politibetjent Larsen. Lige bag ved ham Boghandler Vilh. Hansen.

Kommuneskolen. Det var *Foredrag, Taler* og *Sang,* man bød paa. Kateketen, Pastor Pedersen, holdt historiske Foredrag. En Gang »foredrog Sadelmager Birch velvilligst nogle Digte«.

Skytteforeninger i Omegnen oprettedes i de følgende Aar. En Kreds for Egnen Nord for Grenaa dannedes allerede i Sommeren 1870. Ved det grundlæggende Møde var en af Talerne Pastor Vilh. Beck, Ørum, der udviklede Skyttesagens Betydning og paaviste, »hvorledes denne Sag er forbundet med Friheden«.

Vilh. Beck holdt for Resten ogsaa ved Grenaaforeningens Fester Taler baade for Fædrelandet og for Skyttesagens Betydning for dette. Det har altsaa ikke alene været i Indre Missions Ærinde, at han kom til Grenaa, men ogsaa som national Taler. Det forklarer maaske, at en saa ivrig Patriot som Postmester Skjerbæk, der var Løjtnant og Veteran fra 3 Aars Krigen, blev en af Becks kirkelige Venner og sammen med flere Grenaaborgere om Søndagen kørte til Ørum Kirke for at høre hans Prædikener.

Skytteforeningen for Grenaa og Omegn talte nu i sit fjerde Leveaar 109 bidragydende (passive) Medlemmer, 45 yngre Skytter og 33 ældre Skytter (væsentligst Forstærkningsmænd). Der undervistes i Skydning, Exersits og Gymnastik, og hvert af disse Fag var undergivet en speciel Lærer. »Gevær-Exersitsen indøvedes efter det for Armeen gældende Reglement. Gymnastikundervisningen efter W. la Cours Haandbog i Gymnastik. Langboldspil er tilladt hver tredje Øvelsesdag«. For Udeblivelse uden anmeldt Grund samt for at møde for sent var der fastsat »lempelige Mulkter«. »Gentagne Forsømmelser straffes med Udelukkelse fra den aarlige Præmieskydning«.[92])

Naar saa dertil føjes, at man ogsaa optog Terrænøvelser, længere Marschture og Natmanøvrer, ofte i en fjernere Omegn, og at de »yngre Skytter en Gang ugentlig stillede paa Torvet Kl. 7½ til Exersits eller Terrænøvelser«, maa det vist siges, at der er gjort Rede for Skytteforeningens Virksomhed. Neess vedblev i en lang Aarrække at være dens Formand og Hovedleder. Sidst i 70erne skete der imidlertid det beklagelige, at Ejerinden af Hessel, Fru Lichtenberg, trak den i sin Tid med stor Imødekommenhed givne Tilladelse til at benytte Heden til Øvelse, tilbage. Foreningen maatte derfor foreløbig stille sin Virksomhed i Bero i nogle Aar (Juni 1877)[93]) og opløstes vistnok helt.

I 1880 meddeler Avisen, at der nu er stiftet *en ny Kreds med 40 Medlemmer,* men at Fru Lichtenberg vedblivende nægter Kredsen Tilladelse til at benytte Heden.[94]) Forholdet maa dog være blevet ordnet, men i 90erne har Kredsen atter i nogle Aar »ligget stille«. Endelig *i 1903 kaldtes den igen til Live,* indmeldtes i Amtssammenslutningen og har siden eksisteret i den Form, som kendes af Nutiden.

Fugleskydning. Skydning af en betydelig anden Art holdtes af »*Fugleskydningsselskabet for Grenaa og Omegn*«. Det stiftedes paa et Møde, som holdtes 10/6 1871 paa Hotel Dagmar. Indbyderne var bl. a. Apoteker Hoffmeyer, Kancelliraad Lütken og Købmand Nobel. Førstnævnte blev Formand og Lütken Kasserer.

Hvert Aar ved Midsommertid samledes Medlemmerne, ca. 50 i Tal, til Fugleskydning. Det synes, som om de oprindelig mødtes paa Torvet og derfra marcherede til Enslev Skov. Ret snart blev det imidlertid Skik, at Samlingsstedet blev *ved Bryggeriet,* og at man Kl. 6 kørte derfra pr. Vogn og med Musik i Spidsen *til Enslev Skov,* som den Gang ejedes af Proprietær Acton Wester-

gaard, Djursgaard. Straks efter Ankomsten samledes man til en lille højtidelig Indledning, og derpaa tog man fat paa at skyde efter Fuglen, der var opstillet paa en Høj i Skoven, saaledes at Skudretningen gik mod Nord gennem en Slugt. I Forvejen var Egnens Folk gennem Annoncer i Bladene varskoet om, hvad der forestod, saaledes at de kunde tage sig selv i Vare og holde Kreaturerne inde. Ved Middagstid holdtes Pause, i hvilken man spiste Frokost i et Telt paa Pladsen. Gæstgiver

Den første Fugleskydning ved Stranden 30. Juli 1907. Hartmann Sørensen holder Skjoldet med Sølvtøjet, Emil Lassen den af Zebitz malede Fane.

Lunning var Foreningens Vært og sørgede godt for, at ingen gik hverken sulten eller tørstig fra Dagens Anstrengelser. Naar Skydningen ved Aftenstid var tilendebragt, spiste man Middag. Derefter var der Præmieuddeling, og ud paa *Aftenen kom Damerne til Stede,* hvorefter Dansen gik med Liv og Lyst til Kl. 2, da Festen sædvanligvis sluttede, og Hjemturen kunde begynde.

I Slutningen af 80erne blev Djursgaard solgt, og den følgende Ejer var ikke stemt for at give Tilladelse til, at der holdtes Fugleskydning. Selskabet indstillede sin Virksomhed og opløstes af sig selv.

I 1907 fik en Kreds af Senior-Gymnaster imidlertid Plan om at kalde Fugleskydningsselskabet til Live. $^{20}/_{6}$ *1907 stiftedes Selskabet* med samme Program som det gamle. Skydepladsen blev ikke længere Enslev Skov, men *Stranden,* først Nordstranden ved Kalkbakkerne, senere Sydstranden. Og indtil de allersidste Aar har Musikken paa Fugleskydningens Dag gaaet gennem Gaderne, tidligt om Morgenen og vækket Borgerskabet med den gamle Skydebrodermelodi:

O, hør, du gode gamle Borger,
vil du aldrig vaagne mer, vaagne mer — o. s. v.[95])

TO ILDEBRANDE I OPLANDET

Branden i Aastrup Natten 14.—15. Juni 1865.

Medens Grenaa By i 18. Hundrederne kun havde forholdsvis smaa Brande, var to af de nærmest liggende Landsbyer i Aarhundredets sidste Halvdel hjemsøgt af alvorlige Brande, Aastrup Natten mellem 14.—15. Juni 1865 og Enslev d. 31. Maj 1887.

Ilden i Aastrup opstod imellem Kl. 1 og 2 i Rasmus Greves Gaard vistnok i Ladebygningen. Den opdagedes af en Karl, der vaagnede ved, at Ildgnisterne regnede ned over ham. Kun med Nød og næppe blev Gaardens Beboere reddede, hvorimod hele Besætningen indebrændte. Inden Hjælp kunde komme til Stede, bredte Ilden sig til Rasmus Udsen og Knud Nicolaisens Gaarde, der nedbrændte. Her blev dog de fleste af Dyrene reddet. Men R. Udsens Karl omkom under Forsøg paa at redde den sidste af Hestene.

Man stod til en Begyndelse ganske uforstaaende med Hensyn til Ildens Opstaaen. Det viste sig senere, at den var paasat af en ung Pige fra Grenaa Havn. Hun hed Hansine Andreassen, var 21 Aar gammel og Datter af Skipper Andreassen. Hun angav sig selv under en Samtale, som Politimesteren havde med hende. Som Bevæggrund angav hun, at hun vilde bort fra Hjemmet hos Forældrene, hvor hun »mente sig behandlet som Skumpelskud«. Tillige angav hun, at hun »fra den tidligste Ungdom havde været lidenskabelig i Kønsdrift, og at hun hjemme savnede Lejlighed til at tilfredsstille sine Udsvævelser i den Retning«. Pigen blev indlagt til Observation paa Sindssygeanstalten ved Aarhus, men erklæredes tilregnelig. Dommen faldt $^{19}/_{5}$ 1866 og lød paa Dødsstraf. I Erstatning til Assuranceselskabet idømtes hun at betale 6891 Rdl. Da det ikke ses, at hun er blevet henrettet her, maa hun rimeligvis være blevet »benaadet« med livsvarigt Fængsel.[95b])

Enslev Bys Brand d. 31. Maj 1887.

Den anden Brand, som var af langt større Omfang, men som dog heldigvis ikke krævede Menneskeliv, var Enslevs, som fandt Sted en Snes Aar senere, 3. Pinsedag Tirsdag d. 31. Maj 1887.

Ilden opstod kort efter Middag, mens Folkene i Gaardene sov deres Middagssøvn. Fra Grenaa kunde man se en tyk, sort Røgsky komme hvirvlende ind over Byen. Det hed sig straks, at det var Enslev By, som brændte. Snart valfartede Folk i store Flokke, kørende, ridende og gaaende ud til Brandstedet.

Et Øjenvidne fortæller i »Grenaa Folketidende«: »Det var et frygteligt Syn, der frembød sig, da man kom derud. Røgen vældede en i Møde, sort og kvælende, saa man næppe kunde trække Vejret, og Flammerne slog op omkring, hvor man saa hen. Hele Enslev By stod bogstavelig talt i et Flammehav. Hist og her stod der en Skorsten eller de nøgne, sorte Mure. Det var Resterne af Gaardene. Af hele Byen var dog kun en Gaard, Skolen og et teglhængt Hus tilbage. I Løbet af et Kvarter var hele den øvrige By, 10 Gaarde og 4 Huse, omspændt af Luerne, og ethvert Forsøg paa at frelse dem var aldeles frugtesløse. Det eneste, man kunde, gøre var at søge at redde den sidste Gaard fra ogsaa at blive antændt. Ilden opstod i det vestlige Hjørne af Byen, og da Vinden førte Gnisterne hen over Gaardene, der var tækket med knastørt Straa, stod i et Øjeblik de fleste Gaarde i lys Lue.

De brandlidte Familier arbejdede, saa de var nær ved at segne for at redde, hvad der kunde reddes. Her løb Piger og Koner med Sengeklæder, Køkkentøj, Klæder o. s. v., der kom Mændene slæbende med Klædeskabe, Dragkister og hvad de ellers kunde faa fat paa. Ret megen Tid var der imidlertid ikke til at redde, saa det var kun de aller mest vigtige og værdifulde Ting, der frelstes.

Grenaa Sprøjte under Ledelse af Brandkaptajn Starck kom til Stede, saa snart Forholdene tillod, men der var jo kun lidt at udrette. Før Aften var hele Enslev en rygende Ruinhob. Midt imellem alle de nedbrændte Gaarde stod kun de to reddede, tegltækte Bygninger. Alle de andre Gaarde og Huse havde været *tækket med Straa*. Det var af den Grund, at Ulykken fik et saa uhyre Omfang, naturligvis i Forbindelse med Vinden, som var saa stærk, at man paa Gaderne i Grenaa kunde opsamle forkullede Træstykker, som var ført den 3 km lange Vej.

Brandens Aarsag blev aldrig opklaret. Selv da den berømte eller berygtede »Sylowske Brandkommission« senere kom til Egnen løstes Gaaden ikke.

Kirkens indre Ombygning i 1865—66.

Gennem en Række Aar havde Kirkesynet paapeget flere og flere Mangler baade ved Kirkens Indre og Ydre. I Sommeren 1863 var det endelig kommet saa vidt, at Bygningsinspektøren for Jylland havde stillet en Række positive Forslag til en grundig indvendig Restaurering af Grenaa Kirke. Denne var bifaldet af Kirkeinspektionen og derefter indsendt til Kultusministeriet,

som godkendte Planen. Alt var rede til at bringe den til Udførelse, da de tunge Skyer viste sig mod Syd. Kong Frederik VII døde, og Krigen med Prøjsen og Østrig udbrød. Under disse Forhold var der selvfølgelig ingen Stemning for at tage fat paa Kirkebyggeriet. Først efter Krigens Slutning optoges Planerne.

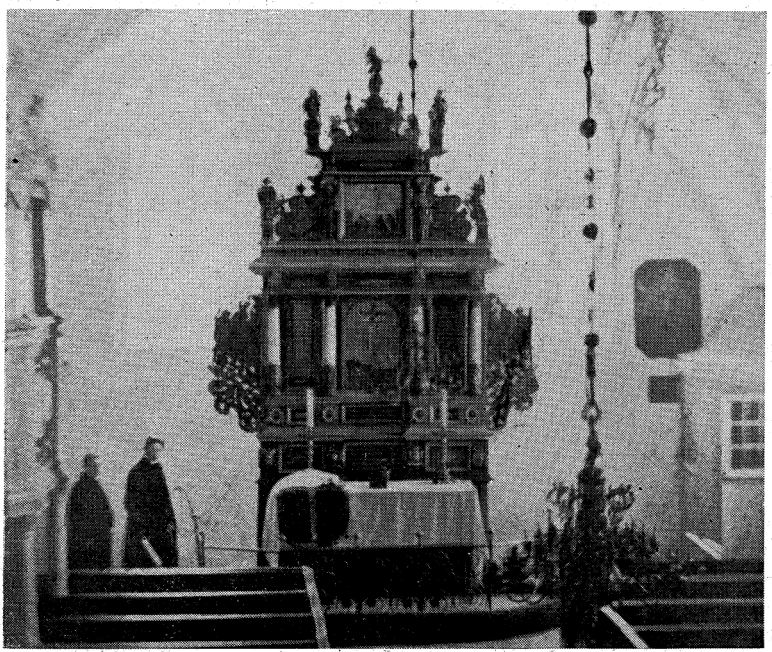

Koret i Grenaa Kirke i 1865 før Restaureringen. Til højre ses et Stykke af den ene af de gamle Skriftestole, lavet efter Branden i 1649. I venstre Side ses det yderste Hjørne af Kirkens nordre Pulpitur. Personerne er Arkitekt Petersen, som havde den daglige Ledelse af Arbejdet, og Pastor Dantzers Søn.

I Maj 1865 indkaldtes Tilbud, og Arbejdet begyndte. I Februar 1866 toges Kirken atter i Brug. Restaureringen var i alle Enkeltheder planlagt af kgl. Bygningsinspektør Walther, som havde Overopsyn med Arbejdets Udførelse. Istandsættelsen foretoges saa grundigt, at hele Kirkens Indre efter denne fremtraadte i en helt ny Skikkelse. Samtiden fandt, at alt var udført saare godt. Moden skifter jo, og Eftertiden syntes, at Walther var gaaet lovlig radikalt til Værks og lovlig haardhændet havde ført alt tilbage til dets formodede oprindelige Udseende. Men det kan ikke nægtes, at det var et stilfuldt, enkelt og tiltalende Kirkerum, der var skabt, da Walther afleverede Arbejdet. I 70erne foretoges en lige saa grundig *ydre Restaurering,* hvorved Kirken forsynedes med Spir og Kamgavle og Murene delvis

ombyggedes. Ogsaa denne Restaurering, der egentlig var en delvis Ombygning, planlagdes og lededes af Professor Walther. Da den var færdig, fremtraadte Kirken som en stilren Genfødelse af en gotisk Kirkebygning og som et Symbol for den By, som var ved at udvikle sig. Kirkens Ombygning vil blive omtalt i Enkeltheder i en selvstændig Artikel om Grenaa Kirke. Den anføres derfor kun her i korte Træk af Hensyn til den historiske Sammenhæng.

Grenaa Kirke ca. 1865 umiddelbart før den indre Restaurering begyndte. Billedet taget fra Storegade.

D. GRENAA I 70ERNE

DET STORE TIAAR I BYENS HISTORIE

APOTEKER HOFFMEYERS PERIODE

Tiaaret fra 1870—79 er uden Tvivl den Periode i hele Byens Historie fra Middelalderen til Nutiden, hvor de største Opsving er grundlagt og de vigtigste rent ydre Begivenheder er sket. Dette Tiaar danner Indledningen til, at Byen fra *den gammeldags Idyl*, hvori den henlaa, man kunde næsten sige uberørt fra Holbergtiden efter de store Brande omkring 1750, begyndte at vikle sig ud af Svøbet og komme i livligere Kontakt med Omverdenen.

Det er den Periode, hvori baade det offentlige og det private *Byggeri* begyndte at omforme Byens Udseende. Det er den Periode, hvori det fuldkomment *landlige Præg forsvandt,* som Byen havde haft ved at alle Grundejerne var Koholdere, og at en Skare paa ca. tre Hundrede Køer hver Morgen, Middag og Aften i løs Drift drog igennem Byens Gader frem og tilbage fra *Fælleskæret,* hvor de vogtedes af Byhyrden.

Af Byggeri i det nævnte Tiaar bør først og fremmest nævnes, at den indre Restaurering af *Kirken,* som havde fundet Sted i 60erne, nu i Aarene 1874—75 efterfulgtes af en ydre. Man kunde næsten kalde det en Ombygning, idet den fuldstændig forvandlede den gamle, hvidkalkede, landsbyagtigt udseende Kirke uden Spir til en stilren Købstadkirke med røde Munkestensmure, Kamgavl paa Endemure, Sideskib og Taarn og med højt Spir.

Torvet skiftede Udseende, ved at *Sprøjtehuset,* der laa som Raadhusets Nabo mod Øst, i 1879 fjernedes, og Pladsen blev lagt til Torvet. Et *Arresthus* byggedes samtidig fra Raadhuset mod Nord over imod Mogensgade. En moderne og vel indrettet *Fattiggaard* opførtes samme Aar bag ved den gamle forfaldne Fattiggaard paa Nørregade i dens store Have, som vendte mod Øst, ud imod Markerne.

En lang Række »moderne« *Forretningsbygninger* med virkelige Butikker og »store« Ruder opstod paa Storegades søndre

Side, hvor omtrent alle Ejendommene fra Nr. 11 (nu »Biografen«) og ned til »Svinetorvet« nu Nr. 19 »Messen«, i dette Tiaar ombyggedes.

Endvidere forsvandt som lige berørt *Kvægdriften* fra Gaderne derved, at Byen gennem en Aarrække afkøbte Grundejerne deres Ret til at holde Køer i *Fælleskæret.* Dette opdyrkedes og deltes

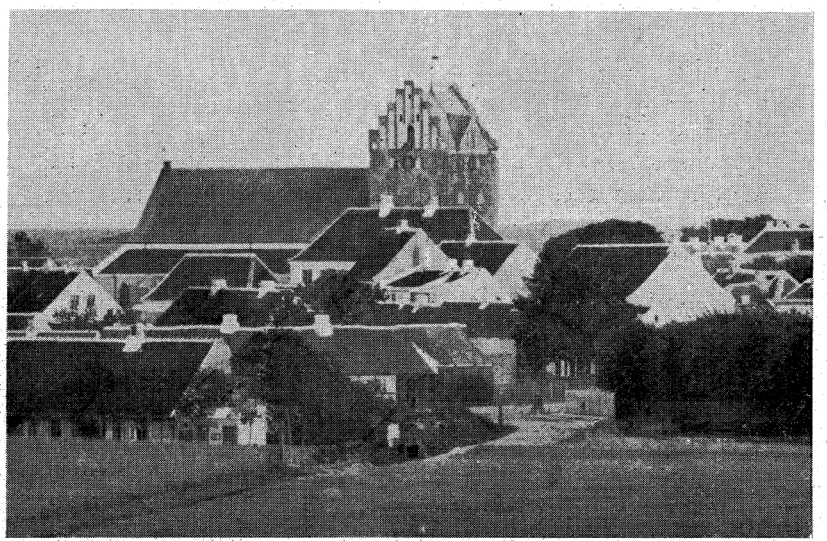

Grenaa By set fra Bakken bag ved Nytorv (»Rosenbakken«) omkring 1870. I Baggrunden ses Kirken, Lige under Taarnet ses Raadhuset med de to hvide Skorstene. Til venstre derfor Taget af Sprøjtehuset uden Skorstene.

i større Parceller, som udlejedes og for en stor Del anvendtes til Agerjord og Høbjergning. Tallet af Kreaturer, som daglig passerede gennem Byen, formindskedes paa den Maade meget stærkt. Fra 1/1 1878 var det forbudt at lade løsgaaende Køer gaa igennem Gaderne.

Paa en betydelig Del af det inddragne Fælleskær anlagdes et stort nyt Anlæg, *»den nye Plantage«,* der som et smukt, grønt Bælte i Løbet af den næste Snes Aar kom til at omslutte Byen mod Vest og Syd og give baade Læ og Skønhed.

Et Par smaa *kommunale Reformer* af nogen praktisk Værdi bør lige nævnes: Petroleumsgadelygterne, som indførtes i 1870, og den autoriserede Natrenovation i 1879.

Gadelygter var ikke noget helt nyt i Grenaa. I Vinteren 1859 opstilledes de første *Tranlygter* her i Byen. Det var samme Aar, som *Viborg og Vejle indførte Gas* som Gadebelysning, og det var vistnok fra en af disse Byer, at Grenaa købte nogle af de brugte Lygter. Borgerrepræsentationen var endda saa forsigtig,

forinden den skred til en saa uhyre Reform, at sammenkalde Skatteyderne til et Møde for at spørge om deres Stilling til denne Flothed, som jo vilde forhøje Skatten en Del. Foruden Lygternes Køb skulde Lygtetænderen have 60 Rdl. om Aaret, og desuden regnede man med 3 à 5 Tdr. Hvaltran aarlig til Brændeolie. — En Indsender i Gr. Avis siger meget spydigt, at

Storegades øverste, sydlige Husrække før den i 70erne helt ombyggedes. Huset med Porten og Trækvognen er Nr. 3. (Købmand Henning) nu Gartner Rasmussen. Nr. 5 Huset med den høje Trappe (Købmand Henning) nu Banken. Nr. 7 (Pastor Dantsers Præstegaard) nu Hjørneejendommen med Købmand Brændstrups Butik. Nr. 9 (Købmand Holstvig) nu Afholdshotellet. Nr. 11 (Bager Wissing) nu Biografteater. Nr. 13 Købmand Harboes, som var den første, som ombyggedes allerede i 1857 (nu Købmand S. H. Bager).

Borgerrepræsentationen hellere skulde have spurgt Indbyggerne, om de i det hele taget ønskede, at man skulde købe de gamle Tranlygter i Stedet for at belyse Byen med Gas.[96]) Naa, Skatteyderne blev hørt, Borgerrepræsentanterne overbeviste dem om, at det var i Byens Interesse at købe Lygterne, og fra næste Vinter straalede en god halv Snes Tranlygter i Byens Gader. Nu i 1870 anskaffedes *Petroleumslygter,* og de gamle Tranlygter averteredes til Salg til Brug i Gaarde o. l.[97]) 25 Aar senere fik Grenaa et Gasværk og dermed ogsaa *Gaslygter* paa Gaderne.

Den anden Reform angik *Natrenovationen.* Den havde hidtil ganske primitivt foregaaet saaledes, at hver Husejer privat havde maattet sørge for Tømning af sine Latriner. I 1879 med-

delte Borgmester Krabbe i Aviserne, at fra Midten af Oktober »forventes paabegyndt en autoriseret Natrenovation. Den udføres af Vognmand H. Meinche for en Betaling af 4 Kr. om Aaret pr. Latrin«.

Denne Ordning vedblev, indtil Byraadet i 1893 vedtog at lade al Renovation overgaa til Kommunens Besørgelse. En halv Snes Aar efter begyndte de første W. C. Anlæg at fremkomme. Dampvæveriet søgte om Tilladelse til Indlæg i en Fabriksbygning og fik den i 1906 efter meget store Betænkeligheder i Byraadet. Som Nummer 2 kom Købmand Chr. Vogel, som i 1907 fik Tilladelse til Installation i den nye Bygning paa Torvet.

70ernes tre Hovedforetagender.

Men først og fremmest er 70erne det Tiaar, hvor 3 store Foretagender udførtes, som var Indledningen til et meget mærkbart »Opsving« for Byen: *Kolindsunds Udtørring,* Bygning af *en ny Havn* og Anlæg af *en Jernbane fra Randers til Grenaa.* Og endelig vil vi se lidt paa Byens aarhundredgamle Forbindelseslinier med Omverdenen, *Landevejene,* som ogsaa i 70erne fik en helt ny Skikkelse, baade ved Makadamisering og ny og kortere Retning.

Alle de førstnævnte 3 store Foretagender hører helt og fuldt 70erne til. Men det skal ikke skjules, at de alle tre havde været stærkt paa Tale i det foregaaende Tiaar. Det var et almindeligt Krav og Ønske, at de skulde komme. Spørgsmaalet var blot, i hvad Rækkefølge, de skulde tages, og hvorledes de skulde komme i Gang.

Der holdtes store Møder med flere Hundrede indbudte Deltagere baade fra Byen og fra Omegnen, og der nedsattes baade en privat Havnekomité og en Jernbanekomité til at forberede Sagerne. Sidstnævnte Komité kom til at bestaa af 7 Medlemmer, hvoraf fra Grenaa Apoteker Hoffmeyer, Godsforvalter Lütken og Købmand Nobel. Formand blev Proprietær Carøe, Skærvad, der var Landboforeningens Formand.

Som man ser var der altsaa fuldt af store Planer allerede ved Indgangen til Halvfjerdserne. De blev ogsaa alle bragt til Udførelse i dette Tiaar. Men navnlig om de to største af dem, Udtørringen af Kolindsund og Bygningen af en Havn, gælder, at *Udgifterne* paa Grund af en Række betydelige Uheld *voksede til næsten det dobbelte* af de kalkulerede Summer. Derved blev det økonomiske Udbytte, man havde ventet af dem, en Skuffelse. Baneanlægget, som aabnedes i 1876 og Aaret efter ogsaa fik

Forbindelse med Aarhus, bragte Byen ud af dens hidtidige Isolation og i *Forbindelse med Omverdenen.* Men det lader sig ikke skjule, at det samtidig trak adskilligt af Byens Oplandshandel hen til de 2 store Nabobyer, som var Banens 2 modsatte Endepunkter. *80erne og 90erne blev ikke den glimrende Tid, man havde ventet sig. Tværtimod!*

Men det staar alligevel fast, at 70erne var det Tiaar, da *Byen voksede ud af Svøbet,* da Forandringen fra Bindingsværks-Idyllen til den moderne By i Grundmur begyndte, og da Forbindelsen med Omverdenen, baade paa godt og paa ondt, med dens Fordele og Ulemper, blev skabt.

Skulde man fremhæve en enkelt Person, som mere end nogen anden staar som den førende i denne Periode, maa det uden Tvivl blive:

Apoteker Fr. Hoffmeyer. Han kom til Grenaa i 1867, idet han købte Apoteket paa Torvet efter Apoteker C. F. Dahl, som rejste til København.

Fr. Hoffmeyer,
Apoteker i Grenaa 1867—1902.
I 70erne og 80erne Byens mest initiativrige Mand.

Længe varede det ikke, før den unge Apoteker satte sit Præg paa en Mængde Sager og stod i Spidsen for næsten alle de Foretagender, som saa Lyset i Grenaa baade i 70erne og 80erne. Hoffmeyer havde et frisk og uhildet Syn paa Sagerne. Han havde en overordentlig Arbejdsevne og Arbejdslyst. Dertil kom et betydeligt Talent til at faa Folk interesseret for en Sag, faa den sat i Gang og ført til Ende. Der er efter min Mening intet i Vejen for, at man kunde kalde *70erne og 80erne i Grenaa Bys Historie for Apoteker Hoffmeyers Periode.*

DE NYE LANDEVEJE
AARHUS—GRENAA OG RANDERS—GRENAA

To Foretagender, som var af ikke ringe Betydning for Grenaa By, og som afsluttedes i 70erne var de nye Landeveje henholds-

vis fra Grenaa til Randers og fra Grenaa til Aarhus. De havde været projekteret længe, og var paabegyndt paa Strækningen fra de to store Nabobyer, men havde derefter ligget stille i mange Aar.

Randers—Grenaa Landevejen. Tanken om denne gaar helt *tilbage til 1847.* I dette Aar havde Amtsraadet forhandlet om Sagen, udstukket en Linie og under $^{15}/_{11}$ 1848 faaet Ministeriets Sanktion foreløbig for *Stykket fra Randers til Gl. Estrup.* Dette Arbejde blev paabegyndt og fuldført i den nærmeste Tid derefter. »Da der [af Aarsager, som ikke nu kendes], ikke kunde foretages noget Arbejde paa Stykket mellem Gl. Estrup og Grenaa i de første Aar derefter, indskrænkede man sig i Amtsraadet foreløbig til dette Stykke«.[98]) Men i 1858 blev Linien mellem Gl. Estrup og Grenaa over Ramten, Ørum, Mastrup og Kirial *»paany undersøgt og forhandlet«.* Der holdtes et Møde baade i Nimtofte og i Grenaa, hvor der forhandledes baade om den *nordlige* Linie [altsaa den nuværende] og om en *sydlig* Linie over Nimtofte. Der skete ingen egentlig Afstemning, men de forskellige Udtalelser førtes til Protokols. Paa Grundlag af disse vedtog det samlede Amtsraad i August 1858 at indstille den nordlige Linie, og Indenrigsministeriet meddelte Approbation paa den under $^{4}/_{12}$ 1858.[99])

Til Trods for denne Godkendelse af den nye Vejs Anlæg videre frem *skete der i den næste halve Snes Aar intet i Sagen.* I 1868 begyndte saa en Agitation fra Ørum og andre Sogne, som laa ved den projekterede nye Vej, for at faa Arbejdet optaget. Til Gengæld arbejdede Sognene ved den gamle Landevej paa at faa denne bibeholdt som Hovedlandevej. Man prosterede imod den paatænkte Forrykkelse af Landevejen saa langt mod Nord. Man henledte Opmærksomheden paa, at der paatænktes anlagt *en Jernbane Randers—Grenaa,* og at denne passende kunde lægges i Nærheden af den paatænkte Linie og derved skaffe de nordlige Kommuner en god Forbindelse baade mod Øst og mod Vest uden derved at skade Egnen ved den gamle Vej.

Paa Kortet Side 153 er vist Forløbet baade af den gamle Vej til Aarhus og til Randers. Jeg skal blot lige nævne, at Randersvejen ved Dyrbak Skovridergaard i Løvenholm Skov drejede i en stor Bue mod Syd over Nimtofte, Thøstrup, Gammel Mølle, Skærvad Mølle til Enslev. Dér passerede den tæt Nord for Sundet og fortsatte til Grenaa. Vejen eksisterer i Hovedsagen endnu som Bivej.

Udsnit af »Kort over Dronningborg og Kaløe Amter under det kgl. Videnskabernes Societets Direction tegnet af O. Warberg 1789, stukket af N. Angelo 1791«. — Det er det første paa virkelig Landmaaling og trigonometriske Beregninger fremstillede Kort over Djursland. NB. De fuldt optrukne Linier er de gamle »Landeveje« henholdsvis til Randers, Aarhus og Ebeltoft. De punkterede Linier er »de mindre Veje«. Det skraverede Stykke mellem Greenaae—Fugelsang og Sundet er Grenaa og Aalsø Enge.

Arbejdet genoptages i 1870. I Vinteren 1869—70 indsamledes fra Grenaa og en Række Sogne langs den udstukne Linie Underskrifter paa en *Henvendelse til Indenrigsministeriet.* Man betonede, at Amtsraadet umuligt kunde have Ret til at tilsidesætte den en Gang fattede Beslutning. Man anmodede Ministeriet om at paalægge Amtsraadet uden længere Ophold at lade det besluttede Landevejsanlæg fra *Dyrbak til Grenaa* komme til Udførelse i Overensstemmelse med den i 1858 vedtagne og af Ministeriet fastslaaede Linie.

Foranlediget af denne Henvendelse foranstaltede Amtsraadet et Møde i Grenaa $^{26}/_{6}$ 1870 under Ledelse af Amtmanden, Kammerherre Rosenørn. Hertil var indkaldt Repræsentanter fra Grenaa og fra de paagældende Sogne. Paa Spørgsmaal om, hvorvidt man ønskede den ovennævnte Plan bragt til Udførelse, svarede Grenaa Byraad og samtlige Landkommuner med Undtagelse af Fjellerup, Nimtofte-Thøstrup og Koed-Mariemagdalene Ja.

Der blev straks taget fat paa Afstikning af Arealet, hvor den nye Vej skulde gaa, og Arbejdet optoges med fuld Kraft. Allerede i Sommeren *1871 var man inde ved Plantagen ved Grenaa.* Hidtil havde Randers Landevejens Indløb i Grenaa By gaaet *direkte ind i Lillegade.* Nu var der Røster fremme om, at dette burde forandres, saaledes at den kom til at gaa ind i Storegade, som var Hovedgaden. I Avisen blev skrevet baade for og imod. Amtvejvæsenet gik saa en Middelvej og lod den nye Chaussé gaa midt imellem og dele sig i to umiddelbart ved Byen med en Gren til Lillegade og en til Storegade. Paa den Maade blev Adgangen til de to Gader lige god.

Men ved at Vejen saaledes flyttedes en Snes Meter mod Syd, fremkom en lang spids Trekant ved det ældste Lystanlæg. Der var i Byen Enighed om, at man ønskede at erhverve dette Jordstykke for at lægge det til Plantningen, som i høj Grad trængte til Udvidelse. Det skete ogsaa. Den sydligste Tredjedel af det gamle Anlæg ligger altsaa paa den gamle Landevejs Grund.

Aarhus—Grenaa Landevejen. Den Aarhundreder gamle Landevej mellem Aarhus og Grenaa havde ligesom Randersvejen paa den sidste Halvdel ind mod Grenaa et helt andet Forløb end den nuværende. Indtil Skjødstrup gik den som nu. Derfra drejede den mod Syd over Vosnæs Pynt og gik ved Gammel Løgten helt ude ved Vigen. Der-

fra over Rønde, hvor den drejede mod Nord over Rostved, Maarup Vad, Nødager, Albøge, Lyngby, Fladstrup, Vejlby, Hessel til Grenaa. Paa Kortet Side 153 ser man ganske tydeligt Vejens Forløb paa den Del, som ligger nærmest ved Grenaa, altsaa fra Lyngby over Fladstrup og Vejlby. Det vil ses, at Vejen tæt Syd for Hessel drejer over paa den nuværende Vej til Katholm og derfra i et skarpt Knæk gaar mod Nord mod Grenaa, men har et mere østlig Forløb end den nuværende.

Vejarbejder i 50erne. Det synes, som om Vejens Omlægning allerede er begyndt i Slutningen af Halvtredserne. Der averteredes f. Eks. fra Amtsvejinspektør Meyer, Kalø, under $^{15}/_{12}$ 1859, at »den i Aar chauserede Strækningen af Aarhus—Grenaa Vejen mellem Lund og Aalsø nu er aabnet for Færdselen, og at tilsvarende Strækninger *af den ældre Vej, som ikke længere benyttes, vilde blive afkastede*«.[100])

Det er muligt, at det kun drejer sig om mindre Ændringer. Men det sandsynligste er, at Arbejdet ligesom paa Landevejen til Randers er paabegyndt, men har ligget stille en halv Snes Aar. Selve *Fuldførelsen af den nye Vej til Grenaa* fandt i hvert Fald først Sted hen mod 1870.

I December 1868 meddeler Vejinspektøren, »at den i Aar chauserede Strækning af Aarhus—Grenaa Landevej over Aalsø og Hessel Marker nu er *udlagt til Brug*«.[101])

I Begyndelsen af 1869 averteres, at »efter at den nye Aarhus—Grenaa Landevej over Aalsø Bys og Hessel Hovedgaards Marker er udlagt til almindelig Brug, er det ved en 8. December 1868 afholdt Taksationsforretning over de til bemeldte Landevej afgivne Grundstykker blevet bestemt, at den *ældre Landevej mellem Aalsø By og det saakaldte Røde Led* fra 1. Marts 1869 ganske skal *nedlægges* med Undtagelse af, at den paa en Længde af ca. 400 Al. fra Aalsø By[102]) omdannes til en Markvej paa 8 Alens Bredde«.

Endelig udbydes i Juli 1870 »Jord- og Grøftearbejdet ved Anlæg af *en ny Vej over Hessel Mark* mod Fulgsang fra Aarhus Grenaa Landevej ved $7^1/_2$ Milepælen« i Licitation.[103])

Der er altsaa ikke nogen Tvivl om, at i hvert Fald den Del af den nye Aarhus Landevej, som ligger nærmest ved Grenaa, først er fuldført i Begyndelsen af 1870erne.

Fra den Tid har altsaa Chausseerne fra de to store Nabobyer til Grenaa haft det Forløb som de har beholdt til Nutiden.

FÆLLESKÆRET

Fra den ældste Tid har Grenaa haft en »Fælled« eller »Fædrift« paa alle Sider af Byen undtagen imod Nord.

1) *Fædriften mod Syd* i »Bro Hede« (den nuværende Hessel Hede) var tilstaaet Byen i 1440 ved et Privilegium fra Kong Christopher af Bayern, hvori der staar, at der indrømmes Borgerne »fri Fægang ud mod Stranden hen til Saltbækken«. Denne Græsningsret i »Bro Hede« blev imidlertid allerede Byen berøvet af Hessels Ejere kort efter Middelalderens Slutning, hvorom en udførlig Fremstilling kan læses i Grenaa Bys Historie Bd. A. Side 76—80.

Der var altsaa i den »nyere Tid« kun de to Fælleder mod Øst og mod Vest tilbage. 2) *Fædriften mod Øst* strakte sig fra Østerport, sønden om Tukæret og ud til Bredstrup Fædrift i Nærheden af den nuværende Kejserbæk. Den brugtes til Faar og Svin og var i nogen Grad fælles for Bredstrup og Grenaa Mænd.

3) *Fædriften mod Vest* strakte sig fra Randers Landevej mod Syd indtil Gammel Aa og mod Vest hen til Bakkerne, hvor Enslev Marker begyndte. I dens vestlige Ende var et *»Tørveskær«*, hvor der aarlig blev skaaret en Del Tørv af ringere Kvalitet, nærmest til Byens Fattiggaard. Resten deraf anvendtes til Fællesgræsning for Kvæg.

Hvornaar disse to sidste Fælleder er kommet til Grenaa vides ikke. »De har rimeligvis tilhørt Grenaa Købstad i umindelige Tider, formodentlig lige saa længe, som Byen overhovedet har været til, eller for Kokærets Vedkommende saa længe dette har været Land«. Nogen skriftlig Adkomst hertil har næppe nogensinde eksisteret og findes i hvert Fald ikke nævnt eller antydet i de nu eksisterende Arkivalier.

Udskiftningsbevægelsen i 1780erne.

Kgl. Forordning af $^{23}/_{4}$ 1781 gav Befaling om *»Fællesskabets Ophævelse og Udskiftning af Jorderne paa Landet«*, men indeholdt ikke noget Paabud for Købstædernes Vedkommende. Imidlertid bevirkede den almindelige Udskiftningsbevægelse, at Byfoged Behr i 1798 sammenkaldte Grenaas Borgerskab for at høre dets Ønsker i saa Henseende.

1) *Angaaende Strandvejens* Fædrift var man enig om at ønske den udskiftet, saaledes at Bredstrup Mænd og Grenaa Mænd hver fik deres adskilte Del. Dette bragtes til Udførelse

samme Efteraar, idet der i et Par Alens Dybde gravedes en »Skelgrøft«, den nuværende Kejserbæk. Den skulde fremtidig danne Skel mellem Grenaa og Bredstrup Jorder. Den Del, som laa Vest for Grøften, tilhørte Grenaa. Den største Part af denne *»Østerfælled«*, som altsaa laa baade Syd og Nord for Strandvejen, udskiftedes i en Række Parceller, som ikke tilfaldt bestemte Grundejere, men stadig tilhørte Byen. De bortlejedes ved offentlig Auktion paa Livstid til den højstbydende til Indtægt for Byens Kasse. Kun en lille Del blev en Række Aar henliggende som *Fællesgræsning for Faar og Svin* for Byens Grundejere. Endelig var en Del af denne Østerfælled fælles Grusgrav for Bymændene.

2) *Fælleskæret mod Vest* havde altsaa hidtil været benyttet til Græsning af Køer. »Ogsaa for dettes Vedkommende var Borgerforsamlingen enig om, at det vilde være meget upraktisk, hvis det skulde udskiftes i Lodder og henlægges til Gaarde og Grunde her i Byen«. Det vilde blive hen imod 150 Lodder, saa mange bebyggede Grunde var der nemlig i Byen. »Borgerskabet havde den Tillid til Byfoged Behr, at han vilde sætte sig imod en saadan Udskiftning. Om fornødent gjordes, vilde Borgerne hellere anvende Penge paa, at Fælleskærets Udskiftning ikke skulde gaa for sig, end at det nogensinde skulde ske — til Byens saa kendelige Skade, efter deres Formening«.[104])

Denne Beslutning underskreves af 32 Borgere og tiltraadtes senere af 10 til. Raadhusprotokollen tilføjer »af foranførte til Raadstuen opkaldte 32 Borgere var de 4 Byens eligerede Mænd. De øvrige 28 var af Byens bedste Borgere tillige«. Langt over Halvdelen var ved denne Lejlighed Haandværkere i Modsætning til de fleste andre tidligere Borgersamlinger, hvor Skippere og Købmænd var i Flertal.

I Slutningen af 1801 tog den gamle og veltjente Byfoged Behr sin Afsked og den nye Byfoged, Jacob Aagaard, traadte til. Han sammenkaldte kort efter en lille udvalgt Forsamling paa 8 Mænd, nemlig Byens 4 eligerede Borgere, de 2 Oldermænd, som havde Opsynet med Markvæsenet og desuden »2 andre gode Borgere«. Dette snævre Udvalg skulde paa Grundlag af Grundtaksten affatte et Forslag til en Fortegnelse over, hvor mange Kreaturer hver Ejer af en Gaard eller Hus fremtidig skulde have Ret til at lade græsse i Fælleskæret.

Indtil Byfoged Aagaards Tid havde Byens Indvaanere efter eget Godtbefindende benyttet Fælleskæret til Kreaturers Græsning uden Hensyn til, om det var Ejere eller Lejere. Ikke heller

var der nogen Bestemmelse angaaende Kreaturernes Antal eller enhvers Græsningsret i Særdeleshed. »Følgen deraf havde været denne betydelige Ejendoms aarlige Forringelse«, som Byfoged Aagaard udtrykte sig.[105])

Udvalget fandt, at der nok i Fælleskæret kunde græsse ca. 270 Kreaturer. Dette Antal fordeltes til de 139 Ejere af Gaarde eller Huse saaledes, at Ejere af ganske smaa Huse fik Ret til at holde 1 Ko, Resten af Husene og de mindre Gaarde 2 Køer. De store Gaarde maatte holde 3 Køer og endelig fik de allerstørste Grundejere, fire i Tal, Ret til at holde 4 Køer hver. 9 Ejere af ubebyggede eller øde Grunde fik derimod ingen Ret til Kohold i Kæret. Men i 1838 tildeltes disse 9 Grundejere, som siden 1802 havde ladet opføre Bygninger paa de tidligere ubebyggede Grunde, Græsningsret til yderligere 14 Kreaturer, saaledes at det samlede Tal var *tæt op imod 300 Stk. Hornkvæg.*

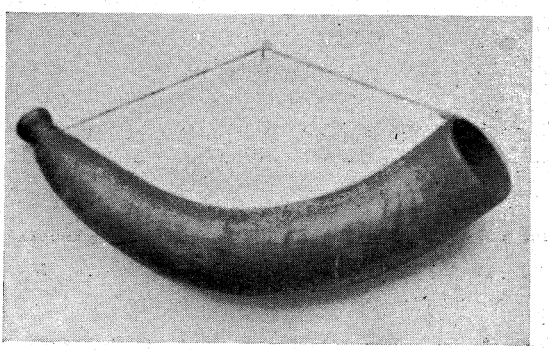

Byhyrdens Horn, hvori han tudede, naar han i Sommerhalvaaret om Morgenen Kl. 4 gik gennem Gaderne, og Byens 300 Køer skulde ud i Fælleskæret.

Det skete adskillige Gange, at Ejendomme udparcelleredes og deltes i to. Hvis det nu var Smaahuse med kun 1 Ko's Rettighed, fik hver af de nye Ejere altsaa Ret til at holde ½ Ko. I disse Tilfælde maatte de to saa slaa sig sammen om at holde een Ko. Hvis de ikke kunde forliges derom, omsattes Retten for hvers Vedkommende til 1 Faars Græsning i Faarekæret, som laa nærmest ved Byen, hvor nu Menighedshjemmet og Teknisk Skole ligger.

Til Køernes Pasning var der antaget *en Byhyrde,* som lønnedes med 1 Rdl. aarlig for hver Ko. Til Hjælp havde han et Par Drenge. Hver Morgen Kl. 4 i Sommerhalvaaret gik Hyrden gennem Byens Gader og blæste i sit store Horn, som nu findes opbevaret paa Museet. Saa maatte Folk være oppe og have Køerne malket. De blev saa drevet ud gennem Porte og Smøger og kendte selv Vejen ad Storegade gennem den Markvej som laa, hvor nu Vestergade, og som altid, af ganske naturlige Grunde, henlaa i et rædsomt Svineri. Gaden var med Undtagelse af nogle

Baghuse, som hørte til Storegadeejendommene, saa nogenlunde ubebygget, indtil den ældste Skolebygning opførtes i 1849. Omtrent hvor nu Vejen til Pavillonen drejer af fra Kobrovejen var et Led, som var lukket. Køerne samledes efterhaanden i den Del af *Faarekæret*, som laa nærmest Byen, altsaa omtrent hvor nu Menignedshjemmet ligger. Først naar alle Køerne var samlet, blev Leddet aabnet, og Hyrden og hans Drenge drev Flokken ud i Fælleskæret ad Fævejen, der gik omtrent, hvor den nuværende Kobrovej.

Man maa erindre, at *Kanalen ikke eksisterede den Gang.* Den gravedes først i 1873 ved Kolindsunds Udtørring. Kæret strakte sig, som forhen nævnt, i Nord til den gamle Randers Landevej, som lige uden for Byen drejede af i noget mere sydlig Retning end den nuværende. Mod Vest gik Kæret til Enslev Marker og mod Syd til Gammelaa, der bugtede sig ud og ind. Denne Aa reguleredes meget stærkt ved Sundets Udtørring, og af Krumningerne blev en Del tilbage som isolerede Smaasøer, »Kroghs Damme« o. s. v. Paa langs gennem Kæret, omtrent fra Nordvest til Sydøst gik et lille Vandløb. Om det var en Bæk eller en Grøft, ved jeg ikke. Den kaldes »*Horsrenden*« (eller »*Sandvadet*«)[106]) og udmundede i Gammelaa. Om Navnenes Oprindelse ved jeg intet. Det er usikkert, om det førstnævnte har Forbindelse med Hest, da Kæret næsten kun benyttedes af Kvæg. Til det sidste har jeg slet ingen Forklaring.

Ude i Fælleskæret blev Køerne saa til Middag. De blev derpaa drevet hjem til Malkning, saa atter ud om Eftermiddagen og hjem til Aften. *For Gadernes Renlighed* var det selvfølgelig den rene Jammer med denne Færdsel af ca. 300 Køer to Gange daglig frem og tilbage. Men det hørte nu engang med til Gadebilledet, og for Beboerne hørte det med til daglig Levemaade selv at have Mælk i Huset.

Fælleskærets Inddragelse forberedes. Byfoged A a g a a r d var meget stærkt stemt for Fællesdriftens Afskaffelse og sammenkaldte i den Anledning flere Gange Borgersamlingerne paa Raadstuen for at høre Borgernes Mening, men det førte ikke til noget. I 1848 indgik en Del Grund- og Husejere selv til Kommunalbestyrelsen med Andragende om at faa *alle Byens Fællesjorder udskiftet og tillagt Grundejerne.* Det synes jo overfladisk set, at Byfogedens og disse Grundejeres Ønsker gik i samme Retning, men det er helt forkert. Byfogeden ønskede, at Fællesdriften skulde ophøre og

Kæret opdyrkes og udstykkes i en Del Parceller, som saa skulde *udlejes til Indtægt for Kommunens Kasse.* Grundejerne derimod ønskede Fællesjorderne udskiftet og *tillagt Grundejerne som Ejendomsjord.* Byraadets Flertal og Ministeriet stod helt og fuldt paa Byfogedens Standpunkt, men herom vilde Grundejerne intet høre, og Sagen henlagdes.

Efter flere private Samtaler i Byraadet kom Sagen atter frem i 1870. To af Byraadets Medlemmer nemlig Vicekonsul Kock og Købmand P. Jensen fremsatte $^{15}/_{2}$ 1870 Spørgsmaalet om, en bedre og fordelagtigere Anvendelse af »Fælleskæret end den hidtilværende«. Byraadet fandt, at »det bedste Middel vilde være, om en Afløsning af Græsningsretten kunde tilvejebringes, og Kæret udelukkende blev undergivet Kommunens Raadighed«. Et Udvalg nedsattes til at udarbejde et Forslag desangaaende.

Afløsningsvilkaarene vedtages i Byraadet. Et Aarstid efter var Sagen grundigt undersøgt, og Byraadet havde taget Stilling dertil. Man sammenkaldte de græsningsberettigede til et Møde $^{13}/_{3}$ 1871 og stillede dem det Tilbud, at Kommunen vilde afkøbe dem deres Ret og betale 50 Rdl. kontant for hver Ko's Rettighed. Desuden vilde Kommunen betale alle Udgifter ved Udstykningen og Rettighedernes Overdragelse. Der stilledes ikke Krav om, at alle græsningsberettigede skulde sælge straks. Dertil havde man et alt for levende Indtryk af Borgerskabets Indstilling. Men man stillede en Frist paa et Par Maaneder, der senere blev udvidet til to Aar. Tilbudet var dog betinget af, »at saa mange græsningsberettigede ønskede at indgaa paa Forslaget, at dette blev tilraadeligt for Kommunen«.[107])

Udfaldet af dette Borgermøde blev, at 67 af de tilstedeværende stemte Ja og 111 Nej. Byraadet lod bekendtgøre, at man stadig tog mod Tilbud, og uagtet det forholdsvis ringe Antal Ja-Stemmer i første Omgang, havde man altsaa faktisk vedtaget Planen.

Forinden var det dog nødvendigt at indhente Indenrigsministeriets Samtykke. Ministeriet havde intet at indvende, men paapegede, at 50 Rdl. ubetinget var det højeste Beløb, der i Afløsningsvederlag maatte erlægges af Kommunen for hvert Stk. Hornkvæg.

Som et Kuriosum kan anføres, at den afgaaende Byfoged G. Nyeborg i Grenaa Avis[108]) skrev en Artikel, hvori han paapegede, at Afløsningssummen var en uventet Indtægt, som Indbyggerne næppe havde paaregnet i deres Økonomi. »Af en saa-

dan uventet Indtægt vil man let finde sig stemt til at bringe *et Offer,* naar derved kan vindes et Gode for Almenheden«. Byfogeden foreslog derfor Borgerskabet helt eller delvis at skænke de modtagne Afløsningssummer til *Oprettelse af et Børneasyl her i Byen,* hvoraf Savnet daglig [paatrænger sig«. Denne smukke Tanke førte imidlertid ikke til noget. Der var, som Tallene viser, stor Uenighed blandt Borgerskabet om denne Afstaaelse af Græsningsretten. Et Mindretal meldte sig straks og fraskrev sig Retten, saaledes at der i Løbet af de første to Aar afløstes ca. 90 Køers Rettigheder. Men det store Flertal stillede sig afventende, og mange protesterede meget forbitret mod Tanken om at afstaa denne aarhundredgamle Ret.

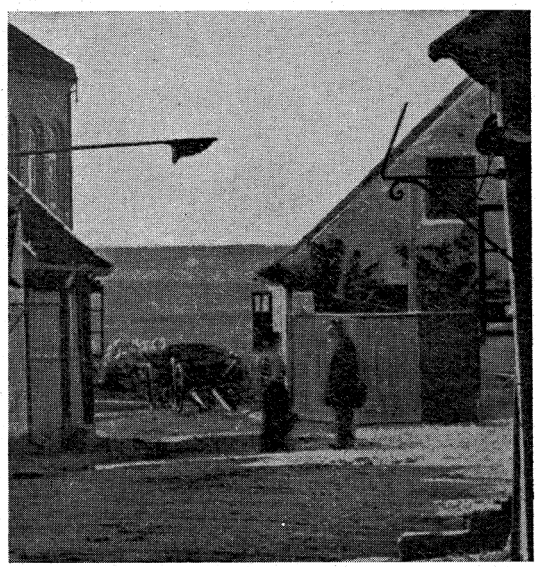

»Vestergade« i 1860erne. Til venstre Lindgreens Hjørne, til højre Smed Hartvigsens Hjørne. Til venstre ses Quists Farverflag og et lille Stykke af Kommuneskolens Bygning fra 1867. Læg Mærke til den fri Udsigt ud imod Kæret! Billedet er et forstørret Udsnit af Fotografiet paa Side 100 og derfor noget utydeligt.

At adskillige allerede før 1870 i Realiteten havde tabt Interessen for at drive Kohold, ses af, at *Folk i Byen udlejede deres Græsningsret* til andre, ja endogsaa til Omegnens Bønder, saaledes at disse fik et tilsvarende Antal Stykker Ungkvæg græsset i Fælleskæret imod et lille Vederlag til vedkommende Borger. Dette var dog ikke lovligt og ved et af Møderne om Græsningsretten meddelte Borgmesteren, at det klart fremgik af de gamle Vedtægter, *at Græsningsretten ikke kunde bortlejes til anden Mand,* og at denne Bestemmelse fremtidig vilde blive strengt overholdt. For nu imidlertid ikke at bryde alt for hovedkuls med den bestaaende Skik meddelte Markudvalget — formentlig efter Forhandling med det samlede Byraad — at der vilde blive set igennem Fingre med denne Uskik endnu i denne Sommer (1871), men at det dermed var uigenkaldeligt forbi.[109])

Det aldeles overvejende Antal af græsningsberettigede vilde altsaa ikke give Afkald paa denne gamle Ret, og i November

1871 sammenkaldtes til et Møde af alle de Grundejere, som endnu ikke havde bortsolgt deres Græsningsret. Det var vistnok ved denne Lejlighed, at der dannedes en »*Koholderforening*« til Varetagelse af disse Borgeres Interesser.

Det var oprindelig Meningen, at Kommunen skulde optage et Laan til Udbetaling af Afløsningssummerne. Det slap man dog for paa den Maade, at der ved Udbetaling for Jordafstaaelser, først ved Kolindsunds Udtørrelse (til Kanaler m. m.), senere ved Anlæg af Randers—Grenaa Banen indkom Summer, som omtrent dækkede Beløbet.

Det indløste Areals Anvendelse. Da et vist Antal Køers-Rettigheder var afløst, lod Kommunen Arealet kortlægge og udparcellere, saaledes at et forholdsmæssigt Stykke udlagdes til Kommunen, som lod det opdyrke og udleje i mindre Parceller. Resten laa vedblivende hen som Fælleskær for dem, der stadig ønskede at beholde Græsningsretten.

Det Stykke, som var udlagt til Kommunen, laa nærmest Byen og Nord for Kanalen. Man havde længe været opmærksom paa, at *det gamle Anlæg Nord for Randers Landevejen var alt for lille,* og Befolkningen ønskede gerne en Udvidelse. Byraadet bestemte derfor, at den Del af Byens Part af Fælleskæret, som laa langs nuværende Vestervej, skulde »beplantes til en Skov«, naar Forholdene gjorde det muligt. Resten af Stykket Vest for Byen og Nord for Nordkanalen skulde indtages til Opdyrkning og Udlejning.[110])

Den direkte Aarsag til den første Halvdel af denne Byraadsvedtagelse var, at Konsul C. J. Momme umiddelbart forud (i Sept. 1877) havde meddelt Byraadet, at han for at faa Plantningssagen i Gang foreløbig vilde yde et Bidrag paa 2000 Kr. til dette Formaal. Hermed var altsaa Kommunens Part af Fælleskæret foreløbig anvendt.

Koholderforeningen rører paa sig. Skærpede Betingelser. I Tiden 1877—79 blev den før nævnte Koholderforening ikke saa lidt agressiv. Der var paa den Tid endnu ikke nær afløst Halvdelen af Korettighederne, og Foreningen ansøgte Byraadet om at faa anbragt en Kreaturfold i Kæret paa Kommunens Bekostning. Herpaa kunde Byraadet dog ikke indlade sig. Raadet vedtog tværtimod ved det Møde, hvor Sagen var til Behandling, at give skærpet Paalæg om, at Udlejning af Græsningsretten Mand og Mand imellem ikke maatte

finde Sted. Endvidere indskærpedes, 1) »at ingen maatte græsse Heste eller Hornkvæg i Kæret før 1. Maj, 2) at Faar og Lam før nævnte Tid kun maatte tøjres paa »Plantelandet« og paa østre Del af Kæret mellem Kanalen og Vejen til Kobroen samt, 3) at enhver græsningsberettiget var forpligtet til at lade Kreaturerne passe af den Hyrde, som var antaget af Byraadet«.

Fra Amtet kom en Skrivelse til Offentliggørelse. Den gik ud paa, at fra 1. Januar 1878 maatte *Kreaturer ikke længere gaa*

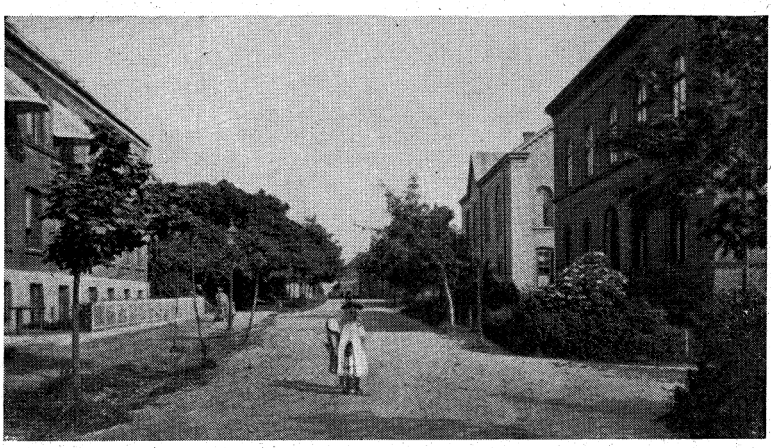

Vestervej omkring 1910, før Omlægningen. Hvor nu Teknisk Skole og Menighedshjemmet ligger, var i gamle Dage Faarekæret.

løse i Gaderne, men skulde drives eller trækkes, naar de skulde til Fælleskæret.[111]) — Fra samme Dato inddroges »Gaasebækkefælleden«, som Garver Hald i sin Tid havde faaet Ret til, idet Byraadet anfører, at de Forudsætninger, under hvilke denne Tilladelse i sin Tid var givet, nu var bortfaldet«.

Koholderforeningen henvendte sig til Indenrigsministeriet med et Andragende om, at det Købstaden tilhørende Fælleskær maatte blive udskiftet til Grundejerne. Man fremkom i Andragendet med flere ganske uhyrlige Paastande, bl. a. den, at Fælleskæret i sin Tid skulde være skænket Byen af Grevskabet Scheel, og at det ved en Raadstueforsamling $^{23}/_{4}$ 1802 var blevet vedtaget at *fordele Kæret* imellem Grundejerne.

Byfogeden, hvem Ministeriet afæskede en Forklaring, svarede paa disse to Spørgsmaal, at ved det nævnte Raadstuemøde blev det *ikke vedtaget at fordele Kæret,* men derimod at fastsætte, hvor mange Køer enhver Grundejer havde Ret til at lade græsse.

Angaaende dette, at Fælleskæret skulde være skænket Byen af Grevskabet Scheel, var Paastanden ganske urimelig, siden dette

først oprettedes i 1725, og Kæret havde været benyttet af Grenaa Mænd mangfoldige Aar før den Tid. Desuden vidstes det ikke, at der nogensinde skulde have eksisteret noget Skriftstykke, som i fjerneste Maade tydede i den Retning.

Ministeriet afviste rent ud Andragendet og henviste til, at Afløsning var den eneste naturlige Vej. Man paapegede tillige, at det efter Ministeriets Synspunkt ud fra retslige Principper

Vestergade omkring 1910. I Forgrunden ses Byens offentlige Pumpe, som havde Tud saa højt oppe, at Vandvogne kunde fyldes fra den.

var meget *tvivlsomt, om Grundejerne overhovedet havde retsligt Krav paa en Afløsningssum,* men at der formentlig ikke kunde have været noget i Vejen for, at Kommunen for egen Regning havde taget Kæret under Opdyrkning til Udleje uden at give Grundejerne nogen som helst Erstatning for Afsavn »ud over, hvad der ganske naturligt tilflød dem som Skatteydere gennem den ved Udleje og Opdyrkning indvundne Indtægt for Byens Kasse«.[112])

»Kommunale Vedtægter og Forhandlinger«.

Denne Sag gav Anledning til, at der rejstes et Spørgsmaal af helt anden Art: Borgmester Krabbe omtalte nemlig ved Byraadsmødet, hvor Koholdernes Henvendelse var paa Dagsordenen, »det uheldige i den almindelige Uvidenhed, der herskede, baade i Raadet og blandt Publikum angaaende Styrelsen af de kommunale Sager og om, hvad der i Tidens Løb var vedtaget i Byraadet«. Han vilde stille Forslag om, at man lod trykke et Resumé af de Beslutninger og Forhandlinger

med Bilag, som i Aarenes Løb var taget af Borgerrepræsentationen, Kommunalbestyrelsen og nuværende Byraad saa langt tilbage, som de tilstedeværende Arkiver rækker. Dette Forslag vandt Raadets fulde Billigelse.[113])

Som Følge deraf udarbejdedes i Løbet af det følgende Par Aar et Uddrag af de nævnte Forhandlinger. Om det er Krabbe selv eller hans udmærkede Fuldmægtig Chr. Siersted, som i Krabbes mange og lange Fraværelser som Folketingsmand og Tingets Formand var konstitueret i Embedet — eller eventuelt en yngre Fuldmægtig, som har udarbejdet dette særdeles kyndigt gjorte Værks 1ste Bind, er mig ubekendt. Det udkom i 1881 som et Bind paa ca. 830 Sider under Titel: »*Vedtægter og Forhandlinger vedrørende Grenaa Kjøbstads kommunale Styrelse. Bd. 1.* Indtil Udgangen af 1880« og kunde købes i Lunds Boglade for en meget billig Pris.

Det er en overmaade nyttig Haandbog, som siden den Tid er fortsat, og hvori paa let tilgængelig Maade findes en stor Mængde vigtige historiske Aktstykker angaaende Grenaa By i Tiden fra 1800 og fremefter.

Modstanden mod Afløsningen aftager. Med Ministeriets Afgørelse i Henseende til Koholdernes Anmodning, synes den stærkeste Modstand imod Afløsningen at være forbi. Der meldte sig i de nærmest følgende Aar ca. 65 Afløsninger. Det var for en stor Dels Vedkommende *de mere velstillede Borgere,* for hvem Afløsningssummen ikke havde nogen særlig økonomisk Betydning. I 1879 kom saaledes Fr. Thykier, Farver Quist, Konsul Kock, Prokurator Lunøe, Prokurator Neess, (der for Resten havde været en af de førende inden for Koholderforeningen), Dyrlæge Beyer, Købmand P. Trampenberg osv.

Da der i 1880 endnu var ca. 100 uafløste Køers-Rettigheder tilbage, ansøgte Byraadet Ministeriet om, at Afløsningsfristen endnu en sidste Gang maatte forlænges med 5 Aar indtil Udgangen af 1885. Dette indrømmedes. I hvert af Aarene derefter indtoges saa til Opdyrkning og Udleje 20—30 Tdr. Land.

Endelig var *hele Fælleskæret i 1887 inddraget* under Kommunen og alle Korettighederne afløst. Kommunen havde for Erhvervelsen udbetalt Koholderne 26.500 Kr., idet Byen selv som Ejer af nogle offentlige Bygninger bl. a. Skole og Raadhus, ejede en Del Rettigheder, som det ikke kostede Penge at afløse. En mindre Del af Beløbet var indkommet ved Jordafstaaelser i Anledning af Kolindsunds Udtørrelse og Jernbaneanlægget.

Af de 327 Tdr. Land, hvoraf Fælleskæret bestod, var der til *Dyrkning* og *Engslet* inddraget ca. 296 Tdr. Land. Til *Plantagen* var anvendt ca. 17 Tdr. Land, til *Kanaler* og *Dæmninger* i Kolindsund ca. 14 Tdr. Land.[114])

Efter 15 Aars Forløb var det altsaa endelig lykkedes at gennemføre denne særdeles omfattende Sag, som mere end noget andet af 70ernes store Foretagender satte Præg paa Gadernes Tilstand.

KOLINDSUNDS UDTØRRING 1872—79

Indledning.

For Aartusinder tilbage, da den sidste Istid var forbi, var Djursland gennemskaaret af et bredt Sund, som strakte sig fra Halvøens Østside ved Grenaaens nuværende Udløb i Kattegat til Randers Fjord mod Vest. Det delte altsaa Djursland i to Dele, en mindre nordlig og en større sydlig. Den nordlige Del var yderligere ved et Sund forbi nuværende Ørsted delt i en mindre vestlig Ø, det nuværende Rougsø Herred, og en større østlig Ø, nuværende Nørreherred og den nordlige Del af Sønderhald Herred.

Ved Landets Hævning efter Stenaldertiden lukkedes Kolindsund baade mod Øst og mod Vest, medens den midterste og laveste Del deraf blev tilbage og stadig stod under Vand. Sundet var altsaa forvandlet til en Sø. Gennem et oprindeligt bredt Aaløb, hvoraf den nuværende Grenaa-Aa er en lille Rest, stod det i Forbindelse med Kattegat. Strækningen mod Vest fra Kolind over Ryom, Pindstrup og Allingaabro blev til Engdrag og Moser, medens Landet mod Øst dels blev til Enge, dels ved Flyvesandets Virkning til den Hede, som ligger mellem Grenaa og Hessel Hovedgaard og stadig bærer Navn efter denne.

Søen »Kolindsund« havde en Udstrækning paa ca. 18 km i Længde Ø.—V. og en Bredde paa 1—3 km. Med sin Uendelighed af Bugter, Vige, Nor og Næs og med Skove rundt omkring frembrød den en gunstig Betingelse for Jæger- og Fiskerbefolkning. Der var da ogsaa i Oldtiden en meget tæt Bebyggelse omkring den og langs dens Bredder er der fundet en Mængde Levninger fra Stenaldertidens Folk.

Skønt Søen ikke var ret dyb, har den dog i ældre Tid været til at besejle med mindre Skibe, og hos Sakse og Snorre finder man Beretninger om Søslag i Djursaaen og i Kolindsund. Endnu i 1850—1860erne var der Skibsfart fra Grenaa til Kolind

over Sundet. Skipper Skjødt, der oprindelig havde sejlet i fast Fart fra Grenaa til København, indrettede paa sine ældre Dage en Skibsforbindelse fra Grenaa til Kolind, en Forbindelse, som Skipper Flørnæs overtog efter ham. Endelig stod i 1860erne Ingeniør Bruhn som Leder af et Selskab, som drev Pramfart paa Sundet.

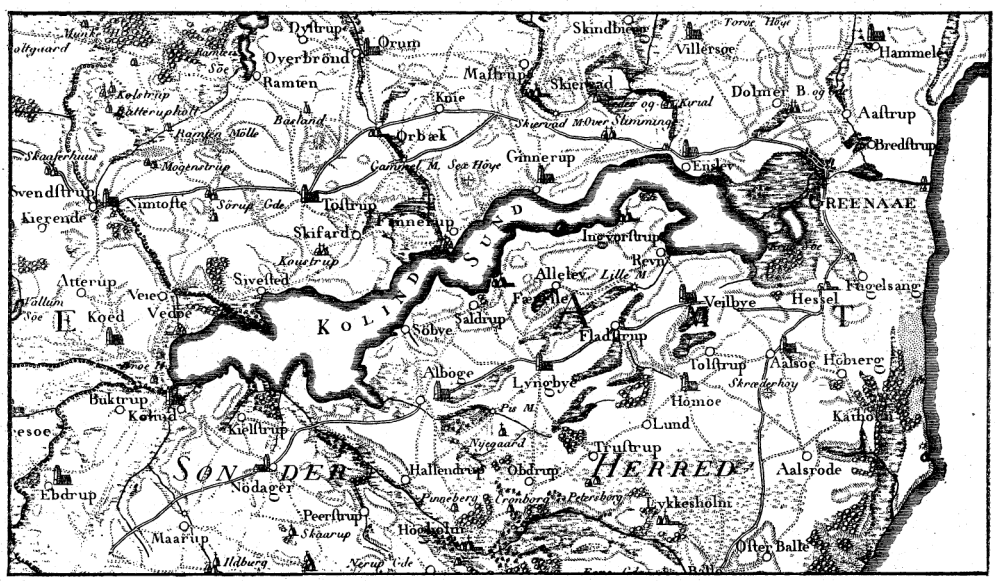

Udsnit af »Kgl. Videnskabernes Societets« Kort over Dronningborg og Kalø Amter fra 1791. Man ser her hele Kolindsund og dets Beliggenhed i Forhold til Grenaa og dets øvrige Omgivelser. Nord og Syd for Sundet ses de gamle Landeveje fra Randers og Aarhus til Grenaa.

Kolindsund var rigt paa Ferskvandsfisk, og det var et yndet Fiskested for Omegnens Folk og ligeledes for Grenaa Bys Beboere. Navnlig var Aalefiskeriet i Aaen, som fra Sundet førte ud i Havet, en meget kærkommen »Sport«, ja for mange næsten et Erhverv.

Men Vandstanden i Søen var meget varierende, saaledes at den ved Tøbrud, eller ved stærke Regnvejrsperioder kunde stige saa højt, at den gik langt ind over Bredderne og gjorde Skade paa de omliggende Ejendomme.

I Aaret 1855 blev der ved Regeringens Foranstaltning foretaget en Undersøgelse angaaende en paatænkt Sænkning af Vandstanden. Denne gav det Resultat, at der ved en Regulering af Aaløbet mentes at kunne opnaas en Sænkning af 60 cm. Sagen kom imidlertid ikke til Udførelse, da Lodsejerne ikke kunde blive enige om at udrede de Udgifter, som vilde medgaa dertil.[115])

Sagen var dog ikke dermed skrinlagt, men antog i Løbet af 1860erne større Omfang, idet man nu begyndte at spekulere paa en fuldkommen Udtørring af Søen. I den Anledning afholdtes der i Grenaa 12. Juni 1869 et Møde, hvortil var indbudt samtlige Lodsejere, hvis Jorder stødte ned til Sundet, ialt et Par Hundrede. Hovedmanden for Planens Tilblivelse var Vandbygningsinspektør, Kammerraad Grove, som i Forbindelse med Landinspektør Dahlberg havde foretaget en Række Undersøgelser i Henseende til Størrelsen af det Areal, som kunde indvindes, Søbundens Beskaffenhed og Bekostningerne ved Planens Udførelse.

Landinspektør C. Christensen, f. 1827, d. 1914. Formand for Udvalget til Kolindsunds Udtørring.

Vandbygningsdirektøren fremlagde for denne Forsamling Planer til Udtørring af Søen, hvorved kunde indvindes over 4000 Td. Land [ca. 2.200 ha]. Udgiften ansloges til 400.000 Rdl. [800.000 Kr.]. Kapitalen tænktes tilvejebragt ved Aktietegning. Da der var Flertal for en nærmere Undersøgelse af Planen, nedsattes et Udvalg bestaaende af et Medlem for hver af de til Søen stødende Sogne og et Medlem for Grenaa By. Til Formand for dette Udvalg valgtes Landinspektør C. Christensen, Enslevgaarden.

Aktieselskabet dannes. I Marts 1872 dannedes der saa et Aktieselskab med det Formaal at udtørre *foreløbig den vestlige Del* af Sundet. Denne egnede sig bedst til det, da Bredden gennemsnitlig var større end ved den østlige Del, og da man af Hensyn til Tids- og Pengespørgsmaalet ikke turde tage det hele straks. Indbyderne havde i Forvejen ved Overenskomst med hver enkelt Lodsejer sikret sig Ret til at udtørre Søen. Da Staten ikke har Ret til Indsøer, behøvedes der ingen Koncessioner, saaledes som ved Saltvandsinddæmninger. Men deraf fulgte, at Lodsejerne vilde have deres Ejendomsret til Søen betalt. De betingede sig som Erstatning et Vederlag i Form af Jord af den udtørrede Søbund og efter det Forhold, at Selskabet, naar Udtørringen var endt, skulde levere dem mellem 1 og 1⅓ Td. Land for hver 100 Al. Søgrænse. D. v. s. et Stykke paa 140—187 Al. [ca. 100 m] ud. Desuden blev det fastsat, at *de ikke skulde bidrage noget til Tørlægning og Tørholdelse* af de Arealer, som de derved vandt.[115a]) Det var et

Forhold, som senere hen fik stor Betydning, da det viste sig, at Pumpningerne fortsat maatte blive ved for at holde den udtørrede Søbund fri for Vand.

Planen for Arbejdet var i Hovedsagen at lægge en *Dæmning* tværs over Søen, omtrent midt mellem Fannerup og Ginnerup, at grave en større Landvandskanal paa den nordre og en mindre paa den søndre Side af Søen til at aflede det fra Oplandet tilstrømmende Vand. Begge Kanaler skulde selvfølgelig forsynes med Diger paa den indvendige Side. Desuden skulde bygges et Maskinetablissement ved Fannerup tæt ved den østlige Ende af det det inddæmmede Areal til Udpumpning af Vandet. Endelig skulde der graves en *Hovedkanal* med Hovedgrøfter og Stikgrøfter midt igennem det tørlagte Areal, hvorpaa dette skulde kultiveres ved Besaaning med Græsfrø.

Arbejdet begyndte i Maj 1872, med Kanalgravningen og Dæmningen over Søen, ligesom ogsaa Maskinerne blev bestilt. Af flere Grunde, bl. a. fordi der viste sig store Vanskeligheder ved at gennemføre Dæmningen tværs over Søen, fordi Fylden vedblev at forsvinde i den bløde Dyndbund, vedtoges ved en Generalforsamling $^{30}/_{1}$ *1873 en Udvidelse af Planen.* Man bestemte ved denne at udvide Aktieselskabet til *hele Søens Tørlæggelse under eet.* Planen for Anlægget blev altsaa forandret derhen, at Dæmningen tværs over Søen faldt bort, og at saavel den nordlige som den sydlige Landvandskanal (»Nordkanalen« og »Sydkanalen«) fortsattes uden om hele Søen med Diger indad imod den. *Nordkanalen* førtes fra Enslevgaard lige ind mod Grenaa By. Det var oprindelig Meningen at føre *Sydkanalen* ud i Nordkanalen et lille Stykke Øst for Enslevgaarden. Men senere bestemte man sig til en Regulering og *Udvidelse af den gamle Aa* og saa føre Sydkanalens Vand derigennem og ind i Kanalen lige tæt ved Grenaa, saaledes som vi kender det nu.

Som Følge af denne Forøgelse af Planen udvidedes Aktiekapitalen med 100.000 Rdl. og var altsaa nu paa 500.000 Rdl. (= 1 Mill. Kroner). Ved samme Lejlighed vedtoges at købe Fannerupgaard for 77.000 Rdl. og Vedø for 132.000 Rdl.

I Sommeren 1873 udførtes en *Regulering af Aaen fra Grenaa By til Havet.* Afløbet afdæmmedes og holdtes tørlagt ved Lokomobiler, saa længe Arbejdet varede. Sundet havde altsaa intet Afløb i denne Tid, men da det var om Sommeren, og det hele kun varede 6 à 7 Uger, steg Vandet ikke for højt. Paa samme Tid saavel som ogsaa i den efterfølgende Vinter fortsattes Kanalgravningerne og Opførelsen af Digerne, ligesom Maskinerne til

Vandets Pumpning opførtes, saaledes at Pumpningen kunde tage sin Begyndelse 3. Maj 1873.[116])

Grenaa Bys Interesse i Udtørringen. Det var egentlig først efter, at den østlige Del af Kolindsund var medtaget under Tørlægningsarbejdet, at Sagen fik virkelig Interesse for Grenaa By. Grenaa Avis skriver derom 25. April 1873: »Man er begyndt med Gravning af det nye Aaløb over Byens Fælleskær til Sundet [d. v. s. Stykket fra den hvide Bro ved Pavillonen til op forbi Enslev], og det har været os en Glæde at se de gode Fremskridt Arbejdet gør, ligesom den Ro og Orden, hvormed det udføres. hvilket alt lover en heldig Tilendebringelse. Ved Gravning af det nye Aaløb er beskæftiget ca. 150 Arbejdere, og, efter hvad der er os meddelt, for Tiden 300 ved det østlige Arbejde, hvilket Antal ventes betydelig forøget i denne og næste Maaned. 5 Lokomobiler foruden en Del Vandmøller anvendes til Udpumpning af Vandet, paa de Arealer, hvor der arbejdes«. 30. Juli samme Aar ser Grenaa Avis saa optimistisk paa Sagen, at den skriver: »Udsigterne til Foretagendets heldige Tilendebringelse i en nær Fremtid synes at være meget gunstige, og den Mistillid fra forskellig Side, som sporedes ved Foretagendets Begyndelse, kan nu siges aldeles at være forsvundet«. 29. August var Kanalen fra Kolindsund ud i Havet færdig paa hele Strækningen og Vandet, der havde været opstemmet de Maaneder, da Arbejdet stod paa, blev givet frit Løb.

Ved Juletid 1874 var Arbejdet saa vidt fremskredet, at Sundet faktisk var tørlagt. Medens Søens Vandspejl, før Udtørringen begyndtes, havde ligget ca. 1 m over Havets Overflade i den tørre Tid og hen mod 2 m i fugtige Perioder, var den nu som Følge af Pumpningerne nede paa 1½ m under Havets Overflade. Ved den Vandstand var den allerstørste Del af Bunden tørlagt, og kun paa enkelte Steder var der endnu vandfyldte Lavninger. Efterhaanden som Tørlægningen skred frem, arbejdede man paa den indvendige Hovedkanal og Grøfterne, ligesom ogsaa Tilsaaningen begyndte.

Den store Katastrofe 16. Januar 1875. Men saa skete 16. Januar 1875 ved *pludseligt Tøbrud* og deraf følgende stærk Vandstigning et *Brud paa Sydkanaldiget* tæt ved Kolind By. Aarsagerne hertil vil senere blive anført. Herved sattes Arbejdet meget tilbage. Vandet steg nu saa meget, at det atter stod i Højde med Havets Spejl, før Diget igen blev lukket, og først ved Midsommertid var man atter saa langt nede med Vand-

standen som før Bruddet. Dertil kom, at de Kanal- og Grøfte-arbejder samt Besaaninger som var udført, for en stor Del var spildt, da den bløde, let bevægelige Dyndmasse havde opfyldt meget af, hvad der var gravet.

Man havde nu gjort den Erfaring, at man ikke i tilstrækkelig Grad var Herre over Vandstanden inde i den tørlagte Sø og

Under Kanal-Arbejdet ved Kolindsunds Udtørring 1873. Billedet er taget tæt ved Enslev. I Baggrunden ses til venstre en lille Strimmel af Djursgaard Skov. Til højre ses »Buskehuset«, Resten af en tidligere Gaard. Den lille Bygning i Midten er Marketenderiet.

uden for i Landvandskanalerne. For at afhjælpe denne første Mangel bestemte man *foruden Fannerupværket* at opføre endnu et Maskinanlæg ved østre Ende, den saakaldte »*Østermaskine*«, som opførtes i Efteraaret 1876. Da det laa saa langt mod Øst, opnaaedes, at det Vand, som udpumpedes derfra, udmundede i Landvandskanalen saa tæt ved Havet som muligt. Det var navnlig Hensigten at skaffe sig en Hjælpemaskine til Brug i regnfulde Perioder eller ved Tøbrud, medens Fannerupmaskinen skulde holde Arealet tørt alene under normale Forhold. For at kunne skaffe lavere Vandstand til Veje *uden for Digerne*, altsaa give Vandet fra Oplandet bedre Afløb, bestemte man sig til at udvide Sydkanalen. Dette Arbejde paabegyndtes i Efteraaret 1876.

Et kunstigt Dige-gennembrud i 1877.

Imidlertid blev Udtørringens Virkeliggørelse igen alvorlig truet. I Januar 1877, altsaa mens Sydkanalens Udvidelse endnu

ikke var synderlig fremskredet, kom der ved Nytaarstid et meget voldsomt Tøbrud, som ogsaa gjorde Skade mange andre Steder i Jylland. Nordkanalen, som endnu i Hovedsagen var ene om at aflede Vandet, kunde ikke gøre det tilstrækkelig hurtigt. Følgen var, at Vandet ved Kolind steg til en saadan Højde, at der var stor Fare for et nyt Gennembrud. Man undgik kun dette ved *at stikke Diget igennem* tæt Øst for Kolind og atter lade Vandet strømme ind i den tørlagte Sø. Man valgte dertil et Sted, hvor Bunden var fast og god, saa at man var sikker paa, at man hurtigt kunde lukke det igen. Det var altsaa et *kunstigt Digebrud*, man fremkaldte. Men hvis man ikke havde gjort det, var der utvivlsomt sket et Brud paa Diget ude paa de blødere Steder imellem Kolind og Vedø, hvor det havde været vanskeligere at faa det lukket. Efter 3—4 Dages Forløb var Faren overstaaet, saa at Hullet kunde lukkes, hvad der skete meget let ved Hjælp af Sandsække. Naturligvis var Vandstanden i Søen steget en Del ved dette Gennembrud og yderligere ved Smeltning af de Snemasser, som var føget sammen nede i Søen før Tøbruddet. Først i Maj 1877 var Vandet atter helt ude.

Arbejdet med Sydkanalens Udvidelse fortsattes paa den Maade, at Kanalen afspærredes i begge Ender, og Vandet lededes ind i den tørlagte Sø og optoges af Midter- og Nordkanalen. Paa denne Maade kunde Udgravningen foretages tørt. Men uheldigvis var *Sommeren 1877 ualmindelig regnfuld*, saa Maskinerne havde ondt ved at holde Vandet saa langt nede, at det ikke hindrede Kultiveringsarbejdet og Høbjergningen.

Situationen var endog saa kritisk, at der var Tale om at afbryde Arbejdet paa Udvidelsen af Sydkanalen for det Aar. Man vilde saa lede Vandet fra Oplandet igennem denne og vente med at afslutte Udvidelsen til næste Aar i Haab om bedre Vejrforhold. Men man bestemte sig dog til at blive ved og saa betale de Skadeserstatninger, som disse Undtagelsesforhold gav Anledning til. Sidst paa Aaret 1877 var Kanalens Udvidelse færdig, saa Vandet kunde ledes igennem den.

Samtidig med Sydkanalens Udvidelse foretoges samme Sommer en *Regulering* af det Stykke af »*Gammel Aa*«, som laa imellem denne og Grenaa By. Det vil sige Stykket fra den nuværende smalle Bro over for Pavillonen og halvvejs op til Østermaskinen. Endelig foretoges ogsaa denne Sommer en betydelig Indsnævring af Grenaaens nederste Del, nærmest Havet. Den var ganske vist blevet reguleret i 1873, men da den paa

sine Steder var op til 100 m bred, havde den ikke kunnet holde sin Dybde, men var sandet til, hvad navnlig under Tøbrud var til stor Skade.

Arbejdets Afslutning. Ved Foraarstid 1878 var hele Arealet besaaet. Kanal- og Grøftearbejderne afsluttedes denne Sommer, og man arbejdede paa at anlægge de fornødne Veje i og til det tørlagte Areal. Den første Vej tværs over Sundet blev anlagt i Efteraaret 1876. Den gik fra Fannerup til Fævejle og havde straks stor Betydning som eneste Forbindelsesled mellem de to Sider af Søen. Vejanlæggene skred derefter frem samtidig med Grøftegravningen, og i Foraaret 1879 var de fleste Veje passable.

Digerne strækker sig omkring hele det tørlagte Areal og har en Længde af ca. 45 km. De er for største Delen opført af den af Kanalerne udgravede Jordmasse, der er af meget forskellig Beskaffenhed, da Kanalerne gaar igennem saa at sige al Slags Jord: Tørv, Klæg, Ler, Sand, Grus og endelig Kalk. Af disse er der særlig Grund til at omtale Tørven, da det netop var et Tørvedige, som gennembrødes i Januar 1875 og derved foraarsagede den betydelige Ulykke. Tørv er ikke noget godt Digemateriale, men dog ikke saa daarligt, som man skulde tro. Det besidder stor Sammenhængskraft og har den gode Egenskab, at det holder sig frosset meget længe. Det er jo netop ved Tøbrud, at Diget skal bestaa sin Prøve. Og Tørvediget holder sig fuldstændigt frosset, efter at de andre er helt optøet. Grunden til Digebruddet i 1875 var da heller ikke, at Diget gav efter for Vandtrykket. Men Undergrunden var paa det Sted meget blød og løs, og Tørvediget, der jo er forholdsvis let, havde ikke haft Vægt nok til at sammentrykke denne. Følgen var, at Vandet banede sig Vej *under* Diget, først som en Vandstraale paa en Arms Tykkelse, men senere som en hel Vandflod, der skyllede hele Diget ud i Søen. Ved Udbedringen fyldtes der store Mængder af Grus paa, saaledes at hele Undergrunden sammenpressedes og efterhaanden blev fuldstændig sikker.

Udpumpningen. Maskinanlægget ved Fannerup forsynedes oprindelig med 2 Dampmaskiner, som hver drev sin Vandsnegl. Desuden byggedes en Vindmølle med 30 m Vindfang, som ogsaa drev en Vandsnegl. Østre Anlæg havde oprindelig kun een Maskine. Ved Arbejdets Afslutning regnede man med, at man til Raadighed havde 340 Hestekræfter til Udpumpning af Vand fra Søen, hvilket svarede til det almindeligt udkrævede ved lignende

Anlæg. Pumpearealet er ca. 5000 Tdr. Land og Løftehøjden ca. $3^1/_2$ m.

Vejene gennem Sundet anlagdes paa den Maade, at det ved de højeste og fasteste Dele kun var nødvendigt at kaste Fylden fra begge Vejgrøfter ind paa Vejbanen og planere den. Ved et Gruslag dannedes saa en tilstrækkelig farbar Vej. Men ved hele den midterste Del var Bunden saa blød, at Gruset, som blev kørt til, straks forsvandt i Dybet. Man maatte derfor

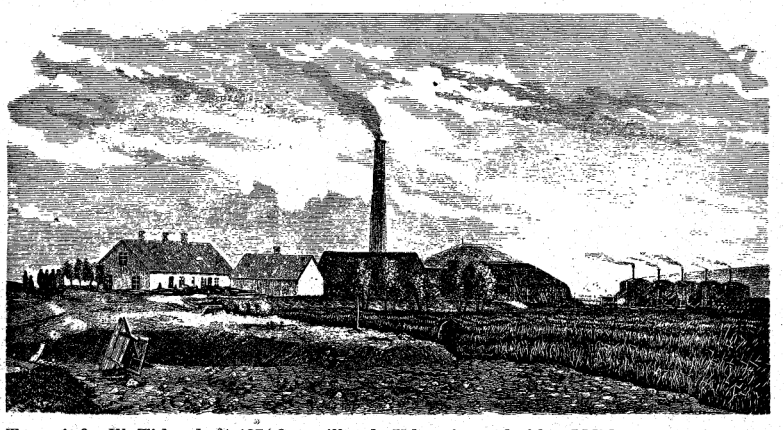

Træsnit fra Ill. Tidende $^6/_9$ 1874 forestillende Udtørringsarbejdet. I Midten ses Fannerup Værkets Maskinhus m. m., til højre ses 5 rygende Lokomobiler, som anvendtes ved Vandets Udpumpning og til at holde Kanalerne tørre under Arbejdet.

paa nogle Steder sætte en Plankevæg ned mellem Vejen og dens Grøfter for at forhindre disse i at skyde sammen og Vejbanen fra at synke. Paa andre Steder lagdes et tæt Lag Faskiner, hvorpaa der fyldtes Grus. Og endelig var den billigste og mest anvendte Maade den, at lægge et tyndt Lag af Lyngkviste, oven derpaa et tyndt Lag Dynd for at hindre Gruset i at gaa igennem og endelig oven derpaa et Gruslag.

Anlægsudgiften havde, da Foretagendet stod færdigt ved Udgangen af 1879, været i alt godt $2^1/_2$ Mill. Kr. Deri var indbefattet Erhvervelse af de to tidligere nævnte Gaarde, alle Reguleringsudgifter, Vejanlæg, Erstatninger o. s. v.

For dette Beløb var erhvervet et Areal paa ca. 2560 Tdr. nyttigt Areal, saaledes at altsaa hver Td. Land stod Selskabet i 1000 Kr. Naar Udgiften blev saa høj, skyldtes det de forskellige uheldige Forhold, hvorunder Arbejdet skete: det omtalte Digebrud, Gennembrydningen og de meget fugtige Aar, i hvilke Arbejdet udførtes, Omsætningen af en Mole ved Grenaaens Udløb, fordi Aaløbet sandede til m. m.

Entreprenøren for det store Foretagende var Tømrermester Unmach fra København (?). Formanden i Bestyrelsen for A/S Kolindsund var Justitsminister Klein. Det er ham, som man tilskriver Udtrykket »*Søen tærer*«. Det stammer fra, at det paa Grund af de betydelige Uheld, som faktisk skete og i uhyre Grad forøgede Udgifterne, flere Gange var nødvendigt at forhøje Aktiekapitalen. Ved de i den Anledning sammenkaldte Generalforsamlinger, skal Justitsministeren adskillige Gange have anvendt Udtrykket.

Efter denne Oversigt over hele Arbejdets Forudsætninger og Forløb vil vi se lidt nærmere paa

Den lokalhistoriske Side af Sagen. Det var egentlig først efter, at den østlige Del af Sundet var medtaget under Forlægningsarbejdet, at hele Foretagendet fik virkelig Interesse for Grenaa. Paa Grund af denne Udvidelse mod Øst berørtes en stor Del af Byens Jorder af Arbejdet, Aaløbet reguleredes og omdannedes i betydelig Grad, Adgangen til Fælleskæret forandredes og en hel Del af Arbejderne ved Udgravningen »Sundbisserne«, som de kaldtes, indlogeredes i Byen. Som Følge deraf indeholder Gr. Avis jævnlig Smaanotitser om Arbejdets Gang, saaledes som det er antydet paa Side 170. Der er ingen Tvivl om, at Udtørringsarbejdet satte et meget kendeligt Præg paa Grenaa By i Aaret 1873. At der var mange Arbejdere indkvarteret i Byen, har man et tydeligt Bevis for. Sommeren 1873 var netop en af de berygtede *Kolera-Somre,* hvor denne Sygdom rasede rundt omkring i Danmark. Ogsaa Grenaa By havde indrettet et *Koleralazaret.* Det var i et af de 4 smaa Huse ude ved Kejserbækken, som nu er inddraget under Dampvæveriet. Distriktslæge Steenberg indrykkede $^6/_8$ 1873 en kraftig Opfordring til Beboerne om at udvise Forsigtighed af Hensyn til Smittefaren. Det var bl. a. Forholdsregler angaaende Latriner, som indskærpedes. Der fortsattes: »da der for Tiden er et *betydeligt Antal Arbejdere indlogeret* hos forskellige Familier her i Byen og Husene altsaa *mere overfyldte* end ellers, er en yderligere Forsigtighed nødvendig, især da flere af de Lokaler, som benyttes af disse Arbejdere, uden Tvivl er mindre gode«.

Men ogsaa de mange Arbejdere, som boede i Omegnen, prægede Byens Liv. Om Lørdag efter Fyraften kom de i store Flokke ind til Grenaa. Føreren var efter gamle Folks Beretning en lystig Svend med Øgenavnet »Hønseben«. Han kunde gale nøjagtig som en Hane. I Byens Smaabeværtninger, navnlig da

i Udsens paa Storegade (nu Nr. 58), som for Resten kort efter nedbrændte, holdtes der da vældige Sold Lørdag Nat, hvorefter Søndagen benyttedes til at sove Rusen ud i.

Arbejdsforholdene var ofte vanskelige for Entreprenøren. En Gang var der mødt en Styrke paa over 100 tyske Arbejdere for at gaa i Gang med Gravningen. Det førte nu imidlertid ikke til noget, fordi de ikke kunde blive enige med Entreprenøren om Prisen. De forlod derfor kort efter Byen og er formodentlig gaaet til et af de andre Udtørringsarbejder, som i de Aar var i Gang i Danmark, f. Eks. ved Nissumfjord, hvortil der stadig averteredes om Arbejdskraft.

Men ogsaa med de danske Arbejdere var der tit Vanskeligheder. »Sundbisserne« var et ustadigt Folkefærd, som ved den mindste Uoverensstemmelse var parat til at stikke af, saaledes at der til Stadighed maatte søges nyt Mandskab. Brændevinen var jo billig og omtrent deres eneste Fornøjelse, saa Spektakler og Slagsmaal gik ofte paa. Navnet »Sundbisser«, som var den faste Benævnelse i Grenaa paa disse Folk, viser tydeligt nok Indstillingen.

Ill. Tidende indeholdt 6. Sept. 1874 en illustreret Artikel om Sundets Udtørring. Man saa deri overmaade optimistisk paa hele Foretagendets hurtige Udførelse og dets Rentabilitet: »Til næste Foraar vil man efter al menneskelig Beregning se yppige Engstrækninger der, hvor man endnu sejler i Baad paa Søen, og den eneste Skuffelse, det eneste Tab, som man vil kunne opholde sig over, vil rimeligvis blive ført til Bogs af Naturelskeren, naar han ser, hvor fuldstændig den ubarmhjertige Industri har forvandlet den smilende Indsø til »kedelige Græsgange«. *»Om Skuffelser og Tab for Aktionærerne vil der næppe blive Tale«.*

Den sidste Linie (som er fremhævet her) var jo en from Profeti, som desværre ikke fik meget med Virkeligheden at gøre.

Kolindsunds senere Skæbne.

Naar man ser bort fra det øverste Muldlag, bestaar det nuværende »Kolindsund«s Overflade de fleste Steder af et Lag frugtbart *Ferskvandsdynd* af meget forskellig Tykkelse. Det er et Lag, som er dannet i Forstrandsperioden, altsaa imens Sundet var en Ferskvands-Indsø. Under dette ligger *marine* Ler- og Dyndlag med en Tykkelse paa indtil 16 m. Disse Lag kalder Sundboerne *»Blaalersdynd«*. Det er Dyndlag, som er dannet i Saltvandsperioden, altsaa i den uendelig fjerne Fortid, da Nørre-

herred m. m. var en Ø og Sundet i aaben Forbindelse med Kattegat.

I Yderkanten er Jorden nogle Steder sandet og stenet, og paa et enkelt Sted er der af den Grund plantet Naaleskov. Men langt det meste af Jorden er meget frugtbar. Størstedelen er bevokset med *Korn*, men desuden dyrkes en Mængde Rapgræs og andre *Græsarter*. Store Dele er bevokset med Frøroer og

Sammenløbet ved Grenaa mellem Gammel Aa og den i 1873 i Anledning af Sundets Udtørring gravede Nordkanal.

Foderroer. Derimod holder de egentlige Sundgaarde *næsten intet Hornkvæg*. I den allernyeste Tid dyrkes en Del *Spindeplanter* (Hør).[118])

Indtil 1921 ejedes de tørlagte Arealer af Aktieselskabet og forpagtedes ud. Fra den Tid solgtes de 23 Sundgaarde til Enkeltpersoner og er nu alle i privat Eje.

A/S Kolindsund passer Pumpeanlæggene, Kanalerne, Digerne og Vejene mod en Afgift fra Sundgaardene. Denne Afgift er meget stor og størst for de Gaarde, der har den lavest liggende og dermed vanskeligste Jord. Imidlertid var Indtægterne til Tider — saaledes i Aarene efter forrige Verdenskrig — ogsaa store, saa Afgifterne let kunde ydes. Men den store Nedgang i Landmændenes Indtægter i Tiden omkring 1930 hidførte en Katastrofe for Kolindsunds Vedkommende. Indtægterne, der ved 1921 udgjorde ca. 1.200.000 Kr., var i 1932 kun ca. 237.000 Kr. for alle Sundgaardene tilsammen.

Pumpningen gaar i Staa. Da Afgiften ikke kunde ydes, endte det med, at Pumpningen gik i Staa 11/3 1933. Men det betød igen, at Vandet i Grøfterne steg, og de lavere Egne kom under Vand. Ved en ekstraordinær Bevilling paa 40.000 Kr. fra Staten kom Pumpningen dog atter hurtigt i Gang.

Landbrugsministeriet lod saa nedsætte en Kommission til Undersøgelse af den fremtidige Drift. Denne fremkom i Februar 1934 med Resultatet af Undersøgelserne og *Forslag til Forbedring* m. m.

Da Pumpeanlæggene var gammeldags og daarlige, stod Vandet for højt, desuden var Digerne nogle Steder for lave. Det foresloges derfor, at Pumpestationen ved *Fannerup* forsynedes med 2 nye Dieselmotorer med Centrifugalpumper, og at *Østre Maskine flyttedes til Enslev* og ligeledes forsynedes med 2 Pumper. En Del af Kanalerne skulde udvides ligesom der skulde graves en ny Kanal fra Midterkanalen til Enslev. Nogle af Dæmningerne skulde forhøjes, og nogle af de ialt 60 km Veje, som fører gennem Sundet, skulde gøres offentlige, medens de hidtil havde været private. Det gælder navnlig de Veje, som forbinder Sundets Nord- og Sydside.

Hele Arbejdet var anslaaet til ca. 450.000 Kr., som bevilgedes som Laan. Afbetalingerne skulde fremskaffes ved en Afgift paa 3—6 Kr. pr. Td. Land i 15 Aar.

Pumpestationerne ved Fannerup og ved Enslev er nu helautomatiske og har hver 2 Pumper paa 120 og 240 Hestes Kraft. De løfter henholdsvis 1 og 2 Kubikmeter Vand pr. Sekund (altsaa ialt 6 m^3). Løftehøjden er 4 m.[119])

De afgiftsfrie Lodsejere. Som tidligere omtalt blev de Lodsejere, der i 1873 som Vederlag for deres Ret til Søen havde faaet udlagt en Strimmel af det tørlagte Areal ud for deres Ejendom og i Forlængelse af denne, fritaget for al Pumpeafgift.

Kommissionsbetænkningen gik nu ud paa, at disse hidtil afgiftsfrie Lodsejere ogsaa skulde deltage i den nævnte Afgift *for saa vidt deres Del af Sundjorden var beliggende saaledes,* at den vilde blive berørt af en eventuel Oversvømmelse.

De egentlige Sundgaarde, hvis hele Eksistens afhænger af Pumpningen, fik selvfølgelig paalagt Hovedparten af Afgiften, i Forhold til deres Jorders Beliggenhed. Til Gengæld fik de indrømmet en dominerende Indflydelse paa Pumpelagets Anliggender.

RANDERS—GRENAA JERNBANE 1874—76

Indledning.

Tankerne om en Jernbaneforbindelse Randers—Grenaa var som nævnt i det foregaaende allerede fremme sidst i 60erne. I Septbr. 1869 afholdtes der et stort Møde om Sagen i Grenaa, og der nedsattes et 7 Mands Udvalg med 2 Medlemmer fra Nørreherred, 2 fra Sønderherred og 3 fra Grenaa By til at virke for Sagen.

Stemningen var udpræget for at faa en saadan Bane, men fra mange Sider, bl. a. Apoteker Hoffmeyers, hævdedes, at en ny og bedre Havn var det allerførste og mest nødvendige. Fik vi først den, saa vilde Banen følge efter.

I Juni 1870 holdtes et Møde i Randers, hvor der valgtes en samlet Komité paa 9 Mand for hele Amtet, som skulde tage sig af Sagen. For Grenaa By og Nørre- og Sønderherreder valgtes henholdsvis Apoteker Hoffmeyer, Proprietær Carøe, Skærvad, og Kammerraad Westergaard, Lykkesholm. Godsejer J. B. S. Estrup, den senere Konseilspræsident, blev Komitéens Formand.

I 1872 indsendtes af Randers Byraad, Grenaa Byraad og Amtet i Forening et Andragende til Rigsdagen om *Koncession* paa Anlæg og Drift af *en Bane fra Grenaa til Randers.*

Dette Andragende var ikke et isoleret Fænomen. Tvært imod laa der paa Rigsdagens Bord i denne Samling flere saadanne baade fra Sjælland, Fyn og Jylland. Fra anden Side var der Andragende om Koncession paa Anlæg af en Sidebane fra et Punkt af den paatænkte Randers—Grenaabane og *til Aarhus.* Umiddelbart før Samlingens Slutning vedtoges Lovforslaget om en Bane Randers—Grenaa. Dens nøjere Forløb var ikke bestemt.

Der var i Anledning af denne Koncession nogen *Rivalisering imellem Grenaa og Ebeltoft.* Vor Naboby havde gjort Forestillinger hos Rigsdagsudvalget og paaberaabt sig sin isfri Havn, og det synes efter en Avisartikel i Grenaa Avis at dømme, at Kredsens Rigsdagsmand, Chr. Bønløkke fra Aalsrode, ikke har været utilbøjelig til at gaa *Ebeltofts Ærinde.*

Da Planen fremkom, var Udgiften *beregnet til 120.000 Rdl. pr. Mil.* Det viste sig straks efter Lovens Vedtagelse, at man formedelst Prisstigning maatte forhøje Overslaget til 140.000 Rdl. pr. Mil. eller med det fornødne Materiel iberegnet til 175.000 Rdl. pr. Mil.

Deraf tænktes 1 Mill. Rdl. rejst ved Præference-Aktier og Hypoteklaan. Staten, Amtet og de større Kommuner (Randers

By og Grenaa By) skulde tilvejebringe 500.000 Rdl., og Resten, d. v. s. 250.000 Rdl., skulde skaffes af Private ved Aktietegning. »*Om disse Aktier vilde give Udbytte vilde Tiden vise, men man haabede det*«.[120]) Det var Etatsraad Kampmanns Ord i Randers Byraads Møde 14/7 1873. De gik som bekendt ikke i Opfyldelse. Grenaa Byraad havde allerede i 1871 enstemmig vedtaget for Grenaa Bys Vedkommende at yde »det af Komiteen forlangte Tilskud af indtil 10.000 Rdl. til et Forstærkningsfond«.[121])

Kommissionen for Banen fastsatte en Aktietegning af 250.000 Rdl. i Aktier à 100 Rdl., som skulde være fuldtegnet inden Udløbet af August og gjorde Udfaldet af denne Tegning til Betingelse for sin fortsatte Virksomhed. Om Udfaldet skriver Grenaa Avis bl. a. »I Grenaa og Omegn tegnedes der Aktier langt over Forventning. At der i Byen kun tegnedes en Bagatel maatte jo ventes, *da de mindre Kommuners Nytte af Banen endnu langtfra er bevist*«. Saa var der Spørgsmaalet om

Banens Retning. Allerede fra første Færd havde der været meget afvigende Meninger om, hvor Banen skulde gaa, kun Udgangspunktet og Endepunktet var fastlagt. Ved Nytaarstid syntes der at være størst Stemning for en Linie Randers over *Klausholm, Krogsbæk, Thorsager, Kolind, Albøge, Lyngby til Grenaa.* Efterhaanden blev der flere og flere, som foretrak en Linie fra Randers »langs med det flade Terræn Syd for Randers Fjord og Grund Fjord omtrent til Allingaa Bro, derfra videre i sydøstlig Retning forbi Gl. Estrup og Skafføgaard, derpaa til Thorsager og Kolind og endelig sønden om den store Indsø Kolindsund, hvis Tørlægning formentlig er nær forestaaende, til Grenaa«.[122]) Ved en Prøvetegning af Aktier viste det sig da ogsaa, at der tegnedes et langt større Beløb for denne Linie end for den sydlige, og det blev altsaa »Fjordlinien«, som sejrede.

Der holdtes derefter et Møde for Repræsentanter for de Aktionærer, som havde tegnet sig for denne Linie og det meddeltes, at der var tegnet Aktier paa 178.000 Rdl. af Kommunerne, 143.500 Rdl. af private og 100.000 Rdl. af de to Købstæder Randers og Grenaa. Der var altsaa godt 400.000 Rdl. til Raadighed. Indenrigsministeriet havde meddelt, at man intet havde at indvende imod »Fjordlinien«. Grenaa Byraad var ubetinget stemt for den sydlige Linie (altsaa Aarslev Banen) for, som Apoteker Hoffmeyer sagde i Byraadet »at rive saa meget som muligt godt Opland fra Aarhus-Banen«.[123])

Udvalget ansaa hermed sin Opgave som udført og foreslog at vælge en Bestyrelse paa 3 Mand med Sæde i Randers til at udføre det videre fornødne: skaffe de manglende Pengemidler, antage en Ingeniør og træffe Overenskomst med en Entreprenør. Til Bestyrelsen valgtes: Godsejer Estrup, Skafføgaard, Etatsraad Kampmann, Randers, og Hofjægermester Mourier-Petersen, Rugaard. Dernæst havde Apoteker Hoffmeyer det højeste Stemmetal. — I Anledning af Randers—Grenaa Banens

Jernbanestationen i Grenaa. Dens Forside staar omtrent uforandret, som da den opførtes i 1876. (Stenders Foto).

Approbation skriver »Dagbladet« i København: Denne Bane synes at skulle blive den første af de 3 Jernbaner, som i sidste Rigsdagssamling bevilgedes et Tilskud af Statskassen pr. Mil. Den vil danne det første Led i en ny Udvikling af vort Kommunikationsvæsen, hvortil der forhaabentlig snart vil slutte sig mange andre. Baade de offentlige Myndigheder og de private, som har bidraget til, at Sagen er bragt saa vidt, fortjener Anerkendelse, fordi de har haft et aabent Øje for de Fordele, som en Jernbane kan bringe den paagældende Egn, og fordi de ikke har skyet Ofre for at opnaa et saa betydeligt Gode. . . . Det maa haabes, at man *i en ikke for fjern Fremtid kan se Jernbaner afløse Landevejene og Dampen anvendt som Trækkraft i Stedet for Hesten og Studen.* Det vil sikkert medføre en naturlig Stigning i Værdierne, der hurtigt vil opveje de Ofre, som bringes«.[124]) Baneanlægget blev derefter udbudt, enten delt eller i samlet Entreprise. I sidste Tilfælde behæftet med den Klausul, at af Tilbudssummen skulde et Beløb paa 110.000 Rdl. pr. Mil modtages i 5 % Præferenceaktier.

G. A. Gedalia & Co. overtager Anlægget i Entreprise. 19. Maj 1874 afsluttede Bestyrelsen saa Kontrakt med Bankierfirmaet *G. A. Gedalia & Co. angaaende Bygning af Banen.* Firmaet overtog Anlæg af Banen med Stationsbygninger, Vogterhuse, Sveller og Skinner, men uden det rullende Materiel. Betalingen for den $8^3/_4$ Mil lange Bane

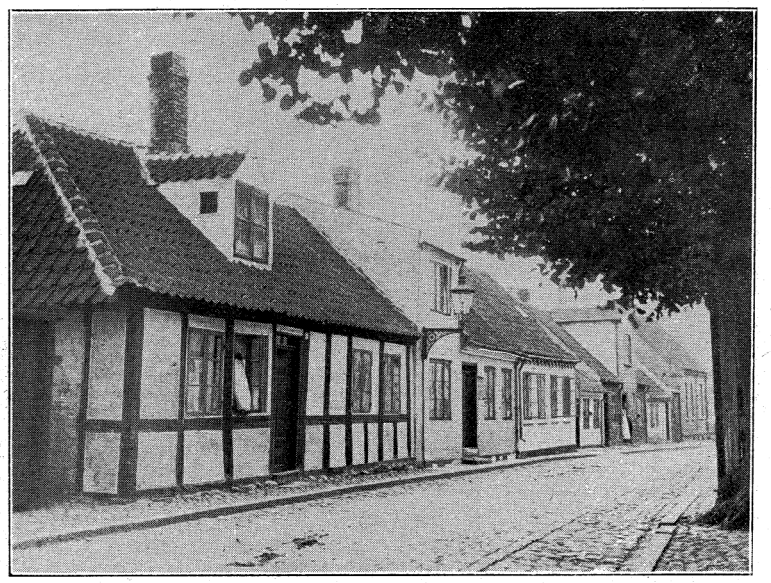

Taygyden (nu Kannikegade). Det er alt, hvad der var bebygget i 1870. Resten af Gadens Sydside var en stor Toft, som tilhørte Farver Jahnsen. Den udparcelleredes og bebyggedes i Løbet af 70erne.

var sat til ca. 1.150.000 Rdl. Der blev straks taget fat paa Forarbejderne. — For Grenaa Bys Vedkommende var det oprindelig planlagt, at »den eventuelle Banegaard vilde komme til at ligge i Byens umiddelbare Nærhed paa den sydlige Side af Havnevejen«. Byraadet holdt imidlertid paa, at Banegaarden skulde ligge nærmere ved Byen paa en tidligere udpeget Plads »Syd for Slagter Møllers Sted«.[125]) Det er, hvor den nu ligger, og Byraadets Ønske maa altsaa være blevet respekteret.

Sydsiden af Taygyden (nuværende Kannikegade) var den Gang kun bebygget fra Søndergade og til nuværende Kirkebetjent Koldings Hus.

Banegaards-Kvarteret. Resten ud efter og et Stykke langs Havnevejen var en stor Eng, *»Farver Jahnsens Eng«.* Den var skilt ved Gaden ved et Stendige. I

1870erne begyndte Farveren at udstykke denne Eng til Byggegrunde, det var dels Grundene langs Kannikestræde, dels ud langs Østergade til nuværende Dommerkontor. Langt den største Parcel solgtes selvfølgelig til Baneanlæg, Banegaard, Vej til denne o. s. v.

Man kan altsaa sige, at Hovedparten af Bebyggelsen fra Kirkebetjent Koldings Hus i Kannikegade og til Dommerkontoret, Banegaarden iberegnet, stammer fra 1870erne og helt og fuldt

Grenaa Banegaard. Togets Ankomst. Tiden er omkring 1900. Personerne i Forgrunden fra venstre: Toldassistent Fr. Juul, Postbud Jørgensen. Dernæst en tilfældig Tilskuer, saa Postassistent Frk. Meta Petersen og Postekspedient Rosenkilde.

ligger paa »*Farver Jahnsens Eng*« og paa »*Øster Hauge*«, som laa Syd for denne ned mod Aaen. — Samtidig med, at der blev gjort Forberedelser til Baneanlægget, tog man ogsaa fat paa Havnebyggeriet.

Banens Indvielse. I Sommeren 1876 var Baneanlægget færdigt. Til Driftsbestyrer med Bopæl i Randers blev antaget Overbaneingeniør C. G. Bayer.

Den højtidelige Indvielse af Banen fandt Sted Torsdag den 24. August.

Stationen i Grenaa med Omgivelser var pyntet med Guirlander, Grønt, Blomster og Flag. Kl. 11 ankom Toget fra Randers med de indbudne, hvoriblandt bemærkedes Konseilspræsident Estrup, General Wilster, Kammerherre Jessen, Kammerherre Tobiesen, Baron Gedalia m. fl. »Under Musikkens Toner begav man sig til den — i et paa Banens Territorium oprejst Telt — smagfuldt arrangerede Frokost, hvorpaa en Del

af de fremmede begav sig op i Byen bl. a. for at tage Kirken i Øjesyn. Kl. 12¼ var alt beredt til Afgang. Forinden udtalte Byraadsmedmedlem Godsforvalter Th. Lütken paa Kommunens Vegne sin Glæde over Banens Aabning og det Haab, der for vor Kommunes Vedkommende knyttedes til den. Han udtalte samtidig en Beklagelse over, at Hs. Excell. Indenrigsministeren ikke havde kunnet være til Stede for at foretage den højtidelige Indvielse. Derefter tog Hs. Excell. Konseilspræsident Estrup Ordet, idet han formente, at han i Indenrigsministerens Fraværelse var den nærmeste til at overtage dette Hverv. Med de bedste Ønsker for de Kommuner, der ventede sig godt af Banen, erklærede han Randers—Grenaa Banen for aabnet«.

Derpaa udbragte Etatsraad Kampmann et Leve for Grenaa Kommune, hvorefter Apoteker Hoffmeyer til Slutning udtalte Ønsket om, at det Haab, man nærede til Banen, at den skulde danne Mellemledet mellem Land og By til Gavn for begge, ikke maatte svigte. Han sluttede med at udbringe et Leve for Fædrelandet.

Under Hurraraab satte det pyntede Festtog sig i Bevægelse ad Randers til.[126])

Toget gjorde Holdt ved alle Mellemstationerne, hvor en eller anden Mand fra paagældende Egn sagde et Par Ord om Banen eller udtrykte Ønsker for dens Fremtid.

Ved Ankomsten i Randers »holdt en lang Række af elegante Herskabsekvipager parat for at køre Gæsterne ad den festlig smykkede Vej til »Harmoniens Lokaler«. Ved Middagen holdtes en lang Række Taler, mindst en Snes. For os, der kender Eftertiden, er den mest bemærkelsesværdige den nye Konseilspræsident Estrups Tale. »Han udtalte den Overbevisning, at Rigsdagen vilde sætte alle politiske Hensyn til Side og samdrægtigt enes om at fremme det, som kan tjene til Landets Udvikling, ligesom det ogsaa var hans Fortrøstning, at det danske Folk vilde forstaa at bruge den rige Velsignelse, som en saadan vidtfremmet materiel Udvikling bragte, paa rette Maade«.[126a])

Amtmanden motiverede et Leve for Konseilspræsidenten som den, hvem *den første Tanke om Anlæg af Bane Randers—Grenaa skyldtes.* Efter Middagen begav Selskabet sig med Musik i Spidsen over Sønderbro, som var oplyst med Begfakler, til Strømmen, hvorefter de af Gæsterne, som skulde Øst paa, returnerede til Grenaa.

Det er værd at lægge Mærke til, at det er Strømmen, hvorom det drejer sig. Det kommer af, at Forbindelsen over Gudenaaen

den Gang kun bestod af en ca. 100 m lang Træbro, og den aldeles overvejende Del af Randersrejsende stod af og paa i Lokalbanestationen i Strømmen. Næste Dag kørtes en Prøvetur fra Grenaa til Strømmen og Retur for alle Aktionærerne samt Byraads- og Sogneraadsmedlemmer med Hustruer.

Desværre krævede Banen allerede samme Dag et Dødsoffer, idet en Lokomotivfører paa et Grustog faldt af og overkørtes ved Auning.

Køreplanen var saaledes, at der gik to Tog daglig i hver Retning. Fra Grenaa Afg. 6^{20} (Ank. Randers 8^{40}) og 5^{05} (Ank. Randers 7^{35}). Fra Randers Afg. 9^{02} (Ank. Grenaa 11^{22}) og 3^{15} (Ank. Grenaa 5^{45}).

Lørdag den 26. Aug. aabnedes Banen for almindelig Trafik. Postkontoret, der hidtil havde haft Lokale i Postmester Skjerbæks private Ejendom, (Østergade Nr. 11), flyttede samtidig til Lokaler, som var indrettet i Banegaardens østlige Ende. Ligeledes ophævedes fra samme Dag Deligenceforbindelsen pr. Hestevogn til Randers, og de paa Ruten værende Brevsamlingssteder nedlagdes. Aaret efter var Banen fra Aarhus færdigbygget og blev ført ind paa Ryomgaard Station.

En Jernbanetur fra Randers til Grenaa. Nogle Uger efter at Banen var taget i Brug, gav »Grenaa Avis« en lille Beskrivelse af det Landskab, Banen passerede: »Fra Randers Station, som er Udgangspunktet for Grenaa-Banen, og som i den Anledning udvides, føres Sporene paa en 3—400 Fod [ca. 100 m] lang Træbro over den sydlige Bred af Gudenaaen. Her er anlagt den første Landstation, »*Strømmen*« kaldet. Fra Stationen haves en smuk Udsigt over den brede Gudenaadal og den højereliggende, ældre Del af Randers By. Et Stykke kører man nu igennem et smukt kuperet Terræn, men snart viger Bakkerne tilbage for at give Plads for vidtstrakte Enge, som gennemskæres af Randersfjorden. Store Kvæghjorde opliver Landskabet.

I $1^1/_2$ Mils Afstand fra Randers ligger den næste Station *Uggelhuse.* Banen fører derpaa langs en Sidearm af Randersfjord ved Navn Grundfjord gennem en ret smuk, bølgeformet Egn med temmelig store Skovpartier og derefter atter betydelige Engstrækninger til *Allingaabro,* den største af Banens Landstationer, hvor et større Gæstgiveri er opført. Fra Allingaabro drejer Banen, der hidtil har gaaet i omtrent lige østlig Retning, imod Sydøst til *Auning* Station, Vest for hvilken det gamle Herresæde Gl. Estrup ligger i kort Afstand. Hovedbygningen ses med sine Taarne over betydelige Skovstrækninger, der imod Vest højner sig særdeles smukt, og dette Parti kan vistnok betegnes som

Banens smukkeste og mest karakteristiske. Vejen gaar derefter videre mod Sydøst, og Egnen begynder at tabe i Skønhed og Frugtbarhed; man passerer ikke faa Hedepletter.

Saa kommer man til den lille Station *Pindstrup,* der er omgivet af store Tørvemoser. Her drejede Banen atter lige mod Øst og følger Kolind Aa gennem Mose- Skov- og Bakkepartier til *Ryomgaard,* Station, hvor Arbejderne paa Ryom—Aarhus Banen er i fuld Gang. Man naar kort derfra *Kolind* Station, hvorfra man kan skue ud over det tilsyneladende udtørrede Kolindsund. Kun den store Landvandskanal og en Del rørbevoksede Strækninger minder om, at dette udstrakte Terræn for faa Aar siden var en af Danmarks største Indsøer. Man slipper dog snart Kolindsund af Øje, da Banen slaar en temmelig stor Bue mod Syd. Man passerer *Trustrup* Station — den sidste Landstation — og nærmer sig gennem en frugtbar Egn *Grenaa,* der med sine mange Haver og sin smukke, nyistandsatte Kirke gør et venligt Indtryk«.[127])

Der var den Gang ikke flere Stationer end de, der nævnes i Beskrivelsen. I Løbet af de nærmeste Aar indrettedes dog paa de længste Afstande nogle Holdepladser.

Aarhus-Ryomgaardbanen, der var anlagt som Privatbane i Henhold til Lov af $^4/_5$ 1875, fuldførtes og indviedes $^1/_{12}$ 1877. De to Smaabaner dreves derefter under et som »den østjydske Bane«. Medens der oprindelig kun gik 2 Tog daglig i hver Retning mellem Randers og Grenaa, blev der kort efter Aarhusbanens Aabning foretaget den Forbedring, at der kom 3 daglige Tog.

Afgang:

Fra	Grenaa	Kl.	6^{10}	Fmd.,	Kl.	3^{10}	Eft.	og	Kl.	8^{00} Aften
-	Randers	-	6^{20}	—	-	3^{05}	-	-	-	7^{50} —
-	Aarhus	-	6^{05}	—	-	2^{40}	-	-	-	7^{30} —

Ankomst:

Til	Grenaa	Kl.	8^{52}	Fmd.,	Kl.	6^{02}	Eft.	og	Kl.	10^{45} Aften
-	Randers	-	8^{45}	—	-	6^{23}	-	-	-	11^{04} —
-	Aarhus	-	9^{22}	—	-	6^{30}	-	-	-	10^{40} —

Denne Toggang med 3 Tog vedblev til hen mod Aar 1900.

Staten overtager Banen. De store Forventninger om, at Banen skulde blive et *lukrativt Foretagende,* slog ikke til. Allerede kort efter Aarhusbanens Aabning var det kommet saa vidt, at Københavns Handelsbank, som havde finansieret *Randers—Grenaabanen,* gjorde Udlæg i denne Bane og stillede den til Tvangsauktion paa Grund af manglende

V. Skovby, 1876—1894.

C. F. Juel, 1894—1901.

Indbetalinger. 3dje Auktion var berammet, men aflystes i sidste Øjeblik, og der optoges en Forhandling med Staten.

Finansministeriet tilbød at yde Randers—Grenaa Jernbaneselskab en Forstrækning af 770.000 Kr., imod at Selskabet forpligtede sig til i Løbet af 2 Aar at overdrage Banen til Staten paa de i en eventuel Lov desangaaende nærmere fastsatte Betingelser. Samtidig gik Handelsbanken ind paa, naar den modtog en Afbetaling af 770.000 Kr., hvoraf de 600.000 Kr. som Afdrag paa en Obligation paa 1 Mill. Kr., at ville standse Udlægget og den berammede 3dje Auktion og lade sit øvrige Tilgodehavende indestaa uopsigeligt indtil Juni Termin 1880. I Henhold til de nærmere fastsatte Betingelser *overtog Staten derefter ved Lov af* $^{18}/_{2}$ *1881 den østjydske Bane.*[128])

Om Banens senere Historie skal kun gives nogle faa Oplysninger. Medens Banen først var anlagt paa at være den direkte Forbindelse med Randers og med en Sidelinie til Aarhus, blev Forholdet snart det omvendte, nemlig en direkte Forbindelse med Aarhus, og med Skiften af Tog i Ryom, naar man skulde til Randers. De 3 daglige Tog i hver Retning blev staaende i den næste Snes Aar. Fra mange Sider, bl. a. fra Grenaa Handelsforening, blev der Gang paa Gang fremsat Ønsker om et fjerde Tog. Først omkring Aar 1900 blev det til Virkelighed. Senere kom ogsaa et femte dagligt Tog og et Søndagstog med Afgang fra baade Aarhus og Grenaa Søndag Nat lidt før Kl. 24. Forbindelsen var altsaa udmærket.

Posthuset, som oprindelig havde været indrettet i et Par Lokaler i Banegaardens østre Ende, flyttedes derfra i 1909, da der byggedes et selvstændigt Posthus. Den derved indvundne

Plads benyttedes dels til Udvidelse af Ventesalen og dels til Indrettelse af en lille *Banegaardsrestauration*. Den fik ikke Succes og ophævedes efter faa Aars Forløb. Derimod blev *Jernbanekiosken*, som senere rykkede ind paa den ledige Plads, et mere levedygtigt Foretagende.

I 1917 aabnedes Gjerrild—Grenaa Banen. Ad et Sidespor norden om Byen lededes den ind paa Havnebanens Spor omtrent ved Vogterhuset. Det har et Par Gange været forsøgt at

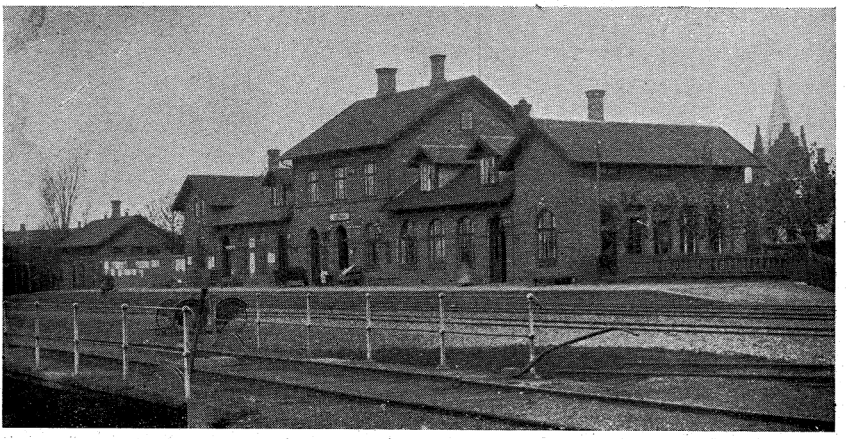

Grenaa Banegaard i 1890erne. Bygningen i højre Side er det daværende Posthus, som forblev der, indtil en selvstændig Postbygning opførtes i 1909. Døren ved Siden af Lygten benyttedes af Personalet, naar Posten skulde bringes ud i Toget. Døren tilhøjre var Indgang til Posthuset for Publikum.

etablere Persontogsforbindelse til Havnen i Forbindelse med Københavnsdamperens Afgang o. l. Men det fik ingen praktisk Betydning.

Stationsforstanderne ved Statsbanestationen i Grenaa har været følgende: 1876—94. V. C. Skovby, født $^{23}/_{2}$ 1838 paa Frederiksberg. Han ansattes ved Banens Aabning, og forblev her til sin Død. Skovby havde som Løjtnant deltaget i Krigen 1864 og kom hertil fra Vamdrup, hvor han havde været Assistent. Han døde $^{6}/_{8}$ 1894 i Embedet.

1894—1901. C. T. Juel, født $^{21}/_{5}$ 1837 i Frederikshavn. Exam. jur. Stationsforstander i Thureby, hvorfra han forflyttedes til Grenaa $^{1}/_{10}$ 1894. Afskediget $^{30}/_{9}$ 1901. Han døde $^{11}/_{2}$ 1909 i Hellerup.

1901—15. F. S. Thomsen, født $^{10}/_{6}$ 1848 i København. Ligesom Forgængeren Stationsforstander i Thureby, hvorfra han forflyttedes til Grenaa $^{1}/_{10}$ 1901. Afskediget fra $^{31}/_{3}$ 1915. Han døde $^{9}/_{3}$ 1923.

F. S. Thomsen, 1901—1915.

H. J. Glandt, 1915—1928.

1915—28. H. J. Glandt, født $^{13}/_{2}$ 1859 i Fredensborg. Stationsforstander i Mundelstrup, hvorfra han forflyttedes til Grenaa $^{1}/_{4}$ 1915. Afskediget fra $^{31}/_{10}$ 1928. Han døde $^{27}/_{9}$ 1935.

1928—32. E. M. Eriksen, født $^{9}/_{9}$ 1869 i Aarhus. Stationsforstander i Brønderslev, hvorfra han blev forflyttet til Grenaa $^{1}/_{12}$ 1928. Afskediget fra $^{31}/_{10}$ 1932.

1932—40. V. L. J. Tvede, født $^{18}/_{10}$ 1877 i København. Stationsforstander i Kibæk, hvorfra han forflyttedes til Grenaa $^{1}/_{4}$ 1933. Afskediget $^{31}/_{10}$ 1940. Han døde $^{17}/_{10}$ 1944.

1940—. H. P. Ahrensbach, født $^{10}/_{9}$ 1881 i Odense. Trafikkontrollør i Bramminge, hvorfra han udnævntes til Stationsforstander i Grenaa fra $^{1}/_{11}$ 1940.

KONGEBESØGET 9. SEPT. 1876

Kort efter at Randers—Grenaa Banen var taget i Brug, fik man i Grenaa den overraskende Meddelelse, at Kong Christian IX og Dronningen, ledsaget af en hel Række kongelige Herskaber, Lørdag 9. Sept. 1876 vilde komme til Byen med Skib. Derfra vilde Kongen med Følge fortsætte med Tog til Viborg for at overvære Domkirkens højtidelige Genindvielse efter den store Restauration, som i Virkeligheden havde været en Ombygning fra Grunden, og som havde varet 12 Aar.

Selskabet skulde foruden Kongefamilien bestaa af Kong Georg og Dronning Olga af Grækenland, Kronprins Frederik og Kronprinsesse Louisa samt Prinsesse Thyra og Prins Hans.

Der var kun 4 Dage til Forberedelser, saa Byen fik travlt. Der skulde bygges Æresporte, udpeges Talere, indøves Sange,

forberedes en Frokost, skaffes Flag m. m. m. — Dagen før ankom bl. a. Amtmanden, Kammerherre Rosenørn fra Randers, for som den første at kunne tage imod Kongefamilien og de øvrige høje Herskaber.

Kongebesøgets Forløb refereres i »Grenaa Avis« saaledes: »Vor lille By viste sig i Dag fra den tidligste Morgenstund i festlig Højtidsdragt. Fra hvert Hus vajer Dannebrog, og de fleste er prydet med mer eller mindre rige Dekorationer af Grønt og en Mangfoldighed af Flag, af hvilke, foruden Dannebrog, det græske Flag er det hyppigst fremtrædende.

Kl. $6^1/_2$ i Morges sejlede Kammerherre Rosenørn og Grenaa Havneudvalg med Dampskibet »Ydun« Kongeskibet »Slesvig« i Møde og gik om Bord i dette, hvor de lod sig præsentere for Hs. Majestæt og Hs. kgl. Højhed Kronprinsen, som begge viste stor Interesse for *Planen til vor nye Havn,* hvilken de lod sig forevise.

Først henved Kl. $9^1/_2$ vendte »Ydun« tilbage, og omtrent en halv Time senere steg Kongefamilien i Land ved den byggede Landingsbro, over for hvilken der var rejst et smukt Telt, udelukkende *bygget af Fiskeredskaber.* Her modtoges de høje Herskaber af Højstkommanderende for Nørrejylland, General Wilster, Kammerherre Rosenørn, Grenaa Byraad, Egnens Honoratiores med Damer m. fl. Kammerherre Rosenørn udbragte et af den talrigt forsamlede Menneskemængde istemt Leve for Hs. Maj. Kongen, hvorefter de tilstedeværende Damer og Herrer præsenteredes for de kongelige Herskaber, som i nogen Tid underholdt sig med forskellige af de tilstedeværende.

Ved Opkørslen til Byen gjordes Holdt ved en af Gammel Sogn opført Æresport, prydet med forskellige *Landbrugsredskaber* og *Høstattributer,* hvor en af Lærer Krøll forfattet Sang blev afsunget og Hr. Krøll paa Sogneraadets Vegne ønskede Kongefamilien Velkommen. Efter at Hs. Majestæt derfor havde udtalt sin Tak med Forsikring om, at alle hans Undersaatter var ham lige kære, kørtes videre til Byen, hvor der ved en af Kommunen opført smuk *Æresport* atter gjordes Holdt. Her blev de kgl. Herskaber budt Velkommen af den konstituerede Borgmester, Herredsfuldmægtig H. West, der udtalte, at der ved dette Besøg var opfyldt et længe næret Ønske om at se Kongefamilien i vor Midte.

Hs. Maj. Kongen takkede for den venlige Modtagelse, man havde beredt ham, hvorefter Vogntoget atter satte sig i Be-

vægelse gennem Østergade, over Torvet ad Lillegade og tilbage gennem Storegade til *Kirken*. Efter at de høje Herskaber havde beset denne, begav de sig til Etatsraad Nyeborgs Bolig, hvor der gaves Cour, og endelig indtoges nogle Forfriskninger paa »*Hotel Dagmar*«, hvorefter Afrejsen fandt Sted omtrent Kl. 12. — Ved Ankomsten til Æresporten bragte Apoteker Hoffmeyer Majestæterne en Tak for Besøget og omtalte vor Havnebygning, idet han bemærkede, at vore Forhold, der nu er smaa, forhaabentlig snart vilde blive bedre. Hs. Maj. Kongen takkede og lovede, at saa snart Havnen blev færdig, vilde han være den første, som kom for at indvi det Arbejde, som endnu er ufuldendt, men hvis Fuldendelse tør betragtes som nær forestaaende. Paa Banegaarden bragte Godsforvalter Lütken de kgl. Herskaber en sidste Hilsen og Tak for Besøget«.[129]).

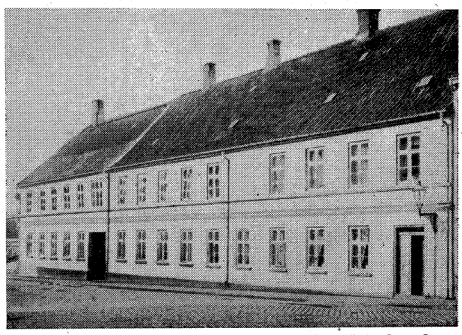

Hotel Dagmar i den tidligere Skikkelse før Ombygningen.

»Til Frokosten paa »Hotel Dagmar« kunde paa Grund af den indskrænkede Plads af Byens Indvaanere foruden Byraadet kun Embedsmændene med Damer faa Adgang. Godsforvalter Lütken udbragte Kongens Skaal, som Hs. Majestæt besvarede med at udbringe en Skaal for Grenaa By«.[130])

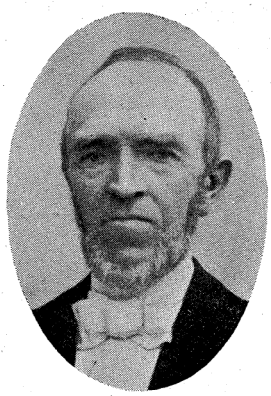

Byraadsmedl., Godsforvalter Th. Lütken, f. 1825, d. 1895.

Afrejsen. Alle Stationer paa Randers—Grenaa Banen var smukt prydet med Guirlander og Flag. Ved alle Stationer gjordes Holdt, og der holdtes Taler af en eller anden dertil udvalgt Mand fra de forskellige Steder. Ved Pindstrup Station modtog Konseilspræsident Estrup de kgl. Herskaber, som kørte med ham til Skafø-gaard. Efter et kort Ophold dér fortsattes Rejsen til Randers, hvortil man ankom Kl. $4^1/_2$. Efter en særdeles festlig Modtagelse med paafølgende Middag i Randers fortsattes Rejsen til Viborg, hvor Modtagelsen selvfølgelig var — om muligt — endnu mere straalende.

Efter Domkirkens Indvielse returneredes samme Aften over

Randers til Uggelhuse Station, hvortil man ankom Kl. 1. Der overnattedes i Kongeskibet »Slesvig«, som laa forankret i Fjorden. Det var Meningen, at Hjemturen skulde foregaa med Skib næste Dag. Men paa Grund af Storm og Regn, der vanskeliggjorde Sejladsen gennem Randers Fjord, maatte denne Plan opgives. Hjemrejsen til København skete derefter pr. Bane.

Her i Grenaa udnævntes i Anledning af Kongebesøget Apoteker Hoffmeyer til R. af D. og Godsforvalter Lütken til Kancelliraad.

DET NYE HAVNEANLÆG 1874—79

Den lille Havn, som Byen lod bygge i 1812, og som i 1846—47 fik en meget haardt tiltrængt Moleforlængelse og Opmudring, viste sig stadig ikke at være tilfredsstillende. Det hævdedes, at *Molerne var forkert anlagt,* saa de ikke hindrede Tilsandning. Desuden var Havnen alt for lille, navnlig efter at den fra ca. 1850 var begyndt tillige at være *Fiskerihavn.* Det bedste Bevis for, at det ikke stod godt til med Besejlningsforholdene til Trods for alt, hvad Byen havde ofret paa Havnen, var, at Amtet i 1858 sendte en Skrivelse til Kommunalbestyrelsen i Grenaa, hvori man bad den udtale sig om Anlæg af

En Havn ved Fornæs? Skrivelsen var bilagt med Kort og Tegninger. Men Byraadet svarede, at skønt man maatte erkende, at et saadant Anlæg vilde være ønskeligt i flere Henseender, bl. a. fordi den nuværende Havn kun kunde anløbes af Skibe, som ikke stak dybere end 8 Fod (ca. $2^1/_2$ m), saa vilde den længere Afstand, som man derved vilde faa fra Grenaa, naar man skulde helt til Fornæs, være en betydelig Ulempe. »Kommunalbestyrelsen kunde i hvert Fald ikke se nogen Føje til at deltage i Udgiften til dette Projekt«. Yderligere tilføjer Byraadet, at Grenaa Havn endnu har en Gæld til Statskassen paa 25.000 Rdl., for hvilken Grenaa er Kautionist. Hvis en Havn ved Fornæs kommer i Stand, vil denne uden Tvivl komme til at skade Grenaa Havn og dens Indtægter derved formindskes. Byraadet maa i saa Fald »reservere sig, at dens ovenfor berørte Garanti bortfalder«. Projektet maa uden Tvivl være blevet henlagt.

Men ogsaa fra privat Side var der Planer fremme om Anlæg af en Havn ved Fornæs. Det var Major Dinesen paa Kat-

holm, der i 1855 havde købt Stensmark, som stod i Spidsen derfor. Det er muligt, at det just er Dinesens Planer, som laa bag ved Amtets Henvendelse. Men under alle Omstændigheder blev Planerne om en Havn ved Fornæs som bekendt aldrig til Virkelighed.

En ny Havn paatænkes. $^{12}/_{5}$ 1868 gjorde Havnekommissionen i en Skrivelse til Byraadet opmærksom paa Havnens utilfredsstillende Beskaffenhed med Hensyn til Vanddybde og Indsejlingsforhold, navnlig med østlig Storm. Man udtalte Ønskeligheden af, at det ved duelige Teknikere maatte blive undersøgt, paa hvilken Maade der mest hensigtmæssig kunde tilvejebringes en Forbedring i Tilstanden.

Kommunalbestyrelsen erkendte Sagens Vigtighed og henvendte sig til Indenrigsministeriet. Man fremhævede som en yderligere Grund til den paagældende Foranstaltning, at man derved »forhaabentlig vilde *fremme en Tilknytning af Købstaden til Jernbanenettet,* hvortil Byen synes at have et gyldigt Krav formedelst sit kornrige Opland og som det nærmeste Forbindelsespunkt med Sjælland som Udskibningshavn«.[132])

Indenrigsministeriet svarede i Marts næste Aar, at Vandbygningsingeniør Bruhn med det første vilde tage Lokaliteterne i Øjesyn, da han alligevel i andet Ærinde skulde til Jylland. Imidlertid var der ogsaa i Grenaa dannet

en privat Komité til Sagens Fremme. Dens Bestyrelse bestod af Apoteker Hoffmeyer, Konsul Kock, Godsforvalter Lütken og et Par andre af Byens mere fremtrædende Mænd. Man henvendte sig til Ingeniør Obel, Aarhus, som udarbejde Tegninger og Overslag til et Havneanlæg. Komitéen lod ligeledes trykke en Brochure, hvori meddeltes en Oversigt over Havneforholdene. Man fremhævede, at der paa hele den lange Kyststrækning fra Frederikshavn til Helgenæs ikke var en eneste *Nødhavn.* Ligeledes fremhævedes Grenaa Havns Tilgængelighed, selv i Isvintre og sidst, men ikke mindst, *den korte Afstand til Sjælland.* Denne Brochure tilsendtes en Række indflydelsesrige Enkeltpersoner og Institutioner, bl. a. Grossererssocietetets Komité i København, som udtalte sig anbefalende om Planen.

I Juli 1869 kom saa Vandbygningsingeniør Bruhn her til Grenaa. Han paapegede adskillinge Ændringer i Ingeniør Obels Plan, som man fra Statens Side maatte anse for ønskelige.

Saa begyndte aarelange Forhandlinger imellem Havnekommissionen, Byraadet, Indenrigsministeriet og Havneingeniør Obel. Først i Vinteren 1873—74 var der Enighed og de endelige Tegninger udarbejdet. Arbejdet blev udbudt i Entreprise og overdroges i Marts 1874 til Arkitekt Hansen, Randers, for en Sum af 157.500 Rdl. I Betingelserne var bl. a. fastsat, at Anlægget skulde være færdigt inden 1. Juli 1876, altsaa *i Løbet af godt 2 Aar.*[133]) En Række sammenstødende Uheld bevirkede imidlertid, at *det varede* $5^1/_2$ *Aar.*

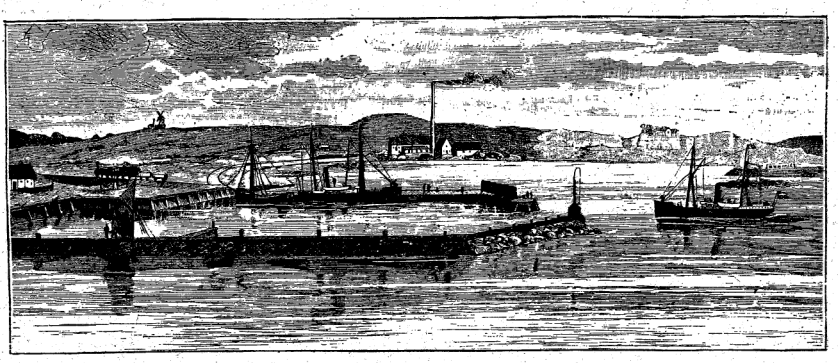

Det nye Havneanlæg ved Grenaa efter en Tegning af Jul. Poulsen i Ill. Tidende d. 4. Marts 1883. I Baggrunden ses Bavnhøj Mølle og Kalkværket ved Bredstrup Strand. Til højre ses Københavnsdamperen paa Vej ind i Havnen.

Arbejdet blev paabegyndt i Foraaret 1874, men allerede i 1875 døde Arkitekt Hansen. Hans Kautionist, en Fabrikant Sørensen i København, fortsatte en Tid med Arbejdet. Men det gik ikke godt, og 27. Jan. 1876 meddelte han Byraadet, at han maatte give op. Han hævdede, *at Limsten var et ubrugeligt Materiale,* navnlig paa den Maade, som Havnebygningen forudsatte. Han erklærede, at det var hans Agt straks at standse Arbejdet ved Havnebygningen, hvis ikke Byraadet indgik paa Overenskomst om Brugen af andet Materiale. Da Byraadet ikke kunde gaa ind paa nogen Forandring, standsede Fabrikant Sørensen Arbejdet og lod sin Kaution paa 20.000 Kr. i Stikken. Det er muligt, at han foruden den ovennævnte Uenighed om Materialet tillige er kommet til Erkendelse af, at Anlægget ikke kunde fuldføres for det akkorderede Beløb.

Resten af Arbejdet blev udbudt i *en ny Licitation,* ved hvilken de lavestbydende var Ingeniørkaptajn Asmussen og Civilingeniør Clausen, som i Forening havde indgivet et samlet Tilbud. Mønten var imidlertid forandret fra Rdl. til Kr.,

saaledes at 1 Rdl. var = 2 Kr. Deres Tilbud laa paa 194.000 Kr. for Udførelse af Resten af Arbejdet, og Afleveringsterminen fastsattes til 1. Septbr. 1877.

Aaret 1876 gik, og Arbejdet skred kun smaat fremad. Byraadet vedtog for at anspore Entreprenørerne at tilbyde dem *ekstra 20.000 Kr.* for rettidig Levering med et Fradrag af en Femtedel af Summen for hver Maaned, der gik udover den

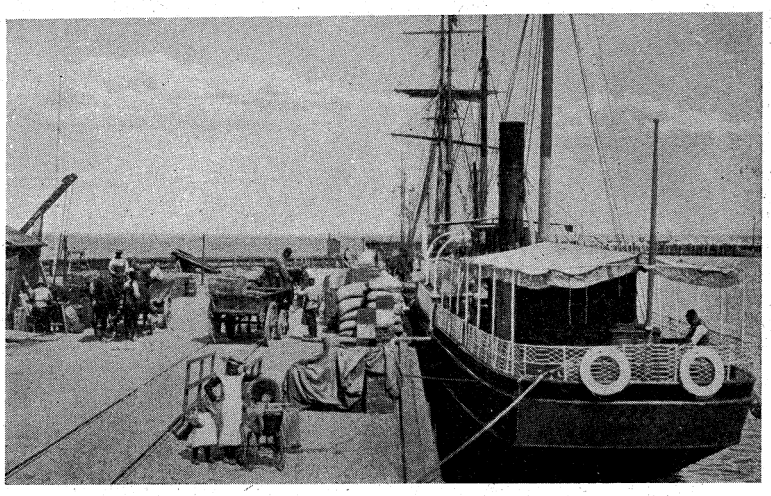

Københavnsdamperen losser ved Bolværket. (Stenders Eneret). En lang Række Rutedampere har i Tidens Løb besørget Ruten: Randers, Ydun, Falster, Saxo og m. fl.

fastsatte Tid. Det hjalp ikke. I Februar 1877 meddelte de, at Tidsfristen umuligt kunde overholdes, »hvis ikke Arbejdet skulde fremmes med saa stor Arbejdskraft og med saadanne Priser paa Søsten, som Akkordsummen umuliggjorde«. Byraadet mente det formaalstjentligt *at løse Entrepenørerne fra Kontrakten.* Garantisummen, som for deres Vedkommende var 12.000 Kr., var altsaa tabt.

For tredje Gang stod man nu paa bar Bund. Byraadet vedtog selv at lade Resten af Arbejdet udføre uden at udbyde det i Entreprise. Man antog omgaaende, allerede 3. Marts, Ingeniør Buchwald til at lede Arbejdet mod et aarligt Honorar paa 4.000 Kr. med Uopsigelighed fra begge Sider i 2 Aar.

Arbejdet fremmedes det mest mulige. Af Skibslisten ses, at mindre Skibe allerede samme Sommer har kunnet lægge til, og at *Københavnerdamperen »Ydun«* gik i regelmæssig Fart mellem Hovedstaden og Grenaa en Gang om Ugen. Havnen har altsaa kunnet bruges, selv om det formentlig nærmest har været den gamle Havn, som benyttedes. Den endelige Fuldførelse trak ud endnu et Par Aar.

Havneudvidelsen færdig i 1879. Sidst paa Sommeren 1879 var Havneanlægget omsider fuldført. Apoteker Hoffmeyer foreslog i et lukket Byraadsmøde, at Byraadet skulde foranstalte *en Aabningshøjtidelighed* i Anledning af Havnens Fuldendelse, men Forslaget *forkastedes.* Man nøjedes med at Byraadet umiddelbart førend Byraadsmødet Tirsdag den 18. Septbr. 1879 tog det nye Anlæg i Øjesyn. Meget økonomisk, men lidet festligt!

»*Grenaa Avis*« *skriver om Havnen:* »Ligesom Byraadet visselig med Tilfredshed kan betragte dette sit store Værk, saaledes glæder vor By sig over, at det er lykkedes at føre denne Sag, som vi tør kalde *en Livssag* til en heldig Ende. Naar der tages Hensyn til, at Havnen har kostet Kommunen $^1/_2$ *Million Kr.*, saa kan det nok med Føje siges, at Indsatsen for at naa Maalet har været stor for en By som Grenaa.

Det er smukt at se den ny Havn med sine lange Moler, der bestaar af Pæleværk med Limstenskerne og Søstensdossering og med Bølgeskærme paa den yderste Ende af nordre og østre Mole, samt det ca. $4^1/_2$ *Td. Land store Bassin,* der har en Dybde af 12 à 13 Fod og 14 Fod i Havnemundingen. Det hele bærer umiskendelig Vidnesbyrd om at være godt og solidt Arbejde, skikket til at trodse Kattegats Storme og Bølgeslag. Det har vistnok ogsaa fornøjet vor Bys Beboere i afvigte Vinter og Sommer at se de store Damp- og Sejlskibe, hvoraf det største paa 231 Tons med $13^1/_2$ Fods Dybtgaaende, gæste vor Havn. Vi nærer det Haab, at Havnen, der selv under Isforhold saa at sige altid er tilgængelig, med Tiden vil komme til sin Ret og faa saavel international som national Betydning. Utvivlsomt er jo dog herfra *den korteste Søvej til Sjælland.*

Sluttelig tror vi at kunne gøre Regning paa almindelig Tilslutning, naar vi udtaler en Tak til de Mænd, som har baaret denne Sag frem og med Viljekraft og Udholdenhed har forstaaet at overvinde de *mange og store Vanskeligheder* og Ulemper, som har været forbundet med Arbejdets Udførelse og Fuldendelse«.[134]).

Med Havnens Færdiggørelse var saa det sidste af de tre store Foretagender i 70erne bragt til Afslutning. Om dette kan man i Sandhed sige lige saa vel som om Sundudtørrelsen, at Ulykker taarnede sig op og bragte saavel Tiden som Anlægsudgifterne langt over, hvad man til en Begyndelse havde kalkuleret. Men alle tre Foretagender tilsammen betød Indledningen til en ny Tid for Grenaa.

E. GRENAA I 80ERNE

DET KULTURELLE BYGGERIS PERIODE

PROVISORIETIDEN

80erne og Begyndelsen af 90erne blev ikke den Opgangstid for Grenaa By, som man havde ventet i det foregaaende Tiaar, da man med saa store Forhaabninger gik i Gang med de mange betydelige Foretagender til Samfærdselens og Produktionens Fremme.

Banen gav ikke Overskud. Tværtimod var den hurtigt ved at »køre fast«. Det var — som allerede omtalt i det foregaaende — endogsaa kommet saa vidt, at Københavns Handelsbank, der havde ydet Laanet, havde gjort Udlæg i Banen og stillet den til Tvangsauktion. Det hindredes kun ved, at Staten traadte til i 1881 og overtog Banen.

Forventningen om at knytte et nyt stort Opland til Byen slog kun delvis til. Man kan vistnok godt paastaa, at det var Banens to andre Endepunkter, Randers og Aarhus, som høstede mest Fordel af den, idet adskilligt af Handelen, som før var knyttet til Grenaa, nu gik den anden Vej, til de to store Nabobyer. Det er ogsaa ret betegnende, at Toggangen i en Snes Aar uforandret kun var 3 Tog om Dagen i hver Retning.

Havnen var blevet dobbelt saa dyr som projekteret og Staten havde maattet laane Byen et Beløb paa 166.000 Kr. til dens Fuldførelse. Uagtet dette Laan var rente- og afdragsfrit, oprindelig i 10, senere i 15 Aar, var Indtægterne langt fra saa store, at de kunde dække Udgifterne. En medvirkende Aarsag var, at »Det forenede Dampskibsselskab« indstillede den ugentlige Forbindelse Grenaa—England. Byen maatte derfor hvert Aar betale et ikke ubetydeligt Driftsunderskud, i mange Aar op imod 5000 Kr. eller ca. $^1/_6$ af hele Havnens Budget.

Kolindsunds Udtørring var ogsaa blevet langt dyrere end kalkuleret. De faste Udgifter ved Tørholdelsen ligeledes. Følgen var, at der intet Udbytte blev til Aktionærerne, og at Aktiernes Værdi var meget ringe.

Men alle tre Foretagender bidrog dog, trods alt, ganske væsentligt til Erhvervslivets Fremgang og til Byens Opvækst,

saaledes at *Indbyggertallet* i Tiden fra 1870 til 1900 steg fra 1923 til 3257 Indbyggere. Eller for at tage Tallene med 10 Aars Spring: I 1870 (1923 Indb.), i 1880 (2423 Indb.), i 1890 (2870 Indb.) og i 1901 (3257) Indb.).

Kulturel Udvikling. Perioden fra 1880 til Midten af 1890erne er derimod — i Modsætning til den foregaaende — en Tid, hvor der skete betydelig Udvikling paa det kulturelle, filantropiske og sociale Omraade, Det var ikke Fremskridt, som kunde skrives med 6-cifrede Tal som 70ernes. I Sammenligning med dem, var det kun Smaabeløb, det drejede sig om. Men Tendensen er umiskendelig. Det var i nogen Grad den samme Kreds af Mænd, som havde været de førende i 1870erne, som ogsaa blev Forgrundsfigurer og Drivkraften i Byens Liv i 1880erne. Af nye Mænd, som kom til, maa især nævnes Stedets nye Sognepræst C. Jacobi, som kom hertil fra Viborg i 1877 efter at Pastor Dantzer havde søgt sin Afsked. Sammen med Apoteker Hoffmeyer, Skoleinspektør Reventlow og Skolebestyrer Bertelsen ved den private Realskole satte han i høj Grad Præg paa Forholdene i 1880erne. Under Beskrivelsen af de kirkelige Forhold vil der blive fortalt nærmere om Jacobis Virksomhed paa dette Omraade. Her skal kun af rent tidsmæssige Grunde nævnes de Byggeforetagender, hvortil hans Navn er knyttet.

C. Jacobi, Sognepræst i Grenaa 1877—95.

Først og fremmest arvede Pastor Jacobi *Kirkebyggeriet.* Under Forgængeren var Kirkens indre og ydre Ombygning foregaaet. Det som stod tilbage, *Vaabenhusets og Sakristiets Hovedreparation,* faldt i Jacobis allerførste Tid. I det rummelige Sprøjtehus paa Torvet havde været indrettet en lille Ligstue. Den benyttedes ikke meget. Det var mest Ligene af druknede og forulykkede eller af Menesker, som var helt uden paarørende, som hensattes dér. Der var ogsaa en lille Ligstue ved Sygehuset paa Grønland, beregnet paa de ganske faa Patienter, som døde der. Nu var Sprøjtehuset flyttet, og den offentlige Ligstue paa Torvet borte. *Ligkapellet paa Kirkegaarden,* som opførtes i 1881, var et af Jacobis første Byggeforetagender. Det opførtes efter Tegning af samme Arkitekt, kgl. Bygningsinspektør Walther, som havde

forestaaet Kirkens Restauration. For mange Mennesker med kneben Plads i en lille Lejlighed var det en stor Hjælp, at Kisterne kunde hensættes under hyggelige Forhold i Kirkegaardens Kapel, og det blev efterhaanden meget benyttet.

Asylet opførtes i 1884. Foruden det Menighedsarbejde, som var knyttet dertil, havde det ogsaa en rent filantropisk og samfundsmæssig Opgave som Børneasyl og Udgangspunkt før Hjemmesygeplejen og har gennem Aarene bevist sin Levekraft og store Berettigelse.

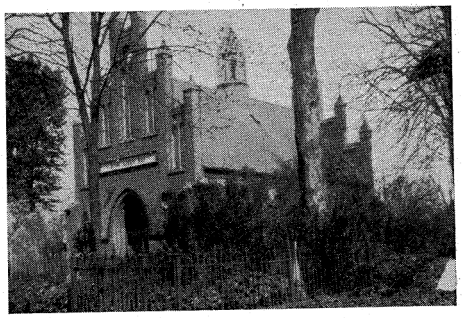

Ligkapellet paa Grenaa Kirkegaard. Opf. 1881.

Menighedshjemmet, som var planlagt allerede i 80erne, men som først stod færdigt i 1895, kort før Jacobi rejste til Aalborg som Stiftsprovst, var ikke alene tænkt som Mødesal til kirkelige og folkelige Møder, men ogsaa som et Midtpunkt for baade filantropisk og kirkeligt Arbejde i Befolkningen. Det blev senere Samlingssted for *Ungdomsarbejdet*, hvad der ganske givet er i nøje Overensstemmelse med Jacobis egne Ønsker.

Oprindelig var det Tanken, at Hjemmet skulde være fælles for alt kirkeligt Arbejde og for alle »Retninger«, og Indre Mission var med i Forarbejderne og i Indsamlingen af Bidrag. Men da der fra denne Retning som Betingelse for fortsat Samarbejde stilledes den Betingelse, at Hjemmet skulde overdrages til »Foreningen for Indre Mission i Danmark«, ophævedes Samarbejdet. Indre Mission trak sine tegnede Bidrag tilbage og opførte selv *Missionshuset Zarepta* ved Nørreport, som indviedes af Vilh. Bech 13. December 1889. — Endelig kan nævnes et Foretagende af mere personlig Art, nemlig det, at Jacobi fik sat igennem, at der i 1880 købtes en Præstegaard til Kaldet.

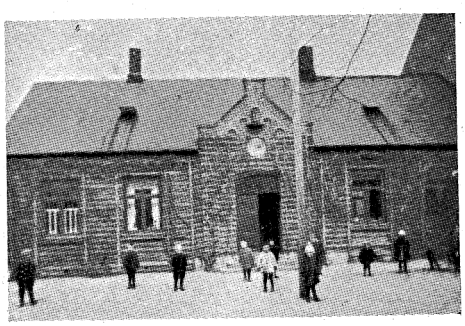

Asylet paa Vestervej. Opf. 1884.

Paa Skolevæsenets Omraade skete en ret betydelig Udvikling. Efter at gamle »Student Hansen« i 1873 havde ophørt

med sit lille »Drengeinstitut«, som forberedte til Optagelse paa Latinskoler, var der kommet en anden privat Drengeskole, nærmest paa Apoteker Hoffmeyers Initiativ. Den skiftede Bestyrer næsten hvert Aar og havde ikke Held med sig. Det blev først godt, da cand. phil. Translatør Iver Bertelsen i 1877 traadte til og oprettede en Eksamensskole. Den *private Realskole* fik under hans Ledelse en hidtil ukendt Tilslutning, og i 1883 købte Bertelsen en stor Grund paa Lillegade, og byggede der en ny, stor og højmoderne Skolebygning med Gymnastiksal. Det er den Bygning, som nu udgør den sydlige Halvdel af »De gamles Hjem«. — Faa Aar efter (1887) byggede Kommunen ogsaa en *ny Skolebygning,* Nr. 3 paa Vestergade, ligeledes med Gymnastiksal, men den var desværre beliggende i Bygningens øverste Etage. Samtidig vedtoges en ny forbedret *Undervisningsplan*, saaledes at der blev en 6-klasset Skole med Parallelklasser for Drenge og Piger. Endelig byggede Grenaa Haandværkerforening i 1891 en smuk ny Bygning paa Vestervej, hvor foruden *»Teknisk Skole«* for Haandværkerlærlinge ogsaa »Handelsskolen« foreløbig fik et Lokale til Brug. — Med Hensyn til **Omsorg for gamle og syge** havde det hidtil været meget smaat. Grenaa Haandværkerforening havde ganske vist allerede i 1860 bygget et Alderdomshjem for sine gamle Medlemmer. Det er den lange, lave Bygning yderst paa Lillegade lige over for Bryggergaarden og for Indgangen til det gamle Anlæg. Men den var for lille, og der klagedes over dens Indretning. I 1883 lod nu Foreningen opføre et nyt *Alderdomshjem* i 2 Etager paa Vestervej og indledede dermed denne Vejs Bebyggelse.

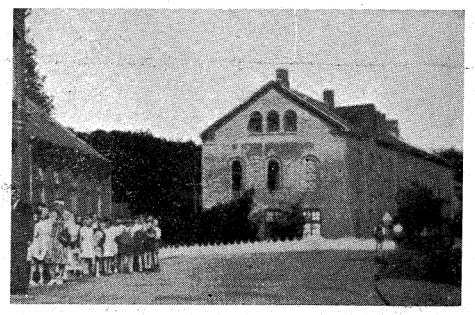

St. Peders Menighedshjem, Vestervej. Opf. 1895.

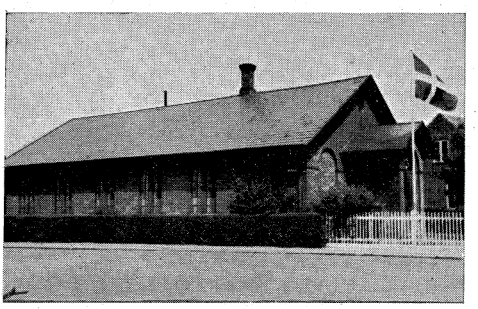

Missionshuset Zarepta. Opf. 1889.

Nogle Aar senere lod Byens store Mæcen, Konsul C. J.

Momme, paa en Grund ved Østergade opføre »*Arbejderhjemmet af 1894*« til Bolig for gamle Arbejdere eller deres Enker.

Sygehusforholdene var især meget primitive. Den lille Bygning som endnu, omtrent uforandret, ligger paa Hjørnet af Grønland og Vejen til Rosenbakken (Grønland Nr. 47), og som tilhører Murer R. Koppel, var Byens eneste »Sygestue«. Den var opført som privat Beboelsesbygning, men købt af Amtet.

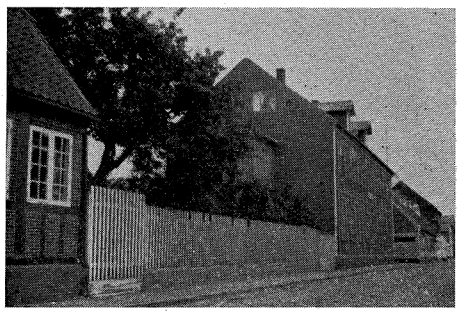

Grenaa private Realskole paa Lillegade, Opf. 1883.

I den var et Par Stuer indrettet til Sygeværelser, et for Mænd og et for Kvinder. Økonomen, Mejlstrup, var Skomager af Fag og arbejdede stadig lidt med Haandværket. Sammen med sin Hustru bestred han Plejen af de faa Patienter, som dristede sig derhen. I 1889 byggedes paa Havnevejen et stort, nyt *Epidemihus*, en tidssvarende og helt praktisk Bygning, men altsaa kun for smitsomme Sygdomme. Først en halv Snes Aar senere, i 1901, fik den som Nabo et *Amtssygehus* for de almindelige Sygdomme.

Endelig bør nævnes det store og betydelige Aktiv for Byen, **det nye Lystanlæg**, som strækker sig fra Randers Landevej i Nord til Aaen i Syd. Det var, takket være Konsul Mommes store Pengebidrag, planlagt og paabegyndt i Slutningen af 70erne. Ved fortsatte Tilskud fra Momme udvidedes og fuldførtes Beplantningen i Løbet af Aarene efter 1880.

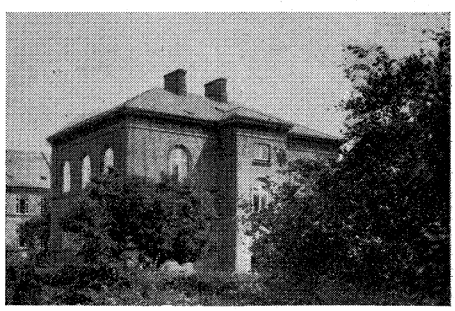

Teknisk Skole paa Vestervej. Opf. 1891.

Den politiske Bevægelse. I politisk Henseende var 80erne de skarpeste Modsætningers Tidsalder. Det var *Provisorietiden*, hvor der førtes en forbitret Kamp for Folketingsparlamenterismens Anerkendelse, en Kamp for eller imod *Ministeriet Estrup*. Inden Striden var kommet paa sit Højdepunkt og omtrent umuliggjorde ethvert Fællesforetagende ogsaa paa rent neutrale Omraader mellem Venstre og Højre,

mellem Land og By, rejstes Statuen af *Kong Frederik VII* paa Grenaa Torv. Den var bragt til Veje ved Bidrag fra Byen og hele Valgkredsen. I Spidsen for Indsamlingen havde staaet en Komité, hvori der sad førende Folk fra begge de politiske Partier, som mødtes i fælles Tak til Grundlovens Giver. Statuen, der er en Kopi efter Bissens Figur paa Odense Torv, afsløredes Grundlovsdag 5. Juni 1884 ved en Festlighed, der samlede alle Byens og en stor Del af Oplandets Folk, og hvor der raadede en meget fordragelig Stemning.

Haandværkerforeningens Alderdomshjem paa Vestervej. Opf. 1883.

Den anden store folkelige Festdag, som indtraf i 1880erne, nemlig *Hundredaarsdagen for Stavnsbaandets Løsning, 20. Juni 1888,* fik et helt andet Forløb. En lokal Komité havde arrangeret en stor Fest med historisk Optog, Taler og Forlystelser m. m. i »Grenaa Kjær«. Ligesom ved Festen for Kongestatuens Afsløring haabede man paa ogsaa ved denne Lejlighed at faa en Folkefest for Land og By. Men den politiske Strid var nu saa tilspidset, at det var ugørligt. I Komiteen sad ingen Venstremænd, men paa den Tid talte Partiet i hele Grenaa heller ikke mere end en halv Snes Mand. Om Folketidendes Redaktør, Jakob Skjødsholm, er blevet opfordret til at indtræde og har sagt Nej, eller om han ikke er blevet opfordret, ved jeg ikke. I hvert Fald modarbejdede han Festen i Grenaa af bedste Evne.

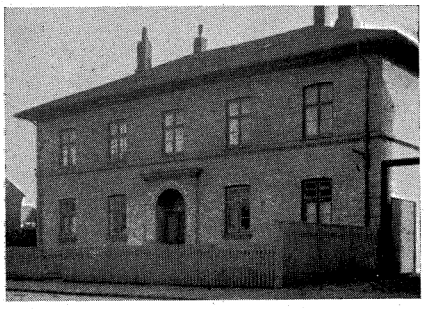

Arbejderhjemmet af 1894 paa Østergade. Skænket af Konsul C. J. Momme og Hustru.

Venstre holdt Fest baade i Aalsrode og i Albøge, henholdsvis for den mere og mindre radikale Fraktion af Partiet. Venstres Ledere erklærede rent ud, at der ikke kunde blive tilstrækkelig Sandhed i, at de og Højre gik sammen til Mindefest for Stavnsbaandets Løsning samtidig med, at der i de nærværende Tider tilføjedes det danske Folk en ny stor Uret.

»*Festen for Bondefrigørelsen bør ikke faa Frihedsfolket til at*

glemme Nutidens Krav. Den bør tværtimod minde saa meget stærkere om den store Uret, der nu tilføjes Folket, og opmuntre til forøget Sejghed, Udholdenhed og Modstandskraft. Folketidendes Redaktør skrev i en Artikel: »Til de vægelsindede, som ikke ved, hvor de skal gaa til Fest paa Onsdag: *Er du Højremand,* saa gaa til Fest i Grenaa Kjær. *Er du Venstremand,* saa gaa til Fest i Albøge eller Aalsrode«.

Om denne Periodes Foretagender: Skolerne, Menighedshjemmet, Asylet, Alderdomshjemmene og om Byens politiske Historie vil der senere i Bogen blive fortalt i Sammenhæng i selvstændige Artikler. Her gives kun et lille Tidsbillede fra 1884, da Kongestatuen tilvejebragtes og afsløredes.

KONG FREDERIK VII STATUE

PAA TORVET 5. JUNI 1884

I Eftersommeren 1882 opstod *i Voldby* og nærmeste Omegn, der altid, bl. a. takket sin Højskole, har været stærkt politisk og nationalt vaagen, Tanken om at opstille et Mindesmærke for den afdøde folkekære Kong Frederik VII. Man havde tænkt sig en mindre Mindestøtte rejst i Voldby ved Bidrag fra denne By og nærmeste Omegn. Ved nærmere Forhandling om Sagen med andre, bl. a. med Kredsens daværende Rigsdagsmand Chr. Bønløkke, udvidedes Tanken til at omfatte et større Omraade, eventuelt hele Valgkredsen. Der nedsattes en foreløbig Komité bestaaende af Skrædermester Lyngbye og Sagfører Vest for Grenaa, Gaardejer Niels Nielsen og Folketingsmand Bønløkke fra Aalsrode for Sønderherred og Gaardejerne Jens Jensen af Voldby og J. Jensen af Veggerslev for Nørreherred. Denne foreløbige Komité enedes om, at det var naturligt, at Monumentet kom til at staa i Grenaa som Egnens Midtpunkt og *Kredsens Valgsted.* Man fik Byraadets Tilladelse til at lade Monumentet opstille paa Grenaa Torv, imod at Grenaa By fik Ejendomsretten og tillige Vedligeholdelsespligten dertil. Der indkaldtes dernæst til et Møde paa Hotel Skandinavien for alle interesserede. Der var Enstemmighed om at ønske Monumentet rejst, ligeledes om, at det burde staa i Grenaa. Angaaende selve Monumentets Motiv og Udseende var der Stemning for at søge tilvejebragt en Statue i Lighed med den, som var rejst i Odense, og som havde kostet 14.000 Kr. De allerfleste holdt paa den af Byraadet tilstaaede *Plads paa Grenaa Torv.* Enkelte, som Real-

skolebestyrer Bertelsen, mente, at det var bedre at anbringe Monumentet i Anlægget, »saa kunde man ved Afholdelse af Fester og navnlig Grundlovsfesten altid have dette for Øje, hvilket vilde bidrage meget til at forhøje Festen«. Komiteen suppleredes yderligere med tre Medlemmer: for Grenaa Apoteker Hoffmeyer, for Nørre Herred Baron Juul-Brochdorff til Meilgaard og for Sønderherred Justitsraad Westergaard til Lykkesholm.[135])

Der opfordredes i Bladene til at yde Bidrag, og efter at der var indkommet et vist Beløb, vedtog Komiteen at fuldføre sit Hverv. Man var klar over, at man ikke kunde magte at skaffe Penge til en Broncestatue, og nøjedes derfor med en Zinkafstøbning efter den af Billedhugger Evens modellerede Statue, som var rejst i *Sorø*. Hos kgl. Hof Zink- og Metalstøber Laur. Rasmussen i København bestiltes derefter en saadan i Zink støbt og bronceovertrukket Billedstøtte efter nævnte Model og 4 Alen høj.

Til Monumentet var ved den endelige Opgørelse indkommet hen imod 4.500 Kr. Deraf medgik noget over 3.000 Kr. til selve Monumentet, en mindre Sum til Sokkel, Opstilling, Jerngelænder m. m. medens et Restbeløb paa 429 Kr. tilstilledes Grenaa Byraad til Brolægning og Makadamisering af Pladsen uden om Monumentet.[136]) Det var den sidste Rest af den gamle Kirkegaard og havde hidtil ligget hen som en fredet Græsplæne med enkelte Blomsterrabatter.

Afsløringen af Monumentet bestemtes til *5. Juni 1884*, altsaa Grundlovens 35 Aars Fødselsdag, som var en Torsdag. I Dagene forud var saavel Statuen som Fundamentet m. m. ankommet og opstillet. Der gjordes store Forberedelser til Festen, og det var at forudse, at der den Dag vilde blive en overvældende stor Tilslutning.

Kl. 7 gik Musikkorpset gennem Byens Gader og indledede Dagen paa festlig Vis. Med Morgentoget kom Vaabenbrødrene fra Randers og Rønde, medens Ebeltoftafdelingen allerede i Forvejen var ankommet med Hestevogne. Festen paa Torvet var fastsat til at begynde Kl. 2, men allerede længe før var der samlet en tusindtallig Menneskemængde. Da de forskellige Korporationer med deres Faner var ankommet, og Festen begyndte, ansloges Tallet til ca. 8.000 Mennesker, vistnok den største Forsamling, der indtil da havde været samlet i Grenaa.

Til Festen var skrevet 4 Sange, hvoraf to lokale. Den ene var af Apoteker Hoffmeyer, der selv var i Festkomiteen, den anden af Landpost Sjørup i Grenaa.

Folketingsmand Chr. Bønløkke, som var *Komiteens Formand,* bød den store Forsamling Velkommen. Efter Taler af Skrædermester Lyngbye for den daværende Konge og hans Hus og af Bønløkke for Kong Frederik VIIs Minde afsløredes den bronceskinnende Kongestatue under voldsom Jubel og Hurraraab fra Forsamlingen. Bønløkke udbragte et nifoldigt Leve for Kong Frederiks Minde, efter at han først havde overdraget

Afsløringen af Kong Frederik VII Statue paa Torvet i Grenaa 5. Juni 1884. I nederste Hjørne til højre ses Skoleinspektør Reventlow (fra Ryggen) med høj Hat.

Monumentet til Grenaa By. Paa Kommunens Vegne modtog derefter Borgmester Brendstrup, som kort i Forvejen var blevet Krabbes Afløser, Mindestøtten. Paa Bønløkkes Forslag afsendtes derefter et Telegram til Kronprinsregenten, den senere Frederik VIII, som under Kong Christians Bortrejse var Landets Regent.

Festligheden paa Torvet sluttede med, at et af Komiteens Medlemmer fra Landet, Gaardejer J. Jensen fra Voldby, takkede alle de mange Bidragydere fra Land og By, som havde været med til at rejse dette Mindesmærke.

Derefter marcherede Forsamlingen til Festpladsen i Anlægget, d. v. s. den nuværende gamle Plantage. Det nye Anlæg var endnu kun i sin Vorden. Der holdtes atter et Par Taler, bl. a. af Højskoleforstander Vest i Voldby, hvorefter de to sidste Sange blev afsunget.

For at skaane Anlægget, hvoraf en Del var ret ny Beplantning, var den sidste Del af Festen henlagt til »*Skolebakken*«.

Dermed maa forstaas den sydligste Del af den nuværende Skolegaard i Forbindelse med nuværende Festplads, som laa hen som Græsmark. Paa Skolebakken var rejst et stort Telt, hvor der holdtes en *Fællesspisning* med en overvældende stor Tilslutning og selvfølgelig en Mængde Taler. Paa Pladsen nedenfor var der Danseplads, Karrusel, Beværtningstelte m. m. Ved 11-Tiden afbrændtes et Fyrværkeri. Kl. 12 forlod man Festpladsen og marcherede med fuld Musik til Torvet, hvor den populære Skrædermester Lyngbye takkede Deltagerne for den store Tilslutning og erklærede Festen for afsluttet. Forsamlingen udbragte til sidst et Leve for Lyngby. Den Skik, at afslutte Festen paa Torvet ved Kong Frederiks Statue og med et Par Ord af Lyngby, vedblev længe at være Tradition for Grundlovsfesterne i Grenaa. Ingen tog den Gang Anstød af, at Musikken med Festdeltagerne ved Midnatstid drog igennem Gaderne fra Plantagen op til Torvet. — Fra Afsløringen paa Torvet havde Fotograf Jørgensen taget et udmærket Billede, som siden forhandledes og købtes af mange paa Land og i By. Billedet paa Side 205 er en Gengivelse deraf.

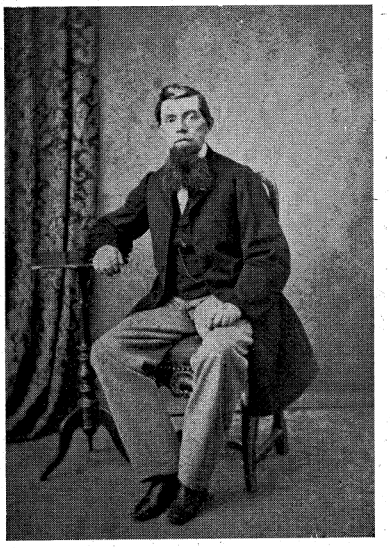

Skrædermester J. A. Lyngby. En fremtrædende Mand ved alle nationale Fester i en Menneskealder fra 1870 og fremefter.

Apoteker F. Hoffmeyers Sang ved Afsløringen af Kong Frederik VIIs Statue:

Blandt alle Lande et jeg ved,
som højt vi alle sætte,
hvor Bølgen slaar mod Strandens Bred
ved Bøgeskove tætte.
Vor Vugge der sit Sted jo fandt;
os fra vor Barndom til sig bandt
vort Fædreland det kære.

En egen Klang har Danmarks Navn,
som godt for danske lyder,
og Lykke fandt vi i dets Favn —
et Frihedstræ det pryder.
Det har skudt Rod, det vakre Træ —
gid Folket selv det skaffe Læ!
vort Fædreland saa kære.

Knyt saa til Hjertet Danmark fast,
i Ære vi det holde!
Hvis Troen paa dets Fremtid brast,
hvad hjalp da Mur og Volde?
Vort Dannebrog, vort frie Land
vi aldrig højt nok elske kan!
vort Fædreland det kære.

I Danmarks Frihedstræ er Skud,
som gennem tusind Gaver,
og deraf vokser Grene ud,
der bærer Frugten fager.
Se, derfor er det store Bud:
»Hver Dansk skal pleje disse Skud
for Fædreland saa kære!«

F. OMKRING AARHUNDREDSKIFTET

AARENE FRA 1895 TIL VERDENSKRIGEN 1914

Tiden omkring Aarhundredskiftet præges af en betydelig Del *kommunale Foranstaltninger af sanitær og praktisk Art.* De gamle stinkende Rendestene forsvandt og erstattedes lidt efter lidt af *Kloakker.* Gadernes mere eller mindre toppede *Brosten* fjernedes og erstattedes med tilhuggede Sten, en Del Fortove rundt i Byen belagdes med *Fliser,* og forskellige Reguleringer af *aabne Pladser* foretoges. Men først og fremmest skete dette, at der byggedes et *Gasværk.* Gasrørenes Nedlæggelse, hvorved Gaderne jo alligevel skulde brækkes op, var medbestemmende til den forbedrede Brolægning over hele Byen.

Aaret 1895 bød paa en Brand, som skulde faa vidtrækkende Følger, og som gav Anledning til meget krigerske Byraadsmøder. Det skyldtes vel nok for en Del, at Byraadet netop samme Aar havde skiftet Formand. Brendstrup havde taget sin Afsked og var efterfulgt af C. E. Rothe. Han var en velmenende og rettænkende Mand, men udpræget Aristokrat. Dertil var han uhyre gammeldags og forbenet og manglede fuldstændig Smidighed til at lede og forhandle med et Byraad, hvori der sad udpræget oppositionslystne Medlemmer.

Lorentzens Savskæreri, som laa paa Hjørnet af Nytorv, nedbrændte om Formiddagen d. 9. Oktober 1895. I Løbet af en Times Tid var hele Savskæreriet med Lager og Maskinhus samt Lorentzens Beboelseshus nedbrændt. Dengang var Nytorv kun halvt saa stort som nu og var af et meget *landligt Udseende.* Straks efter Branden var der et Flertal inden for Byraadet, som ønskede, at Byen skulde erhverve Brandtomten samt et Par smaa faldefærdige Rønner, som laa Syd for den, nedrive disse og planere det hele. Paa den Maade vilde man faa en pæn, aaben Plads ud af Nytorv. Lidet anede man den Gang, at det var *Byens fremtidige Raadhusplads,* man planlagde. Lorentzen vilde være tilfreds med en Erstatning paa 600 Kr. for Brandtomten, Ejerne af de to Smaahuse vilde afhænde for henholdsvis 800 Kr. og 500 Kr. Desuden var det underforstaaet, at Lorentzen skulde have anvist en anden Grund imellem »Bag Byen« og Grønlandsstien. Denne sidste Bemærkning glemte Forslagsstillerne at indføre i det skriftligt formulerede Forslag, som de paa Grund af Borgmesterens noget kon-

fuse Optræden var nødt til at improvisere paa faa Minutter i det Byraadsmøde, som holdtes om Sagen. Da dette var vedtaget med 6 Stemmer imod 4, nægtede Borgmester Rothe med ubegribelig Stædighed at lade den forglemte Tilføjelse sætte under Afstemning. Redaktør Færch udtalte saa de berømte Ord: »Da det ser ud til, at *Byraadet skal prostitueres,* vil jeg foreslaa de Herrer, der have stemt sammen med mig, at vi forlader Mødet«.

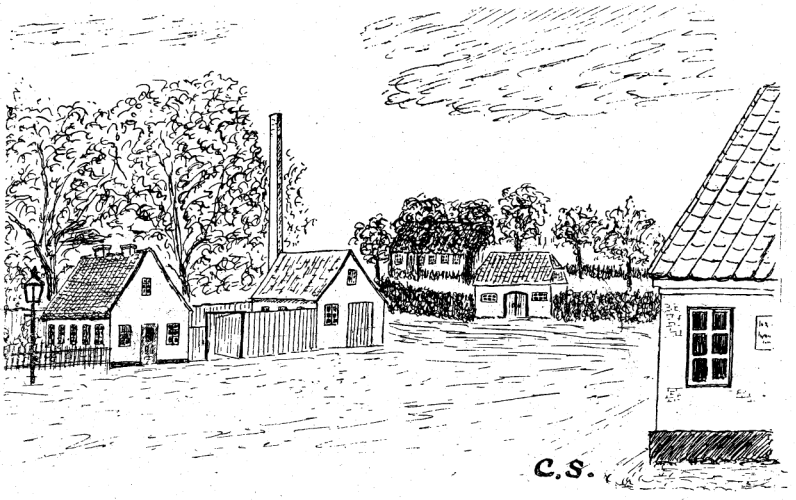

Nytorv før Branden i 1895. Til venstre Lorentzens Beboelseshus, i Midten Savskæreriet. I Baggrunden det lille Sprøjtehus, som blev nedrevet 1919. Bag ved ses det gamle Amtssygehus paa Grønland. I Forgrunden til højre det yderste Hus i Mogensgade.

Efter en Snor rejste de seks sig og gik ud af Byraadssalen. Efter flere Forhandlinger, og efter at Sindene gensidig var faldet til Ro, kom Klausulen med, og Sagen gik igennem. Nytorv udvidedes og reguleredes, og Lorentzen flyttede.

Gasværk, Brolægning og Kloakker. Det er i anden Forbindelse (Side 149) fortalt, at allerede saa tidligt som i 1859, da der var Tale om at anskaffe en halv Snes brugte *Tranlygter* til Byens Gadebelysning, var der et vittigt Hovede, som foreslog i Stedet at gaa over til Gas. Det var nu vel nok en spøgefuld Bemærkning af en ikke-ansvarlig Aviskritiker. Men i 1881 forelaa der i hvert Fald et alvorligt ment Tilbud. Ingeniørfirmaet Englisch sendte $^5/_4$ 1881 en Skrivelse til Grenaa Byraad med Tilbud om Opførelse af et Gasværk i Grenaa, saaledes at *Skandinavisk Gaskompagni* overtog Byens Forsyning med Gas. Byraadet vedtog at indhente nærmere Oplysninger, men henlagde Sagen. 10 Aar efter stillede Prokurator

G. Neess i Byraadsmødet $^{17}/_{12}$ 1891 Forslag om *Anlæg af et Gasværk,* vistnok for egen Regning. Sagen udsattes og behandledes ikke senere. Endelig fremkom saa $^{5}/_{4}$ 1894 samme Prokurator Neess med Forslag om Nedsættelse af et Udvalg til at gøre Indstilling om *Anlæg af et kommunalt Gasværk.* Et Udvalg nedsattes. Der undersøgtes, forhandledes og afholdtes *Borgermøder* om Sagen. Flere Købmænd var imod Anlæg af Gasværk, fordi

Gasværket i den første Skikkelse ca. 1913. Til venstre Bestyrerboligen, i Midten Gasbeholderen, til højre Gasværket. I Forgrunden Gasværksbestyrer Bostrup med Familie.

det vilde formindske deres Salg af Petroleum, mange andre var imod af økonomiske Grunde. Endelig efter et Par Aars Forløb vedtog Byraadet $^{12}/_{11}$ 1896 at anlægge og drive et Gasværk for Kommunens Regning. Det var kalkuleret til 100.000 Kr. Men samtidig vedtoges, at der i Forbindelse med Nedlægning af Gasrørene skulde ske en

Kloakering og Brolægning af Byens Gader samt eventuelt tillige Brolægning af Torvets nordlige Del. Disse to Foretagender var kalkuleret til henholdsvis 40.000 Kr. og 12.000 Kr. Byraadet indgik derefter til Indenrigsministeriet med Andragende om Tilladelse til at maatte optage et *samlet Laan paa 200.000 Kr.* Man anførte i Andragendet, at »Byen ikke hidtil har haft noget Gasværk, at flere af Byens Gader trænger stærkt til fornyet Brolægning, hvilket billigst kan iværksættes samtidig med Nedlægning af Gasrør, samt at Byens Forsyning med Kloakker, der allerede er paabegyndt, bør udvides til at omfatte hele Byen«.

»Da Arbejderne ikke kan udføres uden Optagelse af Laan, og da Byen i Forvejen har flere Smaalaan, ønsker man at kon-

vertere disse ved Optagelse af et nyt fast Laan paa 200.000 Kr.[137]) Ved Sagens Vedtagelse i Byraadet havde Hotelejer Knudsen forlangt tilført Protokollen, at han ikke ansaa det for at være forsvarligt at behæfte Kommunen med en Gæld paa ca. 200.000 Kr. til Anlæg af Gasværk m. m., navnlig af Hensyn til, at man i Forvejen hæftede for Havnens Gæld paa 330.000 Kr., og Kommunen derved stod i meget uheldige økonomiske Forhold. Udvalgets Medlemmer blev Borgmester Rothe, Prokurator Neess

Kloakarbejde i Kannikegade. I Forgrunden med Haanden paa Kloakrøret ses Kantor Fr. Petersen, som i en Række Aar var Formand for Brolægningsudvalget.

og Tømrermester Bilde. Selvfølgelig skulde Brolægningsudvalget forestaa den Del af Arbejdet, som angik Kloak og Brolægning.

Gasværket anlægges. I Løbet af det næste Par skred saa de tre Arbejder jævnsides frem. *Gasværket* anlagdes Øst for Byen. Som Bestyrer antoges Maskinmester J. Bostrup. De fleste af *Gaderne* omlagdes med nye, huggede Sten og forsynedes med *Kloak*. Kommunens Opsynsmand, Jens Lystrup, førte Tilsyn. Han var en meget paapasselig Mand, men havde vist ikke særligt Begreb om Kloakvæsen. Ved en enkelt Lejlighed blev der lidt i Vejen med Afløbet. Ved næste Aars lokale *Fastelavnsrevy* i Haandværkerforeningen var der nok af kærkomne Emner til lokale Viser. I en af dem stod med Henblik paa Kloakvandet:

». . . Derfor nogle paastaa skal, at Kloakken mangler Fald,
medens andre siger: Nej, men det gaar den gale Vej.
Men jeg stoler paa Jens Lystrup, galt han nivellerer ej«.

Ligeledes var der et Vers med Hentydninger til, at Banen

ikke vilde lade Gas indlægge, og en hel Vise om en kendt Købmand, som ivrigt havde talt imod Gassen, men som dog alligevel selv i høj Grad havde forsynet sig med Gas, da den endelig kom.

Gasværket toges i Brug i December 1897. Ved Juletid straalede det hvide Gaslys fra en lang Række flotte nye Lamper rundt i Byens Gader. Mest imponeredes Befolkningen dog af den store trearmede Stander paa Torvet. Ved Indvielsesfesten d. 19. Decbr. var Sagens energiske Banebryder ikke til Stede paa Grund af Sygdom. Da Festen sluttede, begav Deltagerne sig i samlet Flok til Neess's Bolig og udbragte et Leve for ham som Sagens Fader og ivrigste Forkæmper.

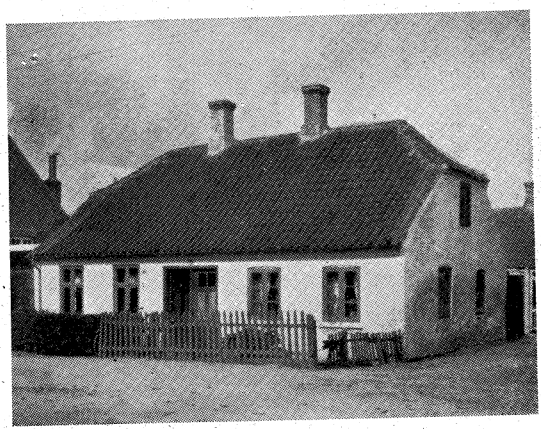

Et af de fire kønne Smaahuse ved Bækken, som opførtes i 1850erne, og som dengang omtrent udgjorde hele Havnevejens Bebyggelse.

Byens Udvidelse mod Øst. I Tiden omkring 1900 blev Grunden lagt til Grenaa Bys stærke Vækst imod Øst. Foruden Banens Bygninger med tilhørende Godsekspedition og Toldbod, var det kun nogle faa Privathuse, som laa der. Fra det Hjørne, hvor Bredstrupvejen drejer fra Havnevejen mod Nord og udefter, var der næsten ubebygget. Kun ved Kejserbækken laa 4 ganske smaa Huse. I 1890erne var der saa kommet et stort nyt *Kalkværk*, som Konkurrent til det Kalkværk, der allerede eksisterede ved Bredstrup Klint, endvidere et *Epidemihus* i 1889, et *Amtssygehus* i 1900 og nu endelig *Gasværket* i 1897.

Det Foretagende, som i det lange Løb helt skulde omforme »Østerbro« og forvandle den ret ufrugtbare »Østerfælled« til en hel Bydel var

Grenaa Dampvæveri. Fra en beskeden Begyndelse i 1893 voksede det op til at blive en Virksomhed, som efter Byens Størrelse er ganske enestaaende, og som mere end noget andet Foretagende i hele Byens Historie har omformet baade dens Udseende og Udstrækning, dens økono-

miske Budget og dens aandelige Habitus. — Stifteren, H. P. Rosenvinge, havde i 1882 taget Borgerskab som Manufakturhandler og etableret sig Storegade Nr. 3. Forretningen gik godt. Men efter en halv Snes Aars Forløb overraskede Rosenvinge Byen ved at udleje Manufakturhandelen og bygge et Dampvæveri og Spinderi ude paa Havnevejen, lige over for Epidemihuset. Der var den Gang adskillige, som mente, at det var uklogt af ham at opgive en Forretning, der var i god Gang, for den mindre sikre Udsigt til at faa noget ud af en nyanlagt Fabrik. Tiden viste imidlertid, at Rosenvinge var Mand for at gennemføre sine Planer. Fra en beskeden Begyndelse $^{24}/_{6}$ 1893 oparbejdede han i Aarenes Løb med overordentlig Dygtighed Foretagendet til at blive *Landets største Tekstilfabrik.*

H. P. Rosenvinge, som i 1893 anlagde Grenaa Dampvæveri.

Dampvæveriet begyndte med 16 Væve. Det var alt, hvad der foreløbig kunde skaffes Penge til. De første Aar var ret trange, dels fordi det ikke var let at faa Varerne fremstillet i saa fin Kvalitet som ønskeligt, dels fordi det var vanskeligt at faa Manufakturhandlere i andre Byer til at købe fra et nyt Væveri i en saa lille By som Grenaa. Der var altsaa nok at kæmpe med. Men Aar for Aar gik det fremad, og i 1906 overgik Virksomheden til et Aktieselskab med Fabrikant Rosenvinge som administrerende Direktør.

Efterhaanden som Dampvæveriets Virksomhed voksede, blev det nødvendigt at foretage store *Udvidelser,* ikke alene hvad Bygninger angik, men ogsaa af Arealer for at sikre sig Mulighed for yderligere Udvidelse. Der foretoges derfor *Køb af store Parceller* Nord for Fabriksbygningerne, ud mod Bredstrupvejen. Ligeledes købtes efterhaanden *de 4 smaa Huse,* som laa mellem Fabrikken og Kejserbækken. Og da der blev Tale om at bygge et nyt Amtssygehus paa Bavnhøjbakken, og det blev ønskeligt at fiksere det gamle til en vis Salgspris, oprettede Rosenvinge straks *Købekontrakt med Sygehusbestyrelsen* om Overtagelse af dette og hele det tilhørende Areal, altsaa Grundene Syd for Havnevejen. Kun mod Vest er Udviklingsmulighederne spærret. Der ligger Andelssvineslagteriet.

Følgen af Dampvæveriets stærke Vækst og senere tillige af Andelssvineslagteriets Anlæggelse var, at hele Arealet Nord for

Havnevejen eller Østerbrogade, som Stykket indtil Kejserbækken af praktiske Grunde senere kom til at hedde, efterhaanden blev bebygget. Der anlagdes nye Gader Nord for Østerbrogade, nemlig *Nygade* og *Korsgade,* som allerede var vedtaget af Byraadet i 1898. Hovedparten af Beboerne var Arbejdere eller Funktionærer ved de to nævnte store industrielle Foretagender. Mange af Arbejderne byggede selv Smaahuse enten med en enkelt

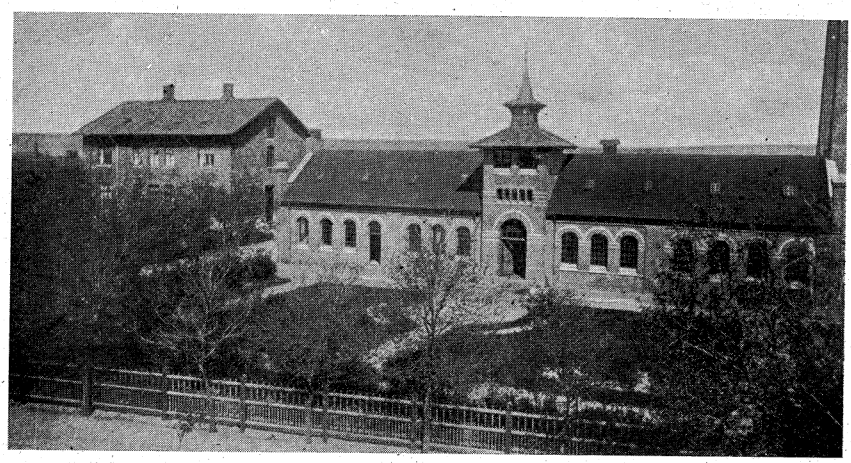

Grenaa Dampvæveri, som det saa ud ved Anlæggelsen i 1893. Til højre ses det nederste af Dampskorstenen, til venstre Villaen med Direktørboligen. Billedet er taget ca. 1904, da Plantningen var groet lidt op.

Lejlighed til eget Brug eller med en Lejlighed ekstra til Udleje. Hele Kvarteret derude bar allerede før Verdenskrigen Præg af den Virksomhed, som havde skabt det. Det var ikke uden Grund, at Fabrikant H. P. Rosenvinge en Gang med en vis Bevægelse talte om de Følelser, som stundom greb ham, naar han saa ud over hele det Kompleks af smaa Hjem, hvis hele Eksistens var bygget paa den Virksomhed, som han havde skabt.

Det var maaske ogsaa Tanken paa dem, som vejede tungt i Vægtskaalen, da der efter den store Brand, som hærgede Dampvæveriet i 1914, var alvorlig Tale om at flytte hele Virksomheden til København, og som bevirkede, at den genopførtes her i Grenaa.

Grenaa Andels-Svineslagteri. Grenaa Andels-Svineslagteri opførtes i 1904 og har ligesom Dampvæveriet sin Part af Æren for, at Grenaas Udvidelse i Løbet af det sidste halve Aarhundrede saa udpræget er gaaet mod Øst. Det begyndte sin Virksomhed d. 9. August 1904. Tanken om et

Svineslagteri i Grenaa er betydelig ældre. Men den, som blev Sjælen i Arbejdet og fik det ført frem til Virkeliggørelse, var daværende Redaktør J. Skjødsholm. Sammen med ham bør nævnes Gaardejer P. Pedersen-Damgaard, der havde en stor Bekendtskabskreds og betydelig Indflydelse blandt Omegnens Landmænd. Da det nedsatte Udvalg, hvis Formand var Skjødholm, havde opnaaet at faa tegnet en Garantisum paa 80.000 Kr. begyndte Byggearbejdet. Slagteriet opførtes efter Tegning af Arkitekt Carl Madsen fra København og bortliciteredes til Murermester I. P. Sørensen i Grenaa Den første Formand for Slagteriet var Pedersen-Damgaard. Som Direktør antoges N. Jensen Lyngsøe, som snart viste sig at være den rette Mand til at bringe Virksomheden i Vækst.

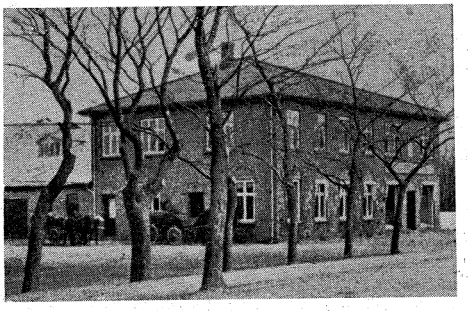

Grenaa Andels-Svineslagteri paa Østerbrogade. Opført 1904.

Medens der i de første Aar kun var slagtet ca. 12.000 Svin aarligt var Antallet efter 10 Aars Forløb oppe paa 27.000 aarlig og efter 20 Aars Forløb paa 47.000. Det højeste Antal Svin, som er slagtet er 102.523 i Aaret 1931.

Offentligt og Foreningsbyggeri i Perioden.

Perioden 1895—1914 blev karakteritisk ved Opførelsen af en hel Række offentlige eller halvoffentlige Bygninger, som hver for sig ikke er af overvældende Betydning, men som taget i Sammenhæng kom til at præge Byen i ikke ringe Grad.

Dommer- og Herredskontoret 1898.

Fra den ældste Tid havde det været saaledes, at Byens højeste juridiske Embedsmænd i deres private Lejlighed eller Gaard havde indrettet et Par Værelser til Brug som Embedskontor. Vi bliver ved 19. Aarhundrede, i hvis sidste Halvdel Politimyndighed, Domsmagt og den komunale Administration var samlet paa een Haand hos Borgmesteren. Aagaard, som var Byfoged indtil 1852, købte og indrettede sig en smuk Bolig i den paa den Tid endnu forholdsvis nye Bindingværksgaard, Lillegade Nr. 50. Herredskontoret var, hvor nu »Grenaa Folketidende« har Kontor. Efterfølgeren G. Nyeborg boede privat i nuværende Konsul Sechers Gaard, Herredskonkontoret

var i den lille lave Mellembygning mellem »Havehuset« og Købmand O. Sechers Gaard.

Krabbe købte Jacob Aagaards tidligere Gaard. Baade i hans og i hans Efterfølger Brendstrups Tid var Herredsfoged-, Dommer-, Politi- og Borgmesterkontoret samlet i den gamle historiske Bindingværksgaard paa Lillegade. Brendstrup var dog ikke Ejer, men lejede Gaarden. Da han rejste, solgte Direktør A. Jensen, som var Ejer, hele Bygningen til Redaktør Skjødsholm. Fra den Tid har den stadig været knyttet til Gr. Folketidende.

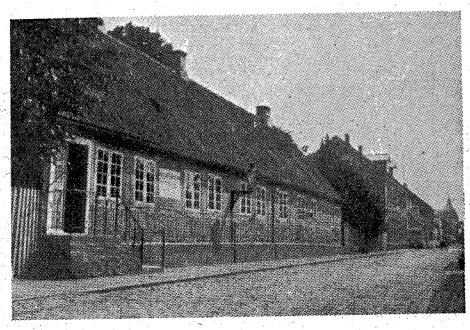

Lillegade Nr. 50 (Grenaa Folketidende). Her var indtil 1895 Borgmesterkontoret.

Da Rothe i 1895 tiltraadte Embedet og ikke hverken ønskede at bygge eller at købe, maatte han leje Kontor i en Privatbygning. Han indsendte straks Andragende til Amtet om at faa bygget en Embedsbolig. — Grenaa Kommune vedtog paa billige Vilkaar at afhænde en Grund ved Østergade og efter Tegning af Arkitekt Hoffmeyer, Aalborg, opførtes da i 1898 det nuværende Herreds- og Dommerkontor, som foruden Kontorlokaler, Arkiv m. m. har Bolig for Dommeren.

Dommerkontoret paa Østergade. Opført 1898.

Posthuset 1909. Fra gammel Tid har det samme været gældende for Posthuset som for Dommerkontoret, at den paagældende Embedsmand selv indrettede et Kontor i sin Ejendom, og saa fik et vist Beløb af det offentlige i Kontorleje. Under Skjerbæk var Posthuset i den af ham byggede Ejendom paa Østergade, nuværende Læge Christiansen. Da Banen i 1876 blev aabnet, udlejedes et Par Lokaler i *Banegaardens* østre Ende til Postkontor. Pladsen blev efterhaanden alt for lille, og i 1909 opførtes øst for Banegaarden i en Del af Stationsforstanderens Have et nyt Posthus, som en selvstændig Bygning, der i Stuetagen udelukkende indeholdt Kontorer, men

paa 1ste Sal havde Privatbolig for Postmesteren. Bygningen opførtes efter Tegning og under Ledelse af kgl. Bygningsinspektør Kampmann. Dens Stil og Udseende var noget nyt og uvant for Grenaaenserne, mange syntes ikke om dens Ydre, i hvert Fald ikke i Begyndelsen. Dens Anbringelse med Gavlen mod Stationspladsen og med Façade ud mod Banen var selvfølgelig dikteret af praktiske Grunde, og det var vel nok det, som stødte Datidens Smag. At Bygningen og Indretningen betød et uhyre Fremskridt, var der udelt Enighed om.

Posthuset. Opført 1909. (Stenders Forlag. Eneret).

Brandstationen. I de »gode gamle Dage« var man i Grenaa svært tilfreds, naar man blot til Sprøjternes Opbevaring havde en lille Hytte, som kunde rumme det allernødvendigste Materiel. Den lille Bygning ved Nytorv, som var opført ca. 1879 for en Udgift paa nogle faa Hundrede Kr. tilfredsstillede foreløbig Brandvæsenets Behov. I 1908 havde imidlertid Kravet om en mere moderne Bygning vokset sig stærkt, og Byraadet vedtog i sit Møde 6. Oktober, at man vilde opføre en Nybygning. Det skulde ikke være et Sprøjtehus efter lidt større Maal end det gamle, men en »*Brandstation*«. Udvalget foreslog, at Bygningen skulde ligge i Udkanten af Markedspladsen, Nord for det gamle Sprøjtehus og med Gavlen ud til Vejen til Rosenbakken. Ved Licitation fik Tømrermester P. Jensen Arbejdet for en Sum af 5881 Kr. og i Foraaret 1909 var Arbejdet færdig. Til Markedspladsens Regulering anvendtes yderligere et Beløb, saaledes at Foretagendet ialt stod Byen i 8350 Kr.

Brandstationen paa Nytorv. Opført 1909. (Stenders Forlag. Eneret).

Fast Brandmandskab. Samtidig med Brandstationens Vedtagelse foregik tillige en meget betydelig Reform af selve Brandvæsenets Ordning. Hidtil havde alle Byens voksne Be-

boere af Mandkøn skullet møde ved Ildebrand, og til aarlige Mønstringer. Fra 1908, da Brandstationens Opførelse vedtoges, bestemtes, at der fremtidig skulde være et *fast, lønnet Brandmandskab*, som skulde overtage Funktionen. Byens Borgere vedblev et Par Aar derefter at staa som Reservebrandmandskab, men da det snart viste sig at være en unødvendig Foranstaltning, bortfaldt kort efter denne Borgerpligt. En meget tidssvarende og nyttig Reform var dermed indført.

Pavillonen i Anlægget er opført i 1902. Den tilhører *Grenaa Haandværkerforening*, men er i praktisk Betydning hele Byens Samlingssted og vigtigste Festsal. — Oprindelig anvendtes den kun om Sommeren. Senere, da der blev indlagt Varme, indrettedes den til Helaarsbrug.

Grenaa Haandværkerforenings Pavillon i Anlægget. Opført i 1902 som Sommeretablissement.

I Aartier før 1900 havde Haandværkerforeningen haft *Byggeplaner* og set paa Byggrunde paa en Mængde forskellige Steder i Byen. Men der var i Foreningen stor Uenighed om, hvor Bygningen skulde ligge, og om, hvorvidt man i det hele taget magtede at opføre og forrente en Foreningsbygning. Saa skete det, at Manufakturhandler J. M. Lindberg døde $^{30}/_{9}$ 1899. Han var meget velstaaende og ugift. En Del af den store efterladte Formue havde Lindberg testamenteret bort til Institutioner. Bl. a. fik Asylet i Skanderborg, Lindbergs Fødeby, og Asylet her i Grenaa hver ca. 30,000 Kr. Ogsaa Haandværkerforeningen havde han betænkt med en Sum. Men Gaven, som var paa 2000 Kr., var behæftet med Klausul om, at den skulde anvendes som Tilskud til Opførelse af en *Sommerpavillon i Anlægget*. Der var yderligere knyttet den Betingelse dertil, at Beløbet kun kom til Udbetaling, hvis Bygningen var bygget inden en vis, ret kort Tidsfrist.

Da der ikke var Enighed i Haandværkerforeningen om at bygge en fuldstændig Foreningsbygning i Anlægget, bestemte man at indskrænke sig til at opføre en mindre Bygning, en Sommerpavillon.

I den Snes Aar, som var gaaet, siden Plantningen anlagdes i Slutningen af 70erne og Begyndelsen af 80erne, havde den vokset sig stor og køn. Der havde flere Gange lydt Røster om,

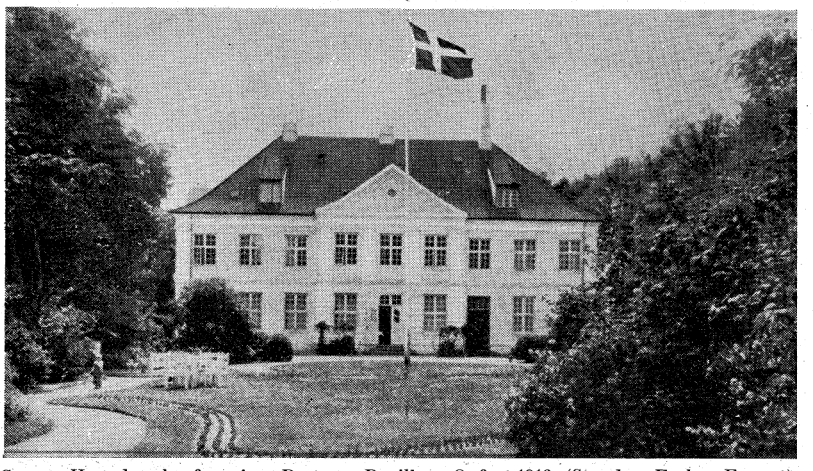

Grenaa Haandværkerforening. Den nye Pavillon. Opført 1916. (Stenders Forlag. Eneret).

at der burde bygges et Sommeretablissement. Man vilde derved faa en stærkere Benyttelse af »det nye Anlæg« og tillige ved Sommerfesterne have en haardt tiltrængt Restaurationsbygning. Haandværkerforeningen imødekom saaledes et almindeligt Ønske ved at bestemme sig til at bygge.

Pavillonen, som opførtes af Bindingsværk, kom til at koste ca. 13.000 Kr. Deri var iberegnet de af Lindbergs Bo modtagne 2000 Kr. Den opførtes i Forsommeren 1902 og indviedes ved en straalende 3 Dages Fest 18., 19. og 20. Juli. Dens første Vært blev Restauratør Peter Andersen.

Faa Aar efter købte Haandværkerforeningen den store Købmandsgaard paa *Hjørnet af Torvet og Nørregade,* hvor nu Banken ligger. Hensigten var at bygge en Foreningsbygning, eventuelt i dens Have. Men heller ikke denne Gang kunde der blive Enighed. Enden paa det blev, at Foreningen opførte en smuk, selvstændig Bygning i Grundmur i Anlægget, i umiddelbar Forbindelse med og Forlængelse af den første Bygning. Den indviedes $^{15}/_{6}$ 1916 og havde kostet ca. 53.700 Kr. iberegnet Inventar. Da Byggeplanerne paa Torvet saaledes var skrinlagt, solgtes Købmandsgaarden med tilhørende Grund til Djurslands Landmandsbank for 45.000

Grenaa Handels- og Landbrugsbanks Bygning. Opført 1905.

Kr. I Slutningen af Krigsaarene opførte denne Bank, hvis Leder var J. Skjødsholm, en ny stor og praktisk Bankbygning paa den gamle Købmandsgaards Grund.

Grenaa Handels- og Landbrugsbanks Bygning paa Storegade er ligeledes en af de Bygninger, som saa Lyset omkring Aarhundredskiftet. Handels- og Landbrugsbanken var stiftet i 1895 og havde i sine første 10 Aar Lokale i Isenkræmmer Poulsens Ejendom. Pladsforholdene blev, under Sagfører Bonkes og Bankkasserer Buhls dygtige Ledelse, snart for smaa for den opblomstrende Virksomhed. Man købte derfor en stor gammel Gaard paa Gadens modsatte Side og opførte en moderne Bankbygning paa et Stykke af dens Grund. Bygningen blev taget i Brug i 1905 netop i 10-Aaret for Bankens Oprettelse.

Afholds- og Højskolehotellet. Opført 1907.

Afholds- og Højskolehotellet. Ved samme Tid som Bankbygningen opførtes, erhvervede A/S »Grenaa Byggeselskab«, d. v. s. Brødrene A. og S. Bilde, først den nærmeste Nabogaard, Byens gamle Præstegaard i Pastor Blochs og Dantzers Tid, og dernæst yderligere den paafølgende Gaard mod Vest. Bygningerne nedreves, 2 Hjørneejendomme opførtes, og *Aagade* anlagdes paa en Strimmel Jord, hvoraf Halvdelen var taget fra den venstre og Halvdelen fra den østre Ejendoms Grund. Den fortsatte ned til Aaen over Hennings store bagvedliggende Have, som var udskilt fra den første af de 3 gamle Gaarde. Den vestlige af de 2 Hjørneejendomme opførtes af *A/S Grenaa Afholds- og Højskolehotel.* Det var et Aktieselskab, hvis Medlemmer bestod af Afholdsfolk fra hele Grenaa By og Omegn. I en halv Snes Aar havde Afholdsforeningerne haft Lokaler hos Konditor Svendsen paa Torvet. Han boede, hvor nu Andelsbanken ligger. Forholdene var for smaa og ikke tilfredsstillende, men det var ikke let at rejse Penge til en selvstændig Bygning. En Kreds af Afholdsfolk traadte da sammen som Garanter for den Sum, som manglede, og den store, nye Bygning opførtes og indviedes i 1907.

I 1936 udbetaltes Aktiekapitalen, og Hotellet, der hele Tiden har været bortforpagtet, staar nu som en selvejende Institu-

tion, der administreres af Grenaaegnens samvirkende Afholdsforeninger og er Afholdsbevægelsens faste Borg.

Skolevæsenet. Paa Skolens Omraade bragte Tidsrummet den meget vigtige Reform, at *Mellemskoleloven af 1903* gennemførtes. Den gav Stødet til, at man her i Grenaa efter mange og lange Forhandlinger og Overvejelser besluttede at indrette en kommunal Mellem- og Realskole. Man købte i den Anledning i 1908 den allerede i 1883 byggede private Realskole af Skolebestyrer, cand. theol. M. Laursen og omdannede den til kommunal. Paa den Maade blev det kommunale Skolevæsen delt, idet hele det almindelige Skolevæsen vedblivende laa i Vestergade og Realskolen i Lillegade. Denne Ordning viste sig ret snart at være upraktisk. Byraadet vedtog derfor at opføre en ny Mellemskolebygning paa Vestergade i umiddelbar Forbindelse med det allerede eksisterende Skolekompleks. Den blev taget i Brug efter Sommerferien 1912. Samtidig aabnedes en lille Forskole ved Havnen for Smaabørn i Alderen 7—9 Aar.

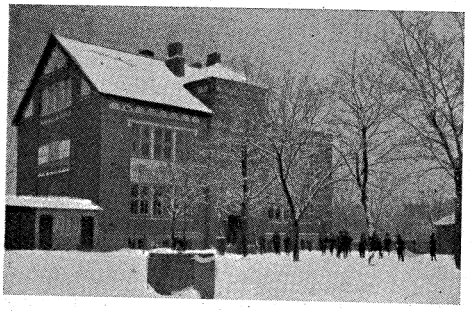

Den kommunale Mellem- og Realskole. Opført 1912.

Den gamle Skolebygning paa Lillegade udlejedes en kort Tid til Privatboliger. Stueetagen blev ved Retsreformens Gennemførelse omdannet til kommunalt Administrationskontor. I Gymnastiksalen indrettede Byen i 1917 Lokaler til de af Købmand Chr. Vogel skænkede store Samlinger, som under Navn af »*Djurslands Museum*« en Aarrække havde til Huse der. Senere skænkede Købmand Vogel yderligere et Beløb til Køb af en Museumsbygning. Bestyrelsen erhvervede efter Malermester Emil Hartmanns Død den gamle Farvergaard paa Søndergade. Derhen flyttedes Museet i 1924.

UNGSKUET I GRENAA

13., 14., 15. JULI 1906

Den Lejlighed i hele Byens Historie, hvor der har været den største Tilstrømning af Gæster til Grenaa, var vistnok Ungskuet, som afholdtes i Dagene Fredag, Lørdag og Søndag 13.—15.

Juli 1906. Det var et saa stort Foretagende at invitere »Foreningen af jydske Landboforeninger« til at holde sit Ungskue her i Grenaa, at mange rystede paa Hovedet deraf. Alene Indkvartering og Bespisning af et saadant Antal Gæster var en Opgave, som egentlig laa langt over, hvad en saa lille By med meget indskrænket Hotelplads formaaede. Men det gik. Ved en overordentlig stor Imødekommenhed fra private Indbyggere, som stillede Stuer eller Gæsteværelser til Raadighed paa meget rimelige Vilkaar, ordnedes Indkvarteringsspørgsmaalet. Og ved rettidig Forberedelse og ved Hjælp af forskellige udenbys Restauratører lykkedes det ogsaa at klare Madspørgsmaalet. Allerede i 1903 havde Grenaa Byraad rettet Indbydelse til *Foreningen af jydske Landboforeninger* om at holde Ungskuet i Grenaa. Det var bilagt med Specifikation over, hvilke Foranstaltninger man var villig til at foretage i den Anledning, og Tilbud om en »Garantisum« af 8000 Kr. til Præmier m. m. I 1905 havde Foreningen taget imod Byens Tilbud og indledende Forhandlinger kunde begynde.

Forberedelserne. I Løbet af Sommeren blev der saa taget fat paa at *anlægge Pladser* i Byens Udkanter og at indhegne dem, opføre *Udstillingsbygninger* og *Æresporte*, samt tømre en *ny Bro over Aaen*, som skulde forbinde Pladsen ved Pavillonen med den intermistiske Festplads paa den modsatte Side af Aaen, d. v. s. et Stykke af Pedersen Damgaards Mark. Og i de nærmeste Uger før Skuet lejedes Service, Sengesteder med Madrasser, Flag, Telte o. s. v. i en for Grenaa hidtil ukendt Maalestok. Der blev antaget *Assistenter* i Hundredvis — baade Mænd og unge Kvinder — til Kontrol, Kontorarbejde, Betjening af Boder, Telte og Tombola, Restaurationstelte m. m. Der var forskrevet 15 ekstra *Politibetjente*. Et halvt Hundrede *Banefunktionærer*, som under de ekstraordinære Forhold var dirigeret hertil, var indkvarteret i Teknisk Skole. *Ekstratog* uden Standsning paa Mellemstationerne løb i Udstillingsdagene mellem Aarhus og Grenaa og mellem Randers og Grenaa og havde Forbindelse med Togene fra hele Jylland. Og til Brug ved Udflugter til Havnen og til Omegnen var der sørget for en Mængde Køretøjer til *Kaperkørsel*.

Skuets Præsident var Hofjægermester C. Bech, Engelsholm, der var Formand for Foreningen af jydske Landboforeninger. Det lokale Arrangement var lagt i Hænderne paa Grenaa Landbrugsforeningen, hvis Formand var Forpagter S.

Petersen, Næsgaard, og Grenaa Byraad. Navnlig Redaktør Skjødsholm og paa Byraadets Vegne Kulhandler Karl Petersen havde med Overledelsen af de mange Festarrangementer at gøre.

Pressens Ankomst. Torsdag Middag ved 12-Tiden ankom Pressens Repræsentanter fra det ganske Land, alle Hovedstadsbladene og en Mængde Provinsblade, ialt ca. 40,

Aviskiosk paa Ungskuet. Personerne er fra venstre 1. Mr. Benzon, 2. Fru Brokmann, 3. Sagfører Andersen, 4. Dyrlæge Poulsen, 6. Fru Dyrlæge Dyekjær, 9. Fru Læge Ilsøe.

for at danne sig et Forhaandsindtryk af Skuets ydre Rammer. De blev budt Velkommen i den store Foredragssal paa Dyrskuepladsen af Hofjægermester Bech, hvorefter Foreningens Sekretær, Overretssagfører Høegh Guldberg og Konsulenterne S. P. Pedersen og Madsen Mygdal gav en Del orienterende Meddelelser. Efter en Gennemgang af alle tre Udstillings- og Festpladser var der en Middag for Pressen i et stort Restaurationstelt, som var rejst i Hotel Dagmars Gaard. Derpaa var Grenaa By Vært ved en Køretur til Katholm og Havnen »med efterfølgende Seksa og Svingom i Pavillonen«. Redaktør Jensen, Sorø Amtstidende, og Redaktør Oluf Jørgensen, København, udtalte sig med Anerkendelse om det foreløbige Indtryk af Skuets Rammer.

Skuets Beliggenhed. Til Ungskuet var først og fremmest inddraget hele den store Plads Nord for det

gamle Anlæg, hvor nu hele Sygehuskvarteret, Baunegaard, Bakkegaard og de nye Villaer og Kolonihaverne ligger. Der var opført en »imponerende« *Hovedportal*, flankeret af en Række Bygninger med *Pressebureau, Kasserer-, Bytte- og Billetkontorer samt Røde-Kors Filial* paa den ene Side og *Postkontor, Brand- og Politistation* paa den anden Side. Mod Nord og Vest var ud mod Markerne rejst en Mængde smaa og store Kiosker og Telte. Iøvrigt begrænsedes Pladsen paa den ene Side af brogede Rækker af *Landbrugsmaskiner,* paa den anden af de med dannebrogsfarvede Draperier dekorerede Dommertribuner og af *Foredragssalen.* Hele det indre af Pladsen var forbeholdt Skuets Hovedformaal: *Udstillingen af Heste, Kvæg, Faar og Svin.* I direkte Forbindelse med Skuet var der Adgang til et stort *Restaurationstelt,* opført i det gamle Anlæg. Paa Pladsen paa Bavnhøjvejens modsatte Side, altsaa hvor nu Vestbaneterrainet ligger, var en Forlystelsespark kaldet »*Skovbakken*« med Biograf, Teater, Pavillon med Dødsridt og Cirkus Reinsch.

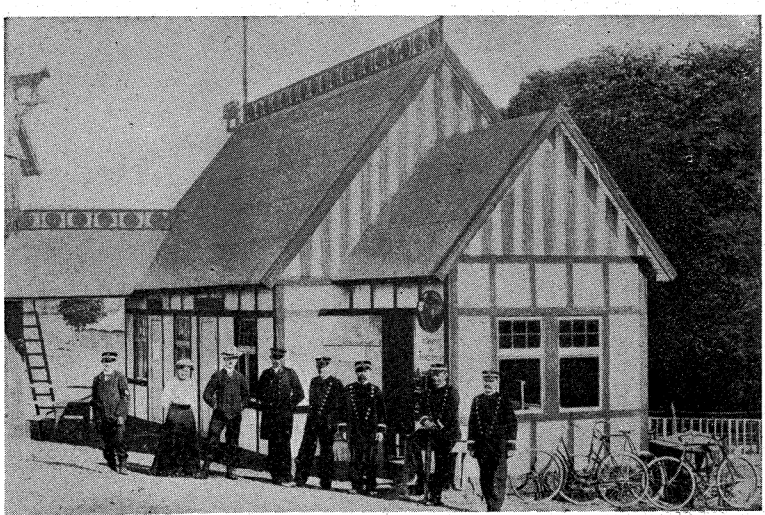

Posthusets Kiosk paa Ungskuet. Personerne fra venstre: 2. Postkontorist Frk. Meta Petersen, 4. Postekspedient Jensen, 5. Postbud Hansen, 6. Postbud Jørgensen, 7. Postbud Højfelt, 8. Overpostbud Møller.

Udstillingens 2den Afdeling fandtes paa »*Festpladsen i Kæret*« foran Pavillonen, altsaa den sædvanlige Dyrskueplads. Her var anbragt de forskellige Udstillinger, som var knyttet til Skuet. Der var bl. a. en stor *Fjerkræudstilling* for hele Jylland og Udstilling af *Redskaber.* I en mægtig, optømret Træ-

bygning var der *Planteavlsudstilltng,* og i en anden Bygning med sørgrønne Vægge var der *Fiskeriudstilling.* I det nye Anlæg var desuden opstillet Danseestrader, hvor der hver Dag holdtes *Gymnastikopvisninger* af et udvalgt Hold fra hele Randers Amts Gymnastikforeninger. Søndagens Opvisning var forbeholdt Grenaa Idræts-Klub, hvis Leder, Direktør Lyngsøe, fremførte et specielt Grenaahold. Medens altsaa Udstillingens egentlige faglige og saglige Afdelinger var samlet paa Pladsen paa Bavnehøjbakken og

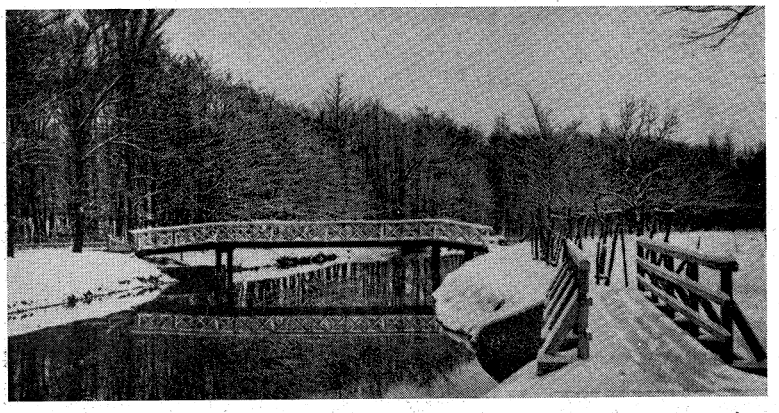

Den hvide Bro over Aaen, lige for Pavillonen, som blev bygget i Anledning af Ungskuet.

paa Festpladsen ved Pavillonen, var det uundgaaelige **Gøgl** henvist til en interimistisk Festplads i *P. Pedersen-Damgaards Mark* paa den anden Side af Aaen. Den Gang førte der ikke nogen Bro over Aaen paa dette Sted. Da en Forbindelse imidlertid var ganske nødvendig, vedtog Grenaa Byraad at lave en Bro. Der var først Tale om en intermistisk Overgang. Men da det længe havde været et Savn, at der ikke fra Pladsen ved Pavillonen var direkte Adgang til Stien langs Aaens søndre Bred, bestemtes det, at man vilde opføre en Bro, som kunde blive staaende. Saaledes gik det til, at Byen fik den nuværende *»hvide Bro« ved Pavillonen.*

Over denne kom man altsaa over til Pladsen med alle *»Forlystelserne«,* hvor selve Gøglernes Konge, Professor Labri, førte an. Denne Del af »Skuet« havde en Broderpart af Besøget, navnlig paa den sidste Dag. Det var endogsaa i saa paafaldende Grad, at Skuets Sekretær, Overretssagfører Høegh Guldberg, ved Afrejsen herfra udtalte, at det var baade første og sidste Gang, at de jydske Landboforeninger indlod sig paa en saadan Ordning. Dels fordi den bortledede Folks, navnlig Ung-

dommens Opmærksomhed fra selve Skuet, dels af Hensyn til de Hotelejere, Forretningsfolk o. a., som i dyre Domme lejede Stadepladser paa selve Udstilligspladsen og derved mistede en Del af Søgningen.

Skuets Forløb. Angaaende selve Ungskuet kan det siges, at det som Helhed blev en Succes. *Vejret* var straalende Sommervejr, men maaske lovlig tørt og varmt. Om Søndagen var der

Et lille Udsnit af Gruppebilledet af Deltagerne i Festmiddagen, som optoges uden for Hotel Dagmar. Personerne er fra venstre: 1. Købmand Hartmann Sørensen, 3. Købmand G. Reventlow, 4. Overretssagfører Vald. Gad, 5. Redaktør J. Skjødsholm, 6. Konsul Axel Thykier, 7. Købmand Halvor Hermansen. Siddende fra venstre: 2. Proprietær Busch, Djursgaard, 4. Proprietær Blach, Lykkesholm.

desuden stærkt Blæst. Dommermiddagen om Fredagen og den egentlige Festmiddag om Lørdagen stod begge ligesom Pressemiddagen i et stort Restaurationstelt i Hotel Dagmars Gaard, hvor Hotelejer Larsen var Vært. De faldt tilfredsstillende ud, og der var selvfølgelig Talere i Mængde.

Skuets Kvalitet bedømtes rosende af de mange Eksperter fra hele Landet, som var mødt frem, og der foregik mange Handler til store Priser af de udstillede Avlsdyr.

Der holdtes en Række velbesøgte Foredrag af fremragende Videnskabsmænd og Eksperter om landbrugsfaglige Emner. Desuden talte den da saa populære Sygehuslæge Mikkel Hindhede om »En Reform i vor Ernæring«.

Nogle Tal. Ungskuets Hoveddage var Fredag og Lørdag. Om Søndagen var det mest Ungdommen, som kom, og *Besøget* var kun oppe paa 8000. Men ialt havde 33.000 Mennesker gæstet Skuet, d. v. s. dobbelt saa mange som 5 Aar før i Hjørring. Af disse havde Banen befordret de 8000. Gennem Indkvarteringsbureauet var anvist godt og vel 600 Sengepladser, og Bureauet havde endda haft yderligere 400 disponible. Der var indmeldt *1098 Dyr,* som var indkvarteret rundt i Byens Gaarde, og naar de ved Sekstiden om Aftenen vendte hjem fra Dyrskuepladsen, vakte de stor Opsigt i Gaderne. Det var, med Undtagelse af Skuet i Horsens Aaret før, det største Antal, der hidtil havde været. *Entreindtægten* var 22.000 Kr., og Skuet gav som Helhed et betydeligt Overskud. Aviserne fastslog, at Skuets Succes var en Kendsgerning. Men tillige var der Enighed om, at *Grenaa ikke var en Turistby.* Der var Seværdigheder nok baade i Byen, ved Stranden og i Omegnen. Men Vejledning, »Turistførere«, Hotelplads, Hotelservice og Reklame manglede eller stod tilbage endnu.

Maaske havde Grenaa saa alligevel, foruden Æren, den Vinding, at Skuet blev en *Reklame for Byen.* Dens Navn blev gennem det store Besøg bragt ud over Landet og slaaet fast i Folks Bevidsthed, saaledes at Byraadets Tilskud og Borgernes Anstrengelser bar Frugt i forøget Omsætning.

Fra Cyklernes og Bilernes Barndom.

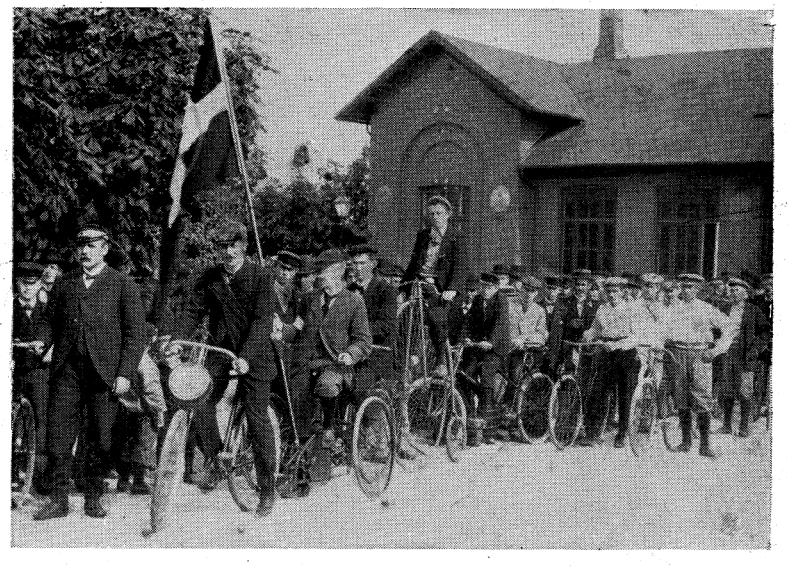

I Midten af 1890erne foranstaltede Grenaa Bicycleklub under Ledelse af Cykelhandler Hartmann Sørensen flere Gange Landevejsvæddeløb for Cyklister. Senere anlagdes endogsaa en lille primitiv Cyklebane Nord for Havnevejen, hvor der holdtes Cykleløb. Foranstaaende Optrin er fra Afgang til et saadant Løb. I Spidsen gaar Ordenens Haandhæver, Politibetjent Øhlenschlæger. Derefter kommer Hartmann Sørensen. Cyklisten paa den høje *Velocipede* er Sadelmager H. Jensen.

Her følger et andet Billede fra Cyklernes Barndom, da der i Grenaa By kun fandtes nogle ganske faa Stykker af dette Fremtidens Befordringsmiddel. Billedet er taget paa Grenaa Torv. I Baggrunden ses Købmand Ehrenreichs Hus og det gamle Apotek (nu Købmand Vogel). Fra venstre ses Jernstøberiet (nu Grenaahus), Vilh. Hansens Boghandel, Edv. Hansens Pakhus (Gavlen imod Gaden) og Købmandsgaard (nu E. Holch). Billedet er fra ca. 1892. Man kendte endnu den Gang ikke til de luftfyldte Cykleringe, men kun de tynde massive Ringe.

De første Biler i Grenaa. I 1902 var Motorkøretøjer endnu

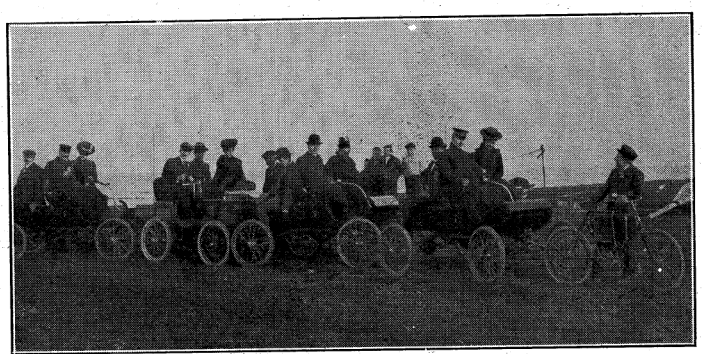

et ukendt Fænomen her i Byen. Det er ikke saa sært, naar man betænker, at i Aarhus var der paa dette Tidspunkt ialt kun 4 Biler og 1 Motorcykle. Grenaa Bys daværende ivrige Foregangsmand paa Sportens og mange andre Omraader, Hart-

mann Sørensen, fik saa den Idé at invitere samtlige Aarhus's Motorfolk paa en Udflugt til Grenaa. Den fandt Sted Søndag d. 25. Maj 1902. Det var selvfølgelig en Begivenhed, som blev paaagtet i Byen. Naar Turen til Grenaa tog ca. 4 Timer, var det bl. a., fordi Motorfolkene adskillige Gange maatte standse paa Vejen hertil for modgaaende Køretøjer, hvis Heste var opskræmte. Halvdelen af Byens Befolkning var paa Benene ude ad Søndermølle Vejen for at se disse »Fremtidens Køretøjer«, som Avisen skrev med en lidt spydig Betoning.

Høstvogn med Høstpiger i Optoget fra Børnehjælpsfesten 1905 passerer Købmand Skovs Hjørne.

Efter Middagen indbød de aarhusianske Bilejere velvilligst nogle af de mest interesserede Grenaafolk til Smaakøreture rundt i Gaderne. Det var til udelt Fornøjelse ikke alene for de paagældende, men ogsaa for de mange, som hjemme fra Vinduer og Gadespejle iagttog de »forvovne«, som betroede Liv og Lemmer til disse nye Køretøjer. Efter fælles Aftensbord med paafølgende selskabeligt Samvær med Grenaaborgere paa Hotel Dagmar, sluttede Dagen med, at man i Anlægget hørte paa den kommunale Koncert. Dagen efter foregik Hjemturen.[138])

Børnehjælpsfester, Sommerkoncerter m. m.

Børnehjælpsfesterne. I Tiden omkring 1905 holdtes de første Børnehjælpsfester i Grenaa. Det var udpræget Sommerfester, i hvis Arrangement Folk af alle Samfundslag tog virksom Del. Deres hele Tilrettelæggelse faldt ganske nøje i Traad med de Sommerfester, som man en god Snes Aar senere begyndte at afholde under Navnet Byfester. Børnehjælpsfesterne begyndte som Regel med festligt Optog gennem Gaderne med smykkede Vogne med forskellige Motiver. Paa vedføjede Billede ses et saadant Køretøj fra Børnehjælpsfesten 1905. Det er Høstvognen med pyntede »Høstpiger«. Selve Festen var selvfølgelig

henlagt til Pladsen ved Pavillonen. Foruden Danseestrader, Koncert, Karrusel og det sædvanlige Gøgl, var der ogsaa en Amatørcirkus i Smag med den senere saa navnkundige »Cirkus Grinsjovski«. Børnehjælpsdagene var i Tiden til hen imod første Verdenskrig Aarenes store Sommerfester og afholdtes den første Søndag i August. Senere afløstes de af Sommerfester med andre Navne. Børnehjælpsdagen henlagdes til om Efteraaret. Beløbene

Koncert en Søndag Eftermiddag i det gamle Anlæg. Tiden er ca. 1900. Læg Mærke til de gamle, primitive Lygter, den simple Musiktribune og Damernes lange Kjoler og store Hatte,

til Formaalet indsamledes paa mere stilfærdig Maade og uden Anvendelse af det store Apparat. Nettooverskuddet blev trods denne Forandring omtrent det samme.

Sommerkoncerter. Plantagen har fra 1850erne og til Aarhundredskiftet været Stedet, hvor Sommerfesterne foregik. Det var ogsaa der, at Sommerkoncerterne afholdtes. I den første Tid, d. v. s. i 50erne og 60erne, var det *Musikforeningen* og *Sangforeningen,* der begge var stiftet i 1850erne, som ved særlige Lejligheder forlystede Borgerskabet med en Koncert i det grønne. I den følgende Snes Aar var Carl Møller Musikdirigent. Han havde sammensat et lille Orkester, som han med megen Energi oparbejdede til at yde ganske god Musik. Møller var Musikdirektør i Grenaa i omtrent en Snes Aar og holdt hver Sommer en halv Snes Koncerter som Regel i Forbindelse med en lokal Restauratør, som stod for Beværtningen. Ved Nytaarstid 1883 rejste Carl Møller til Aarhus og blev Dirigent for et større

Orkester dér. Malermester Niels Petersen, den nu landskendte Koncertm. Rydahl Fader, der havde spillet hos Møller og var en meget dygtig Musiker, overtog derefter Orkesterets Ledelse og fortsatte med Sommerkoncerterne. Pengene til Musikerne kom ligesom i Møllers Tid ind ved, at Dirigenten personlig før Sæsonen maatte gaa rundt til Borgerne med en Liste og anmode om et lille Bidrag. Petersen søgte flere Gange By-

Aabningshøjtideligheden ved »Dansk Uge« i Grenaa 26. Sept. 1913.

raadet om et kommunalt Tilskud for at undgaa den lidt penible Indsamlingsliste. Det var forgæves. I 1901 stillede Byraadet sig dog saa »flot« at bevilge ham 30 Kr. i »Gratiale«. Det var jo ikke særlig opmuntrende. I nogle Aar derefter modsatte Byraadet sig, at der var forbundet Beværtning med Koncerterne. Først Petersens Efterfølger, Musikdirektør *A. Andreasen*, opnaaede i 1909, at Kommunen vedtog at yde 375 Kr. aarlig til Afholdelse af 12 Sommerkoncerter. Deraf skulde de tre henlægges til Søndag Eftermiddage og en skulde finde Sted ved Havnen. En Række Aar efter henlagdes Koncerterne til det nye Anlæg, hvor Byen lod opføre en smuk, anselig Musiktribune. Interessen for Koncerterne tabte sig imidlertid senere, og den kommunale Musikbevilling gik over til Byfesterne.

Den danske Uge. I Eftersommeren 1913 arrangerede Foreningen »Dansk Arbejde« en større Udstilling for at slaa til Lyd for Foreningens Program. Det var den Gang som nu: »Køb danske Varer, naar de staar Maal med Udlandets i Kvalitet og Pris. — Jo mere vi frembringer af dansk Arbejde, des flere kan faa Brødet herhjemme i Stedet for at udvandre«.

Udstillingen fandt Sted i den gamle Realskole paa Lillegade, hvis Gymnastiksal en Tid stod ubrugt, efter at Kommunen Aaret før havde bygget den nye Mellemskole ved Posthaven paa Vestergade. Desuden var den nu nedrevne mindre Skolebygning vestligst i Gaarden taget i Brug. Komiteen, hvis Formand var Købmand Emil Bang, havde gjort et stort Arbejde for at arrangere en smuk og festlig Opvisning, og en lang Række af Byens Haandværkere, Industridrivende og Handlende havde fulgt Opfordringen. Gymnastiksalen var inddelt i en Række Smaastande, dels til Udstillinger, dels til arbejdende Virksomheder, gennem hvilke man fik et Indblik i, hvordan de paagældende Varer fremstilledes. Udstillingen aabnedes 26. Septbr. 1913 og strakte sig over tre Dage. Den var forbundet med en Slags Rundskuedag, idet 10 af Byens største industrielle og andre Virksomheder i de nævnte Dage stod aabne for Besøg. Selvfølgelig var der tillige Koncert m. m.

G. GRENAA UNDER VERDENSKRIGEN 1914—18

28. Juni 1914 blev den østrigske Tronfølger, Erkehertug Franz Ferdinand, og hans Hustru *dræbt i Serajevo* i Serbien. Maanedsdagen derefter erklærede Østrig Serbien Krig i Tillid til, at Tyskland vilde stille sig ved dets Side, hvis Rusland, hvad der var at vente, vilde hjælpe Serbien. I Løbet af det næste Par Dage var Krigen imellem Østrig-Tyskland paa den ene Side og Rusland-Serbien-Frankrig paa den anden Side en Kendsgerning. Ugen efter kom England med som direkte Følge af, at Tyskland trængte ind i Belgien for at angribe Frankrig fra Nordsiden. Snart var over en halv Snes europæiske Lande indblandet i Krigen.

Danmark erklærede sig straks paa Forhaand *neutralt* i den kommende Krig og indkaldte *Sikringsstyrken*, 18.000 Mand.

Det er ingen Overdrivelse at paastaa, at Stemningen herhjemme var yderst alvorlig, og at der ikke siden 1864 havde været en Situation, der *kunde* blive saa faretruende for Landet som den øjeblikkelige.

Straks ved Krigens Begyndelse kom Kongens personlige Henvendelse med Forestillinger til England om Nødvendigheden af at efterkomme Tysklands Krav om Minespærring i Bælterne. Kort efter fulgte Tysklands Udlægning af Minefelter i Nordsøen.

Indkaldelsens Virkninger i Grenaa. Lørdag Morgen 1. Aug. modtoges Telegrammer med Indkaldelsesordren. Pladskommandantskabet tog straks Raadhuset i Besiddelse. *Pladskommandant* her paa Stedet var Løjtnant, Lærer H. C. Christiansen. Arbejdet begyndte. I Byen purrede Politiet det indkaldte værnepligtige Mandskab ud, og Biler susede ud paa Landet med *Indkaldelsesordrer.* Hen paa Dagen begyndte de indkaldte at melde sig.

Uden for Raadhuset var der hele Dagen og Aftenen, ja, ud paa Natten, sort af Mennesker, og der raadede en dyster og alvorlig Stemning, der kulminerede, da Efterretningen om *Tysklands Krigserklæring indløb.*

At Indkaldelsen ikke for alle var en Spøg, mærkedes tydeligt. Grædende Hustruer klyngede sig til deres Mænd, som nu skulde forlade Hjemmet. Ogsaa i økonomisk Henseende betød det noget — navnlig i mange Smaakaarshjem — naar Forsørgeren pludselig blev taget bort. Og for Haandværkere og Handlende var Indkaldelsen en ikke mindre alvorlig Sag. Dertil kom, at man fra første Dag var klar over, at Krigen vilde medføre *Dyrtid* for det hele Land.

Trommen gik, og Politiet *forbød* foreløbig alt *Salg af Spiritus* baade i Beværtninger og i Forretninger. Hensigten var jo tydelig nok den, at hindre Stemningen i at give sig urovækkende Udslag.

I *Kommuneskolen* blev der redt op med Halm til de indkaldte. Kl. 3½ Nat skulde de være ved Havnen, hvorfra Skib skulde afgaa til København. Det var Korsør—Kiel Damperen, som skulde transportere Mandskabet. Men den var stærkt forsinket, og først Kl. 5 Søndag Morgen løb den ind i *Grenaa Havn.* I Nattens Løb ankom 3 Ekstratog til Grenaa med indkaldt Mandskab.

Ventetiden blev lang. Først Kl. 9½ Søndag Formiddag dampede »Freja« af med ca. 550 unge Mænd om Bord. Stemningen hos de mange Tilskuere paa Land udløste sig ikke. Derimod lød der Hurraraab om Bord, og nogle af de mest frejdige raabte: »Vi vil sejre eller dø med Ære«.[140])

Det er uden Tvivl det mest urolige Døgn, der hidtil var oplevet i Byens Historie. Der var næsten ingen, som kom i Seng den Nat, og det indkaldte Mandskab i Halmen i Kommuneskolen lukkede selvfølgelig ikke et Øje i de faa Timer, til de skulde af Sted til Havnen for at befordres med Skibet.

Man nærede her i Grenaa som i det hele Land fra første

Færd ganske naturligt Tvivl om, hvorvidt det vilde lykkes Regeringen *at holde Danmark neutralt* og uden for Krigen. Man vidste, at der hidtil havde været ført og fremtidig vilde blive ført en fuldkommen ligelig Neutralitetspolitik fra Regeringens og Rigsdagens Side. Ligeledes vidste man, at Stemningen i Danmark var saa ganske ubetinget imod enhver Indblanding i Krig. Men de allerførste Dages Krigsbegivenheder viste kun alt for tydeligt, hvor lidt Smaastaters Vilje til at holde sig uden for Krigen forslog.

Et af de Krigsfænomener, som straks viste sig var *Diskontoforhøjelsen.* Englands Bank havde allerede om Fredagen forhøjet Diskontoen til 10 pCt., Københavns Nationalbank fulgte med og forhøjede til 7 pCt. og Grenaas Pengeinstitutter: »Diskontoinstituttet« og »Handels- og Landbrugsbanken« meddelte omgaaende, at deres Diskonto- og Udlaansrente vilde blive forhøjet i samme Grad som Nationalbankens.

Pengeudtræk af Bankerne var øjeblikkelig i fuld Gang. Dels vilde Folk sikre sig en Beholdning af rede Penge, dels kom den gamle Tro paa, at Penge laa sikrest hjemme, frem igen. For at imødegaa denne Panikstemning bestemtes omgaaende fra Handelsministeriet, at hver Kontohaver i det højeste kunde hæve 300 Kr. pr. Uge. Den ældgamle Mistillid til Seddelpengene viste sig ogsaa straks. *Folk hamstrede Sølv- og Kobberpenge* i stor Stil, saaledes at der i Løbet af faa Dage var fuldkommen Mangel paa Skillemønt, og mange Forretninger overhovedet ikke solgte uden mod aftalte Penge. Inden Maanedens Udgang satte Staten de noksom kendte *rødbrune 1 Kronesedler i Omløb.*

Det andet Krigsfænomen var *Prisstigning og Vareknaphed.* I København steg allerede om Mandagen Rugbrødsprisen fra 61 Øre til 81 Øre og Kulpriserne fordobledes. Begge Dele var direkte Følgen af, at Folk i Panikstemning begyndte at købe op. Ordet »*Hamstring*« skabtes i de Dage. Her i Grenaa steg Rugbrødsprisen fra 60 Øre til 70 Øre. Salt fra 4 Øre til 12 Øre. Melprisen fra 14 til 25 Kr. pr. Sæk og flere andre Nødvendighedsartikler paa lignende Maade, alt for at dæmme op for Kampen om at sikre sig Forraad for længere Tid. En Del Stigninger var rene Spekulationer, og Rigsdagen maatte snart til at vedtage Love om Regulering af visse Priser for at *modarbejde disse Spekulationer.* Allerede en Uge efter Krigens Udbrud, (8. Aug. 1914) nedsattes ved kgl. Anordning en Kommission, der under de ekstraordinære Forhold skulde træffe Foranstaltninger til Landets Forsyning med de nødvendigste Forbrugsartikler og

Fordelingen af dem. Den bemyndigedes til at regulere Handelen med og Priserne paa Levnedsmidler og andre Varer.

De militære Foranstaltninger i Danmark udviklede sig i rivende Hast. Inden Ugen var omme, var Bælterne paa dansk Territorium spærret med Miner, saaledes at Gennemsejling forhindredes. Fyrene slukkedes og Sømærkerne blev inddraget.

Ved *Grenaa Havn stationeredes militær Vagt,* idet der alle-

Ved Grenaa Havn var der i Verdenskrigens første Aar fra 1914—17 stationeret militær Vagt. Her ses den danske Soldat som Vagt paa Molen.

rede ved Krigens Udbrud blev indkvarteret et Detachement paa 20 Mand samt 1 Officer og 1 Underofficer. Det blev senere udvidet til 40 Mand og 2 Underofficerer, ligesom der allerede ved Mobiliseringen i Grenaa By var oprettet et Pladskommandantskab.

Militærets Opgave ved Havnen var den, at det skulde overvaage, at Spærringsmateriellet, som bl. a. bestod af *Havnens Flydedok,* ikke blev ødelagt, og at fjendtlige Skibe, saafremt Danmark skulde blive inddraget i Krigen, ikke anløb Havnen. Heldigvis skete dette ikke, og der blev derfor ingen Anvendelse for Spærringsmateriellet.

I 1917 blev Detachementet og Pladskommandantskabet ophævet, og det daglige synlige Bevis for Verdenskrigen forsvandt.[141])

Smaatræk fra Grenaa i Krigstiden. Og saa gik Livet i Grenaa sin daglige Gang. Krigsbegivenhederne blev — ligesom nu — det daglige Samtaleemne. Byraadet bevilgede »*Hjælpekassen*« betydelige Beløb bl. a. til Understøttelse til de indkaldte Familier. Snart maatte Kommunen ogsaa foretage Opkøb af adskillige Nødvendighedsartikler for at

sikre Beboerne Adgang til dem. — Man foretog i Henhold til *Dyrtidsloven* en lang Række kommunale Foranstaltninger for at hjælpe de daarligst stillede: direkte Pengehjælp, Hjælp til Forsyning med Naturalier til nedsat Pris ved Kuponer, der lød paa et vist Pengebeløb, og som indløstes af Kommunen. Der nedsattes Udvalg til Indkøb og Salg af Kartofler, Nedsaltningsudvalg for Kødvarer, Brændselsudvalg o. s. v. Der udstedes Bekendtgørelser om Mælkeordning, Spisefedtsordning, Ordning af Brændselsolie o. s. v.

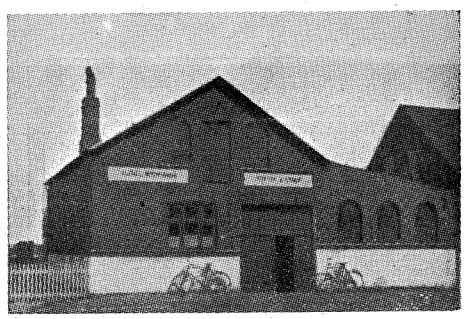

Et af Krigstidens »Gullascheventyr«. Wichmanns Trankogeri ved Havnen.

Krigsfortjenester. Men medens saaledes en stor Del af Befolkningen led ligefrem Nød som Følge af Krigen, *rullede Pengene livligt andre Steder.* Eksporten, der i Krigens Begyndelse havde ligget stille paa Grund af Minefaren, idet Tyskland havde udlagt Minefelter i Nordsøen, kom snart i Gang. *Kvægpriserne* steg og bragte gode Kaar for Landbruget. Mange *Forretninger i Byen* fik mægtigt Opsving, fordi Priserne kunde stige uden Begrænsning. Som et enkelt Eksempel kan nævnes Tranfabrikken ved Grenaa Havn, som var et helt Krigseventyr.

Købmand Alfred Wichmann havde opfundet en Metode, hvorved han kunde udvinde Tran af Torskelever og andet Fiskeaffald. Da den originale Hvaltran var oppe i rene Fantasipriser og næsten ikke til at skaffe, fik dette Surrogat en rivende Afsætning og indbragte Fabrikanten en mægtig Fortjeneste.

Børsspekulationerne, som i den første Verdenskrig havde frit Spil — i Modsætning til nu i den anden — skabte uhyre Gevinster og uhyre Tab

Et typisk Eksempel derpaa er *Djurslands Landmandsbank,* grundlagt i 1908 af Redaktør J. Skjødsholm, som blev dens Direktør og derefter afhændede »Grenaa Folketidende« til N. Forthoft. Gennem denne Bank spekuleredes der i udstrakt Grad baade af Folk fra Grenaa og fra Omegnen. Ogsaa Bankens eget Personale benyttede — paa Trods af Bankens Love — den nemme Adgang til Fortjeneste. Banken selv indkasserede mægtige Overskud og planlagde en tip-top Bankbygning i Byens Centrum. Den stod dog først færdig lidt efter Krigens Afslutning. Kort Tid efter krakkede denne Bank som saa mange andre af Landets

Banker, og Skjødsholm, der havde været en af Krigstidens Forgrundsfigurer i Grenaa, forlod Byen som en slagen Mand. Der er ikke Tvivl om, at han med betydeligt Fremsyn og stor Dygtighed var Sjælen i mange af de sunde Foretagender, som i Aarhundredets første Snes Aar grundlagdes eller planlagdes her i Byen. Foruden Banken kan bl. a. nævnes: Andels-Svineslagteriet, Vestbanen, Dampskibsforbindelsen med Nordsjælland, Badehotellet ved Grenaa Strand. Desværre endte hele denne Krigsspekulation ikke alene med Ruin for ham selv, men ogsaa med store Tab for en hel Række af Bankens Kunder og Aktionærer.

Et andet af Periodens Foretagender: Djurslands Landmandsbanks smukke Bygning paa Torvet. Nu Banken for Grenaa og Omegn.

Medens det jævne og slidsomme Arbejde og de fastlønnede Bestillinger havde knebne Kaar under Krigen, havde Spekulationer ogKrigsforetagender saaledes for nogle Aar gyldne Dage.

Byggevirksomheder. I Modsætning til mange Virksomheder, som under Krigen blomstrede op og gav store Fortjenester, laa Byggeriet stille. Grundene var de samme som nu: Vanskeligheden ved at skaffe Materialer og navnlig den usikre Udsigt til, at Nybygninger kunde forrente sig i det lange Løb. Derfor meldte der sig allerede i 1916 betydelige *Boligvanskeligheder.* Ogsaa paa det Omraade maatte Byraadet tage Affære. $^{2}/_{8}$ 1916 vedtoges at søge Indenrigsministeriets Tilladelse til at træffe Bestemmelse om, at Beboelsesejendomme, hvis Opførelse var paabegyndt efter 1. Juni 1916, helt eller delvis maatte fritages for Udredelse af kommunale Skatter.

Der kom Andragende fra et Udvalg om Grunde til Opførelse af 10 Arbejderboliger. Dampvæveriet lod bygge en Række Huse, som solgtes paa rimelige Vilkaar til Firmaets Arbejdere. Og Byraadet nedsatte $^{2}/_{8}$ 1916 et *Huslejenævn* med 2 Repræsentanter for Grundejere og 2 for Lejere til at ordne de Tvistigheder, som ufejlbarlig maatte melde sig i en boligknap Tid.

Efterhaanden blev det nødvendigt for at fremme Byggeriet at *bortgive kommunale Grunde frit* og yderligere at yde Laan til Opførelse. I Krigens sidste Aar vedtog Byraadet ($^{15}/_{4}$ 1918) at yde gratis Grund samt komunal Garanti for en vis Del af

Byggelaanet til 10 Huse ved Markedsgade og Bredgade. Som Følge deraf fremkom Bredgades nordlige Bebyggelse.

Brændselsproblemet var maaske Krigstidens allervanskeligste. Efter Episoden med »Lusitanias« Torpedering af Tyskerne, Amerikas Indtræden i Verdenskrigen og den uindskrænkede Undervandsbaadskrigs Erklæring blev det næsten umuligt at skaffe udenlandsk Brændsel.

Bredgades Nordside. I Hovedsagen opført i Krigstidens sidste Aar. Forinden den Tid laa her en Græsmark.

Tørvene kom igen til Ære og Værdighed. Kommunen opførte Tørveskure ved Skolen og indrettede Skoleloftet til Tørverum. Gymnastiksalen lukkedes for at spare paa Brændselet. Banerne kørte med Tørv og en hel Række industrielle Virksomheder ligesaa.

Gaspriserne forhøjedes saaledes, at hvad der brugtes over 50 pCt. af det gennemsnitlige tidligere Forbrug, betaltes med dobbelt Pris. Der lukkedes for Gastilførselen i visse Timer daglig, en Periode endogsaa fra $7^1/_2$ Aften til 5 Morgen.

I Slutningen af 1917 stod *Gasværket helt uden Kul,* og Værket gik saa over til at lave *Gas af Træ.* I den Anledning købte Kommunen store Arealer af *Holmegaards Plantager.* Træerne fældedes og kørtes til Grenaa, hvor mange Folk var beskæftiget med Parteringen. God var Trægassen ikke, og det kneb mange Steder med at holde Gasmotorerne i Gang. Men da man endnu ikke havde Elektricitet, var Befolkningen i høj Grad afhængig af Gassen, ikke alene til Kogning, men ogsaa til Belysning. Petroleum var næsten ikke til at faa og var udsat for en meget skarp Rationering. En Del klarede sig med Karbid.

Der blev derfor lagt *Belysningsgas* ind i de fleste Lejlig-

heder, men der indførtes ogsaa dér en meget streng Rationering. Ingen maatte have mere end eet Glasblus til Belysning. Forbruget af Gas var for de enkelte Forbrugere reduceret med 66 pCt. Blev der brugt mere, var Prisen den dobbelte, og i Gentagelsestilfælde blev der lukket for Tilførsel. Det gjaldt om at spare paa Gassen, saaledes som der stod i Aarets Sommerrevy:

Ja, spar paa Gassen,
kom Hø i Kassen,
dit Lys maa være
en mindre Pære.
Spar paa Petroleum
og spar paa Sprut.
Og kom saa Overskudet
i en Konvolut.[142])

Midt under Krigen $^{9}/_{1}$ 1917 afholdtes **Byraadsvalg.** Af de nyvalgte Medlemmer var Sagfører Fr. Viale Nr. 1 paa den konservative Liste, som ved dette Valg fik 4 Mandater. Viale blev Formand for Brændselsudvalget, og udførte som saadan et uhyre Arbejde. Men allerede efter et Aars Forløb søgte og fik han Tilladelse til at udtræde. Ogsaa et **Folketingsvalg** fandt Sted. Det var endda af en ganske særlig Art, nemlig et Valg til Bekræftelse af den nye Grundlov, som efter en meget lang Række Forhandlinger og mange Vanskeligheder var vedtaget. Valget fandt Sted 7. Maj 1915 under en meget smuk, national Stemning. Midt under Krigen erhvervede Danmark derved ad Forhandlingens Vej en Grundlov, som med Rette karakteriseredes som »den frieste i Verden«.

ANDRE LOKALE BEGIVENHEDER UNDER VERDENSKRIGEN

Af Begivenheder, som skete i Grenaa under Verdenskrigen, er der Grund til at nævne: Hovedgaarden *Hessels Salg,* ved hvilken Lejlighed Byen uden Vederlag erhvervede de første Strandarealer, *Badehotellets Opførelse,* hvorved en mere moderne Form for Badeliv indførtes, bl. a. ved Indretning af Badekabiner, og endelig *Gjerrild-Grenaa Banens Anlæg* som Forlængelse af den i 1911 aabnede Bane fra Ryom til Gjerrild.

Hovedgaarden Hessels Salg 1918.

Grenaas nærmeste Nabo mod Syd var fra Tidernes Morgen *Hovedgaarden Hessel.* Naar undtages Striden om *Fædriften i Bro Hede* [d. v. s. Hessel Hede] for mange Aarhundreder siden og en noget senere Strid om Rettighederne omkring *Kragsø,* havde der altid bestaaet et jævnt godt Forhold mellem de to

Naboer. Hessel var i 1840 ved Køb gaaet over til cand. jur. C. G. de Lichtenberg. Hans Søn, Løjtnant G. de Lichtenberg, var nu en ældre Mand og barnløs. Han ønskede i Krigens sidste Aar, da Ejendomspriserne var gode, at trække sig tilbage, og tilbød Grenaa By hele Ejendommen paa meget gunstige Vilkaar, nemlig for en Sum af 800.000 Kr. Byraadet holdt et Ekstramøde med Købet af Hessel som eneste Punkt paa Dagsordenen.

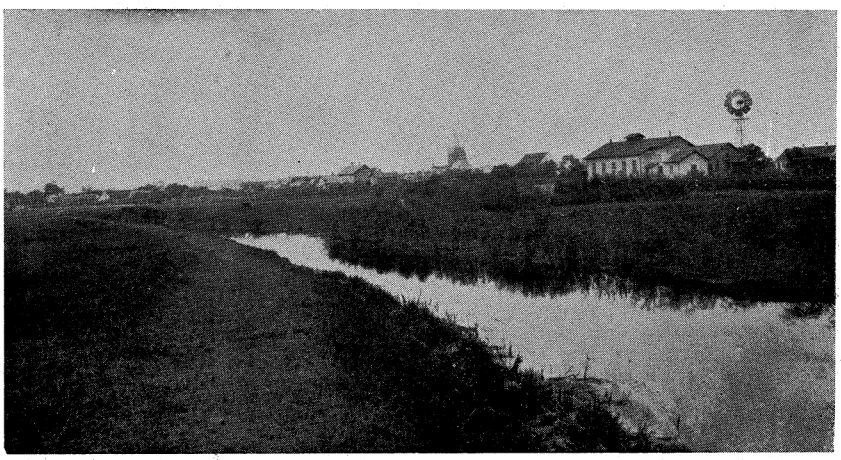

Strækningen langs Aaen, som Byen erhvervede vederlagsfrit i 1918 ved Hessels Salg. Her anlagdes i 1932 »Aastien«.

Man mente ikke, at Kommunen turde indlade sig paa et saa stort Foretagende uden paa Forhaand at have Sikkerhed for at kunne afhænde Godset igen efter at have forbeholdt sig visse Arealer. Først ønskede man at erhverve en *Strimmel Jord langs Aaens søndre Side*, saaledes at der kunde blive Adgang til Stranden ad denne Vej. Det var et gammelt Ønske hos Byens Befolkning. Hidtil havde man nærmest maattet stjæle sig til at gaa den Vej. Paa sine Steder var der Markhegn i Vejen, paa andre Steder var Bunden saa fugtig, at det kun var i tørre Perioder, at der var farbart. Endelig havde Godsejeren mange Gange forbudt Færdsel, da det generede hans Jorder.

Det andet Areal, som Byen ønskede at reservere sig, var *Badestranden*. I Aarene mellem 1900 og 1918 var det efterhaanden gaaet op for Folk hvilken Værdi, der baade skønhedsmæssigt og sundhedsmæssigt, laa gemt dernede. Men Godsejer de Lichtenberg havde ved flere Lejligheder betonet, at han egentlig ikke gerne saa den efterhaanden ret livlige Trafik, der ødelagde Klitterne for ham. Han havde ikke lagt Skjul paa, at

kun det nabovenlige Forhold til Grenaa var Skyld i, at han ikke skred til at nedlægge Forbud mod Færdsel langs Stranden og i Klitterne.[143])

Byraadet var altsaa interesseret i Sagen, men turde ikke købe, inden der fandtes en Liebhaver til Hovedgaarden og alle dens Jorder med de to nævnte Forbehold. Man nedsatte et Udvalg, bestaaende af Formanden d. v. s. Borgmester Vogelius,

Spadsere- og Cyklestien langs Aaen, til hvilken Sagfører Viale straks skænkede sin Fortjeneste ved Salget af Hessel, men som først blev anlagt efter en Række Aars Forløb i 1932.

Sagfører Viale og Gaardejer Pedersen-Damgaard, med frie Hænder til at ordne Forholdene. Der dannede sig saa et lokalt Konsortium, dels af Byraadsmedlemmer, dels af Folk uden for Raadet, ialt en Snes Stykker. Disse Mænd indgik paa at overtage det Tilbud, som Godsejeren havde givet Byraadet, overdrage Byen de ønskede Parceller uden Vederlag, og saa for egen Regning afhænde Resten. Man fandt en Køber i Gaardejer Ove Svendsen, Søby. Handelen kom i Stand omgaaende og saaledes, at Konsortiet tjente en god Overpris ved Forretningen, foruden at man uden Vederlag overdrog Byen de ønskede Arealer langs Aaen og ved Stranden.[143b])

Forinden Handelen fandt Sted, havde Sagfører Viale søgt og faaet Tilladelse til at udtræde af Byraadet. I hans Sted indtraadte Former Rasmussen i Udvalget.

Byraadet vedtog, efter at Handelen var afsluttet, at udtale *en Tak til Godsejer de Lichtenberg* »for det store og nabovenlige Hensyn, han havde taget til Grenaa Kommune ved først at tilbyde den Hovedgaarden Hessel, idet der ved Afgivelsen af dette

Tilbud vederlagsfrit var erhvervet værdifulde Grundarealer for Kommunen«.[144])

I Mødet 18. Marts 1918 forelaa en Skrivelse fra Sagfører Viale vedlagt en Check paa 7000 Kr., hvilket Beløb androg hans Fortjeneste ved Købet af »Hessel«, og som han i Henhold til tidligere Tilsagn skænkede til Kommunen. Han udtalte samtidig Ønsket om, at disse Penge anvendtes til en *Spadseresti langs Aaens søndre Side* paa det fra »Hessel« erhvervede Areal.

Byraadet modtog selvfølgelig med Tak Sagfører Viales Gave og udtalte, at man var indforstaaet med, at der skulde anlægges en Gangsti langs Aaens sydlige Side, saa snart Forholdene tillod det.

Stille Dag ved Grenaa Strand.

Allerede samme Aar blev der nødtørftigt planeret paa det erhvervede Areal, saa at man kunde færdes der tørskoet, men Stien lod vente paa sig i adskillige Aar.

Nu bagefter er det let at se, hvad nogle var klar over ret snart, at det var *en stor Fejl, at Byen ikke forbeholdt sig hele Hedearealet og hele Stranden.* Salgsværdien af disse Arealer var den Gang kun ringe og havde næppe kommet til at betyde væsentlig ved Afhændelsen til Svendsen.

Bag efter, da Byen fik Øjnene op for Hedens og Strandens store Værdi og ønskede at købe, var der mange Vanskeligheder, og det kostede Byen en artig Skilling, før man omsider i flere Tempi endelig til sidst i 1931 blev Ejer af hele det ønskede Areal. At Byen ikke selv købte, uden at lade Konsortiet være Mellemmand, kan maaske nu bagefter se underligt ud. Men det hævdedes den Gang — formentlig med god Grund — at der skulde handles hurtigt, og at Indenrigsministeriet næppe havde givet sit Samtykke til, at Byen foretog dette store Ejendomskøb og i det hele optraadte som Ejendomshandler i stor Stil. Konsortiet var altsaa et nødvendigt Mellemled.

Lad det nu være, hvad det er! Vi har i hvert Fald Grund til at være glade for, at Grenaa omsider — selv om det var med Bekostning — kom i Besiddelse af hele Arealet. Og en særlig Tak skyldes den Mand i Konsortiet, som straks paa For-

haand fraskrev sig sin personlige Fortjeneste, og som ledsagede sin Gave med en Henvisning til at bruge den til Anlæg af Aastien.

Badehotellet ved Grenaa Strand. Umiddelbart før Krigens Udbrud indviedes Badehotellet ved Grenaa Strand. Det er altsaa ikke direkte et Krigsforetagende, men er dog planlagt og bygget i Krigsaaret 1914.

Badelivet havde i Tiden siden Aarhundredskiftet udviklet

Badehotellet ved Grenaa Strand, opført i 1914. (Stenders Forlag. Eneret).

sig med rivende Hast. De lukkede Badehuse umiddelbart op ad Havnen mod Nord og Syd havde tabt deres Tiltrækning. *Den frie Strand var opdaget* som det ideelle Badested. Efterhaanden kom der tilrejsende Gæster til Byen, som ønskede at bo her og benytte Stranden. Men man maatte bo paa Byens Hoteller, da Havnen ingen havde. Sidst i Aaret 1913 stiftedes da et Aktieselskab med det Formaal at faa opført et Badehotel direkte ved Stranden.[145]) Hvor Gæstgiver Johansens Keglebane havde ligget, midt paa den tidligere Ø mellem Aaens gamle og nye Udløb, fandt man en velegnet Plads. Hotellet opførtes i Rekordtid. Licitationen fandt Sted 3. Marts, Rejsegildet 25. April og Indvielsen 5. Juli.

Aktieselskabets Formand var Konsul Axel Thykier og Bygningen opførtes efter Tegning af Arkitekt M. C. Thoft.

Af Hessels Ejer, Godsejer G. de Lichtenberg, erhvervedes Ret til at opstille en Række fikse, smaa Badehuse langs Stranden. De var af let Konstruktion, saaledes at de kunde trækkes længere op paa Stranden om Vinteren og køres ned i Nær-

heden af Vandet om Sommeren. »Pæne Mennesker« kunde den Gang ikke tænke sig at klæde sig af paa Stranden uden at have Badehus at ty til.

Til Ordenens Opretholdelse bestemtes, at Badning uden Badedragt var forbudt, og at Af- og Paaklædning paa det af Hessel lejede Areal kun maatte foregaa i Badehusene. Dertil kom det, som nu overalt er Strandens Alfa og Omega: Strengt Forbud mod Henkastning af Glasskaar, Flasker, Papir og Affald, og Henstilling om Forsigtighed ved Brugen af Ild. — Hidtil havde Byens Indbyggere, uagtet Stranden og Klitterne tilhørte Hessel, nogenlunde frit kunnet dyrke Badelivet. Man følte sig — ikke uden Grund — lidt ængstelige for, at det nu var forbi med denne gamle, hævdvundne Ret. Man frygtede, at den jævne Befolknings Adgang til Stranden og til Badning var truet. Kulhandler Karl Petersen, som var Medlem af Aktieselskabets Bestyrelse og Byraadsmedlem, maatte da i Avisen ud med en højtidelig Erklæring om, at denne Frygt var ugrundet. — »Klitterne og Stranden ejes udelukkende af Godsejer de Lichtenberg. Det er *hans Ret*, som Aktieselskabet har forpagtet, men man agter ikke at foretage nogen Forandring i det hævdvundne. Nu som før er Badning tilladt for alle, kun er det forbudt at bade uden Badedragt paa det forpagtede Stykke. Badehusene er forbeholdt Badehotellets Gæster en Time Formiddag og en Time Eftermiddag, men Resten af Dagen til Afbenyttelse for alle for en meget lav Betaling (25 Øre pr. Gang eller ved Køb af et Aarskort til 10 Kr. for en

Badehuse og Badebro ved Stranden i 1914.

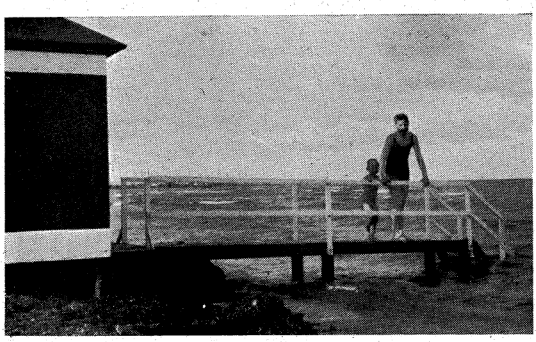

Badebro og Siden af et Badehus ved Stranden i 1914.

Familie for hele Sæsonen)«. — Kulhandleren oversaa nu en lille Ting, nemlig den, at det tidligere, da der ingen Badehuse eksisterede, var tilladt at klæde sig af og paa i Klitterne og ved Stranden. Det var altsaa det nye, som nu var indført. I Tidens Løb faldt dette Forbud af sig selv bort. Det er værd at lægge Mærke til, at allerede ved det første Møde, hvor Udvalget for

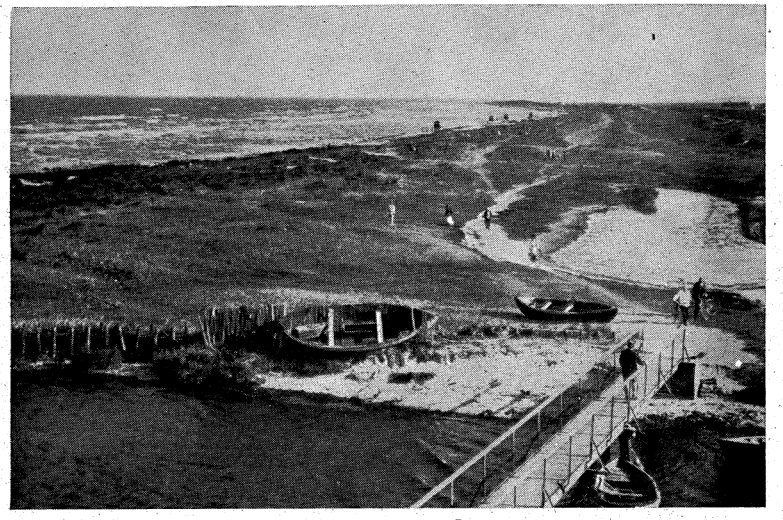

Udsigt fra Badehotellets Veranda ud over Stranden, saaledes som der saa ud ved Indvielsen. Hvor den lille Sø i Forgrunden (»det døde Hav«) ligger, er nu anlagt et smukt Reservat for Fugle og Strandplanter.

Badehotellet nedsattes, spurgte Journalist Josiassen, om Selskabet vilde forbyde et offentlig Folkeliv paa Stranden, naar det forpagtede Strandretten af Godsejeren.

Dertil bemærkede Redaktør Forthoft, som var Udvalgets Formand: »Dertil kan svares et bestemt Nej! *Gennemføres denne Sag ikke, bør Grenaa Byraad gøre noget for at sikre Byen Ret til Færdsel paa Stranden*«.[147])

Badehotellets Indvielse fandt Sted 5. Juli 1914. Man kan altsaa med Sandhed paastaa, at det var opført i Rekordtid, hvad der ogsaa fremhævedes ved Festen. Indvielsesdagen var en Søndag. Ved Formiddagstoget afhentede Aktieselskabets Bestyrelse de fremmede Gæster, som navnlig bestod af Pressefolk. Man kørte straks til Stranden, tog Bad, spiste en splendid Frokost — selvfølgelig bl. a. med stegte Rødspætter — og besaa under Arkitekt Thofts Førerskab det nye Hotel, »der vakte Beundring hos de fremmede Gæster og karakteriseredes som et mondænt Badehotel«.[148])

Hotellet havde 17 Gæsteværelser med Plads til 26 Senge. De fleste

Værelser var mod Syd med Adgang til Veranda ud mod Havet. Efter en Køretur til Fornæs, hvor den stod paa Champagne, og et kort Besøg i Grenaa By, kørtes atter tilbage til Badehotellet. Ved Middagen var der 120 Deltagere. Heraf var selvfølgelig kun et Mindretal indbudte Gæster. Bestyrelsens Formand, Konsul Axel Thykier, talte først. Han sagde, at man havde imødeset denne Aabningsdag med megen Spænding. Men den store Tilslutning fra Borgerskabets Side varslede godt for Hotellets Fremtid. Det kunde jo selvfølgelig ikke undgaas, at flere Talere kom ind paa Planerne om en *Hundested-Rute*. Det var Planer, som var meget stærkt fremme allerede den Gang. Redaktør Forthoft, der ogsaa var i Badehotellets Bestyrelse, var dens ivrigste Forkæmper. En af Aarhus Redaktørerne udtalte, at han »til enhver Tid var rede til at støtte en Agitation for en Hundested-Rute, thi Konkurrence er godt«. Efter en Mængde Taler og 6 til Lejligheden skrevne Sange hævedes Bordet, »og medens Faklerne lyste paa Stranden afsluttedes den muntre Dag med et Bal«.[149])

Badehotellets Grund og Bygning havde med alt kostet ca. 30.000 Kr. Den første Vært, som altsaa kun var Lejer, var Charles Høffner. Han efterfulgtes snart af Emil Voss, under hvem Hotellet fik sin Blomstringstid. I 1919 solgte Aktieselskabet Foretagendet til Voss, som derefter i en lang Aarrække drev det som Ejer. Han efterfulgtes i 1930 af A. Bilde, der i 1944 atter solgte det til den nuværende Ejer Poul Nørgaard.

Grenaa—Ryom Banen.

Tanken om Anlæg af en saadan Bane laa langt tilbage i Tiden. Allerede omkring Aar 1900 rejste Gaardejer P. Larsen, Egeballe, en Agitation for en Bane fra *Ryomgaard* gennem Nørreherred til Grenaa. Samtidig agiterede Lærer Brøgger i Ramten for en Bane fra *Allingaabro* gennem Nørreherred til Grenaa. Det sidste Projekt støttedes af Grenaa Byraad. Derimod var man ubetinget Modstander af Planen om en Bane fra Gjerrild til Ryom. Selv Tanken en Bane Ryom—Gjerrild—Grenaa stillede man sig afvisende overfor i Byraadet.[149a])

I 1905 var der Planer fremme *om en elektrisk Bane* Randers—Aarhus. Der holdtes da i Grenaa et Borgermøde og nedsattes et Udvalg til at arbejde for en elektrisk Bane fra Grenaa gennem Nørreherred og med Tilslutning til den før nævnte Bane paa et eller andet ikke nærmere bestemt Punkt. Man købte *Fuglsø Mose* som Grundlag for en Kraftstation, som efter

et af Professor Rung udarbejdet Projekt skulde levere elektrisk Drivkraft til Banen.

Men Larsen Egeballe kom Grenaa-Udvalget i Forkøbet. Han fik Koncession paa *en Dampbane Ryom—Gjerrild* og fik den anlagt. Den aabnedes i 1911.

Naar Grenaa Byraad i 1901 havde stillet sig afvisende til en Bane Ryom—Gjerrild—Grenaa var Grunden den, at man frygtede, at en Del af Grenaas Opland mod Nord derved skulde

Flagalleen op til Vestbanegaarden paa Indvielsesdagen $^{28}/_{6}$ 1917.

drages bort og søge Forbindelse i Aarhus. *Ryom—Gjerrild Banen* blev jo nu alligevel en Kendsgerning, og Grenaa havde forspildt Chancen for i første Omgang at faa den forlænget til Grenaa. Det var derfor gansket paakrævet, at der maatte gøres noget for at faa en Jernbaneforbindelse mellem Grenaa og Gjerrild, hvis ikke Oplandet mod Nord helt skulde tabes.

Grenaa—Gjerrild Banen.

Det private Grenaa Udvalg til Anlæg af en Nørreherredsbane, som stadig eksisterede, anmodede derfor Grenaa Byraad og Sogneraadene i de 3 Nabokommuner mod Nord, Karlby—Voldby, Rimsø—Kastbjerg og Veggerslev—Villersø, om hver for sig at nedsætte Udvalg med Gennemførelse af en saadan Bane for Øje. I Grenaa Kommunes Udvalg blev Redaktør J. Skjødsholm Formand og Tømrermester A. Bilde Næstformand. Saa begyndte Forhandlingerne om *Retningen af Banen.* Der var en ret bitter Strid om, hvorvidt den skulde have en *østlig Retning* over Voldby eller en *vestlig* over Skindbjerg med Indløb i

Redaktør, Bankdirektør J. Skjødsholm.

Tømrermester A. Bilde.

Grenaa ved Randers Landevejen. Som bekendt sejrede den østlige Linie, og i de vanskelige Krigsaar blev den anlagt. Koncessionen blev udstedt 16. Juli 1914. Banen var færdig ved Midsommertid tre Aar efter.

Ingeniør With, Ebeltoft, havde været projekterende Ingeniør for Banen. Omkostningerne, der havde været anslaaet til 610.000 Kr., blev overskredet med 100.000 Kr. — en særdeles naturlig Følge af Krigens Fordyrelse af mange Ting. Grenaa Bys Andel i Aktietegningen var 128.000 Kr. Koncessionshavernes Antal var 21, deraf 6 fra Grenaa, Resten fra de tilsluttede Sogne.

Fra Grenaa—Gjerrild Banens Indvielse $^{26}/_{6}$ 1917. Æresporten ved Omdrejningen til Vestbanegade. Lige ved Hjørnet ses Tømrermester A. Bilde med det hvide Haar og hilsende med Hatten. Bagefter gaar Borgmester Vogelius.

Indvielsen foretoges 26. Juni 1917. Efter en Frokost Kl. 11 paa Hotel Dagmar, som var bemærkelsesværdig ved, at der ingen Taler holdtes, gik man i Procession gennem den rigt flagsmykkede Lillegade til *Vestbanegaarden*. Ved Indgangen til Vestbanegade var rejst en Æresport og den korte Gade dannede en Flagallé.

Fra en af Togets Vogne holdt Malermester J. Udsen en Tale og udbragte et Leve for Banen. Derefter satte man sig i det ventende Tog og rullede til Gjerrild med et lille Ophold, henholdsvis paa Voldby og Tornled Stationer, hvor der alle Steder holdtes Taler af en af Sognets Folk. Derefter returneredes til Grenaa. Om Aftenen var der Middag paa Hotel Dagmar. Dér var Talerne *in legio*. Dagen efter aabnedes Banen.

Som Følge af, at Grenaa ikke benyttede Lejligheden til at komme med i første Omgang, var Banens Administration blevet forlagt til Gjerrild og forblev der. Driftsbestyrer Hougaard, som stadig har Bopæl i Gjerrild, har Ledelsen af den samlede Bane, medens Stationsforstander Erichsen, som ansattes ved Aabningen, stadig bestyrer Grenaa Vestbanestation.

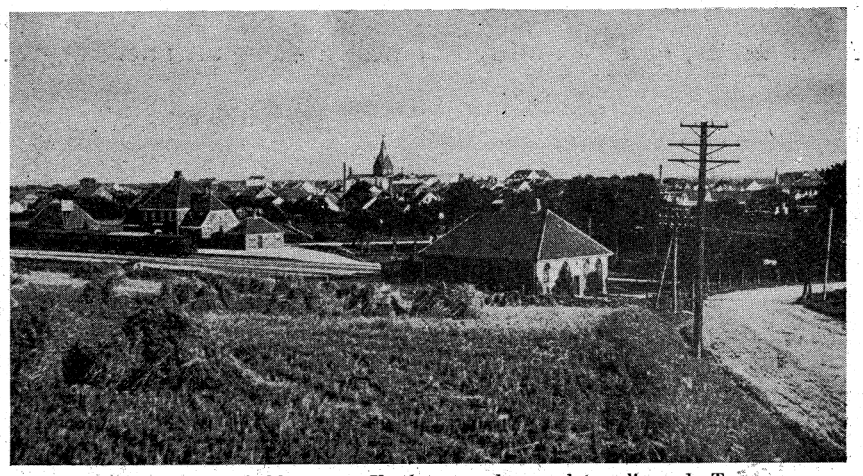

Udsigt fra Bavnhøjbakken over Vestbanegaarden og det omliggende Terræn.

H. FRA 1918 TIL NUTIDEN

Tiden efter Verdenskrigens Afslutning og til vore Dage er kendetegnet af en Række Begivenheder og Foretagender af indgribende Betydning for Byens økonomiske Liv, for dens Udstrækning og for dens Udseende.

Næsten alle **Indkørselsvejene** til Byen fra Omegnen: Havnevejen, Aastrupvejen, Bavnhøjvejen og Søndermøllevejen er helt omlagt og har fuldstændig forandret Udseende. De idylliske træbeplantede gamle Landeveje er borte. I Stedet har vi faaet brede, lige, asfalterede, praktiske Bilveje.

Hvad **Havnen** angaar, saa fik det lille Havneanlæg fra 1870erne, som man den Gang med Rette betragtede som stort og godt, allerede i 1919 en betydelig Forlængelse af den østre Dækmole og udvidedes i Løbet af Aarene 1932—33 med en helt ny Havn. Aaret efter aabnedes *Hundested Færgeruten* og bragte en hidtil uanet Trafik til Grenaa.

Elektricitetsværket, som beklageligvis ikke anlagdes, da de første Planer var fremme i 1913, kom kort efter Krigsaarene, men blev ved denne Opsættelse betydelig dyrere og i første Omgang tillige af ringere Kvalitet.

De store Arealer langs *Stranden* og hele **Hessel og Fuglsang Hede og Plantager** købtes. Herved fik Byen som et uvurderligt Gode fri og uhindret Adgang til Stranden og Ejendomsret til mange andre Naturskønheder af høj Værdi. Det medførte tillige, at Grenaa kunde indrette en *Idrætspark* paa egen Grund. »*Stadion*« indviedes og toges i Brug i 1935.

En Række **kommunale Nybygninger,** tildels af social Art, blev opført eller indrettet: Det store ny *Amtssygehus* ved Bavnhøj Bakkens Fod rejstes efter mange og langvarige Forhandlinger og blev aabnet i 1922. »*De gamles Hjem*« paa Lillegade i den gamle Realskoles Bygning blev taget i Brug 1925 og udvidedes til det dobbelte i 1938 ved en stor Nybygning over imod Markstræde. Samme Aar indviedes en stor *ny Skolebygning* i

Vestergade. Af den gamle Bygnings Materialer opførtes et *Vandrehjem* ved Havnen. Det blev ligeledes taget i Brug i 1938.

Det nye Raadhus paa Nytorv indviedes $^{22}/_{11}$ 1936, *Aldersrenteboligerne* paa Bavnhøj $^{27}/_{3}$ 1943. Til Imødegaaelse af Boligmangelen opførte Kommunen i Slutningen af Tidsrummet, da det private Boligbyggeri omtrent helt laa stille, en halv Snes *kommunale Bygninger* med ialt ca. 50 mindre Beboelseslejligheder.

Og endelig kom saa nu, allerede et Stykke inde i den anden Verdenskrig, **Indlemmelsen** af Havnevejen og Bredstrup samt Søndermølle-Kvarteret. En Del af disse Begivenheder vil blive omtalt nærmere i nærværende Bogs sidste Halvdel og nævnes derfor kun her for Sammenhængens Skyld. Andre finder her deres afsluttende Omtale.

Bavnhøjbakkens Regulering og Købet af Møllen i 1925. Det er ikke helt forkert at karakterisere Bavnhøj Mølle som *Byens Vartegn*. Den er synlig i Miles Omkreds, beliggende som den er paa Bavnhøjbakkens Top og har i snart et Aarhundrede vist Vej ind til Byen for alle, som kom hertil baade ad Søvejen og Landevejen.

Med Beklagelse saa derfor ogsaa mange Mennesker i Byen, at Møllen i Begyndelsen af Tyverne faktisk var faldefærdig. De to Vinger var blæst af, og Møllen var praktisk talt ude af Drift, idet en Motormølle besørgede Arbejdet.

BAVNHØJ MØLLE

Bavnhøj Mølle efter Reguleringen.

Bavnhøj Mølle, hist paa Bakkens Top,
Hvor du højt mod Himlen rager op,
Spreder Vingerne mod Vinden frem,
Viser langvejs fra os Vejen hjem.

Som du staar en Sommeraftenstund,
Ved din Fod den festlig grønne Lund,
Og med Solfaldsguldet ind fra Vest,
Kender vi dig vistnok allerbedst.

Og ved Gry, naar Sol staar op i Øst,
Foraarstid og Sommer eller Høst,
Nævner Søens Mand med Tak dit Navn,
Naar hans Skude styrer ind mod Havn.

Men naar mørke, tunge Skyer gaar,
Og en høstlig Himmel bag dig staar,
Og tungsindig Blæsten ta'r i Træer,
Har mit Hjerte allermest dig kær.

Vævet ind i Barndomsminders Krans
Saa vi dig i Tanker udenlands,
Drømte om, hvordan vi her har talt
Valborgblussene, mens Mørket faldt.

Og naar atter vi paa Djursland var
Saa vi langvejs fra dit Vingepar,
Og med Glæde fyldte os det Syn,
Mens vi trætte rulled ind mod Byen.

Byens Vartegn i saa mange Aar!
Skal det ske, at nu din Time slaar?
Slægt paa Slægt du her saa svinde hen,
Har du selv kun stakket Tid igen?

Bavnhøj Mølle! Nej, det maa ej ske,
At vi ej paa Bakken skal dig se,
Naar vi fra det fremmede, det ny
Vender hjemad til den gamle By.

$^{28}/_{7}$ 1929. C. S.

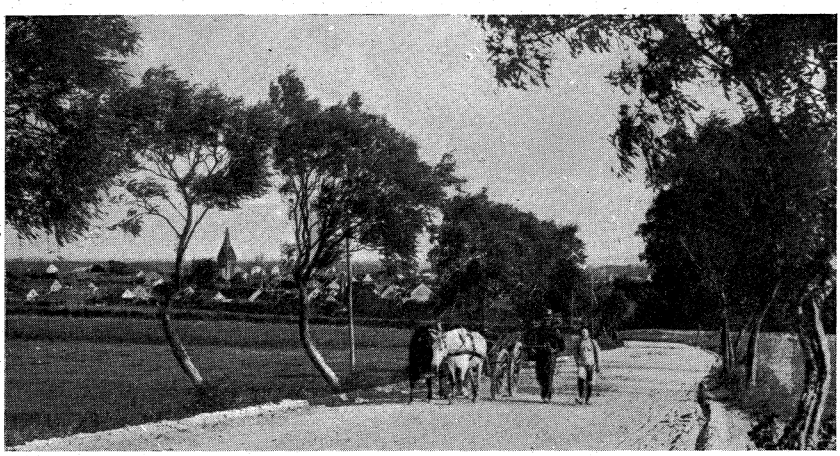

Bavnhøjvejen med Udsigt til Byen ca. 1900.

Ved Siden af det mere æstetisk og historisk betonede Synspunkt var der ogsaa et rent praktisk Spørgsmaal knyttet til Møllen. I en Snes Aar eller mere havde *Kommunens Grusgrav* været paa Arealerne omkring Møllen, først Syd for den, siden mod Nord. Disse var nu i nogen Grad udtømt. Men ind under Møllen, under Højen og Beboelseshuset, altsaa paa Møllerens Grund, fandtes endnu Mængder af Grus, som Byen nu havde god Brug for. Det var nærmest dette praktiske Synspunkt, som blev det afgørende for, at Byraadet i sit Møde $^{26}/_{1}$ 1925 bestemte at købe Møllen. Man betonede udtrykkeligt, at man ikke foreløbig tog Bestemmelse om, hvorvidt Møllen skulde nedrives eller ej. Da nu Sagen stod saa nær ved sin Afgørelse, samledes der i Byen Underskrifter blandt Borgerne paa en Adresse til Byraadet om at bevare Møllen. Bl. a. som Følge deraf bemyndigede Byraadet Udvalget for Gader og Veje til at afslutte Købet, idet man udtrykkelig fastslog, »at den paa Grunden liggende Bygning og Mølle ikke maatte nedrives, forinden Kommunen fik Brug for de Gruslag, som beroede derunder«.[149b]) Møllen købtes

af Møller Olesen i Februar 1925 for ca. 18.000 Kr. — I Aarene derefter fandt *Grusgravning* Sted ganske tæt ind imod Bygningerne. Der udbetaltes i Aarene 1925—30 i Arbejdsløn 44.000 Kr., og Grusgraven gav i samme Tidsrum et Overskud paa 9700 Kr.[150]) Omkring ved 1930 saa det stærkt ud til, at Møllen nu skulde falde. Saa kom der atter en samlet *Henvendelse* fra en lang Række Beboere i Grenaa om Møllens Bevarelse og Restaurering. Det ene med det andet bevirkede, at Byraadet i Februar 1930

Udgravningen af Bavnhøjvejen 1931—32. Til højre ved Nivellerinstrumentet staar Gade- og Vejinspektøren.

vedtog at søge Møllen istandsat og at bygge et nyt Beboelseshus til Mølleforpagteren. — Samtidig vedtoges en af Gade- og Vejinspektør Rathje udarbejdet Plan om at *udgrave Bavnhøjbakken* og regulere Gjerrildvejen for at afhjælpe den store Arbejdsløshed. Til dette Foretagende, som var kalkuleret til ca. 86.000 Kr., men senere reduceredes til ca. 75.000 Kr., ydede Staten af »Vejfonden« et Tilskud paa omtrent Halvdelen, (de saakaldte »Vejmillioner«).

Arbejdet begyndte ganske smaat i Januar 1930, men fortsattes med fuld Kraft i Aarene 1931 og 32, saaledes at der ialt medgik 6052 Arbejdsdage til Foretagendet. Paa Toppen sænkedes Bakken 5 m, saaledes at Stigningen nedsattes ganske betydeligt, nemlig fra et tidligere Maksimum paa 1 : 13 til nu 1 : 20.[151]) Højen, der tidligere havde ligget Øst for Møllen, og var det traditionelle Udsigtspunkt for Byens Folk og for tilrejsende, flyttedes nu lidt mod Vest. Selve Møllen blev grundigt restaureret og forpagtedes derefter ud til en Møller. I 1934 var den gamle Vej med dens Træplantning og Idyl omdannet til en højmoderne asfalteret Bilvej.

Møllens Historie. Der kan maaske paa dette Sted være

Anledning til i faa Ord at fortælle lidt af Møllens Historie. I Modsætning til Søndermølle er Bavnhøjmøllen af forholdsvis ny Oprindelse. Den er opført kort før 1850 af daværende Distriktslæge C. R. Arendrup i Grenaa. Han købte i August 1848 5 Skp. Land af Byfogedembedets Jord paa Bavnhøjbakkens Top. I Salgsbetingelserne i Skødet er udtrykkelig fastsat, at der »af Køberen skulde betales en aarlig Afgift paa 5 Rdl. til Byfoged-

Bavnhøj Mølle med Bakken og Møllehuset i den gamle Skikkelse omkring 1915.

embedet, samt at den paa Lodden værende Høj *ingensinde* maatte sløjfes«.[152]) Som bekendt gav Ministeriet senere, da Spørgsmaalet blev brændende, Tilladelse til, at denne Klausul maatte slettes.

Paa Bakkens Top lod Distriktslægen saa opføre en Vejrmølle. Efter Sigende var det hans Tanke dermed at drille Møller Rodkier paa Søndermølle, bl. a. fordi denne havde været virksom for at skaffe en ung, ny Læge (Richter) til Grenaa. Møllen blev rimeligvis *opført i 1849.* Det ses i hvert Fald, at den i Begyndelsen af 1850erne er bortforpagtet til »Møllersvend Jacob Andersen Munk«.

16. April 1867 *nedbrændte Stuehuset og Ladebygningen.* Ilden opstod midt om Dagen, og Aarsagen kunde ikke udfindes. Da en af Gaardens Katte var forsvundet under Branden, mente man »at det ikke var usandsynligt, at Ilden ved denne [altsaa Katten] var ført op paa Loftet, da dens Opkomst ikke paa anden Maade kunde forklares«.[153]) Distriktslægen lod saa Møllehuset genopføre. Aaret efter **solgte** han Møllen og hele Ejendommen til Peder

Nielsen, som allerede i Forvejen havde haft Købekontrakt derpaa. Senere Ejere var J. P. Bang Petersen (1870) og N. B. Ebbestrup (1874). Denne sidste boede nede i Byen og havde Møllen bortforpagtet. **Natten til 6. Decbr. 1881** *nedbrændte Møllen.* Der havde været arbejdet hele Aftenen og Natten. Ved Totiden opdagede Møllersvenden, at der var Ild i Maskineriet paa Mellemloftet, rimeligvis fremkommet ved, at Akslen var løbet

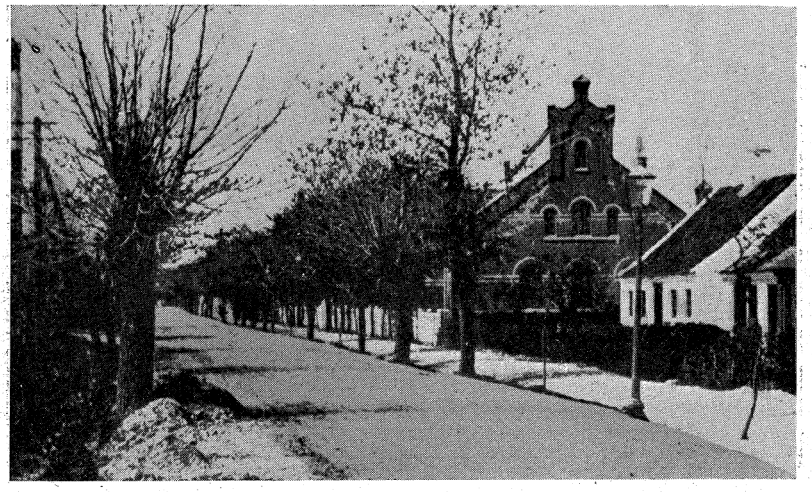

Havnevejen omtrent ved Kejserbækken ca. 1905.

varm og havde antændt det omgivende Træværk. Da Sprøjterne fra Grenaa ankom efter en halv Times Forløb, var hele Møllen omspændt af Luer, og der var intet at gøre. Denne Gang reddedes Stuehuset, uagtet det var straatækt. Tomten og Assurancesummen solgte Ebbestrup til Melhandler P. Sørensen i Grenaa, som nogen Tid efter lod Møllen genopføre, ligesom han lod Stuehuset nedrive og genopbygge.

I 1888 solgtes Møllen til Chr. Boserup, som boede der til sin Død (1888), hvorefter Fru Boserup i en Aarrække stod for Virksomheden med en Svend til Hjælp. I 1901 solgte Fru Johanne M. Boserup Møllen til Aug. Heinrich Sørensen og flyttede til Byen, hvor hun kort Tid efter blev Bogholderske paa Grenaa Andelssvineslagteri. Efter flere skiftende Ejere kom Møllen endelig ved Auktionsskøde fra 1913 i J. Olesen Jensens Besiddelse og dermed endelig igen under bedre Forhold. Olesen drev saa Møllen, den senere Tid dog kun som Motormølle, da hele Vindmøllens Indre og Mølleværket var forfaldent og en Reparation ikke kunde betale sig. Af ham købte som foran meddelt Grenaa Kommune Jorderne og Møllen i Februar 1925.

Havnevejens Regulering og Ombygning fandt Sted i 1934. En meget væsentlig Aarsag hertil var Anlægget af den *nye Havn* og *Hundestedrutens* Aabning. Vejen trængte til en Hovedreparation, og Færgefarten vilde uden Tvivl forøge Trafikken til og fra Havnen ganske betydeligt. Havnevejen lige fra Østergade Nr. 21 (Snedkermester Bendixen) og helt ud til selve Havnen hørte den Gang *under Amtet.* Amtsvejvæsenet bestemte at gøre Skridtet helt til Bunds. Foruden at selve Vejen planeredes og forsynedes med Stenunderlag, hvor-

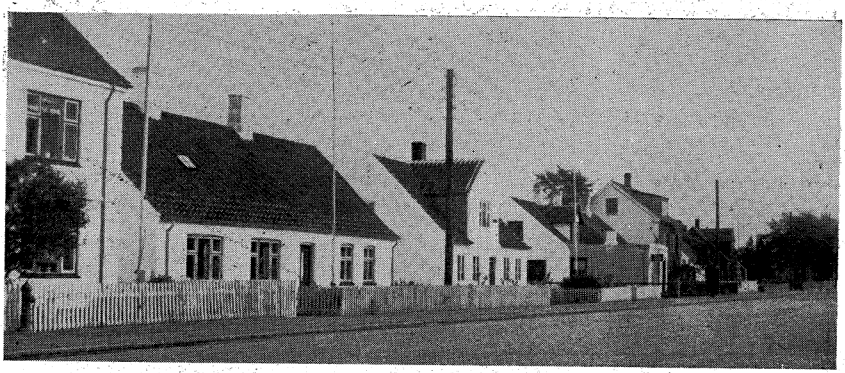

Havnevejen efter Ombygningen i 1934. (Fotografiet er taget 1944).

over der asfalteredes, bortryddedes alle Vejtræerne og Grøfterne for at gøre Vejen bredere. Gangstien bragtes i Flugt med Vejen, og Stykker af de mest fremspringende Smaahaver foran Husene eksproprieredes. En Del Hække fjernedes, saaledes at Vejen i alle Henseender blev en moderne Færdselsvej. Tanken om særlige Cyklestier blev opgivet, da man fandt, at Vejen nu var saa bred, at man ved Paamaling af Færdselsstriber paa selve Vejens Yderkanter kunde anvise den yderste Meter ved hver Side til Cyklisterne. Sidst paa Sommeren 1934 var Vejen færdig.

Aastrupvejens Regulering i 1939 var helt og fuldt et *Nødhjælpsarbejde.* Trafikken ad denne Vej var i og for sig ikke af det Omfang, at den nødvendiggjorde en radikal Omlægning og Modernisering. Men for at skaffe Arbejde optoges dette Projekt paa Planen. Den samlede Udgift ved Arbejdet var ca. 59.000 Kr., heraf betalte Staten de 28.000 Kr. Aastrupvejen fremtræder efter Omlæggelsen som en moderne Villavej med hyggelige Smaahaver foran Husene og asfalterede Fortove, skilt fra Haverne ved lave Hække.

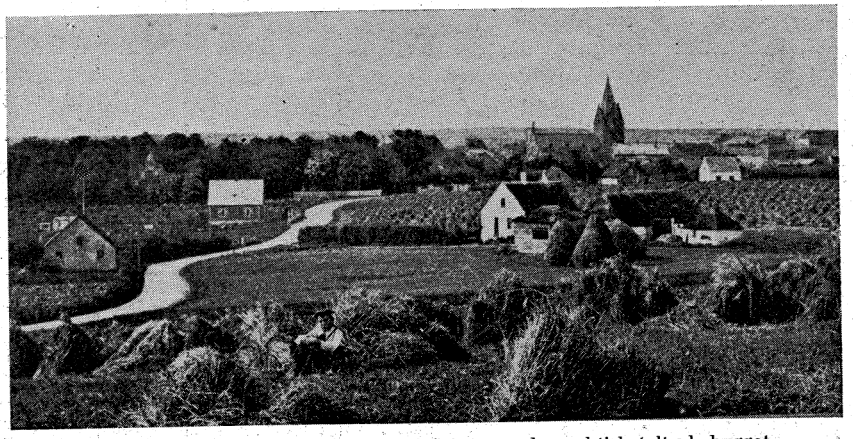

Aastrupvejen set fra Bakken ca. 1905. Vejen var da praktisk talt ubebygget.

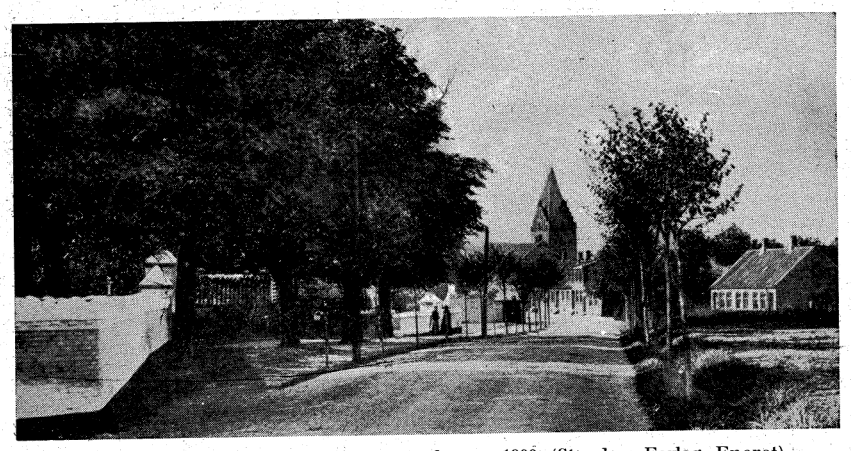

Aastrupvejen med Hjørnet af Kirkegaarden ca. 1900. (Stenders Forlag. Eneret).

Aastrupvejen efter den nye Vejs Anlæg (Foto 1944).

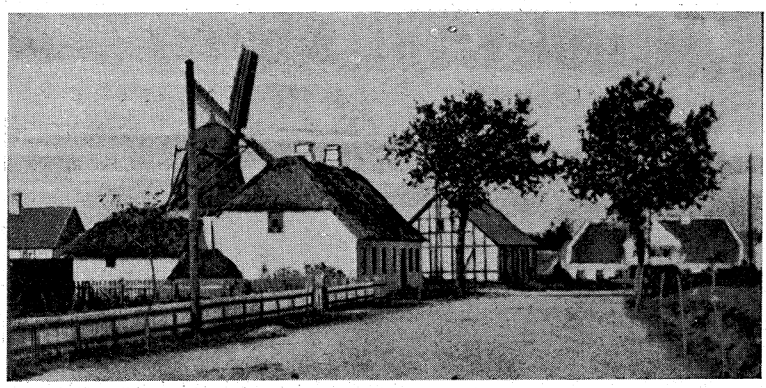

Søndermøllevej med Indkørselen til Grenaa ca. 1900. (Stenders Forlag. Eneret).

Søndermøllevejens Omlægning og Regulering var langt det mest omfattende af de 4 Projekter. Her dannede Vejen en meget stor Kurve med betydelig Indsnævring paa Strækningen mellem Søndermølle Gaarden paa den vestre Side og Villaerne Pax og Klosterbakken paa den østre. Det vilde derfor, naar Vejen skulde reguleres, være nødvendigt at ekspropriere og *nedrive Bygningerne* paa en af de to Sider. Efter lange Forhandlinger og Overvejelser blev det bestemt, at det skulde være den vestlige Side, det skulde gaa ud over. Byraadet valgte saa i Stedet for at betale Erstatning at *købe Søndermølle Gaarden,* nedrive den Del deraf, som var nødvendig for Vejanlægget, og saa sælge Resten sammen med Jorderne. Ogsaa i Søndergade var det nødvendigt at foretage Indgreb i Husrækken af Hensyn til Udvidelse af Gadens Bredde og Fortovet og med Tanken paa senere at sætte en Tilbygning paa Sønderbro i Form af en Gangbro paa dens vestlige Side. Af den

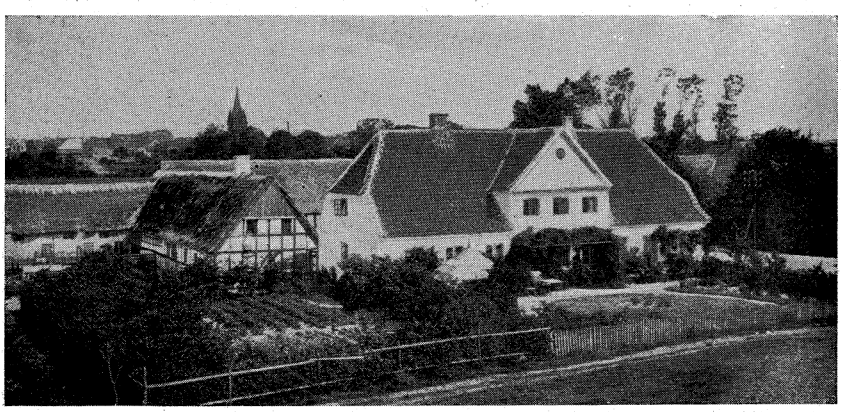

Søndermølle Gaarden set fra Møllen ca. 1900. (Stenders Forlag. Eneret).

Grund blev der skaaret en Strimmel af Konsul Sechers Have og et Stykke af Gavlen paa Huset.

Vejombygningen havde ligesom Aastrupsvejens i høj Grad Karakter af *et Nødhjælpsarbejde*. Det paabegyndtes i Juli 1942 og strakte sig over de Tidsrum af de næste to Aar, hvor der var Arbejdsløshed. Hele det store Projekt er ikke ganske afsluttet endnu ved Begyndelsen af 1945, idet der mangler Cyklestibefæstelse, Fliser paa Fortovene samt Udvidelse af Sønderbro. Udgiften var — incl. Søndergades Regulering — ca. 566.000 Kr. for hele Vejprojektet. Af dette Beløb betalte Staten 85 pCt. i Tilskud.

Ved Indlemmelsen havde Købstaden overtaget *Vedligeholdelsespligten* af de paa Indlemmelsesomraadet beliggende Amtsvejstrækninger. For Søndermøllevejens Vedkommende vil det sige Stykket fra Søndermølle Gaarden til Fuglsang Skole. Amtet havde derimod endnu Vedligeholdelsespligten for Stykket fra Sønderbro til Søndermølle Gaarden. Ved Overenskomst med Amtet blev dette Vejstykke samtidig ombygget. Byen overtog derefter ogsaa Vedligeholdelsen af dette Stykke imod en Godtgørelse fra Amtet paa 10.000 Kr. een Gang for alle.

Dermed er altsaa den fjerde af Byens Forbindelsesveje til Oplandet moderniseret. Tilbage er kun Randers Landevej. »*Ringgaden*« fra Stranden sønden om Byen med Tilslutning til Randersvejen er foreløbig kun Fremtidsmusik.

Inden vi forlader Søndermølle Kvarteret vil vi, ligesom ved Bavnhøj Mølle, ogsaa her i korte Træk opridse selve

Møllens Historie. Det er tidligere i nærværende Bog (Side 57 o. flg.) fortalt, at »Grenaa Mølle« oprindelig fra de fjerneste Tider havde eksisteret som en Vandmølle. Da denne $^{30}/_{6}$ 1762 nedbrændte, opførtes i Stedet en Vejrmølle nærmere ved Byen og tæt ved Landevejen paa »Bro Bakke«. Møllen og Privilegiet *ejedes af Hessel* og forpagtedes af Hovedgaardens skiftende Ejere ud for en vis aarlig Forpagtningsafgift.

Møllen sælges. I 1817 solgte Hessels daværende Ejer, Kammerraad Chr. Lanng, ved Købekontrakt, der senere ombyttedes med Skøde, Møllen med tilliggende Møllegaard paa 4 Længer Hus samt tilliggende Jorder. I Købekontrakten var tillige fastsat, at Sælgeren af sin Skov skulde levere »det fornødne Træ af Bøg eller Skovabild til en aldeles komplet Besætning til hele Mølleværket«. Købesummen var 15.000 Rdl., og Køberen var *Jens Pedersen Rødkjær*, som kom hertil fra Aldrup Mølle i

Thiset Sogn i Ning Herred. I Rødkjærs Slægts Besiddelse forblev derpaa Møllen omtrent Aarhundredet ud.

Alle Gaardens 4 Længer har uden Tvivl været opført samtidigt med Vindmøllen, altsaa i 1762, og været af Bindingsværk. Kort efter Aarhundredskiftet er *Stuehuset ombygget* i Grundmur og Empirestil. Om det er sket kort før Salget eller umiddelbart derefter, ved jeg ikke. Jeg anser det for rimeligst, at det har været før.

Søndermølle ca. 1915.

Møller J. P. Rødkjær var paa flere Maader en meget dygtig Mand og drev Møllen udmærket. For at skaffe Drivkraft til Møllen i de Perioder, da der var Vindstille, lod han bygge en *Vandmølle.* — Øst for Landevejen, lige over for Møllegaarden havde Rødkjær tidligere plantet en lille Lund eller Plantage, hvoraf der endnu er Rester. Nord for denne byggedes Vandmøllen, og Vandet fik han ved at lade grave en Kanal fra Klosteraaen. Ogsaa en *Hestemølle* indrettedes, hvor en gammel klog Hest, kaldet »Messingjens« (jævnfør Blichers »Bindstou«) benyttedes i Hestegangen. Det paaførte Rødkjær en *Proces fra Distriktssœge Arendrup*, til hvis Gaard paa Storegade, der hørte et Aarhundreder gammelt Privilegium paa at drive Hestemølle. Distriktslægen tabte Sagen, men hævnede sig ved i 1849 at lade opføre en ny Mølle paa Bavnhøjbakkens Top som Konkurrent til Søndermølle.

I April 1853 døde Mølleren, og hans Søn, Jens Peter, som moderniserede Navnet til Rodkier, overtog Møllen og Gaarden. Under ham fortsattes de store Traditioner fra Fade-

rens Tid. Møllerens Hjem var et af Byens mest ansete, og Møllerfamilien var Omgangsvenner med Byens Honoratiores. Den nye Mølle paa Bavnhøj kunde ikke paa langt nær maale sig med Søndermølle i Søgning.

Vindmøllens første Brand fandt Sted $^{23}/_{5}$ 1870 om Natten. Møllen nedbrændte til Grunden. Aarsagen til Ildens Opstaaen blev ikke opklaret, men man formodede, at den skyldtes Selvantændelse. Der blev straks taget fat paa Opførelse af en ny Mølle, som stod færdig i Oktober samme Aar. Møller Rodkier var syg allerede ved Møllens Brand og døde samme Vinter. Enken, der var en overordenlig dygtig Kone i sit Hus, og som ogsaa havde Forstand paa Forretning, drev derpaa Virksomheden nogle Aar, men forpagtede den senere ud til sine to Sønner. Andreas Rodkier forpagtede Landbruget og Møllegaarden, Peter Rodkier fik Møllen og boede i Møllehuset ud til Landevejen, lige Sydøst for Møllen.

Søndermølles Brand 9. April 1923.

Paa Grund af Uenighed med Sønnerne ophævede Enken Forpagtningen og solgte i 1891 baade Mølle og Avlsbrug til Købmand Otto Thykier i Grenaa. Han flyttede ind i Møllegaarden og overtog selv Driften af baade Møllen og Landbruget.

Efter 10 Aars Forløb skilte Thykier Ejendommen i to Dele. Møllen solgtes til Aug. Sørensen og Gaarden og Jordene til Mejeriejer Ancher Jensen.

Møllen brænder atter. $^{9}/_{4}$ 1923 nedbrændte Møllen for anden Gang. Det var kort efter Middag, og mens Møllen var i fuld Gang. Der var ingen Tvivl om, at Ilden var opstaaet ved Selvantændelse, ved at en Aksel var løbet varm.

I den dyre Byggeperiode i Aarene nærmest efter Krigen kunde Assurancesummen slet ikke forslaa til at opføre en ny Vindmølle for. Ejeren maatte nøjes med at bygge et Maskinhus med elektrisk drevet Motormølle. Først i Krigsaarene efter 1939 da det kneb med at faa elektrisk Strøm, forsynedes den med

Søndermøllevejen med Møllegaardens østre Sidebygning i Baggrunden. August 1943.

en Vindmotor. — Baade Møllen og Gaarden havde skiftet Ejer flere Gange, siden Thykier rejste. Møllegaardens sidste Ejer var Anton Christensen, der tidligere havde været Købmand i Grenaa, og som havde købt den i 1919. Det var med ham, at Byen optog Forhandlinger, da det med Henblik paa Vejprojektet blev formaalstjenligt at erhverve Gaarden. Købet fandt Sted pr. 1/4 1942. Ved dette overtog Grenaa By for en Købesum af 53.000 Kr. hele Ejendommen. Avlsbygningerne bortliciteredes til Nedbrydelse. Stuehuset, hvoraf den østre Trediedel skulde fjernes, solgtes samtidigt til Hotelejer Bertram Svendsen. Jorderne beholdt Kommunen selv til Udleje. Dermed er Møllegaardens Saga i den gamle Form til Ende.

DEN STORE HAVNEUDVIDELSE 1931—33

Allerede saa tidligt som i 1911—12 var der færdigt udarbejdede Projekter fremme til en ny, stor Havn. Den var kalkuleret til 264.000 Kr. Heraf tilbød Staten at betale de 203.000 Kr., imod at Grenaa selv betalte de resterende 61.000 Kr. Forskellige Forhold, bl. a. Ministeriets Henstilling om at se Tiden an, bevirkede, at Sagen trak i Langdrag. Senere kom Verdenskrigen og derpaa Efterkrigstidens høje Byggepriser i Vejen.

Imidlertid blev Mangelen paa Kajplads mere og mere følelig, og Bolværket trængte desuden stærkt til Fornyelse. Man foretog derfor i 1925 en Ombygning af Bolværkerne i gamle Yderhavn i Forbindelse med en *mindre Udvidelse af Kajpladsen* mod Nord. Den var saaledes planlagt, at der senere, naar man fandt Tiden belejlig, kunde bygge videre paa den, uden at noget

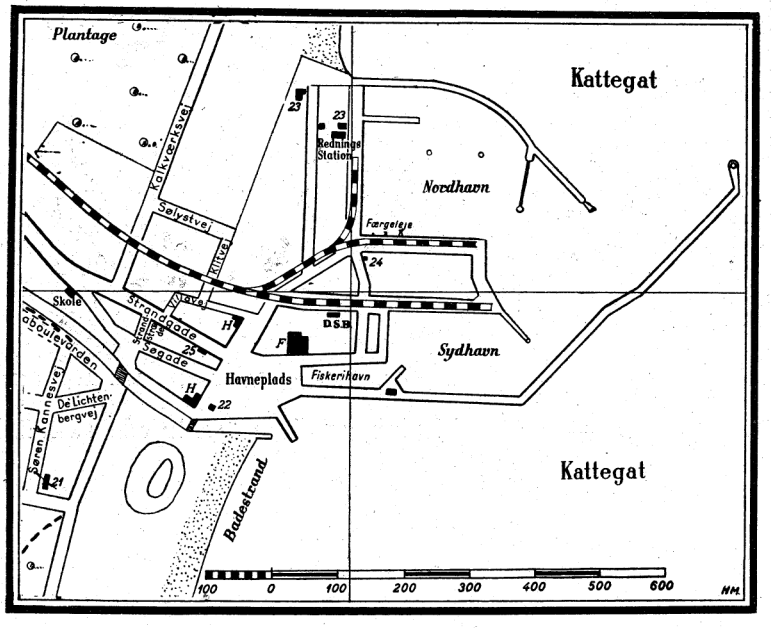

Kort over Havneanlægget 1944. »Fiskerihavn« er den ældste lille Havn fra 1812, »Sydhavn« er Havnen, som byggedes 1873—79, »Nordhavn« er Havnen fra 1931—33. Nr. 21 Vandrehjemmet, H. »Badehotellet Grenaa Strand«, 22 Havnekontoret, 25 Sømandshjemmet, H. »Hotel Ankerstjerne«, F. Grenaa Havns Motorfabrik, 24 Kiosk, 23 Skibsvf.

derved var spildt eller ofret overflødigt. Denne Ombygning og Udvidelse kostede ca. 300.000 Kr.

I de følgende gode Aar *steg Trafikken* over Havnen *meget betydeligt* og dermed ogsaa Havnens Indtægter. Planerne om en større Havneudvidelse baade med rigelig Plads til *Fiskeriet* og til en forbedret *Trafikhavn* blev taget op igen. Endelig i 1929 indgik Grenaa Byraad til Ministeriet med Andragende om Støtte til en stor Havneudvidelse. Man betonede deri udtrykkeligt, at denne bl. a. ogsaa tog Sigte paa, at derved kunde skabes Mulighed for senere at faa etableret en Færgeforbindelse med Nordsjælland, enten fra Statens eller fra privat Side. Den kalkuleredes til en Sum af $1^1/_4$ á $1^1/_2$ Million Kr. Heraf gav Ministeriet Tilsagn om, at man vilde indstille til Rigsdagen, at Staten betalte

indtil 600.000 Kr., altsaa knap Halvdelen af Udgiften.[154]) — Dette var jo ikke helt i Overensstemmelse med Byraadets Ønsker, idet man havde regnet med, at Staten vilde have deltaget efter det Fordelingstal, som var aftalt i 1912 nemlig Forholdet 203.000 : 61.000, hvilket vilde svare til godt $^3/_4$ af Udgiften. Men Statens Finanser var nu saa haardt anspændte, at ingen bedre Løsning var mulig. Fra Ministeriets Side henholdt man sig navnlig til, at det denne Gang i aldeles overvejende Grad var en *Trafikhavn,* Grenaa vilde bygge, og at Forholdene bl. a. derfor var noget ændrede. Havneudvalget lod saa Distriktsingeniør Buhl, Sønderborg, udarbejde Tegninger. Arbejdet bortliciteredes $^{20}/_4$ 1931 til Ingeniørfirmaet »*Christiani og Nielsen*« for en samlet Sum af 1.335.000 Kr., hvilket var det laveste Tilbud af 22. Beløbet afholdtes saaledes: Laan 700.000 Kr., Tilskud fra Staten 600.000 Kr., medens 35.000 Kr. afholdtes af Driften. Den første Del af Arbejdet begyndte $^{12}/_5$ 1931. Det var den 300 m lange *Forlængelse af den østre Mole.*

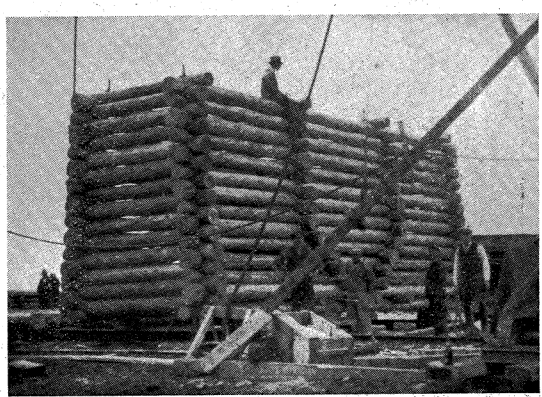

Sænkekasse opbygget paa Land. Ved elektrisk Kraft førtes 35 saadanne Sænkekasser efterhaanden ud paa en Slidske og styrtedes i Vandet for derefter at bringes paa Plads og danne Kernen i den nye Dækmole.

Arbejdet paabegyndes. Molebygningen foregik paa den Maade, at der inde paa Land af runde Granstammer tildannedes en Mængde (ca. 35) Tømmerkister, de saakaldte »*Sænkekasser*«. De havde en Størrelse paa 9×4 m i Omfang og 4 m i Højde. Naar de var færdige, førtes de ved Hjælp af et elektrisk Spil ned ad en Slidske og styrtedes i Vandet. De førtes derefter paa Plads, fyldtes med Ral og danner saaledes Kernen i Molen. Naar Sænkekassen var blevet fyldt med Ral, blev den først sikret udvendig paa begge Sider med et tykt Lag mindre Sten paa ca. $^1/_2$ Meters Størrelse (»Haandsten«). Uden paa disse blev lagt et Lag svære Søsten af Vægt paa 700 à 1500 kg. pr. Stk.

I Sommerens Løb var til Stadighed en Stenfiskerflaade paa 35 større og mindre Skibe i Virksomhed. Arbejdet begunstigedes af udmærket Vejr og skred programmæssigt fremad, saaledes at

det ved Vinterens Indtræden fuldt ud var bragt saa vidt, som der var planlagt.

Efter at den østre Mole var færdig, tog man fat paa Anlæg af *selve den nye Havn og dens Nordmole.* Den udgaar fra Land Land imod Øst og har ialt en Længde paa 530 m. Den opførtes for den yderste Dels Vedkommende paa »*Sænkekasser*« ligesom Østmolen. Begge Moler afsluttes med et Molehoved, beskyttet af

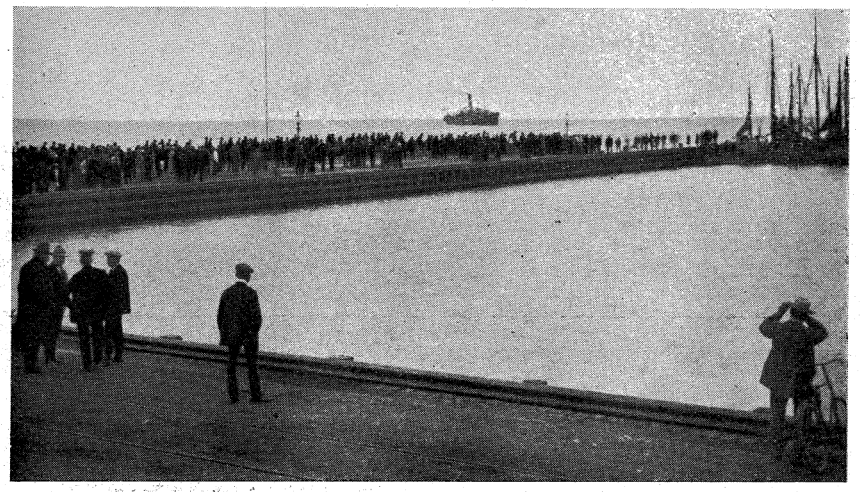

»Argus« med Gæsterne ombord paa Vej hjemad mod Havnen.

nedrammede Vægge af »Larssens Spunsjern«. Yderst derpaa er Havnefyrene anbragt.

Den nye Havn var bygget 530 m ud i Havet. Men bag ved Bolværket imod Land var der et flere Hundrede Meter bredt Stykke Forstrand, som skulde opfyldes. Der vilde paa den Maade indvindes et betydeligt Areal. I den Anledning laa der i flere Maaneder 2 Sandpumpere og en Gravemaskine, som ialt opgravede 120.000 Kubikmeter Sand og pumpede det over i det inddæmmede Areal som Fyld. Dette Arbejde havde Hovedentreprenørerne, altsaa Firmaet »Christiani og Nielsen« i Underentreprise overdraget Firmaet Elzelingen & Co. i København.

Havnen færdig. Ved Sommertid i 1933 var Havneanlægget færdigt. Det afleveredes af Entreprenørerne til Kommunen 1/5 1933, og der var blandt alle kyndige fuld Enighed om, at der helt igennem var leveret første Klasses Arbejde, og at Kommunen med Tilfredshed kunde modtage den nye Havn. I de følgende Maaneder fuldendtes under Gade- og Vejinspektør Fr. Rathjes Ledelse de store Vejarbejder, som var knyttet til Havnen. Statsbanerne lagde Jernbanespor, og det hele Nyanlæg sattes i en smuk Forbindelse med den gamle Havneplads.

Det nye Havnebassin er mere end dobbelt saa stort som det gamle og ligger lige Nord for den gamle Havn. Det dækker et Areal paa 7 Tdr. Land [3,86 ha]. Mod Syd begrænses det af 200 m lang Bolværksstrækning [det er der, hvor Færgelejet Aaret efter kom til at ligge]. Mod Vest er der ligeledes en 200 m lang Bolværksstrækning. Mod Nord ligger den før nævnte ca. 500 m lange Dækmole, og endelig begrænses det mod Øst af en 92 m

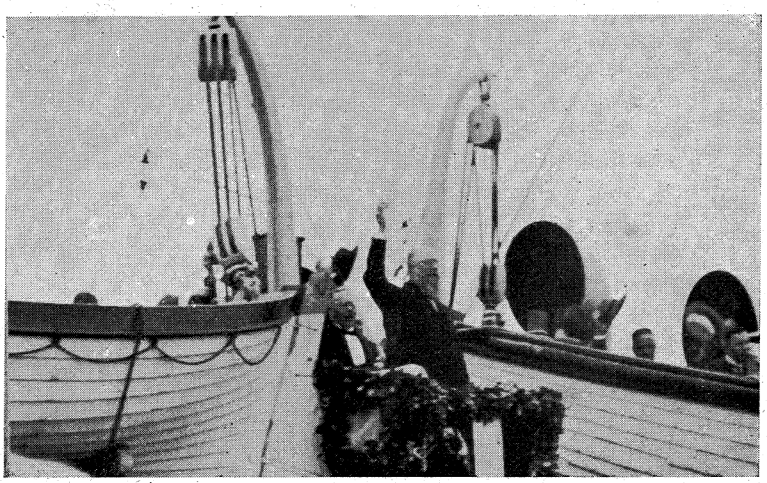

Statsminister Stavning taler ved Havneindvielsen fra »Argus« Dæk.

lang Tværmole. Det sydlige Bolværk er slaaet af »Larssens Spunsjern Nr. III« og slaaet saa dybt, at det er muligt senere at uddybe til 6 m Dybde, hvis det skulde ønskes.

Havneindvielsen foregik Lørdag den 10. Juni 1933 og overværedes bl. a. af Statsminister Stauning.

Om Morgenen ankrede Fyrinspektionsskibet »Argus« op paa Rheden og løb ved 10-Tiden ind i Havnen. Med Skibet, som førtes af Orlogskaptajn Hammerich, fulgte Statsminister Stauning (bl. a. i Egenskab af Fiskeriminister), Admiral Rechnitzer og Fyrinspektør, Kommandørkaptajn Sinding. Med Morgentoget ankom Søfartsministeriets Repræsentant, vort Bysbarn, Kontorchef Emil Krogh.

Selve Indvielsen var ansat til om Eftermiddagen Kl. 4. En Times Tid før sejlede »Argus« ud fra den gamle Havn og foretog en lille Runde uden om Kalkgrunden. Om Bord befandt sig en Mængde indbudte Gæster. Præcis Kl. 4 stod Skibet ind i den nye Havn og sprængte den flagbehængte Line, som var spændt tværs over Indløbet. Til Stede paa Molerne og Havnen var da mindst 2000 Mennesker. I det højtidelige Øjeblik, da Snoren brast, blottede alle — saavel om Bord som paa Land — Hovederne,

fra Fiskerflaaden blev der kippet med Flagene, ligesom alle Sirenerne tudede.

Saa lagde »Argus« til i den nye Havn. Paa Skibets Dæk var rejst en interimistisk Talerstol paa den Side, som vendte imod Land. Herfra bød Borgmester Thoft Velkommen og

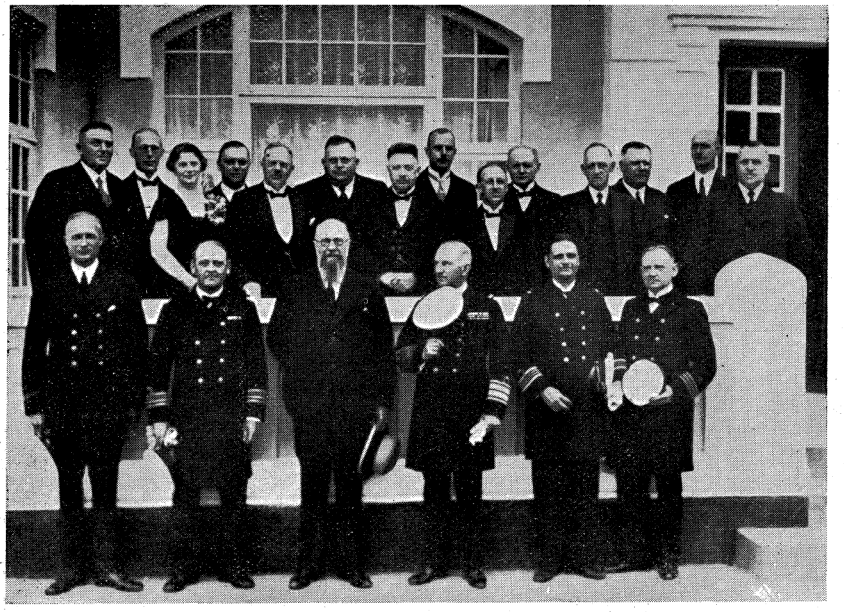

Grenaa Byraad og Gæster paa Verandaen ved Badehotellet. I bagerste Række fra venstre: Farvehandler Udsen, Bankdirektør Bisgaard, Fru Dyrlæge Dyekjær, Dommerfuldm. Johs. Jensen, Borgmester Thoft, Slagterm. M. Nielsen, Landstingsmand N. Josiassen, Forretter Børgesen, Forretter J. Alby, Blikkenslagerm. Johansen, Overpostbud C. Jensen, Havnefoged Fr. Bilde, Lærer Pallesen, Arbejdsformand Kjærgaard. I forreste Række fra venstre: Overstyrmand Christensen, Fyrinspektør Sinding, Statsministeren, Admiral Rechnitzer, Orlogskaptajn Hammerich, Maskinmester Nyager.

gav en Oversigt over Havnens Tilblivelse. Derefter talte Admiral Rechnitzer, der berørte Danmarks højt udviklede Havnevæsen og mange udmærkede Havne, i hvis Række den nye Grenaa Havn indtog en smuk Plads. Endelig talte Statsministeren. Han betonede, at det var i en vanskelig økonomisk Tid, i en Krisetid, at Grenaa havde udført det Vovestykke at bygge en stor, ny Havn. Det var en Dristighed, som var Paaskønnelse værd. »Men det er godt og rigtigt! Hvis man har Kræfter til det, skal man just i Modgangstider forberede sig paa Arbejdet i Opgangstider. Det er netop det, som Grenaa har gjort«.

Derpaa traadte Borgmester Thoft paany frem paa Talerstolen og overdrog dybt bevæget Grenaa nye Havn til Byraadet. Lærer Pallesen udbragte et Leve for Havnen, hvorefter Forsamlingen sang en

SANG FOR GRENAA

Som Jyllands faste Forpost mod Havet ud mod Øst,
Med Skumsprøjt over Moler og Bølger mod din Kyst,
Med Sand og nøgen Hede vendt frem mod Kattegat,
Saa ligger du vor gamle By, med dine Minders Skat.

Da Harald Haarderaade i længst henrunden Tid
I Leding med sin Flaade mod Danmark stævned hid,
Da laa du op ad Bakken ved Kolindsundets Kyst,
Og saa de Snekker mødes udi saa grum en Dyst.

Og Krig og Brand har hærget i dine Gader smaa,
De Bindingsværkes Gaarde med Tage tækt med Straa,
Og Havet derude har i sin stærke Favn
Med Kæmpekræfter krystet og sønderbrudt din Havn.

Men hver Gang er af Asken du vokset op paa ny,
Og Hus ved Hus sig rejste og blev igen en By,
Og Havet det stærke, dets Magt omsider brast
I Kampen mod Graniten, saa Molen nu staar fast.

Du lille By, hvis Agre er strakt mod Landet frem,
Og mødes bag ved Bakker med jævne Bondehjem,
Du søger din Handel hos dem, der dyrker Muld,
Du faar din Part af Høsten, naar Laden bliver fuld.

Og støt din Skibsfart øges, og Havnen bliver stor,
Og Fiskere i Mængde i Havnebyen bor,
Hvor før et Par Hytter ved Aaens Udløb laa,
Der ses nu hele Gader og høje Huse staa.

Din brede Strandbred strækker sig smilende og hvid
Med Marehalm paa Klitter mod Syd fra Arilds Tid,
Og Bølgerne ruller endnu som før mod Land,
Saa friske og saa klare som kun ved Grenaa Strand.

Ja, voks du kun og trives, som du er godt paa Vej,
Vi glædes ved din Fremgang, men dog vi nægter ej,
At skønnest du staar for vor Tanke og vort Blik,
Som da du var den lille By, og her som Børn vi gik.

Carl Svenstrup.

I Middagen paa Badehotellet deltog ca. 100 Mennesker, som alle var Byraadets Gæster. Paa Havnepladsen var der kommunal Koncert og derefter Bal paa Asfalten. Fra saavel den gamle som den nye Havn straalede Hundreder af elektriske Lamper. Ved Midnatstid dampede »Argus« af Sted med sine Gæster. Den nye Havn var aabnet for Trafikken.

Kilderne til Beskrivelsen af Havneanlægget er i Hovedsagen Havnefoged Fr. Bildes Artikler i »Haandbog for Grenaa« 1931—32 og 33, samt de lokale Aviser og »Kommunale Vedtægter og Forhandlinger«.

KONGEBESØGET 2. AUGUST 1933

Knap et Par Maaneder efter Havneindvielsen fik Byen Besøg af Kongen. Onsdag 2. August blev Borgmesterkontoret tidligt om Formiddagen ringet op af Hofmarskallatet paa Marselisborg. General Castenschiold meddelte, at Kong Christian X om Eftermiddagen Kl. 2 agtede at aflægge Grenaa et Besøg bl. a. for at bese det store, nye Havneanlæg og at hilse paa Havneudvalget.

Kong Christian og Borgmester Thoft beser Molerne og Havnen.

Der blev overalt i Byen Travlhed med *Forberedelser til Modtagelsen.* Trommen gik for at henstille til Beboerne at hejse Flaget i Anledning af Kongebesøget. Inden Middag var Rammen om Besøget lagt i alle Enkeltheder. Byraadet, Byens Embedsmænd, Soldaterforeningerne og enkelte andre var tilsagt til at møde paa Havnen. Musikdirektør Udengaards Orkester var bestilt til at spille, og ved Havnen var ryddet op og pyntet, saa godt det lod sig gøre. Fra Sønderport over Torvet forbi Raadhuset og ud ad Østergade var rejst *en Flagalle*, og alt var rettidigt i Orden til Modtagelsen. I sidste Øjeblik kom Amtmand Andersen fra Randers. Han havde været med Amtsraadet paa Udflugt til Mariager, men var telefonisk blevet kaldt hjem.

Præcis Kl. 2 rullede den kongelige Bil ind paa Torvet, hilst af Hurraraab fra de forsamlede Mennesker. I Bilen befandt sig foruden Kongen General Castenschiold, Kommandørkaptajn Lembcke og Kaptajn Ulrich. Man fulgte Flagalleen over Torvet forbi Raadhuset og ad Østergade til Havnen. Da Kongen, der var civil, smilende og hilsende til alle Sider, steg ud af Bilen,

blev han budt velkommen af Amtmand Andersen og Borgmester Thoft. Sidstnævnte udbragte et nifoldigt Leve for Kongen.

Kongen tog straks Ordet og takkede Borgmesteren for Velkomsten. Han udtalte Haabet om, at den nye, store Havn, som Grenaa stillede saa store Forventninger til, maatte svare til Forhaabningerne og blive til Opgang og Trivsel for By og Egn. Kongen hilste derefter paa Byraadets Medlemmer, de tilstedeværende Embedsmænd og Bestyrelser. Han trykkede dem alle

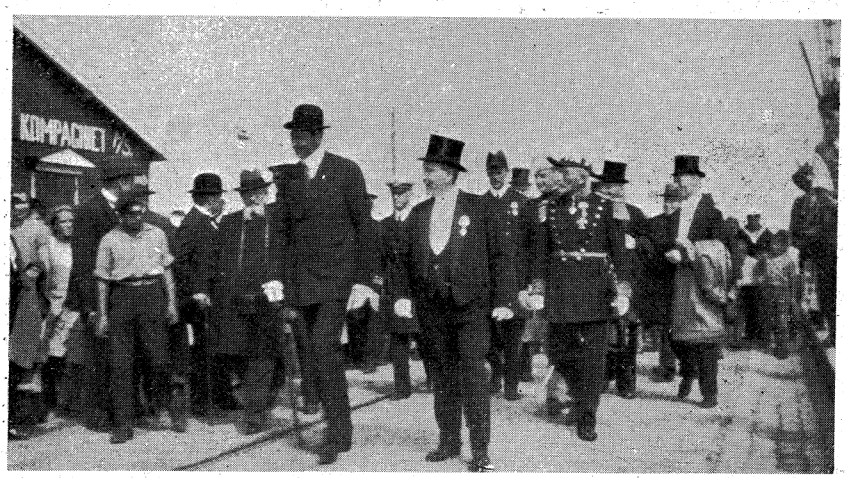

Kongen med Følge beser under Byraadets Ledelse den nye og den gamle Havn.

i Haanden og underholdt sig livligt med flere af dem. Paa Forsvarsbrødrenes venstre Fløj stod fhv. Malermester Zebitz, rund og trind, men ikke ret stor. »De var ikke Fløjmand«, bemærkede Kongen. »Jo, Deres Majestæt, men det var fra venstre Fløj«.

Kongen med Følge besaa derpaa under Borgmesteren og og Byraadets Ledelse baade den nye og den gamle Havn. Paa Kajerne hilste Kongen paa adskillige Skippere og Arbejdere, der passede deres Dont. Gang paa Gang maatte han staa stille, medens de mange Amatørfotografer fik ham foreviget paa en Plade.

Kongen saa indenfor i Motorfabrikken og i Fiskeauktionen og var et lille Trip om Bord i en af Skuderne i Havnen. Efter Rundturen paa Havnen samledes man paa Badehotellet, hvor Byraadet var Vært ved et Glas Champagne. Kongen udtalte her sin Beundring over den store Havn og sin Glæde over den gode Modtagelse. Han havde ikke været i Grenaa siden 1891, og det var ham en Glæde at se den Udvikling, der havde fundet Sted.

Paa Tilbagevejen besaa Kongen *Grenaa Dampvæveri,* hvor Direktør Rosenvinge viste rundt. I Byen gæstedes først *Kirken,*

Kongen forlader Raadhuset efter Besøget. Til venstre ses Overbetjent Bendt.

derefter *Raadhuset.* »Sidst jeg var her«, sagde Kongen, »hilste jeg paa Borgmester Brendstrup, men nu er han jo forlængst død«. »Retssalen og Arresten er ikke store«, tilføjede han. »Nej«, svarede en af de tilstedeværende, »men vi har for Tiden slet ingen Arrestanter«. »Ja, saa er der jo rigelig Plads foreløbig«, var Kongens Svar.

Kong Christian tog derefter Afsked med hver enkelt af de tilstedeværende, og under dundrende Hurraraab kørte den kongelige Bil langsomt ned over Torvet for at fortsætte til Ebeltoft. Det var tredje Kongebesøg i »den historiske Tid«. Først Kong Frederik VIIs i 1861, Chr. IXs i 1876, Chr. X i 1933.

FÆRGERUTEN GRENAA—HUNDESTED

Tanken om en Skibsforbindelse mellem Grenaa og Nordsjælland gaar helt tilbage til Slutningen af 1860erne. Da Anlægget af en ny Havn dengang var paa Tale, fremhævedes det stærkt ikke alene fra Oplandets Side, men ogsaa fra indflydelsesrig Side i Hovedstaden, bl. a. fra Grosserersocietetet, at en Dampskibsforbindelse mellem disse to Punkter var naturlig og ønskelig. Man mente, at et nyt Havneanlæg ved Grenaa ret snart vilde drage en Uddybelse af en af Havnene paa Nordsjællands Spids med sig. Trafikministeren syntes ikke utilbøjelig til at forlænge en Banelinie til den paagældende eventuelle Havn. Man imødesaa paa begge Sider af Kattegat en saadan Skibsrute som et Foretagende, der snart vilde følge. Det blev nu imidlertid kun skønne Drømme, som ikke førte til noget. Og dog var det kun den forholdsvis lille Afstand paa 75 km som skilte disse to Poler.

Som tidligere nævnt var Sagen paa Tale allerede ved Ungskuet i Grenaa 1906. Nogle Aar senere (i 1912) nedsattes paa

Foranledning af Slangerup Sogneraad og Grenaa Byraad en Komité, for hvilken Amtmand Andersen var Formand, og som bestod af Repræsentanter baade fra Randers Amt og fra Nordsjælland. Den rettede Henvendelse til begge de to Kredses Folketingsmænd, men det førte ikke til noget.

Under den første Verdenskrig, da saa mange Planer opstod, og da der var Penge til at sætte Foretagender i Gang for, var Planen om en Forbindelse med Hundested atter stærkt paa Tale. Der nedsattes i 1916 atter en Komité, og der gjordes et betydeligt Forarbejde. Planerne viste sig imidlertid vanskelige at realisere. Dels skulde baade Hundested og Grenaa Havn uddybes for at en Færge kunde gaa ind, dels skulde Slangerupbanen forlænges til Hundested for at faa den videre Forbindelse i Orden. Planerne mødte ikke just ubetinget Tilslutning, hverken fra Statsbanernes eller fra vore to store Nabobyers Side.

I Slutningen af Krigsaarene optog et privat Selskab Ideen, og satte uden videre Dikkedarer en Damper i Gang imellem Grenaa og Hundested. Det var et i 1918 startet Dampskibsselskab *»Fornæs«*, der med en Aktiekapital paa 125.000 Kr. havde til Formaal at drive en Rute Frederikssund—Hundested—Grenaa. Skibet fik Navnet »Grenaa«. Det havde Plads til et Par Hundrede Passagerer og Køjeplads til 50. Den Gang var der endnu ikke Tale om Overførelse af Biler.

Det viste sig imidlertid snart, at Planerne hverken var gennemtænkt eller forberedt til Bunds. Efter et Par Maaneders Sejlads var Eventyret forbi. Ruten kom i Gang $^{7}/_{10}$ 1918 og sluttede med Aarets Udgang. Den havde kostet mange Penge og havde langt fra gavnet Planerne om en god og forsvarlig Færgeforbindelse imellem Grenaa og Sjælland efter Fugleflugtslinien.

Saa var der stille om Færgeplanerne nogle Aar, men da Grenaa i 1929 søgte Staten om Tilskud til den store nye Trafik- og Fiskerihavn, blev det udtrykkelig fremhævet, at denne Havn bl. a. ogsaa skulde have den Opgave at muliggøre en Færgeforbindelse mellem Grenaa og Sjælland enten privat eller fra Statens Side.

Planerne bliver Alvor. Næppe var Havnen blevet anlagt og taget i Brug, før Foreningen »Danmarks Bilruter« optog Tanken. Nu var begge Havne, baade Hundested og Grenaa, tilstrækkelig dybe til at kunne tage imod en Færge. Hillerød—Frederiksværksbanen var blevet forlænget til Hundested, og nye, moderne Rutebiler stod paa begge Sider rede til at op-

tage Forbindelsen med Færgerne. Det var altsaa nu saa gode Muligheder til Stede, som der slet ikke havde været, da Planerne var fremme de foregaaende Gange.

Rutebilejerne var ikke længe om at bestemme sig. Efter de nødvendige Forhandlinger med Havnebestyrelserne, der selvsagt stillede sig imødekommende, besluttede de at realisere Planen, og i forbavsende kort Tid blev alt lagt til Rette.

I Løbet af første Halvdel af Aaret 1934 byggedes en efter

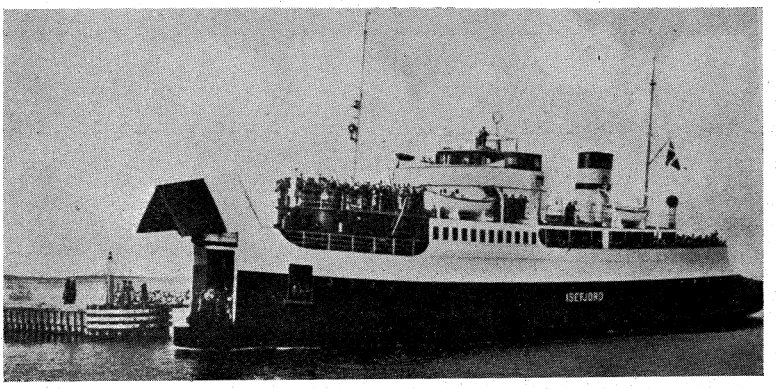

»Isefjord« passerer Brohovedet i Grenaa Havn for Udgaaende.

de daværende Forhold imponerende Færge »Djursland«, som fik Hjemsted i Grenaa. Samtidig blev der baade i den nye Grenaa Havn og i Hundested anlagt Færgelejer og i mindre end $^1/_2$ Aar var Færgeruten en Kendsgerning.

Den nye og i saa uendelig lange Tider ønskede Forbindelse med Sjælland modtoges med stor Tilfredshed paa begge Sider af Vandet. Sejltiden var kun $3^1/_2$ Time, og ved at der paa Hundestedbanen sattes Tog i Forbindelse med Færgen, kunde en Rejse til København fra Grenaa nu ske paa ca. 6 Timer. Endnu fordelagtigere stillede Forholdene sig ved Overførelse af Biler, der umiddelbart efter Ankomsten til Sjælland kunde naa København paa ca. $1^1/_2$ Time.

Uagtet man fra første Færd var klar over, at Forsøget denne Gang nok skulde krones med Held, var der dog næppe ret mange, som ved Indvielsen for Alvor kunde forestille sig, hvor uhyre Betydning denne Forbindelse skulde faa, navnlig som *Bilfærge.* Thi det var jo netop den Erfaring, som hurtigt blev gjort, at det var paa dette Omraade, at Rutens store Fordele var at finde. Det viste sig da ogsaa snart nødvendigt at anskaffe først een og siden to nye Færger.

Den første Færge »*Djursland*« var bygget paa Nakskov Skibsværft. Den havde Plads til 400 Passagerer og 40 Biler. Selskabet havde sikret sig Koncession paa Færgeforbindelse i 25 Aar. Selskabets Direktør var og er I. P. Pedersen i Valby. En Prøvefart Fredag den 13. Juli faldt godt ud.

Indvielsen af Ruten fandt Sted Dagen efter. Færgen

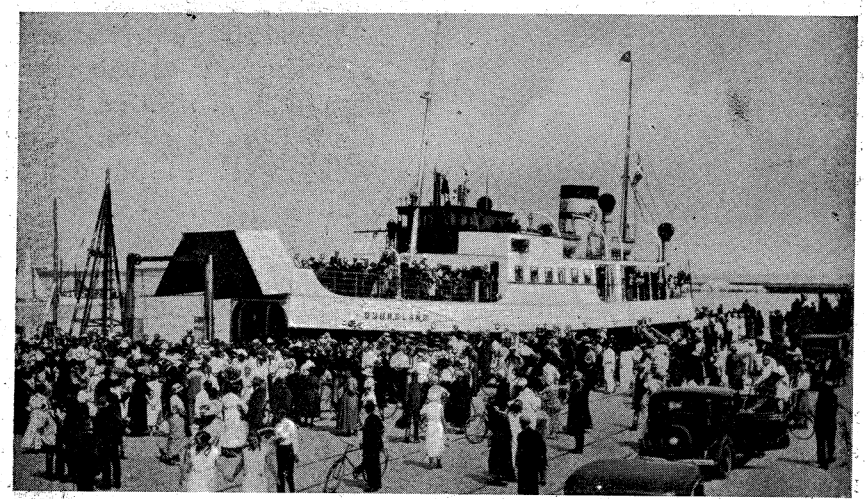

»Djursland« i Færgelejet i Grenaa Havn en Sommerdag, naar Trafikken er paa sit højeste.

afgik Lørdag Morgen fra Hundested Havn paa sin egentlige Indvielsestur. Selskabets *Bestyrelse* med Damer, en Del *Aktionærer*, *Presserepræsentanter* fra København og Nordsjælland samt *Politiorkesteret* paa 32 Mand fra København var med om Bord. Vejret var ikke helt blidt. »Kattegat viste det hvide ud«, som man siger, men »Djursland« skar som en Pil gennem de oprørte Bølger, og efterhaanden som man nærmede sig Jyllands Kyst, løjede Stormen af. Kl. $1^1/_2$ — præcis efter Planen — gled Færgen ind i Havnen, hvor en Forsamling paa 4 á 5000 Mennesker havde givet Møde og hilste Færgen med rungende Hurraraab. Straks efter Ankomsten gik Jyllandsgæsterne om Bord. Alle Gæsterne var imponeret af den store, nye Havn og den smukke Strand.

Selve *Indvielseshøjtideligheden* foregik umiddelbart efter. Fra Kommandobroen holdtes *4 Taler* af Borgmester Toft, Direktør Petersen, Valby, Landstingsmand Josiassen og Gasværksbestyrer E. Nielsen, Hundested.

Derefter fik det store Publikum Adgang til at bese Færgen. Der var Koncert paa Havnepladsen af det store Politiorkester

fra København, gratis Prøvesejlads langs Kysten og Festmiddag paa Badehotellet for 100 Gæster, 50 fra Sjælland og 50 fra Jylland. Deraf var alene de 30 Pressefolk. Ved $10^1/_2$ Tiden returnerede Færgen til Sjælland. Næste Dag begyndte Skibet sin daglige Rute. Færgefarten fik en overordentlig stor Tilslutning, saa een Færge ikke kunde besørge Trafikken. Der maatte sejles flere Ture daglig. I 1935 byggedes derfor en ny Færge, denne Gang paa Aalborg Skibsværft. Den fik Navnet »Isefjord« som en Opmærksomhed mod Rutens andet Endepunkt. Den var betydelig større end den første. Endelig bestiltes i 1939 en endnu større Færge »Marsk Stig«. Den naaede lige at komme i Gang og sejle en enkelt Tur i 1940, inden Oliemangelen under den 2. Verdenskrig standsede hele Færgefarten.

INDLEMMELSEN 1941

Fra Arilds Tid har det Areal, hvorpaa Havnen ligger, været regnet for at *tilhøre Grenaa By,* men rigtignok paa den Maade, at det var et *Stykke af Bredstrup Jord.* Det var derfor ogsaa matrikuleret *som Nr. 15 af Bredstrup By.* Ved Overenskomst a $^{27}/_{10}$ 1798 om Skellet mellem Grenaa og Bredstrups Jorder fastsloges det udtrykkelig, »at Grenaa Bys Havn herefter som hidindtil evindelig skal beholde og [eje] den Plads ved Havnens nordre Side, som stedse har været anset for at være Havnens Lade- og Losseplads, inden og uden for Søboderne eller Pakhusene . . . . . dog skal det ikke være Bredstrup Bys Mænd forment at benytte sig af denne Plads til Græsning af deres Kreaturer, for saa vidt der vokser noget Græs, og saafremt det kan ske uden i mindste Maade at beskadige hverken Købmandsgods eller Materialer eller andet, som henlægges der«.[155])

Havnevejen. Hvad selve Havnevejen angaar, var man indforstaaet med, at den tilhørte Bredstrup, men at Grenaas Befolkning frit maatte benytte den som Vej til Havnen. Man vilde vedligeholde den i Fælleskab og hver betale en Part af Udgiften. Vejen var paa den Tid og i en Menneskealder derefter omtrent ubebygget og ikke stort andet end *en sandet Hedevej.* Efterhaanden som Havnens Befolkning voksede, bosatte en Del Fiskere og Søfolk sig op langs den østlige Del af Havnevejen, altsaa paa Bredstrup Grund. Senere hen, omkring Aarhundredskiftet, bevirkede Dampværeriets og Svineslagteriets Anlæg, at der skete en endnu stærkere Bebyggelse af den Del af Havne-

vejen, som vendte mod Vest, altsaa ind mod Grenaa By. Omkring ved 1920 var der kun en lille Tredjedel i Midten, som var ubebygget eller kun havde spredt Bebyggelse.

Havnen indlemmes under Grenaa. I 1874, efter at Byens Om-Matrikulering var afsluttet, androg Grenaa Byraad Indenrigsministeriet om Tilladelse til, at Havnens Grund ogsaa maatte matrikuleres som en Del af Købstadens Jorder. Uagtet Ministeriet principielt var imod, at en Kommune saaledes bestod af flere adskilte Stykker, imødekom man dog Byraadets Ønske, idet man anerkendte, at der forelaa særlige Grunde. Havnen matrikuleredes derfor faa Aar efter som Matr. Nr. 56 af Grenaa Markjorder *og var dermed indlemmet under Byen.*

Indlemmelseskravet opstaar. I Anledning af en Havneudvidelse erhvervede Grenaa By i 1919 ved Køb et Par Arealer Nord for Havnen af »De jydske Kalkværker«. De laa under Bredstrup By. I Marts 1919 ansøgte Byraadet Indenrigsministeret om Tilladelse til at indlemme disse Parceller under Kommunen.

»Gammel Sogns Sogneraad, som allerede paa dette Tidspunkt ønskede en *Indlemmelse* i Grenaa Kommune *af hele Omraadet langs Havnevejen,* modsatte sig imidlertid Byraadets Ønske om Indlemmelse af dette mindre Omraade. Byraadet ønskede paa den anden Side ikke at faa Havnevejen indlemmet. Randers Amtsraad og Randers Amt kunde herefter ikke anbefale Byraadets Andragende, og *dette blev derfor afslaaet* ved Indenrigsministeriets Skrivelse af $^{28}/_{1}$ 1921«.[156a])

Nu var Indlemmelsestanken imidlertid rejst, »og 294 af de 388 Vælgere, som var bosat i Omraadet Havnevejen og Ny Bredstrup (samt Heden), indgav *Andragende til Sogneraadet* om, at dette Omraade maatte blive indlemmet i Grenaa Kommune. Sogneraadet støttede Andragendet i en Skrivelse til Indenrigsministeriet af $^{30}/_{3}$ 1921, hvori Sogneraadet særligt understregede, at det paagældende Omraade næsten udelukkende var beboet af Fiskere, som havde deres Erhverv ved Grenaa Havn, og Arbejdere, som fortrinsvis var beskæftiget paa Dampværket. Beboerne følte sig derfor i erhvervsmæssig og social Henseende knyttet til Købstaden, medens Resten af Kommunen var et rent Landbrugsomraade, hvis Interesser ikke var forenelige med Byboernes. Ikke mindst, fordi *Landbefolkningen var i udpræget*

Mindretal i Sogneraadet, ønskede ogsaa den en Udskillelse. Amtsraadet havde intet imod Udskillelsen at erindre, men Grenaa Byraad modsatte sig stadig Indlemmelsen og ønskede subsidært hele Gammelsogn indlemmet. Amtsraadet henstillede under disse Omstændigheder, hvorvidt Indlemmelsen burde iværksættes imod Byraadets Protest, og Indlemmelsesandragende blev under 30. Maj 1922 *afslaaet« for anden Gang.*[156a])

Nu maa det bemærkes, at der ikke stod et enigt Byraad bag ved Afgørelsen, men at det tværtimod var delt efter politiske Linier, saaledes at Flertallet modsatte sig Indlemmelsen, medens et Mindretal anbefalede den.

I 1929 erhvervede Grenaa atter et Par Grunde Nord for Havnen af de jydske Kalkværker. Det var atter med Henblik paa Anlæg af den ny Havn. Ogsaa disse Grunde var en Del af Bredstrup Jorder. Grenaa søgte nu igen om at faa dem indlemmet, men det gik lige som i 1919.

»Derimod gennemførtes pr. 1. April 1931 ved kgl. Resolution efter fornyet Andragende fra Grenaa Byraad Indlemmelsen af den ene af de to Parceller ved Havnen, til hvilken Grænseforandring Sogneraadet nu havde givet sit Samtykke«.[156a])

Nyt Andragende om Indlemmelse af Havnevejen og Ny Bredstrup.

»Samme Aar ($^{31}/_{1}$ 1931) var der imidlertid til Gammel Sogns Sogneraad indgaaet *et nyt Andragende* om Indlemmelse af Havnevejen og Ny Bredstrup, underskrevet af 487 Beboere, af hvilke de 477 var kommunale Vælgere og repræsenterede 82,3 pCt. af Vælgertallet. Deraf var 162 Grundejere, som udgjorde 81 pCt. af samtlige Grundejere i Omraadet.

Som Begrundelse for Andragendet anførtes den tidligere omtalte *Interessemodsætning mellem Befolkningsgrupperne.* Ligeledes pegedes der paa, at Beboerne — der forsynedes med *Gas, Vand og Elektricitet* fra Grenaa kommunale Værker — selv om de betalte samme Pris for disse Ydelser som Købstadens Beboere, dog derved udredede en indirekte Skat til Købstadkommunen, idet Værkerne gav et betydeligt Overskud, som kun Købstadens Borgere kom til at nyde godt af. Endvidere gjordes der gældende, at *Bredstrup savnede et Alderdomshjem,* at der tiltrængtes uhindret Adgang til *Mellem- og Realskolen,* at Omraadet med Hensyn til Hjælp i Ildebrandstilfælde vilde være bedre stillet efter en Indlemmelse, og at der var Trang til skærpede Bestemmelser paa *Bygnings- og Sundhedslovgivningens Omraade.*

Endelig klagedes ogsaa over daarlige Kloakforhold og over manglende Belysning paa Havnevejen. Disse Mangler blev dog senere afhjulpet«.[156a])

»I Skrivelse af 14. Marts 1931 gav *Sogneraadet* Andragendet sin Tilslutning. *Grenaa Byraads Flertal* ønskede helst Sagen helt udsat. Men hvis det ikke kunde undgaas, at der skulde ændres ved Grænsen, saa maatte man, for at undgaa Dannelsen af nye Skattely, kræve Indlemmelse af hele Gammelsogn, eventuelt dog med Undtagelse af Landsbyerne Dolmer og Robstrup. Disse to Omraader tænkte Byraadet eventuelt tilsluttet Hammelev eller Voldby Sogne.

Byraadsflertallets Betænkeligheder ved at gaa med til en Indlemmelse refererede sig iøvrigt navnlig til et økonomisk Spørgsmaal. Man nærede Frygt for, at Kommunen vilde faa Vanskeligheder ved at bære de forøgede Udgifter til sociale Formaal, til Udvidelse af Alderdomshjem, Skoler og Administrationsbygning samt til Vej- og Kloakvæsen, som en Indlemmelse maatte paaregnes at føre med sig. I den Henseende henviste man til de *fra Beboernes Side udtrykte Forventninger*«.[156a])

»Hvis derfor Indlemmelsen blev iværksat, maatte Byraadet derfor ikke blot ønske Fastsættelse af *en 15 Aars Frist* med Hensyn til Gennemførelsen af Bygnings- og Sundhedslovgivningens Forskrifter, men tillige en passende *Erstatning*. Samtidig forbeholdt Byraadet sig at stille Krav om Indlemmelse af et Omraade af Aalsø—Hoed Kommune, *Søndermølle-Kvarteret*.

Byraadets Mindretal fandt derimod Indlemmelsen naturlig, dog at Omraadet Gl. Bredstrup efter dets Opfattelse burde medindlemmes.

Saavel Amtsraadet som Amtet kunde anbefale Andragendet. Amtsraadet skønnede, at Resten af Gammel Sogn, altsaa Aastrup, Robstrup og Dolmer trods Udskillelsen af hele Bredstrup, vilde kunne bestaa som en Kommune«.[156a])

Forholdene mod Syd. I det foregaaende er et Par Steder antydet, at der ogsaa var opstaaet et Indlemmelsesspørgsmaal imellem Grenaa Kommune og den Syd for Byen beliggende Aalsø—Hoed Kommune.

Det første, som var sket paa dette Omraade, var, at Grenaa Kommune ved Salget af Hessel Hovedgaard i Aaret 1918 af Konsortiet, som overtog Handelen, vederlagsfrit havde betinget sig og fik et Areal paa 36 ha [65½ Td. Land]. Det var dels Strand og Klitter Syd for Havnebyen, dels en 65 m bred Strimmel

Jord Syd for Aaen, langs med denne fra Havnen og til over for Gasværket. Her hørte Hessels Ejendom op, idet Gaardejer Friis ejede Resten op til Sønderbro. Kommunen lod derfor opføre en Bro over Aaen tæt Øst for Gasværket for at skaffe Forbindelse med den erhvervede Strimmel langs Aaen. Disse to Parceller *indlemmedes* under Grenaa Kommune $^1/_7$ *1920 som Matr. 60.*

I 1928 erhvervede Kommunen for et Beløb af 2.500 Kr. endnu en Strimmel Jord paa 1,9 ha, *langs Aaen*, nemlig Stykket fra Gasværksbroen op til Sønderbro. Byen ejede altsaa nu en Strimmel langs hele Aabredden fra Havnen til Grenaa og var endelig i Stand til at virkeliggøre Tanken om en fortløbende Færdselsvej, som anlagdes som en kombineret Gang- og Cyklesti.

Købet af hele Resten af Fuglsang og Hessel Hede og Resten af Stranden.

Det i 1918 erhvervede Strandareal forekom med Rette baade Befolkningen i Grenaa og Byraadet at være alt for lille, efterhaanden som Badelivet tog et meget stærkt Opsving. Man ønskede at komme i Besiddelse af mere.

Det første, som skete i den Henseende, var, at man i 1926 afkøbte Godsejer Ove Svendsen *Strandarealet helt ud til Pullerev.* Det udgjorde 24,8 ha og købtes for 14.000 Kr. Man ejede nu en Strand paa $2^1/_2$ km og mente foreløbig at have nok.

Det varede dog ikke længe, inden Ønsket opstod om yderligere at forlænge dette Strandareal mod Syd helt til Katholms Jorder, og desuden erhverve den bag ved liggende Hedestrækning. Efter langtrukne og besværlige Forhandlinger lykkedes det endelig i 1932 at købe hele Hessel og Fuglsang Hede med tilhørende Skov- og Strandarealer af Godsejer Ove Svendsen i Forbindelse med Kreditforeningen. Arealet omfattede 529 ha, og Købesummen var 68.000 Kr. For at faa Aalsø—Hoed Sogneraads Tilladelse til at faa dette store Areal indlemmet under Grenaa Kommune, maatte Byen senere yde Aalsø—Hoed en Affindelsessum paa 35.000 Kr., saaledes at Arealet i Virkeligheden kom til at staa Grenaa By i 103.000 Kr.

I dette Køb fragik dog 3 Parceller, der laa som smaa Enklaver midt i det købte. Det var *»Havlund«, »Kannegaarden«* og *Yde Poulsens Ejendomme,* som alle tidligere var frasolgte af Hessels Ejer. — Endelig købte Kommunen i 1933 af Hestehandler Bertram Svendsen det til Gaarden *»Havlund«* hørende Areal af Størrelse 17,4 ha for en Købesum af 25.000 Kr.

Byraadet ønsker dette Omraade indlemmet. Ved flere Skrivelser, sidst $^{26}/_{9}$ 1934, androg Byraadet om *Indlemmelse* af alt det nu erhvervede Omraade, som altsaa praktisk talt omfattede *hele Hessel og Fuglsang Hede* med Klitter og Strand. Det vil sige omtrent hele Arealet imellem 1) Aaen, 2) Søndermølle Kvarteret og Aarhus Landevej, 3) Hessel Hovedgaards Jord og 4) Havet. Derfra var dog undtaget hele Bebyggelsen langs med Søndermølle Vej og Brødrenes Schmidts

»Skovstien« fra Stadionvejen til Stranden igennem det fra Hessel i 1932 erhvervede Skovareal.

Ejendom, det saakaldte »Venezuela«. »Samtidig hermed anholdt Godsejer Svendsen om, at de ham tilhørende Ejendomme, nemlig Hessel Hovedgaard og »Havlund, ligeledes maatte blive indlemmet. Dette Andragende kunde Byraadet tiltræde for saa vidt »Havlund« angik, da den Ejendom var helt omsluttet af de Arealer, som Byraadet ønskede at indlemme. Derimod ønskede man ikke at inddrage selve Hessel Hovedgaard«.

Efter en Del Forhandlinger med Aalsø—Hoed Sogneraad, indgik dette som tidligere nævnt paa for sit Vedkommende at anbefale Andragendet, naar Grenaa vilde yde en Erstatning paa 35.000 Kr. at udbetale i Løbet af 7 Aar. *Herefter indlemmedes saa fra 1. April 1935 at regne hele det købte Areal + Havlund.* Desuden Kannegaarden og Yde Poulsens Jord, *som stadig var og er i privat Eje.*

Det som Byraadsflertallet nu i 1937 ved Forhandlingerne om Indlemmelsen af Dele af **Gammelsogn** ønskede var, at **hvis** disse Strækninger skulde indlemmes (»tvangsindlemmes«) under Grenaa, saa skulde ogsaa Søndermølle-Kvarteret d. v. s.

Bebyggelsen langs med Søndermølle Vejen, derunder indbefattet »Søndermølle-Gaarden« og »Bildegaarden« med deres Arealer mod Vest ned til Banelinien, desuden Fuglsang Skole og Brødrene Schmidts Ejendom, det saakaldte »Venezuela« indlemmes under Byen.

Saavel Aalsø—Hoed Sogneraad som *Flertallet af Beboerne* i det nævnte Kvarter *modsatte sig* fra første Færd ret skarpt denne Indlemmelse. Det var nærmest økonomiske Grunde, som vejede

Indkørselen til Grenaa før Søndermøllevejens Regulering.

til, men ogsaa Hensynet til Fuglsang Skole. Man bestred endvidere, at Omraadet betød noget nævneværdigt som Skattely.

Amtsraadet kunde under disse Forhold ikke anbefale Indlemmelsen af Søndermølle Kvarteret, og Amtet forbeholdt sig i Skrivelsen af $^{3}/_{10}$ 1931 Amtskommunernes Erstatningskrav, dersom Indlemmelsen desuagtet blev iværksat. Man enedes om, at lade Afgørelsen henstaa, indtil Kommunevalgene i Foraaret 1937 havde fundet Sted.

Et Indlemmelsesnævn oprettes i 1933 og hele Sagen udsættes.

Omtrent samtidig ($^{18}/_{11}$ 1933) anmodede Indenrigsministeriet Amtet om at foranledige en ny Afstemning om Indlemmelsesspørgsmaalet i Omraadet Havnevejen og ny Bredstrup. Der nedsattes tillige i Henhold til Landkommunallovens § 35 af Indenrigsministeriet et Indlemmelsesnævn.

Afstemningen i Januar 1934 gav følgende Resultat:

Antal Stemmer	Ja	Nej	ugyldige	Ikke stemte	Ialt
Grundejere	141	10	5	62	218
Vælgere.....	391	37	0	194	622

»Fra Beboerne i Robstrup, Dolmer og Aastrup, altsaa i Gammelsogns nordligste Del, modtog Nævnet i April 1936 en Henvendelse, hvori det hævdedes, at Gammelsogn vanskeligt vilde kunne bestaa som selvstændig Kommune, dersom Gl. Bredstrup blev udskilt«.[156a])

Efter at der i Oktober 1936 var afholdt et Møde, hvor Repræsentanter for Grenaa Byraad fastholdt Kravet om Medindlemmelse af Søndermølle Omraadet, besluttede Nævnet at udsætte hele Sagen, indtil de kommunale Valg i Foraaret 1937 havde fundet Sted. Sagen skulde derefter tilstilles de nyvalgte Kommunalbestyrelser til Udtalelse og derefter tilstilles Nævnet til videre Behandling. Denne Indstilling fulgte Indenrigsministeriet.

»Stillingen efter de nye Valg var nogenlunde uforandret. *Gammelsogns Sogneraad* fandt, at Indlemmelsen helst maatte ske snarest, *Grenaa Byraads Flertal* ønskede Sagen udsat, medens *Mindretallet* fastholdt Ønsket om Indlemmelse. *Amtsraadet* anbefalede Udsættelse, subsidiært, at kun Havnevejen og Ny Bredstrup (derimod ikke Søndermølle) blev indlemmet«.[156a])

Sagen genoptages. »Da Sagen i Maj 1938 paany fremsendtes til Indlemmelsesnævnet, ønskede dette endnu en sidste Afstemning i alle de Omraader, om hvis Indlemmelse, der var rejst Spørgsmaal.

Denne sidste Afstemning foregik $^{13}/_{3}$ 1940 og gav til Resultat, at der saavel blandt de kommunale Vælgere som blandt Grundejerne i Omraadet Havnevejen samt Ny og Gl. Bredstrup var stort Flertal for Indlemmelsen.

Af 774 kommunale Vælgere stemte 584 for og kun 22 imod.
- 332 Grundejere — 226 - - - 12 -

Ingen *Grundejer* i Omraadet Gl. Bredstrup stemte imod.

Ogsaa i Søndermølle Omraadet var der Flertal for Indlemmelsen blandt de i Afstemningen deltagende.

Af 112 kommunale Vælgere stemte 49 for og kun 11 imod.
- 71 Grundejere — 23 - - - 8 -

Imidlertid var Flertallet ikke saa stort, at Sagen kunde nyde Fremme i Henhold til de i Landkommunalloven givne Bestemmelser. Der krævedes nemlig, at Grundejere, repræsenterende over 75 pCt. af Arealet i det paagældende Omraade, stemte for Indlemmelse. Det var paa Ejerne af den vestlige Del, navnlig paa Ejeren af den største Ejendom i Omraadet Matr. Nr. 1 d m. fl. af Hessel Hovedgaard (d. v. s. »Søndermølle Gaarden«), at Sagen strandede. Ved en Række Forhandlinger, hvoraf det

Indkørselen til Grenaa i 1945.

fremgik, at Søndermølle Gaardens Bygninger i hvert Fald vilde blive indlemmet, medens en Del af Jorderne vilde forblive hørende til Aalsø—Hoed Kommune, erklærede Ejeren overfor Nævnet, at han i saa Fald hellere ønskede ogsaa sine Jorder indlemmet. Det lykkedes saaledes, at faa en Overenskomst i Stand, hvorved hele Søndermølle-Kvarteret kunde indlemmes, idet Planen nu blev tiltraadt af Grundejere, som tilsammen ejede $^{3}/_{4}$ af Omraadets Areal.

I et afsluttende Møde $^{22}/_{11}$ 1940 imellem Nævnet, repræsenteret ved Formanden, Ekspeditionssekretær Pinholt, og Sekretær Edelsberg begge Indenrigsministeriet, og Repræsentanter for Randers Amtsraad, Grenaa Byraad, samt Gammelsogn og Aalsø—Hoed Sogneraad udtalte Borgmesteren, at det var Byraadsflertallets Opfattelse, at en Indlemmelse i og for sig ikke var unaturlig, maaske endda naturlig, men at Byraadsflertallet bestemt protesterede imod, at Indlemmelsen gennemførtes med saa kort Varsel og navnlig under de forhaandenværende, vanskelige Forhold. Man var nu i Krigens andet Aar, og Udsigterne

var ikke gode for mange af de Problemer, som en Indlemmelse vilde føre med sig. Ligeledes følte Byraadsflertallet sig meget brøstholdent over, at der adskillige Gange var foretaget Afstemninger i de Omraader, der ønskede Indlemmelse eller paatænktes indlemmet, hvorimod der aldrig havde været foretaget nogen Afstemning blandt Grenaa Bys Vælgere angaaende deres Ønsker i Sagen. For dem var det dog et i høj Grad betydeligt økonomisk Spørgsmaal.

Iøvrigt gælder, at de af Parterne tidligere fremsatte Standpunkter fra alle Parternes blev Side fastholdt.

Der blev herefter foretaget en *Opgørelse over de økonomiske Forhold* ved en Deling af Gammel Sogn. Den gav følgende Resultat:

	Folketallet 1938	Antal Skatteydere 1938/39	Anslaaede Indkomster 38/39		Skattepligtig Indkomst		Afgiftspl. Grundværdi 1938/39	Afgiftspligtig Ejendomskyldværdi
			ialt Kr.	pr. Indb Kr.	1938/39 ialt Kr.	pr. Indb. Kr.		
Hele Sognekommunen	2.167	925	1.432.000	661	1.064.000	491	1.320.000	621.000
Indlemmelses-Omraadet	1.780	717	1.207.681	678	919.563	517	583.100	437.000
Den tilbageværende Sognekommune	387	208	224.319	580	144.437	373	736.900	184.000

Nævnets Indstilling. »Herefter skønnede Nævnet, at den tilbageblivende Del af Sognekommunen vilde kunne bestaa som selvstændig Kommune. Det samme gjaldt den tilbageblivende Del af Aalsø—Hoed Kommune.

Nævnet konstaterede, at de i Landkommunalloven fastsatte formelle Betingelser for Indlemmelse af Bredstrup Bys Jorder i Gammelsogn var til Stede, idet Sogneraadet, et Flertal af Vælgerne og et Flertal af Grundejerne repræsenterende over Halvdelen af dettes Areal var stemt for Sagen.

Paa tilsvarende Maade stillede Forholdet sig for en Medindlemmelse af Søndermølle Omraadet«.[156a])

»Der var derfor inden for Indlemmelsesnævnet Enighed om, at de paagældende Omraaders Beliggenhed og hele Tilknytning til og Afhængighed af Købstaden i erhvervsmæssig og økonomisk Henseende gjorde en Indlemmelse naturlig og ønskelig. Omraadet Gl. Bredstrup er sammenbygget med Ny Bred-

strup, og en praktisk og holdbar Grænsedragning forudsætter efter Nævnets Skøn, at ogsaa dette Omraade indlemmes i sin Helhed.

Nævnet havde taget under Overvejelse, om Indlemmelsen burde udskydes nogle Aar, men under Hensyn til de Vanskeligheder, der maa befrygtes at være forbunden dermed, har man næret Betænkeligheder ved at stille Forslag derom.

Nævnets Flertal paa 5 Medlemmer indstillede derefter, at

Havnevejen. Parti fra det i 1941 indlemmede Distrikt.

begge de paagældende Omraader indlemmedes i Grenaa Købstadkommune fra 1. April 1941 at regne.

Et Mindretal paa 1 Medlem var enigt i, at en Indlemmelse i og for sig var ønskelig, men kunde paa Grund af de ekstraordinære Forhold med deraf følgende Vanskeligheder ved at overse de økonomiske Følger ikke stemme for, at en Indlemmelse gennemførtes for Tiden«.[156a])

Nævnets Indstilling afgaves 6. Decbr. 1940 og sanktioneredes af Indenrigsministeriet under $^{19}/_{2}$ 1941, hvorefter Sagen var afgjort.

Nogle Enkeltheder fra Indlemmelsen.

Af de i Indlemmelsesdokumentet fastsatte mangfoldige Betingelser skal nævnes et Par ganske enkelte. **For Bredstrup og Havnevejen gælder:**

§ 5. Der gives en Frist af 15 Aar med Gennemførelse af Købstadlovgivningens Byggeforskrifter med Hensyn til de paa de indlemmede Grunde værende Bygninger. Dette gælder dog ikke for Nybygninger eller Forandringer i allerede opførte Bygninger.

§ 8. Købstaden overtager fra Indlemmelsesdagen at regne *Undervisningspligten* overfor skolesøgende Børn i Indlemmelsesomraadet paa samme Vilkaar som de i Købstaden gældende Regler. De ved Havnevejens Skole tjenestegørende Lærerkræfter overgaar — saafremt de ønsker det — til tilsvarende Stillinger under Grenaa Kommunes købstadordnede Skolevæsen.

§ 9. Købstaden overtager fra Indlemmelsesdagen *Vedligeholdelse af de offentlige Veje* i det indlemmede Distrikt.

§ 10. Købstaden overtager 75 pCt. af Gammelsogns Kommunes *Kassebeholdning og Indtægtsrestancer* pr. 1/4 1941, ligeledes 75 pCt. af Gammelsogns Kommunes *midlertidige Gæld og Udgiftsrestancer.*

Den overtager endvidere de *Garantiforpligtelser* for Statsboligfondslaan m. m., der paahviler Sognekommunen for de Ejendomme, som ligger i det indlemmede Omraade.

Købstadkommunen giver iøvrigt Afkald paa enhver Andel i Sognekommunens Formue, men dennes øvrige Passiver og økonomiske Forpligtelser er til Gengæld Købstaden uvedkommende.

§ 12. Fra Indlemmelsesdagen at regne yder Grenaa Kommune Beboerne i de indlemmede Omraader *Vand, Gas og elektrisk Strøm* til samme Priser og paa samme Vilkaar som er fastsat for Købstadens øvrige Beboere.

§ 13. Kæmneren og Kontorassistenten i Gammelsogn overgaar — saafremt de ønsker det — til en passende, tilsvarende Stilling i Købstaden.

For Søndermølle Kvarteret gælder lignende Bestemmelser. Her er det Fuglsang Skole, som overgaar til Byen, og de skolepligtige Børn paa det paagældende Omraade, som overgaar til Byskolen.

Iøvrigt udgør Indlemmelsesbetingelsen en nøjagtig Afgørelse af Hundreder af Detailspørgsmaal, som ikke kan paaregne Interesse i en kortfattet Fremstilling, og som derfor ikke medtages her.

Indlemmelsens økonomiske Følger for Grenaa Kommune. For Grenaa Kommune betød Indlemmelse af de indlemmede Omraader, at Kommunen overtog *Aktiver,* som ialt beløb sig til 169.581 Kr. og

Passiver, som beløb sig til ca. 56.523 Kr.

Dertil kommer, at Grenaa i Løbet af 10 Aar skulde betale Aalsø—Hoed Kommune 15.000 Kr. i Afstaaelsessum.

Aktiver var følgende: Forskud paa Statsrefussion — 75 pCt. af Gl. Sogns Kommunes Kassebeh. og Indtægtsrestancer — Tilgodehavender hos Lodsejere — Ejendomme (Havnevejens Skole, Fuglsang Skole og Husvilde Barakker paa Niels Juelsvej) + et Refussionsbeløb paa 432 Kr.....	169.581 Kr.
Passiver: 75 pCt. af Gl. Sogns Kommunes midlertidige Gæld og Udgiftsrestancer — 75 pCt. af Restgælden af Laan — Laan vedr. Kloakering og Installation.....	56.523 Kr.
Formue...	113.058 Kr.

I Forbindelse med Formueopgørelsen maa det bemærkes, at Købstaden i Løbet af 10 Aar skal betale Aalsø—Hoed en Erstatning paa 15.000 Kr.

Den af Grenaa Kommune ved Indlemmelsen overtagne **Formue** 113.058 Kr. udgjorde pr. »indlemmet« Indbygger 57 Kr. Grenaa Kommunes Formue udgjorde samtidig 340 Kr. pr. Indbygger, medens den Aaret efter Indlemmelsen beløb sig til 270 Kr. pr. Indbygger.

I Indlemmelsesaaret fordelte de skattepligtige **Indkomster** sig saaledes:

	Ansat Indkomst	Indkomst efter Skalaberegning	Indkomst pr. Indbygger efter Skalaberegning
Oprindelige By.....	6.215.690 Kr.	4.993.425 Kr.	2.010 Kr.
Gammel Sogn Distriktet...	1.488.089 -	850.950 -	1.170 -
Aalsø—Hoed Distriktet....	243.842 -	140.175 -	1.150 -
Den samlede Kommune...	7.947.621 Kr.	5.984.550 Kr.	1.790 Kr.

Samtidig udgjorde **Ejendomsskyldværdi** m. m. af Ejendomme i Kommunen følgende Beløb:

	Ejendoms-skyldsværdi	Afgiftspligtig Ejendomsskyld	Afgiftspligtig Grundskyld
Oprindelige By.....	19.692.900 Kr.	9.982.400 Kr.	3.354.600 Kr.
Gammel Sogn Distriktet...	2.775.700 -	786.300 -	589.300 -
Aalsø—Hoed Distriktet....	681.800 -	335.800 -	90.000 -
Den samlede Kommune...	23.150.400 Kr.	11.104.500 Kr.	4.033.900 Kr.

Kommunevalget $^{11}/_{3}$ **1941.** Som Følge af Indlemmelsen blev det nødvendigt, at afholde Kommunevalg i Marts. De øvrige kommunale Valg i Landet var ellers paa Grund af Krigsforholdene udsat et Aar. Herfra var dog undtaget et Par Kommuner bl. a. Silkeborg, hvor der ogsaa skulde foregaa større Indlemmelser. Valget fandt Sted 11. Marts med følgende Udfald. (Af 3819 Vælgere stemte 3278, hvilket svarer til godt 87 pCt.).

	Gl. By + Sdr. Mølle	Gl. Sogns indlemmede Del	Ialt	Mandater
Socialdemokratiet	1.005	482	1.487	7
Venstre	1.095	254	1.349	7
Konservativt Folkeparti	248	17	265	1
Radikale (+ Havnen) ..	147	31	178	0
	2.495	784	3.279	15

Der var Listeforbund mellem Venstre, Konservative og Radikale. Af de 2 Mandater, med hvilke Byraadet var udvidet, fik Socialdemokratiet altsaa det ene, Venstre det andet. Det vil ses, at Socialdemokratiets Flertalsstilling skyldes det indlemmede Gl. Sogns Omraade.

I Grenaa By havde Partistillingen før Valget i 1941 været den, at af 2566 Vælgere havde 2215 stemt.

Socialdemokratiet	havde	1062	Stemmer	og	6	Mandater
Venstre	—	498	—	-	3	—
Konservative	—	441	—	-	3	—
Radikale (+ Havnen)	—	214	—	-	1	—
		2215	Stemmer	og	13	Mandater

I Gammel Sogn. I den tilbageværende Del af Gammelsogn blev Resultatet $^{11}/_{3}$ 1941 saaledes: (af 191 stemmeberettigede stemte 159):

Borgerlig Fællesliste	104	Stemmer	3	Mandater
Socialdemokratiet	55	—	2	—
	159	Stemmer	5	Mandater

I Gammelsogn havde Partistillingen før 1941 været den, at af 940 Vælgere havde 706 stemt:

Socialdemokratiet	havde	454 Stemmer	og 5 Mandater
Upolitisk Fællesliste	—	252 —	- 2 —
		706 Stemmer	og 7 Mandater

Det første Byraadsmøde. 27. Marts 1941 holdt det nye Byraad sit første, konstituerende Møde. Medlemstallet var som nævnt i Anledning af Indlemmelsen sat op fra 13 til 15. Deraf raadede »den borgerlige Gruppe« over de 8 Mandater, nemlig 7 valgt paa Venstres Liste og 1 Konservativ, Socialdemokratiet over 7 Mandater. I Forvejen havde den borgerlige Gruppe meddelt, at uagtet den som Flertal havde formel Ret til at besætte baade Posten som Borgmester og 1ste Viceformand, vilde den for at vise Forhandlingsvillighed, stemme for en Socialdemokrat til 1ste Viceformand. Til Borgmester genvalgtes Lærer Pallesen (V.) med 8 Stemmer. Til 1. Viceformand valgtes Forretningsbestyrer Børgesen (S.) uden Afstemning. Til 2. Viceformand Købmand Sandberg (K.) ligeledes uden Afstemning. Det var en Forudsætning, at hvis Borgmester Pallesen i Periodens Løb skulde træde ud af Raadet, skulde der være Borgmestervalg.

Borgmesteren holdt derefter en smuk Programtale, hvori han pointerede, at han havde en klar Forstaaelse af, at han var indvalgt i Raadet ikke for at varetage Parti- eller Særinteresser, men derimod for at *varetage Byens Interesser i deres Helhed.* Ud fra dette Synspunkt vilde Borgmesteren tilrettelægge sit Arbejde. Han udtalte endvidere:

De *økonomiske Problemer* vil komme til at spille en fremtrædende Rolle i de kommende Aar. Byraadet gør derfor klogt i allerede fra første Færd bag alle Dispositioner at skabe en forsvarlig og holdbar økonomisk Baggrund, saaledes at Skatteprocenten ikke udsættes »for Lud og koldt Vand«.

Med Hensyn til de *gamle, syge* og iøvrigt alle, hvis *økonomiske Velfærd* er afhængig af den offentlige Forvaltning, vil den hidtidige Praksis uden Tvivl blive fulgt, saaledes at Byraadets Afgørelser ogsaa fortsat vil ligge midt mellem Flothed og Karrighed.

Men det nye Byraads fornemste Opgave vil dog formentlig blive at *fuldbyrde Indlemmelsen i Praksis.* Rent administrativt vil dette være sket allerede d. 1. April. Paa de mange Omraader, hvor de indlemmede Distrikter staar tilbage for den gamle Købstad, vil Byraadets Bestræbelser gaa ud paa snarest muligt at

sidestille dem med den gamle By, saa at hele Bysamfundet kan komme til at føle sig *som en Enhed.*

Paa dette Grundlag bød Borgmesteren alle Medlemmerne saavel gamle som nyvalgte Velkommen med Ønsket om et gensidigt fordomsfrit og hensynsfuldt Samarbejde.

Byens Størrelse efter Indlemmelsen.

Ved Indlemmelsen blev Grenaa en By paa *ca. 7000 Indbyggere.*

Efter den sidste Folketælling før Indlemmelsen var der i Grenaa		4.869	Indbyggere
i Havnevejen og Ny Bredstrup	ca.	1.718	—
i Gl. Bredstrup	ca.	80	—
i Søndermøllekvarteret	ca.	258 (?)	—
altsaa ialt	ca.	6.925	Indbyggere

Samtidig blev Grenaa med Hensyn til *Jordtilliggende* en af Landets større Byer:

Grenaa Kommunes Areal var før 1918:		
Bygrundene	22,9 ha	
Markjorderne	483,1 -	
		506,0 ha
i 1920 indlemmedes fra Aalsø Kommune: Strandarealer og en Strimmel langs Aaen		37,0 -
i 1931 indlemmedes fra Gl. Sogn til Havneudvidelse		2,8 -
i 1935 indlemmedes af Aalsø Kommune: Hede-Plantager, Kannegaard, Havlund og Yde Poulsens Jord		600,8 -
i 1941 indlemmedes af Aalsø: Sdr. Møllekvarteret, Schmidts Jord og Rasmussens Jord		80,8 -
i 1941 indlemmedes af Bredstrup Bys Jorder		324,8 -
Grenaa Kommunes *Areal nu*		1552,2 ha

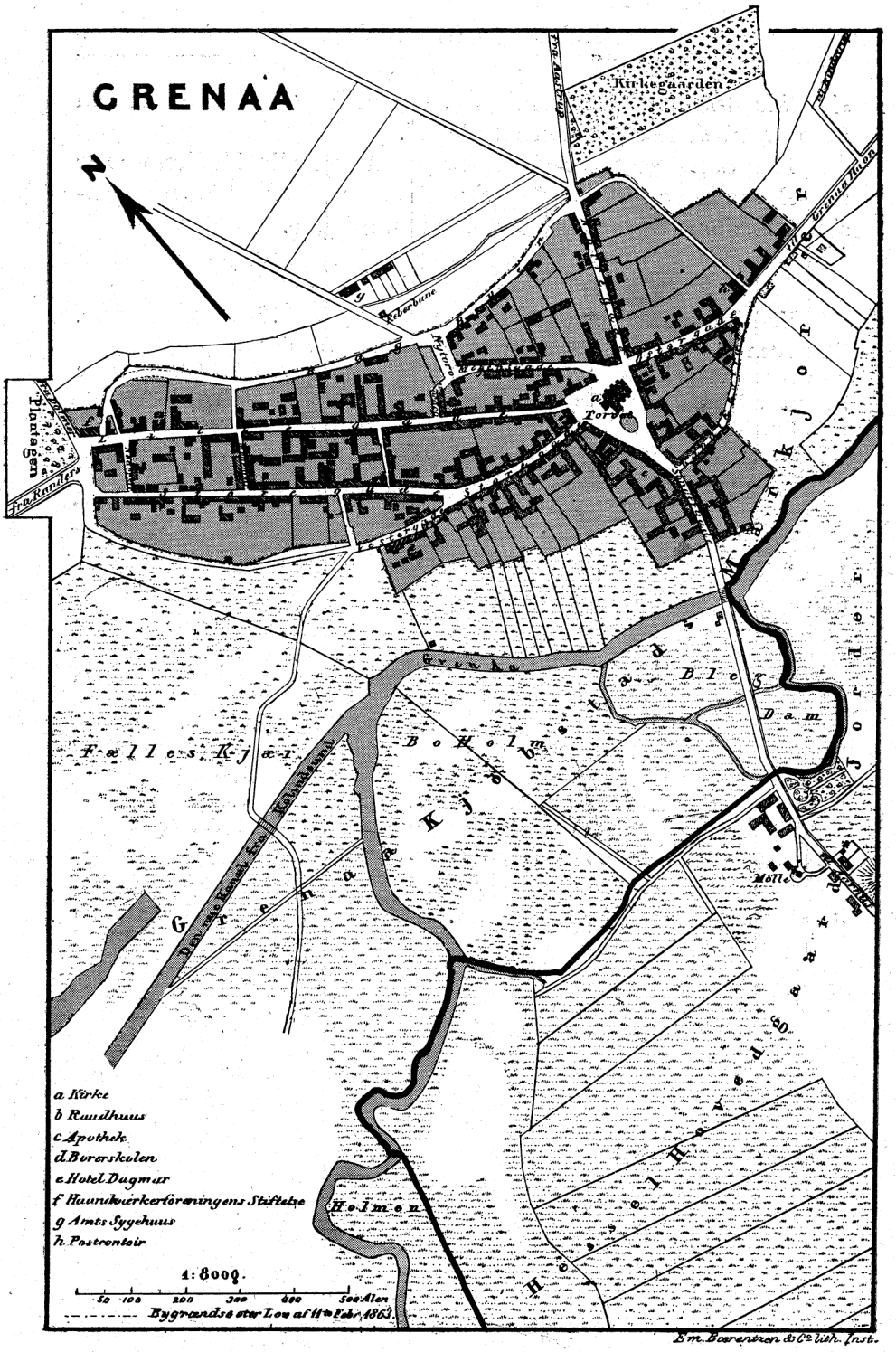

Kort over Grenaa By og dens Jorder efter Traps Danmark 2. Udg. 1875. — Den tykt optrukne sorte Streg langs Aaløbene i Kortets højre Side er Grænsen mellem Grenaas og Hessels Jorder. Den graa Strimmel helt til venstre ved Siden af »Den nye Kanal« er Resten af et gammelt Vandløb, som gennemskar Fælleskæret og kaldtes »Sandvadet« eller »Horsrenden«. — Gammel Aa er endnu ikke reguleret, og Banen er ikke anlagt.

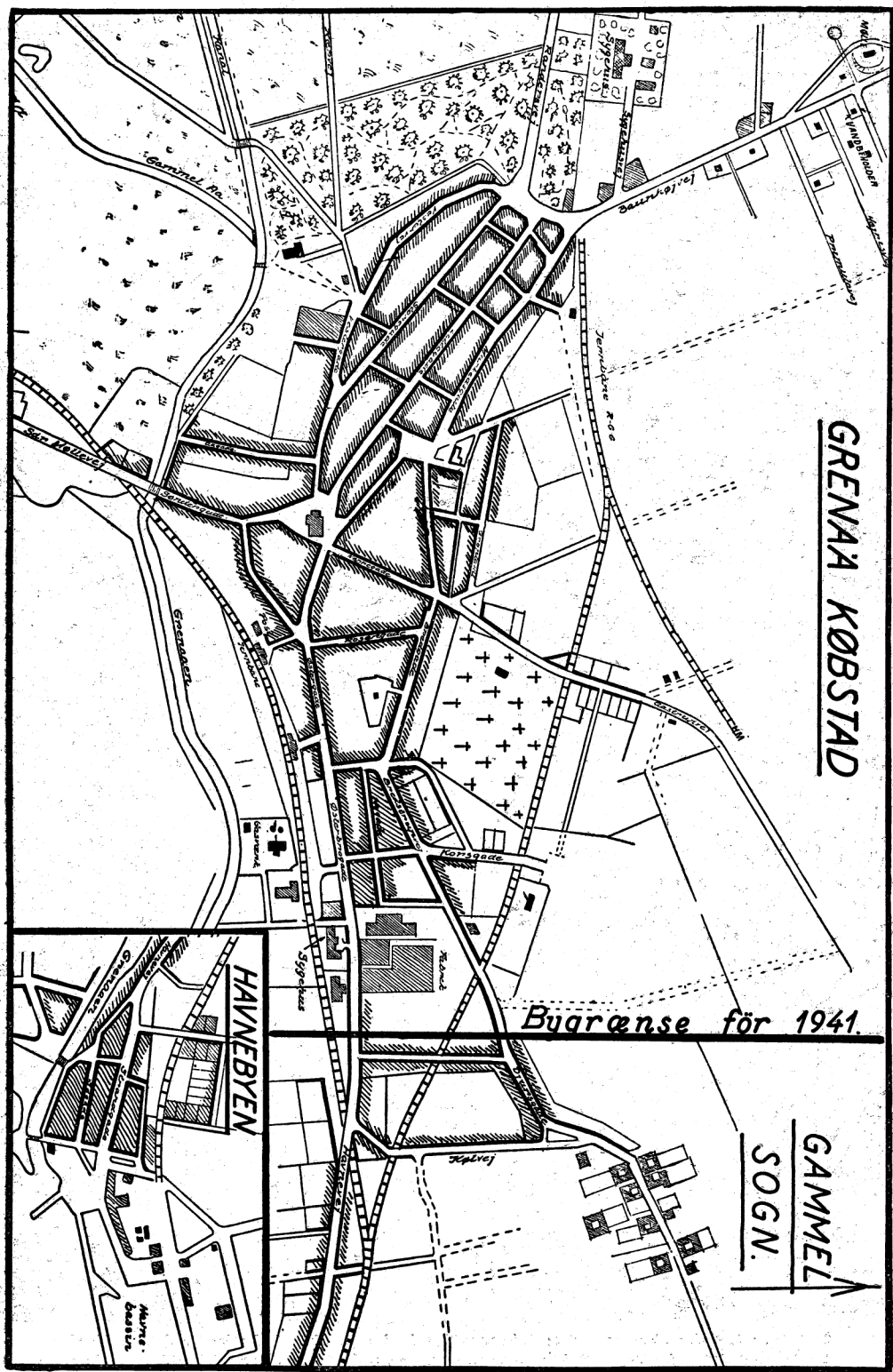

Kort over Grenaa 1942 med den gamle Bygrænse mod Gammelsogn paategnet.

Kort over Indlemmelsesomraadet: 1. Grenaa Bys Jorder før 1920. 2. De fra Bredstrup (Nord for Havnen) 1931 og fra Hessel 1935 indlemmede Arealer. 3. De fra Bredstrup, Schmidts Ejendom og Søndermølle Kvarteret i 1941 indlemmede Arealer. 4. Resten af Gammel Sogn (Aastrup, Robstrup Mark og Dolmer).

3. AFSNIT: ENKELTE PARTIER
AF BYENS HISTORIE

BYENS STYRELSE
FRA MIDDELALDEREN TIL VORE DAGE

Som allerede anført paa Side 70 var Forholdet i Middelalderen det, at Grenaa ligesom andre Købstæder styredes af een, i enkelte Tilfælde to Borgmestre i Forbindelse med 4 à 6 Raadmænd og sammen med den kongelige Byfoged.

Forordningen af $^{21}/_{1}$ 1682 ophæver Borgmester og Raad. I Aaret 1682 udkom en kgl. Forordning. Som Følge af denne ophævedes i en Række af Landets mindre Købstæder, bl. a. i Grenaa, Borgmester og Raadmænd. Byfogeden skulde herefter være Byens eneste Magistrat. Omkring ved 1760 blev det saaledes, at Byskriveren paa visse Omraader deltog sammen med Byfogeden i Overvejelser angaaende Bystyret. Men i en Del Forhold, navnlig hvor det drejede sig om Bestemmelser af større økonomisk Rækkevidde, sammenkaldtes dog en Borgerforsamling paa Raadhuset, hvortil alle »Borgere« havde Adgang. Meget ofte bruges Ordene: en »Forsamling af Byens bedste Borgere«, og hermed tænkes altid paa de mere velsituerede Folk.

»Eligerede Borgere« 1779—1838. Omkring 1770 blev det Skik, at der rundt i Byerne oprettedes en Institution, »De eligerede Borgere«, med hvilken Byfogeden delte sin Myndighed i visse kommunale Anliggender. Denne Institution opstod ikke som Følge af noget kgl. Rescript, men enten paa Foranledning af Stiftamtmanden eller ogsaa ligefrem ved en Henstilling fra Byfogeden, der ønskede at have nogen at raadspørge og dele Ansvaret med.[157])

I Grenaa oprettedes Institutionen $^{5}/_{1}$ 1779 paa det sædvanlige aarlige Møde, hvor Borgerskabet samledes med Byfogeden for at vælge Kæmner, Takserborgere, Tinghørere og Skatteindkrævere. Ved dette Møde valgte Borgerne efter Byfogedens Forslag 4 eligerede Mænd ud af deres egen Midte. De skulde

være Byfogedens Raadgivere, naar han ønskede at høre deres Mening og Raad. Valget var gældende paa Livstid. Der valgtes i første Omgang 2 Købmænd og 2 Haandværkere. Senere var der til Tider 3, ja, endogsaa 4 Købmænd og kun een eller slet ingen Haandværkere. I Midten af 1820erne indskrænkedes Antallet af eligerede Borgere til to.

Borgerrepræsentation fra $^{10}/_{7}$ 1838. Ved Købstadkommunalordningen af $^{24}/_{10}$ 1837 afløstes »de eligerede Borgere« af *Borgerrepræsentantskaber.* I disse indtraadte da automatisk de siddende »Eligere« og gik siden paa Omvalg sammen med de nyvalgte. Der var 6 Medlemmer og Perioden var 6-aarig, idet et Medlem var paa Valg hvert Nytaar. Princippet for denne nye Købstadordning var da dette, at Byfogeden sammen med — men ikke i Spidsen for — Borgerrepræsentanterne styrede Byens Sager. For at en gyldig Beslutning skulde komme i Stand, maatte begge disse Parter være enige. I modsat Fald tilfaldt Afgørelsen Formanden.[158])

Borgerrepræsentationen. Den første Gang, der holdtes Valg til denne var $^{10}/_{4}$ 1838. De to siddende eligerede Borgere var den Gang Købmændene Anders Schoubye og Johan Hansen, som sammen med Byfogeden, Justitsraad J. Aagaard, udgjorde Valgbestyrelsen. Til nye Medlemmer valgtes: Læge, cand. med. Frederik Hansen med 31 St., Snedker S. Schou med 34 St., Sadelmager P. A. Sørensen med 24 St. og Købmand O. B. Kruse med 23 St. Som man ser, var det en nogenlunde alsidig Repræsentation for Borgerskabet, hvortil den Gang kun regnedes Mænd, som sad i selvstændige Stillinger eller virkelig havde taget Borgerskab, men altsaa ikke Svende og Arbejdere. Valgene fandt altid Sted en af de første Dage i Januar Maaned, og der var eet Medlem paa Omvalg hvert Aar. De valgtes altid med smaa Stemmetal, som Regel mellem 10 og 25. Valgdeltagelsen var følgelig ikke overvældende. Borgerrepræsentationen valgte selv sin Formand. Den første var Læge Fr. Hansen, men da han ved Valget i 1841 gled ud, idet han kun fik 10 Stemmer og Købmand H. Hartvigsen fik 11, valgtes denne som hans Efterfølger i Formandsstillingen. Det varede kun eet Aar. Fra 1842—47 var Købmand Ove B. Kruse Formand. Han tilhørte en af Byens gamle ansete Skipper- og Købmandsslægter, Søn af Vicekonsul Amdi Kruse, og var selv Ejer af en gammel Købmandsgaard paa Lillegade, som nu er nedrevet (Nr. 30 a og b). Efterfølgeren, Købmand J. C. Emborg, der var Formand 1848—51,

var derimod en ny Mand i Byen. Han ejede og ombyggede den Gaard paa Søndergade, som nu tilhører Købmand Otto Secher, men døde i en ung Alder.

N. L. Kock. $^{3}/_{1}$ 1852 nyvalgtes som Medlem Købmand, senere Vicekonsul N. L. Kock. Af 75 stemmeberettigede var kun mødt 12. Kock fik alle 12 Stemmer. Han valgtes straks til Formand og blev stadig genvalgt som saadan, indtil Købstadkommunalloven af $^{26}/_{5}$ 1868 indførte *Byraad*, hvor Kongen udnævnte en Borgmester som Formand. I mindre Byer som Grenaa blev det altid Byfogeden. Konsul Kock var Medlem af Kommunalbestyrelsen i 24 Aar (1852—76), og fratraadte efter eget udtrykkeligt Ønske. Han var født i Aarhus, hvor Faderen var Købmand og Skipper. Her i Grenaa blev han først Kompagnon med en Købmand Lange, senere Eneejer af den store Købmandsforretning, som havde til Huse i nuværende »Aftenstjernen«. Han havde en god Forretning baade *en gros* og *en detail*, havde indrettet et stort Brændevinsbrænderi og drev betydelig Eksport til Norge. Kock var en særdeles velbegavet Mand med gode Kundskaber og med stor Arbejdsevne. Man kan uden Overdrivelse sige, at han var Borgerskabets Samlingsmærke i de 16 Aar, han sad som Borgerrepræsentantskabets Formand. Men Pengekrisen i 1857 berørte ham meget stærkt, saaledes at han i 1860erne maatte afvikle en Del af sine Foretagender og tilsidst helt bortforpagte sin Forretning.

Kommunalbestyrelsens Formand 1852—68 Vicekonsul N. L. Kock.

Af betydelige Mænd, som uden at have været Formænd har siddet i Borgerrepræsentationen i længere Tid og øvet en betydelig Gerning dér, kan nævnes Købmand J. A. Møller (1840—52), der ejede Købmandsgaarden paa Hjørnet af Torvet og Storegade (hvor nu Købmand Holch). Desuden 3 ansete Haandværksmestre: Skomagermester D. R. Osterman (1840—50 og 1855—61), Medstifter af Haandværkerforeningen i 1854 og dens første Formand. Kobbersmed J. C. Christensen (1848—60), som var Haandværkerforeningens næste Formand. Han var oprindelig en velstaaende Mester, men havde den Ulykke,

at hans Fag gled ud og erstattedes af fabriksmæssigt fremstillede Varer, hvorfor Christensens Forretning svandt ind, og han døde i yderste Fattigdom. Og endelig Sadelmager og Garvermester M. C. Henriksen (1850—56). Han havde en stor Forretning paa Lillegade, var tillige Vognmand med 12 Heste paa Stalden, Postkontrahent og havde Postkørselen til Aarhus. Han var Haandværkerforeningens tredje Formand og døde som saadan i

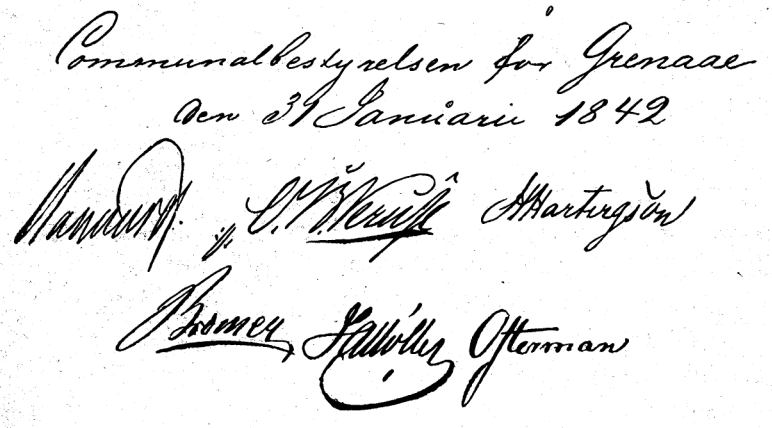

Communalbestyrelsens Underskrifter 31. Januar 1842. Aagaard, O. B. Kruse, H. Hartvigsen, Bræmer, J. A. Møller, Osterman.

1867. Foreningens Protokol fortæller, at han »ledsagedes til Graven med alle de Æresbevisninger, som Foreningen havde til sin Raadighed«.

Kommunalloven af $^{31}/_{3}$ 1860 forandrede Valgmaaden til Borgerrepræsentationen saaledes, at der fremtidig var Valg hvert 3dje Aar. Valget kom nu til at foregaa ved *Benyttelse af Stemmesedler.* Raadet sammensattes af to Halvdele, en større paa 4 Medlemmer, som valgtes af den almindelige Vælgerklasse, og en mindre paa 3 Medlemmer, som valgtes af de højstbeskattede, d. v. s. de Vælgere, som tilsammen havde svaret 2 Tredjedele af Kommunens Skatter i det forløbne Aar. Ved denne Lov var altsaa *den priviligerede Valgret indført i Bystyret,* saaledes som den i 1866 blev det til Landstinget. Funktionstiden blev stadig 6 Aar, men saaledes, at der kun var Valg hvert 3dje Aar, skiftevis af den »almindelige Vælgerklasse« og af de højestbeskattede Vælgere. Som Følge af denne Lov opløstes fra $^{1}/_{1}$ 1861 den siddende Kommunalbestyrelse og nye Valg til Borgerrepræsentationen foretoges 3. og 4. Januar 1861. Valgt

blev for den større Halvdels Vedkommende Malermester H. C. Wessing (med 35 St.), Vicekonsul N. L. Kock (32 St.), Forvalter H. Bruhn, Kalkværket (21 St.), og Farver J. F. Quist (20 St.). Den mindre Halvdel, som valgtes Dagen efter af de højstbeskattede, var Prokurator L. J. Lunøe (28 St.), Bagermester H. H. Hartmann (17 St.) og Manufakturhandler R. W. Starck (8 St.). Konsul Kock valgtes stadig til Formand. At det kunde komme til Kompetencestrid mellem Borgerrepræsentationens valgte Formand og Byfogeden ses af en lille Episode fra 1863. Konsul Kock havde paa Grundlovsdagen sendt en Mand op paa Raadhuset for at hejse Flaget. Grundlovsdagen var ikke den Gang en saa udpræget Flagningsdag som nu. Men Byfoged Nyeborg sendte en anden Mand op med Ordre til at stryge Flaget, og der udviklede sig i den Anledning en skarp Bladpolemik, oprindelig fremkaldt af en anonym Bladartikel, hvis Forfatter formentlig var Postmester Skjerbæk, som altid var parat til at sætte »Lus i Skindpelsen«.

Købstadkommunalloven af $^{26}/_{5}$ 1868 ændrede atter Købstædernes Styrelse. Navnet forandredes nu til *Byraad*. Af mere haandgribelig Betydning var, at Byraadet ikke længere selv valgte sin Formand, men at Kongen udpegede denne, som under Navn af *Borgmester* ledede Raadets Forhandlinger og i alle Maader overtog den Bestilling, som den valgte Formand tidligere havde haft. I alle mindre Byer *fik Byfogeden kongelig Udnævnelse som Borgmester* og var altsaa Byraadets fødte Formand. Det var en Udvikling, som stod i nøje Samklang med de politiske Forhold paa Rigsdagen i de tunge Mismodets Aar efter Nederlaget i 1864.

I 1876 udvidedes Byraadets *Medlemstal fra 7 til 9*. Dette Tal bibeholdtes ogsaa i 1909, da Forholdstalsvalgmetoden med Listevalg indførtes. Først i 1913 forhøjedes Tallet til 11, i 1921 til 13 og endelig i 1941 ved første Valg efter Indlemmelsen af Bredstrup og Søndermøllekvarteret til 15.

Perioden 1868 til 1909 er altsaa præget af, at Byraadet ikke selv valgte sin Formand, men at *Byfogeden*, der tillige var *Herredsfoged* og *Politimester*, var født Medlem af Raadet og dettes Formand og som saadan benævntes *Borgmester*. Denne Benævnelse, der havde været ude af Brug i alle Smaabyer siden Reduktionen i 1682, kom nu atter til Ære og Værdighed, ja endogsaa i saa høj Grad, at Titlen Borgmester

blev den almindelig brugte om denne Embedsmand, der i sin Person forenede 3—4 Stillinger.

Forandringen prægede ogsaa i ikke ringe Grad Raadets Virksomhed, der nu lededes fra et offentligt Kontor og med Herredsfuldmægtige som Stedfortrædere for Borgmesteren i Tilfælde af Sygdom eller anden Fraværelse. Det fik straks en overordentlig Betydning efter Nyeborgs Afrejse, idet hans Efterfølger, Christopher Krabbe, ikke alene var Medlem af Folketinget, men endog dettes Formand.

Hans Fuldmægtig, Chr. Siersted, fik derfor fast Konstitution til i Krabbes maanedlange Fraværelser at forestaa alle Embedets Grene. Det viste sig meget snart, at Siersted, trods sin Ungdom, var en udmærket Stedfortræder, der baade med Dygtighed og Smidighed bestred Embedet i hele Krabbes Tid i Grenaa. Han var meget populær i Byen og velset ved alle Lejligheder, hvor han gav Møde som konstitueret Borgmester. Da et Par fremtrædende Byraadsmedlemmer en Gang over for Krabbe gav Udtryk for deres Misfornøjelse og Beklagelse over, at man saa sjældent saa ham, svarede Krabbe kort og spydigt, at det glædede ham at erfare den Interesse, man havde for hans Person, men at han jo vidste, at han havde en Stedfortræder, som gjorde Fyldest i Embedet.

Krabbes Efterfølger, K. A. L. Brendstrup, gled uden Vanskelighed ind i Stillingen som Byraadets Formand og Leder. Derimod kan det ikke nægtes, at den paafølgende Borgmester C. E. Rothe havde adskillige Vanskeligheder i saa Henseende. Han var en typisk Embedsmand af den gamle Skole fra Enevældens Tid. Velmenende og retsindig, men komplet uden Forstaaelse af de folkelige Frihedskrav, som nu var rejst og paa Vej til at sejre. Som Følge deraf havde han, navnlig i sine første Borgmesteraar i Grenaa adskillige bitre Sammenstød i Byraadet ikke alene med de nyopdukkende socialdemokratiske Medlemmer, men ogsaa med Medlemmer af den mere konservative Fløj.

Valgene i Perioden 1868—1909 var indtil Aarhundredets Udgang præget af, at Byens Befolkning saa ubetinget sluttede sig til *Højres Standpunkter.* Ikke alene valgtes der kun konservative Mænd, men man fandt end ikke paa at opstille andre og skaffe dem Stemmer. Ved Valget i 1876, da der opstilledes *Venstrekandidater* i en Række Byer, skete intet saadan her.

»Grenaa Avis« skriver, at da der kun findes ganske enkelte Medlemmer af dette Parti her i Byen, er det forklarligt, at de

ikke opstiller nogen Liste. Rigsdagsvalgene fra den Periode viser med overbevisende Tydelighed, at det virkelig forholdt sig saaledes. Det var kun faa Stemmer, Bønløkke hentede i Grenaa By, ofte langt under en Snes.

Socialdemokratiet. Den første Gang, Socialdemokratiet mødte med Kandidat til Byraadet, var i 1894, da Købmand Jens

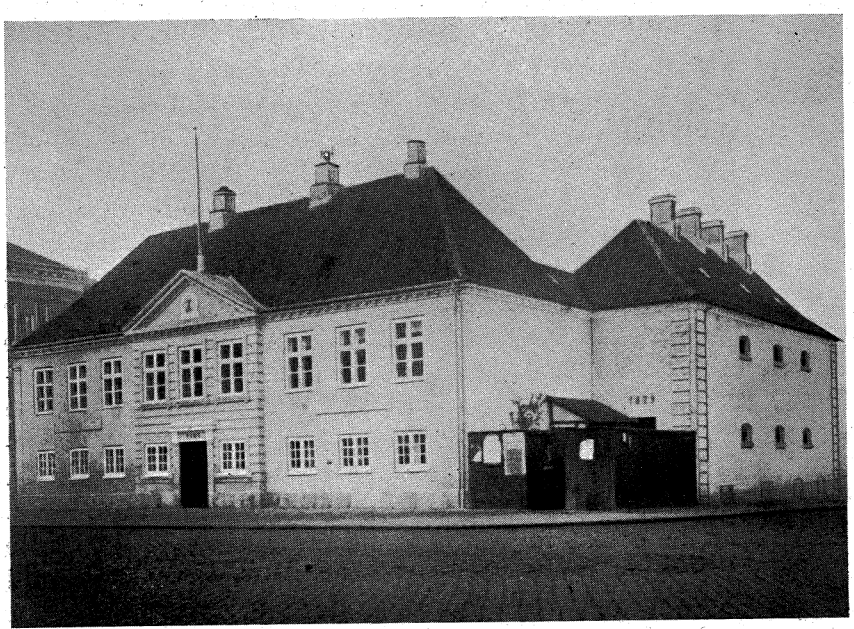

Det gamle Raadhus paa Torvet, opført 1805. (Foto 1920).

Jensen opstilledes, men kun fik 25 Stemmer, d. v. s. halvt saa mange som A. Bilde, der fik 50 og var den sidst valgte.

Ved Suppleringsvalget 29. April 1896 i Anledning af Slagtermester Kroghs Fratræden opnaaede Købmand Jensen 111 af 247 afgivne Stemmer. Og endelig valgtes Jensen ved Suppleringsvalget 10. Jan. 1899 efter Redaktør Færchs Afgang med 105 af 211 gyldige Stemmer.

Ved dette Valg fik *Socialdemokratiet* altsaa for første Gang en Mand valgt ind i Byraadet. Det var et underlig Skæbnens Spil, at det netop skulde være som Afløser af Højrebladets Redaktør. Imidlertid kan det ikke skjules, at det var Købmand Jensens Person og ikke hans politiske Stilling, som gav ham Valg denne Gang.

Det næste ordinære Valg $^{2}/_{1}$ 1900 bragte adskillige Overraskelser. »*Grenaa Arbejderparti*« opstillede en Liste, som kun indeholdt

een Socialdemokrat, Købmand Jens Jensen, som var Nr. 1. De øvrige Pladser var besat med følgende: Kantor F. Petersen, Urmager C. Vester, Malermester Jens Udsen og Avlsbruger Pallesen. Det var alle Mænd, som kaldte sig frisindede og delvis sluttede sig til Venstre. Som Følge af denne Liste opstilledes der fra borgerlig Side 2 forskellige Lister. De indeholdt begge Kantor Petersens Navn, men den ene havde ham som Nr. 1, den anden som Nr. 5. Ved Valget valgtes 1) Kantor F. Petersen (324 St.), 2) Skomagermester Carl v. Seelen (213 St.), 3) Skomagermester V. Svenstrup (211 St.), 4) Kulhandler Karl Petersen (206 St.) og 5) Avlsbruger P. Mikkelsen (203 St.). Derefter havde Købmand Jensen 196 St., Avlsbruger Pallesen 97 St., Avlsbruger Vester 85 St., Typograf Blomberg 64 St., Fabrikant Bilde 49 St. og Malermester Udsen 40 St.

»Grenaa Folketidende« havde før Valget ironiseret over, at »de to Førere, Bogtrykker Holm og Journalist Blomberg, ikke var optaget paa Arbejderpartiets Liste«. Partiets Mening var jo klart nok den: for enhver Pris at sikre Jens Jensens Valg. Derfor var Blomberg, der var en Torn i Øjet paa det konservative Borgerskab, ikke medtaget, men kun pæne Venstremænd. Alligevel blev Købmand Jensen altsaa ikke valgt, medens Kantor Fr. Petersen, som var paa alle tre Lister, kom ind som en flot Nr. 1.

Ved næste ordinære Valg af den almindelige Vælgerklasse $^{16}/_{2}$ 1906 prægedes Valgstemningen i aldeles overvejende Grad af Spørgsmaalet om *den kommunale Mellem- og Realskole.* Ikke at der var virkelig Uenighed om, hvorvidt den skulde indføres, men faktisk kun om Maaden, det skulde ske paa. Socialdemokratiet holdt paa, at man uden videre skulde bygge en ny Skole og saa give den private Realskoles Ejer en mindre Erstatning for det Tab, han vilde lide ved at man saboterede hans Skole. Andre fandt, at det var et almindeligt Billighedshensyn, at Byen afkøbte Skolebestyreren Skole og Materiel, saaledes at han kunde komme nogenlunde skadesløs derfra — alt i Betragtning af den Nytte, som Skolen faktisk i Tidens Løb havde ydet Byen, og at han havde købt Skolen ret dyrt.

Valgets Resultat blev følgende: Sadelmager C. Petersen (467 St.), Købmand J. Jensen (456 St.), Avlsbruger P. Pedersen, Damgaard (450 St.), Kantor F. Petersen (268 St.), Væver Jens P. Andersen (257 St.). Af de valgte var foruden Købmand J. Jensen tillige Væver J. P. Andersen Medlemmer af Socialdemokratiet. Valget viste som Helhed en tydelig Forskydning til Venstre. Selv de to Kandidater, som ikke tilhørte Partiet, nemlig Sadel-

mager C. Petersen, der var Haandværkerforeningens Formand, og Kantor Petersen stod i mange Spørgsmaal paa Linie med Venstre.

Ved næste Valg ($^{12}/_{3}$ 1909) var Forholdstalsvalgmaaden med Listevalg gennemført og en ny Periode dermed indledet.

Lidt Personalhistorie fra Perioden 1868—1909. Her skal saa gives en kort Karakteristik af nogle af de Mænd, som paa *afgørende* Maade eller i en *særlig lang Række Aar* prægede Forhandlingerne og Arbejdet i Byraadet i den 40-aarige Periode, som forløb, fra Kommunalloven af 1868 gjorde det forbi med folkevalgte Byraadsformænd og indtil Loven af $^{20}/_{4}$ 1908 indførte Forholdstalsvalgmaaden. Naar jeg ikke gør Perioden 50-aarig og sætter Grænsen ved Aar 1919, da Loven om folkevalgte Borgmestre traadte i Kraft, er det af let forstaaelige Aarsager. Jeg vilde derved komme saa tæt op mod Nutiden, at det vilde være fuldkommen nødvendigt ogsaa at omtale nulevende Personer, hvad selvsagt ikke er paa sin Plads i et Skrift som dette.

Prokurator L. J. Lunøe (Medlem af Kommunalbestyrelsen 1861—72). Han kom oprindelig til Grenaa som By- og Herredsfuldmægtig, men fik i 1857 Bestalling som Prokurator. Lunøe var Medstifter af »Sparekassen«, Byens første og i lang Tid eneste Pengeinstitut og blev Bogholder for samme. Han forblev i denne Stilling, indtil han i 1883 forlod Byen og flyttede til København.

Kancelliraad Th. E. Lütken (1876—90). Exam. jur. og Godsforvalter for Mejlgaard og Katholm. Han ejede Gaarden Sølyst i Voldby Sogn, men flyttede i 1868 til Grenaa. Samme Aar var han Medstifter og senere et af de mest aktive Bestyrelsesmedlemmer i Grenaa Landboforening, hvor han i en lang Række Aar var Kasserer, og hvis Æresmedlem han blev ved Foreningens 25 Aars Jubilæum. Lütken var meget virksom for Banesagens Gennemførelse og udnævntes ved Banens Aabning i 1876 til Kancelliraad. Han var en Mand, som ikke holdt lange Taler, men som med faa Ord forstod at træffe Sagens Kærne og faa det frem, som det kom an paa. Ligesom Lunøe en fremragende praktisk Mand med juridisk og financiel Begavelse og en af Byraadets mest indflydelsesrige Medlemmer.

Skrædermester A. J. Lyngbye (1864—90). Deltog med Udmærkelse i 3 Aars Krigen og var alle sine Dage levende optaget af Minderne derfra. Han var en af de virksomste for

Oprettelse af Selskabet »De danske Vaabenbrødre« og indtil sin Død Formand for Grenaa-Afdelingen. Fast Komitémedlem og fremtrædende Taler ved alle nationale Festligheder. I Byraadet var Lyngbye i sin 26-aarige Periode et særdeles flittigt og afholdt Medlem, hvis særlige Interesse var Fattigudvalget.

Skomagermester Carl F. Ostermann (1870—82†). Haandværkerforeningens Formand og en af Haandværkets mest betydelige Talsmænd i den Periode. Ligesom Forgængeren, Sadelmager Henrichsen, sad Ostermann saavel i Haandværkerforeningens Bestyrelse som i Byraadet til sin Død og begravedes »med fuld Honnør«, som skrevet staar i Foreningens Protokol.

Apoteker F. Hoffmeyer (1873—95, dog med Undtagelse af Perioden 1885—90, da han efter eget udtrykkeligt Ønske var fratraadt). Apotekeren var uden al Tvivl i 70erne og 80erne Byens mest initiativrige Mand. Det var en Periode, hvor der grundlagdes en Mængde Foretagender af stor Betydning for Byen, og i dem alle var Hoffmeyer med og en af Forgrundsfigurerne: Banen, Havneanlægget, Asylet, Teknisk Skole, Realskolen, Handelsforeningen, Telefonselskabet, Handels- og Kontoristforeningen m. m. I Byraadet var Hoffmeyer bl. a. Medlem af Havneudvalget og Kasse- og Regnskabsudvalget.

Skoleinspektør H. Reventlow (1873—93). Hans Virke i Skolevæsenets Tjeneste vil blive omtalt under Skolens Historie. Reventlow var i Raadet en Mand, som tit og gerne sagde sin Mening, altid uden Omsvøb og lige ud af Hjertet. Hans særlige Omraade var Plantnings- og Markudvalget. Baade i og uden for Raadet var Reventlow aldrig den, der skaanede sig selv, naar det angik Hjælp til fattige og nødlidende. I en lang Aarrække var han Sygekassens Formand. Forgrundsfigur ved alle konservative og nationale Møder, og altid parat til at bryde en Lanse for sine Meninger.

Prokurator G. Neess (1885—1900†). Som tidligere Premierløjtnant var Neess straks interesseret i Skyttesagen og Skytteforeningens Leder i en lang Række Aar. Som Sagfører var han af en mere smart og moderne Type end de gamle Prokuratorer. Han havde nye og tit gode Planer til en Del praktiske Foretagender. Ikke mindst skyldes det ham, *at Gasværket blev bygget.* I flere Aar var han en utrættelig Forkæmper for Sagen og var selvskrevet Medlem af Gasværksudvalget, da det omsider blev nedsat. Neess var et vittigt Hoved, kunde være skarp og spydig, men ved Siden deraf af et vindende Væsen. Han havde sine egne Meninger og var ikke bange for at gaa

imod sine Partifæller i Raadet, naar der efter hans Mening var Grund til det. Han døde efter faa Dages Sygdom midt i sin Funktionstid.

Hotelejer C. Knudsen (1891—1903†). Havde begyndt sin Bane som Hotelkarl i Hotel Skandinavien i Aarhus og havde ved Flid og Sparsommelighed arbejdet sig frem. Han var kommet til Grenaa som Ejer af Hotel Dagmar, da Winding maatte give op. Knudsen var en grundsolid, flittig og punktlig Mand, der passede sin Forretning godt og drev Hotellet op til en solid og anset Stilling. Hotelgæsterne yndede at kalde ham »Senatoren«, et Tilnavn, som selvfølgelig ikke er faldet ham ukært. Knudsens særlige Interesse i Byraadet var *Plantningssagen*, i hvilken Henseende han var Reventlows Arvtager. Knudsen døde pludselig — ligesom Neess midt i en Byraadsperiode.

Kordegn og Kantor Fr. Petersen (1894—1909). Hans Lærergerning vil blive omtalt under Skolevæsenet. I politisk Henseende var Kantor Petersen ikke Medlem af noget bestemt Parti, men var i sin første Grenaatid mest præget af stærk national Interesse og sluttede sig som Følge deraf til den konservative Politik. Han var konservativ Folketingskandidat i 1887, men formaaede selvfølgelig intet mod Bønløkke. Kantor Petersens Udvikling gik senere i mere liberal Retning, og hans Byraadstid var præget af et vist frisindet Syn paa adskillige Forhold. Som Formand for *Gade- og Brolægningsudvalget* var han med til at præge Byens Udseende netop i Perioden omkring Aar 1900, da Byen var ved at skifte Ham. At Kantor ved det berømte Byraadsvalg $^{2}/_{11}$ 1900 var paa alle 3 Lister og valgtes med største Stemmetal viser, at han var særdeles godt anskrevet i alle Kredse og den Gang stod paa sin Popularitets Højdepunkt.

Købmand Edv. Hansen (1896—1909). Han var Apoteker Hoffmeyers Afløser som Byraadsmedlem, ligesom han blev det i Handelsforeningens Bestyrelse. Som Købmand var Edv. Hansen »en Mand af den gamle Skole, flittig og paapasselig, strengt redelig i al sin Færd, stejl, noget af en Buldrebasse, men nydende en Anseelse i Byen og Oplandet, som var ret enestaaende.[158]) I politisk Henseende stod han paa Højres yderste Fløj. Han var fuldstændig uforstaaende over for ethvert Krompromis med mere liberale Anskuelser. Som Byraadsmedlem var Edv. Hansen Handelsstandens selvskrevne Repræsensentant og Formand for Havne- og Gasværksudvalget.

Redaktør C. V. Færch (1891—$^{10}/_{1}$ 99). Færch var kommet til Grenaa i Begyndelsen af 60erne som Typograf hos Bog-

trykker og Avisudgiver Lemmich, der en lang Tid ejede og udgav »Grenaa Avis«. Redaktørvirksomhed var den Gang et meget ringe Levebrød. Men efter at Færch var blevet Medudgiver og senere Eneejer gik det fremad. Grenaa Avis var Borgerskabets Avis og stod altid paa ministeriel Side i de politiske Stridigheder, som optog sidste Tredjedel af forrige Aarhundrede. Færchs Politik faldt sammen med Byens. Indtil ca. 1890 var der næsten ikke andre *Venstremænd* i Grenaa end Folketidendes Redaktør. *Socialdemokratiet* spillede heller ikke nogen Rolle, hverken i Tal eller Indflydelse. I en lille halv Snes Aar var Færch Haandværkerforeningens Formand, og det var nærmest som Haandværkets Talsmand, at han valgtes ind i Byraadet.

Tømrermester A. Bilde (1894—1900 derefter 1909—13). Ved sidstnævnte Valg faldt Bilde med een eneste Stemmes Mindretal. Bilde var født i Karlby og var sidst i 80erne kommet til Grenaa, hvor han sammen med Broderen S. Bilde grundlagde Firmaet »Brødrene Bilde«. A. Bilde stod for Tømrervirksomheden og S. Bilde for Snedkeriet. De ophævede senere Kompagniskabet og fik hver sin Forretning og Ejendom. Bilde var en særdeles smart Forretningsmand og havde, navnlig hvor det angik hans specielle Fag, en meget fin Næse. Han stod i Spidsen for mange Byggeforetagender og overtog efter Savskæreriets Brand Lorentsens Virksomhed, som han fik sat i en helt anden Skik og omdannet til Aktieselskab. Sammen med Broderen skabte han *Aagade* og Kvarteret deromkring. I Gasværkssagen, Banesagen, Hundestedsruten o. m. a. Sager med praktiske Formaal var Bilde et særdeles aktivt Medlem af Byraadet.

Købmand Jens Jensen ($^{10}/_{1}$ 1899—$^{2}/_{1}$ 1900 derefter 1906—17). Jensen var født i Grenaa og var udlært som Bomuldsvæver hos Farver Quist, hos hvem han derefter arbejdede nogle Aar. I 1886 begyndte han en lille Detailhandel, som senere udvidedes stærkt, efter at han i 1897 havde købt og opbygget Ejendommen paa Hjørnet af Østergade og Kannikegade. Jens Jensen havde fra sin Ungdom sluttet sig til Socialdemokratiet og var i 90erne og langt ind i det næste Aarhundrede omtrent den eneste uden for Arbejdernes egen Kreds, som sluttede sig til Partiet. I en lille Periode var han »Demokratens« Lokalredaktør, men maatte af Mangel paa Tid frasige sig Posten. Ved Folketingsvalget $^{25}/_{5}$ 1909 opstilledes han som Socialdemokratiets Kandidat mod Pedersen-Nyskov, men selvfølgelig uden

Haab om at sejre. Jensen var den første socialdemokratiske Kanditat i Grenaakredsen. Som fortalt paa Side 299 var han ved et Par Suppleringsvalg til Byraadet i 1894 og 1896 opstillet uden at opnaa Valg, men kom endelig ind ved det tredje Suppleringsvalg i 1899. Det varede dog kun et Aar, idet han med ganske faa Stemmers Minoritet faldt ved det næste ordinære Valg.

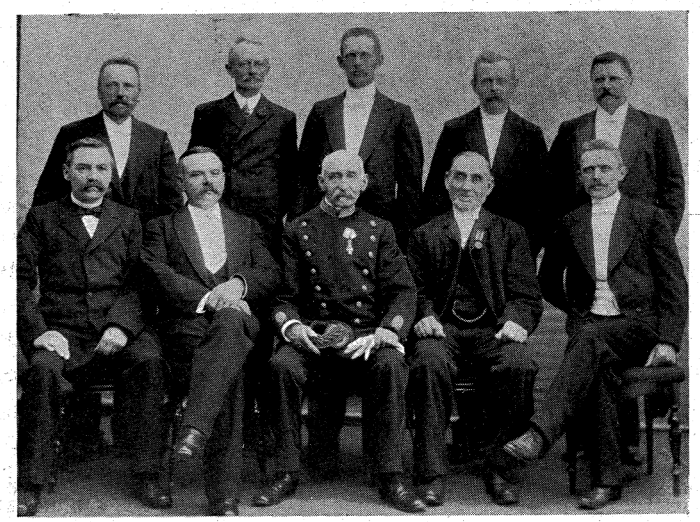

Grenaa Byraad fotograferet i 1905 i Anledning af 100 Aaret for Raadhusets Opførelse. Personerne i bagerste Række er fra venstre: Kulhandler Petersen, Bankdirektør Bonke, Dyrlæge Dyekjær, Apoteker Thomsen og Købmand Edv. Hansen. Nederste Række fra venstre: Skomagermester V. Svenstrup, Skomagermester Carl Seelen, Borgmester Rothe, Avlsbruger Peder Mikkelsen og Kantor Petersen.

Fra 1906—1917 var han atter Medlem af Byraadet og bl. a. Formand for Gasværksudvalget. Uagtet han i adskillige Aar sad som eneste eller selvanden Socialdemokrat, var han paa Grund af sin retliniede og loyale Optræden særdeles vel anskrevet og højt respekteret af sine »borgerlige« Byraadskolleger.

Gaardejer P. Pedersen-Damgaard (1906—21). Han var født paa Damgaard i Aalsrode Sogn, hvor Forældrene, der var indvandret fra Fyn, havde en Gaard. Den var købt som Hedejord, men ved stor Flid og Dygtighed dyrket op til udmærket Agerjord, saa den blev en god og indbringende Ejendom. Pedersen-Damgaard var Broder til Folketingsmand Pedersen-Nyskov og ligesom denne fra sin Ungdom stærkt politisk interesseret for Venstres Sag. Han var Bønløkkes nære Ven og Stiller for ham. I mange Aar var Pedersen-Damgaard Formand og ledende Kraft inden for Venstre her paa Egnen. Han

var Medstifter af Grenaa Folketidende. Det var ganske naturligt, at Partiet, da han havde overdraget sin Gaard til sin Søn og flyttede her til Grenaa, hvor han ejede en lille Gaard paa Nørregade, indvalgte ham i Byraadet. Hans naturlige Felt blev Markudvalget, Plantningsudvalget og Gade- og Vejudvalget. Af de mange Foretagender, som Pedersen-Damgaard var i Bestyrelsen for, kan nævnes Grenaa Andels-Svineslagteri, hvis Formand han var i en lang Aarrække.

Kulhandler Karl Petersen (1900—06. Derefter 1909—$^{15}/_{10}$ 1918, da han udtraadte p. G. af Sygdom). Petersen var født i Sdr. Homaa, lærte Handelen i Grenaa og etablerede sig som Kolonialhandler her i 1879. Efter at Kulhandler Bach i 1888 var rejst fra Grenaa overtog han dennes Forretning, som han drev med Dygtighed og Energi i en lang Aarrække. Kulhandleren var interesseret i mange kommunale Anliggender og spillede en betydelig Rolle i Byens offentlige Liv. Sammen med Redaktør Skjødsholm var han virksom for Andelssvineslagteriets Oprettelse og for Banesagen og deltog med Iver i Bestræbelserne for en Hundestedsrute. Karl Petersen var udpræget konservativ af Politik, men med uhildet Syn paa mange Forhold. Han stak aldrig sin Mening under Stolen, men snakkede lige ud i alle Forhold. Han var altid rede til at gøre et Arbejde i Byens Interesse, uanset om det bragte ham selv Fortjeneste eller ej. I Byraadet var hans særlige Udvalg Havneudvalget og Kasse- og Regnskabsudvalget.

Fra Forholdstalsvalgmaadens Indførelse i 1909 indtil Loven om folkev. Borgmestre 1919

Ved Lov af $^{20}/_{4}$ 1908 bestemtes, at de kommunale Valg fremtidig skulde foregaa som Forholdstalsvalg med deraf nødvendigt følgende Listeopstilling. Tillige indeholdt Loven den vigtige Bestemmelse om *Kvindernes fremtidige Valgret og Valgbarhed.* Den tidligere 6-aarige Periode med Valg hvert tredje Aar, skiftevis af Raadets mindre og større Halvdel og med privilegeret Valgret, forandredes. I Stedet for blev Perioden fireaarig, og alle Medlemmer kom paa Valg samtidig. Den privilegerede Valgret, som var knyttet til Indtægt og Formue, bortfaldt. Det blev nu *Listevalgenes Tid.* Opstillingen af disse Lister blev i den kommende Tid af afgørende Betydning, idet kun Personer, der fandtes paa dem, kunde vælges. Valgene kom nu til at gælde for Finansaaret og ikke som før Kalenderaaret.

Der var ved

Valget $^{12}/_{3}$ **1909** opstillet 5 Lister: *A. Den borgerlige Fællesliste* (»Antisocialisterne«) var opstillet af den nystiftede »*Kommunale Vælgerforening*« i Forbindelse med Grundejerforeningen og Handelsforeningen. Haandværkerforeningens tidligere Privilegium paa at opstille Byraadslisten var dermed forbi. Listen fik ved Valget 370 Stemmer og 4 Kandidater valgt: 1) Kulhandler Karl Petersen, 2) Skomagermester V. Svenstrup, 3) Købmand G. Reventlow, 4) Tømrermester A. Bilde.

B. Fiskernes Fællesliste fik 81 St. og ingen valgt. Kutterfører Jensen var oprindelig opstillet som Nr. 5 paa Liste A, men fjernedes, da Fiskerne fastholdt selv at ville opstille Liste. Havde Fiskerne taget imod Pladsen, var Jensen blevet valgt i Stedet for Socialdemokratiets Kandidat Nr. 4.

C. Venstres Liste fik 90 St. og lige netop valgt en Kandidat: Gaardejer P. Pedersen-Damgaard.

D. Kvindelisten fik 42 St. og ingen valgt. Øverst paa Listen stod Fru Dyekjær, som Nr. 2 Bankdirektør Buhl.

E. Socialdemokratiets Liste fik 336 St. og 4 Kandidater valgt: 1) Købmand Jens Jensen, 2) Journalist Josiassen, 3) Snedkersvend Søren Madsen, 4) Malermester Jens Udsen. Sidstnævnte var tillige opstillet som Nr. 3 paa Venstres Liste, men havde altsaa fundet Pladsen paa Liste E mere sikker.

Valget 13. Marts 1913. Kvinderne havde denne Gang i rette Tid henvendt sig til Partierne med Anmodning om Optagelse af Kvinder paa Listerne. De havde faaet Afslag. Kun havde Socialdemokraterne erklæret sig villige til at opstille en Kvinde, men ingen af deres Kvinder vilde tage mod Pladsen. Kvinderne opstillede da atter selv en Liste.

Socialdemokratiet havde denne Gang stillet Malermester Udsen som Nr. 5 paa Listen. Da hans Vælgere ikke fandt denne Plads tilstrækkelig sikker, opstilledes en speciel Afholdsliste med Udsen som Nr. 1 og Kirkebetjent Sørensen som Nr. 2. Udsen udgik derefter af Socialdemokraternes Liste. Valget fik følgende Udfald:

A. Afholdslisten fik 172 St. og 2 Kandidater valgt: 1) Malermester J. Udsen, 2) Kirkebetjent M. Sørensen.

B. Højre + Venstre (»Antisocialisterne«) fik 416 St. og 4 Kandidater valgt: 1) Kulhandler Karl Petersen, 2) Avlsbruger P. Pedersen-Damgaard, 3) Urmager P. Sørensen, 4) Købmand N. Meldgaard Nielsen.

C. Havnelisten fik 90 St. og 1 Kandidat valgt: 1) Brugsforeningsuddeler A. P. Kirk.

D. Socialdemokratiet fik 332 St. og 3 Kandidater valgt: 1) Købmand J. Jensen, 2) Journalist N. P. Josiassen, 3) Former H. Rasmussen.

E. Kvindelisten fik 84 St. og 1 Kandidat valgt: Fru Eline Hansen. Fru Toldforvalter Hansen var den, som valgtes med mindst Kvotient af hele det nye Byraad. Næst efter hende havde Liste B's 5te Mand, Tømrermester A. Bilde, Kvotient $83^1/_5$. Da notorisk flere Mænd, som Protest over for Foreningernes kategoriske Afvisning af Kvindernes Krav om Optagelse paa Listerne, havde stemt paa Liste E, er det fastslaaet, at den første Kvinde i Grenaa Byraad kom ind ved Hjælp af Mænds Stemmer.

Den socialdemokratiske Listes Tilbagegang skyldes ganske simpelt, at det denne Gang var en ren Partiliste, efter at Udsen var gaaet ud og derved havde taget en hel Del ikke-socialdemokratiske Stemmer med sig.

Valget 19. Marts 1917 var præget af, at Foreningerne endelig havde accepteret Kvindernes berettigede Krav om at blive opstillet paa Listerne. Desuden ved, at Venstre og Konservative denne Gang opstillede hver for sig. Udfaldet blev: *A. Venstre og Afholdsliste* fik 242 St. og 2 Kandidater valgt: 1) Avlsbruger P. Pedersen-Damgaard, 2) Malermester Jens Udsen.

B. Havnelisten fik 115 St. og valgt Uddeler A. P. Kirk.

C. Socialdemokratiet fik 426 St. og 4 Kandidater valgt: 1) Journalist N. P. Josiassen, 2) Husmoder Fru Karoline Thomsen, 3) Former H. Rasmussen, 4) Maskinsnedker M. Jensen.

D. »Den borgerlige Fællesliste« (udelukkende med konservative Kandidater) fik 354 St. og 4 Kandidater valgt: 1) Sagfører Fr. Viale, 2) Urmager P. Sørensen, 3) Købmand Karl Petersen, 4) Fru Thyra Dyekjær.

Man var nu paa tredje Aar af 1ste Verdenskrig. Der var store Vanskeligheder baade økonomiske og navnlig rationsmæssige, saa der var nok at gøre for Byraadet. Denne Periodes mest fremtrædende Medlem var den nyvalgte Sagfører Viale, som udførte et Kæmpearbejde. I Byraadets indre Arbejde fik han indført en skarpere Deling efter Partier, saaledes at de forskellige Grupper paa Forhaand tog Stilling til Sagerne efter foregaaende Gruppemøder. Han var den selvfølgelige Formand i den konservative Gruppe. Men allerede efter et Aars Forløb maatte Viale paa Grund af Optagethed af privat Arbejde søge Raadets Tilladelse til at udtræde.

Paa Grund af Listevalgene var det nu ikke nødvendigt at

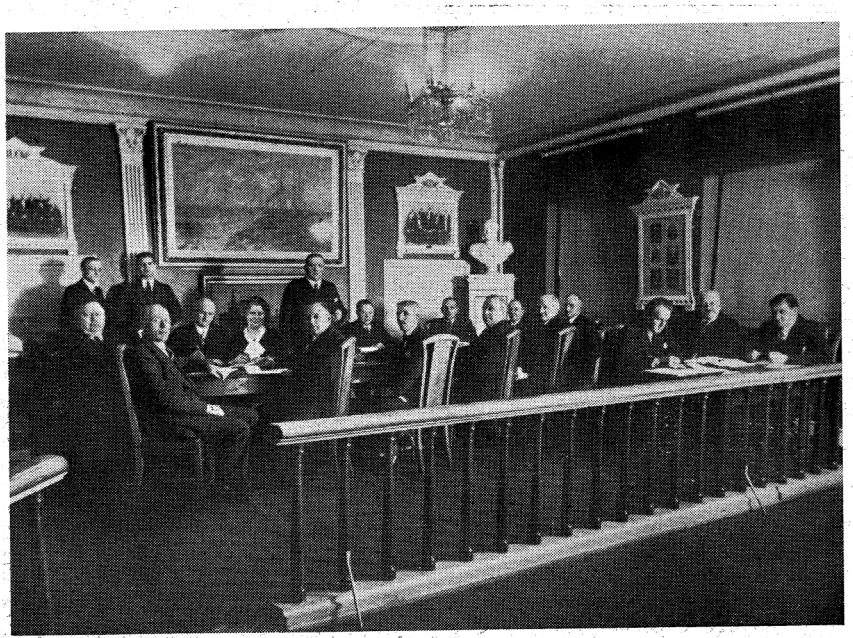

Sidste Møde i den gamle Raadhussal 9. November 1936. Personerne er fra venstre staaende: Kæmner Friedrichsen, Byraadssekretær Høegh Bahnsen, Borgmester Udsen. Siddende: Slagtermester M. Nielsen, Bankdirektør Bisgaard, Lærer Pallesen, Fru Dyrlæge Dyekjær, Grosserer Kjølhede, Redaktør Josiassen, Malermester O. Larsen, Forretningsfører Børgesen, Arbejdsmand Kjærgaard, Forretter Alby, Blikkenslager Johansen, Overpostbud C. Jensen. Ved Referentbordet: Redaktionssekretær Svenning Rasmussen, Redaktør Jørgensen, Redaktør Reimann.

afholde Suppleringsvalg, idet de næstfølgende i Rækken automatisk blev Stedfortrædere. I Sagfører Viales Sted rykkede derpaa Købmand A. Nielsen ind.

Under folkevalgte Borgmestre fra 1919. I Henhold til Retsplejeloven af $^{11}/_{4}$ 1916, som traadte i Kraft $^{1}/_{10}$ 1919, skulde Domsmagten skilles fra Politimagten og den kommunale Administration. Som Følge deraf og nærmere fastslaaet ved Lov af $^{1}/_{3}$ 1919 skulde Byraadene nu selv vælge Formænd, saaledes som det havde været Skik før 1868. Loven fastsatte, at ved det første Borgmestervalg var Byraadet frit stillet og kunde vælge Formand i eller uden for Raadet efter Behag. Raadets Flertal ønskede at beholde Borgmester Vogelius til Formand, idet han foreløbig forblev her i Byen som Herredsfoged og Dommer. Da Vogelius imidlertid ikke ønskede at tage imod Valget under Henvisning til, at han muligvis snart vilde søge andet Embede, valgtes i Mødet 17. Marts 1917 Sagfører A. Andersen til Borgmester. Han var ikke

Medlem af Raadet, og ønskede efter faa Dages Betænkning paa Grund af Sygdom ikke at tage imod Hvervet. I Stedet valgtes saa Sagfører, Bankdirektør N. Bonke, som altsaa blev Byens første folkevalgte fungerende Borgmester.

Valget 15. Marts 1921. Byraadsmedlemmernes Antal var nu forhøjet fra 11 til 13. Der opstilledes 5 Lister. Af 1800 Vælgere stemte 1594 (ca. 88 pCt.), hvilket var den højeste Procent, der hidtil var naaet i Grenaa. *A. Venstres Liste* fik 489 St. og 4

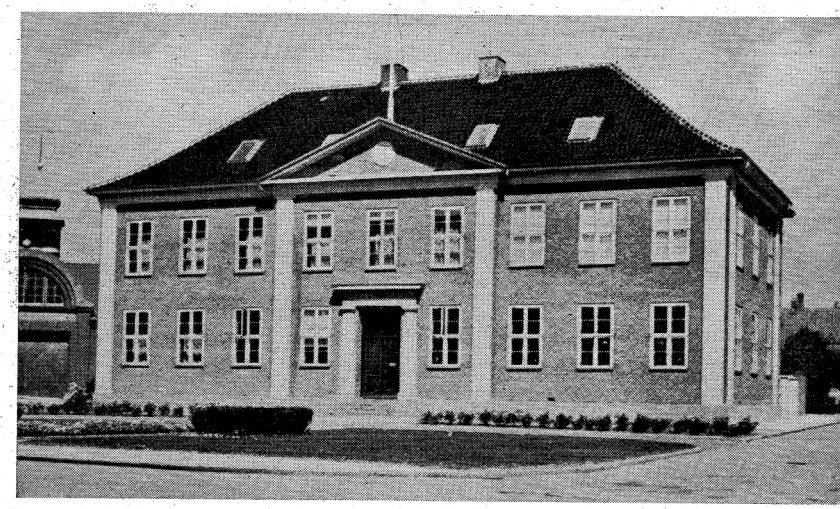

Det nye Raadhus paa Nytorv, indviet $^{20}/_{11}$ 1936. (Stenders Forlag. Eneret).

Kandidater valgt: 1) Borgmester N. Bonke, 2) Malermester J. Udsen, 3) Lærer J. Kahr, 4) Fisker J. Brun Rønn.

B. Socialdemokratiet fik 586 St. og 5 Kandidater valgt: 1) Redaktør Josiassen, 2) Former H. Rasmussen, 3) Snedker P. Christensen, 4) Forretter J. Alby, 5) Forretter Z. Børgesen.

C. Havnelisten fik 100 St. og 1 Kandidat valgt: Slagtermester M. Nielsen.

D. Den radikale Liste fik 63 St. og ingen Kandidat valgt.

E. Den konservative Liste fik 352 og 3 Kandidater valgt: 1) Arkitekt M. C. Thoft, 2) Fru Thyra Dyekjær, 3) Købmand A. Nielsen.

Havnelistens Kandidat var valgt med laveste Kvotient. Derefter havde Venstres Liste $97^4/_5$ St. til sin 5te Mand og Socialdemokratiet $97^1/_3$ til sin 6te Mand.

Ved *Borgmestervalget*, som foretoges af Byraadet, blev derefter Bonke genvalgt, og Købmand Anders Nielsen blev Næstformand.

Valget 10. Marts 1925. Af 2096 Vælgere stemte 1848. Valg-

deltagelsen vår 88,3 pCt. Som Følge af en Lovændring var det nu tilladt, at der kunde indgaas Listeforbund. Hensigten var at undgaa at tvinge Partier til Fælleslister for at undgaa Stemmespild. Ligeledes var der aabnet Adgang til at stemme personligt, hvad der dog ikke til dette Valg fik nogen Indflydelse, da alle Listernes Kandidater valgtes i Listernes Rækkefølge. Derimod fik det ved senere Valg ikke ringe Betydning. Ved Valget var der Listeforbund mellem A. Konservative, D. Konservative Borgerliste og F. Venstre samt mellem B. Havnelisten og E. Radikale, hvor Slagtermester M. Nielsen var Førstemand paa begge Lister. Valgets Udfald blev:

A. *Konservative Liste* 163 St. og 1 Kandidat valgt: Fru Thyra Dyekjær.

B. *Havnelisten* 116 St. og 1 Kandidat: Slagtermester M. Nielsen.

C. *Socialdemokratiet* 690 St. og 5 Kandidater valgt: 1) Landstingsmand N. P. Josiassen, 2) Kontorbestyrer H. Rasmussen, 3) Forretter J. Albye, 4) Forretter Z. Børgesen og 5) Lærer H. Koefoed.

Konservative Borgerliste 268 St. og 2 Kandidater valgt: 1) Direktør J. Hammelev og 2) Arkitekt M. C. Thoft.

E. *Radikale Liste* 92 St. Ingen valgt.

F. *Venstre* 517 St. og 4 Kandidater valgt: 1) Borgmester Bonke, 2) Købmand E. Holck, 3) Farvehandler J. Udsen, 4) Fiskeeksportør Pinnerup. — Ved Byraadsmødet paa Periodens første Dag genvalgtes Bonke som *Borgmester* med Arkitekt Thoft som Næstformand. Da Bonke døde $^{30}/_{10}$ 1926 valgtes Thoft som Borgmester. Der var Uenighed mellem Konservative og Venstre om, hvem af dem, der skulde udpege Borgmester. Som Følge deraf valgtes Thoft ved Hjælp af Socialdemokraternes Stemmer. Til Gengæld valgtes Josiassen til Næstformand ved Hjælp af de Konservatives Stemmer.

Valget 5. Marts 1929. Af 2125 Vælgere stemte 1834, hvilket svarer til 86,3 pCt., altsaa lidt mindre end ved de foregaaende Valg. Der var Listeforbund mellem Konservative og Venstre. Det reddede Venstres fjerde Mandat, som havde Kvotienten 129, hvilket var det laveste, som gav Valg. Udfaldet blev:

A. *Socialdemokratiet* 737 St. og 5 Kandidater valgt: 1) Redaktør Josiassen, 2) Forretter Børgesen, 3) Forretter Alby, 4) Postpakmester C. Jensen, 5) Forretter Viggo Nielsen.

B. *Venstre* 489 St. og 4 Kandidater valgt: 1) Farvehandler J. Udsen, 2) Lærer N. S. Pallesen, 3) Bankdirektør Bisgaard og 4) Kirkebetjent Sørensen.

C. *Konservative* 414 St. og 3 Kandidater valgt: 1) Borgmester M. C. Thoft, 2) Direktør Hammelev, 3) Fru Dyrlæge Dyekjær.

D. *Radikale Venstre* 86 St. + Havnelisten 108 St. tilsammen 1 Mandat: Slagtermester Nielsen.

Til *Borgmester* genvalgte Raadet M. C. Thoft. Farvehandler Udsen valgtes til Næstformand.

Valget 7. Marts 1933. Af 2237 Vælgere stemte 1945. Valgdeltagelsen var 86 pCt. Der var 4 Lister og Listeforbund mellem Konservative og Venstre, hvilket denne Gang ikke fik Betydning. Der stemtes stærkt personligt, saaledes at f. Eks. Josiassen fik 243 personlige Stemmer, men de personlige Stemmer fik ikke Indvirkning paa, hvem Partierne fik valgt. Socialdemokratiet vandt et Mandat fra Venstre og fik 6 imod Venstres + Højres 6. Den radikale Slagtermester Nielsen blev altsaa *Tungen paa Vægtskaalen,* men indtraadte i Gruppe med de sidstnævnte to Partier, som altsaa derved blev Flertal og genvalgte Arkitekt Thoft som *Borgmester* med Udsen som Næstformand.

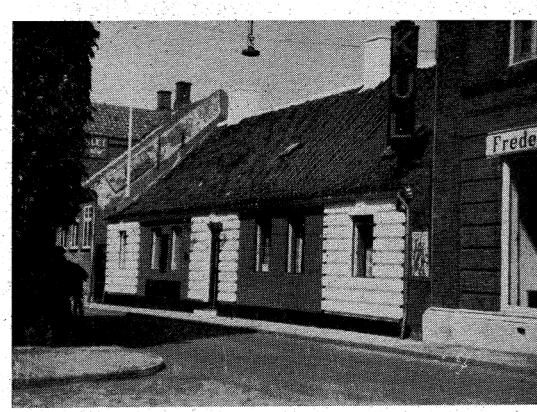

Administrationsbygningen paa Mogensgade, som købtes for 31.000 Kr., og var i Brug fra 1923—39. Administrationskontorerne var før den Tid i den gamle Realskolebygning paa Lillegade fra 1915 til 1923, da Bygningen omdannedes til »De gamles Hjem«.

Udfaldet blev iøvrigt følgende:

A. *Socialdemokratiet* 879 St. og 6 Kandidater valgt: 1) Josiassen, 2) Børgesen, 3) Alby, 4) Blikkenslager J. Johansen, 5. Overpostbud C. Jensen, 6. Arbejdsmand Kjærgaard.

B. *Venstre* 448 St. og 3 Mandater: 1) Udsen, 2) Pallesen, 3. Bisgaard.

C. *Konservative* 439 St. og 3 Mandater: 1) Thoft, 2) Fru Dyekjær, 3) Dommerfuldmægtig J. Jensen.

D. *Radikale* 177 St. Valgt: Slagtermester Nielsen.

Valget 9. Marts 1937. Af 2566 Vælgere stemte 2229 (godt 86 pCt.). Der var Listeforbund mellem Konservative, Venstre og Radikale, hvilket reddede det konservative tredje og sidste Man-

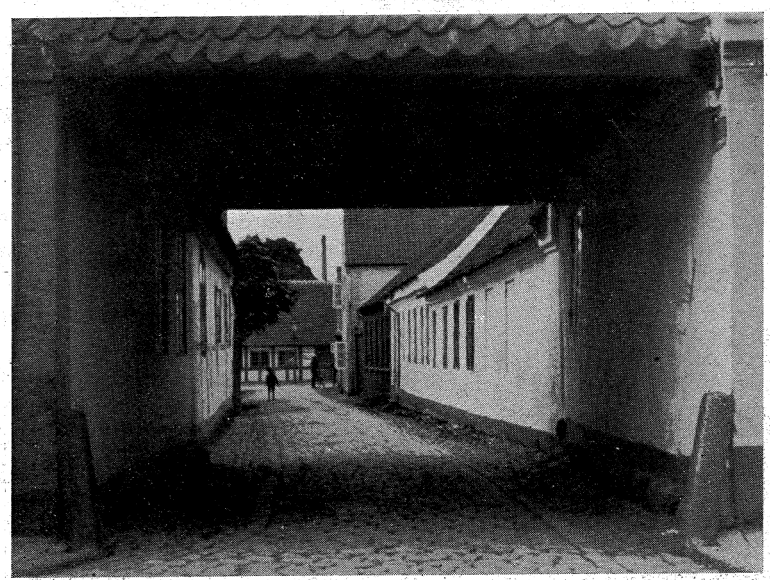

Porten til Overstræde, som i Tidens Løb har haft en Mængde forskellige Navne (se Gr. Bys Historie, Bd. B, Side 379). Det er en af Byens Kuriositeter. Den er fremkommet ved, at begge de to Hjørneejendomme efter den større Brand i 1751 henlaa uopbyggede i nogle Aar. De købtes i 1756 af Byens Sognepræst, J. Risom, som opbyggede dem som en Dobbeltejendom, og som — uden at nogen rettede Indsigelse derimod — forbandt dem med den endnu eksisterende Overbygning. Senere deltes Ejendommen i to Dele, som solgtes hver for sig.

dat, der i modsat Fald vilde have tilfaldet Socialdemokratiet og dermed skaffet Partiet Flertallet. De personlige Stemmer bevirkede en enkelt Forskydning paa den socialdemokratiske Liste, paa hvilken Børgesen denne Gang havde 382 St., hvilket langt var Valgets største personlige Stemmetal. Børgesen var Partiets Kandidat til Borgmesterstolen. Valgets Udfald blev:

A. *Socialdemokratiet* 1062 St. og 6 Mandater: 1) Børgesen, 2) Alby, 3) Josiassen, 4) Murermester R. Henriksen, 5) Journalist Axel H. Hansen, 6) Væver Aug. Nitschke.

B. *Radikale* 214 St. Valgt: Slagtermester Nielsen.

C. *Konservative* 441 St. og 3 Mandater: 1) Politimester A. P. Andersen, 2) Malermester O. Larsen, 3) Købmand D. Sandberg.

D. *Venstre* 498 St. og 3 Mandater: 1) Pallesen, 2) Sparekassedirektør Neergaard, 3) Snedkermester Bendixen. — Farvehandler Udsen, som efter Thofts Død var blevet valgt til *Borgmester* $^{30}/_{3}$ 1936, havde før Valget erklæret ikke at ville modtage Valg til Byraadet. Efter Valget udpegede det nye Byraad Lærer N. S. Pallesen til *Borgmester*, Politimester A. P. Andersen til 1. Viceformand og Redaktør N. Josiassen til 2. Viceformand.

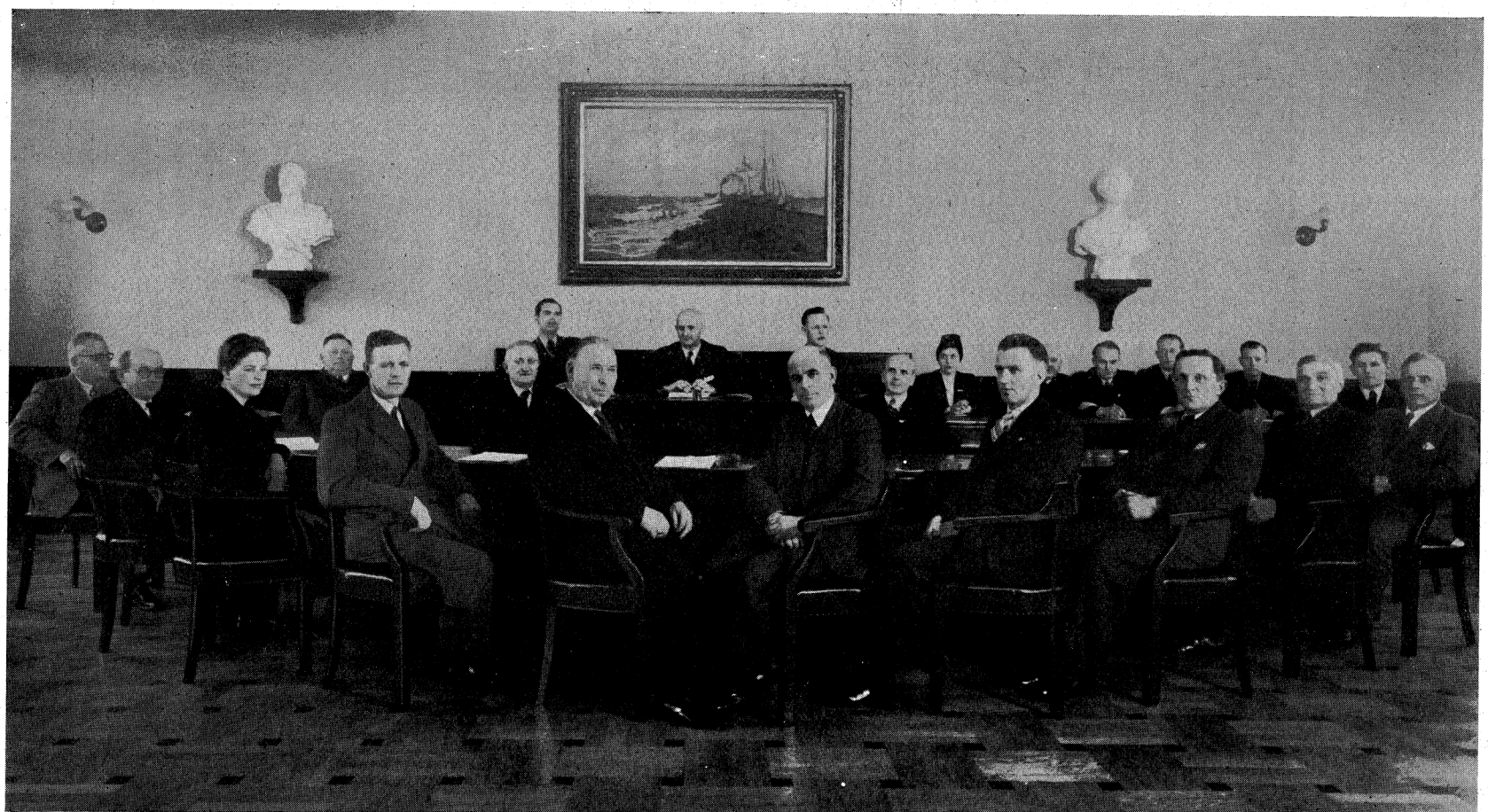

GRENAA BYRAAD I JUBILÆUMSAARET 1945

Personerne er fra venstre: 1. Sparekassedirektør Ad. Neergaard, 2. Snedkermester S. Bendixen, 3. Kommunelærerinde Fru Nanna Eldrup, 4. (bagved), Slagtermester M. Nielsen, 5. Handelsgartner V. Jensen, 6. (bagved) Politimester A. P. Andersen, 7. Fiskeeksportør N. C. Nielsen, 8. Montør Alfred Rasmussen, 9. (bagved) Forretningsbestyrer Z. Børgesen, 10. Kommunelærer M. Vester, 11. Kontorbestyrer Anker Jensen, 12. Murermester R. Henriksen, 13. (bagved) Kommunekasserer Aksel H. Hansen, 14. Depotindehaver K. Kjeldsen. — Foroven (under Maleriet): 1. Byraadssekretær Høegh-Bahnsen, 2. Borgmester N. S. Pallesen, 3. Kæmner H. Eldrup. — Bagest Pressens Repræsentanter, ligeledes fra venstre: 1. Fru Redaktør Reimann, 2. Redaktør Jørgensen (halvvejs skjult), 3. Redaktionssekretær Svenning Rasmussen, 4. Redaktør Dæhnert, 5. Redaktør Sandland Nielsen.

Valget 11. Marts 1941 — *»Indlemmelsesvalget«* — er allerede omtalt Side 278. Dets Aarsag var ene og alene Indlemmelsen, eftersom de øvrige Kommunevalg i Danmark ellers var aflyst af Hensyn til Krigen. Men da de indlemmede Distrikter havde et rimeligt Krav paa at blive repræsenteret i Byens Raad, fik vi altsaa Valg her i Grenaa. Eftersom Gammelsogns Flertal var socialdemokratisk, var der en vis Sandsynlighed for, at Flertallet denne Gang vilde flyttes og dermed ogsaa *Formandspladsen.* Valget prægedes derfor stærkt af dette ene Spørgsmaal: *For eller imod Pallesen som Borgmester.* Stemmetallene viste dette med afgørende Tydelighed, idet Pallesen fik 812 personlige Stemmer og Socialdemokratiets Førstemand, Forretningsbestyrer Børresen fik 357. Det maa bemærkes, at Socialdemokratiets ældste Repræsentant i Raadet, Redaktør Josiassen, allerede fra 1. Jan. 1940 efter eget Ønske og paa Grund af Svagelighed og Alder var udtraadt af Byraadet. Der var Listeforbund mellem »de borgerlige Partier«, hvilket dog denne Gang ikke fik Betydning, idet Fordelingen af Mandaterne ogsaa uden dette vilde være blevet den samme. Paa Grund af visse særlige Forhold ved Listernes Sammensætning fik denne Gang Venstre 5 Mandater og de Konservative kun 1. De tre borgerlige Partier havde tilsammen 1792 St. imod Socialdemokratiets 1487. Som Følge af Indlemmelsen var Byraadet udvidet fra 13 til 15 Medlemmer. Valgets Udfald blev følgende:

A. *Socialdemokratiet* 1487 St. og 7 Mandater. 1) Børgesen, 2) Slagteriarbejder Karl Kjeldsen, som hidtil havde været Formand i Sogneraadet i Gl. Sogn, 3) Alby, 4) Henriksen, 5) Kjærgaard, 6) Aksel H. Hansen. 7) Montør Alfred Rasmussen.

B. *Radikale Venstre* 178 St. og ingen valgt. Partiets og Havnens mangeaarige Repræsentant gled ud.

C. *Konservative Folkeparti* 265 St. og 1 Mandat. Købmand D. Sandberg.

D. *Venstre* 1349 St. og 7 Mandater. 1) Borgmester Pallesen, 2) Neergaard, 3) Bendixen, 4) Fiskeeksportør N. C. Nielsen, 5) Gartner Valdemar Jensen, 6) Fisker Palle Sørensen. 7) Læreriinde Fru Nanna Eldrup. For sidstnævntes Vedkommende var de personlige Stemmer afgørende, idet Fruen med een Stemmes Overvægt sprang forbi Nr. 7 paa Listen.

Det nye Byraad genvalgte Lærer Pallesen til *Borgmester.* Som 1. Viceformand valgtes med Enstemmighed Forretningsbestyrer Børgesen og ligeledes til 2. Viceformand Købmand D. Sandberg.

RETSPLEJEN FRA 1800 TIL NUTIDEN

I nær Forbindelse med Bystyret staar Retsplejen, idet det i de sidste Par Aarhundreder har været saaledes, at den samme Person forenede Embederne som By- og Herredsfoged, By- og Herredsskriver, Dommer, Politimester og desuden fra 1868 ogsaa var Borgmester.

Byfogedens Kontor var, indtil den nye Dommerbolig paa Østergade opførtes i 1898, i Byfogedens private Bopæl. Herfra foregik saavel Byens Administration som Rettens Pleje, indtil Retsreformen i 1919 foretog en Adskillelse, som allerede var bebudet i Grundloven af 1849. Fra den Tid udnævntes en Dommer, som tillige blev By- og Herredsfoged, og en Politimester, medens samtidig Byraadet fik sin gamle Ret tilbage til selv at vælge Borgmester. *Raadhuset paa Torvet* var, indtil Retsreformen traadte i Kraft, det fælles Midtpunkt for Politiet, Domsmagten og Kommunestyret. Her indledes med en lille Oversigt over de Personer, som siden 1800 har haft den øverste Myndighed paa de nævnte Omraader.

By- og Herredsfogeder m. m. Jacob Aagaard (f. $^{12}/_{9}$ 1777, d. $^{15}/_{6}$ 1852). Exam. jur. 1798. Han er den af samtlige Byfogeder, som har siddet længst i Embedet, nemlig i samfulde 50 Aar. Han er tillige en af de mest populære af de mange velansete Mænd, som har beklædt Embedet.

Aagaard var i en længere Tid konstitueret i Amtmandsembedet i Randers, og i de fortvivlede Krisetider i Begyndelsen af Aarhundredet var han af Regeringen udnævnt til Medlem af den Scheelske- og flere andre Kommissioner. Det lagde Beslag paa hans Tid i den Grad, at han i over 7 Aar praktisk talt var borte fra Embedet. I den Tid havde hans Fuldmægtig J. Harboe fast Konstitution. Mange Ting vidner om, at Aagaard i høj Grad havde sund Sans og Forstaaelse af det Liv, som levedes i den lille By, og at han var særdeles vel anskrevet hos dens Befolkning. Aagaard var ugift og efterlod sig nogen Formue. Halvdelen af denne (ca. 4000 Rdl.) testamenterede han til Grenaa By med den udtrykkelige Klausul, at Pengene skulde anvendes til *Istandsættelse af Byens Gader*. Ved hans 50 Aars Jubilæum, som indtraf ganske kort før han tog Afsked, holdtes en Borgerfest for ham (se heri Side 102). Ved denne aftaltes, at man vilde sammenskyde en Sum til et Legat, som skulde bære hans Navn og være et varigt Minde om ham. Renten skulde hvert Aar uddeles

J. Aagaard 1802—52.

C. G. Nyeborg 1853—76.

til en trængende Borger eller Borgers Enke i Grenaa. Byfoged Aagaard døde faa Maaneder efter, at han havde taget sin Afsked.

1853—76. Claus Gottlieb Nyeborg (f. $^{11}/_{11}$ 1806, d. $^{17}/_{11}$ 1892). Cand. jur. 1830. Han havde været Prøveprokurator i Helsingør i en Snes Aar, før han kom til Grenaa. Entlediget i 1876. Gift m. Emilie Annette Holm.

Nyeborg købte kort efter sin Ankomst en Gaard paa Søndergade og indrettede Kontor i den lille Sidebygning, som ligger ud imod Gaden imellem Konsul Sechers og Købmand O. Sechers Gaarde. Her havde Gaardens tidligere Ejer, Ritmester, Toldkasserer Gether ogsaa haft Kontor. Nyeborg var en komplet Modsætning til Forgængeren. Medens Aagaard havde haft Evne til at omgaas Folk af alle Lag og gaa ind i deres Tankegang, var Nyeborg utilnærmelig, en stiv Pedant og meget selvbevidst. Den jævne Befolkning var ligefrem angst for at vise sig paa hans Kontor. Han var ikke elsket af Borgerskabet, og en Mængde Smaaepisoder, som dukker frem i Gr. Avis fra de Tider, vidner derom. Forholdet synes at have bedret sig i Aarenes Løb, og ved Afskedsfesten for ham $^{16}/_{6}$ 1876 roses han for den Retsindighed, Dygtighed og økonomiske Evne, hvormed han havde passet Embedet. Før han forlod Byen, oprettede han et Legat til Minde om sin afdøde Hustru. Det skulde bære hendes Navn, og Renten skulde uddeles til trængende Kvinder.[159])

1876—83. Christopher Krabbe (f. $^{20}/_{7}$ 1833, d. $^{22}/_{5}$ 1913). Han var af gammel Adelsslægt, Søn af Godsejer F. A. M. Krabbe, Holgershaab paa Falster, og selv en Tid Ejer af Hovedgaarden Hald. Cand. jur. 1859. Krabbe var en Tid Journalist, derefter Overretsprokurator i København, Birkedommer paa Fejø, og kom saa derfra til Grenaa i 1876. Han fik derefter i 1883 lig-

Christopher Krabbe 1876—83.

K. A. L. Brendstrup 1883—95.

nende Embede i Skive og blev 1886 Herredsfoged i Lysgaard m. fl. Herreder ved Viborg, hvorfra han søgte Afsked i 1909. Gift med Malerinden Marie Dorothea Boesen.

Krabbes Navn er uløseligt forbundet med *Danmarks politiske Historie* fra 1870erne og fremefter. Allerede fra sine første Kandidataar følte han sig knyttet til det yderste Venstre, blev i 1864 valgt som Folketingsmand i Kalundborg og blev snart en af de ledende Mænd indenfor Venstrepartiet. Han var *Folketingets Formand 1870—83,* altsaa i hele den Tid, mens han var Borgmester i Grenaa. Ogsaa i den senere Periode, da Venstre efter Systemskiftet kom til Magten, var Krabbe en af Forgrundsfigurerne. Han fulgte de Radikale ved Delingen i 1906 og blev *Forsvarsminister* i Ministeriet Zahle.

Krabbe var en selvstændig og stejl Natur med stor ydre Ro og Sikkerhed forenet med Myndighed og betydelig Retfærdighedssans. Han var ordknap og kølig, men af uplettet hæderlig Karakter og Overbevisning og ens i sin Maade at optræde paa, enten det saa var over for store eller smaa.

Om Krabbes Embedsførelse her i Grenaa er allerede fortalt en Del (se heri Side 300), hvortil henvises. Hans kølige og skarpe Facon, maaske ogsaa hans politiske Indstilling, og hans lange Fraværelser bevirkede, at han aldrig blev populær i Grenaa. Man anerkendte ham, men elskede ham ikke.

1883—95. Knud A. L. Brendstrup (f. $^{24}/_{8}$ 1840, d. $^{1}/_{4}$ 1916). Cand. jur. 1864. Han havde haft Herredsfogedembede i Hvetbo Herred fra 1877, før han kom til Grenaa. Han rejste herfra $^{4}/_{4}$ 1895 for at overtage Herredsfogedembede i Vinding Herred. Levede sine sidste Aar paa Frederiksberg.

C. E. Rothe 1895—1912.

Johs. Vogelius 1913—19.

Krabbe havde straks ved sin Ankomst til Grenaa købt den tidligere Borgmestergaard paa Lillegade (nu Gr. Folketidende). Den solgte han ved Afrejsen. Den udlejedes af Køberen til den nye Borgmester, saaledes at den nu for tredje Gang blev Borgmestergaard.

Brendstrup var en omgængelig og elskværdig Mand med sund Menneskeforstand, som ikke tog Del i andet, end hvad han i Embeds Medfør var nødt til. Hans Embedstid faldt just i de allerværste Provisorieaar, hvor Modsætningerne stod paa Kogepunktet. Saa vidt jeg ved, forløb hans Embedstid uden politiske Episoder af nogen Art. Betegnende er hans Optræden under Valghandlingen i 1887. Det var kort efter Gendarmeriets Indførelse, og Justitsministeriet havde sendt nogle Gendarmer hertil for at holde Styr paa Befolkningen ved det forestaaende Valg. Men Brendstrup gav Gendarmerne Ordre til ikke at vise sig paa Gaderne eller Valgstedet, men blive paa Raadhuset. Valget forløb i fuldkommen Ro og Orden. Venstres Formand udbragte, da det var forbi, et Leve for Borgmesteren som Valgbestyrelsens Formand med Paaskønnelse af, at han havde forskaanet Vælgerskaren for at se de forhadte lyseblaa Gendarmer.

Brendstrup skildres som en dygtig Embedsmand med Orden i sine Sager, velskikket som Skifteforvalter, Borgmester o. s. v., men noget for lempelig som Politimester, saaledes at han saa igennem Fingre med adskilligt og ikke altid satte fornøden Kraft ind paa Forbrydelsernes Opklaring. Bl. a. indtraf i hans Embedstid en hel Række uopklarede Brande i Jurisdiktionen, og den ekstraordinære Brandkommission, som sendtes ud over Landet, var bl. a. ogsaa her i Grenaa paa Besøg.

1895—1912. Carl Ewald Rothe (f. $^{11}/_{11}$ 1841, d. i Grenaa $^{28}/_{12}$ 1912). Cand. jur. 1866. Efter længere Tids Virksomhed som

Sagfører i Fredericia, blev Rothe Birkedommer paa Samsø 1887 og kom derfra til Grenaa i 1895, hvor han forblev Resten af sit Liv. Gift m. Sofie Amalie Krag.

Det lykkedes ikke Rothe straks at blive populær i Grenaa, noget som han iøvrigt heller ikke, hverken den Gang eller senere stræbte efter. Borgmesteren og Borgerskabet stod til at begynde med meget skarpt over for hinanden, og som det allerede er nævnt heri paa Side 300 gik det ved Byraadsmøderne ofte meget stormende til. Rothe var en stejl Natur, og selv i hans Alderdom blev han ikke blidere. Alt som Tiden gik, bedredes dog Forholdet noget, og et mere fordrageligt Samarbejde indtraadte.

Som det er fremhævet før, var Borgmester Rothe Embedsmand af den gamle Skole og forstod slet ikke den nyere Tids mere demokratiske Opfattelse af Forholdet, mellem Embedsmænd og Befolkningen.

Som Politimester og Dommer var han en fuldkommen Modsætning til Forgængeren. Det er vistnok ikke med Urette paastaaet, at han gjorde vel rigelig Brug af Varetægtsarresten, og at hans Domme af og til var meget rigoristiske og hyppigt underkendtes ved højere Instanser. Som Menneske var Borgmester Rothe en fint kultiveret Mand, paapasselig til det yderste med Hensyn til, hvad han ansaa for sin Pligt, og kendte ikke til at skaane sig selv. Endnu en Uge før sin Død ledede han Byraadsmødet. Han er den første Byfoged, der døde i Embedet siden Ulsøe i 1732. Hans Begravelse foregik paa Grenaa Bys Bekostning som et Udtryk for, at man, trods de før fremhævede Modsætninger, saa med fuld Respekt paa den afdødes Virksomhed som Embedsmand og hans Karakter som Menneske.

1913—19. Johannes Vogelius (f. $^{5}/_{2}$ 1864, d. $^{2}/_{12}$ 1936). Exam. jur. 1884, Cand. jur. 1893. Han blev By- og Herredsfuldmægtig i Frederikshavn og kom derfra i 1913 til Grenaa. Efter Retsreformens Gennemførelse fik han fra Byraadet en enstemmig Tilkendegivelse af, at man ønskede at vælge ham som folkevalgt Borgmester. Vogelius ønskede imidlertid at forlade Byen og modtog kort efter Udnævnelse til Dommer i Aalborg Købstad, fra hvilket Embede han tog sin Afsked i 1934. Gift m. Marie Elisabeth Tvede.

Den nye Borgmester var atter en Modsætning til begge sine Forgængere. Han var det praktiske Livs Mand, en Embedsmand med fuldt moderne Indstilling. Med Hensyn til samvittighedsfuld Iagttagelse af alle Embedets Pligter kunde han fuldt vel maale sig med Rothe. Med Hensyn til Forhandlingsdygtighed og Evne

til at komme paa Talefod med Folk var han ham uendelig overlegen.

Det faldt i Borgmester Vogelius' Lod at lede Rettens Pleje og Byens Styrelse i de vanskelige Krigsaar, da en Uendelighed af Sager hobede sig op og krævede Løsning. Han gjorde det til fuld Tilfredshed. Vogelius havde sin egen Mening, som han ikke lagde Skjul paa, og som han handlede efter. Men han havde samtidig en fuldt ud parlamentarisk Optræden i alle Byraadets Anliggender og forstod at lede Forhandlingerne med Dygtighed og Elskværdighed. Han var i Kraft af sin hele vennesæle Indstilling en Mand, som man gerne henvendte sig til og gerne forhandlede med.

Ved Retsreformens Indførelse, hvor Domsmagten adskiltes fra Politimyndigheden, valgte Vogelius at forblive som Dommer og Herredsfoged og afslog som før nævnt Byraadets enstemmige Opfordring til samtidig at tage imod Valget til Borgmester. Samme Aar søgte og fik han Dommerembedet i Aalborg og tog Afsked med Grenaa efter at være blevet fejret ved en stor Borgerfest.

Embedet deltes altsaa fra 1919 i tre: Dommer- og Fogedembedet, Politimesterembedet og Borgmesterembedet.

De to førstnævnte kom fremtidig til at omfatte baade Nørre-, Sønder- og Molsherreders Jurisdiktioner.

Dommerembedet.

1919—33. H. Chr. Thygesen (f. $^{19}/_{4}$ 1879). Cand. jur. 1903. Sorenskriver paa Færøerne 1912. Dommer i Grenaa Købstad m. m. 1928 tillige i Ebeltoft Købstad m. v. 1933 Civildommer i Roskilde. Gift m. Ellen Buhl.

1933— E. Riis (f. $^{22}/_{3}$ 1891). Cand. jur. 1916. Ansat i Justitsministeriet 1916. Ekspeditionssekretær s. st. 1931. Dommer i Grenaa Købstad m. v. 1933. Gift m. Eva Johanne Ilsted.

Politimesterembedet.

1919—33. M. M. Caspersen (f. $^{21}/_{2}$ 1877, d. $^{13}/_{12}$ 1935). Cand. jur. 1903. Birkefuldmægtig i Frederiksværk 1913. Politimester i Grenaa Købstad m. v. 1919. Politimester i Hasle m. fl. Herreder 1933 Afsked 1935. Gift m. Henriette Andersen.

1933— A. P. Andersen (f. $^{3}/_{2}$ 1883). Cand. jur. 1917. Fuldmægtig ved Præstø Amt 1918. Medlem af Næstved Byraad 1925—29. Politimester i Grenaa Købstad m. v. 1933. Gift m. Mette Sophie Pedersen.

Nogle enkelte Retssager fra forrige Aarhundrede.

Af Hensyn til Pladsen kan her kun anføres nogle ganske faa Sager. Jeg vælger først at fortælle lidt om

Undvigelse af Arresten. Den Gang, det nye Raadhus paa Torvet i 1808 var fuldført, udtalte Byfoged Aagaard tillidsfuldt, at nu vilde man være sikker imod Arrestanters Undvigelse. Det blev man nu lige saa lidt dér som i det gamle. Allerede fra 1810 er der en saadan Sag. Det angaar en Person ved Navn Henrik Vilhelm Fanøe, som var arresteret for Indbrud og Tyveri hos Købmand Hans Broge, men som »udbrækkede« af Arresten sammen med en anden Fange, Jens Frederiksen, der ligeledes sad arresteret, og som tidligere var undveget fra Arresten i Ringkøbing. Vogteren Thøger Jensen, der som Arrestforvarer havde haft Opsigt med Arrestanterne, forklarede i Forhøret, at disse ikke i Arresten havde efterladt noget, hvormed Udbrud »kunde være anlediget«. Ligeledes var han ganske uvidende om, hvem der kunde have »assisteret Arrestanten ved Udbruddet af Arresten«. Fanøe blev ikke fanget. Men i 1816 havde han den Frækhed igen at komme til Grenaa og igen at forøve Indbrud. Han eftersporedes og fangedes i Ebeltoft, hvorfra han skulde sendes til Grenaa. Retten var sat, men maatte hæves igen, da Arrestanten ikke kom. Formentlig er han ogsaa denne Gang brudt ud, men fra Ebeltoft Arrest.

Mere dramatisk er en Sag imod en Anders Christiansen, som fængsledes for at have udgivet en falsk Rigsdalerseddel. Ved Undersøgelse viste det sig, at han havde et meget langt, uopgjort Synderegister bag sig her fra Jurisdiktionen. Det var en Række grove Tyverier, Hestetyveri fra Marken o. s. v. De var saa alvorlige, at Domsmændene og Byfogeden skønnede, at »eftersom Seddelen var saa slet eftergjort, at den næppe kunde kaldes falsk og kun i Mørkningen kunde udgives som saadan, var Straffen derfor saa ringe, at den ikke kunde komme til Anvendelse«. For de øvrige Forbrydelser var Fangen nemlig dømt til *Kagstrygning* og til *Arbejde i Københavns Fæstning paa Livstid.* Dommene appelleredes og Fangen blev siddende i Arrest Vinteren over. Om Aftenen d. 2. Marts undveg han imidlertid, og det synes ikke, at han er blevet fanget. Justitsprotokollen her indeholder i hvert Fald intet derom. Denne Undvigelse var dog ikke et Udbrud, men skyldes en fast utrolig Letsindighed fra Arrestforvarer Jens Balles Side.

Balle fremstilledes næste Dag i Retten og forklarede, at da han den paagældende Formiddag var i Arresten for at »forplege«

Arrestanten, bad denne, om han ikke maatte følge med ham til hans Bolig for at røre sig lidt. Jens Balle var letsindig og godmodig nok til at føje ham. Arrestanten var belagt med »Feltjern« og fulgte saa med Arrestforvareren hjem. Jens Balle kan altsaa ikke have boet i det til Arrestforvareren bestemte Værelse paa Raadhuset, men formodentlig i et Hus i Nærheden. Fangen var saa hos ham hele Dagen. Da saavel Balles Hustru som en Ven af ham og dennes Hustru opholdt sig i Stuen, fandt Balle sig betrygget for, at Arrestanten kunde undvige. Ved 8-Tiden gik han endogsaa i Seng og sov ind. Noget efter blev han vækket ved, at hans Kone gjorde Alarm. Arrestanten var gaaet uden for Huset og var ikke til at finde. De ledte begge, men forgæves. Næste Dag fandtes i Haven Feltjernene med opbrudt Laas. Fangen havde med et Søm aabnet Laasene. Arrestforvareren kunde ikke nægte, at Byfogeden flere Gange paa det kraftigste havde foreholdt ham, at Arrestanten under ingen Omstændigheder maatte komme ud fra Arresten.

Arrestforvarerens Hustru forklarede, at da hendes Mand havde lagt sig til Ro, var Arrestanten, som stadig var belagt med Feltjern, et Øjeblik uden for Døren, men kom straks tilbage igen. En Stund efter gik han atter ud. Da hun mente, at det var i et naturligt Ærinde, tøvede hun nogle Minutter, inden hun gik ud og saa efter ham. Han var da borte. Hun gjorde Alarm, og baade hun og Manden fór ud og ledte efter den bortrømte, men det var forgæves. Forhøret sluttedes og oversendtes til Amtet. Det ses heller ikke denne Gang, at Sagen kom for igen, eller at Arrestanten blev paagrebet. Derimod maa Historien bl. a. have kostet Jens Balle hans Stilling, eftersom Thøger Jensen kort efter nævnes som Arrestforvarer i hans Sted.

Om en anden Fange, Væversvend Christian Mathiasen, som havde et lige saa langt Synderegister og en lige saa haard Dom, oven i Købet med Tilgift af Brændemærkning i Panden, er fortalt i Gr. Bys Historie Bd. B. Det var i 1821. Ogsaa han undslap af Arresten, men det var ved ganske regulært Udbrud, og uagtet han var belagt med svære Arrestjern, nemlig baade Feltjern fra Haand til Fod og Springbolte og Lænker til Benene«. Yderligere skulde Politibetjenten 3 Gange daglig visitere baade Arrestanten og Arrestværelset. Til Trods for alle disse Sikkerhedsforanstaltninger lykkedes det ham at flygte. Han havde med et Søm dirket Laasene paa Jernene op. Endvidere havde han banket et Søm fladt og anbragt det i et Skaft, tildannet af et Ben af Sengen. Dermed havde han nedbrudt et Stykke af Væggen ved

Arrestdøren. Han var saa krøbet ind i Arrestforvarens Køkken og derfra flygtet gennem et Vindue.[160])

De sidste Henrettelser,

som fandt Sted i Grenaa, var Morderne Schræm og Schatteberg d. 4/5 1825 og Gjertrud Hansdatter d. 19/6 1856. Der er fældet Dødsdomme senere, men de er ikke blevet bragt til Udførelse, men saa vidt vides forandret til livsvarigt Fængsel. *Retterstedet* som fra Arilds Tid havde været Galgebakken paa Grænsen af Enslev Mark, tæt Vest for Grenaa Kjær, var nu forladt. De sidste Henrettelser fandt Sted paa *Hessel Hede* tæt Nord for Vejen, som nu fører til Stadion.

Om Schræm og Schatteberg og deres Henrettelse har jeg i sin Tid udgivet en udførlig Beskrivelse. Jeg anfører her kun enkelte Træk. Fredag d. 2/7 1824 fandt man paa Ramten Hede Liget af en Mandsperson, som saa ud til at være myrdet. Liget førtes til Ramten By og indsattes i Laden i en af Gaardene, og der sendtes Bud til Grenaa til Herredsfoged Aagaard. Sammen med Distriktslæge Wellerop og Fuldmægtig Harboe kom han ret snart til Stedet og holdt et foreløbigt Politiforhør. Efter et Par Dages Forløb opklaredes det, at den dræbte var en ikke særlig vel anskrevet Mand, Johs. Andersen, ogsaa kaldet Gaul Johan eller Tyvesnedkeren, som med sin Familie boede i et Hus paa Gjessing Mark. Allerede forinden havde den dræbtes Hustru »med grædende Taarer« henvendt sig til Sognepræsten i Gjessing og fortalt, at hendes Mand havde været borte et Par Dage, og at hun frygtede, at det var hans Lig, man havde fundet. Retten fattede dog snart Mistanke om, at hun ikke var saa uskyldig, som hun lod til. Sammen med 2 Mænd: Skræder Andreas Schatteberg, hvis egentlige Navn var Jonas Svendsen, og Niels Andersen Schræm, der var Urmager og afskediget Soldat, førtes hun til Arresten i Grenaa. Tilstaaelsen faldt i Løbet af faa Dage. Det viste sig, at hun havde staaet i intimt Forhold til en Mand fra Grenaa, Fisker og Skomager Diderich Lüttermann Trolle, som ofte besøgte hende, naar hendes Mand var borte. De havde aftalt at gifte sig, naar hendes Mand døde. Trolle benægtede længe ganske frækt og fejgt at have haft det mindste med Kvinden at gøre, men maatte dog tilsidst vedgaa Forholdet. Han hævdede dog, at han aldrig havde tænkt paa andet end hendes Mands Død af naturlige Aarsager. De to Venner af Huset, Schræm

og Schatteberg maatte indrømme, at de paa Konens Opfordring havde forøvet Mordet. De havde under Paaskud af, at de i Fællesskab skulde udføre et natligt Tyveri hos Degnen i Hedegaard Skole faaet Johs. Andersen til at mødes med dem ved Aftenstid paa Ramten Hede. Der havde de dræbt ham ved Slag i Hovedet med deres blyindlagte Egestokke. Motivet angav de dels at være Frygt for Johs. Andersen, for hvem de havde været Hælere i hans mange Tyveriaffærer, dels en Belønning, som Konen havde lovet dem i Form af nogle af hans gemte Tyvekoster. Schatteberg havde jævnlig haft sin Gang hos Andersens. Han havde af og til besøgt Konen, ogsaa naar Tyvsnedkeren ikke selv var hjemme. Noget egentligt Forhold havde han vist næppe haft til hende, selv om han end til Tider havde opholdt sig der om Natten.

Dommen faldt 19. Oktober 1824. Ekstraretten, som i den Anledning var nedsat, bestod af Byfoged Aagaard og de fire Stokkemænd. Dommen lød paa, at de to Mordere skulde *miste deres Halse og deres Hoveder sættes paa Stage.* Enken, Kirsten Marie Jensdatter, »bør bøde Liv for Liv«. Johan Diderick Lüttermann Trolle hensættes i Fængsel paa Vand og Brød i 4 Gange 5 Dage.

Ved Højesteret stadfæstedes Dommen, dog at Enkens Straf bestemtes til livsvarigt Fængsel i Viborg Tugthus. Dommen over de to Mordere eksekveredes paa Hessel Hede 4. Maj 1825. Et Øjenvidne, gamle Glarmester Jørgen Madsen i Grenaa, fortæller følgende om

Henrettelsen: »Aftenen før i et frygteligt Uvejr med Lynild, Torden og Regnvejr ankom dyngvaade og udasede $^1/_2$ Eskadron af *Randers Dragoner* til Grenaa for at holde Orden ved Henrettelsen næste Dag. Paa Retterstedet, som var et Stykke uden for Sønder Mølle, var afstukket en Kreds, 24 Al. i Tværmaal. Uden om var var nedrammet Pæle. Midt i Kredsen var Blokken anbragt paa en opkastet Forhøjning af Sand. Blokken var ret lav, og ved Siden af den var kastet 2 Grave til Forbrydernes Legemer. Foruden den nævnte halve Rytterskadron var samtlige *Bymænd* fra de omgivende Sogne beordret til at møde med deres Stokke. De dødsdømte var i Arresten »beredt« af Pastor Kjølby i Veggerslev«.

Paa Eksekutionsdagen Kl. $10^1/_2$ Formiddag kørte Jørgen Madsen Glarmesters Vogn Misdæderne til Skafottet. Paa den gamle Kirkegaardsmur paa Torvet, paa Tage og i Vinduer var der fyldt med Mennesker. Nogle af dem græd. Andre udstødte Mishagsytringer. Da de ankom til Retterstedet, hvor en

talrig Mængde fra By og Land, dog mest Kvinder, havde samlet sig, blev Lænkerne taget af de dødsdømte, og de blev overgivet til Bøddelen.

De var begge fattede og viste megen Anger. Inden Henrettelsen fandt Sted, udbad de sig Tilladelse til at synge Salmen Nr. 413 »Jesus Christ! du led og døde«, hvilken de klart og roligt fremsagde. Kort efter faldt deres Hoveder for Mestermandens Hug og blev derpaa sat paa Stager, hvor de blev siddende til Mortensdag samme Aar. Bøddelen var Odense Skarpretter ved Navn Stengel. Det var en urolig, forfjamsket Mand, som huggede fejl paa Schatteberg og bidrog ham et gabende Saar i Nakken. Det foranledigede Schræm, som sidst maatte holde for, til at udbryde: »Hvordan er det, De mishandler det stakkels Menneske! gør det nu bare kort af med mig«. Faa Minutter efter faldt ogsaa hans Hoved for Øksen, denne Gang uden Uheld. De afsjælede Legemer jordedes ved Siden af Blokken. En fælles Forhøjning over dem var mærket med en Pæl, som stod der i mange Aar, indtil den raadnede op.[161])

Gjertrud Hansdatters Henrettelse er den sidste Henrettelse, som fandt Sted her ved Grenaa. I Modsætning til den foregaaende, hvor der var temmelig blandede Motiver, var denne Afslutning paa en Kærlighedstragedie. Dens Omstændigheder var i Korthed følgende: Skolelærer Morten Nielsen i Aalsø benyttede en Husmand fra samme By, Jens Andersen Møller, som Tærsker. Til dendennes Hustru, Gjertrud Marie Hansdatter, var Nielsen traadt i intimt Forhold, efter at han engang havde truffet hende ene i hendes Hjem. Da Forholdet fortsattes, havde hun for Nielsen udtalt Ønsket om at faa Manden ryddet af Vejen. Skolelæreren skaffede da fra en Dyrlæge i Skanderborg noget *Arsenik* under Foregivende af at skulle bruge det til Kreaturvask. En Portion deraf gav Gjertrud sin Mand i Pandekager d. 2. Decbr. 1854, da han om Aftenen kom hjem fra Grenaa. Da han saa blev syg, fik han Lærer Nielsen til at gaa til Grenaa til Læge Richter for at spørge om Raad. Af gode Grunde forklarede Nielsen imidlertid ikke Lægen noget om Sygdommens egentlige Symptomer, saa Richter ikke fik Indtryk af nogen Fare og nøjedes med at foreskrive et Spanskflueplaster. Det anvendtes den Gang ligesom Aareladning og Kopsætning mod alle lettere Sygdomstilfælde.

Den 10. Decbr. døde Jens Møller. Der opstod straks efter Be-

gravelsen Mistanke om, at han ikke var død en naturlig Død. Liget blev saa gravet op igen 3. Januar 1855. Baade Lærer Nielsen og Gjertrud lagde Haanden paa den dødes Hjerte og erklærede sig uskyldige i hans Død. Imidlertid viste den kemiske Undersøgelse, at der var Arsenikforgiftning. De to Forbrydere arresteredes og gik til Bekendelse. Gjertrud tilstod, at det udelukkende var Lidenskab for Nielsen, der havde forblindet hende, da hendes Mand baade var god og stræbsom. Hun erklærede, at om nogen under Mandens Sygdom havde tilbudt hende et Helbredelsesmiddel, havde hun ikke modtaget det. Nu efter Gerningens Opdagelse angrede hun sin Synd og var rede til at tage imod sin Straf efter Lovens fulde Strenghed.

Dommen afsagdes i Grenaa $^{26}/_{7}$ 1855, Ligesom i foregaaende Tilfælde medvirkede foruden Dommeren fire Domsmænd. Deres Kendelse gik ud paa, at »Arrestantinden, Gjertrud Marie Hansdatter, *bør have sit Liv forbrudt og lægges paa Stejle og Hjul*«. »Arrestanten Morten Nielsen bør hensættes i *Tugthus paa Livstid*«. Dyrlægen fra Skanderborg, der solgte Arsenikken, fik en Bøde, og Skolelærerens Hustru, der havde afgivet falsk Forklaring om Arsenikken m. m. fik 2×5 Dages Fængsel paa Vand og Brød.[162]) — For Hovedpersonernes Vedkommende kom Sagen for Højesteret, hvis Afgørelse i Hovedsagen stadfæstede Underretsdommen. Dog blev den barbariske Tilføjelse om Stejle og Hjul fra Chr. V Lov sløjfet.

Henrettelsen. 19. Juni 1856 blev saa den 35aarige Gjertrud halshugget ude paa Hessel Hede, tæt ved det Sted, hvor de to førnævnte Mordere i 1824 havde lidt Døden. Uagtet Henrettelsen denne Gang var ansat til Kl. 5 om Morgenen havde dog en Del af Byens og Omegnens Folk indfundet sig for at overvære den. Jeg har ladet mig fortælle, at Skarpretteren efter Henrettelsen ytrede til de omstaaende, at det var Synd for en saa smuk Hals at faa en saa ilde Skæbne. Det er ret betegnende for den Tids Journalistik, at *Grenaa Avis* kun ialt har 14 Linier om Begivenheden. De er let citeret: »I Morges Kl. 5 fuldbyrdedes, tæt sønden for Byen, Højesteretsdommen over Gjertrud Marie Hansdatter af Aalsø. Delinqventinden vedligeholdt til det sidste Øjeblik en rolig Fatning. Efter at Dommen var bleven hende forkyndt og hun havde modtaget sin Sjælesørgers [Pastor la Cour i Aalsø] sidste Trøstensord, bandt hun selv Tørklædet for Øjnene og lagde sit Hoved paa Blokken, uden at nogen Bevægelse hos hende blev synlig. En stor Del Tilskuere havde indfundet sig for at overvære dette Syn. — I Gaar Morges blev hendes Med-

skyldige, Skolelærer Nielsen ført til Tugthuset i Horsens for at udsone sin Straf: Tugthusarbejde paa Livstid«.[163])

Et Par andre Dødsdomme fra samme Aarhundrede skal kort refereres. Den første, som er fra 1815, angik en 37aarig, ugift Kvinde, Anna Marie Andersdatter af Glæsborg, som havde født i Dølgsmaal og straks ombragt det nyfødte Barn ved at holde sin Haand for dets Mund, indtil det ikke aandede mere. Den Slags Sager var indtil da kun med uhyre lange Mellemrum paadømt ved Grenaa By- og det incorporede Herredsting. Ogsaa her lød Dommen i Henhold til Chr. V Lov paa, at Arrestantinden »*bør miste sin Hals og hendes Hoved sættes paa Stage*«.

Der var i den dømtes personlige Forhold saa mange formildende Momenter, at den konst. Dommer, J. Jensen Harbo, i selve Dommens Præmiser »dog vover at fremstille og anbefale hende til Monarkens Naade«, uagtet han jo selv er nødt til efter Lovens Paragraffer at afsige Dødsdom.[164])

En anden Sag er allerede berørt i nærværende Bog Side 143. Det er Dommen over den for Mordbranden i Astrup arresterede Pige, Hansine Andreassen.

Den er heller ikke bragt til Udførelse, eftersom af de 105 Dødsdomme, som i Tidsrummet 1864—85 afsagdes i Danmark, kun 4 fuldbyrdedes. Kun en af dem var paa Djursland. Det var Rasmus Pedersen Mørke, som henrettedes for Rovmord i 1888.

Benzons Mindestøtte. Vi gaar saa hen til Aarhundredets Slutning og finder der en mindre dyster Sag. Man kunde maaske kalde den en politisk Affære. Den Slags har vor Egn ellers ikke været rig paa. Det er Affæren med Benzons Mindestøtte.

Da Kammerherre E. v Benzon i 1888 var død, samledes et større Pengebeløb ind blandt Godsets Fæstebønder. For Pengene rejstes en Mindestøtte i Skoven paa det Sted, hvor Vejen til Iskælderbakken drejer af fra Gjerrildvejen. En Nat blev denne Støtte væltet og delvis ituslaaet af ondsindede Personer. Ved Foden af den væltede Støtte laa et Brev skrevet med omvendt Skrift (»Spejlskrift«). Deri stod, at denne Støtte ikke vilde blive rejst mere.

Man vidste, at nogle af Godsets Bønder havde været misfornøjet med, at Støtten rejstes, fordi de syntes, at det smagte

for meget af gammeldags Underdanighed mod Herskabet. Politibetjent Øhlenschlæger sendtes ud paa Efterforskning, men fandt intet, som kunde oplyse, hvem Gerningmanden var.

Politimester Rothe var inde paa, at der forelaa politiske Motiver og mistænkte Typograf Blomberg, som var den lokale Socialismes Førstemand. Han blev arresteret, men vilde intet tilstaa, muligvis fordi han ikke havde noget at tilstaa. Man indsendte da det famøse Brev sammen med et Brev fra Blomberg til København til Undersøgelse og Sammenligning hos en Skriftsekspert, Skuespiller Johs. Marer. Han var særlig kyndig paa dette Omraade og mente, at »Spejlskriften« fra Støtten godt kunde ligne Blombergs, men han turde intet paastaa med Bestemthed. Sagen maatte henlægges som uopklaret, og Blomberg kom paa fri Fod. I næste Aars Fastelavnsrevy i Haandværkerforeningen var der en morsom Sang derom.

Benzons Mindestøtte.

Mel.: Ein flotter Studio.

Benzons Mindestøtte
væltet laa og knust.
Politiet mødte,
men blev rent confust.
Hvad mon det betød?
Hvem mon Stenen brød?
Heldigvis det var ej Stenen, der var blød.

Men ved Stenen fandt man,
at der laa et Brev,
granske man ej dog kan,
hvem der Brevet skrev;
det var ej saa fejl;
læst ved Hjælp af Spejl,
Skriften var slet ikke som Ideen stejl.

Politiet ledte,
men ej Skurken fandt,
Øehlenschläger svedte,
Øehlenschläger svandt;
men saa fandt det paa:
»Vi til *Marer* gaa;
ikkun han i Danmark Skrift forstaar sig paa«.

Marer i et Stykke
netop spillet har,
hvor en Skurk hans Lykke
i sin Haand just har.
Maren *Marer* red,
og i Angstens Sved
svared han: »Om Brevet *Blomberg* ved Besked«.

Og i Hullet putted'
Politiet da
Blomberg paa Minuttet,
men han »nej!« dog sa';
og nu ved man ej —
Du saa lidt som jeg —
naar vor Mindestøtte gaar den samme Vej.

I. Valeur Fausbøll.

GRENAA KIRKE

Grenaa Bys gamle Segl fra Aar 1300, som viser, at der allerede den Gang var 2 Kirker i Byen.

Som det er vitterligt for alle nu til Dags, har der i sin Tid været 2 Kirker her i Byen. Den lille Kirke ved Bavnhøjbakkens Fod er den ældste og opført i Tiden ca. 1150 – 1200. Kirken paa Torvet er et godt Aarhundrede yngre, formentlig fra Tiden hen ved Aar 1300. Dette Aarstal grunder jeg paa, at der i Byens ældste Segl fra ca. Aar 1300 findes aftegnet to kirkelige Bygninger Man maa da altsaa med god Grund kunne gaa ud fra, at ogsaa Kirken paa Torvet maa have eksisteret paa den Tid.

St. Gjertruds Kirke paa Torvet var i den katolske Tid indviet til St. Gjertrud, en Helgeninde fra Thüringen, som døde i 1302, og som var de vejfarendes Beskytterinde. Jeg maa maaske her benytte Lejligheden til at tage Livet af den gamle Tradition, som gaar ud paa, at den oprindelig har heddet St. Peters Kirke, og som navnlig skyldes en Bemærkning af Pastor Risom i Pontoppidans »Danske Atlas« fra 1768. Det er med klare Grunde af den højeste Sagkundskab paavist at det er uhistorisk og *i Følge Sagens Natur ikke kan passe.* Men det vil føre for vidt at fremsætte en Dokumentation her.[165])

Kirken paa Torvet, som jeg i det følgende kun slet og ret vil kalde »Kirken«, er opført af brændte Mursten, de saakaldte Munkesten, som var af betydelig større Omfang i alle tre Udstrækninger end Nutidens Mursten. Kirken er opført i *gotisk Stil*, populært kaldet *Spidsbuestil*, i Modsætning til den gamle paa Bavnhøj, der var en Kridtstenskirke og opført i romansk Stil »Rundbuestil«.

Kirken er i Tidens Løb blevet omdannet paa saa mange Maader, at den kun i meget ringe Grad har noget tilbage af sit oprindelige Udseende. Ad den Vej kan man derfor ikke udtale noget helt bestemt om dens Byggeaar. Som ovenfor anført gør

Afbildningen i Byens gamle Segl det derimod sandsynligt, at den er bygget kort før Aar 1300.

Kirkens Ydre. Den ældste, oprindelige Del af Kirken har været af ganske enkelt Type »paavirket af Simpelheden i Tiggermunkenes Kirkebygninger«.[166]) Den har kun bestaaet af *eet Rum*, nemlig Højkirke og Kor ud i et og uden hverken Taarn, Vaabenhus, Sakristi eller Sideskib, saaledes som det ogsaa fremgaar af Afbildningen i Byseglet. Et Minde fra denne Kirkens allerældste Tid findes endnu i dens Vestgavl, som nu er helt skjult af Taarnet. I denne kan man se en tilmuret, spidsbuet Aabning, enten et Vindue eller Kirkeklokkens Glamhul. Af Tilbygningerne er *Taarnet* og *Vaabenhuset* sikkert fra Middelalderen og er rimeligvis — som de fleste af den Slags Tilbygninger — opført i »Unionstiden«, altsaa omkring ved Aar 1400.

Om Tiden for *Sideskibets* Opførelse er Meningerne derimod delte. Pontoppidans Atlas fra 1768 angiver, at det er opført efter Kirkens Brand, som fejlagtig angives til 1627, men skal være 1649. Dette passer ikke, fordi forskellige Synsvidner i Aarene før omtaler denne »nye Kirke« og yderligere nævner at baade denne og Hovedskibet har betydelige *Brøstfældighdeer paa Grund af Ælde.* En nærmere Redegørelse for hele dette Forhold har jeg fremsat i Randers Amts historiske Aarbog for 1939, hvortil henvises.[167])

Det vil efter min Mening være naturligt at antage, at Sideskibet er opført kort efter Reformationens Indførelse i Danmark, da den gamle Kirke paa Bavnhøj ophørte med at være i Brug, hvilket skete i Aaret 1558, som det fremgaer af et Kongebrev fra nævnte Aar.

Imidlertid sad der tidligere, forinden Kirkens sidste ydre Hovedrestaurering (i 1874—75) en Sten over Indgangsdøren til Sakristiet. Den ligger endnu paa Kirkens Loft og bærer Aartallet 1640. Det er derfor at formode, at der som Følge af de i Synsvidnerne nævnte Brøstfældigheder i det Aar er sket en Hovedreparation af Sideskibet, eventuelt ogsaa af Hovedskibet og Taarnet, og at Stenen ved denne Lejlighed er blevet anbragt over Døren i Sideskibets Østgavl.

Endelig er der efter min Mening endnu en Mulighed, nemlig den at Sideskibets østre Hvælving, altsaa Sakristiet, er opført først og for sig, og at saa Resten af Sideskibet er tilbygget efter 1558, »nærmest til Brug for Sognefolkene fra den nedlagte Gammel Kirke«. Der findes faktisk fra Tiden omkring Aar 1700 en Udtalelse, som gaar ud paa, at Sideskibet fortrinsvis er beregnet for Beboerne fra Gammel Sogn.

Resumé. Kirkens ældste Del, *Hovedskib* og *Kor*, er altsaa rimeligvis opført kort før Aar 1300. *Taarn* og *Vaabenhus* er rimeligvis fra »Unionstiden« omkring Aar 1400. *Sideskibet* er rimeligvis fra kort efter Reformationstiden, da den gamle Kirke paa Bavnhøj nedlagdes ved Aar 1558. Dog altsaa med den Mulighed forbeholdt, *at selve Sakristiet* **kan** være opført forinden den Tid.

Kirken plyndres i Vinteren 1627—28. Det er en gammel Paastand, som bl. a. skyldes en Fejl i Pontoppidan Danske Atlas, at Kirken *under Trediveaarskrigen i Aaret 1627 blev plyndret og nedbrændt* af de kejserlige Tropper. Aarstallet er forkert, hvad Branden angaar, og Krigsfolkene har ingen Skyld i den. Men lidt har de fjendtlige Krigsfolk dog med Kirken at gøre, nemlig dette, at da de i Vinteren 1627—28 var indkvarteret i Grenaa, led de stærkt af Kulden. Da der ingen Skove var i Nærheden at skaffe Brændsel fra, plyndrede de endogsaa Kirken for dens Træværk, Døre og Stole for at faa noget at fyre med. Da Fjenderne igen var borte, stod Kirken helt blottet for disse Ting, som maatte laves af ny, hvilket tydeligt fremgaar af et Kirkesyn fra $^{27}/_{2}$ 1632,[168]) hvori om disse Ting bruges Udtrykket: »*som fienderne nedertog och brende*«.[169])

Sten med Aarstallet 1640, som indtil 1874 sad over Sakristidøren ud mod Øst, og som tyder paa, at Kirken lige før den store Brand i 1649 havde været Genstand for en større Restaurering. (Se foreg. S.).

Vi kommer saa til en Begivenhed, som paa afgørende Maade forandrede Kirkens indvendige Udseende, men ogsaa berørte dens ydre. Det er

Branden d. 27. Juni 1649, som foruden Kirken tillige ramte hele Byens østlige Del. Den har selvfølgelig ikke helt ødelagt de metertykke Ydermure, men derimod alt Træværket: Inventar, Tagbeklædning, Lofter, Taarnets Indre og Tagværk samt omtrent hele Sideskibet,

Om denne voldsomme Ødelæggelse findes en hel Del Oplysninger i Kirkens ældste Regnskabsprotokol. Det fremgaar af denne, at alt Inventaret, deriblandt Alter, Prædikestol, Kirkestole og Døre var brændt. Kirkeklokkerne i Taarnet var nedfaldne og smeltede, Tagets Blybeklædning ligeledes. Regnskabsbogen indeholder endvidere Oplysning om, at man de første

Nætter efter Branden maatte lønne nogle »Karle« for at gaa Vagt omkring Kirken »paa det at Kirkens Bly og Jern ikke skulde bortstjæles«. Ligeledes anføres Arbejdsløn til Folk for at slæbe Bly fra Kirken ind i Vaabenhuset, som vistnok var den Del af Kirken, som havde taget mindst Skade.

Den nedbrændte Kirke repareredes straks nødtørftigt, saaledes at Gudstjenesten midlertidigt kunde foregaa i den. Nogle af de til Ombygningen indkøbte Fjæl henlagdes til Folk at sidde paa under Kirkegangen[170]), alt ganske primitivt og tarveligt. Men det maa jo være et uafviseligt Vidnesbyrd om, at den *gamle Kirke paa Bavnhøj* paa det Tidspunkt enten har været helt nedbrudt eller ogsaa har befundet sig i en saadan Stand, at den slet ikke kunde anvendes som Nødhjælp. I de næste 3—4 Aar ombyggedes eller restaureredes saa Kirken. En mindre Del af Murværket maatte fornyes. Det var navnlig i Sideskibet, som var det spinkleste og derfor mest medtagne. Men det allermeste, ogsaa i Taarnet, repareredes og forsynedes paa sine Steder med Jernankre »saa det ej skulde skilles ad og falde itu, naar der ringedes med Klokkerne«. *Bjælker* hentedes i Mejlgaard Skov. Anders Blytækker omsmeltede det reddede Bly til nye *Blyplader* til Tagbeklædning. *Klokkemalmen* fra de smeltede og nedfaldne Klokker pakkedes i 2 Tønder og sendtes til København. I Stedet fik man tilbage 3 nye Klokker, som Klokkestøberen aabenbart har haft paa Lager, siden de bærer Aarstallet 1648. Alle 3 Klokker har samme Indskrift: *»Durch das Feuer bin ich geflossen, Claus von Dam hat mich gegassen«*. Klokkestøberen har altsaa været Claus van Dam, som var kongelig Støbemester, og hvis Navn og Virke er meget vel kendt fra andre Kirkeklokker.[171]) En hjemlig, meget dygtig Billedsnider og Snedker Niels Jensen Koch lavede *Prædikestolen*, som allerede opstilledes i 1650. Indvendig bærer den følgende Indskrift: *»Nicolaus Koch me fecit 1650«*, d. v. s. »Nicolaus Koch har skaaret mig i Aaret 1650«. Navnet er altsaa en Latinisering af Snedkerens Navn, Niels Koch.

Midlertidigt Alter fra 1653 malet med sort Farve direkte paa den hvide Østvæg, afdækket ved Kirkens Restaurering 1865. Tegning af J. Jensen. (Se Side 334).

Med Alteret var det værre. Man klarede sig de første Aar med et i sort malet Billede paa Østvæggen og derunder et Alterbord. Katholms Ejerinde, Fru Ide Lunge, havde store Ejendomme i Grenaa og følte sig derfor lidt knyttet til denne By. Hun skænkede straks 200 Slettedaler (= ca. 135 Rdl.) til Kirkens Genopførelse, vistnok nærmest til Erhvervelse af et nyt Alter. Foreløbig klarede man sig med det malede Alter, men i 1661 bød der sig en gunstig Lejlighed til at erhverve en virkelig *Altertavle.*

Det lille »Daabskapel«, som indtil 1865 befandt sig i Korets nordøstre Hjørne. Bagved ses den ene af de to Skriftestole. Lysekronen oven over er skænket Kirken i 1697 af Anders Pedersøn Ramten og Hustru Kirsten Michelsdaatter.

Holmens Kirke i København, der af Kong Christian IV var indrettet i Holmens gamle Ankersmedje og indviet i 1619, blev i 1661 ombygget og fik et pragtfuldt nyt Alter, skaaret af den berømte Billedsnider Abel Schrøder d. y. fra Næstved. Som Følge deraf var den gamle *Altertavle til Salg.* Den købtes til Grenaa Kirke. Regnskabsprotokollen udviser tydeligt, at den »tilforn var i Holmens Kirke«, samt at der er betalt Daniel Jacobsen i København, formentlig Kirkeværgen, 75 Rdl. for Tavlen. Holmens Kirke var i sin første Skikkelse meget lav. Derfor var Tavlen lovlig lav til Grenaa Kirke. Der sattes derfor en nedre Afsats paa. Den er let kendelig idet den er lavet af Fyrretræ, mens den oprindelige Del er skaaret i Eg. Tavlen har maaske oprindelig staaet med Egetræets naturlige Farve uden Maling. Straks da den kom hertil, har man efter Tidens Mode ønsket at faa den malet, *»stafferet«,* som man kaldte det, med Guld og brogede Farver. »I hvert Fald blev Jacob Pedersen Contrefejer af Randers kaldet hertil og modtog for at staffere baade Alteret og den nye Prædikestol 74 Rdl. plus Kostpenge«.[172]) *Kirkestolene* blev anskaffet i Aarene lige efter 1650. Det var delvis Gaver fra Byens Folk. Hver af dem var forsynet med Givernes Navnetræk og Aarstal. Der var den Gang 20 Stolerækker paa den nordre Side (»Kvindesiden«) og 19 paa den sydlige (»Mandssiden«), hvor Prædikestolen jo optog en Del af

Pladsen. Prædikestolen stod den Gang ikke som nu helt oppe ved Koret, men derimod *i den midterste Hvælving*. Mellem den og Koret var der i den søndre Række 6 Stolerader. De bar alle følgende Indskrift: »Hafver Rasmus Pedersøn oc hans Hustru Inger Christensdatter gifvet disse 6 Stoele til Guds Nafns Ære oc Kierchens Beprydelse. Anno Domini 1653«. Rasmus Christensen var en af Byens Raadmænd. Ogsaa andre Borgere forærede Kirkestole. Nogle af dem bar Givernes fulde Navn, andre kun enkelte Bogstaver, f. Eks. S. S.— M. S.

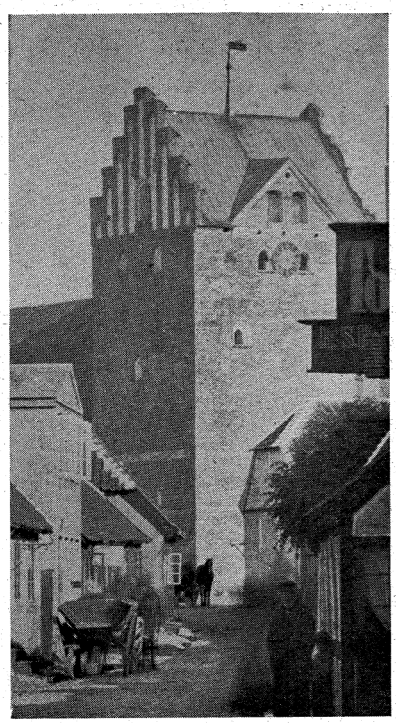

Kirkens gotiske, blindingsprydede Kamgavl mod Nord (ca. 1870). Paa Fløjen lader sig paa det originale Fotografi læse Chr. VII Navnetræk og Aarstallet 1789.

Oppe i Koret stod i hvert Hjørne en lille lukket Skriftestol, ligeledes forfærdiget efter Branden. Den ene var rimeligvis beregnet til Sognepræstens Skriftebørn, den anden til Kapellanens. Da det personlige Skriftemaal senere bortfaldt, omlavedes den ene af dem, den i det nordøstre Hjørne, til et lille »Daabskapel«.

I 1653 var Kirken færdig. Dens pudsede og hvidtede Vægge forsynedes, vistnok dog nærmest i Koret, med *Kalkmalerier*, hvoraf man ved senere Restaureringer har fundet adskillige Levninger. I Korhvælvingen var Kalkmalerierne i Hovedsagen en dekorativ Sammensætning af Blomster og Stjerner. Desuden fandtes Kong Frederik III Navnetræk med en Guirlande over. Den bar denne Konges Valgsprog *DOMINUS PROVIDEBIT* (d. v. s. Herren er min Hjælper) samt Aarstallet 1653, som tydeligt nok angiver Tidspunktet for *Kirkens Fuldførelse*.

Med Altertavlens Anskaffelse i 1661 var Kirken altsaa for saa vidt helt restaureret. Lysekronerne er dog fra en noget senere Tid. De tre smukke Malmlysekroner, som findes den Dag i Dag, stammer fra 1697 og 1724. Deraf er de to mindste Gaver, medens den største er anskaffet paa Kirkens Regning. Et *Orgel* skænkedes i 1696 af Kirkeinspektionens Medlemmer, nemlig Sognepræsten og Byfogeden.

Restaureringen i 1760erne. Omkring dette Aar fandt en Hovedreparation Sted. Den søndre Gavl i Taarnet ombyggedes og forsynedes til Minde om denne Ombygning med de fire Ankre, som endnu findes derpaa og bærer *Aarstallet 1760.* I Modsætning til Nordgavlen, der var en gotisk Kamgave, fik Sydgavlen nu en volutsuvnget Afslutning i Renæssancestil. Indvendig forsynedes Kirken med *Pulpiturer* baade paa

Kirken set fra Syd omkring 1865, altsaa før den store ydre Restaurering. Læg Mærke til Taarnets volutsvungne Sydgavl og Vaabenhusgavlen, der begge er ombygget i Aarene 1760—62.

den nordre og søndre Side i den Ende, som vendte hen imod Taarnet. De var beregnet til Udleje og gav saaledes Kirken en aarlig Indtægt, desuden skaffedes ogsaa nogle ekstra Pladser. Selve Kirkens Indre blev malet. Ved den Lejlighed maa de tidligere nævnte Kalkmalerier være blevet overdækket. Ogsaa Alteret og Prædikestolen maledes. De oprindelige Farver, som nu i 1943 er fremdraget for Prædikestolens Vedkommende, maa sikkert være dækket ved den Lejlighed og erstattet med de blaagraa Farver, som var den Tids Mode, og som man ogsaa genfandt ved Afdækningen i 1943. Rimeligvis har Kirkestolene faaet samme Farve, men de bortsolgtes ved Restaureringen i 1866 og eksisterer næppe mere.

Med *Pulpiturer* menes lukkede Gallerier. De strakte sig oven

over hele den nordre Stolerække og delvis over den søndre. Den nordre havde en særskilt Indgang gennem en Dør fra Sideskibet. Paa Billedet Side 145 ses et Stykke af Pulpituret i Kirkens Nordside. Pulpiturerne var delvis en Gave fra Byens daværende Sognepræst J. Risom. Han fortæller i et senere Gavebrev, at foruden det Pulpitur, som han allerede har ladet opbygge i Grenaa Kirke, og som har kostet ham over 100 Rdl. og »hvoraf Kirken i sin Tid [ved Udlejning af Stolene] kan have en aarlig Rente«, agter han yderligere at anvende endnu mere paa Kirken, om Gud lader ham leve. Hermed tænker Præsten vistnok paa, at han sammen med Byfogeden og nogle af »de bedste Borgere« i 1760 skænkede et *nyt Orgel* til Kirken. Regnskaberne viser, at det forflyttedes til en ny Plads i Kirken, og at Billedhugger Mons. Hiørning »for at male Ziraterne om Orgelværk og Pulpitur modtog 34 Rdl.« Restaureringen i 1760—61 kostede ialt 575 Rdl.

Saa gik der et Par Menneskealdre, og i **1826—27 fandt igen en Restaurering Sted**. Efter Synsforretningerne at dømme har den ikke i væsentlig Grad forandret Kirkens Udseende, hverken i det ydre eller i det indre, men kun bestaaet i en almindelig Reparation og Vedligeholdelse, til hvilken der dog af Stiftsmidlerne maatte optages et Laan paa ca. 3500 Rdl.

Hovedrestaureringen i 1860erne og 70erne var derimod en fuldkommen Ombygning af Kirken baade udvendig og indvendig. Kirkesynet havde i flere Aar gjort betydelige Udsættelser paa Kirkens Indre. Der var som Følge deraf gjort Udkast til en Hovedrestauration, som dog af Hensyn til Krigen i 1864 og alt, hvad den bragte med sig, opsattes nogle Aar. I Foraaret 1865 blev det endelig Alvor med Sagen. Et *midlertidigt Kirkelokale indrettedes i Brygger Sejlings Gaard* yderst paa Lillegade i det Hjørne af Gaarden, som vender op mod Nederstræde. Det indvidedes St. Bededag 12. Maj 1865, og dér foretoges det følgende Aar alle kirkelige Handlinger. Faa Dage efter afholdtes paa Torvet offentlig *Auktion* over alt det nedtagne Træværk: Kirkestole, Pulpiturer, de gamle Skriftestole m. m. Lidt senere solgtes ved en anden Auktion nogle Egetræsdøre med Beslag, nogle Messing Armstager fra den ældste Tid efter Branden, 1 Malmklokke, muligvis fra den katolske Tid, Jerngitteret fra Alteret, 1 rødt Alterklæde, 1 Alterdug, 1 Døbefont og en Del Gravstene fra Kirkens Gulv.[173])

Tegninger og alle Udkast til Forandringen var udarbejdet af kgl. Bygningsinspektør Walter. Det daglige Tilsyn ud-

øvedes af Konduktør Petersen, som havde Kontor og Tegnestue i Sakristiet i Kirkens nordøstre Hjørne.

De Forandringer, som blev foretaget i Kirken, var i Hovedsagen følgende: 1) *Pulpiturerne* i Kirkens nordlige Side blev borttaget, og der blev lavet Aabning ind til Sideskibet, hvis Lofter overhvælvedes, og hvor der anbragtes Stolestader. Derved indvandtes ca. 125 Siddepladser. Sideskibet maa altsaa siden Pulpiturerne i 1760 blev opført, have været ude af Brug. I dets vestligste Hvælving indrettedes et »*Babtisterium*«, d. v. s. Daabsrum, og deri opsattes en ny Døbefont af sort Marmor.

N.H.

Nærbillede af et af de særdeles smukke Englehoveder fra Prædikestolen, skaaret af Grenaasnedkeren »Nicolaus Koch«.

2) *Taarnet og Højkirken*, som tidligere var i Forbindelse med hinanden som eet Rum, adskiltes ved en Mur. Oven over denne opbyggedes et *Pulpitur foran Orgelet* til Korsangerne. Fra gammel Tid og lige til 1866 havde Kordrengene staaet oppe ved Alteret og sunget.

3) *Prædikestolen*, der tidligere havde haft sin Plads i Højkirkens midterste Hvælving, flyttedes nu op imod Koret, saaledes at den kom til at staa foran alle Stolerækkerne, hvor tidligere Kordegnens Stol havde staaet. Degnestolen fornyedes og flyttedes til Kirkens Nordside, men er senere borttaget.

4) De gamle *Skriftestole* i Koret fjernedes. *Alteret*, saavel som Prædikestolen »restaureredes og udsmykkedes«, d. v. s. at den perlegraa Farve overmaledes med Egetræsmaling med Guldforsiringer, og at Altertavlens Felter maledes sorte og forsynedes med nye(?) Bibelsprog. Der anbragtes et nyt *Knæfald* med Egetræsgelænder i Stedet for det tidligere af Smedejern. Byens kvindelige Ungdom forærede en smuk broderet ny Alterdug.

5) De gamle *lukkede Stolestader*, som stammede fra Aarene efter Branden, borttoges og erstattedes af nye Fyrretræsstole med Egetræsmaling. Hele Kirkens Gulv omlagdes. I Stolene og i Sakristiet kom der nu Trægulv, i Gangene, Koret, Vaabenhuset og Taarnet Gulv af pressede Flensborgklinker. Hele Gulvet blev ved den Lejlighed sænket 18 Tommer under den tidligere Gulvhøjde og Brolægningen uden for Kirken blev af den Grund omlagt.

6) *Et Varmeapparat* blev nedlagt i Kirken i et Kælderrum under Koret, som indrettedes ved den Lejlighed. Samtidig fjerne-

des en hel Del af de Begravelser, som tidligere havde været under Gulvet saavel i Koret som i Kirken. Ligresterne førtes ud paa Kirkegaarden og nedsattes i et Par store Fællesgrave helt mod Øst i Kirkegaard B. Grenaa var en af de første Byer, som indrettede Varmeapparat i Kirken. Nogle ganske faa Byer havde indført det sidst i 50erne.

7) Endelig skete ogsaa et Tilløb til en ydre Restaurering, idet der opførtes *Støttepiller* ved Ydermurene, og Sideskibets nordre Side, der er af Kampesten, afpudsedes og repareredes.

Efter Restaureringen blev Kirken atter taget i Brug og højtidelig indviet Søndag d. 25. Februar 1866, ved hvilken Lejlighed Provst Koch fra Gjerrild talte. Gr. Avis' Redaktør havde slaaet til Lyd for, at man nu skulde benytte Anledningen til at bryde med en ældgammel Skik, i Følge hvilken Mand og Kone i Kirken gaar til hver sin Side, Kvinderne til Nordsiden, Mændene til Sydsiden. Avisen skrev: »Der kan næppe anføres en eneste fornuftig Grund til at bibeholde den, hvorimod meget taler for dens Afskaffelse«. Nogle tog straks Mod til sig og brød med den gamle Uskik, de fleste betænkte sig en Tid endnu.

Kirkens ydre Fornyelse og Ombygning fandt Sted i 1873—74, ligeledes efter Professor Walthers Planer og Tegninger. Han havde oprindelig udarbejdet to Planer, den ene uden, den anden med Spir. Sidstnævnte blev den foretrukne. Kirkeinspektionen var endda saa liberal, at den gav Befolkningen Lov til at se begge Tegninger i Forvejen og udtale sig om, hvilken man syntes bedst om.[174])

Iøvrigt gik Restaureringen ud paa følgende. *Taarnets Overdel* forsynedes med 4 blindingsprydede Kamgavle i Stil med den oprindelige Nordgavl og fik et blytækket Spir, der øverst endte med en stor forgyldt Kugle og et Kors. Taarnets Underdel repareredes meget grundigt. Desværre var det ikke med haandstrøgne »Munkesten«, men med glatte, maskinstrøgne Mursten, som næsten alle Vegne særpræger Professor Walthers Restaureringer.

Alle Kirkebygningens Mure repareredes grundigt, navnlig Østgavlen som forsynedes med Kamgavl. Det samme gjaldt Vaabenhusets Sydgavl. *Sideskibet* forsynedes med *4 Kamgavle* svarende til Kirkens 4 indre Hvælvinger i Stedet for det flade Tag, det hidtil havde haft. Selve Taget blev dog kun tækket med Teglsten.

Støttepillerne var derimod opført i 1865. Det samme gælder Vinduernes Udvidelse og Forsyning med Jernrammer og Jernsprodser i Stedet for den tidligere Træindfatning.

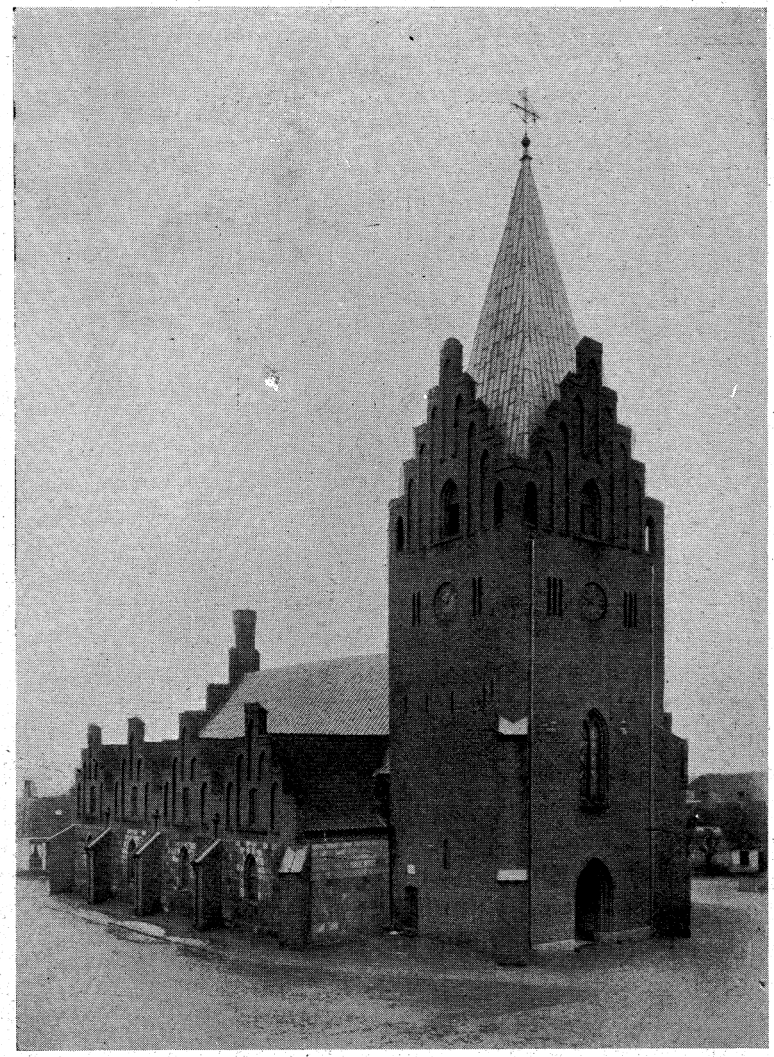

Grenaa Kirke omkring 1890.

Fjernt i Tidernes Morgen
saa du Huse saa smaa;
Bindingsværk, klinet med Lertavl,
Tage tækket med Straa.
Huse er sunket, og nye
har ved din Fod sig lagt.
Dine ærværdige Mure
trodser Aarhundreders Magt.

Her, medens Seklerne skifter,
har dine Klokker ved Gry
gennem utallige Tider
vækket den slumrende By.
Her har du ringet om Kvælden,
signet Aftenens Fred,
naar bag de røde Tage
Solen i Vest gik ned.

Her har i Sorg og i Glæde
samlet sig Slægt efter Slægt.
Her søgte trætte Hvile,
tynget af Sorgens Vægt.
Elskende Hjerter har sluttet
under dit Tag en Pagt.
Du har fra Vuggen til Graven
over din By holdt Vagt.

Midt i den larmende Uro
over den lille By
staar dine røde Mure,
hæver dit Taarn sig mod Sky.
Her har du staaet, mens Staden
voksed' af Svøbet frem.
Du er dens faste Midtpunkt,
Du er det fælles Hjem.

Carl Svenstrup.

Grenaa Kirke efter Restaureringen i 1927, og efter at Glasmalerierne er indsat.

Vurdering af Restaureringen. Man kan vistnok, udtrykt i faa Ord, sige, at Professor Walther gennemførte Kirkens ydre Restaurering ved med fast Haand at føre alt tilbage **ikke** til Grenaa Kirkes og dens enkelte Deles oprindelige Udseende, men *til en stilren Kopi af Gotikkens Kirkebygninger.*

Der er ingen Tvivl om, at man den Gang saa med ublandet Tilslutning paa disse Restaureringsarbejder, der faktisk nærmere var Ombygning, og ikke hæftede sig ved, at man paa den Maade

»Den fortabte Søn«. »Lazarus' Opvækkelse«.

Glasmalerierne fra Korets Østvæg udført af Kunstneren Jais Nielsen og indsat et Aarstid efter Restaureringen i 1927.

i betydelig Grad forrykkede de senere Tilbygningers Karakter og oprindelige Udseende. Nutiden kunde have ønsket en varsommere Fremgangsmaade. Som en nutidig Kunsthistoriker har skrevet derom: »Resultatet er blevet en i det ydre ensartet Bygning, mere præget af den restaurerende Arkitekts Tegnebræt end af Kirkens egen historiske Udvikling. Som Kirken staar i Dag er dens ydre Præg helt Walthers«.[175])

Den Slægt, som er vokset op her siden 70erne, og kun har kendt Kirken i dens nye Skikkelse, vil formentlig synes, at den falder godt sammen med Byen, som den nu har udviklet sig.

Udgifterne. Den indvendige Istandsættelse i 1865—66 kostede ialt ca. 11.000 Rdl. Den ydre Istandsættelse i 1874—75 beløb sig til godt 40.000 Kr. *Ligkapellet*, som byggedes i 1881, og som ogsaa skyldtes Walthers Tegning, kostede knap 9000 Kr. Det nye *Orgel* fra samme Aar beløb sig til 5700 Kr.

I 1884 maledes og dekoreredes Vaabenhuset og omdannedes til Skriftestol. Endelig dekoreredes og møbleredes saavel dette som Sakristiet og forsynedes med Vægpaneler m. m. i 1892.

Kirkens sidste store Istandsættelse i 1927 varede fra Juli til December og lededes af kgl. Bygningsinspektør Packness i Aalborg. Imens den stod paa, var Menighedshjemmets store Sal indrettet til midlertidigt Kirkelokale.

En stor Del af, hvad der var foretaget under Walthers Ledelse i 1865, kasseredes nu. Smagen skifter jo stadig. Den lyseblaa Farve, som var sat paa for at oplive det kolde Kirkerum, vaskedes nu af og erstattedes med kridhvid. Dekorationerne paa Ribberne erstattedes med andre. Inventarets Egetræsmaling ombyttedes med perlegraa med en smal Kant af rødt foroven. Tavlerne til Salmenumrene berøvedes deres spidsbuede Afslutning opadtil og fik ligesom Orgelpulpituret perlegraa Maling. Kun Degnestolen, som for Resten ganske stilfærdigt fjernedes nogle faa Aar efter (Hvorfor?), samt Alteret og Prædikestolen forblev urørt. For at live lidt op i det kridhvide nøgne Kirkerum, bestemtes saa i sidste Øjeblik at forsyne dette med nogle *ganske lette Dekorationer i de 4 Hvælvingskapper* og de dertil hørende Ribber. Dette Arbejde udførtes af Kunstneren Vald. Andersen. Det blev et af hans allersidste Arbejder før hans tidlige Død.

Kirken toges atter i Brug til Julen 1927. Kort efter opstod der Ønske om at faa de to Vinduer mod Øst bag Altret forsynet med *Glasmalerier*. Man mente, at de »vilde være til Pryd for Kirken, give et smukkere Lys og navnlig dække Udsigten til de bagved liggende Huse«.

Ved frivillige Gaver og ved et betydeligt Tilskud fra Carlsbergfonden skaffedes Pengene dertil. Arbejdet udførtes af Kunstmaleren Jais Nielsen.

For at komme helt op til Nutiden skal blot tilføjes, at *Prædikestolen* i Efteraaret 1943 restaureredes og bragtes tilbage til sin allerførste Skikkelse under Ledelse af Nationalmuseets Konservator N. J. Termansen, og at Kirken samme Aar forsynedes med et Klokkespil, som skænkedes af Sparekassen for Grenaa og Omegn.

Grenaa Kirke, som den er nu.

Kort Vejledning for Besøgende.

Som udførligt fortalt i det foregaaende stammer Grenaa Kirke formentlig fra Tiden kort før Aar 1300. Den nedbrændte sammen med den østre Halvdel af Byen i 1649. Murene blev dog staaende, og Kirken opbyggedes i Løbet af de næste 3—4 Aar og stod færdig i 1653.

Som Grenaa Kirke fremtræder nu, er den i et og alt præget af en ydre Restaurering i Aarene 1873—74, hvorved Kirken forsynedes med Spir, og en indre — lige saa gennemgribende — Restaurering i 1865—66. Begge disse lededes af kgl. Bygningsinspektør Professor Walther. Kirken er altsaa ikke en Genfødelse af den gamle Kirkes enkelte Dele, som de oprindelig har set ud, se Billedet Side 336. Den fremtræder nu som en stilren Kopi af Gotikkens Kirkebygninger med højt, himmelstræbende Spir og med blindingsprydede Kamgavle i alle de enkelte Bygningsdeles Afslutning. Derimod er Kirkens Indre, hvad Farvevirkning angaar, præget af en endnu senere Hovedreparation, som foretoges i Aaret 1927 under Ledelse af kgl. Bygningsinspektør Packness i Aalborg. Ved denne fjernedes de Efterligninger af middelalderlige Dekorationer, hvormed Professor Walther havde ladet Kirken dekorere og afløstes af kridhvid Kalkning med en ganske enkel Dekorering. Den er indskrænket til en let Farveaccentuering af Hvælvingsribberne, samt de fire Evangelist-Tegn i stiliseret Gengivelse i hvert Hvælvingsfags østligste Kappe. I Taarnrummet er i de fire Hvælvingskapper gengivet Rigets, Stiftets, Amtets og Byens Vaaben. Dekorationerne skyldes Kunstneren Valdemar Andersen, som døde i 1928 kort efter Værkets Fuldendelse.

Glasmalerierne i Koret er udført af Kunstneren Jais Nielsen og indsatte et Par Aar senere. De er delvis bekostet af Carlsbergfonden.

Altertavlen i Grenaa Kirke er oprindelig skaaret i 1619 til Holmens Kirke i København, hvor den har staaet indtil 1661, da den købtes til Grenaa Kirke i Stedet for den brændte (Renæssance).

Altertavlen er rimeligvis forfærdiget i 1619 og er i Senrenæssancestil. Den er oprindelig skaaret til Holmens Kirke i København, men da denne fik en ny og langt mere pragtfuld Tavle i 1661, og da Grenaa Kirke endnu ikke havde faaet en ny anskaffet efter Branden, købte man den gamle derfra. Det er altsaa Forklaringen paa, at Altertavlen øverst oppe bærer Chr. IV Navnetræk og hans Mærke R. F. P. d. v. s. *Regnum firmat pietas* — Gudsfrygt styrker Rigerne. Topfiguren forestiller Justitia, Retfærdighedens Gudinde med Sværdet og Vægtskaalen. De to Figurer i øverste Plan er Evangelisterne Markus (med Løven) og Matthæus (med Engelen). I det lavere Plan staar Lukas og og Johannes. Altertavlens Malerier, der forestiller Opstandelsen og Korsfæstelsen, er indsat i 1852 og malet af Historiemaler Rosent i Stedet for de ældre.

De 2 *Alterstager* er af Malm og skænket Kirken i 1680 af Raadmand Niels Christensen. »Det er gedigent Arbejde, Formgivningen er typisk for den svulmende Barok. Hver af Stagerne bæres af tre smaa mørsomme Løvefigurer«. *Kalken* er af Sølv, indvendig forgyldt. Paa Foden læses I. H. E. S. U. S. *Sølvkanden* er skænket 1790 af Margrethe Sofie von Weinigel. Den syvarmed *Lysestage* er derimod af ny Oprindelse og skænket til Kirken 1920 af en Kreds af Borgere. *Døbefonten* i Koret er af sort Marmor og anskaffet i 1866. Kirkens ældste Granit Døbe-

font var fra den romanske Tid. Den staar nu paa Kirkegaarden. Den senere Døbefont, som fjernedes i 1865, er afbildet her (Side 334).

Sakristiet er den østligste Fjerdedel af Sideskibet. Panelværket og Dekoreringen her stammer fra 1892. Et ejendommeligt, gammelt, middelalderligt *Egetræsskab,* som findes i Sakristiet, stammer maaskè fra Gammel Kirke paa Bavnhøj.

Prædikestolen er anbragt paa den søndre Væg lige op til Koret. Den har oprindelig staaet i den mellemste Hvælving. Den er yngre end Alteret og udført i 1650 af en Grenaa Billedsnider ved Navn Niels Jensen Koch, latiniseret til Nicolaus Koch. »Stilen i de 6 udskaarne Felter er Bruskbarok, hvorimod Rammen nærmest er Renæssance. Dens Brystværn dannes af 6 Felter med Dobbeltsøjler paa Hjørnerne. De seks Felter udfyldes af Relieffer forestillende Kristi Daab og Opstandelse og de 4 Evangelister. Hvert af Billederne er indfattet i Bruskbarok-Snitværk af samme Komposition i alle 6 Felter, men med ganske smaa Variationer i Enkelhederne, saaledes at ingen af dem er helt ens. De mindst vellykkede er Billederne af Daaben og Opstandelsen. Betydelig bedre er Evangelisterne. Med plastisk Følelse er de skaarne med dybe Skygger i de folderige Klædebon. Hver af Evangelisterne er kendetegnet med sit Symbol: Matthæus med Engelen, Markus med Løven, Lukas med Oksen og Johannes med Lammet«. Prædikestolen er i Efteraaret 1943 restaureret og ført tilbage til sin oprindelige »Staffering« fra 1661 ved Nationalmuseets Assistance. Kirkestolene stammer fra 1865, men blev ved

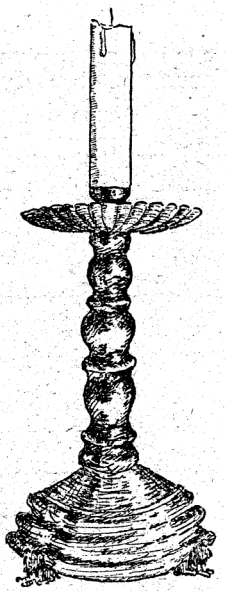

En af de to Malmstager paa Alteret fra 1680. (Barok).

Prædikestolen i Grenaa. Skaaret af Nicolaus Koch. Navnet er latiniseret. Mesterens daglige Navn var Niels Jensen Koch, Billedsnider i Grenaa. (De udskaarne Felter er Bruskbarok. Søjlerne og Rammen er nærmest Renæssance).

sidste Restaurering forsynet med nye Udskæringer i Endestykkerne og malet om.

Orgelet befinder sig i Hovedskibets vestlige Ende. Det er bygget i 1887. Det forrige Orgel var fra 1842, det næstforrige fra 1760 og endelig var Kirkens allerældste Orgel opsat i 1696. Begge disse var Gaver fra Kirkens daværende Inspektion, d. v. s. Sognepræsten og Byfogeden.

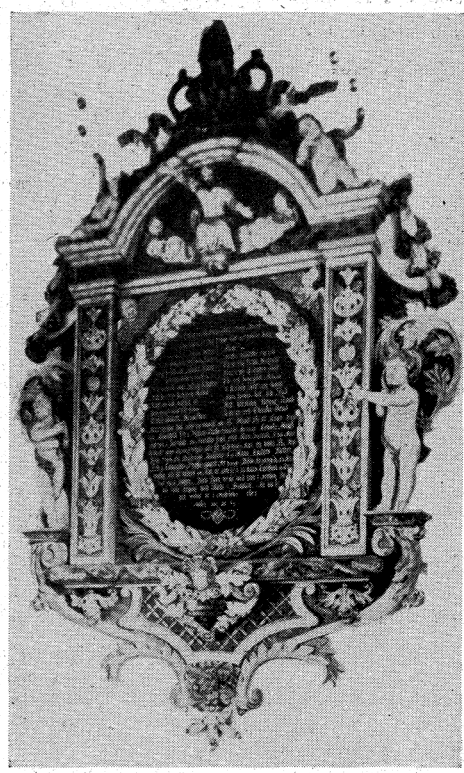

Epitafiet over Byfoged Blichfeldt og Hustru. Det har oprindelig haft Plads inde i Kirken over for Vaabenhusdøren. Her var under Gulvet Blichfeldts murede Begravelse. Det flyttedes i 1865 ud i Vaabenhuset.

I Midtergangen hænger 2 *Malmlysekroner.* De er begge fra 1697. Den miderste er den største og ret anselig. Den har 20 Arme anbragt i to Rækker om en hul Malmkugle. Øverst paa denne ses en Ridder med draget Sværd ridende over Halsen paa en flakt Ørn.

I *Taarnrummet* hænger en tredje Malmlysekrone, som oprindelig havde sin Plads inde i Kirken. Da Orgelpulpituret imidlertid ved sidste Hovedistandsættelse blev gjort bredere og kom i Vejen, maatte den flyttes. Den er skænket Kirken i 1724 af Byfoged Knud Henrik Blichfeldt og hans »Kieriste« (d. v. s. Hustru) Anne Amdisdatter for deres murede Begravelse, som var derunder i Kirkens Gulv. Epitafiet i Taarnrummet er ophængt til Minde om den førnævnte, i 1729 afdøde Byfoged K. H. Blichfeldt.

Alle Kirkens øvrige Gravminder fjernedes med haard Haand ved Restaureringen i 1865—66. Kun et eneste er bevaret foruden Blichfeldts. Det sidder indmuret i Østvæggen bagved Altertavlen og er opsat til Minde om Kapellan Oluf Pedersen, der tillige var Rektor i Latinskolen, og som døde 1659. Det er afbildet heri (Side 55).

Kirkens 3 Klokker, der alle er anskaffet efter Kirkens Brand

i 1649, bærer Indskriften: »*Durch das Feuer bin ich geflossen, Claus van Dam hat mich gegossen*« samt Aarstallet 1648. Efter Aarstallet at dømme maa det altsaa være Klokker, som Støbemesteren har haft staaende, og som han har byttet om med Klokkemalmen fra de nedfaldne og ved Branden smeltede Klokker.

Det ubetinget smukkeste af de 6 udskaarne Felter i Prædikestolen, forestillende Evangelisten Lukas med Oksen som Symbol.

Kirkens *Urværk* stammer fra 1855. I Taarnet opstilledes i Aaret 1943 et *Klokkespil* leveret af Firmaet Hede-Nielsen, Horsens, og skænket af »Sparekassen for Grenaa og Omegn«. Hver Morgen, Middag og Aften spiller det en Salmemelodi, som, forstærket ved Hjælp af en Mikrofon, lyder ud over Byen.

Nærværende Kapitel om Grenaa Kirke er et forkortet Uddrag af en udførligere Artikelserie, som Bogens Forfatter har haft optaget i »Grenaa Folketidende« i Tiden fra 24. Decbr. 1943—8. Jan. 1944. Den findes i nogle faa Særtryk til Afbenyttelse i Grenaa Folkebiblioteks Læsestue, men er her optaget i forkortet Skikkelse af Hensyn til Pladsen. — De med »« mærkede Stykker er taget fra Kunsthistorikeren cand. mag. S. Skovs Artikel om samme Emne i Randers Amts hist. Aarbog for 1938.

GRENAA KIRKEGAARD

Den nuværende Kirkegaard ved Nørreport er den tredje Kirkegaard siden Kristendommens Indførelse, altsaa i Løbet af et lille Aartusinde.

Byens ældste Kirkegaard har ligget omkring den gamle Kirke ved Bavnhøjbakkens Fod. Dens Fundament er nu afdækket og i smukt beplantet Tilstand tilgængelig for Offenligheden. Den har uden Tvivl omgivet den lille, gamle Kridstenskirke paa alle Sider. Ved Nedlægning af Vandrør Øst for Kirkeruinen i Slutningen af 30erne er der fundet talrige Skeletter. Gammel Grenaa Kirke nedlagdes i 1558, men blev ikke straks nedrevet. Kirke-

gaarden vedblev at være i Brug i mange Aar derefter, navnlig for hvem, der ønskede Frijord. I det seneste Aar 1740 er al Begravelse paa denne Kirkegaard ophørt.

Kirkegaarden paa Torvet har ligesom den ældste ogsaa ligget rundt om sin Kirke paa alle 4 Sider. Mod Syd har dens Indgang været i Nærheden af de to store Kastanietræer, der — skønt affældige — endnu er Torvets Pryd. Kirkegaarden ophørte med at være i Brug 1822, men blev længe liggende fredet. Den Del, der laa Nord for Kirken, sløjfedes først, rimeligvis omkring ved Aar 1835. Syd for Kirken blev den sidste Rest liggende som en stor indhegnet Græsplæne med enkelte Blomsterrabatter. Den sløjfedes først i 1884, da Kong Frederiks Statue rejstes.

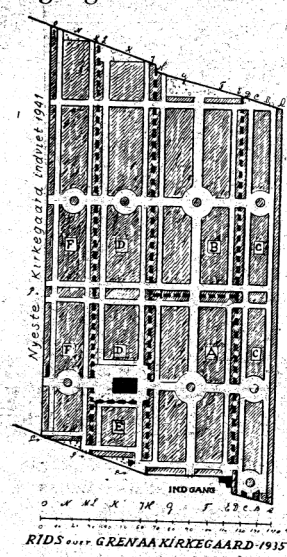

Kortskitse, tegnet før den nye Kirkegaard blev planlagt.

A. *Kirkegaarden ved Nørreport* blev taget i Brug i 1822. Den indviedes 24. April ved Generalkrigskommissær Chr. de Fischers Begravelse. Han jordedes i Runddelen midt i Kirkegaarden. Gravstedet er bevaret endnu (se Billedet, Side 351).

B. I 1848 toges et lige saa stort Stykke Jord i Brug lige Øst for foregaaende. Paa Kortet er det betegnet ved B. Ogsaa der var det Runddelen i Midten, som først blev solgt. Paa Indvielsesdagen 7. Sept. 1848 jordedes her en ung Mand, »Handelsbetjent Andreas Krogh Emborg«. Ogsaa dette Gravsted eksisterer endnu. Her begravedes 10 Aar senere hans Fader, Købmand Emborg, Kommunalbestyrelsens Formand, som døde i en ung Alder.

C. Efter en god Snes Aars Forløb var ogsaa denne Kirkegaard for lille. Der var megen Uenighed om, hvorvidt man skulde lægge en ny Kirkegaard Nord eller Syd for den gamle. Man bestemte sig til at lægge den mod Syd. Kirkegaard C. indviedes 10. Juli 1869. Ved denne Lejlighed jordedes Byraadsmedlem, Købmand P. Jensens Datter Johanne Cathrine. Den nye Kirkegaard var anlagt i samme Stil som de foregaaende, men Bredden var betydelig mindre, fordi man ikke ønskede at komme alt for tæt ind mod Byen.

I 1881 opførtes et *Ligkapel* lige Nord for Kirkegaard A. Det var en af de mange nyttige Foranstaltninger som Stedets nye Sognepræst C. Jacobi satte sig i Spidsen for. Det er bygget af

røde Mursten i gotisk Stil med Kamgavle og et lille Spir som Tagrytter. Kgl. Bygningsinspektør Walther, som restaurerede Kirken, har givet Tegning til Kapellet, og det er indvendig dekoreret efter Tegninger af N. Fristrup.

D. I 1896 kom den næste Kirkegaardsudvidelse, idet det Nord for Kirkegaard A. og B. liggende Jordstykke blev taget ind.

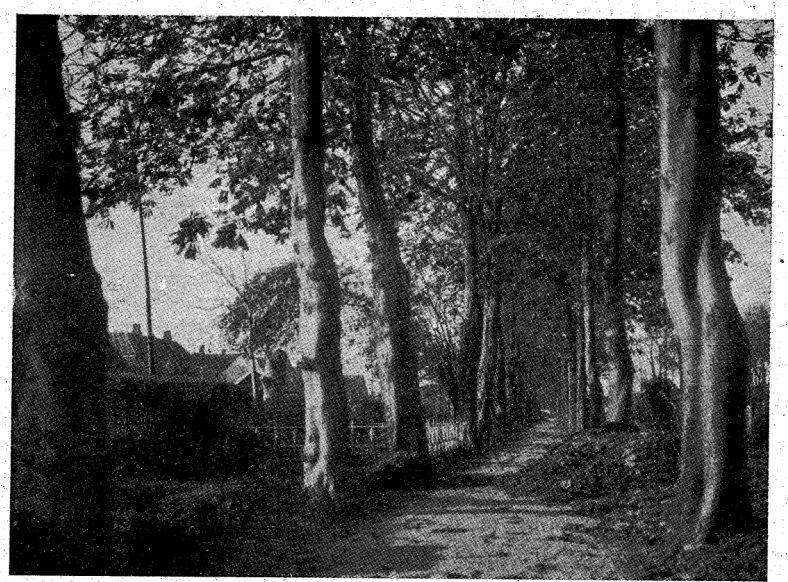

Kastaniealleen (sydligst i Kirkegaard C) ved Løvfaldstid. Det var den, Arkitekt Tholle ønskede fældet, men som dog blev skaanet.

Indvielsen fandt Sted 26. April, og den første, som begravedes, var en ung Pige, Datter af Arbejdsmand Gerhard Nielsen. Det var den første Begravelse, som den nye Sognepræst N. Nørregaard foretog her.

E.+F. Endelig kom der saa i 1914 en lille Udvidelse, ogsaa mod Nord. Det var egentlig en dobbelt Udvidelse, idet baade Kirkegaard E. og F. toges i Brug samtidig. Afdeling E. var, som Kortet viser, en lille Parcel, der laa mellem Kapellet og Aastrupvejen, og som tidligere havde været lejet ud til Have. Den første Begravelse fandt Sted 21. Marts 1914. Det var Købmand Andreas Bruun, som jordedes. Stort set har altsaa Kirkegaarden maattet udvides hver 20 à 25 Aar.

I 1932 skete efter Kirkegaardsarkitekt Tholles Forslag en *betydelig Omdannelse* af hele den gamle Kirkegaard, dog knap saa radikal, som Arkitekten havde planlagt. Foruden at mange forfaldne Gravsteder sløjfedes, fjernedes en hel Del af den nu

Aften ved Kirkegaarden.

Det lider nu mod Aften,
Og Dagen er forbi,
Om lidt vil Klokken ringe,
Og Laagen lukkes i.
Jeg gaar, som jeg har gaaet
Saa tit paa dette Sted,
Og drømmer i din Stilhed
Og glædes ved din Fred.

Du kære, gamle Have
Midt mellem Land og By,
Med vedbendklædte Grave,
I gamle Mures Ly,
Med skyggefulde Gange,
Med Lind og Birk og Røn
Bevar dit Præg, din Stemning,
Det er mit Haab, min Bøn!

I dine Træers Susen
Der bor en sød Musik,
Ret som om Løvet hvisker
Og Mund og Mæle fik.
Jeg lytter til din Hvisken,
Der strømmer i mig ind
Og fylder mine Tanker
Som lette Drømmespind.

Og gamle, svundne Slægter
I Gravens dybe Gem,
Hvis Navne spinkelt træder
Paa Marmortavler frem,
Dem ser jeg for mit Øje,
Som da de gik paa Jord
Og stred og led og elsked'
Og satte deres Spor.

Og mine Tanker drager
Som Fugle smaa paa Træk
Til Timen, der vil komme,
Da ogsaa jeg skal væk,
Naar Livets muntre Færden
Og al dets Stræb og Strid
Engang for mig har Ende,
Og jeg skal bringes hid.

Da ønsker jeg at hvile
Paa denne stille Plet,
Hvor Vedbend hen til Muren
Sig hæftet, grøn og tæt.
Hvor Vinden ta'r i Løvet,
Som giver Graven Læ,
Der skal min Aske hvile
I Skyggen af et Træ.

Carl Svenstrup.

opvoksede, lovlig tætte Træplantning, hvorved Kirkegaarden fik et mere lyst Præg.

Samtidig begyndte man at gøre Forberedelser til Anlæg af *endnu en Kirkegaard.* Den planlagdes i alle Detailler af Kirkegaardsarkitekt Emil Böttiger, og er fuldt ud indrettet efter Nutidens Smag. Der er en Overflod af stedsegrønne Hække, som

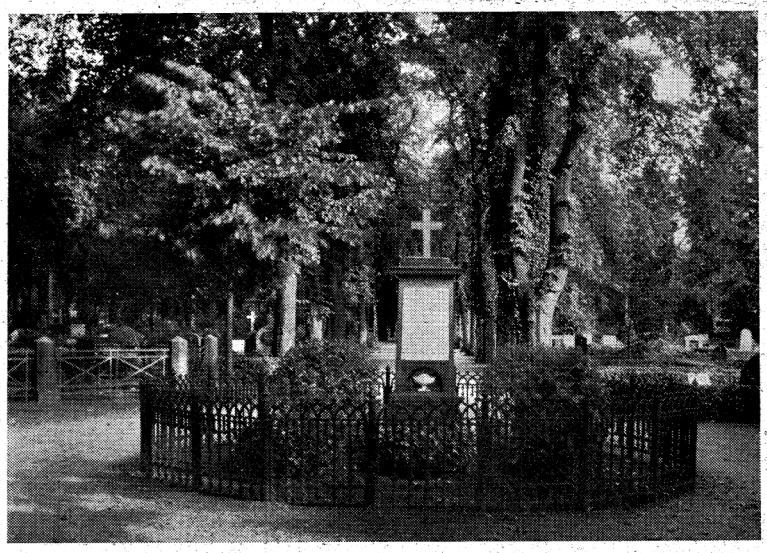

Hovedalleen paa Kirkegaard A ved Generalkrigskommissær de Fischers Gravsted.

afdeler Kirkegaarden i en Mængde hyggelige Smaagrupper. Der er store Stensætninger og mange Blomsterrabatter, og den gør et meget venligt og tiltalende Indtryk. Anlæggelsen paabegyndtes i 1936, den laa derpaa hen et Par Aar for at kunne vokse lidt til og toges endelig i Brug ved Fru Sagfører Viales Begravelse 5. Septbr. 1941. Om Grenaa Kirkegaard gennem Tiderne har nærværende Bogs Forfatter i 1936 udgivet en fyldig Beskrivelse, hvortil henvises.

KIRKELIGE FORHOLD

Grenaa Præstehistorie fra Aar 1800 og fremefter.

Hvad den ældre Præstehistorie angaar, henvises til Grenaa Bys Historie, Bind A, Side 472—485. Den slutter med Peter Hansen Brøchner, som i 1796 forflyttedes til Raarup i Bjerre Herred. Han er Nr. 16 i Rækken af Sognepræster.

17) 1796—1827 (†) Andreas Peter Krøyer (født $^{18}/_{7}$ 1751, død $^{8}/_{5}$ 1827), Cand. theol. 1782, var den første Præst i Grenaa i det nye Aarhundrede. Han kom hertil fra Branderup og udnævntes til Provst allerede, da han havde været Sognepræst i i Grenaa 1 Aar. Provst Krøyer forblev i Embedet til sit 76. Aar og døde 4 Dage efter, at han havde taget sin Afsked. Hans Grav har indtil 1943 været bevaret paa Grenaa Kirkegaard, men er nu inddraget.

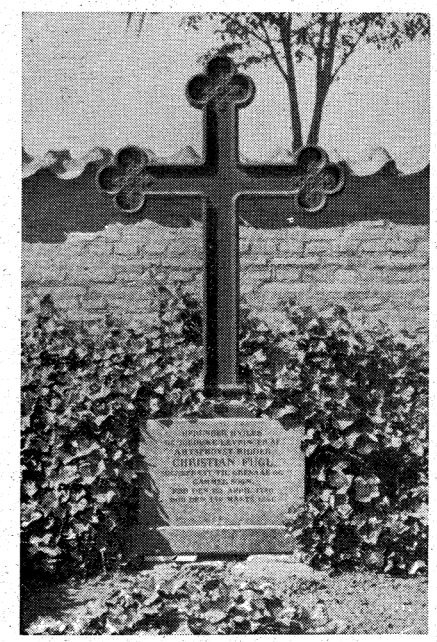

Amtsprovst Fugls Gravmæle.

18) 1827—1846 (†) Christian Fugl (født $^{1}/_{4}$ 1780, død $^{25}/_{3}$ 1846), Cand. theol. 1803. Han kom hertil fra Hals, hvor han havde været Sognepræst og *Amtsprovst*. Denne Institution var et Regerings-Paafund fra Begyndelsen af Aarhundredet. Amtsprovsterne skulde være en Slags Skoleinspektører og være Regeringens Hjælpere med at føre de nye Skoletanker ud i Livet. Det viste sig at være en meget upraktisk Ordning, og Institutionen faldt bort fra 1821. Fugl har altsaa ikke været Amtsprovst i sine Grenaadage. Han blev i Embedet til sin Død, og det Eftermæle, han fik, var, at han havde været »en saare brav, dygtig og værdig Præst.[176])

19) 1846—57. Frederik Chr. Bloch (født $^{30}/_{3}$ 1805, død $^{14}/_{4}$ i Svendborg). Cand. theol. 1830.

Sognepræst i Kvong—Lyne 1834. Sognepræst i Grenaa (udn.) $^{22}/_{6}$ 1846. Sognepræst i Ringe $^{9}/_{5}$ 1857. Entl. 1874(?). Folketingsmand for Randers 4. Kreds $^{14}/_{6}$ 1855—$^{14}/_{6}$ 58. Gift m. Emilie Leerbech.

Bloch var af udpræget præstelig Slægt, baade hans Fader, Bedstefader og Svigerfader var Præster.

Fra ældgammel Tid havde det været Skik, at Præsterne skulde katekisere med Børn og Ungdommen i Kirken, d. v. s. ved Spørgsmaal og Svar gennemgaa den kristelige Børnelærdom, nærmere præciseret Luthers lille Katekismus, med dem. Ydermere var Præsterne ved den senere indførte Konfirmation blevet forbundet til »i mindst 3 Maaneder forud at berede de unge«.

Hvor meget eller hvor lidt de foregaaende Præster har gjort ud af Katekisationen ses ikke. Derimod fremgaar det klart af Kaldsbogen, at Pastor Bloch mødte her i Grenaa med god Vilje til at opfylde denne Del af sin kirkelige Pligt. Allerede af hans første Indberetning fremgaar, at han det første Aar har katekiseret i Kirken 27 Gange, Kateketen Flindt 10 Gange og Kordegn Johannsen 1 Gang. Næste Aar (1849) er Tallene 20 Gange for Sognepræstens Vedkommende og 8 Gange for Kateketen. Men Bloch tilføjer mismodigt: »Flere Søndage mødte kun faa eller ingen til Katekisation«. Næste Foraar begyndte Bloch en Række Katekisationer over Johannes Evangeliet og opfordrede de sidste Aar konfirmerede og de nye Konfirmander til at møde frem. Der katekiseredes som Regel hver Søndag efter endt Gudstjeneste. I Begyndelsen mødte nogle, men det blev færre og færre, saaledes at Præsten ved næste Indberetning til Biskoppen maa bekende, at han foreløbig maatte opgive Haabet om at kunne bringe Katekisationen med den konfirmerede Ungdom i Gang til nogen væsentlig Nytte i denne Menighed.[177]) Det var det Resultat, hvortil Bloch kom, og som blev gældende ogsaa for hans Efterfølgere.

Pastor F. C. Bloch 1846—57.

I Blochs Tid brugtes her i Grenaa som over næsten hele Landet den *»Evangelisk kristelige Salmebog«*. Det er den, om hvilken der med en vis Ret er anvendt den kendte Udtalelse, at den hverken var evangelisk eller kristelig. I 1845 autoriseredes *et Tillæg* til den, udarbejdet af Biskop Mynster. Det indeholdt navnlig et Udvalg af de gamle Kernesalmer, som havde været omlavet eller udeladt i den evangelisk kristelige Salmebog. Paa en biskoppelig Forespørgsel i 1854 angaaende Stemningen i Pastoratet med Hensyn til Salmebøger og Salmesang, maatte Bloch svare, at Sagen var de fleste temmelig ligegyldig. Der var ikke nogen almindelig Stemning imod den, men der var dog af og til fremkommet Ytringer, der anerkendte de Salmers Værdi og Fortrin, som fandtes i Tillægget.[178]) Det blev en af Pastor Blochs sidste Handlinger i Grenaa, at faa den nye Salmebog »Roskilde Konventets« indført. Det skete $^1/_1$ 1857. Som adskillige af Egnens Præster i den Tid var Bloch stærkt *politisk interesseret* og var valgt til Folketingsmand her i Kredsen, som den Gang hed Randers 4. Kreds, i en treaarig Periode (1855—58).

20) 1857—77. Carl Ulrich Dantzer (født $^{6}/_{4}$ 1815, død i Grenaa $^{27}/_{12}$ 1879). Cand. theol 1841.

Lærer ved vor Frue Skole i København. Kateket i Grenaa 1851 og Sognepræst s. st. (udn.) $^{16}/_{7}$ 1857. Entlediget 1877. Gift 1) m. Christiane Elisabeth Jensine Harboe, død 1857. Gift 2) m. Manon Louise Krebs.

Pastor Dantzer var altsaa efter adskillige Aars Skolevirksomhed i København kommet til Grenaa som *Kateket* d. v. s. Førstelærer og Andenpræst. Det var en Institution, som der fra Regeringens Side i Begyndelsen af Aarhundredet var sat uhyre Kraft ind paa at faa indført rundt i Byerne. Men Stemningen blev snart imod den rundt i hele Landet, fordi Kateketerne gennemgaaende kun betragtede Embedet som et midlertidigt Gennemgangsled til Præsteembede og søgte bort, saa snart de kunde. Det var formodentlig ogsaa af den Grund, at de ikke altid var saa interesseret i Skolens Opgave, som ønskeligt var. Imidlertid maa det vistnok indrømmes, at Dantzer, som havde mange Aars Lærergerning bag sig, var en god Mand i Kateketembedet her. Om Dantzer som Præst har jeg hørt sige, at han var en hjertelig og velmenende Mand, men noget tør i sin Prædiken.[179])

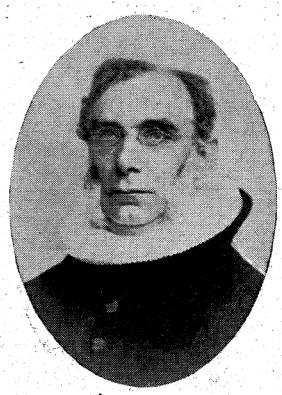

Pastor C. U. Dantzer 1857—77.

Midt under Dantzers Præstetid kom til Ørum Præstegaard den Mand, som vakte det stærkeste kirkelige Røre, overalt hvor han viste sig. Det var Vilhelm Beck, som i 1866 blev indsat til Sognepræst i Ørum—Ginnerup. Sognet var kendt for »sin aandelige Død og Vankundighed«, og Bech lagde allerede i sin Indsættelsesprædiken ikke Fingrene imellem. Den var endogsaa saa »magtfuld«, at selv Becks bedste Ven, Johs. Clausen skrev til ham om den: »Det var en drøj Prædiken, du begyndte med i Ørum«. Men underligt nok gik det saaledes, at allerede den første Dag sluttede store Skarer sig til Bech, just i dette hidtil ikke religiøst interesserede Sogn. Og længe varede det ikke, før Mængder af Mennesker fra Omegnen flokkedes om Becks Prædikestol. *Ogsaa fra Grenaa* var der en Flok, som regelmæssigt om Søndagene pr. Hestevogn tog til Ørum Kirke.

Dantzer var en liberal Mand og stillede sig forstaaende over for det stærke Røre, som udgik fra Ørum Præstegaard. *Snart kom Beck ogsaa til Grenaa* og holdt Missionsmøder. Han var jo en særdeles veltalende Mand med et kraftigt, men til Tider ret

drastisk Sprog og talte med Ild og Voldsomhed. Det var langt fra Dantzers Temperament. Alligevel aabnede han velvilligt Kirken for Beck og tog venskabeligt imod ham uden dog selv at slutte sig til »Indre Mission«.

Ogsaa den *grundtvigske Forkyndelse hørtes i Grenaa.* I lang Tid kom Dr. Nørregaard og Baagøe, de to kendte Testrupfolk, ofte til Byen og holdt Forsamlinger og Foredrag. Dantzer fik efter Opfordring fra Provsten og Ønske fra Menigheden indført, at der den første Søndag i hver Maaned forrettedes Gudstjeneste i Grenaa Kirke om Eftermiddagen i Stedet for om Formiddagen.

Paa samme Tid var Loven om Adgang til *Oprettelse af Menighedsraad* vedtaget. Dantzer maatte imidlertid for Grenaa og Gammel Sogns Vedkommende meddele, »at Menigheden ikke her har faaet Øje for det gavnlige i denne Indretning, men betragter den med Mistro og ikke med Tillid og Haab om dens Nytte«, og at man derfor ikke var stemt for at oprette et saadant Raad. I Dantzers Embedstid fandt Kirkens stærkt tiltrængte *indre og ydre Restaurering* Sted.

Dantzer var en meget svagelig Mand og maatte i mange Aar holde Kapellan. En Tid var det den senere som Kultusminister kendte J. J. Bjerre. Fra 1871—77 var det S. U. Borch. Da han fik Præsteembede og forlod Grenaa, søgte Dantzer sin Afsked. Pastor Dantzer blev syg i Kirken Juledag 1877, maatte bæres hjem og døde faa Dage efter.

21) 1877—95. Carl Hugo Edvin Jacobi (født $^{5}/_{6}$ 1843, død $^{11}/_{5}$ 1914 i København). Cand. theol. 1869.

Han var derefter Lærer ved Københavns Skolevæsen i en Del Aar og drev samtidig videregaaende theol. Studier. Res. Kap. ved Viborg Domkirke 1874. Sognepræst i Grenaa og Gammel Sogn (udn.) $^{10}/_{10}$ 1877. Stiftsprovst i Aalborg Stift og Sognepræst til Budolfi Kirke (udn.) $^{31}/_{12}$ 1895. Gift m. Henriette Zahrtmann.

I Grohshenning og Hauch-Fausbølls: »Danmarks Præstehistorie«, hvorfra de biografiske Data er taget, tilføjes om Jacobi, at »det lykkedes ham i Grenaa at tilvejebringe en ordnet og omfattende *Menighedspleje, der kunde tages til Mønster paa andre Steder*«. Det er jo en ganske objektiv Udtalelse, og den falder nøje sammen med den lokale Opfattelse af Pastor Jacobis Virke. Det er ikke nogen Overdrivelse at sige, at Perioden 1880—95 i Grenaa Bys Historie paa ganske afgørende Maade er præget af Pastor Jacobi, saaledes som det allerede er fremhævet heri Side 198—99. Der er paa nævnte Sted anført Jacobis store Andel i Opførelse af *Ligkapellet, Asylet, Menighedshjemmet* m. m., ligesom

det er berørt, at der i 1880 paa hans Initiativ skaffedes en *Præstegaard* til Kaldet, efter at Præsterne siden 1745 havde boet i lejede eller privat købte Præstegaarde.

»Det nye, som med Pastor Jacobi kom til Grenaa, var den *kirkelige Filantropi* . . . Han var den første, som fik indført en ordnet Fattigpleje som et Samvirke imellem Lægfolk og Præsten«.[181]) Ligeledes havde *Asyl- og Diakonissesagen* hans varmeste Interesse. Og endelig var Tanken med Opførelse af et *Menighedshjem,* som dog først virkeliggjordes i hans allersidste Grenaatid den, at dette Sted ikke alene skulde afgive Lokaler til Møder, men være Samlingssted for de mange forskellige »*kristelige Kærlighedsgerninger*«, som var paa hans Program. — Naar Pastor Jacobi var saa stærkt optaget af dette filantropiske Arbejde, kom det dels af hans nære Forbindelse med Diakonissestiftelsens Ledelse. Stiftelsens Forstanderinde, Søster Sophie Zahrtmann, var hans Svigerinde. Dels kom det af hans levende Forbindelse med og interesserede Deltagelse i »*Stefansforeningens*« Arbejde. »Denne Forening var stiftet i 1876 som et Samarbejde mellem Præster og Lægmænd af alle kirkelige Retninger. Det skyldes for en Del denne Forening, at der i de Aar rundt om rejste sig Asyler, Menighedshjem og Sømandshjem. Stefansforeningen holdt sit Aarsmøde i Grenaa 9. Sept. 1880, og ved den Lejlighed blev det Frø kastet i Jorden, som siden skulde spire« og bære Frugt her i Grenaa.[182]) Angaaende Fremgangsmaaden ved *Skriftemaal og Altergang* i Grenaa Kirke i Jacobis og hans Forgængeres Tid, haves en Indberetning til Biskoppen fra 1879. Som bekendt afskaffedes ved Reformationen de *tvungne Skriftemaal* med dets i alle Enkeltheder gennemførte Rede-

C. Jacobi 1877—95.

Præstegaarden paa Storegade efter Ombygningen i 1930.

gørelse for selv de mest intime og private Forhold. Men Skriftemaalet bibeholdtes ogsaa efter Reformationen, dog under andre Former, som en Betingelse som Adgang til Nadveren. Det er da ogsaa betegnende, at der efter Grenaa Kirkes Brand i 1649 sammen med det øvrige Kirkeinventar opsattes *to nye Skriftestole* en i hvert sit Hjørne af Koret. Den ene var formodentlig beregnet til Sognepræsten, den anden til den residerende Kapellan. Det var den Gang Skik, at der holdtes Skriftemaal Dagen før Nadverens Uddeling, altsaa baade hver Lørdag og Onsdag.

I Tidens Løb, formodentlig omkring ved Aar 1800, er, trods alle Lovbestemmelser, Anvendelsen af det private Skriftemaal og dermed Brugen af disse lukkede Skriftestole gaaet af Brug. I Stedet for holdt Præsten en Skriftetale til de samlede Skriftebørn under et og meddelte derefter Absolutionen til hver enkelt ved Haandspaalæggelse. Til dette Brug anvendtes enten *selve Koret* eller *Sakristiet* eller endogsaa *Vaabenhuset*, som netop paa Pastor Jacobis Foranledning i 1884 forsynedes med Paneler langs Væggen og udsmykkedes meget stilfuldt.

Ved Kirkens indre Restaurering i 1866 fjernedes og bortsolgtes de to lukkede Skriftestole, som altsaa allerede paa den Tid ansaas for overflødige, og af hvilke den ene forlængst var omdannet til et lille Daabskapel. Paa Billedet Side 145 kan man endnu skimte den ene i Hjørnet af Koret.

I Vaabenhuset foregik Skriftemaalet saa i Resten af Jacobis og Begyndelsen af Nørregaards Tid, indtil det endelig, vistnok i Forbindelse med det nye Ritual fra 1912, flyttedes op i Koret.

I den førnævnte Indberetning til Biskoppen fra Pastor Jacobi, gør han opmærksom paa, »at saaledes har det været i hvert Fald de sidste 47 Aar, d. v. s. det Tidsrum, da gamle Kordegn Johannsen havde været knyttet til Kirken og rimeligvis længere«. Det er altsaa vel begrundet at mene, at *det private Skriftemaal er forsvundet her i Grenaa omkring 1800.*

Om *Katekisationen med Ungdommen* meddeler Jacobi, at den ikke finder Sted. Derimod søger man at samle de unge Piger af den tjenende Stand til Møder Søndag Aften i private Hjem. Disse Møder fandt talrig Tilslutning. For de konfirmerede Drenge, for hvem der holdtes Aftenskole, haabede Præsten nu og da at kunne faa Lejlighed til en Samtale om kristelige Emner.

Det sidste blev nu aldrig af videre Betydning. Derimod blev Pigemøderne efter Asylets Opførelse en fast Institution, som henlagdes til den rummelige Asylklasse og holdtes hver Søndag Aften.

I Indberetningen for 1885 omtaler Pastor Jacobi for første Gang *Søndagsskolen.* Det nævnes, at den har 200 Børn fordelt i 9 Klasser og undervist af 4 Lærere og 5 Lærerinder, »men der trænges til endnu flere Lærerkræfter«. — Det kan nævnes som et Særkende for Jacobi, at han havde et sjældent Greb paa at knytte Folk af alle Samfundsklasser til de Arbejder, han fik sat

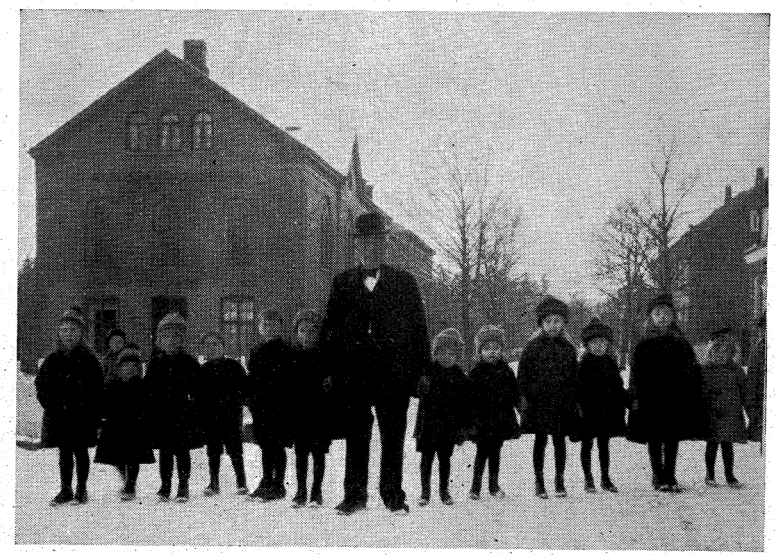

Skomager M. Andersen gaar fra Søndagsskolen med en Flok Børn i Haanden.

i Gang. I Forbindelse med Søndagsskolen er det naturligt at minde om, at dens Oprettelse egentlig skyldtes en ganske jævn Lægmand, afdøde Skomager Morten Andersen. Med en ganske uegennyttig og ideel Indstilling fik han Sagen i Gang og var Medarbejder, ja i visse Perioder Leder af den, lige saa længe han var her i Grenaa. Ved dens 40 Aars Jubilæum skrev han i Avisen en lidt naiv, men vistnok ganske historisk Redegørelse for dens Oprindelse. Den lyder saaledes:

Søndagsskolen i Grenaa

har paa Søndag bestaaet i 40 Aar. Søndag d. 17. December 1882 begyndte vi i et Klasseværelse i Kommuneskolen, som jeg havde faaet Tilladelse til at benytte, efter at jeg havde haft Axel Jacobsen fra København herovre, og jeg havde talt baade med Præst og Lærere om at faa den Sag begyndt. Lærer Johannsen opmuntrede mig til at begynde, naar jeg troede, at Gud vilde det; han og Lærer Petersen og Lærer Krøll, Aastrup, vilde staa mig bi, og en Tømrer Facius hjalp til en lille Tid. Siden hjalp Skolebestyrer Bertelsen og Fru Andersen, senere Fru Bertelsen. Efter godt 2 Aar kom ogsaa Pastor Jacobi og flere til Hjælp. Saa begyndte vi med Klasselæsning,

og Børnegudstjenesten udvidedes baade til Havnevejen og Aastrup, og vi havde ved festlige Lejligheder et Antal af 4—500 Børn og voksne med. I henved 30 Aar maatte jeg tage mig mest af Sagen, indtil saa Præsterne rigtig tog fat, og endnu er Børnene glade for at have mig i Haanden og i Frakkeskøderne, naar vi gaar fra Børnegudstjeneste. Maatte Gud fremdeles lægge sin Velsignelse i denne Sag.

M. Andersen, Skomager, Rosenborg.

Ret snart efter Søndagsskolens Grundlæggelse tog Pastor Jacobi aktiv Del i dens Ledelse. Der stiftedes i 1887 Filialer i Havnevejens Skole og i Aastrup Skole. Arbejdet i Grenaa udvidedes og Børnetallet voksede til 300. Efter *Menighedshjemmets* Opførelse henlagdes Søndagsskolearbejdet dertil. Senere hen, da der under første Verdenskrig meldte sig Brændselsvanskeligheder, flyttedes det til *Missionshuset*, hvor Lokalet alligevel var opvarmet. Efter Andersens Afrejse og efter at de mange Ungdomsorganisationer er stiftet og har taget hver sin Part af Ungdommen, er det egentlige Søndagsskolearbejde nærmest overtaget af Indremissions Ledelse og er samlet om Missionshuset.

Hvad kirkelig Retning angaar sluttede Pastor Jacobi sig til den »Martensen-Mynsterske Fløj« eller »kirkeligt Centrum«. Den grundtvigske Retning havde i hans Tid saa godt som ingen Tilhængere i Grenaa. Med Indre Mission samarbejdede han i mange Aar med godt Udbytte. Det var netop »Stefansforeningens« Kongstanke, at samle og forene Kristne af alle Retninger til et fælles Samarbejde«. Senere kølnedes Forholdet. Indre Mission trak sig ud af Samarbejdet paa Opførelse af et fælles Meningshus og opførte i 1889 for egen Regning »Zarepta«. Først i 1895 stod Menighedshjemmet færdigt.

Nytaarsaften 1895 fik Jacobi Udnævnelse til Embedet som *Stiftsprovst i Aalborg* og Sognepræst ved Budolfi Kirke. Der fik han atter en Række gode og frugtbare Arbejdsaar og virkede, indtil han blev 70 Aar. Han var syg, da han i 1913 forlod Aalborg, og døde kort efter i København.

22) 1896—1914. Jacob Alfred Nicolai Nørregaard (f. $^{18}/_{12}$ 1844, død $^{29}/_{5}$ 1916 i Helsingør). Cand. theol. 1871.

I 17 Aar Lærer ved forskellige københavnske Skoler. Sognepræst i Rye-Sonnerup 1882. Udn. til Sognspræst i Grenaa og Gammel Sogn $^{27}/_{2}$ 1896. Provst for Rougsø, Sønderhald og Nørre Herreder 1900. Formand for Asylbestyrelsen, Teknisk Skole, Velgørenhedsselskabet, Menighedshjemmet, Sømandshjemmet ved Grenaa Havn, Grenaa Blindeforening m. m. Udgav i 1896 »Til Herrens Pris«, Salmer til hele Kirkeaaret, forfattet af Nørregaard selv og tilegnet hans gamle Menighed. Entl. fra $^{31}/_{12}$ 1914. Gift med Mathilde Skoubo.

Stedets nye Præst var Broder til den landskendte Højskoleforstander, Dr. theol. Jens Nørregaard, Testrup. Paa Forhaand var Befolkningen vistnok derfor indstillet paa, at Nørregaard nærmest tilhørte den grundtvigske Retning. Det kan dog ikke siges. Nørregaard var ikke udpræget »Retningsmand« og havde let ved at samarbejde med Indre Mission, i hvis Forsamlingshus han ofte talte. Hvad der er sagt om Pastor Jacobi med Hensyn til hans *Interesse for Samfundsspørgsmaal* gælder ogsaa for Efterfølgeren. Blot skal det bemærkes, at medens Jacobi gjorde Pionerarbejdet og omtrent fra bar Bund grundlagde disse mange forskellige Foretagende og Institutioner, fik Nørregaard den næppe lettere Opgave at holde dem i Gang. Som det korte biografiske Rids viser, blev Nørregaard i sin Embedstid Formand for næsten alle de Institutioner, som Forgængeren havde stiftet.

N. Nørregaard 1896—1914

Provst Nørregaards Embedstid ligger saa nær op ad Nutiden, at man skal vare sig for at gaa for meget i Enkeltheder ved Omtalen. Skal man kort og loyalt karakterisere Provsten, maa man vistnok navnlig fremhæve hans store Flid og Arbejdsevne og hans Lyst til Arbejdet. Han var en grundig og nøjagtig Embedsmand, havde et lyst og muntert Sindelag, og det faldt ham let at omgaas de mange Mennesker, han paa Embedets Vegne kom i Forbindelse med. Provst Nørregaard havde let ved at finde træffende Udtryk for sine Følelser ved officielle Lejligheder og maa sikkert siges at have være et Samlingsmærke for det kirkelige Liv i den Tid i Grenaa.

Hjemmet i Præstegaarden prægedes af Provstens store Anlæg for og Kærlighed til Musik, som var gaaet i Arv til flere af Børnene. Saaledes vil det mindes, at Frk. Gerda Nørregaard efter en grundig musikalsk Uddannelse fik Embedet som Organist ved Grenaa Kirke. I en lang Række Aar var Frk. Nørregaard en meget kyndig Leder af Byens Musikliv og bidrog ved en Række baade større Kirkekoncerter og smaa, kortere Kirkemotetter til at vække Folks Interesse for Kirkemusikken.

Provst Nørregaard søgte sin Afsked ved sit fyldte 70 Aar og tilbragte sine sidste Dage i Helsingør, men levede kun et Aarstid efter sin Afrejse fra Grenaa.

Det kan lige nævnes, at Ægteparrets yngste Barn, Sønnen

Jens Nørregaard, blev Teolog ligesom Faderen. Han tog den teologiske Doktorgrad i 1920 og udnævntes i 1923 til Professor i Kirkehistorie ved Københavns Universitet, hvor der i Øjeblikket sidder *3 gamle Grenaadrenge som Professorer*, nemlig foruden Nørregaard, Nobelpristageren Dr. phil. August Krogh, som i Anledning af Grenaa Bys 500 Aars Jubilæum i Aar er udnævnt til Byens Æresborger, samt Litteraturprofessoren Ejnar Thomsen.

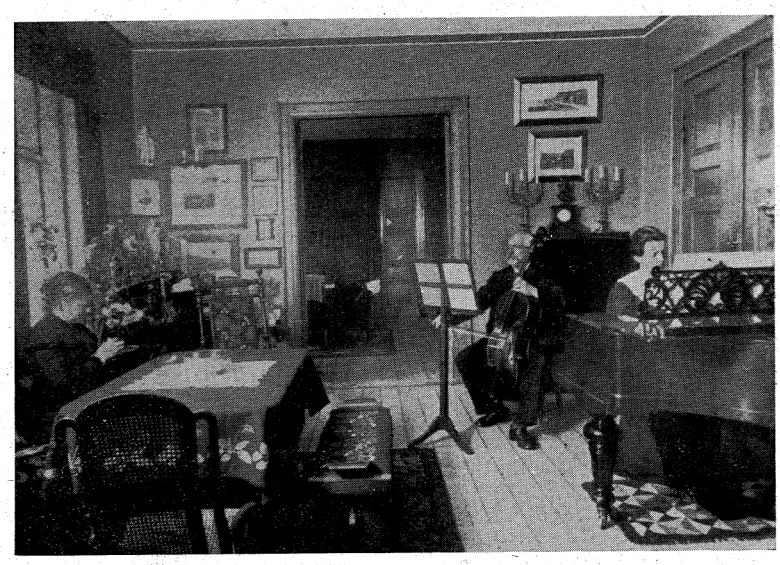

Interiør fra Præstegaarden i Provst Nørregaards Tid. Provstinden sidder ved Vinduet og Frk. Gerda Nørregaard ved Flygelet, medens Provsten sidder i Midten med Celloen, som var hans Yndlingsinstrument.

23) 1915—30 Jens Jørgen Alfred Frantzen (født $^{17}/_{4}$ 1865, død $^{3}/_{1}$ 1936 i Holte). Cand. theol. 1891.

Sognepræst i Leerup-Tranum 1892. Sognepræst ved Nathanaels Kirken i København 1905. Sognepræst i Grenaa udn. $^{27}/_{2}$ 1915. Entl. fra $^{31}/_{10}$ 1930. Gift [1]) m. Dorthea Madsine Bastue, død 1893. G. [2]) m. Hermine Magdalene Bastue.

Pastor Frantzen var den første Præst i Grenaa, der udnævntes efter Menighedsraadets Oprettelse. Han var af dette indstillet med saa stort Flertal, at det paa Forhaand var at forudse, at han vilde blive kaldet. Pastor Frantzen var, da han kom til Grenaa, ikke nogen rask Mand. Det er vistnok rigtigt, at Arbejdet i det store Nathanaelssogn i København, som talte over 20,000 Indbyggere, havde slidt haardt paa ham og taget hans bedste Kræfter. Og han søgte vistnok til Grenaa bl. a. for under mere rolige Forhold at genvinde sit Helbred. Helt lykke-

des det ikke. Selv om Pastor Frantzen i sin 15-aarige Embedstid i Grenaa havde gode Perioder, var han dog mærket af Sygdom og kunde ofte i længere Perioder være sygemeldt. Og kun ved stor Viljestyrke og Nidkærhed lykkedes det ham at passe sin Gerning. — I Modsætning til sine to Forgænge sluttede Frantzen sig afgjort til Indremission. Men han var ikke en skarp Retningsgænger, og det laa langt fra ham at være en ensidig Fanatiker. Det er vistnok Sandheden om ham, hvad der blev skrevet ved hans Død, ». . . at han i de Aar, han virkede i Grenaa, blev agtet og afholdt af alle, som kom i Berøring med ham. I sin Forkyndelse som i hele sin Færd var han jævn og stilfærdig. Skarpe Ord og udfordrende Standpunkter laa ham fjernt, og han var forstaaende og fordragelig over for anderledes tænkende, der stilede mod samme Maal. Han var en retliniet, hjælpsom og elskværdig Mand, der søgte at gøre Ret og Skel til alle Sider«.

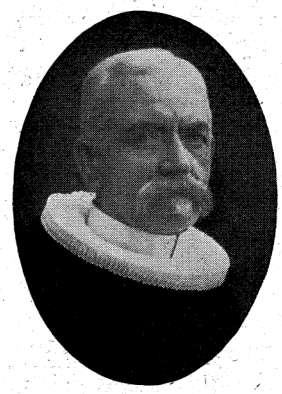

Alfred Frantzen 1915—30.

Ligeledes i Modsætning til sine to Forgængere, der ved Siden af deres kirkelige Arbejde havde taget flittig Del i de rent samfundsmæssige Opgaver, viede Frantzen udelukkende sine Kræfter til det kristelige og kirkelige Arbejde. Det laa dels i hans hele Livssyn, dels ogsaa i, at han — som før nævnt — var en svagelig Mand og ikke besad sine Forgængeres store Arbejdsevne.

I Pastor Frantzens Tid og i ikke ringe Grad netop fordi han trængte til en Medhjælp, ansattes der en præsteviet Medhjælper, som oprindelig tillige var Kordegn og Timelærer ved Skolen, men senere lønnedes udelukkende af kirkelige Midler. I 1927 omdannedes Stillingen til et residerende Kapellani. Medens de to første Kapellaner: Svend Rehling (1918—21) og Ove Nielsen (1921—23)

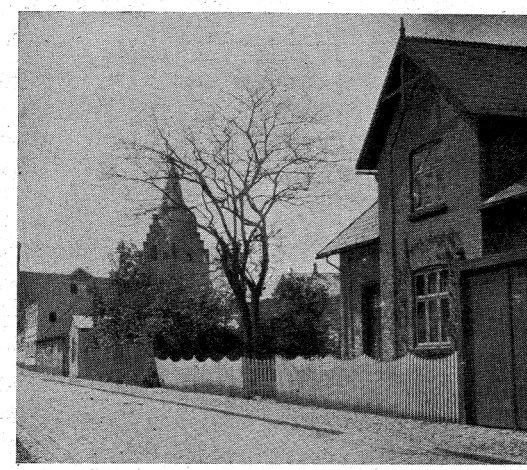

Kapellanboligen paa Nørregade købtes i 1929.

tilhørte henholdsvis »K. F. U. M.-Retningen« og Indremission, sluttede den tredje, Edv. Pedersen (1923—30) sig til den grundtvigske Retning.

Men uagtet den Aflastning i Arbejdet, som Kapellanembedet bød, maatte Pastor Frantzen i 1930 af Helbredshensyn søge sin Afsked. Han flyttede til Nordsjælland, hvor han levede i 6 Aar og døde 3. Jan. 1936 efter et kort Sygeleje.

24) Hans Karl Hein (født $^{22}/_{4}$ 1895). Cand. theol. 1919.

Res. Kap. Haslev-Frerslev 1924. Res. Kap. Grenaa-Gammelsogn $^{12}/_{8}$ 1930. Sognepræst samme Sted $^{1}/_{12}$ 1930. Provst for Randers Nr. og Sdr. Herreder $^{16}/_{6}$ 1936. G. m. Johanne Margrethe Baden.

Kapellaner.

Svend Rehling (født $^{27}/_{3}$ 1893). Cand. theol. 1917.

Ord. Medhjælper i Grenaa-Gammelsogn 1918. Landssekretær i K. F. U. M. (Aarhus) 1920. Sognepræst paa Strynø 1925. Sognepræst ved Citadels Kirken i Kbh. 1930 og ved Garnisons Kirke 1937. G. m. Berta Salto.

Ove Nielsen (født 1894, død i Paris $^{3}/_{6}$ 1924). Cand. theol. 1921.

Ord. Medhjælper i Grenaa-Gammelsogn $^{28}/_{1}$ 1921, Provsteviet Medhj. s. st. $^{1}/_{4}$ 1922. Præst for den danske Menighed i Paris 1923, hvor han døde efter kort Tids Forløb $^{3}/_{6}$ 1924. G. m. Asta Marie Svendsen.

Edvard Pedersen (født $^{11}/_{7}$ 1895). Cand. theol. 1923.

Ord. Medhjælper i Grenaa-Gammelsogn 1923. Res. Kapellan s. st. 1927. Valgmenighedspræst i Odense 1930. Præst ved Hospitalskirken i Aalborg. 1941. G. m. Margrethe Pedersen.

Hans Karl Hein. Se ovenfor under Sognepræster.

August Nathaniel Weilbach Holm (født $^{9}/_{9}$ 1887). Cand. theol. 1912.

Sognepræst i Hvornum-Snæbum 1916, Sognepræst Ørum—Ginnerup 1921. Res. Kapellan i Grenaa-Gammelsogn 1931. G. m. Gudrun Meier.

ASYLET

Som tidligere omtalt var Asylet et af de Foretagender, som oprettedes i Begyndelsen af Sognepræst Jacobis Tid.

»Selv om Grenaa den Gang var langt mindre end nu, var der en talrig Arbejderbefolkning, som ikke kendte til den Betryggelse, som den sociale Lovgivning og den faglige Bevægelse siden har skabt. Arbejdslønnen var lav, og der var ingen Hjælp at faa under Arbejdsløshed. Derfor maatte mange Mødre arbejde uden for Hjemmet, og særlig Enker og ugifte Mødre var i de Tider meget daarligt stillet. Alt for mange Børn maatte til

de fleste Tider savne Moderens Kærlighed og faste Haand. Kom der saa Sygdom, var der nok det gamle Sygehus paa Grønland, men de allerfleste — ogsaa alvorlige Sygdomme — maatte behandles i Hjemmet, Sygepleje med uddannede Plejersker var en ganske ukendt Ting«.[183])

Stødet til Asylets Oprettelse blev givet ved et Møde i Grenaa Præstegaard $^{16}/_{10}$ 1882, hvor en Kreds af Damer var sammen for at drøfte, hvad der kunde gøres for Oprettelse af et Asyl i Byen og for at tilvejebringe Hjælp i Sygdomstilfælde. Man ene-

Asylgaarden.

des om at virke for Opførelse af en Asylbygning, og man tænkte sig, at der til Asylet skulde knyttes 2 Diakonisser, som skulde lede dette og tillige virke som Sygeplejersker. De tilstedeværende Damer valgte en Komité til at virke for Sagen. Formand for denne blev Fru Jacobi. Senere udvidedes denne Komité med nogle af Byens Borgere, bl. a. Skoleinspektør Reventlow, Pastor Jacobi og Apoteker Hoffmeyer, som blev Komiteens Kasserer.

Ved offentlig Indsamling lykkedes det at tilvejebringe et Beløb, der omtrent kunde dække Byggesummen, som iberegnet Inventar blev 7850 Kr.

Onsdag 1. Okt. 1884 blev Asylet indviet af Pastor Jacobi. Han omtalte i varme Ord Asylsagen og Sygeplejen og dvælede ved den Velsignelse, Asylerne havde udbredt overalt, hvor de eksisterede. Dagen efter begyndte Asylet sin Virksomhed med 20 Børn.

Børneplejen. Den første Asylmoder var Søster Mary Bojesen. Hun var uddannet paa Diakonissestiftelsen. Uagtet hun ikke før havde haft med Børn at gøre, blev hun en fortræffelig Asylmoder. Men allerede i 1891 maatte hun trække sig

tilbage, fordi hendes Kræfter ikke slog til. Hendes Efterfølgerske, Ingeborg Hansen, var ikke Diakonisse, men stod dog Stiftelsen meget nær, idet hun, da hendes Moder var død tidligt havde faaet sin Opdragelse dér. Ingeborg Hansen var den fødte Pædagog, og hendes Evner til at tage sig af Smaabørn var usædvanlig. Med sin lille spinkle Skikkelse og sit skrøbelige Helbred forbandt hun en umaadelig Energi og stor Kærlighed til Gærningen. Fra 1913 var Søster Nielsine Nielsen derpaa Asylmoder indtil sin Død i 1918. Hendes Efterfølgerske blev Frk. Kathrine Dragsbæk, som havde været hendes Medhjælper i Asylet i flere Aar og derpaa ved Uddannelsen paa Frøbelseminariet dygtiggjort sig til Gerningen.

Søster Mary Bojesen, Asylmoder 1884—91.

Menighedssygeplejen. Men Børneplejen var kun den ene Halvdel af den Opgave, som skulde løses med Asylet som Hjemsted. Den anden og lige saa vigtige var Hjemmesygeplejen. Og her er det mærkelige Forhold, at der har været en saa stor Stabilitet over Sygeplejens Personer, at der i de forløbne 60 Aar kun har været 2 ledende Søstre, af hvilke den sidste endnu virker i Arbejdet. Søster Johanne Marie Nielsen tiltraadte $^1/_{11}$ 1884 straks ved Asylets Indvielse, og skønt Sygepleje i moderne Forstand var noget ganske nyt i Grenaa, blev hun straks taget i Brug i høj Grad. Det blev en meget krævende Opgave, Søster Johanne Marie gik ind til. Foruden den egentlige Sygepleje var der mange beslægtede Opgaver, hun yderligere tog Del i. Hun vandt ved sin store Hjælpsomhed og Kærlighed den største Anerkendelse, hvor hun kom. Efter 32 Aars Virksomhed maatte hun trække sig tilbage, 65 Aar gammel, og levede sine sidste Aar paa Diakonissestiftelsen i København.

Frk. Ingeborg Hansen, Asylmoder 1891—95 og 1898—1913. Død 1934.

Hendes Afløser blev Søster Oda Hansen, der var i Besiddelse af de samme gode Egenskaber som Forgængeren. Hun fulgte i hendes Fodspor og virker her endnu. Efterhaanden voksede Arbejdet, saa det oversteg hvad et Menneske, selv en Diakonisse, kan overkomme. I 1931 ansattes *en*

Medhjælperske. Samtidig udstraktes Virksomheden til ogsaa at omfatte Gammel Sogn, navnlig Havnevejen, hvor der var stor Trang til Sygepleje.

Ved *Socialreformens* Ikrafttræden i 1933 skete en gennemgribende Forandring. Der oprettedes en Overenskomst mellem Menighedsplejen paa den ene Side og Grenaa Byraad og Gammel Sogns Sogneraad paa den anden. Fra 1934 yder Menighedsplejen den Sygepleje, som Kommunen er pligtig at yde, ligesom den har overtaget Pligten til at yde Pleje hos alle Sygekassemedlemmer i Omraadet. Til Gengæld yder Kommunen og Sygekasserne betydelige Tilskud til Menighedsplejen. Denne Ordning har medført, at det fra 1. Maj 1934 blev nødvendigt, at knytte endnu en *tredje Diakonisse* til Gerningen.

Søster Johanne Marie Nielsen, Menighedssygeplejerske 1884—1916. Død 1929.

Saaledes udvikledes, skrevet i allerkorteste Træk, den Gerning, som Pastyr C. Jacobi og hans Kreds fik sat i Gang, og hvis Hus indviedes for 60 Aar siden. Angaaende dens økonomiske Side, skal kun tilføjes, at »Asyl- og Diakonisseforeningen Grenaa« stadig er Bærer af Arbejdet. Kommunen ydede fra 1886 et aarligt Tilskud paa 300 Kr. Det er nu steget til 4500 Kr. Private har ydet store Legater eller anden Hjælp: Købmand J. M. Lindberg testamenterede Asylet ca. 26.000 Kr., hvis Renter indgaar i den daglige Drift. Købmand H. Hermansen efterlod en Arv paa 8800 Kr. og i 1924 lod Direktør Rosenvinge og Hustru i Anledniug af 40 Aars Jubilæet opføre en Tilbygning til Asylet med Installation af Bad og W.-C., hvilket var en overmaade kærkommen Forbedring, da den sanitære Indretning hidtil havde været meget mangelfuld. Asylet administreres stadig af *»Asyl- og Diakonisseforeningen«*, men med betydelige Tilskud fra Grenaa Byraad, Gl. Sogns Sogneraad og Sygekasserne. Ved 50 Aars Jubilæet i 1934 udarbejdede Asylforeningens Formand, Provst Hein, et Jubilæumsskrift med en udførlig Beskrivelse af Virksomheden, hvortil henvises.

Naar Asylet omtales her og ikke under »Sociale Forhold«, skyldes det, at det stadig bærer Præg af sin kirkelige Oprindelse.

Menighedshjemmet.

Det er allerede omtalt i det foregaaende, at Menighedshjemmet, som opførtes i Løbet af Aarene 1894 og 95, og som ind-

viedes i Decbr. 1895, var Slutstenen paa Sognepræst Jacobis Virksomhed i Grenaa.

Bygningen var allerede paatænkt sidst i 80erne. Det var *Stefansforeningen*, som tog fat paa at løse den Opgave at skabe et stort Mødelokale i Grenaa, hvor det den Gang var omtrent umuligt at skaffe Lokale til Møder og Sammenkomster af kirkelig Art. Stefansforeningen forhandlede i 1887 med *Indre Mission* om at bygge en fælles Bygning. Forhandlingerne gik imidlertid

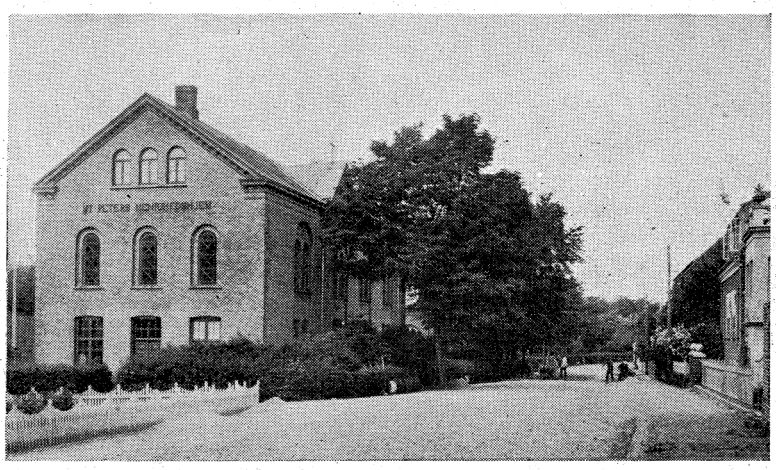

St. Peders Menighedshjem. Opført 1895.

i Stykker, og Indre Mission opførte selv sin Bygning paa Nørregade. I 1891 oprettedes en Forening *»Menighedshjemmet af 1891«*, som begyndte med at samle Midler ind til Opførelse af en Bygning. I 1894 var Planen saa vidt fremme, at man af Grenaa By fik bevilget en Byggegrund, og i Slutningen af næste Aar stod Bygningen færdig. Dermed var Pastor Jacobis mangeaarige store Tanke og Haab gaaet i Opfyldelse. Indvielsen formede sig som en virkelig Festlighed, og der udtryktes fra mange Sider de bedste Ønsker for Husets fremtidige Benyttelse. Faa Uger efter kaldedes Jacobi til Aalborg som Sognepræst og Stiftsprovst.

Hjemmet blev straks taget i Brug, dels af de kristelige Ungdomsforeninger, dels (i Kælderen) af Haandværkersvendenes Rejse- og Sygeforening. Den store Sal benyttedes i Provst Nørregaards Tid meget som Mødelokale ved kirkelige og folkelige Møder. Den første Herbergefader blev Skomager M. Andersen.

I 1916 var der forskellige Divergenser angaaende Husets Benyttelse, og der førtes Forhandlinger om Overdragelse af Bygningen til K. F. U. K. og M. Det blev nu ikke til noget. I 1927

blev der truffet en Nyordning, hvorefter Hjemmet blev en selvejende Institution under Bestyrelse af Menighedsraadet. Hjemmet har siden været benyttet af K. F. U. K. og M., af F. D. F. og G. D. F., af Kirkeligt Samfund og til Præsternes Konfirmationsforberedelser m. m.

Med Dyrtiden i 30erne kørte Hjemmet imidlertid økonomisk fast. Der havde i mangfoldige Aar ikke været foretaget nogen Reparation, fordi der manglede Penge til den strengt nødvendige Vedligeholdelse. Bestyrelsen saa sig da nødsaget til at meddele Byraadet, at man ikke var i Stand til at klare Driften, og at Hjemmet derfor i Henhold til dets Vedtægter maatte overgaa til Byen. Byraadet ønskede ikke at overtage Bygningen, men bevilgede 5000 Kr. til Hjælp til *en Hovedreparation*. Et lige saa stort Beløb skaffedes ad anden Vej, dels som frivillige Gaver, dels i Henhold til »Reparationsloven«. For dette Beløb foretoges saa en gennemgribende indre Restaurering, hvorefter det igen blev taget i Brug ved en Festlighed 13. Juni 1942.

I det halve Aar, da Kirken i 1927 fik sin sidste store Hovedrestaurering og derfor var ude af Brug, anvendtes Menighedshjemmets store Sal som Kirkelokale.

GRENAA SKOLEVÆSEN

Som allerede fortalt i nærværende Bog (Side 54—56) oprettedes i Grenaa som i alle andre Købstæder en *Latinskole* kort efter Reformationens Indførelse, antagelig ca. Aar 1550. Den nedlagdes efter kgl. Befaling fra $^1/_1$ 1740. I Stedet indrettedes »en *Dansk Christendomsskole for de fattige*«, hvortil Skolehuset og Avlingen, som tidligere havde hørt til Latinskolen, skulde henlægges,[184]) og hvor Kordegnen skulde være Lærer.

Foruden denne Skole havde allerede i Latinskolens Dage eksisteret en »*Dansk Skole*«. Medens førstnævnte Skole var den offentlige Friskole, var den danske Skole en »Privatskole«, hvor der betaltes et lille Beløb i Skolepenge. I 1762 sluttedes disse to Skoler sammen med Kordegn Borup som Lærer. Skolebygningen laa øverst paa Lillegade paa den Grund, hvor nu Købmand Ehrenreichs Hus er bygget. Der var Skole baade for Byens og Gammel Sogns Børn indtil 1816, da Landsognet fik sin egen Skolebygning i *Aastrup*. I 1818 ansattes en Andenlæ1er ved Skolen, medens Chr. Bloch var Førstelærer og Kordegn. Ved hans Død i 1842 ansattes en *Kateket* som Førstelærer, og An-

denlæreren blev Kordegn. Saaledes forblev Forholdet, indtil en ny Skolebygning opførtes paa Vestergade. Den blev taget i Brug 1849 og havde 3 Lokaler. — Der indrettedes saa nu en ny Klasse (»Realskolen«) og en Tredjelærer kaldedes (se heri Side 114—15).

I Skolebygningen paa Vestergade fra 1849 blev der da efter den nye Skoleplan 3 selvstændige og indbyrdes uafhængige Skoleafdelinger. I det østligste Skole-

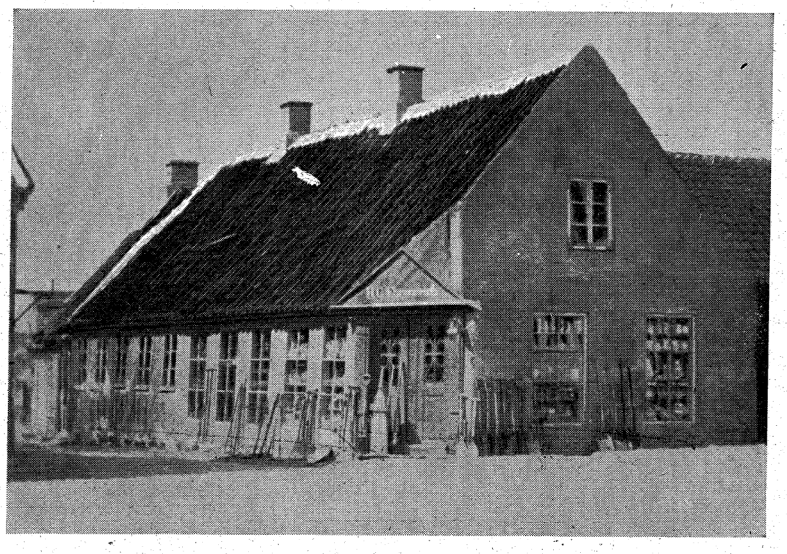

Den sidste Skole paa Grenaa Torv opført ca. 1794. Her ligger nu Købmand Ehrenreichs Gaard.

lokale var *Friskolen*, som havde Halvdagsundervisning. De store Elever gik fra Kl. 8—11, de smaa fra Kl. 1—4. I midterste Lokale var *Borgerskolen*, hvor der betaltes et Par Rdl. aarlig i Skolepenge. Skoletiden var ligesom i Friskolen. Længst mod Vest laa det mindste Lokale. Her var *Realskolen*, som havde Heldagsundervisning og kun var beregnet for Drenge. Skolepengene i den var ca. 8 Rdl. om Aaret. Adskillige flittige og begavede Drenge af fattige Forældre havde Friplads i Realskolen, idet mere velstillede Borgere betalte for dem. Her gik altsaa Børn fra de kom i Skole og indtil de blev udskrevet. De maatte følgelig deles i adskillige Hold, og selv om Elevtallet i denne Klasse ikke var nær saa højt, som i de andre to »Skoler«, har det jo været en stor Ulempe, at Børn paa saa forskelligt Trin gik i samme Klasse.

Børnetallet steg stærkt fra 1850 og fremefter. Omkring ved

1860 var der 200 Elever og derover. De var altsaa delt i 3 paralleltløbende Afdelinger, hvoraf dog de to, nemlig Friskolen og Borgerskolen hver havde 2 Klasser, en for de yngre og en for ældre Børn, og altsaa havde Halvdagsundervisning. Særlig følelig var Ulempen i nederste Klasse i Borgerskolen, hvor der til Stadighed var 45 à 50 Elever.

Det er intet Under, at der under saadanne Forhold oprettedes en hel Række smaa *private Pogeskoler*. De lededes mest af

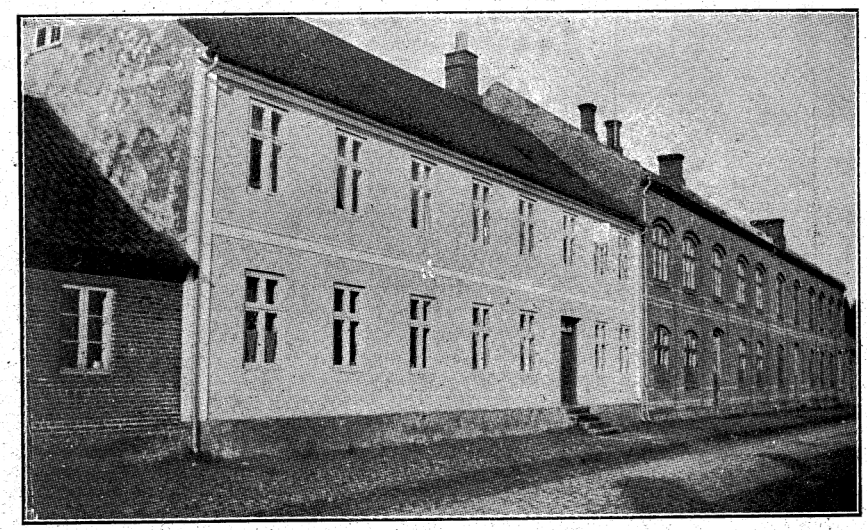

De tre ældste Skolebygninger paa Vestergade. Længst til venstre ses et Fag af den gamle Jordemoderbolig. Dernæst 1) Bygningen fra 1849. Den er nu nedrevet, og den nye Skolebygning fra 1938 er opført paa Grunden. 2) Bygningen fra 1867 (den ældste af de nu eksisterende Bygninger). 3) Skolebygningen fra 1887, som er helt sammenbygget med Nr. 2.

Døtre af Byens Borgere som Jfr. Margrethe Juul, Jfr. Steenberg eller Jfr. Hilda Jahnsen, som havde gaaet i Frk. Kyhls »Pigeinstitut«, eller Borgerhustruer som Mdm. Olsen, Mdm. Halls eller Mdm. Udsen. De havde ikke ret store Elevtal, omkring 10 eller lidt derover, blev drevet i en alm. Dagligstue og var nærmest beregnet for Børn under skolepligtig Alder, altsaa Pogeskoler. Dog beholdt de fleste af dem ogsaa, om det ønskedes, Børnene lidt ind i den skolepligtige Alder, saa de kunde undgaa det første vanskelige Skoleaar i den overfyldte offentlige Skole. I 1865 var Elevtallene i den offentlige Skole følgende: Realklassen 25 Elever. De 4 andre Hold havde henholdsvis 53, 56, 53 og 50 Elever. I de private Skoler var der ca. 70 Elever, hvoraf dog en Del under undervisningspligtig Alder. Der byggedes da

I 1867 Skolebygning Nr. 2 paa Vestergade, Vest for den første Bygning. Det er den ældste af de nu eksisterende Skolebygninger. Den staar for de to Lokalers Vedkommende, nemlig Klasse B. og Klasse C., uforandret den Dag i Dag. Bygningen indviedes 1. Aug. 1867. Den havde 2 Lokaler foroven og 2 forneden og var i Sammenligning med den ældste et stort Fremskridt baade hvad Lokalernes Størrelse, Form og Beliggenhed angaar.

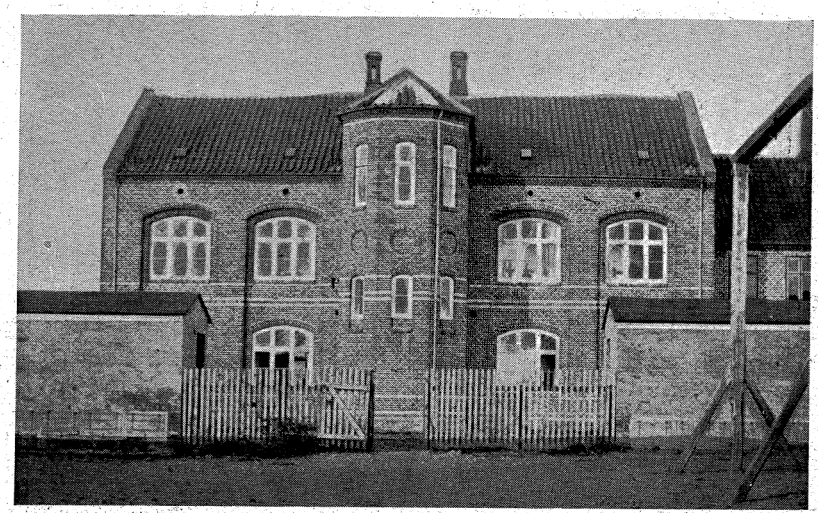

Skolebygningen fra 1867 set fra Gaarden. I Stueetagen til højre Klasse A., til venstre Klasse B. Paa 1. Sal til h. Klasse C., til v. Klasse D. De to smaa Bygninger, som flankerer Indgangen til Skolegaarden, er henholdsvis Drengenes og Pigernes »Toiletter«. I Forgrunden til højre ses lidt af »Klatreapparatet« til Gymnastikundervisningen. (1875).

Samtidig traadte en *ny Skoleplan* i Kraft, approberet $^{19}/_{8}$ 1868, og en ny Lærer »Fjerdelærer« ansattes. Ved Skoleplanen af 1868 indførtes *Sang*. Den nye Fjerdelærer N. S. Munch havde særlig Interesse for dette Fag og søgte ved flere Kursus yderligere at dygtiggøre sig. Byen fik i ham i de næste 40 Aar en udmærket Sanglærer. *Gymnastikundervisningen* havde fra 1855—65 været betroet Politibetjent Ernst Larsen, som var gammel Underofficer. Ordningen var ikke særlig tilfredsstillende. Men i 1864 kom en ny Tredjelærer, H. Reventlow. Han fik Gymnastiktimerne, som han beholdt i næsten en Menneskealder. Han gjorde udmærket Fyldest, og Gymnastikinspektøren udtalte ved flere Inspektioner sin særdeles Tilfredshed med Gymnastikkens Tilstand. Endnu i en lang Tid var der dog *ingen Gymnastiksal* og derfor kun Gymnastik, naar Vejret tillod, at man kunde være ude. Et Fag som *Haandgerning* for Piger var

ikke paa Skoleplanen. Men der var som en helt privat Foranstaltning oprettet en Haandgerningsundervisning for Piger af Friskolens øverste Klasse. Undervisningen bekostedes helt ud ved frivillige Bidrag fra forskellige Borgere. Der undervistes i Linnedsyning, Strikning og Stopning i 9 ugentlige Timer af Mdm. Flørnæs, som tidligere havde haft en lille Privatskole. Hendes Mand var Skipper og havde Pramfart paa Kolindsund.

Skoleudgifterne. Byens samlede Udgifter til Skolevæsen

Lærerpersonalet i Kommuneskolen ca. 1875. Fra venstre: Reventlow, Johannsen, Munch, Fr. Petersen.

udgjorde efter den nye Ordning ca. 2400 Rdl. om Aaret. Deraf var Førstelærerens Løn følgende: Pengeløn 250 Rdl., 5 Tdr. Byg efter Kapitelstakst, 12.000 Tørv og 3 Favne Brænde, Højtidsoffer ca. 125 Rdl., Andel i Skolepenge, Brug af Embedsjord samt Fribolig. Det øvrige Lærerpersonale lønnedes efter samme System, men med mindre Løn. Skolebygningen fra 1867 havde kostet ca. 8600 Rdl.[185])

Kateketembedet bortfalder, Realskolen nedlægges og fri Undervisning for alle Børn indføres fra $^1/_4$ 1876.

I 1873 udnævntes Førstelæreren, Kateket H. L. Petersen, til Sognepræst i Thiset efter kun $4^1/_2$ Aars Virksomhed i Grenaa. Denne Udnævnelse gav Anledning til, at den længe nærede Uvilje imod Ordningen med en Teolog som Førstelærer tydeligt kom til Orde. Ligeledes gav den Anledning til, at den meget upraktiske Ordning med 3 parallelle Skoleafdelinger afskaffedes. Omordningen skete i Løbet af et Par Aar og fuldbyrdedes ved *Skoleplanen af* $^{14}/_1$ *1876*, som

traadte i Kraft 1. April samme Aar. Ved denne ophævedes det forældede Skel imellem den betalende Borgerskole og den gratis Friskole, og al Skolegang blev gratis. Der oprettedes som skrevet staar »en kontingentfri *Kommuneskole* med Parallelklasser og særskilt Undervisning for Drenge og Piger«. Drengerækken fik 5 Klasser (2 Forberedelsesklasser og 3 Drengeklasser) og Pigeafdelingen 4 Klasser. Som nye Fag indførtes *Haandgerning* for Piger samt *Naturhistorie* i øverste Klasse. For Drengene *Fysik og Tegning* i de to øverste Klasser. Lærer Reventlow udnævntes til *Førstelærer.* Endelig oprettedes 2 nye Embeder, som begge besattes med *Lærerinder.* Det var ikke-seminarieuddannede unge Kvinder, som hidtil havde haft hver sin lille Pogeskole her i Byen, Frk. M. Gulmann og Frk. Fr. Bræmer. De skulde overtage Undervisningen i Pogeskolerne, førstnævnte for Pigerne, sidstnævnte for Drengene. Desuden skulde Frk. Gulmann have al Haandgerningen med Pigerne, derfor fik Pigerne et Klassetrin mindre end Drengene.

Ordningen af 1876 maa siges at have været den *største Reform af Skolevæsenet,* som indtil den Tid var sket. Den overgaar uden Tvivl i Betydning baade Reformen fra 1816 og den i 1849, og det uagtet den ikke var ledsaget af noget nyt Skolebyggeri. Lokale til de 2 nye Pogeklasser fik man henholdsvis ved at dele den ene Klasse paa 1. Sal i to og inddrage det halve af Gangen og ved at tage den tidligere »Realklasse« i den ældste Skolebygning i Brug igen. Denne Bygning havde siden 1867 udelukkende været benyttet som Lærerbolig. Nedlæggelse af Realklassen fik til Følge, at der kort efter oprettedes en privat Realskole, hvorom senere vil blive fortalt.

Skolebygning Nr. 3 paa Vestergade 1887.

I Aarene fra 1850 til 1890 steg Grenaa meget stærkt i Indbyggertal, saaledes at Befolkningen voksede til tæt op imod det 4-dobbelte i disse 40 Aar. I **1850** 1099 Indb., i **1860** 1636 Indb., i **1870** 1923 Indb., i **1880** 2423 Indb., i **1890** 3760 Indb. Børnetallet stod i Forhold dertil. Naar Tallene i Kommuneskolen ikke steg i slet saa høj Grad, men kun fra 122 til ca. 410, skyldes det, at *de private Skoler* og da navnlig Realskolen *aflastede* det offentlige Skolevæsen med ikke mindre end 207 Elever (Aaret 1889—90). Desuden tog Asylet ca. 50, som dog næsten alle var under skolepligtig Alder. Alligevel var en Nybygning paatrængende nødvendig. Klassernes Elevtal var for store, og af Hensyn til Undervisningen var det i høj Grad ønskeligt at komme til en bedre Klassedeling. Der opførtes derfor en

Frk. Marie Gulmann.

Frk. Frederikke Bræmer.

De to første Lærerinder ved Grenaa Skole ansat i 1876.

ny Bygning paa Grunden mellem Bygning Nr. 2 og Asylet, som var bygget i 1884. Det mellemliggende Areal var aabenbart reserveret til dette Formaal. Bygningen indviedes $^{29}/_{12}$ 1887. Den indeholdt 3 Klasselokaler i Stueetagen og et Lærerværelse og en *Gymnastiksal* paa 1ste Sal. Fra nu af kunde derfor Gymnastikundervisningen foregaa efter Planen og uden Hensyn til Vejret.

I Forbindelse med den nye Bygning stod selvfølgelig en *ny Skoleplan*, som approberedes af Ministeriet 4. Maj 1887. Skolens Leder blev fremtidig *Skoleinspektør* »og skulde en Time daglig være at træffe i Skolens Anliggender«, hans ugentlige Timetal nedsattes derfor med 3 Timer. Der oprettedes 2 nye Lærerembeder, saaledes at der nu var *8 Lærerkræfter* ved Skolen. Der indrettedes 3 nye Klasser, saaledes at der fremtidig blev en komplet 6-klassedelt Skole med 6 Pigeklasser og 6 Drengeklasser. Denne Ordning vedblev i store Træk at gælde, indtil Kommunen i 1908 overtog den private Realskole og hele Skolevæsenet omdannedes.

I Mellemtiden var der dog under $^{2}/_{1}$ 1901 approberet en *ny Skoleplan*. — Den indeholdt ikke særlig betydelige Afvigelser fra det bestaaende ud over det rent formelle, at Skolelederen, J. P. Juul, der var udnævnt i 1897 efter Reventlows Død, i Følge den nye Plan blev Overlærer med kgl. Udnævnelse.

Kommunen overtager den private Realskole fra August 1908.

Aarsagen til denne Overtagelse og til den meget betydelige Forandring i hele Byens Skolevæsen, som stod i Forbindelse dermed, var ikke een enkelt, men flere. I 1905 havde Skolekommissionen sendt en Indstilling til Byraadet om *en Udvidelse af Kommuneskolen*, saaledes at den

fremtidig blev 7-klasset, altsaa med en Klasse for hvert Alderstrin. Desuden foreslog man Opførelse af en selvstændig Gymnastiksal Syd for Skolebygningen. Derved vilde paa 1ste Sal indvindes Plads til Indretning af 3 nye Lokaler ved at inddrage den derværende Gymnastiksal. Samtidig skulde som Følge af den nye Klassedeling oprettes 2 nye Lærerembeder.

Samtidig forelaa fra den *private Realskoles Ejer*, cand. theol. M. Laursen, Andragende om *Forhøjelse af Kommunens Tilskud* til denne Skole, fordi Elevtallet deri ikke var tilstrækkeligt til — selv med den største Sparsommelighed — at holde Skolen i Gang. Endelig havde Mellemskoleloven af $^{24}/_{4}$ 1903 her i Grenaa som rundt i Landet vakt en vis Interesse for Skolespørgsmaalene og navnlig Stemning for Oprettelse af en kommunal Mellem- og Realskole. Byraadet nedsatte derfor et 5 Mands Udvalg til at overveje begge Andragender og det hele Forhold. Sagen vakte et ganske overordentligt Røre i hele Byen. Der blev skrevet lange Avisartikler om den, og der holdtes et stærkt besøgt Borgermøde. Sagen fik endogsaa Indflydelse paa det Byraadsvalg, som afholdtes i 1906.

Der var almindelig Enighed om Ønskeligheden af, at der skulde indrettes et samlet Skolevæsen med en kommunal Mellem- og Realskole. Derimod var der Uenighed om, hvorvidt man skulde vise den private Skoles Bestyrer, som ikke ret mange Aar i Forvejen havde købt Skolen ret dyrt, det Hensyn at afkøbe ham Skole og Bygning, eller man uden videre selv skulde oprette en kommunal Mellemskole og saa betale Laursen en rimelig Erstatning. Det skal til Borgerskabets Ros siges, at den tredje Udvej: uden videre at konkurrere den private Skole ud og lade den sejle sin egen Sø, kun havde faa Tilhængere.

Pladsen her tillader ikke en udførlig Fremstilling af Sagen. Resultatet blev, at det nye Byraad vedtog at afkøbe Skolebestyrer Laursens Skolebygning, Materialer o. s. v. I denne Bygning skulde saa vedvarende være Mellem- og Realskole, men nu kommunal. Med Hensyn til Grund- og Borgerskolen vedtoges det at gennemføre Skolekommissionens Forslag. Herefter skulde da ved Skolen paa Vestergade opføres en Gymnastiksal, indrettes 3 nye Skolelokaler paa 1ste Sal i Bygning Nr. 3 og oprettes de nødvendige nye Embeder for at muliggøre en 7-klasset Skoledeling.

Denne meget store og vigtige **Nyordning indførtes fra Sommerferien 1908**. Skolebestyrer Laursen fik Embede i Odense, nogle af den private Skoles Lærerkræfter søgte og fik Ansættelse

ved det kommunale samlede Skolevæsen, andre søgte Embeder i andre Byer.

Tiden efter den store Skolereform i 1908. Fra August 1908 bestod altsaa Grenaa kommunale Skolevæsen af

A. En 4-klasset Grundskole med en

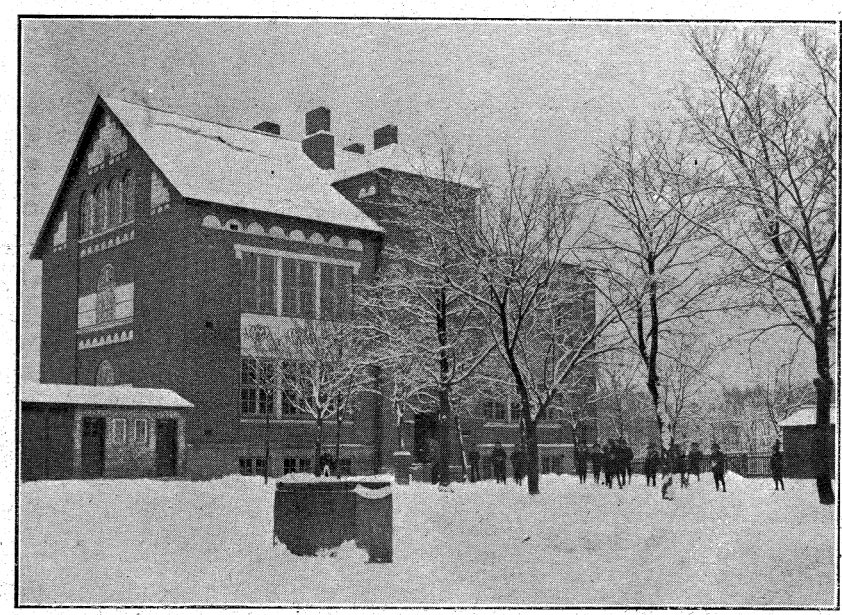

Mellemskolebygningen fra 1912 set fra Gaarden. »Firkanten« i Forgrunden er Vandkummen.

komplet Række Drenge- og Pigeklasser, samt en enkelt ekstra Fællesklasse, fordi Elevtallet i 1ste Klasserne allerede var for stort til at kunne rummes i to Klasser.

B. En 3-klasset Borgerskole med 3 Drengeklasser og 3 Pigeklasser.

C. En Mellemskole med 4 Klasser med Fællesundervisning for Drenge og Piger samt en Realklasse, som begyndte med 3 Elever.

I Borgerskolen var den vigtigste Forbedring ud over selve den 7-klassede Deling den, at der nu endelig indførtes *Gymnastik for Piger.* Til Viceinspektør for Grund- og Borgerskolen var udnævnt Skolens mangeaarige Lærer A. Knudsen. Det havde været forbundet med adskillige Vanskeligheder at faa Ministeriets Godkendelse af, at Viceinspektøren skulde lede hele Grund- og Borgerskolen, altsaa langt den største Afdeling af Skolevæsenet. Paa Grund af visse Gnidninger krævede Ministeriet i 1911 Op-

rettelse af et nyt Overlærerembede for Grund- og Borgerskolen og frafaldt kun dette Krav paa Betingelse af, at der opførtes en **ny Skolebygning** i umiddelbar Forbindelse med det øvrige Kompleks paa Vestergade. Denne Bygning indviedes og toges i Brug efter Sommerferien 1912. Samtidig opførtes en lille *Forskole* ved Grenaa Havn, beregnet paa Børn i de to første Alderstrin og ledet af en Forskolelærerinde.

Af senere Byggeri maa nævnes, at det i 1929 vedtoges at opføre endnu en **Gymnastiksal**. Den var haardt tiltrængt, da den første var fuldt belagt hele Dagen og endda ikke kunde svare til det Antal Gymnastiktimer, som Normalplanen krævede.

Efterhaanden voksede Børnetallet, saaledes at der tilsidst blev *3 Sæt Grundskole-Klasser:* 1 Sæt for Drenge, 1 Sæt for Piger og 1 Sæt Fællesklasser. Byraadets Mindretalsgruppe havde gennem en længere Aarrække stillet Forslag om *gratis Undervisning i Mellem- og Realskolen.* Det blev endelig vedtaget og indførtes fra 1928. Tilgangen til denne Skole steg derfor stærkt i de nærmest følgende Aar, saaledes at det efterhaanden blev nødvendigt at indrette Parallelklasser til alle 4 Mellemskoleklasser. Ret naturligt blev Lokalernes Antal for lille, og der maatte atter bygges. Den ældste Skolebygning fra 1849, som i halvhundrede Aar udelukkende havde været udlejet til Lærerboliger, blev nedrevet og paa Grunden opførtes

Skolebygning Nr. 5, som blev taget i Brug 11. Novbr. 1938. Denne Bygning rummer foruden 4 almindelige Klasselokaler en hel Række udmærkede *Særlokaler:* Skolekøkken, Naturhistorieklasse, Tegnesal, Haandgerningssal, Læsestue og Lysbilledklasse.

Kommunens Overtagelse af hele Skolevæsenet gav altsaa efterhaanden paa næsten alle Omraader Anledning til en lang Række skolemæssige Fremskridt. Det første var Opførelse af Gymnastiksal Nr. 1 (i 1908) og dermed Indførelse af Pigegymnastik. Den nye Mellemskolebygning med Centralvarme (i 1912), hvorved hele Skolevæsenet samledes paa eet Sted, og der indførtes daglig Kontortid for Overlæreren. Centralvarme i Resten af Skolen (1928). Gymnastiksal Nr. 2 med Skolebadeanstalt (1930). Den nye Skolebygning fra 1938 med en Række udmærkede Særlokaler (W. C. i Kælderen), Skolekøkkenundervisning for Piger og Sløjd for Drenge. Frit Skolemateriel for alle Børn (1938). Skoletandpleje (1944). Endelig kom saa *Indlemmelsen i 1941* af Bredstrup, Havnevejen og Søndermølle Kvarteret, hvorved Havnevejens Skole kom ind under

Byskolen. Skolemæssig er Forskellen, som derved fremkom, ikke stor, fordi de nye Skoleplaner og det nye Skolebyggeri er standset af Krigssituationen. Men den Tid vil formentlig ikke være fjern, da der ved Havnevejen bygges en ny »*Østre Skole*« med komplet Klassedeling parallelt med »Byskolen«, altsaa »Vestre Skole«. Muligvis indføres ved samme Lejlighed kommunalt *Gymnasium*.

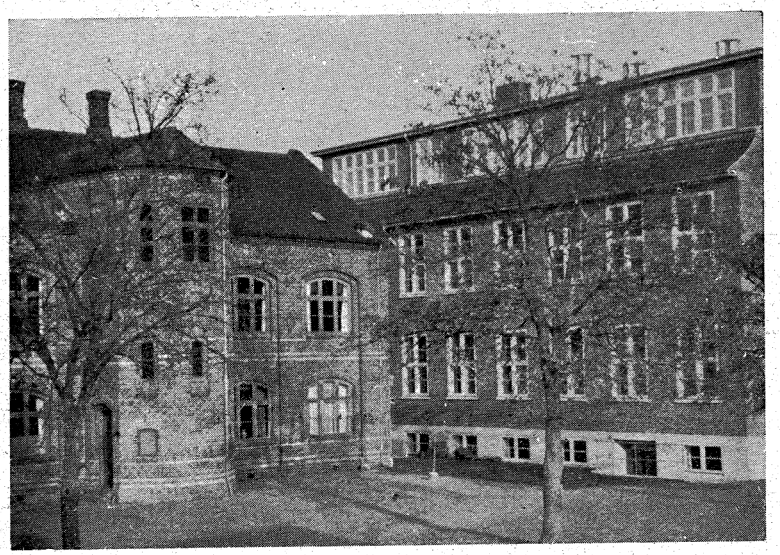

Til højre den nye Skole fra 1938, som staar paa den ældste Skoles Plads, til venstre ses Skolen fra 1867.

Lærerpersonalet bestaar for Tiden af 1 Overlærer, 2 Viceinspektører, 14 fastansatte Lærere, 1 Timelærer, 11 fast ansatte Lærerinder, 1 Timelærerinde. **Elevtallet** var pr. 1/4 1944: Grundskolen i Byen 326, Eksamensfri Mellemskole (Borgerskolen) 168, Eksamens-Mellemskolen og Realklassen 216, Østre Skole 134, i alt **844 Elever**. De samlede **Udgifter til Skolevæsenet** i 1943—44 var 212.971 Kr. eller pr. Elev ca. 258 Kr. Deraf betaler Kommunen 170.131 Kr. eller pr. Elev ca. 206 Kr. Resten refunderes af den mellemkommunale Udligningsfond.

Her følger saa en Fortegnelse over

Skolelederne ved den offentlige Skole.

Af Hensyn til Pladsen er det nødvendigt kun at anføre Navn og Funktionstid for hele den første Del af Rækken, indtil Kateketembedet ophævedes i 1873.

1) 1740—55. Johannes Nicolai Hygom. Kordegn.

Skoleinspektør H. Reventlow.
1874—97.

Overlærer J. P. Juul.
1897—1928.

2) 1755—1810. (†) Matthias Larsen Borup (f. 1734, d. $^{20}/_{12}$ 1810). Kordegn.

3) 1811—1818. Christian Bloch. Kordegn (se under Nr. 5).

4) 1818—1824. Hans Ingerslev (f. $^{30}/_{7}$ 1787, d. $^{26}/_{2}$ 1875). Kateket.

5) 1825—1842. (†) Christian Bloch (f. ca. 1772, død i Grenaa $^{11}/_{1}$ 1842). Kordegn og Førstelærer.

6) 1843—1851. Sigvardus Theodorus Decimus Flindt (f. $^{30}/_{7}$ 1805, d. $^{3}/_{1}$ 1852). Kateket.

7) 1851—1857. Carl Ulrich Dantzer (f. $^{6}/_{4}$ 1815, d. $^{21}/_{12}$ 1878). Kateket. Derefter Sognepræst her.

8) 1857—1868. Peter Carl Dyrhauge (f. $^{28}/_{11}$ 1819, d. $^{25}/_{12}$ 1902). Kateket.

9) 1869—1873. Harald Ludvig Petersen (f. $^{17}/_{4}$ 1835, d. $^{4}/_{11}$ 1890). Kateket.

10) 1874—1897. (†) Helanius Conrad Reventlow (f. i Lyngby $^{17}/_{2}$ 1841, d. i Embedet $^{8}/_{1}$ 1897).

Lærereks. fra Lyngby Sem. i 1862. Tredjelærer i Grenaa 1865. Førstelærer s. st. 1874. Skoleinspektør s. st. $^{4}/_{5}$ 1887. Medl. af Grenaa Byraad 1873—79. Kirkeværge. G. m. Marie Rasmussen.

Reventlow var i sin mere end 30-aarige Virksomhed en god Mand for Grenaa Skole. Han var kundskabsrig, livlig og interesseret i Undervisningen. Der herskede jo i de Tider en mere haardhændet Disciplin end nu, og Reventlow var ikke bange for at tage fat, naar det udkrævedes. Han havde et livligt Temperament og lagde ikke Skjul paa sine Følelser, men havde samtidig et varmt Hjerte baade over for Børn og voksne. Det kan med Sandhed siges, at han ledede Grenaa Skolevæsen med fast og

bestemt Haand og altid med dets Vækst og Udvikling for Øje. Reventlow var meget samfundsinteresseret og spillede en betydelig Rolle i Byens Historie, navnlig som Forkæmper for de smaas, de syges og de fattiges Sag. Plantningsvæsenet havde ogsaa hans store Interesse. Han var meget nationalt interesseret og tog ivrig Del i Tidens politiske Spørgsmaal, hvor han stod paa Højres yderste Fløj.

11) 1897—1928. Jens Pedersen Juul (f. $^{30}/_{10}$ 1858, d. i Grenaa $^{11}/_{4}$ 1938).

Lærereks. som Privatist 1879. Lærer ved Grenaa private Realskole. Fjerdelærer ved Kommuneskolen. Translatør i Engelsk 1885. Bestyrer af Saxkøbing private Realskole 1892. Overlærer ved Grenaa Kommuneskole $^{8}/_{5}$ 1897—$^{30}/_{10}$ 1928. G. 1896 m. Palma Nielsen.

Medens Reventlow havde været kaldet som Skoleinspektør, fik Juul Udnævnelse som Overlærer. Da Kommunen i 1908 købte den private Realskole, blev Juul Overlærer for Byens samlede Skolevæsen. Som Leder af dette udførte Overlærer Juul i en lang Række Aar et godt og solidt Arbejde og stod i Spidsen for en rig Udvikling. »Uden egentlig at være paavirket af de moderne Skoleideer, havde han en tilpas Forstaaelse af disse og kom paa adskillige Omraader de nye Tanker i Møde uden dog i fjerneste Maade at gøre Skolen til Forsøgsmark for noget nyt og uprøvet«.[185a]) Overlærer Juul deltog ikke i det offentlige Liv. Han var i den Henseende, som i saa mange andre, en Modsætning til Forgængeren. Skolen var hans vigtigste Interesse ud over Hjemliv og Læsning. Efter at have taget Afsked med Skolen, havde han i sine sidste Aar alligevel en lille Forbindelse med Undervisningen, idet han privat forberedte Elever til Latinprøven.

12) 1929—41. Johs. Johansen (f. $^{18}/_{5}$ 1894).

Lærereks. 1916. Studerede derefter i nogle Aar Sprog ved Universitetet uden dog at tage nogen afsluttende Eksamen. Derpaa Lærer i Randers og Holstebro. Overlærer ved Grenaa Skolevæsen $^{1}/_{6}$ 1929. Overlærer ved Frederikssund Skolevæsen $^{1}/_{11}$ 1941. G. m. Gerda Brynnum.

13) 1942—. Karl J. Vind (f. $^{28}/_{5}$ 1905).

Lærereks. 1926. Lærer bl. a. i Roskilde. Overlærer ved Grenaa kommunale Skolevæsen $^{1}/_{5}$ 1942. G. m. Karen Skovgaard Nielsen.

Andre Lærere.

Det vil formentligt være rimeligt at give nogle faa Oplysninger om fire afdøde Lærere, som uden at have været Skoleledere har præget Undervisningen i Grenaa Kommuneskole i fremtrædende Grad og i en meget lang Aarrække. De har des-

R. Johannsen,
Lærer ved Gr. Skole 1832—81.
Kordegn 1842—81.

Fr. Petersen,
Lærer ved Gr. Skole 1874—1916.
Kordegn 1881—1916.

uden alle fire ogsaa paa anden Maade gjort en betydelig Indsats i Byens Historie.

1832—81. Rasmus Johannsen (født $^{5}/_{11}$ 1810, død $^{6}/_{11}$ 1883). Lærereksamen 1830.

Hjælpelærer hos Førstelæreren i Grenaa 1832, Andenlærer s. st. 1839—81, tillige Kordegn 1842—81, Kirkeværge 1847—79. G. m. Nicoline Schoubye.

Johannsen var Husmandssøn fra Blegind ved Skanderborg. Begavet med gode Evner og med Lyst til Bogen forberedtes han af Stedets Præst til Optagelse paa Lyngby Seminarium, hvorfra han dimitteredes som »meget duelig«. Kort efter kom han til Grenaa, i hvis Skole han virkede i næsten 50 Aar, deraf de 40 Aar tillige som Kordegn. »Han var en stilfærdig og besindig Mand, som i høj Grad forstod at vinde Elevernes Hengivenhed. Han skabte en god Aand i Skolen og paavirkede sine Elever for Livet. Han havde store Evner til at tale jævnt og fængslende til sine Elever og til at holde god Disciplin uden haarde Midler«.[185 b]) Det var det Eftermæle, han fik. Han har altsaa, kort sagt, været en Lærer, som i adskillige Henseender var en Foregangsmand.

Johannsen var en af Forgrundsfigurerne i Byens offentlige Liv eller rettere sagt i een Side deraf. Han var Medlem af eller Formand for Ligningskommission, den frie Fattigkasse«, Musikforeningen, Sangforeningen o. s. v., »en Mand med en sjælden redelig Karakter og uegennyttig Handlemaade«. Gift med en Datter af en af Byens gamle Købmænd følte han sig hele sit Liv stærkt knyttet til Grenaa.

1874—1916. Frans Carl Petersen (født $^{1}/_{5}$ 1846, død $^{17}/_{12}$ 1921). Lærereksamen fra Lyngby Seminarium 1866.

N. S. Munch,
Lærer ved Grenaa Skole
1867—1908.

A. Knudsen,
Lærer ved Grenaa Skole
1888—1926.

Efter nogle Aars Virksomhed som Huslærer og Højskolelærer blev Petersen i 1870 Lærer i Bjerregrav. Derefter $^{1}/_{10}$ 1874—$^{1}/_{9}$ 1916 Lærer i Grenaa. Kordegn i 1881 efter Johannsens Afgang. Medl. af Grenaa Byraad 1894—1908. Overligningskommissær.

Kantor Petersen, som han altid kaldtes, var en meget pligtopfyldende og dygtig Lærer. Han forstod at interessere Børnene for Skolearbejdet, holdt udmærket Disciplin og vandt i fuldt Maal Elevernes Hengivenhed. Petersen var stærkt nationalt interesseret. Det gav sig især Udslag i hans Undervisning i Historie, som alle Dage var et af hans Hovedfag. — Kantor var et skarpt, klogt Hoved og havde sin egen Mening om Tingene. Foruden Skolen, som lige til hans sidste Undervisningsdag havde hans fulde Interesse, var han ligesom Forgængeren stærkt samfundsinteresseret og har paa adskillige Punkter spillet en Rolle i Byens Historie. Hans mægtige Stemmetal ved Byraadsvalget i 1900, da han var Kandidat paa alle Lister, viser klart, hvilken Tillid han nød i alle Lejre.

1867—1908. Simon Nielsen Munch (født $^{23}/_{7}$ 1839, død i Kbhvn. $^{11}/_{8}$ 1923). Lærereksamen fra Lyngby Seminarium 1862.

Derefter Lærer i Gjerrild. Lærer i Grenaa $^{1}/_{1}$ 1867, Medlem af Byraadet 1882—88, Ligningskommission 1881—97, kommunal Revisor 1895—1901. G. [1]) m. Constance Lerche (død 1879). G. [2]) m. Julie Steenstrup.

Munchs Navn i Grenaa er saa ubetinget knyttet til Sangundervisningen. Han fandt der et Speciale, som bevarede hans Interesse under al hans Lærergerning. Sang havde før hans Tid ikke været Skolefag. Munch søgte Kursus i København og kom hjem som en ivrig Forkæmper for Nodesang. Efter mange Udtalelser sammenholdt med Beretninger i »Gr. Avis« og andre

Steder fik Munch i Løbet af en forholdsvis kort Tid etableret en virkelig systematisk Sangundervisning ved Grenaa Skolevæsen. Han optraadte paa sine ældre Dage sammen med en Klasse Elever paa et stort Sangstævne i København og vandt stærkt Bifald.

1888—1926. Anton Knudsen (født $^{24}/_{3}$ 1861, død i Grenaa $^{29}/_{11}$ 1934). Lærereksamen 1881.

Samme Aar Andenlærer i Galten, $^{1}/_{1}$ 1888 Lærer i Grenaa, Viceskoleinspektør 1908—12 og 1922-26. Afsked $^{31}/_{12}$ 1926. Medlem af Menighedsraadet og dettes Formand, Forstander for Teknisk Skole 1892—1934.

Knudsen var en god og dygtig Lærer, hvis særlige Interesse var Geografi og Tegning. Gennem mange Aar havde han om Sommeren gennemrejst Dele af Europa og forstod at meddele Eleverne noget af den Glæde ved Rejselivet, som han selv nærede. Han fulgte sine gamle Elever i deres videre Færd og mange af dem opsøgte ham tit og gerne, naar de senere kom til Grenaa. Men det, som frem for alt vil bevare Knudsens Navn, er hans Interesse og Arbejde *for Teknisk Skole*. Straks efter at være kommet til Grenaa kom han i Forbindelse med Aftenskolen, som den da hed. Han blev i 1889 Skolens Formand og Aaret efter Formand for Byggeudvalget. Da Teknisk Skole var opført i 1892 blev Knudsen dens Forstander og blev i Stillingen uafbrudt til sin Død. I 42 Aar var han altsaa Leder og gik med Liv og Sjæl op i Arbejdet. Naar Skolen fik en saa rig Udvikling og i alle Henseender stod paa et smukt Standpunkt, har Knudsen Hovedparten af Æren derfor. Inspektør Knudsen var i høj Grad skattet og afholdt af Befolkningen i den By, hvor han virkede i saa mange Aar.

De private Skoler.

Det er tidligere i nærværende Bog (Side 370) fortalt, at der allerede omkring 1840 baade for Piger og Drenge eksisterede en mere udvidet Undervisning, end den offentlige Skole bød paa. Cand. phil. Ludvig Hansen havde et Drengeinstitut og Frk. Emilie Kyhl et Institut for Piger. Begge meddelte — paa Grund af forholdsvis beskedne Elevantal og gode Lærerkræfter — efter helt autentiske Vidnesbyrd en god Undervisning, og eksisterede i en meget lang Række Aar, Student Hansens Skole til 1873 og Frk. Kyhls til 1874. Pigeinstituttet forsatte derpaa med skiftende Lærerinder og under meget skiftende Former Aarhundredet ud. Efter Frk. Kyhl kom Frk. Jørgensen, Frk. Lindberg, Frk. Lyngbye og Frk. Richter. Skolen kulminerede

lidt før Aarhundredskiftet ved Opførelse af »Pigeskolen« paa Vestergade, som bekostedes af en lille Kreds af Borgere, der havde Pigebørn i Skolen. Der var gode lyse Lokaler og gode Lærer-

Grenaa Realskole ca. 1900. Skolen købtes af Kommunen i 1908. Fraflyttedes i 1912. Omdannedes til Administrationskontorer i 1915 og til »De gamles Hjem« i 1925.

kræfter, men Skolen ophørte efter faa Aars Forløb, fordi Driften blev for dyr i Forhold til Elevantallet, da flere og flere Piger gik over i Realskolen. Bygningen udlejedes til Privatlejligheder og blev senere solgt.

Student Hansens Skole eksisterede i ca. 33 Aar, indtil han i 1873 trak sig tilbage. De skolesøgende Børns Forældre søgte at holde Liv i den under forskellige, ret hurtigt skiftende Lærere: cand. phil. A. Beyer, Seminarist Kirkegaard og cand. theol. A. Pommerenche, men uden Held. Først da Apoteker Hoffmeyer og Toldforvalter Wismer i 1877 fik bevilget et Andragende til Byraadet om et lille aarligt Tilskud og fik cand. phil. Translatør Ivar Bertelsen antaget til Bestyrer, skete der en Forandring til det bedre.

»Student Hansen«. Skoleholder i Grenaa ca. 1840—73.

I Modsætning til Forgængerne, som havde været præget af de grundtvigske Friskoletanker, og som ubetinget ikke havde haft Succes, satte Bertelsen sig fra første Færd det Maal at meddele en *virkelig grundig Real-Undervisning med afsluttende Eksamen for Øje.* Han begyndte i 1877 med 23 Elever. Efter 10 Aars Forløb var Tallet tæt ved de 100. Det varede ikke

Skolebestyrer J. Bertelsen og Frue.

længe, inden ogsaa udenbys Elever søgte Skolen. Nogle af dem boede som Pensionærer i Skolebestyrerens Hjem. Bertelsen fik efter faa Aars Forløb Ret til at afholde Præliminæreksamen, først af lavere, siden af højere Grad.

I 1883 begyndte han at optage kvindelige Elever. Det første Aar 2, det næste 12. I 90erne var ca. $^1/_3$ af Eleverne Piger. Bertelsen ledede Skolen med fast og sikker Haand og havde betydelige Evner til at bringe Eleverne frem til gode Eksaminer. Det var uden Tvivl dette, som gav Skolen Ry, saa den hurtigt kom i Opblomstring og blev en indbringende Forretning for Bestyreren. Hvad hans personlige Undervisning og Form for Lærergerning angaar, var den af en noget haandfast Karakter, og han var just ikke elsket som Lærer. Det modsatte gjaldt hans Hustru. Hun var som ung Enke kommet til Skolen som Lærerinde. Et Par Aar efter blev hun gift med Bertelsen, da hans første Hustru døde. Hun havde ingen Børn og vedblev med sin Virksomhed, særlig i Underklasserne. Fru Bertelsen var en dygtig og særdeles tiltalende Lærerinde med udpræget pædagogiske Evner.

Til en Begyndelse havde Skolen haft til Huse i lejede Lokaler. I 1883, da Borgmester Krabbe forlod Byen, købte Bertelsen hele den store Ejendom og byggede i Haven paa Hjørnet af Markedsgade *en stor tidssvarende Skolebygning.* Der var Skolelokaler i Stueetagen, Bestyrerbolig paa første Sal og Elevværelser for Pensionærerne i Loftsetagen. Ud til Strædet var *Gymnastiksal*, Byens første og i flere Aar eneste.

Bertelsen spillede i mange Aar en betydelig Rolle i Byens offentlige Liv. Han var meget samfundsinteresseret, baade socialt, nationalt og politisk. Men det kan ikke nægtes, at i de senere

Aar interesserede han sig ikke meget for Undervisningen, men desto mere for Politik.

Han havde i Aarenes Løb adskillige dygtige Medarbejdere. En af disse var cand. theol M. Laursen. Til ham solgte Bertelsen Skolen i 1898 og flyttede til Esbjerg, hvor han havde købt en Avis. Bertelsen havde i Grenaa været en af Højres Førere. Det vakte derfor almindelig Forbavselse, at han nu købte et Venstreblad. Det blev da ogsaa en Fiasko. Bertelsen forlod Esbjerg efter faa Aars Forløb, skuffet og ribbet for sine i Grenaa tjente Penge.

Cand. theol. M. Laursen, Skolebest. i Gr. 1898—1908.

Da Mellemskoleloven kom i 1903, omdannede Laursen Skolen til Mellem- og Realskole. Snart efter indtraf de Side 377 skildrede Begivenheder, som bevirkede, at Byen ønskede at indrette kommunal Mellemskole og købte Realskolen. Fra Sommerferien 1908 overtog Byen den private Realskole. Laursen rejste til Odense, hvor han blev Medforstander ved Frk. Wintelers Gymnasium, som i 1920 sammensluttedes med St. Knuds Gymnasium.

Teknisk Skole.

Den første Skole i Grenaa for Haandværkslærlinge oprettedes allerede i 1839. Det var ikke nogen Aftenskole. Den Gang var en saadan Skole utænkelig, fordi man rundt omkring paa Værkstederne arbejdede til Sengetid. Det var derimod en Skole, som holdtes om Søndag Eftermiddag Kl. 4—6, og hvis store Forbillede var de Massmanske Søndagsskoler i København, som var oprettet af Præsten N. H. Massmann i Aaret 1800. Fagene var Regning, Skrivning og Retskrivning, og Lokalet var Byens gamle Skole paa Torvet, som laa, hvor nu Købmand Ehrenreichs Hus er opført.

Skolen fik ingen lang Levetid. Den er i hvert Fald ophørt inden 1846.

Sagen rejses atter i 1869. Saa optog Grenaa Haandværkerforening Opgaven. Ved en Generalforsamling $^4/_{10}$ 1869 stillede Farver Graff Forslag om »Oprettelse af en Søndagsskole for Haandværkslærlinge og ligestillede«. Foreningen sluttede sig til Tanken og bevilgede et aarligt Tilskud paa 15 Rdl. En Del Borgere, baade Haandværkere, Købmand og Em-

bedsmænd, tegnede sig ligeledes for aarlige Tilskud, og Skolen kom i Gang. Bestyrelsen kom til at bestaa af Pastor Dantzer, Farver Graff og Byfoged Nyeborg. Skoletiden fastsattes til Søndag Eftermiddag Kl. 1—3 og Torsdag Aften Kl. 7—9. Fagene var som ved den første Aftenskole, og Byens nye Lærer H. Reventlow forestod Undervisningen. Der var den første Vinter 40 Elever.

I 1879 skete en betydningsfuld Omdannelse, idet Haandværkerforeningen efter Forslag af Realskolebestyrer Bertelsen vedtog at »oprette en Tegneskole for Haandværkeres tekniske Uddannelse og forene den med den bestaaende »Søndags- og Aftenskole« under Navn af *Grenaa Haandværkerskole«*. Undervisningen begyndte i Januar 1880. Denne Skole, der altsaa tog Sigte paa den faglige Uddannelse, udviklede sig efterhaanden til at give 17 Timers ugentlig Undervisning (deraf de 8 til Tegning) og nærmede sig altsaa det Mønster, efter hvilket Nutidens Skoler arbejder. Elevtallet var gennemsnitlig 40.

Imidlertid begyndte Kravene at lyde stærkere om en Udvidelse af Skolens Virksomhed ved Optagelse af flere for Haandværket nyttige og nødvendige Fag. I Slutningen af 80erne blev Skolens Bestyrelse klar over, at skulde Rammerne udvides og Undervisningen blive mere tidssvarende, var det nødvendigt at Skolen fik sin egen Bygning og egne Lokaler.

Teknisk Skolebygning. Den unge Lærer A. Knudsen, som kort før var blevet ansat ved Kommuneskolen, og som var blevet Formand for Haandværkerskolens Bestyrelse, stillede i 1889 Forslag i Haandværkerforeningen om Opførelse af en Teknisk-Skolebygning. Foreningen tog sig varmt af Sagen, vedtog et aarligt Tilskud paa 1000 Kr. og arrangerede den følgende Sommer en stor Haandværkerfest, hvis samlede Overskud 2835 Kr. tilfaldt den paatænkte Skolebygning. Den opførtes i Løbet af 1891 og indviedes 30. Decbr. samme Aar. A. Knudsen var selvskrevet til Posten som Forstander. Skolens administrative Ledelse underlagdes en Bestyrelse paa 7 Mand, valgt dels af Haandværkerforeningen, dels af Byraadet. Dens første Formand blev Apoteker Hoffmeyer.

Skolens Indflytning i egen Bygning var af den største Betydning for dens Virksomhed og videre Udvikling og kom i høj Grad til at præge dens Fremgang og Vækst. Aar for Aar voksede nu Elevernes, Fagenes og Timernes Antal og dermed ogsaa Antallet af Klasser og Lærere. Ogsaa mange unge Haandværkere

fra Oplandet søgte ind til Skolen. I 1901 paabegyndtes *Dagundervisning*, idet der oprettedes Dagskole for Malere med Undervisning i de 3 Vintermaaneder. I 1904 oprettedes Dagskole for Bygningshaandværkere og i 1906 en særlig Klasse for Tekstilarbejdere.

Udvidelse. Efterhaanden blev Pladsen for lille, og Skolens Forstander fremsatte Planer om en Udvidelse ved Opførelse af en Sidebygning. Planerne blev imidlertid henlagt.

December 1934 døde Viceinspektør Knudsen midt i sit Arbejde efter igennem 43 Aar at have været Skolens energiske og dygtige Leder. Han havde staaet i Spidsen for en rig og frugtbringende Udvikling og havde i afgørende Grad præget hele Skolens Arbejde.

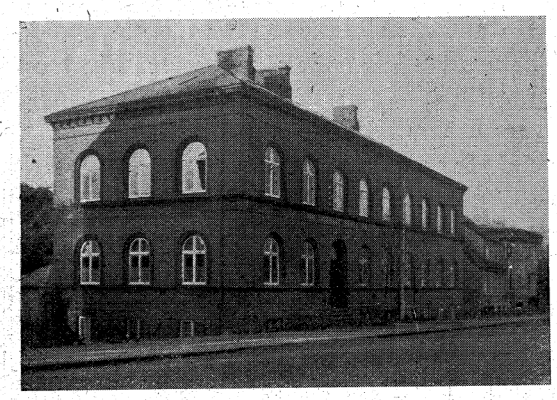

Grenaa Tekniske Skole. Opført 1891. Udvidet 1937.

Skolens nye Forstander, Arkitekt Brejl, fik kort efter sin Tiltræden Tilslutning til, at Byggeplanerne nu skulde virkeliggøres og 6. Okt. 1937 indviedes den nye Tilbygning af Direktøren for Statens Tilsyn med de tekniske Skoler, Ingeniør F. V. Haugsted. Elevtallet var den første Vinter i den nye Bygning 202. Det er det højeste Tal, der har været. Den nye Lærlingelov bragte en betydelig Nedgang, og kort efter gjorde Krigsforholdene paa forskellig Maade Indgreb i Undervisningen. Efter Arkitekt Brejls Udnævnelse til Forstander for den tekniske Skole i Slagelse i Aaret 1942, udnævntes Arkitekt A. Ravn, der i mange Aar havde været Lærer ved Skolen, til hans Efterfølger.

Grenaa Handelsskole

oprettedes i 1881 af Grenaa Handelsforening. Den fik to Klasser, og der undervistes i Dansk, Skrivning, Korrespondance, Bogholderi og Handelsregning og desuden i Tysk og Engelsk. Lokalet var i Kommuneskolen ligesom nu. Forsøget faldt ikke tilfredsstillende ud, og Skolen ophørte efter et Par Vintres Undervisning. I 1892 byggedes »Teknisk Skole«. Det gav Anledning til, at Handelsskolen opstod igen og fik Lokale i den nye Bygning. Faa Aar efter kom H. Buhl hertil som Bogholder i den

nyoprettede »Grenaa Handels- og Landbrugsbank«. Han blev snart efter Skolens Leder og underviste i den i en lang Række Aar. Af et Avisreferat fra 1905 ses, at Skolen den Vinter havde 32 Elever fordelt i 2 Klasser, hvilket var det højeste Antal, den indtil da havde haft. Imidlertid fik Teknisk Skole selv Brug for alle sine Lokaler, og Handelsskolen maatte flytte op i *Kommuneskolen.*

I 1906 blev Kommunelærer H. Chr. Christiansen Skolens Forstander. Han gennemførte straks en meget indgribende Forandring i og Udvidelse af Skolens Plan. Hidtil havde Skolen ordnet sin Læseplan og tilrettelagt sin Undervisning efter det lokale Tilsyns eget Skøn. I 1906 bestemtes det, at man fremtidig helt vilde følge den af Centralforeningens Skoleudvalg udarbejdede Undervisningsplan og gennem en 3-klasset Undervisning forberede Eleverne til efter 3 Vintres Forløb at indstille sig til den for hele Landet gældende *Fællesprøve for Handelsaftenskoler.*

Indledende Skridt var iøvrigt allerede gjort de nærmest foregaaende Aar, altsaa i Bankbogholder Buhls Forstandertid, bl. a. paa kraftig Opfordring af Statens Tilsynsførende Dr. H. L. Møller, der altid var Skolen en velvillig og hjælpsom Tilsynsmand og Raadgiver. Der er ingen Tvivl om, at denne Forandring er den vigtigste, som er sket i hele Skolens Historie. Nu var der et bestemt Maal at arbejde efter og at samle sig om. Den afsluttende Eksamen efter tre Aars vel udført Arbejde var et Maal, som i høj Grad ansporede Handels- og Kontorungdommen til at lægge et Arbejde ind for sin teoretiske Dygtiggørelse. 1906 betegner derfor i høj Grad en Milepæl i Skolens Liv.

Christiansen afløstes ved sin Bortrejse af Lærer S. Boas, denne af Lærer L. M. Hajslund, efter hvis Død i 1941 den nuværende Forstander Lærer A. K. Hansen tiltraadte.

Af vigtige Fremskridt, som er sket i de senere Aar, bør nævnes Undervisning i Særfag som Maskinskrivning, Stenografi og Fremmedsprog, som ligger uden for den egentlige Undervisningstid. Paa Grund af Elevtallets Vækst har det været nødvendigt at oprette Parallelklasser, saaledes at Skolen nu er delt i 6 Klasser: 3 Kontorklasser og 3 Butiksklasser, foruden de førnævnte Særklasser. Skolen havde i 1944 108 Elever. Skolen opretholdes ved Bidrag fra Handelsforeningen, Kommunen (i Form af Lokale, Lys og Varme), Staten samt Byens Pengeinstitutter. Eleverne betaler et mindre aarligt Kontingent.

Grenaa kommunale Ungdomsskole.

I Tiden efter 1914 oprettedes rundt i Danmark kommunale Ungdomsskoler beregnet paa Undervisning af den Del af den konfirmerede Ungdom under 18 Aars Alderen, som ikke fik Undervisning i Tekniske Skoler eller Handelsskoler. Stødet hertil var givet ved et ministerielt Cirkulære af $^{30}/_{5}$ 1914. I det første Aar indrettede som Følge af dette ialt 29 Kommuner saadanne Skoler. Grenaa var en af dem.

Ungdomsskolen i Grenaa begyndte i Oktober 1914 med Lærer H. Chr. Christiansen som Forstander. Fagene var Dansk, Retskrivning og Regning, men det var i Vejledning betonet, at Undervisningen skulde gives under en saadan Form, at Fagene tilpassedes til det praktiske Livs Krav i højere Grad end Børneskolens Undervisning og saaledes, at de kom til at virke som noget nyt for Eleverne og ikke blot som en Gentagelse.

Skolen skiftede hyppigt Forstander i sine første Aar. Allerede i 1916 fik Lærer Christiansen Ansættelse i København og forlod Byen. Hans Efterfølger, Lærer S. Boas, ansattes i 1920 som Overlærer i Gram og efterfulgtes af Lærer Hajslund. Endelig ansattes kort efter Skolens nuværende Forstander, Lærer H. Koefoed.

Undervisningstiden var fra November til April hver Mandag og Torsdag Kl. 3—6, og Fagene: Dansk, Regning, Bogføring, Sundhedslære og Skræddersyning. Skolen søgtes næsten kun af unge Piger.

Medens Skolen til en Begyndelse kun bestod af een Klasse, der endda i enkelte Aar ikke havde mere end lige ved det lovbefalede Minimum af 10 Elever, bevirkede Indførelse af Faget *kvindelig Husgerning* en betydelig Fremgang, som har holdt sige lige siden.

Det viste sig, at det var dette rent praktiske Fag, som skulde til for at give Skolen den nødvendige Tiltrækningskraft og skaffe den Tilslutning hos den kvindelige Ungdom. Allerede næste Skoleaar fik Skolen 30 Elever og maatte deles i 2 Hold, bl. a. fordi Skolekøkket ikke kunde rumme saa mange Elever paa een Gang. I en lang Aarrække ledede Lærerinde Frk. Madsen, der havde Skolekøkkenuddannelse, denne Del af Undervisningen. I 1934—35 var Elevtallet 60 og der oprettedes derfor 4 Klasser, hvoraf 2 var Dagklasser med sædvanlig Undervisningstid og Undervisning i Retskrivning, Regning, Haandgerning og Husgerning, medens de 2 Aftenhold kun var beregnet for unge Piger med Ansættelse paa Kontorer eller i Forretninger.

Medens Ungdomsskolen indtil 1941 helt eller i hvert Fald i aldeles overvejende Grad havde været besøgt af unge Piger, meldte der sig fra 1941—42 et ikke ringe Antal unge, ikke faglærte Mænd som Elever. Der dannedes derfor Aftenhold for disse med Fagene Korrespondance, Bogføring og Træsløjd. Elevantallet steg til 93 og der var det Aar ialt 4 Daghold og 5 Aftenhold.

De særlige Forhold, som har hersket de senere Aar, med delvis Belæggelse af Kommuneskolen til andet Formaal, har lagt Undervisningen adskillige Hindringer i Vejen.

GRENAA FOLKEBIBLIOTEK

Grenaa Folkebiblioteks Historie gaar helt tilbage til 1870erne. Stødet til dets Oprettelse blev givet $^{31}/_{3}$ 1872, da »*Spare-, Laane- og Diskontoinstituttet for Grenaa og Omegn*« ved sin Generalforsamling vedtog at yde et Beløb paa 100 Rdl. som første Begyndelse til Grundlæggelse af et Folkebibliotek. Der udtaltes ved Forhandlingen, at »eftersom det følte som et Savn, at der intet offentligt Bibliotek var her i Byen«, saa burde man bevilge et Beløb til dette Formaal. I Aarene 1873 og 74 skænkede Spareinstituttet yderligere 100 Rdl. og 50 Rdl. i samme Øjemed. Omskrevet til Nutidsmønt bliver det altsaa *ialt et Beløb paa 500 Kr.*

Byraadet tog med Tak imod denne virkelig storstilede Gave og nedsatte et lille Udvalg, som med Førstelærer Reventlow og Pastor Borch i Spidsen ordnede Indkøb af Bøger og fik dem indbundet og opstillet, idet Byen stillede et Lokale i Kommuneskolen til Afbenyttelse. 27. April 1875 afholdtes en Generalforsamling, hvor en *Biblioteksforening stiftedes*, og Love blev vedtaget. Kapellanen H. Borch blev dens første Formand, men da han snart efter forlod Byen, blev Skoleinspektør Reventlow hans Afløser og beholdt Posten indtil sin Død i Januar 1897.

Udlaanet begyndte i September 1875. Man havde da 300 Bind til Raadighed. — At Biblioteket virkelig afhjalp et Savn ses af, at det allerede den første Vinter udlaante 3666 Bind til 214 Laanere. Interessen holdt sig, og i de følgende Aar var Udlaanet omkring 3000 Bind aarlig. I 1877 tryktes det første Katalog i 300 Eksemplarer.

Oprindelig havde *Bestyrelsens* Medlemmer skiftedes til at besørge Udlaanet. Det var en uheldig Ordning, og i 1879 bevilgede Byraadet et aarligt Beløb paa *50 Kr. til Lønning af en*

Bibliotekar. Lærer, senere Kordegn Fr. Petersen fik Posten og beholdt den i 16 Aar indtil 1895.

Efter et Par hurtigt paa hinanden følgende Skifter baade af Formand og Bibliotekar, overtog Skoleinspektør Reventlows Efterfølger, Overlærer J. P. Juul, i 1904 begge Poster.

I Aarene siden Oprettelsen havde der ikke været foretaget nogen egentlig *Kassation* eller Revision. Mange Hundrede Bind var

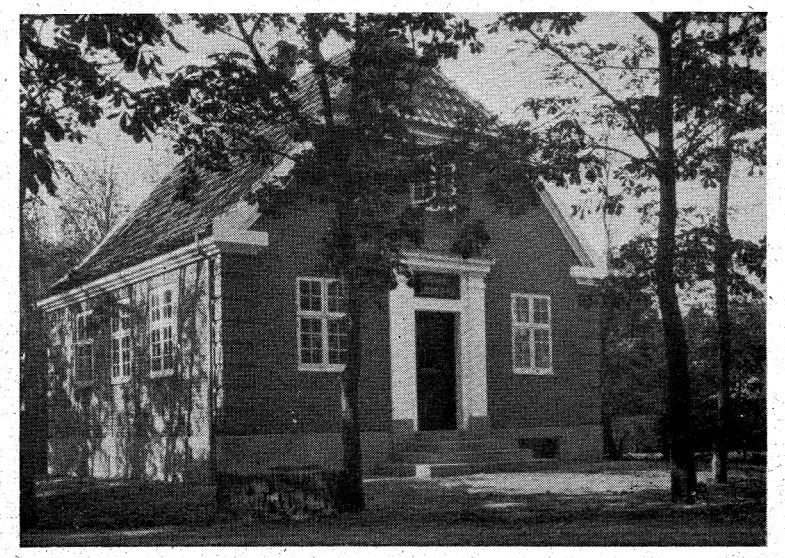

Grenaa Folkebibliotek. Opført 1921.

snavsede og lasede og tjente kun til at nedsætte Biblioteks Renomé i Folks Bevidsthed. I Sommeren 1904 foretoges da en tiltrængt Udrensning og et nyt Katalog udarbejdedes og tryktes. Fra 1908 var Lærer Kahr Bibliotekar, og da han i 1915 ikke ønskede at fortsætte længere, valgtes nærværende Bogs Forfatter til hans Afløser og har fortsat siden den Gang.

Laanertallet var i Aarenes Løb gaaet en Del ned og laa omkring 100. Det aarlige Udlaanstal var gaaet noget mindre ned og holdt sig omkring 3000. Der anskaffedes aarligt ca. 50 Bind, mest Skønlitteratur. Udlaanslokalet var Kommuneskolens Klasseværelse B., hvor efterhaanden hele den ene Væg i ca. 8 Meters Længde var fyldt med Skabe. — Det var Skik, at der kun var Udlaan i Vinterhalvaaret. Fra Maj til Oktober var Udlaanet standset. Udlaanstiden var Tirsdag og Fredag Kl. 3—4.

Byens Tilskud var uforandret 50 Kr. om Aaret, som gik til Bibliotekarløn. Biblioteksforeningens Medlemmer ydede ca. 70

Kr. Statens Tilskud var ca. 100 Kr. Men saa var der jo tillige det store Gode, at Byen vederlagsfrit gav Lokale, Lys og Varme, saa Driftsudgifterne var tilsvarende smaa.

Udlaanet vokser. I Aarene fra 1915—20 steg Laanertal og Udlaan til det 4dobbelte, saaledes at der i 1920—21 var 411 Laanere og et aarligt Udlaan paa 14.000 Bind. Byens Tilskud voksede efter Ansøgning et Par Gange med 200 Kr. og var i 1921 600 Kr. Som Medlemskontingent indkom 400 Kr. To af Byens Banker gav tilsammen 150 Kr. og Statens Tilskud, der beregnes procentvis af de lokale Bidrag, var ca. 1000 Kr. Udlaanstiden forlængedes til 3 Timer ad Gangen og henlagdes den ene Gang til Aftentimerne.

Trangen til større Plads og eget Lokale blev mere og mere paatrængende. Man havde i Bestyrelsen udarbejdet *Kalkulation over Opførelse af en Biblioteksbygning* og faaet Løfte om Laan af en af Byens Banker, hvis Byraadet vilde staa som Kautionist for Beløbet. Det kunde Raadet nu ikke tænke sig. Bibliotekaren tilbød da ved et Laan ad privat Vej at skaffe Midler til at opføre en Bygning for. Betingelsen skulde være den, at Byraadet vilde forhøje sit aarlige Tilskud til 1950 Kr., der paaregnedes at kunne sikre et passende Beløb til Bibliotekets Drift og desuden til Forrentning og Amortisering af Gælden, saaledes at Bygningen i Løbet af 20 Aar var gældfri.

Vinteren før havde Biblioteksvæsenets Chef, Professor Steenberg, paa Opfordring af Bibliotekaren lovet at tale ved et Møde i Grenaa. Da han blev forhindret, mødte i hans Sted hans »højre Haand«, nuværende Biblioteksdirektør Døssing, som da var Bibliotekar i Statens Bogsamlingskomité. Døssings Foredrag havde forberedt Stemningen i Byraadet, saaledes at man ved Mødet $^{25}/_{4}$ 1921 enstemmig vedtog den ovenfor skitserede Ordning og forhøjede Byens Tilskud til det nævnte Beløb.

Biblioteksbygningen indviedes Oktober 1921. Den var opført i den allerdyreste Efterkrigstid og havde med Inventar m. m. kostet ca. 17.000 Kr. Den nye Bygning var indrettet saaledes, at det halve af Rummet var Bogmagasin, Resten Udlaansrum og Læsestue. Udlaanstiden forlængedes til 4 Gange om Ugen á 2 Timer. Benyttelsen steg stærkt og var efter 10 Aars Forløb oppe paa ca. 700 Laanere med et aarligt Udlaan paa ca. 20.000 Bind. — Allerede da Folkebiblioteket forlod Skolelokalet, havde Bibliotekaren ved Hjælp af et aarligt Tilskud fra Byen paa 150 Kr. faaet oprettet et *Børnebibliotek*, som indrettedes i det tidligere Folkebiblioteks Lokale.

I 1933 byggedes en *midlertidig Tilbygning*, idet det var Meningen, naar Byggegælden i 1942 var helt udbetalt, at skride til Opførelse af en ny, stor Bygning.

Krigstidens uhyre Vækst i Udlaanet, hvorved baade Laanetal og Udlaan fordobledes, gjorde Spørgsmaalet endnu mere paatrængende. Men just som Byggeplaner var vedtaget af Bestyrelsen, kom Byggeforbudet og satte foreløbig en Stopper for Planen. Laanertallet er nu ca. 1700, det aarlige Udlaan ca. 46.000 Bind og Bogbestanden ca. 10.000 Bind. Udlaanstiden har de senere Aar været fra Kl. 13—19[30].

Bibliotekets Budget er paa ca. 14.500 Kr.

DJURSLANDS MUSEUM

Djurslands Museum skylder i Hovedsagen en enkelt Mand sin Oprindelse. Denne Mand er nu afdøde Købmand Chr. Vogel, som i 1915 sendte en Skrivelse til Grenaa Byraad, hvori han uden noget som helst Vederlag tilbød at skænke Grenaa By sine rige Samlinger af Oldsager, Mønter, Antikviteter m. m. paa Betingelse af, at Byen vilde skaffe Lokaler til Samlingernes Opbevaring og sørge for, at de blev tilgængelige for Offentligheden.

Christopher Vogel var født $^5/_2$ 1849 i Sønderjylland i Landsbyen Skørdrup, tæt Syd for Flensborg Fjord, hvor Faderen var Landmand og Teglværksejer. I 1861 solgte Faderen sine Ejendele og rejste til Danmark, hvor han bosatte sig i det lille Grenaa. Familien havde mange Børn. Et af dem var Christopher, som efter i kort Tid at have været i Handelslære udvandrede til Australien og derfra til Sydafrika som Guldgraver. Efter 12 Aars Fraværelse og efter at have oplevet en hel Del paa sin lange Udenlandsrejse kom Vogel tilbage til Grenaa ved Juletid 1878. Han havde tjent en Del Penge som Guldgraver og begyndte kort efter Tilbagekomsten en Herreekviperingshandel. Den udvidedes i Aarenes Løb, og i 1898 købte Vogel af Apoteker Hoffmeyer *det gamle Apotek* paa Torvet, lod det nedrive og opførte paa Grunden en moderne Forretningsbygning, hvor han selv indrettede sig en Butik. Her flyttede han ind $^1/_4$ 1900. Efter en Række Aars Forløb havde han tjent saa meget, at han kunde trække sig tilbage som Rentier og overlade sin Søn Ove Vogel Forretningen.

Vogel havde alle sine Dage *interesseret sig for Oldsager og Antikviteter* og havde efterhaanden ved Køb erhvervet sig en

Museumsbygningen paa Søndergade.
Det er den sydlige Fløj af Byens gamle Farvergaard.

betydelig Samling, navnlig af Stensager. Foranlediget af nogle Artikler af pens. Lærer Højfeldt i Grenaa Folketidende i 1911 kom Vogel paa den Tanke at gøre alle disse Sager tilgængelige for Befolkningen. Der var i de Dage flere andre lokale Samlere end Vogel. Det var navnlig Læge Neergaard og Manufakturhandler Johs. Jørgensen. Desværre kom deres Samlinger ikke Byen til gode, men solgtes efter deres Død til fremmede.

Vogel skænker Byen sin Samling.

I 1915 skrev altsaa Købmand Vogel til Byraadet, at han vilde skænke Byen sin Samling, hvis man vilde paatage sig at opbevare den i passende Lokale og gøre den tilgængelig for Offentligheden. Byraadet tog selvfølgelig med Glæde imod denne storstilede, delvis uvurderlige Gave, og sendte Giveren en Takkeskrivelse derfor. Der nedsattes i Byraadet et Museumsudvalg, hvis Formand blev Gaardejer P. Pedersen-Damgaard. Byraadets Formand, Borgmester Vogelius, indbød endvidere til et offentligt Møde med den Hensigt

Købmand Christopher Vogel, som i 1916 skænkede sine Samlinger til Grenaa By og derved oprettede »Djurslands Museum«.

at faa dannet en *Museumsforening*, der skulde staa som Administrator for det paatænkte Museum.

Museets første Lokale indrettedes i den gamle Realskoles Gymnastiksal, som paa den Tid stod tom. Under Ledelse af Museumsinspektør Jensen fra Viborg ordnedes Samlingerne, og *20. Juni 1917 aabnedes Museet* for besøgende. Til Driften bevilgede Byen et vist aarligt Tilskud, der i Forbindelse med Medlemskontingentet blev den Indtægt, som Museet foreløbig skulde administreres for, indtil Statstilskud kunde opnaas.

Interiør fra Djurslands Museum.
Sengekammeret med »Himmelsengen« i Baggrunden.
Trælysekrone i Loftet og en Dragkiste ved Sidevæggen. Imellem Kisten og Sengen ses et Messingvarmebækken.

Selvstændig Museumsbygning. Købmand Vogel, der alle sine Dage omfattede »*Djurslands Museum*« med den allerstørste Interesse, skænkede af sin 70 Aars Fødselsdag $^5/_2$ 1919 Obligationer til et Beløb paa 10,000 Kr. De skulde anvendes til Køb af en selvstændig Museumsbygning, naar Beløbet med Renter kunde forslaa dertil og en passende Ejendom kunde købes.

Lejligheden kom faa Aar efter, idet Maler Hartmanns gamle Bindingsværksgaard paa Søndergade efter Hartmanns Død var til Salg for en Sum af 22,000 Kr. Museumsbestyrelsen købte den paa den Maade, at Obligationerne deponeredes som Sikkerhed for et Banklaan, der var tilstrækkeligt til at dække Købesummen. Paa den Maade kom Vogel ogsaa til, mens han levede, at se Museet anbragt i egne Lokaler. I den købte Bygning var 2 Lejligheder. Af Hensyn til Foreningens Økonomi var det nødvendigt foreløbig at holde den ene udlejet og kun

benytte den anden til Museum. Dels som Gave, dels ved Køb er Museet i Aarene, som er gaaet, kommet i Besiddelse af en Mængde Genstande fra Grenaa By og Djursland. Et Par af de betydeligste Erhvervelser var en smuk og meget righoldig Stensamling, som købtes af Gaardejer Jacob Lerche paa Eldrupgaard, og en anden lige saa smuk Samling af Fade, Krukker og Kopper fra Sten- og Broncealder-Grave, som ved Nationalmuseets Mellemkomst i 1942 købtes af nu afdøde Lærer S. Andersen i Vesteralling.

Gaarden, som Museet kom i Besiddelse af i 1921, er en Del af en gammel historisk Gaard. Den havde i et Aarhundrede været Byens Farvergaard. Her oprettede Svend Pedersen Alberg i 1730 kgl. privilegeret Farveri, som efter hans Død gik i Arv til Sønnen, og som senere i et Par Generationer var i Farverfamilien Jahnsens Eje. Hartmann købte Gaarden af den sidste Jahnsen.

I Stuerne er Samlingerne saa opstillet. De er omordnet flere Gange, sidst i 1943, og danner nu en Række smukt afrundede Interiører, hvor alt er sat paa rette Plads. En stor Del Genstande, som ikke naturligt slutter sig til disse Interiører, er foreløbig opmagasineret og vil komme frem, naar Museet bliver velhavende nok til at kunne undvære Lejeindtægten og selv tage hele Ejendommen i Brug.

GRENAA LYSTANLÆG

For 100 Aar siden laa Grenaa og nærmeste Omegn hen i fuldkommen skovløse Omgivelser. Ud over Haverne inde i Byen, som den Gang var langt talrigere og større end nu, var der ingen Træer at finde. Kun ude ved Søndermølle havde Møller Rodkjær ladet plante *en lille Lund,* og Nord for Byen var den nye *Kirkegaard,* som var anlagt i 1822 ved at vokse til.

Det første Anlæg. I 1842 fik saa nogle Borgere den gode Idé at sætte sig i Spidsen for at faa anlagt en Beplantning i Byens umiddelbare Nærhed. De Mænd, som nærmest stod for Sagen, angives i en langt senere Avisartikel (for 15. Maj 1858) at have været: Apoteker Dahl, Distriktslæge Arendrup og Ritmester, Toldkasserer Gether. Traditionen gaar ud paa, at Foretagendet blev iværksat ved, at en Del Borgere ved frivillige Bidrag lod indkøbe de nødvendige Planter, og at Byens Haandværksmestre i nogle Eftermiddage lod deres Læredrenge møde og under Markmandens Tilsyn grave Plantehuller. Stykket, som

den Gang inddroges til Beplantning, tilhørte Byen, der selvfølgelig med Glæde har givet sit Samtykke til denne Anvendelse. Arealet laa lige langs den daværende Randers Landevej, som laa en lille Snes Meter nordligere end nu og havde sit Indløb direkte i Lillegade. Paa Landevejens anden Side laa en sumpet Strækning, *Gaasebækkefælleden,* med Rester af et tidligere Vandløb, Gaasebækken. Det beplantede Stykke var omtrent en Tredjedel af den nuværende gamle Plantage, nøjagtigere bestemt dennes midterste Tredjedel paa langs, idet den nordlige Del, »Volden« først kom til i 1868 og den sydlige Del er den gamle Randers Landevej, som inddroges i 1872. (Se vedføjede Kortskitse). I Fortegnelsen over Byens Jorder fra 1846 benævnes Jordstykket saaledes: »Nr. 10, en Parcel ved Vesterport, indhegnet og $2^1/_2$ Td. Land stor, benyttes til Træplantning«.

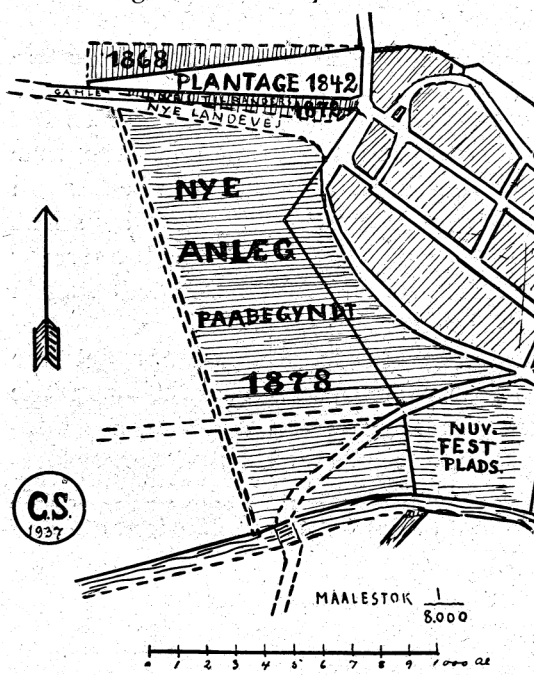

Rids over Plantningen omkring Grenaa. Øverst ses »Volden«, beplantet i 1868. Dernæst Plantagen fra 1842, nederst den smalle Strimmel, den tidligere Randers Landevej, beplantet i 1872. Disse 3 Afdelinger er tilsammen »det gamle Anlæg«, saa følger den nuværende Randers Landevej og sydligst »det nye Anlæg«, paabegyndt i 1878.

Den første Snes Aar, indtil Træerne var vokset lidt i Vejret, har Anlægget naturligvis ikke været benyttet ret meget. Men i Slutningen af 1850erne besøgtes Anlægget flittigt. Avisen skriver, at nu, »da Træerne er vokset til, afgiver Anlægget et behageligt Samlingssted og en smuk Spadseregang for Indvaanerne«. Men samtidig beklages det i høj Grad, at Folk viser *en tølperagtig Opførsel* og baade ødelægger Træerne og forstyrrer Publikums Fornøjelse. Der opfordres til at faa dannet en Forening, hvis Medlemmer skiftevis skulde møde i Anlægget om Sommeraftenerne, naar Vejret var godt, for fremtidig at forhindre slige Skandaler.[186])

Samme Aar var der et nyt Indlæg i Avisen, hvori Indsenderen opfordrer til at faa Anlægget udvidet. »Den nye Randerslandevej er nu afstukket et Stykke Syd for den gamle. Det

derved ledigblevne Stykke burde Byen sikre sig til Udvidelse«. — Det varede nu længe, før der blev Bukser af det Skind. Først 12 Aar efter blev den nye Landevej til Virkelighed og Stykket erhvervedes.

En Udvidelse fandt dog Sted i 1868, idet den lige Nord for det beplantede Areal liggende Bakkeskrænt, »Volden«, blev inddraget og tilplantet. Det skete paa et uheldigt Tidspunkt. Vejret var meget tørt, saa mange af de smaa Træer gik ud, og der

Foraarsdag i det gamle Anlæg.

maatte foretages en Omplantning. I Slutningen af 50erne, men navnlig i 60erne blev Anlægget eller »Plantagen«, som den i Reglen kaldtes, det faste Midtpunkt for Byens Sommerforlystelser. Grundlovsfesterne fejredes med Taler, Sang og Beværtning. Byens Forlystelsesraad, Snedker J. Jørgensen, kaldet »Fut-Jørgensen«, arrangerede Vauxhall med Ballonopstigning [dog uden Personer!], Fyrværkeri, Illumination samt Sang og Musik.

Saaledes skriver »Gr.-Avis« for 23. Aug. 1862, at det i Byens Plantage arrangerede Vauxhall var særdeles smagfuldt og tog sig prægtigt ud. Det var besøgt af 600 Mennesker, og det var første Gang, »at Grenaaenserne i deres egen By fik en Forsmag af de københavnske Tivoli-Aftener«. Grundlovsdagen og Isteddagen var de to nationale Festdage, hvor Byens Borgerskab samledes og fejerede Mindet om de nationale Begivenheder.

50ernes og 60ernes Musikforening havde nærmest haft sine aktive Medlemmer blandt de mere velhavende Borgere, som havde drevet Spillet *con amore.*

Derimod opstod der omkring 1870 et professionelt *Musik-*

korps, som gjorde sig en lille Indtægt af at spille ved festlige Lejligheder, baade Sommerfester, Koncerter og Baller. Korpsets energiske Dirigent og Leder var Carl Møller, Søn af Snedker Viktor Møller paa Østergade. Det lykkedes ham virkelig at bringe Musikkorpset, hvoraf flere var rene Begyndere, til i Løbet af nogle Aar at yde helt gode Præstationer. I de 18 Aar, hvor Carl Møller var her i Byen, afholdt han hver Sommer Koncerter i Plantagen. Han efterfulgtes af N. Petersen, senere af Andreasen.

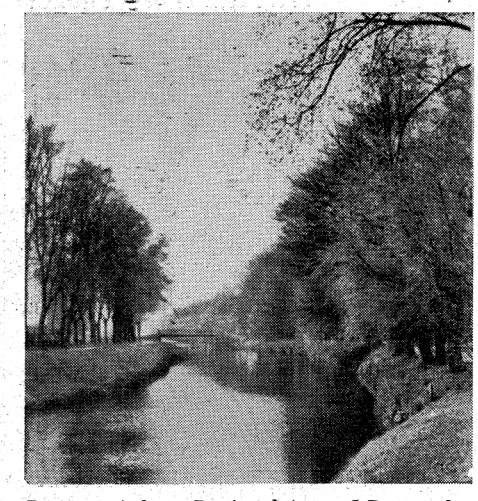

Det nye Anlæg. Parti ved Aaen. I Baggrunden ses Kobroen.

I 1872, da Randers Landevejen var anlagt, blev det indvundne Stykke lagt til Anlægget og udgør dens sydligste smalle Strimmel, saaledes som det kan ses paa Skitsen Side 398.

Det nye Anlæg. Efterhaanden blev Pladsen for lille. Desuden ønskede man at skaane de nyanlagte Dele, hvis smaa Træer nok kunde trænge til Varsomhed. Man holdt derfor i nogle Aar i Begyndelsen af 70erne Festerne lige Syd for Anlægget i det daværende Fælleskær, som grænsede lige op til Randersvejens sydlige Side. Det var den saakaldte Gaasebækkefælled. (Se heri Side 163). Ved den Tid fandt Kærets Inddragelse Sted.

Kommunen afkøbte Grundejerne deres Rettighed til at have Køer græssende løse i Fælleskæret og inddrog Dele deraf, efterhaanden som Afløsning fandt Sted. I Slutningen af 70erne var allerede en god Part af Ko-Rettighederne afløst, og Kommunen havde ladet sig udlægge en forholdsvis Del af Kæret. Man havde valgt den Del, som laa nærmest Byen, og som altsaa stødte op til Vestervej og til Randersvejen.

Det var et almindelig Ønske at faa denne Del af Kæret beplantet. Men Byen fattedes Penge. Saa meddelte det daværende Plantningsudvalg ved Byraadsmødet $^{30}/_{9}$ 1877, at man stillede Forslag om hele det projekterede Areals Beplantning, idet Konsul Momme havde tilbudt at ville bidrage med 2000 Kr. til Sagens Løsning. Projektet blev straks vedtaget. I de følgende Aar ydede Konsul Momme stadig store Summer til Arbejdet.

Det er i Hovedsagen hans Tilskud, vi kan takke for, at Arbejdet blev færdiggjort og »det nye Anlæg« fuldført i Begyndelsen af 80erne. Arbejdet havde stadig Konsul Mommes Bevaagenhed, og efter at Plantningen først var færdig, ofrede han store Beløb paa Plæner og anden Forskønnelse, paa smukke Bænke o. s. v. Det er derfor ikke uden Grund, at Byraadet i 1920, længe efter Konsulens Død, lod rejse en Mindesten for ham midt i det »nye Anlæg«. Den bærer Indskriften: »Grundlæggelsen af Grenaa Lystanlæg skyldes i Hovedsagen Offerviljen hos den gode Borger, Konsul C. J. Momme«. Det var oprindelig kun en firesidet Granitstøtte, men den forsynedes senere med en Broncebuste.

Konsul Mommes Mindesten i det ny Anlæg.

En Række skiftende Byraadsmedlemmer har med stor Energi som Formænd i Plantningsudvalget været interserede i at holde Anlægget i god Stand. De har paa det Omraade altid haft Støtte af Byraadet med Hensyn til Penge og af Kommunens Opsynsmand og senere af Gade- og Vejinspektøren, hvad det daglige Tilsyn angaar.

Grenaa Haandværkerforenings *Pavillon*, som opførtes 1902, betegner det nye Anlægs Fuldendelse og Ligestilling med det gamle. Sommerfesterne flyttedes nu helt til »Kæret«, d. v. s. Festpladsen ved Pavillonen, og efterhaanden er Træerne dér vokset saa meget i Vejret, at der aarligt skoves Mængder af Træ for at tynde ud og give Luft til Nyplantninger.

Af Byens mange Aktiver er Anlægget et af de værdifuldeste, og Byen skylder en Tak til den Række af Mænd, som i de forløbne 100 Aar, dels ved personligt Arbejde og Initiativ, dels ved Pengebidrag, har virket hen til, at det er fremvokset.

NB. En udførlig Fremstilling af Grenaa Lystanlægs Historie, hvoraf nærværende er et lille Uddrag, er udkommet i 1938 som Særtryk af Artikler i Gr. Folketidende.

HAVNENS BEBYGGELSE

Der er paa 3 forskellige Steder i første Afsnit af denne Bog givet en Fremstilling af de 3 Hovedepisoder i Havnens Historie i 19. Aarhundrede. Først Anlæggelsen af den lille indre Havn, nu kaldet *Fiskerihavnen, som byggedes 1812* (Side 95), dernæst den store Nybygning fra *1874—79*, nu kaldet *Sydhavnen* (Side 192) og endelig den sidste og største Havn *(Nordhavnen)* fra *1931—33* (Side 261—67). Det er fremstillet saaledes af Hensyn til Tidsfølgen, og der er kun medtaget, hvad der angaar selve Havnebyggeriet. Paa de følgende Sider skal her gives en Fremstilling af, hvorledes den øde Fælled omkring den ældste Havn, der for 100 Aar siden praktisk talt var ubeboet, i Tidens Løb er vokset op til en By paa ca. 566 Indbyggere.

Havnen fra 1812 var i aldeles overvejende Grad tænkt som en Trafikhavn, hvis man kan anvende et saa moderne Udtryk om et saa lille og primitivt Anlæg.

Der har vel efter 1812 været hjemmehørende en halv Snes Skuder, ligesom der var i Midten af Aarhundredet før, indtil Havnen ved Havets Angreb og ved Tilsanding næsten helt ødelagdes, saa der ved omkring Aar 1800 kun var et Par Smaaskibe tilbage, som var hjemmehørende her.

I Halds Beskrivelse af Randers Amt fra 1827 staar: »For Kystboerne frembyder Havet en, efter fleres Paastand, stor Rigdom af Fisk, især Torsk; men det er bekendt nok, at *Fiskeriet* langs hele Jyllands Østkyst *betragtes med Ligegyldighed.* Enkelte Husmænd i Nørre- og Sønderherred søger en ringe Fortjeneste ved Torske- og Aalefangst paa Kysten, og det indses let, at dette Fiskeri kun drives ganske i det smaa. Hist og her er anlagt en liden Aalegaard. De Torsk, som fanges, tørres i Almindelighed før de sælges.« [188])

Det falder nøje sammen med de Oplysninger, som fremkommer ad anden Vej. De gaar ud paa, at nogle faa af Bredstrup Mænd og nogle faa Fiskere, som havde Bopæl i selve Grenaa By, med Smaabaade foretog et meget ubetydeligt Fiskeri i Kystens umiddelbare Nærhed. Saa var *Ferskvandsfiskeriet i Kolindsund* faktisk mere indbringende. Der fangedes Aal, Laks, Gedder m. m. som afsattes i Grenaa og var helt godt betalt. Havnen var derimod praktisk talt *ubeboet.*

Hvad selve Havneanlægget angaar, viste det sig snart, at Dækmolen var alt for kort. Sandet førtes af Strømmen forbi denne og dannede Revler tæt uden for Havneindløbet. De be-

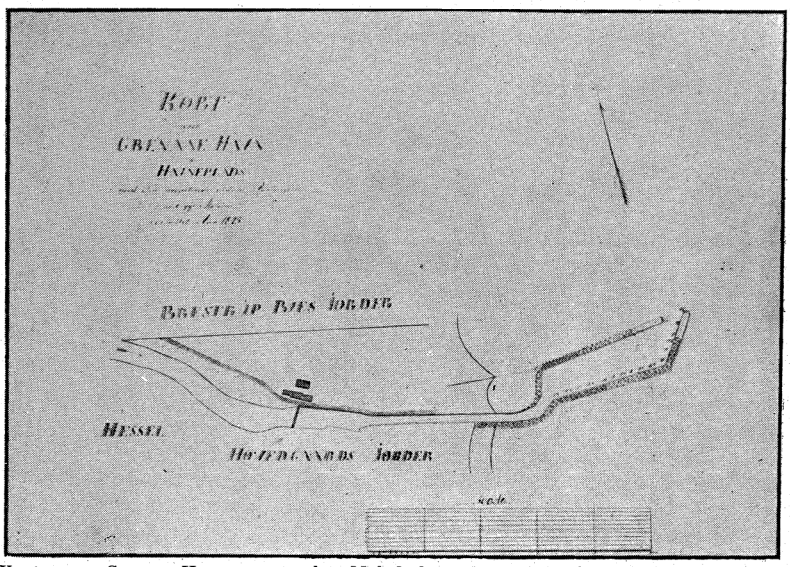

Kort over Grenaa Havns paatænkte Moleforlængelse i 1845. Forlængelsen udgør de 2 smaa svagt optrukne Spidser. Det fuldt optrukne er Havnen fra 1812. Læg Mærke til den ganske ubetydelige Bebyggelse, kun Havnefoged Sørensens Ejendom og Pakhus.

sværliggjorde Indsejlingen, saaledes at der allerede i 1827 i Halds fornævnte Bog om Randers Amt staar, at kun Fartøjer, som ikke stikker mere end 3 à 4 Fod (d. v. s. 1 m) dybt, kan løbe ind i Havnen. »De større maa forblive uden for, men finder ej her i stormfuldt Vejr nogen sikker Ankerplads.[190])

I Aarene 1845—46 foretoges derfor en Forlængelse af begge Moler paa ca. 40 m hver. Tillige foretoges en Opmudring, saaledes at Havnen nu skulde kunne modtage Skibe af 8 Fods ($2^1/_2$ m) Dybgaaende. Udgifterne dertil var ca. 32,000 Rdl., som laantes af Staten og tilbagebetaltes i Løbet af 20 Aar. Havnens Indtægter, der i 1805 kun beløb sig til 128 Rdl.,[191a]) blev derefter godt 4000 Rdl. om Aaret.[191])

Der begyndte nu saa smaat at opstaa Bebyggelse ved Havnen. Baade Skippere og Fiskere flyttede hertil. Men det blev snart aabenbart, at den foretagne Moleforlængelse og Opmudring ikke var tilstrækkelig. Molerne var stadig for korte, Vanddybden for ringe og Havnen for lille. Desuden var der den Ulempe, at *Aaens Udløb stadig gik gennem Havnen.* Dette bevirkede, at der dannede sig Barrer i Havnemundingen og tillige førtes Tang ind i Bassinet. Desuden beklagede Fiskerne, som nu var begyndt at opføre Huse og bosætte sig, at det ferske Vand fra Kolindsund og Aaen, som løb gennem Havnen, bevirkede, at *Fiskene døde i Hyttefadene.*

Derpaa kunde ikke raades Bod, uden ved at Aaen ledes ud i Havet, uden om Havnen. Men uheldigvis laa hele Havnens Territorium Nord for Havnebassinet, og Stedforholdene dér var til Hinder for at lede Aaen den Vej, da den jo saa vilde komme til at skære Landevejen og afspærre Havnen. Der var da ikke andet at gøre end at tænke paa en Udvej mod Syd. Der hjalp Hessels Ejer, Godsejer C. G. de Lichtenberg, Byen ved i 1850 uden Vederlag at skænke en Parcel til dette Formaal.[192])

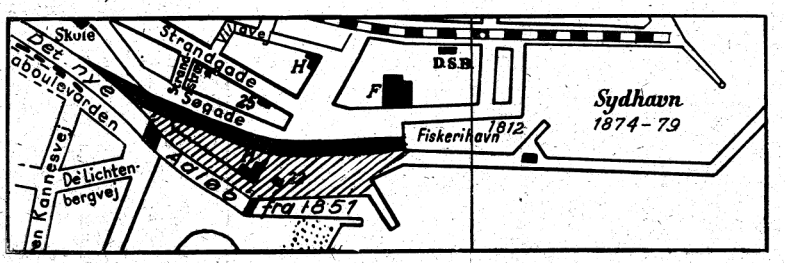

Den sorte Streg forestiller det gamle Udløb af Aaen, som forandredes i 1851 ved at det sydligere gravedes. Den skraverede spidse Trekant er Øen.

Aaen ledes uden om Havnen i 1851. Det følgende Aar gravedes da et nyt Udløb ca. 50 m Syd for det gamle. Dette nye Løb, altsaa det nuværende, blev saa det ny Skel imellem Hessel og Grenaa Havns Jorder. Ved Gravningen fremkom paa denne Maade et Jordstykke imellem de to Aaløb.

Da det gamle Løb — formentlig af Hensyn til Bekostningen — ikke tilkastedes straks, men blev liggende i mange Aar, dannedes paa den Maade en lang, smal, trekantet Parcel, som man kaldte Øen. Det er nøjagtigt det Areal, hvorpaa Søgades sydlige Husrække og Gaardspladser samt Badehotellet m. m. nu ligger. Det havde dog en vis Forbindelse med Havnen, idet der mod Vest var opkastet en Jorddæmning for at hindre Aavandet i at gaa ind i det gamle Løb. Denne Dæmning gav altsaa Adgang til »Øen«, som i Begyndelsen var ubebygget.

Men allerede i 1860erne anlagdes et Skibsbyggeri med tilhørende Slæbested og en Smedje derovre. Paa den søndre Side var Øen forbundet med Hessels Jord ved en smal og meget primitiv Gangbro. Det var nu ikke af Hensyn til Badestranden, at Broen fandtes. Det var først meget senere, at Badelivet knyttedes til Sønderstranden. Men der laa et Par Smaagaarde i Heden, hvis Beboere paa den Maade fik Adgang til Havnen. Hvor primitiv og skrøbelig Broen var, faar man et Begreb om, naar

man hører, at naar Manden i Heden skulde køre Ballast, trak han først Hestene over Broen een for een, dernæst skilte han Vognen og bar den over Stykke for Stykke for at være fri for at have Ulejlighed med at køre om ad Grenaa.

Havnen var oprindelig uden Bebyggelse. Forholdet havde indtil Havneudvidelsen i 1845—46 været dette, at hele Bebyggelsen ved Havnen indskrænkede sig til nogle faa, ganske smaa Bindingsværkshytter,

Søgade Nr. 24, Havnens ældste Hus, opført 1845 af Havnefoged Sørensen. Den Del af Bygningen, som ses til venstre, var »Snøbelstuen«. Bagved ses Taget af Pakhuset, som Havnefogeden opførte kort efter. Til højre ses Strandstræde.

de saakaldte »Søboder«, som ejedes af Købmænd i Grenaa. De brugtes til at opbevare Redskaber til Skibene i om Vinteren. Desuden anvendtes de ogsaa til Opmagasinering af Varer, navnlig Korn, som ventede paa Udskibning. Der boede ingen Mennesker ved Havnen. Kun Havnefogeden, som havde sin Købmandsgaard og Bopæl i Grenaa, havde et lille Kontor ved Havnen, hvori han kunde overnatte, om han ønskede det. Zoologen Henrik Krøyer, som med kgl. Understøttelse foretog en Undersøgelsesrejse i 1834, ledsaget af sin unge Hustru, fortæller om et Besøg ved Grenaa Havn: »Vort Fartøjs Besætning bestod foruden Skipperen af hans Søn, en Dreng paa 13—14 Aar. Vi rettede vor Kurs mod Grenaa og sejlede hele Dagen langs Kysten, men naaede først Indløbet til Kolindsund i Bælgmørke. Grenaa ligger en stiv Fjerdingvej fra Mundingen. Ved den var *ingen andre Bygninger end en Hytte, som kaldtes Havnefogedens Kontor.* Her tilbragte denne Opsynsmand, der ellers havde Hus og Hjem i Grenaa, nu og da Natten og havde altsaa ogsaa en Seng. Vor Skipper, som var godt kendt med Forholdene her, hvor han sædvanlig plejede at indtage sin Flynderladning, undersøgte

Hytten og fandt Havnefogeden sovende i Sengen. Han blev vækket, og efter at have raadslaaet med ham blev det besluttet, at Manden skulde gaa hjem og overlade sin Seng til det rejsende Par.«[193])

Havnens første Bebyggelse. I 1845 solgte Havnefoged Anders Sørensen sin Købmandsgaard paa Østergade i Grenaa og opførte en Bygning ved Havnen, dels til Beboelse, dels til Købmandshandel og Beværtning. Det var i den Tid, da Havneudvidelsen stod paa, og der har jo nok været Forretning at gøre med de Folk, som havde Arbejde dér. Lidt senere opførte han Nord for denne Bygning et stort 2 Etages Pakhus. Disse to Bygninger, der altsaa er Havnens ældste, findes endnu dog i noget forandret Skikkelse. — Dermed indledes Byggeriet ved Havnen.

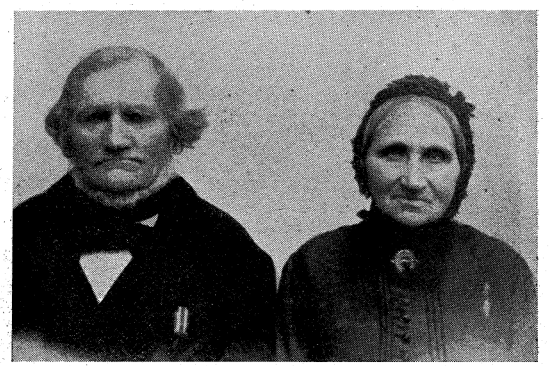

Et Par af Havnens første »Nybyggere« fra 1849, Fisker Matthias Andersen og Hustru, som byggede Nr. 14 paa Strandgade.

I Aarene 1848—49 opførtes en lille halv Snes Smaahytter, nogenlunde i Række, alle i nuværende Strandgades nordlige, midterste Del. Det er Ejendommene fra Nr. 12 til 28. Det var omtrent alle Bindingsværkshuse med Straatag. De opførtes af Folk, som var flyttet hertil i Anledning af Havneudvidelsen: Fiskere, Skippere og enkelte, som havde haft Arbejde paa Havnen. Kommunen betragtede sig efter en aarhundredgammel Overenskomst med Bredstrup som Ejer af Grundene paa Havnen. De solgtes ikke, men udlejedes paa Arvefæste. Taksten var 5 Rdl. om Aaret af hver Grund. De første, som paa den Maade tog Jord og opførte Huse, var Skipper Christens Rasmussen, Fisker Jørgen Hansen, Fisker Anders Clemmensen, Skipper Andreas Henriksen, Fisker Matthias Andersen og Fisker Johan Frederik Dabelsteen. Det var alt sammen i 1849. Aaret efter kom saa Skibstømmermand Lars Madsen Jepsen. Med Havnefogden og hans Pakhus samt Kommunens Havnepakhus iberegnet var der saa i 1850 ialt — siger og skriver — 10 Bygninger ved Havnen. Hen mod 1860 opførtes atter en lille halv Snes nye Smaahuse. Men først, da den nye Havn

anlagdes i 70erne, kom der Vækst i Bebyggelsen. I 1873 tog den 25aarige Skibsbygger Viggo Krogh Borgerskab i Grenaa og nedsatte sig ved Havnen. Han indrettede Værft paa den tidligere nævnte Ø, hvor nu Badehotellet m. m. ligger, og byggede i de nærmeste Aar flere Skibe. Saa kom **Havneanlægget i 70erne.** Det blev paabegyndt i Foraaret 1874 og det var Meningen, at Arbejdet skulde være udført paa mindre end 2 Aar. Anlægssummen var kalkuleret til ca. 300.000 Kr. Paa Grund af en Række Uheld og Fejlberegninger blev Havnen først færdig efter $5^1/_2$ Aars Forløb, og Udgiften var blevet fordoblet (se Side 192—97).

Den nye Havn var paa $4^1/_2$ Tdr. Land (ca. $2^1/_2$ ha) og havde en Dybde paa 12 á 14 Fod (ca. 4 m).

Havnens Areal matrikuleres som Købstadgrund. Ved en Overenskomst af $^{27}/_{10}$ 1798 imellem Grenaa Købstad og Bredstrup var det fastslaaet, at Arealet fra *Skelgrøften,* d. v. s. Kejserbækken, og ud til Havnen tilhørte Bredstrup, »dog at det Terræn ved Havnen, som tidligere er anset som Grenaas Ejendom, vedbliver at tilhøre denne.«[194])

Efter at nu Havnens Areal i voksende Grad bebyggedes og Grunden til Husene — ikke solgtes — men overdroges i Arvefæste til de paagældende, blev Byraadet betænkeligt ved, at Havnens Areal stadig var skyldsat som *Nr, 15 af Bredstrup.* I den Anledning indsendtes i Novbr. 1873 en Skrivelse til Amtet, hvori Grenaa Byraad androg om dettes Anbefaling til »at den Købstadens Havn tilhørende Grund maa — som en *integrerende* Del af Købstadens Omraade — ved Ministeriets Foranstaltning blive skyldsat i Henhold til Lov af $^{11}/_2$ 1863 om kommunal Beskatning i Købstæderne«, idet man henviser til, at *det formentligt var gammel Købstadgrund.*

Efter en Del Overvejelser gik Ministeriet ind paa Byraadets Ønske, idet man dog betonede, at Statskassen, efter at Byens Grundes Matrikulering nu var tilendebragt, ikke kunde afholde nogen Del af de dermed forbundne Udgifter.[195]) Grundene til de nye Huse bortfæstedes derfor en lille Tid endnu under Benævnelse som »Grundstykke 1, 2, 3 o. s. v.«, indtil hele Havnens Areal et Par Aar senere matrikuleredes om og kom til at hedde Matr. Nr. 56 af Grenaa Markjorder.

De første Beboere. Til en Begyndelse var naturligvis alle Beboerne ved Havnen beskæftiget med Fiskeri og Søfart. En enkelt Købmandshandel var der dog, idet Havnefoged Sørensen,

Strandgades Nordside. Den ældste Del af Grenaa Havns Bebyggelse, opført i Aarene 1849—50. (Foto ca. 1900. Stenders Forlag. Eneret).

der oprindelig var Købmand i Grenaa, havde flyttet sin Forretning til Havnen. I 1845 byggede han sig et Hus (nuværende Søgade Nr. 24). Det var *lige over for den ældste Havn i Aamundingen,* kun skilt fra denne ved Vejen. Her drev han Købmandshandel i Forbindelse med Beværtning. Sidst i 40erne købte han en Grund bag ved Huset og opbyggede der det tidligere nævnte *2 Etages Pakhus* (nu Strandstræde Nr. 2), som staar der endnu i omdannet Skikkelse. Paa sine ældre Dage overdrog Havnefogeden Gæstgiveri og Handel til sin Søn Carl Hartmann Sørensen. Efter ham kom Gæstgiver Bonke, som flyttede hertil fra Treaa Mølle, men i 1879 overtog Gl. Gæstgivergaard paa Storegade i Grenaa. Forretningen ved Havnen afhændedes til Mathias Madsen, ved hvis Død den i 1890 ophævedes. I

Strandgades Nordside, den ældste og oprindelige Del af Havnens Bebyggelse, opført i 1849—50 (Foto 1944).

en lille Tilbygning mod Vest, laa »*Snøbelstuen*«, en lille Aflægger af Beværtningen for det tarveligere Publikum, men hvor til Gengæld Brændevinen var utrolig billig.

I nuværende *Strandgade* var der i 60erne to Smaabeværtninger. De ejedes begge af Skipperkoner. Den ældste var *Madam Hilflings* (nu Strandgade Nr. 8). Familien var kommet hertil i 1854. I 1860 købte Hilfling et Hus, hvis Ejer var død, og hvor der havde været drevet en lille Beværtning. Den overtog hans Kone og drev samtidig lidt Handel med Urtekram. Varerne fik hun fra Konsul Momme i afvejet Stand parat til at sælge, Hilfling døde i 1883. Enken, som var meget yngre, fortsatte en halv Snes Aar endnu med en Slægtnings Hjælp. Madamme Momme havde været gift med Skipper Hans Carstensen Momme, som var af indvandret tysk Slægt. Han og Hilfling var kommet til Grenaa omtrent samtidig og havde slaaet Bo her nærmest paa Konsul Mommes Opfordring. Konsulen havde snart bemærket, at det var dygtige og paalidelige Skippere, og havde garanteret dem Fragter nok, saa de kunde bosætte sig her. I 1866 druknede Momme ved et Skibsforlis. Velyndere hjalp Enken til at faa opført en lille Ejendom (nu Strandgade Nr. 4), hvor ogsaa hun etablerede en Beværtning. Madam Momme var Datter af Havnefoged Sørensen og havde i sin Ungdom en Tid bestyret Forretningen hjemme. Baade Madam Momme og Madam Hilfling havde i en Menneskealder Beværtning paa Strandgade. (Madam Momme nuværende Nr. 4 og Madam Hilfling nuværende Nr. 18). Begge var særdeles paapasselige og respektable Kvinder, der nok forstod sig paa at beherske det store og tit brogede Selskab, som søgte til dem.

En anden af Havnens første »Nybyggere«, Hans Carstensen Momme, som druknede 1866.

Blev der for livligt, tilkaldtes Havnefogeden, der havde Myndighed som Havnepoliti. Saa blev de urolige sat i *Havnearresten,* som befandt sig i Søgade (nuv. 10) i det gamle *Havnepakhus.* Senere, da der kom Telefon, saa man snart kunde faa Bud til Grenaa Politi, faldt dette bort.

Det omtaltes før, at Havnefoged Sørensen havde bygget et 2 Etages Pakhus bag ved sin Købmandsforretning. I 1855 arvefæstede en af Grenaas ansete Købmænd, Vicekonsul N. L. Kock,

ligeledes et Grundstykke i Søgade og opførte ogsaa et 2 Etages Pakhus. Afgiften af Grunden var 10 Rdl. aarlig. Det solgtes senere til Købmand Harboe i Grenaa og endelig i 1897 til Købmand Chr. Hansen. Det ejes nu af Enkefru Andersen, men er helt omdannet. Endelig havde Konsul Momme et lignende 2 Etages Pakhus, men endnu større. Det laa ikke paa selve Havnen, men et ganske lille Stykke oppe ad Havnevejen paa Bredstrup Grund. Ogsaa det eksisterer endnu omdannet til Lejligheder (»Granly« og »Havblink«).

Medens Strandgades Nordside bebyggedes allerede i 50erne, kom Sydsiden først med en Menneskealder senere. I Slutningen af 70erne og Begyndelsen af 80erne opførtes de første Huse i den Række. Der grundlagdes bl. a. den første virkelige Købmandsforretning og Skibsprovianteringshandel. Den overtoges i 1892 af Købmand Chr. Hansen, der tidligere havde boet i Grenaa, og som her ved Havnen fik en god Forretning. Den solgtes efter Hansens Død til Købmændene Skov og Thomsen og ejes nu af Mattsson.

Opgangstiden begynder. Skattelisterne fra det første halve Aarhundrede af Havnens Historie viser med stor Klarhed, at Fiskeriet den Gang var et fattigt Erhverv. Afsætningsmulighederne var ringe, Priserne smaa og Fiskeriet indbragte derfor knap til det daglige Brød. Hen mod 1880 oprettedes de første *Fiskesksportforretninger*, delvis som Kompagniskaber. Lad mig for at pege paa nogle af de første nævne Navne som Harald Poulsen, Bach, Donbæk, Johansen og Madsen. Efterhaanden kom der mange flere til og Foretagenderne blev større. Fra 1900 og fremefter rejste sig langs hele Gaden ved Fiskerihavnen en Række Fiskepakhuse, hvor Fiskerne, naar de kom ind, straks afsatte deres Last. Fisken pakkedes i Kasser, som forsynedes med Is, og sendtes omgaaende med Bane eller Skib til København eller andre Pladser i Danmark eller til Udlandet.

Som et andet Skridt, der forbedrede de økonomiske Forhold, kom *Fiskeauktionerne.* De var egentlig paabegyndt saa smaat i 1920erne af N. Enevoldsen. Men først i 1931, da Fiskeeksportør Valdemar Nielsen med Anbefaling af Fiskeriforeningen fik Autorisation som Auktionsmester, fik Sagen Betydning og bidrog til at forøge Fiskeriets Indtægter. Efter Nielsens Død blev Møller Petersen Auktionsmester. Omsætningen er nu oppe paa $1^1/_2$ á 2 Mill. Kr. om Aaret.

Fiskeauktionshallen, i Baggrunden Kornsiloen.

De gamle Fiskekuttere, som kun havde Vinden til Drivkraft, kunde ikke klare sig i den nye Tids Tempo. Flere og flere afdem forsynedes med Motor. Snart dukkede da det Foretagende op, som mere end noget andet har sat sit Præg paa Havnens Udvikling og paa Fiskerflaadens Driftsmetoder, nemlig Motorfabrikken.

Grenaa Havns Motorfabrik. Omkring ved 1910 startede Fabrikant Anton Jensen under forholdsvis beskedne Former en Motorfabrik ved Havnen. I Aaret 1920 optog han som Kompagnon en ung Mand, den 26-aarige Møller Jensen. Han havde lært i Randers og havde derefter arbejdet hos Frich i Aarhus og Burmeister & Wain i København. Efter nogle Aars Forløb ophævedes Kompagniskabet, idet Anton Jensen helt helligede sig Bilhandelen i Grenaa og solgte sin Andel i Motorfabrikken til Møller Jensen, som altsaa derved blev Eneejer. I de forløbne Aar er Fabrikken vokset til en efter Byens Forhold særdeles betydelig Størrelse. Aar efter Aar er der indført Forbedringer i de Motorer til Fiskefartøjer, som er udgaaet derfra. De er nu kendt og værdsat viden om og sælges baade til Ind- og Udland. Medens Motorerne for blot en halv Snes Aar siden laa omkring 10—20 Hestes Kraft, leverer Fabrikken nu Motorer helt op til 180 H. K. Virksomheden har flere Gange maattet udvides. En ny stor Udvidelse er planlagt og vil komme til Udførelse, naar Tiderne atter bliver normale. Fabrikken beskæftiger nu ialt et halvt Hundrede Mand.

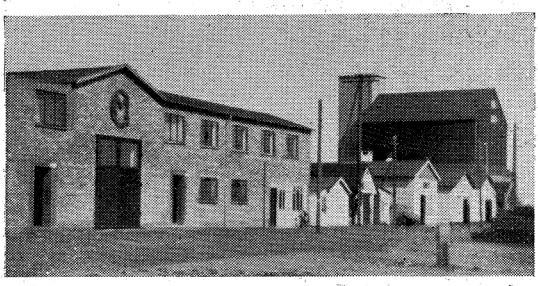

Grenaa Havns Motorfabrik og Kornsiloen. Imellem dem nogle af Fiskepakhusene.

O. Geisnæs, født i Skagen 1848. Havnefoged i Grenaa 1875—1910†.

Ole Thomsen. I mange Aar Formand for Havnens Redningsvæsen.

Skibsbyggeriet har eksisteret ved Havnen allerede i 60erne og maaske før. I 1873 kom V. Krogh hertil og grundlagde et Skibsværft ovre paa »Øen«. Da den store Havn byggedes i 70erne, var Krogh ansat som daglig Tilsynsførende ved Havnebyggeriet. Efter Arbejdets Fuldførelse købte han Hus i Grenaa og overtog senere Seilings Bryggeri. Efter ham har bl. a. Skibsbygger J. Andersen senere Brødrene Rohde og nu Skibsbygger Vester været Ejere af et Værft, hvorfra mange gode Fiskekuttere er udgaaet.

Et andet Foretagende, som ogsaa staar i Forbindelse med Fiskerierhvervet, er **Isværket**. I gamle Dage maatte Fiskeeksportørerne klare sig med Naturis. Efterhaanden som Eksporten voksede, gik man over til Kunstis. I 1907 anlagdes det første »Fryseri«. I 1935 startedes »I/S Havnens Ishus«, som ikke alene forsyner Havnen, men ogsaa delvis Byen med Is. — Ogsaa den mere teoretiske Del af Fiskeriet sørges der for. I 1905 oprettede Navigationslærer Emil An-

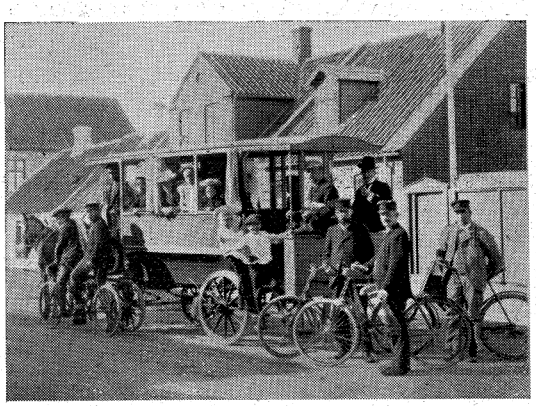

R. Jacobsens »Kapervogn«, som fra Aarhundredskiftet og fremefter besørgede Forbindelsen med Havnen, indtil Havnebilen kom. Personerne fra højre: Mægler P. Nielsen, Urmager S. Ring, Tobakshandler Emil Petersen. I Vognen med den hvide Kasket, Skomagerm. v. Seelen.

dersen en **Fiskeskipperskole.** Den overtoges i 1907 af Grenaa Fiskeriforening, men stadig med Emil Andersen som Leder. I Aarenes Løb er den vokset frem til at være en af Landets mest søgte Skipperskoler og har hvert Aar Holdet fuldt besat.

Trafikhavn. I det foregaaende er nærmest talt om Fiskeriet og dets Udvikling. Og dog er det langt fra Havnens største Indtægtskilde. Skibsfarten bringer meget større Beløb ind i Havnepenge end Fiskeriet. Det er da ogsaa værd at lægge Mærke til, at da den store nye Havn var paa Tale første Gang i 1911, var det nærmest en Fiskerihavn, som Byen tænkte paa, og som Staten tilsagde sin kraftigste Støtte. I 1930 var Forholdet vendt om. Da var Byraadet fuldt klar over, at den Del af Foretagendet, man især sigtede paa var *Trafikhavnen.* Paa dette Omraade er der da ogsaa sket uhyre Fremskridt i Løbet af den sidste Menneskealder.

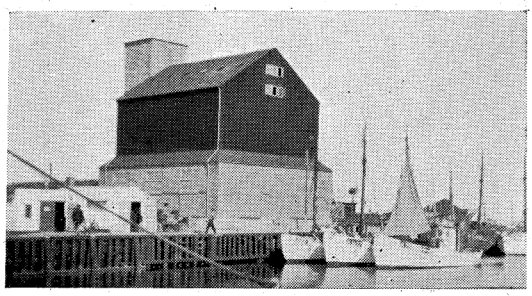

Kornsiloen. I Forgrunden Fiskerihavnen.

Medens Havnens Indtægter ved Bropenge af Trafikken i 1920 var ca. 20.000 Kr. om Aaret og af Fiskeriet ca. 10.000 Kr., var Tallene i det sidste Aar før Verdenskrigen Nr. 2 (altsaa 1938—39) for Trafikkens Vedkommende vokset til ca. 85.000 Kr., medens Bropengene af Fiskeriet var omtrent uforandret.

Kajpladsen er blevet meget stærkt forøget og udgør nu ialt ca. 1500 m. Der er mægtige Oplagspladser til Kul med elektrisk drevne Lossekraner, der er store Pakhuse, bl. a. Dansk Andels-Gødningsforretnings og den store Kornsilo og sidst, men ikke mindst er Færgelejet kommet til.

»*Grenaa Korn- og Foderstofforretning A/S*« er stiftet i 1931, altsaa da Arbejdet paa den nye Havn begyndte. Forretningen havde til en Begyndelse Oplag i et Træpakhus. I 1941—42 byggedes den nye Kornsilo, hvis Omrids helt behersker, men ikke ubetinget forskønner Havnebilledet. Den kostede ca. 300.000 Kr. at opføre, og den rummer i Forbindelse med det gamle Pakhus ialt ca. 2000 Tons Korn.

Kulhandelen har altid været en af Havnens gode Indtægtskilder. I 1876, altsaa inden den nye Havn endnu var færdig, oprettede Købmand N. P. Bach en Kulhandel og indrettede en

Kulgaard lige over for den nye Havn. Efter Bachs Afrejse, overtoges Forretningen af Karl Petersen, efter ham af Albert Jensen. I 1934 overgik Forretningen til A/S »Grenaa Kulkompagni« med Direktør Henry Carlsen som Leder. Alle Kulpladserne flyttedes om til det nye Havnebassin, og Losningen foregaar ved Hjælp af en moderne Lossekran med elektrisk Drivkraft.

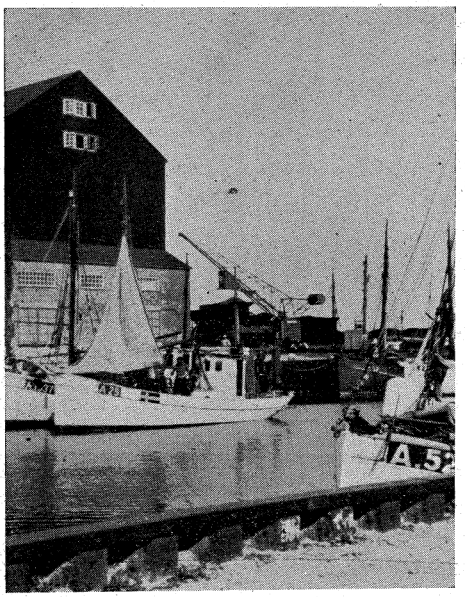

Parti fra Fiskerihavnen. I Forgrunden Kornsiloen, i Baggrunden en Kulkran.

Den anden store Kulforretning ved Havnen er »Grenaa Kulimport«. Den grundlagdes af Lohman Hviid og overtoges 1922 af Grosserer N. C. Kjølhede. Ogsaa dér foregaar Losningen ved elektrisk Lossekran. Samme Firma administrerer »Dansk AndelsGødningsForretnings« Oplag ved Grenaa Havn. Sidst, men ikke mindst er saa:

Færgelejet i den nye Havn kommet til. Om alle de Anstrengelser, som gennem Tiderne er udfoldet for at bringe dette Foretagende til Virkeliggørelse, er fortalt i et tidligere Afsnit (Side 270). Det skal kun her bemærkes, at hvad der allerede var i Gang ved Havnen i 20erne, ved Anlægget af den nye Havn og Oprettelse af Hundestedruten yderligere fik Vind i Sejlene. Det maa heller ikke overses, at netop denne Udvikling førte med sig, at hele den Del af Havneanlægget, som befinder sig paa Land: Moler, Kajer, Vejanlæg,

Oversigt over Havnens Indtægter.

	1880	1900	1920—21	1930—31	1938—39
Bropenge af Trafikken	15.603	12.180	19.745	55.946	86.716
Do af Fiskeriet	1.030	3.390	10.360	9.612	7.619
Grund- og Pladsleje m. m..	319	2.054	9.107	13.762	28.245
Tilskud fra Kommunen ...	2.000	3.000	0	10.000	20.000
Andre Indtægter	1.742	0	1.300	3.282	787
Indtægter i alt (÷ Kassebeholdning og Renter) ..	ca. 20.700	ca. 20.627	ca. 40.500	ca. 92.602	ca. 143.347

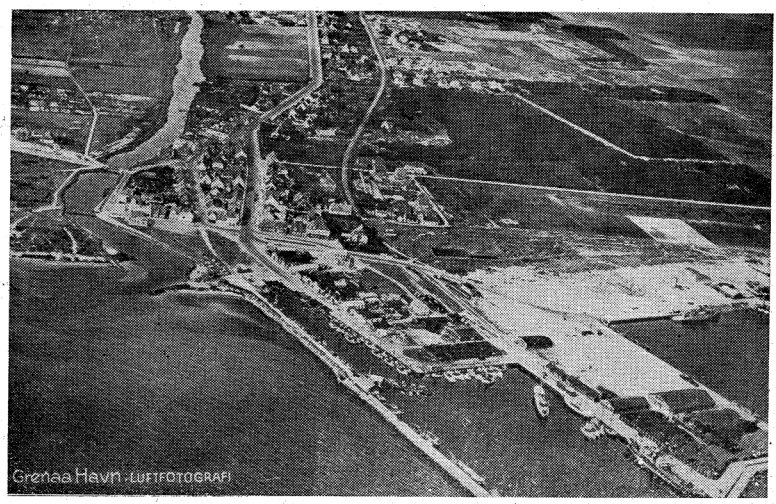

Luftfotografi af Grenaa Havn (ca. 1930). Man ser tydeligt, hvorledes Aaløbet er drejet bort fra sin oprindelige Retning med Udløb i den ældste lille Havn. Til venstre ses Havet, i Midten den lille Havn fra 1812 og Havnen fra 1874—79, til højre et lille Hjørne af Havnen fra 1931—33.

Banespor o. s. v., og som dækker et Areal paa $10^1/_2$ ha, ved samme Lejlighed moderniseredes og fik et pynteligt Udseende, der er vel egnet til at trække besøgende til. Det var ikke nogen Overdrivelse eller falsk Festlyrik, naar Admiral Rechnitzer ved Havneindvielsen 10. Juni 1933 udtalte, at Grenaa Havn nu efterUdvidelsen og Moderniseringen fuldt ud kunde hævde sin Plads i Danmarks mange udmærkede Storhavnes Række.

BADELIV VED GRENAA STRAND

Det kan med en vis Ret siges, at Grenaa Strand som Badestrand betragtet først er kommet til sin Ret i de sidste 30 Aar. For at nævne et bestemt Skæringspunkt kan man passende anføre Aaret 1914, da *Badehotellet aabnedes*, og da der fra Vejrets Side var en Badesommer, som ikke hverken før eller siden er overgaaet.

Imidlertid er det en stor Misforstaaelse at tro, at Grenaaenserne først i dette Aarhundrede har opdaget Havets Værdi som Badested. Nej, man maa helt tilbage til 1860erne. Kun er der den Omstændighed, at Badningen da foregik umiddelbart i Havnens Nærhed fra en lukket Vogn, senere fra en fast, ret primitiv Badeanstalt — og at det kun var en snæver Kreds, mest af Overklassen, som gjorde Brug deraf.

Sommerliv en Søndag paa Grenaa Sønderstrand.

I Midten af 60erne dannedes med Apoteker Dahl som Formand et lille Aktieselskab, som anskaffede en »*Badevogn*«. 4. Juli 1866 averteredes, at denne Badevogn »er anbragt Nord for Havnen og er til almindelig Afbenyttelse. Prisen er 12 Sk. pr. Billet (altsaa pr. Bad) og kan købes hos Apotekeren eller hos Gæstgiver Bonke ved Havnen. Badevognen kan benyttes a Herrer Onsdag og Søndag Eftermiddag fra Kl. 5 til 8. Den øvrige Tid er den *udelukkende til Afbenyttelse for Damer.* I den Tid, Badevognen benyttes af Herrer, vil der være hejst et Flag paa Vognen«.

For at lette Folk Adgang til Havnen averterede Købmand J. A. Møller senere, at han lod en Vogn afgaa til Stranden hver Dag i Sommersæsonen, og at man for et lille Beløb kunde faa Kørebillet.

Ikke længe efter indrettedes en Badeanstalt Syd for Søndre Mole for Herrer, saaledes at Badning nu kunde foregaa samtidig for Damer og Herrer. I 80erne og 90erne var det Gæstgiver Johansen, som var Indehaver af Restaurationen i det lille lave

Den gamle Gangbro over Aaen. Her ligger nu den nye Kørebro. I Baggrunden ses Kannegaarden.

Hus ud mod Havnepladsen, som ejede Badehusene. Da let paaklædte eller med en lille Badedragt forsynede Damer den Gang var et mere sjældent Syn end nu, maatte Politimester Rothe en Gang i 90erne i Avisen ud med en kraftig Advarsel imod, at Mandspersoner opholdt sig paa nordre Mole i Nærheden af Damebadeanstalten i den Tid, der badedes.

Ved Aarhundredskiftet begyndte Folk at opdage den frie Strands Fordele for de skumle, lukkede Badeanstalter ved Havnen, og Friluftsbadningen begyndte.

Adgangen til Sønderstranden gik over en gammel, skrøbelig Bro, som det næsten var livsfarligt at passere. Stranden og Klitterne tilhørte Godsejer de Lichtenberg paa Hessel, som ikke var særlig begejstret for den Uorden, som de forholdsvis faa

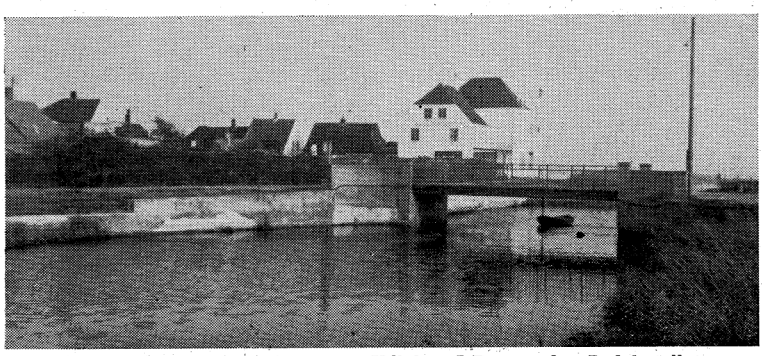

Den nye Kørebro over Aaen nær Udløbet. I Baggrunden Badehotellet.

badende forvoldte i Klitterne. Brandfare var der ogsaa til Stede, fordi Folks Uforsigtighed med Ild og Tobak var lige saa grænseløs den Gang som nu.

Badelivet var altsaa taalt, men ikke vel set. Badehotellets Forpagtning af Stranden i 1914 bragte paa een Maade friere Forhold, paa en anden mere Tvang, fordi al Af- og Paaklædning nu var henvist til de smaa nette, men alt for faa Badehuse. Følgen var, at Folk paa de rigtige Badeeftermiddage stod i Kø og ventede paa, at der skulde blive en Plads ledig i Badehusene. Der var sat en ret knap Tidsfrist for hver Persons Benyttelse af Kabinen, og det var ikke velvillige Blikke, der sendtes af de ventende, naar Tiden blev overtraadt.

Hen i 20erne, da Grenaa efterhaanden i flere Tempi erhvervede Stranden helt ud til Katholm Skel, og da der blev tilgængelig Cyklevej udad mod Syd, forlagdes Badelivet i nogen Grad til Stranden sønden for Badehusene. Dér havde altid været Fribadning med Ret til Af- og Paaklædning i det fri. Efterhaan-

den som det blev en af alle anerkendt Sag, at man havde en vis moralsk Pligt til altid at benytte i hvert Fald en Antydning af Badedragt, kom Solbad til at spille en fuldkommen lige saa stor Rolle som selve Badet i det salte Vand. De smaa Bade-

Hotel »Havlund« ude bag Klitterne. Rester af en gammel Bondegaard med tilbyggede moderne Lokaler til Pension og Restaurant. Til højre Havnens Rutebil.

huse havde dermed udspillet deres Rolle og er praktisk talt nu kun Fortidslevninger, som ikke mere benyttes. Friluftslivet langs Stranden, helt fra Havnen ud til Pullerevet, ja om Søndagen helt til Katholm Skel, er nu den fælles Kilde til Glæde og Sundhed for Byens egne Børn og for Tusinder af tilrejsende. I Bil, i Hestevogn, i Tog, pr. Cykle og til Fods strømmer Folk i Sommertiden til Grenaa Strand. Nogle bor paa Hotellerne: Badehotellet, Havlund eller Ankerstjerne. Nogle paa Vandrehjemmet, nogle i Teltlejren ved Stranden, nogle i den lange Række af Sommerhuse i eller bag Klitrækken. Og endelig drager den største Part af Badegæsterne hjem tilbage til Byen, naar Søndagen er forbi og Brisen fra Kattegat sætter ind og fortæller, at Aftenen falder paa.

Søren Kannes Mindesten, rejst af Grenaa Marineforening i 1926.

Søren Kannes Plantage og Mindesten. I Foraaret 1926 satte Marineforeningen sig i Spidsen for Indsamling af Bidrag til at rejse en Mindestøtte for Søren Kanne i Nærheden af det Sted, hvor han i 1835 udførte sin kendte Daad. Der anskaffedes for Beløbet en smuk stor Søsten, som forsynedes med Indskrift og rejstes paa en lille Høj ude paa den aabne Hede, med Forsiden vendt ud mod Havet. Afsløringen fandt Sted den

$^{9}/_{5}$ 1926. Ved den Lejlighed var de, der endnu levede af Søren Kannes Slægt, indbudt til at være til Stede. Det var alle udenbys Folk, da hans Slægt nu ikke længere lever her paa Egnen. Desuden var til Stede den gamle, 89aarige Hans Sejer Jensen fra Glæsborg, Søn af den Ole Jensen Jyde, som blev reddet af Søren Kanne.

En Del af det Areal, som Byen havde erhvervet fra Hessel, beplantedes med Birk og Naaletræer og døbtes »Søren Kannes Plantage«. Da den voksede noget til, og da Vejene ved Stranden og i Klitterne efterhaanden anlagdes og asfalteredes, blev ogsaa Søren Kannes Mindesten flyttet og fik sin Plads i Plantagen, som var opkaldt efter ham, saaledes at den nu staar tæt Vest for Kystvejen og synlig fra denne.

SYGEHUSENE

Hvad Sygehuse og Sygepleje angaar har Grenaa staaet betydeligt tilbage, indtil det store, nye Sygehus ved Bavnhøjbakken blev opført i 1922.

Indtil 1856 var der overhovedet ikke noget offentligt Sygehus i Grenaa. Før den Tid fandtes der paa Byens gamle Fattiggaard paa Nørregade, som laa, hvor nu »Fattiggaards Haven« ligger, 2 Værelser som benyttedes i Sygdomstilfælde. De har næppe været stærkt i Brug.

Epidemihus. Som Følge af et bestemt Lovbud indrettede Grenaa som andre Købstæder i 1856 et *Koleralazeret.* Det indrettedes i et lille Hus tæt ved Kejserbækken, som var opført kort forinden og købtes af Kommunen nævnte Aar. Det var Nabohus til det paa Side 211 afbildede Hus ved Kejserbækken og lignede dette. Huset var nærmest beregnet til Optagelse af kolerasyge Sømand, derfor dets afsides Beliggenhed ved den da omtrent ubebyggede Havnevej. Efter gamle Folks Beretning kom det til alt Held ikke ret meget i Brug.

I Kommunalbestyrelsens Møde $^{20}/_{12}$ 1865 androg Læge Richter om »at maatte benytte Koleralazarettet til Tyfuspatienter, navnlig af Tyendeklassen, som paa Grund af uheldige Forhold ikke kunde behandles i Hjemmet«. »I Betragtning af Sagens Vigtighed for Almenheden samtykkede Kommunalbestyrelsen i Afbenyttelsen«.[196]) »Fattigudvalget bemyndiges til at anskaffe 2 Jernsenge med Madrasser og Tilbehør samt det nødtørftigste Inventar«. Der

var i Huset to ganske smaa Lejligheder, hvoraf den ene altsaa var Koleralazaret og den anden var udlejet. Koleralazarettet vedblev at være Kommunens Epidemihus, men var dog ikke stærkere benyttet, end at den ene Lejlighed endnu i 1879 var udlejet. Samme Aar udfærdiges Instruks for »en Økonom ved Koleralazarettet«.[197])

Ejendommen var købt for 400 Rdl., »men havde krævet mange Forbedringer, hvorved den kom til at staa Kommunen i 1000 Rdl«. Forholdene maa imidlertid have været for utilfredsstillende. Der klages ogsaa over Pladsmangel, og i 1883 fik Sundhedskommissionen Bemyndigelse til at fremskaffe Planer og Overslag til et nyt *Epidemihus*. Sagen fremmedes dog ikke, førend Randers Amt i 1887 tog sig af Sagen, og i 1889 byggedes saa endelig *det første virkelige Epidemihus* skraas over for Koleralazarettet, og altsaa paa Havnevejens Sydside. Det var ved Opførelsen i een Etage, og beregnet til 12 Senge. I 1904 udvidedes Bygningen ved, at der blev sat en Etage paa. Derved blev Plads til i alt 26 Senge. Endelig underkastedes Epidemihuset i 1922, da det nye Amtssygehus var taget i Brug, en gennemgribende Restaurering og Modernisering (elektrisk Lys, Linoleum, Oliemaling m.m.). »Men hele Bygningens sanitær-tekniske Indretning bærer endnu tydelige Spor af den manglende Sagkundskab ved Opførelsen«.[198])

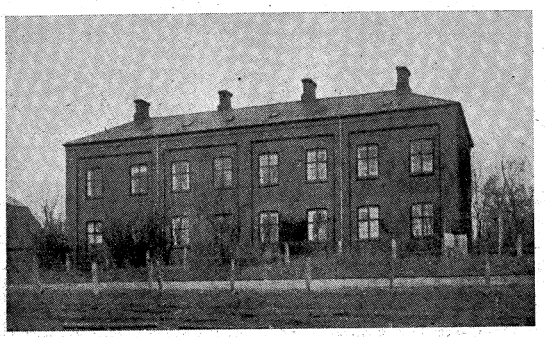

Epidemisygehuset ved Havnevejen, bygget i 1889 i 1 Etage. I 1904 blev der sat en Etage ovenpaa. (Foto fra »Danske Sygehuse«).

Amts-Sygehuset.

Ud over de nævnte 2 Stuer paa Fattiggaarden har man ikke før 1860 haft noget egentligt Sygehus i Grenaa. I Efteraaret 1857 henvendte Amtet sig til Kommunalbestyrelsen med Anmodning om »at denne i Forbindelse med Fattigkommissionen tog under Overvejelse at indrette et passende Lokale som Sygehus for Købstaden og nærmeste Landdistrikt, imod at Landdistriktet ydede et passende Vederlag for de Patienter, som indlægges derfra«.[199]

Kommunalbestyrelsen forhandlede Sagen med Byens Læger.

Man forhastede sig ikke, men svarede først i 1859 Amtet, at »Fattigvæsenet allerede har indrettet Lokale i en af Fattiggaardene, som man finder tilstrækkeligt til Modtagelse af de Patienter, som tages under Behandling for dettes Regning. Kommunalbestyrelsen finder ingen Trang til Indretning af et saadant Sygelokale, som Amtet foreslaar i sin Skrivelse. Heller ikke kan Kommunen se, at Fordelen ved nævnte Foranstaltning svarer til de Bekostninger, som vil være forbundne dermed. Foruden Erhvervelse af Lokale vil det nemlig være nødvendigt at sikre sig den til Sygepleje stadig fornødne Betjening, hvilken ikke kan ventes opnaaet uden imod et fast Vederlag baade i Penge og Bolig.«

Amtssygehuset paa Grønland 1860—1901. (Foto fra »Danske Sygehuse«).

»Kommunen føler ikke videre Trang til at indrette noget Sygehus, fordi de fleste Familier, naar det er dem muligt, helst lader deres syge behandle i Hjemmet. Man erkender dog Nytten af et passende indrettet offentligt Sygehus og vil ikke holde sig tilbage for Deltagelse i at tilvejebringe et saadant i Forening med Amtet, naar vel at mærke Kommunens Bekostning i Forholdet til Amtets bestemtes med $^1/_8$, nemlig i samme Forhold som Retsvidnernes Lønning«.[200])

Sygehuset paa Grønland. Efter denne Salve *afbrød Amtet Forhandlingerne* og lejede $^{28}/_7$ 1860 en Bygning paa Grønland. Den var opført faa Aar forinden af Prokurator Laurberg, som ejede hele Arealet ved Grønland. Det var den Gang Markjord og kaldtes *Gyldenagrene.* Laurberg udparcellerede en Del deraf i Slutningen af 50erne og fik det første Boligbyggeri i Gang. I 1862 købte Amtet Bygningen af Laurbergs Enke og var saaledes Eneejer af det første Sygehus i Grenaa.[201])

Sygehuset havde 7 Senge. Den daglige Belægning skal have været 3 á 4 og det gennemsnitlige aarlig Antal Patienter ca. 55. Personalet bestod af A. Meilstrup, som var Skomager, og stadig, naar der var Tid, passede Professionen. Ellers fungerede han som Sygepasser og Økonom. Hans Kone var Medhjælper

og foruden at lave Maden soignerede hun de kvindelige Patienter. Det siges, at Økonomen ofte tog sig en Taar over Tørsten og at Tonen ikke altid var den bedste.[202]) Distriktslæge S. A. Steenberg var Sygehuslæge, men iøvrigt havde Byens andre Læger baade Indlæggelses- og Behandlingsret.

Dette lille, primitive Sygehus fungerede som Byens og Omegnens eneste Sygehus indtil 1901. I 1898 enedes Byen og Amtet om at opføre et nyt og mere moderne **Amtsygehus paa Havnevejen** ved Siden af det i 1889 opførte Epidemisygehus, saaledes at de fik fælles Økonomi. Der var Plads til 24 Patienter. Udgiften til Opførelse og Montering beløb sig til 48.000 Kr., som fordeltes med $^1/_6$ til Byen og $^5/_6$ til Amtet. Det betød et meget stort Fremskridt for Byen og Egnen. Distriktslæge O. M. Giersing ansattes som Enelæge og fungerede indtil sin Afgang i 1915. Økonomen og hans Kone forsvandt. Økonomien og Sygeplejen adskiltes. Forplejningen bestyredes af en Husbestyrerinde, medens Sygeplejen overdroges en Diakonisse med 2 à 3 Elever og 2 Gangpiger.

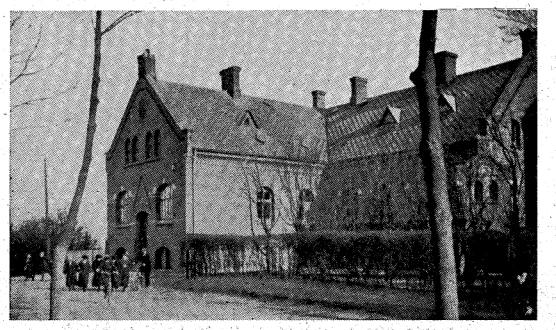

Amtssygehuset ved Havnevejen 1900—1922. (Foto fra »Danske Sygehuse«).

»Sygehusbygningen, som altsaa ganske givet den Gang var et stort Fremskridt, var efter Nutidsfordringer noget ejendommelig. Man forbavses over, at Datidens Sundhedsautoriteter ikke stillede større Fordringer til et nyt Sygehus' hygiejniske og bygningstekniske Indretning«.[203])

Huset havde oprindelig kun een Ud- og Indgang og først flere Aar efter lykkedes det at skaffe en Ekstraudgang. Der var *intet Vandinlæg*, og til at begynde med maatte man hente alt Vand hos en Nabo. Da dette i Længden ikke kunde blive ved, installeredes der en Motorpumpe paa Sygehusets Loft. Først i 1917, da Grenaa By endelig fik Vandværk, blev der lagt Vand ind i Huset.

Sygehuset fungerede dog ret tilfredsstillende indtil 1915. Det er vist ingen Indiskretion at sige, at det svarede til den Benyttelse, det havde, og til den daværende Sygehuslæges hospitalsmæssige Indstilling. Folk, der paa nogen Maade evnede det,

rejste til Aarhus eller Randers, naar der var noget alvorligt paa Færde.

Den store Opgang fra 1915. Da Loven om Embedslægevæsenet $^{21}/_{4}$ 1914 vedtoges, trak Distriktslæge Giersing sig tilbage. Som Sygehuslæge ansattes fra $^{1}/_{6}$ 1915 Axel Klindt. Dermed indlededes den Forandring, som

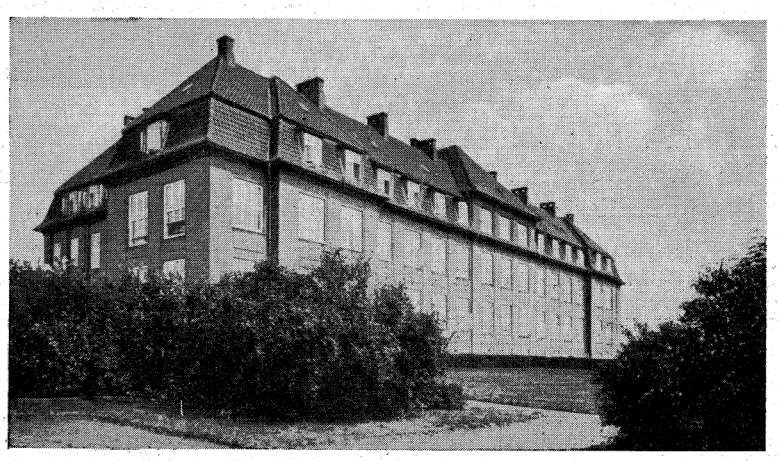

Grenaa Amtssygehus ved Bavnhøjbakken, indviet 1922. (Stenders Forlag. Eneret).

snart skulde føre til Opførelse af et helt nyt Sygehus. Foreløbig blev der foretaget en højst fornøden Modernisering af Operationsstuen, men i Løbet af ganske kort Tid sprængtes Rammerne fuldstændigt. Bygningen kunde i ingen Henseende længere tilfredsstille de Fordringer, som stilledes til den, og man tog en eventuel *Udvidelse* op til Overvejelse. Det viste sig heldigvis uigennemførligt at forbedre Forholdene, og i 1916 vedtog Amt og Kommune en Overenskomst om i Fællesskab *at opføre et nyt og moderne Sygehus,* naar Tiden var inde dertil.

Udgifterne hertil skulde fordeles med $^{3}/_{4}$ paa Amtet og $^{1}/_{4}$ paa Byen, medens Driftsudgifterne skulde fordeles efter Sygedagene.

Sygehuset paa Bavnhøj. »Det overdrages straks Arkitekt Frimodt-Clausen, Aarhus, som har bygget talrige andre Provinssygehuse, at udarbejde Tegninger og Overslag. Men Krigsbegivenhederne lammede Initiativet, Prisstigningerne lagde Hindringer i Vejen for Arbejdets Paabegyndelse, og det viste sig vanskeligere og vanskeligere at fremskaffe de fornødne Pengemidler«.

»Forholdene paa Sygehuset blev imidlertid *ganske uholdbare.* Hver eneste Plet baade paa Gange og Loft var belagt, og dog kunde man ikke rumme de Patienter, som meldte sig. Efter lange og trange Forhandlinger vedtog Amts- og Byraadet i September 1919, at Arbejdet trods de høje Priser skulde paabegyndes. Da Grunden var udgravet, og Fundamenterne støbt, viste det sig umuligt for Amtet at skaffe de fornødne Laan paa nogenlunde rimelige Vilkaar. Det tjener da til Ære og Paaskønnelse, at da 13 af Byens og Egnens mest kendte Mænd rettede en Opfordring til Befolkningen om at rejse et *Subskriptionslaan paa 500.000 Kr.,* var der i Løbet af ca. 14 Dage tegnet 800.000 Kr., som tilfredsstillede Amtet. Laanet skulde forrentes med 6 pCt. og tilbagebetales i Løbet af 2 á 3 Aar. Saa kunde Arbejdet fortsættes og $^{30}/_{8}$ *1922 indviedes Bygningen.«*

Det nye Sygehus fik sin Plads paa Bavnhøj Bakke, frit og luftigt beliggende og synligt i milevid Omkreds. Byen skænkede $^{1}/_{2}$ Td. Land af det »gamle Anlæg« til Sygehuset, saaledes at det straks kom i Besiddelse af en gammel, skyggefuld Have.

Komplekset bestaar af en Patientbolig, forbundet med en Køkkenbygning gennem en underjordisk Tunnel, et Ligkapel med Sektionsstue og Desinfektionsanstalt. Uden om findes et stort Haveanlæg. Senere byggedes en Overlægebolig.

Patientbygningen gav ved Indflytningen Plads til 60 Patienter fordelt paa 2 Afdelinger, men var saa rummelig, at en 50 pCt. Overbelægning ikke vilde frembyde nogen væsentlig Ulempe. Den gennemsnitlige Belægning var allerede i 1926 oppe paa 100.[204]) Siden er den yderlige steget, saaledet at det i 1939 var nødvendigt at opføre en stor Nybygning til Bolig for Sygehusinspektør, Reservelæger, Funktionærer osv. Derved indvandtes hele Manzardetagen i Patientbygningen til Sygeværelser, saaledes at der nu er Plads til ca. 125 Patienter.

Ved Sygehuset er i 1944 ansat et Personale paa ialt 80 Personer. Deraf 1 Overlæge, 1 Inspektør, 1 Oversygeplejerske, 17 Sygeplejersker og 1 Oldfrue.

Et tydeligt Begreb om Sygehusforholdenes Udvikling i Grenaa faar man ved at høre, at i 1870 androg Kommunens Udgift til Medicinalvæsen godt 37 Rdl., medens Byens Udgift til Sygehusets Drift i 1944 var 555.692 Kr.

DEN SOCIALE FORSORG

Saa langt tilbage i Tiden, som man kan naa gennem Historiens Vidnesbyrd, har der eksisteret *et socialt Problem.*

Tiden før 1879. Retsprotokollerne beretter adskilligt om de Bestræbelser, som Byen gjorde sig i gamle Dage for at komme de nødlidende til Hjælp. Problemet var et dobbelt, dels dette at holde de omstrejfende Betlere ude fra Byens Omraader, dels at hjælpe de nødlidende i Byen. Fattigplejen var ordnet med en Fattigforstander (»Fattigfoged«, »Stodderkonge«) som Overhoved og med visse faste eller frivillige Indkomster, som uddeltes med bestemte Mellemrum. Den Hjælp, som kunde blive den enkelte til Del paa den Maade, var saa ringe, at den knap forslog til at holde den allerværste Sult fra Dørene. Og var det galt i de yngre Aar, blev det endnu værre, naar Alderen meldte sig. Mange Mennesker, som medens de var unge og arbejdsduelige, havde deres gode Udkomme og var »estimerede« Medborgere, havde den sørgelige Lod, hvis de levede op i 60 eller 70 Aars Alderen, at dø som »Almisselemmere«. Igennem Grenaa Kirkebøger har jeg undersøgt Stillingsangivelsen for alle afdøde i en Række Aar omkring Aar 1800. Det er en uhyggelig stor Procentdel, som figurerer som »Almisselemmer«.

Paa den Tid eksisterede der kun eet Fattighus i Grenaa. Det var beliggende ud til Markedsgade, hvor nu Nr. 3, 5 og 7 ligger. Bygningen havde oprindelig tilhørt en velhavende Købmand, Rasmus Juul, som boede paa Søndergade. Den havde været lejet ud til »Lejeboder« for Fattigfolk, og gik efter hans Død i Arv til hans Søn. Den kaldtes »Skomagerhuset« (efter en endnu tidligere Ejer), eller »Chr. Juuls Lejevaaninger«. Huset skænkedes i 1783 til Fattigkassen af nævnte Chr. Juul, der var Købmand ligesom Faderen. Det skete til venlig Anmindelse om hans Moder, Karen Jensdatter Graabech. Hun havde i sit Testamente paalagt ham af hendes efterladte Formue at udbetale Renten af 100 Rdl. = 4 Rdl. aarlig til Byens fattige. Da han nu forlod Byen, konverterede han det aarlige Beløb med dette Hus, hvormed han yderligere lod følge 20 Rdl. »til samme Hus'es Brøstfældighed at istandsætte«. Huset bestod af en Række Smaalejligheder og Enkeltstuer og var i det næste Par Menneskealdre Byens Fattighus.

I 1842 var denne Bolig for lille. Byen købte da en gammel Købmandsgaard paa Nørregade. Den laa, hvor nu Fattiggaardshaven ligger, og købtes for 300 Rdl. De to Fattighuse

brugtes samtidig en Række Aar. I 1861 var Huset paa Markedsgade dog saa simpelt, at det praktisk talt var ubrugeligt og solgtes med Fattigdirektionens Tilladelse til Nedbrydelse for 265 Rdl. Deraf indsattes de 100 Rdl. i Sparekassen — alt efter Gavebrevets Bydende — under Navn af »Karen Jensdatter Graabechs Legat«, saaledes at Renten kunde anvendes efter den oprindelige Bestemmelse. Pudsigt nok rettede Indenrigsministeriet i 1877 en Forespørgsel til Byen om »hvorledes det var gaaet til med dette Bortsalg, hvortil Ministeriets Tilladelse ikke syntes erhvervet.«

H. Licht, Økonom ved Fattiggaarden 1880—1908.

Gaarden paa Nørregade var opført ca. 1750 af en Skipper Niels Fynboe og var selvfølgelig i Bindingsværk. Efter at være indrettet til *»Fattigboder«*, som man kaldte det, beskrives den saaledes: Bygningen var inddelt i en Række smaa Lejligheder. De fleste bestod af en Stue til Gaden og et Køkken til Gaarden. Stuerne havde Lergulv, og Køkkenet var brolagt med Kampesten. — Det var der nu i saa mange andre Lejligheder i Byen. Der indrettedes senere et Par Sygestuer i 2 af Lejlighederne. Der var vistnok ingen Økonom og ingen Betjening, saa rimeligvis har Fattiglemmerne maattet tilberede Maden og passe de faa syge, som kom der. Smed Poulsens Kone paa Østergade havde Akkord om at vaske Lagnerne i Sygestuen og holde Sengene i Orden. Saaledes var Byens Sygevæsen, indtil Amtet i 1860erne indrettede Sygehuset paa Grønland.

En ny Fattiggaard. I 1879, da Byen gjorde et Laan til Opførelse af et Arresthus paa Torvet, laante man samtidig Penge til en ny Fattiggaard. Den byggedes paa den gamle Fattiggaards udstrakte Grund, men i den modsatte Side, »ud mod Markerne«, som skrevet staar. Det er den nuværende Bygning ved Rosengade, som efter i en lang Række Aar at have virket som Fattiggaard omdøbtes til »Forsørgelsesanstalt«, og som nu hedder »Rosengaarden«. I 1941 ombyggedes den fuldstændig i det Indre og indrettedes til Privatlejligheder, som udlejes.

Fattiggaarden opførtes i 1879 for en Sum af 13.000 Kr., og der ansattes en Økonom. I en lang Række Aar var det H. Licht, som havde været Skomager af Profession. Han og hans udmærkede Hustru var i en Menneskealder et særdeles humant og omsorgsfuldt Forsyn for alle de mer eller mindre forhutlede Eksistenser, som betroedes i deres Varetægt.

Allerede i 80ernes og 90ernes politiske Kampe om den sociale Lovgivning var der slaaet stærkt til Lyd for en bedre Ordning af Omsorgen for gamle og fattige. Omsider kom i 1891 Loven om *Alderdomsunderstøttelse.* Den var ganske vist behæftet med forskellige Mangler, og Hjælpen tildeltes i sin første Periode som en Naadegave. Det var egentlig nærmest som en

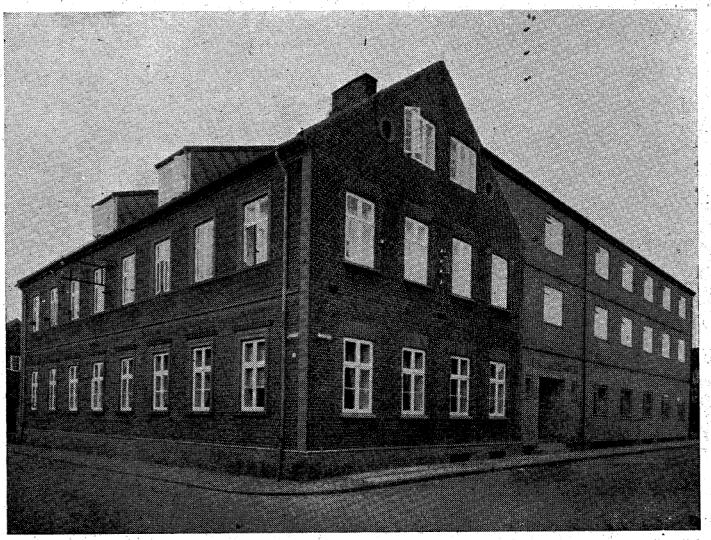

»De gamles Hjem«. Den tidligere private Realskole. Indrettet 1925. Udvidet 1938.

pænere Form for Fattighjælp, men uden dennes Virkninger med Hensyn til Fortabelse af de borgerlige Rettigheder.

I 1913 kom Loven om *Hjælpekasser,* som traadte i Stedet for de tidlige fri Fattigkasser. De havde været opretholdt dels ved offentlige Tilskud, dels ved frivillige Bidrag. Deres Hjælp ydes til Mennesker, som uden egen Skyld var kommet i Nød, og havde ikke Fattighjælps Virkning.

I 1914 vedtoges Loven om *kommunal Lægehjælp* og i 1919 Loven om *Invalideforsørgelse.* Endelig afskaffede Loven af 1927 den gamle Form for Alderdomsunderstøttelse og indførte *Aldersrente* som en Ret for alle ubemidlede over 60 Aar. Aldersgrænsen og Grænserne for Ubemidlethed m. m. er flere Gange ændret lidt. Men Lovens Hovedprincip, dette at Understøttelserne tildeles som en lovfæstet Ret, i Modsætning til det gamle »Naadegave«-System, var een Gang for alle fastslaaet ved denne Lov.

Fattiggaarden omdannedes i 1933 til en »Plejestiftelse« og — som allerede nævnt — i 1941 til en Række Privatlejligheder, som af Kommunen udlejes som enhver anden Lejlighed.

»**De gamles Hjem**«. Tanken om et kommunalt Alderdomshjem var allerede fremme i Aarhundredets Begyndelse. Der var jo i Forvejen to private Alderdomshjem i Byen: *Haandværkerforeningens* paa Vestervej og *Arbejderhjemmet af 1894* paa Østergade. De havde for deres Tid været store Fremskridt, men forslog alt for lidt. Der var stærk Stemning i Byen for, at Kommunen skulde erhverve det gamle *Amtssygehus* paa Havnevejen og omdanne det til Alderdomshjem, men Sygehusbesty-

Aldersrenteboligen »Baunegaard« ved Sygehusvejen. Indviet 1943.

relsen var allerede bundet ved Købekontrakt til en Privatmand. Imidlertid ejede Byen *den gamle Realskole*. Et Par Værelser i dens nederste Etage havde siden Skolen i 1912 flyttedes til Vestergade været brugt til Administrationsbygning og Gymnastiksalen til Museumslokaler for »Djurslands Museum«. Man erhvervede nu en Bygning paa Mogensgade til Administrationsbygning, og »Djurslands Museum« fik — takket være Købmand Vogels Gave — en selvstændig Bygning paa Søndergade.

Den gamle Realskole og Gymnastiksalen omdannedes, og 12. Marts 1925 toges »De gamles Hjem« i Brug. Der var i første Omgang Plads til ca. 27 gamle Mennesker.

Det viste sig, som det var at forudse, at Bygningen snart vilde blive for lille. I 1938 blev derfor Gymnastiksalen nedrevet og paa dens Plads opførtes en stor Nybygning. Den kostede 110.000 Kr. og blev indviet $^{20}/_{11}$ 1938. Herefter var der Plads til 36 gamle. Personalet bestaar nu af ialt 10 Personer, deraf 1 Bestyrerinde og 1 Sygeplejerske. Bygningen er indrettet med alle Nutidens Bekvemmeligheder, og det er det almindelige Indtryk, at dets Beboere føler sig særdeles tilfreds med Forholdene.

Aldersrenteboliger. Den sidste Udbygning paa den sociale

Den ledende i Arbejdet for Foreningens Dannelse var Skoleinspektør H. Reventlow. Ved Siden af, at han var ivrig Konservativ og det opdukkende Socialdemokratis svorne Modstander var han en i en høj Grad uegennyttig og opofrende Talsmand for de trængende og nødlidende, for gamle og syge.

Reventlow blev Foreningens første Formand og beholdt Pladsen til sin Død i 1897. Den første Bestyrelse bestod foruden ham af Støberiformand Wingaard, cand. pharm. A. Christensen, Fiskehandler P. Hansen, Opsynsmand S. Mogensen, Tømrer A. Ottosen og Tømrer A. Bilde. Der indmeldte sig straks 40 Medlemmer og allerede det følgende Aar var Tallet 144. I 1888 uddeltes for første Gang Understøttelse til trængende Medlemmer. Det var det Aar 50 Kr. — Denne Paragraf er stadig fulgt, og Beløbet er nu aarligt paa ca. 1000 Kr.

Konsul Momme var en af dem, som interesserede sig stærkt for Foreningen og skænkede den Pengebidrag til Hjælp til Uddelingerne. $^{20}/_{2}$ 1894 meddelte Konsulen Foreningen, at han agtede at lade opføre et *Alderdomshjem* for gamle og trængende Arbejdere i Grenaa og at lade Foreningen faa Del i Ledelsen af dette.

Bygningen paabegyndtes straks og blev færdig i Sommerens Løb. Ved Grundstensnedlæggelsen havde Foreningen ladet indmure en Zinkkasse med en Beskrivelse af Bygningens Oprindelse og med Foreningens Tak til Konsul Momme og Frue for deres smukke Gave.

Da Foreningen nu var fritaget for Opgaven med at skaffe et Arbejderhjem, optog man en ny Tanke, nemlig *Opførelse af Beboelseshuse*, som afhændedes til Medlemmerne paa lempelige Vilkaar. I Aarenes Løb er efterhaanden paa den Maade opbygget en Række velindrettede Huse dels paa Bredstrupvej, dels i Bredgade.

Efter Reventlows Død i 1897 blev Kommunens Opsynsmand S. P. Lystrup Formand indtil 1908. Efter ham kom Pladsformand Søren Udsen til 1920. Disse tre Formænd beklædte altsaa alle Posten i over 10 Aar. De følgende Formænd har kun fungeret i kortere Aaremaal. Medlemsantallet er nu 510.

Arbejderpartiets politiske og faglige Udvikling i Grenaa.

Saa kom endelig i Aarhundredets sidste Tiaar de *egentlige Arbejdersammenslutninger*, dannet af Arbejderne selv og med den bevidste Opgave at varetage Standens Interesse. Fra første

givenheder, baade ekstraordinære som f. Eks. Ungskuet i 1906, og ved stadig tilbagevendende som f. Eks. Byfesten, Velgørenhedsforanstaltninger o. a., har Foreningen taget sin Del af Arbejdet, uden at dens egentlige Opgave: Handelsstandens specielle Interesser derved er blevet forsømt. Dens Medlemstal, som i Følge Sagens Natur altid maa være stærkt begrænset, er nu 59. Formanden er siden 1942. Direktør J. Hammelev.

Grenaa Arbejderforening.

(»Den gamle Arbejderforening«).

80ernes Bidrag til den faglige Bevægelse var *»Grenaa Arbejderforening«*, som stiftedes 21. Marts 1882. I Modsætning til de tre foregaaende var det ikke Fagets Udøvere, som selv tog Initiativet til Oprettelse af en faglig Forening. Det var snarere velvilligt indstillede, udenforstaaende Borgere, som af Interesse for Arbejderne fik denne Forening stiftet. Maaske var det ogsaa med en lille Bagtanke om derved at hindre, at man fra socialdemokratisk Side fik oprettet Fagforeninger. Det er vistnok ikke forkert, hvad en af Arbejdernes egne, nemlig Typograf Blomberg, langt senere udtalte, at Arbejderne i 80erne var alt for sløve til selv at danne en Sammenslutning til Værn for deres Interesser. Som Følge af disse særlige Forhold blev da ogsaa Arbejderforeningens Program, som fastsattes i de ved Generalforsamlingen $^{21}/_{3}$ 1882 vedtagne Love, af en noget anden Art end de andre faglige Foreningers.

Lovenes § 1 fastsætter som *Foreningens Formaal* følgende: 1) At understøtte trængende Medlemmer, 2) at modtage Sparepenge, 3) at virke hen til Alderdomsforsørgelse, 4) at opsamle en Byggefond til Opførelse af Alderdomshjem for trængende Medlemmer og endelig 5) ved Oplæsning og Foredrag at virke til Medlemmernes Underholdning og Oplysning«.

Medlemsbidraget var 10 Øre om Ugen. Hvad Opsparing angaar, var det fastsat, at naar et Medlem havde opsparet mindst 100 Kr. og var fyldt 60 Aar, skulde Foreningen, om han forlangte det, tilskyde 10 pCt. og købe en Overlevelsesrente til ham.

I § 5 fastsattes Regler for Understøttelser. De kunde kun faas efter mindst 5 Aars Medlemsskab og af forsørgelsesberettigede i Grenaa, som ikke modtog Fattighjælp.

Der er i de vedtagne Love ingen som helst Bemærkninger om Varetagelser af Standens Interesser. Formaalet er: Understøttelser til gamle og nødlidende Medlemmer og deres Enker, dertil føjedes senere Fremskaffelse af Boliger og Opførelse af et Alderdomshjem.

Efterhaanden som der rundt i Provinsbyerne opvoksede Handelsforeninger, følte Trang til en Sammenslutning af disse for med større Autoritet at kunne stille Krav om Reformer. Apoteker Hoffmeyer var en af de ivrigste for Sagen og da »*Foreningen af jydske Handelsforeninger*« stiftedes i 1883, blev han ganske naturligt indvalgt i dens Bestyrelse.

I hele 19 Aar blev Apotekeren ved at være Handelsforeningens Formand. Efterhaanden fremvoksede imidlertid en Stemning for, at Formandspladsen skulde beklædes af en af Handelens egne Folk. Apotekeren kom de skjulte Rørelser i Forkøbet ved i 1895 bestemt at nægte at modtage Genvalg. Hans Efterfølger blev Købmand Edv. Hansen. Samme Aar ønskede Apotekeren ogsaa efter en lang og særdeles betydningsfuld Virksomhed at udtræde af Byraadet. Ogsaa der blev Edv. Hansen hans Efterfølger.

Den nye Formand var af en anden Type end den gamle. Egentlig populær kan han næppe siges at have været. Han var noget stejl og eneraadende af Væsen og yderst konservativ baade som Forretningsmand og i politisk Henseende. Men han var i Handelsverdenen en Autoritet i alt, hvad der angik kommercielle Sager, og i en Række Aar Handelsstandens selvskrevne Talsmand i Grenaa.

Kort før var *Handelsskolen* efter i 10 Aar at have ligget i Dvale vaagnet op igen. Dens Drift og Udvikling blev en af Edv. Hansens store Opgaver. I 1903 indvalgtes han i »Centralforeningen for jydske Handelsforeninger«s Bestyrelse og allerede næste Aar fik han dens Aarsmøde henlagt til Grenaa. Edv. Hansen blev senere Kasserer i Centralforeningens Bestyrelse og kom til at spille en betydelig Rolle i Foreningen.

Edv. Hansen blev genvalgt som Formand i Grenaaforeningen saa længe han levede. 5. Marts 1919 nedbrændte ved en Lærlings Uforsigtighed den gamle historiske Købmandsgaard paa Torvet. Edv. Hansen var allerede paa dette Tidspunkt syg og sengeliggende og maatte bæres ud af det brændende Hus. Faa Uger efter døde han.

Ved Generalforsamlingen, som afholdtes kort efter Branden, valgtes Konsul Chr. Secher til Formand.

I Tidens Løb har Grenaa Handelstandsforening, som dens Navn nu er, ved en Mængde Lejligheder talt Handelens og Handelsstandens Sag. Ved Trafikanliggender, baade naar det angik Banevæsen, Havnevæsen, Postvæsen eller Biltrafik, har Foreningen altid været virksom for Byens Tarv. Ved mange Be-

Apoteker F. Hoffmeyer.
Formand 1876—95.

Købmand Edv. Hansen.
Formand 1895—1919.

førtes den ene Telefon endogsaa til Trustrup, hvorfra en livlig Samtale førtes med Grenaa«. Man skimter jo i denne lille Episode Hoffmeyers Initiativ, han, der senere blev Direktør for Grenaa Telefonselskab og endte som Direktør for »Jydsk Telefonselskab«.

Handelsforeningen arbejdede for bedre Dampskibsforbindelse med Hovedstaden, saaledes at der 2 Gange om Ugen kom Skib til Grenaa. Den arbejdede for at faa flere Markeder henlagt til Grenaa, bl. a. det en Gang saa blomstrende, men efterhaanden hensygnende Maarupvad Marked.

Man indsendte Andragende til Ministeriet om, at de lokale Postkasser fremtidig i Stedet for Aftentømningen maatte blive tømt om Morgenen. Det frugtede virkelig, idet Tømningen Kl. $8^1/_2$ Aften blev omlagt til en Morgentømning Kl. $5^3/_4$, hvorved Posten altsaa kunde komme med første Morgentog uden at man havde nødig at løbe paa Posthuset med Brevene.

Man oprettede i 1881 en *Handelsskole,* der imidlertid ikke i første Omgang fik større Betydning. Forretningernes sene Lukketid, Kl. 9 Aften, har vel nok haft sin Part af Skylden i, at den snart maatte gaa ind. Der stiftedes i 1885 en *Understøttelsesfond,* hvortil Foreningen ydede Bidrag og som ogsaa enkelte Medlemmer betænkte med større Gaver.

Ogsaa den selskabelige Side af Tilværelsen fik en lille Plads i Foreningens Liv, men indskrænkedes dog til en »aarlig Festspisning« og enkelte Gange en Sommerudflugt. Men iøvrigt sørgede den selskabelige Klub »Foreningen« og senere den selskabelige Forening »Handels- og Kontoristforeningen«, hvoraf Apotekeren ogsaa var Medstifter, for den Del af Foreningslivet.

Grenaa Handelsforening.

70ernes Bidrag til de faglige Sammenslutninger blev Stiftelsen af en Handelsforening. Den fandt Sted 11. Januar 1876. Da Foreningens Protokol og andre Arkivalier gik tabt ved Branden hos Edv. Hansen i Marts 1919, maa man angaaende dens ældste Historie ty til Aviserne. Dagen efter Oprettelsen meddeler da Grenaa Avis, at **Formaalet for Foreningens** Virksomhed skal være »ved Møder og paa anden lovlig Maade at fremme Byens Handel og de Handlendes Interesser, samt ved mæglende Mellemkomst at bilægge muligt tilstedeværende Differencer blandt Medlemmerne angaaende deres Handelsforretninger«. »I Foreningen kan optages Enhver som har Næringsbevis som Grosserer, Købmand, Detaillist, Fabrikant, Mægler eller Kommissionær paa Byens Grund«. Til Meddelelsen om Foreningens Stiftelse føjer »Grenaa Avis« følgende supplerende Bemærkning: »Da det vistnok med Rette antages, at der forestaar en Del Forandringer i de kommercielle Forhold her i Byen med Jernbanens Aabning, maa Dannelsen af denne Forening, der har sat sig et stort og godt Formaal, være et Vidnesbyrd om, at man er sig bevidst at gaa vanskelige Tider i Møde. At en enig Sammenslutning af Handelsstanden vil hjælpe til at bekæmpe mangen Vanskelighed, er utvivlsomt, hvorfor vi ønsker Handelsforeningen alt Held med sin Virksomhed«.

Sjælen i denne Sammenslutning var uden mindste Tvivl Apoteker F. Hoffmeyer, som blev Foreningens første Formand og beholdt denne Post i 19 Aar indtil 1895. Den øvrige Bestyrelse hørte til den Tids ledende Handelsmænd i Grenaa: Manufakturhandler, senere Kæmner R. W. Starck, Købmand, senere Tømmerhandler Fr. Thykier, Manufakturhandler P. Jensen og Købmand og Isenkræmmer C. F. Ehrenreich. Naar en Apoteker kunde blive Formand for Handelsforeningen, havde det sin Aarsag i, at han bl. a. som Forhandler af Spiritus havde Købmandsborgerskab. Det er en afgjort Sag, at Apoteker Hoffmeyer var en fortræffelig Leder af Foreningen og sikkert den bedste, man kunde vælge. Foreningen talte ved sin Oprettelse 26 Medlemmer.

I 1878 i Telefonernes første Barndom, da dette mærkelige Fænomen betegnedes som *»Tale-Telegrafen«*, fik Handelsforeningen de første Telefonapparater hertil. Det var jo nærmest Kuriositeter. De blev sat i Forbindelse med Statstelegrafens Ledninger til et Forsøg, som lededes af Driftsbestyrer Bayer. Man opnaaede Forbindelse med Vogterhuse paa Linien, »ja tilsidst

Kæret i Forbindelse med Posthaveengen, d. v. s. Fodboldpladsen. — Ligesom Foreningen straks efter Stiftelsen skred til Afholdelse af Dyrskuerne, saaledes ogsaa med *Foredragsvirksomheden.* I November holdtes Diskussionsmøde om, hvorledes *Staldgødningen* bedst opbevaredes og om Nytten af *Læ- og Hegnsplantning.* Snart fulgte Foredragsmøderne efter som en lige saa vigtig Del af Foreningens Opgaver. De er fortsat lige op til Nutiden.

I 1912 optog Foreningen *Konsulentvirksomheden* paa sit Program. Man antog Landbrugskandidat Arne Larsen-Ledet, som i den lange Række Aar siden den Gang har været Foreningen og dens Arbejde en god Mand. *Planteavlen* er hans specielle Felt. Konsulentvirksomheden udvidedes, og i 1923 ansattes en *Regnskabskonsulent* med Bopæl i Trustrup. Endelig antog man i 1929 som *Husdyrkonsulent* Landbrugskandidat Jørgen Rudbeck med Bopæl i Grenaa.

Grenaa Landboforenings Forsøgsmark med Konsulent- og Skolebygningen paa Grønland. Forsøgsmarken er fra 1908, Bygningen fra 1925.

En vigtig Gren af Foreningens Virksomhed blev *Forevisningsmarken* og det Arbejde, som efterhaandea knyttedes dertil. Paa Grønland købtes i 1907 et Areal paa $2^1/_2$ Td. Land. Det var delvis Rester af Plantør Winholts Planteskole. Forevisningsmarken anlagdes næste Aar. I 1925 byggedes Konsulent- og Skolebygningen. Det var Larsen-Ledets store Plan at indrette en Landbrugsundervisning, navnlig for den Del af Omegnens unge Landmænd, som ikke kunde komme paa Landbrugsskoler. Det har vist sig at være et overordentlig nyttigt Foretagende, som har baaret rig Frugt. I de 20 Vintre, som er gaaet, har der stadig været undervist 2 Eftermiddage ugentlig. 2 Vintres Undervisning har Sammenhæng. I Løbet af 2 Aar faar hver Elev paa den Maade 110 à 120 Timers landbrugsfaglig Undervisning. Elevantallet ligger omkring ved 85, der undervises paa 2 Hold. Der er ingen Tvivl om, at Skolearbejdet nu er en af de mest betydningsfulde Grene af Foreningens Virksomhed.

I den allersidste Tid drøftedes Planerne om at indrette en hel Forsøgsgaard for yderligere at udvikle dette Arbejde. Landboforeningens Medlemsantal er nu ca. 1200.

Der maa her indskydes den Bemærkning, at dette Dyrskue ikke er det første, som er afholdt her i Grenaa. I nogle Aar fra 1860 og fremefter holdt en Forening, om hvilken jeg ellers ikke ved nogen Besked, men som havde Navnet »Landboforeningen for den østre Del af Randers Amt«, en Række Dyrskuer. De holdtes *paa Torvet.* I 1862 holdtes Skuet $^{21}/_{6}$ og der var af den af Staten bevilgede Sum tildelt Foreningen 65 Rdl. til Præmier.[207]) I Aarene efter Krigen ses denne Forenings Dyrskuer ikke omtalt i Avisen, og formentlig maa den være afgaaet ved Døden. — Vi vender tilbage til dens Afløser, den nystiftede »Grenaa Landbrugsforening«.

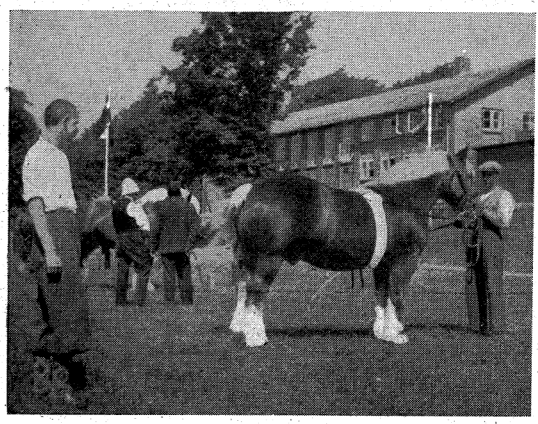

Udsnit af Dyrskuet paa den nuværende Plads bag Skolen.

De første Dyrskuer, som den arrangerede, afholdtes i *Farver Jahnsens Toft* ved Kannikegade. Denne Toft strakte sig fra nuværende Kirkebetjent Koldings Hus og videre mod Øst og var omgivet af et Stendige ud mod Gaden. I Anledning af Dyrskuet var Gaden afspærret i den østlige Halvdel. Dyrskuerne holdtes i den første Tid ikke om Lørdagen som nu, men paa andre Ugedage.[208]) Mødetiden for Dyrene var Kl. 7 om Morgenen.

I 1877 og en lang Række følgende Aar holdtes Dyrskuerne saa paa »*Toften ved Nørre-Port*«. Derved forstaas Arealet fra Missionshuset og hen imod Nytorv mellem Grønlandsstien og Markedsgade. Dyrene skulde nu møde Kl. 6 om Morgenen.

I Begyndelsen af 90erne begyndte Byraadet at sælge løs af Toften til Tømmerplads og Byggegrunde. Fr. Thykier var en af de første, som købte. Dyrskuerne flyttedes helt hen i den vestlige Ende af Pladsen, hvor Sprøjtehuset og Rebslagerbanen laa.

Pladsen blev efterhaanden for lille, og de til Skuet knyttede *Festligheder forlagdes til det gamle Anlæg.* I 1896 androg Foreningen om at maatte benytte »*Kjæret*« *til Dyrskueplads.* Det bevilgedes, »hvorefter Byraadet vil træffe Bestemmelse om, hvorledes det kan forholdes for Fremtiden«. Resultatet blev, at Dyrskuerne fremtidig forlagdes til den nuværende Festplads i

Dagmar«. Det blev ikke et almindeligt Forhandlingsmøde om Sagen, men et stiftende Møde, hvor der straks indmeldte sig 103 Medlemmer. Som naturligt var kom Bestyrelsen til at bestaa af Hovedmændene blandt Indbyderne: Godsejer Carøe til Skærvad blev Formand, Justitsraad Westergaard til Lykkesholm blev Viceformand, medens Godsforvalter Lütken, som nu boede i Grenaa, blev Kasserer og Sekretær.

Alt var vel forberedt. Der var i Forvejen skrevet et Udkast til Love, som vedtoges med det samme. Som **Foreningens Formaal** findes anført følgende: »Ved Diskussion, populære Foredrag, Udstilling af Dyr, Produkter og Redskaber at forskaffe det i landøkonomisk Henseende Gavnlige og Rigtige almindelig Anerkendelse og efter Evne fremme Landbrugets Forbedring, navnlig i de Retninger, hvori denne Egn staar mest tilbage«.[206])

Det kan med Sandhed siges, at denne Formaalsparagraf er skrevet med sikkert Overblik og stort Fremsyn. De tre Punkter, hvorom den samler sig: Faglige Diskussioner, populære Foredrag og Udstilling af Dyr, Produkter og Redskaber, altsaa kort og godt »Dyrskuer«, har fra Foreningens Stiftelse og til denne Dag været Hovedpunkter i dens Arbejdsplan, selv om der efterhaanden er dukket nye Opgaver frem.

De tre Mænd, Carøe, Westergaard og Lütken, som var de ledende inden for Bestyrelsen, hørte alle til Egnens mest betydelige og dygtige Mænd. Det gælder da navnlig Chr. F. Carøe (f. $^{1}/_{1}$ 1823, d. $^{5}/_{5}$ 1981), R. af D., som først havde været Forvalter i Holsten og som i 1856 købte Hovedgaarden Skærvad med tilhørende Afbyggergaarde. Han vandt sig et Navn som en af Landets dygtigste Agerbrugere og uddannede paa Skærvad en hel Stab af unge Landmænd, som siden hen i taknemlig Erindring om deres fortræffelige Lærer satte ham en Mindesten i Skjærvad Skov. Carøe, som var Landvæsenskommissær og Medlem af Amtsraadet, udnævntes senere til Foreningens Æresmedlem.

Den nystiftede Forening gik straks i Gang med sit Arbejde. 13. Oktbr. 1868 afholdtes i Købmand *Nobels Gaard* (nu Købmands Skovs) *en Udstilling* i Forbindelse med Auktion over nogle gode Avlsdyr som var indkøbt for Foreningens Regning. Udstillingen omfattede Smør og Ost. Medlemstallet var nu steget til 161.

Dyrskuerne. Næste Aar 11. Juni 1869 holdtes Foreningens første *Dyrskue* i Forbindelse med en Udstilling af Husflids- og Haandværksfrembringelser.

en storstilet 2 Dages Haandværkerfest med arbejdende Værksteder m. m. Den næste større Sag paa Foreningens Program var Tanken om en Foreningsbygning. Efter en Uendelighed af Forslag og Generalforsamlinger med Afstemninger resulterede den — som allerede nævnt i nærværende Bog Side 218 — i, at der i 1902, takket være Lindbergs Legat, opførtes en Sommerpavillon i Anlægget, og at den senere (i 1916) suppleredes med en virkelig *Foreningsbygning,* den nye Pavillon. Det var et stort Fremskridt, ikke alene for Foreningen, men for hele Byen, idet man derved fik Lokaler, som var tilstrækkelig store til at rumme Deltagerne i selv de største Fester og Sammenkomster.

En af de Lejligheder, hvor den nye Foreningsbygning rigtig kom til at vise, hvad den kunde rumme, var den store *Haandværker- og Industriudstilling,* som holdtes i Dagene 20.—23. Marts 1924. Der var 52 Udstillere og et imponerende Arbejde var sat ind paa at frembringe en virkelig smuk Udstilling og festlige Interiører.

Nu i de allersidste Krigsaar har Pavillonen atter faaet en Udvidelse, som navnlig er kommet Salen til gode. Den rummer nu med sine 2 Verandaer, der ved Søjler er skilt fra Salen, og hvor Gulvet er hævet, ialt 700 Siddepladser og har en udvidet Scene, saaledes at den kan benyttes til Opførelse af virkelige Skuespil med mange Personer. Paa de foregaaende Siders øverste Halvdel er afbildet de af Foreningens *afdøde* Formænd, som har bestridt Posten i *mere end 10 Aar.* Medlemstallet er nu 512. Angaaende Pavillonen henvises til Side 217.

Grenaa Landboforening.

I Tiaaret efter Haandværkernes Sammenslutning kom Landbrugets. Byen var nu kommet saa meget med, at der var grundlagt en lille lokal Avis, som foruden det inden- og udenrigske Stof tillige bragte lokale Nyheder, som altsaa afspejler, hvad der skete i Byen.

I April 1868 averteres om Møde for hvem, der har tegnet Aktier i en ny »Landbo-Spare- og Laane-Kasse i Grenaa«. Blandt dette Avertissements Underskrivere findes 3 Navne: Th. Lütken, Grenaa, R. Kaag, Gjerrild, og P. Davidsen, Trustrup. Kort Tid efter er de samme Mænd sammen med Westergaard, Lykkesholm, og Carøe, Skjærvad, ude med en ny Annonce om et Møde d. 16. Maj, for at »søge oprettet en Landbrugsforening for Grenaa og Omegn«.

Mødet holdtes paa Byens nye, flotte Gæstgivergaard »Hotel

Skomagerm. V. Svenstrup.
(1889—1900).

Snedkermester S. Bilde.
(1913—1933 †).

tidig kunde ogsaa Ikke-Haandværkere optages i Foreningen. Dog skulde Bestyrelsen udelukkende bestaa af Haandværkere. Bestemmelsen om at optage Ikke-Haandværkere i Foreningen fik stor Betydning for denne. Den blev *saa at sige en Borgerforening* og kom i en lang Række Aar til at spille en Rolle ved de kommunale Valg. Ved Haandværkerforeningens *Prøvevalg* sammensattes i mange Aar de Lister, der opstilledes og hvis Kandidater som Regel ogsaa valgtes. Ligeledes blev det Tradition, at Haandværkerforeningens Formand valgtes til *Medlem af Byraadet.* Det gælder i en omtrent uafbrudt Række med kun faa Undtagelser fra Foreningens første Formand, Skomagermester R. D. Ostermann og nedefter til Malermester Jens Udsen: D. R. Ostermann, Kobbersmed J. C. Christensen, Sadelmager Henriksen, Snedkerm. Friis, Skræddermester J. A. Lyngbye, Skomagerm. C. F. Ostermann, Redaktør C. V. Færch, Skomagerm. V. Svenstrup, Sadelmagerm. C. Petersen og Malermester J. Udsen.

Vi fortsætter med Rækken af Mærkesager i Foreningen. I 1884 indviedes det nye 2 Etages *Alderdomshjem* paa Vestervej. Den første Bygning var blevet for lille og ikke tidssvarende og solgtes. De *selskabelige Sammenkomster* udgør fra 80erne et betydeligt Led i Foreningens Liv. Der er op til 8 Baller eller Vintersammenkomster (deraf fra 1882 et aarligt Maskebal), »Fastelavnsmandag« og Sangforeningsaftener.

I 1891 opførtes den *Teknisk Skoles Bygning.* Lokalerne i Kommuneskolen havde i mange Aar været for smaa og for faa og desuden uegnede til Tegnelokaler. Det var derfor et uafviseligt Krav, som meldte sig, og hvortil Grundfondet skabtes ved

Forsorg for de gamle er Aldersrenteboligerne, som først vedtoges efter Krigens Begyndelse og som blev færdig lige umiddelbart, inden de allerværste Byggevanskeligheder indtraadte. Bygningen indviedes $^{27}/_{3}$ 1943. Den ligger ved Bavnhøjbakkens Fod ved Sygehusvejen, højt hævet op i Lys og Luft med Udsigt ud over Byen og Oplandet og med umiddelbar Adgang til det smukke Anlæg. Der skal saa kun endnu tilføjes et Par Ord om

Det kommunale Boligbyggeri. Det er ikke for meget at sige, at lige siden den første Verdenskrigs Byggevanskeligheder har *Boligproblemet* eksisteret i stærkere eller mindre stærk Grad. Det første, som skete paa dette Omraade var, at Kommunen i 1919 for en Bekostning af ca. 25.200 Kr. opførte den ældste *Træbarak* ved Bredstrupvej. At den byggedes af Træ, var bl. a., fordi man nærede det Haab, at det kun var en forbigaaende Nødsituation, som skulde afhjælpes, og som vilde forsvinde, naar Efterkrigstidens Virkninger havde tabt sig. Det blev desværre en sørgelig Skuffelse. I 1925 maatte man bygge den næste Træbarak i Forlængelse af den første. Prisen var nu gaaet ned, saa den kostede kun ca. 11.000 Kr.

I 1938 købtes Ejendommen *Søndergade Nr. 5* af Fru Lyngbye, nærmest med Henblik paa senere Udvidelse af Kannikegade. Den indeholder 7 Lejligheder. *Fuglsang Skole* maatte overtages ved Indlemmelsen i 1941 og indeholder 2 Lejligheder. *Rosengaarden,* den tidligere Fattiggaard og kommunale Plejestiftelse, ombyggedes samme Aar med en Bekostning af 42.000 Kr. og indeholder 6 Treværelseslejligheder.

Den nuværende Krigstids Boligmangel foranlediges af den stærke Indflytning fra Landet til Byen, der ikke opvejes af et tilsvarende privat Boligbyggeri. Det er efterhaanden blevet en hel Katastrofe og et af Kommunens allervanskeligste Problemer. Til Imødegaaelse af denne Boligmangel er der paa offentlig Bekostning i de seneste Aar opført et helt kommunalt Boligkompleks i Kvarteret omkring *Fredensgade,* Øst for Kirkegaarden, og et lignende *ved Havnen.* Førstnævnte Sted findes ca. 30 Lejligheder paa 2 à 3 Værelser, ved Havnen paa Niels Juels Vej og Søren Kannes Vej ca. 16 Lejligheder, ligeledes à 2 à 3 Værelser. — Ud over Barakkerne har Kommunen ialt nybygget eller ombygget over en Snes Ejendomme med ca. 73 Lejligheder. De staar Byen i 732.000 Kr. [204a])

BYENS AVISER

Grenaa Avis. Den første lille lokale Avis i Grenaa udkom 18. Januar 1850 under Navnet »Grenaa Avis«. Den var redigeret og udgivet af Magnus Heimann og tryktes i Udgiverens Officin. Avisen udkom med $^1/_2$ Ark — altsaa 2 Sider — 5 Gange om Ugen, og Størrelsen var som et Ark Papir af en alm. Skriveblok.

Uagtet sin ringe Størrelse indeholdt Avisen foruden lidt inden- og udenrigske Meddelelser adskillige Notitser af lokal Art. Der er derfor beklageligt, at den kun fik saa kort Levetid, idet den gik ind til 1. August samme Aar. Det har selvfølgelig været af Mangel paa Tilslutning. Om Udgiverens videre Skæbne vides intet.

Seks Aar efter opstod Avisen igen. En 35-aarig Typograf Hans Kappel Hertel fra Viborg, som havde udlært hos Bogtrykker Elmenhoff i Randers, søgte $^{25}/_7$ 1855 Borgerrepræsentationen i Grenaa om Anbefaling paa en Ansøgning til Kongen om at maatte erholde Bevilling til at anlægge og drive et Bogtrykkeri i Grenaa. Han fik den ønskede Anbefaling, idet Borgerrepræsentationen formente, »at det omtalte Etablissement utvivlsomt vilde være gavnligt og afhjælpe et hyppigt følt Savn ved Publication af Bekendtgørelser etc.«

Hertel fik Bevillingen, tog Borgerskab og *udgav 17. Maj 1856* sit første lille Blad. Det var i Format, Udstyr, Størrelse og Navn ganske som Forgængeren, men udgik kun 3 Gange om Ugen. Redaktionen meddeler i det første Nummer bl. a., at »for saa vidt nogen ønsker lokale Anliggender drøftet i Bladet, vil Artiklerne med Beredvillighed blive optaget, for saa vidt de er affattet i et passende Sprog og holdes uden for Personlighedens Grænser«.

Avisen træder ogsaa med Indhold i Forgængerens Spor. Den indeholder mange, smaa, morsomme Indlæg af lokal Art men ogsaa denne Gang blev det af kort Varighed. *9. Marts 1857 døde Hertel af Hjernebetændelse.* Det bekendtgøres i Bladets sidste Nummer af C. Lemmich, »som i længere Tid har staaet i venskabeligt Forhold til afdøde«.

Lemmich fortsætter »Grenaa Avis«. 4 Maaneder efter fortsatte Lemmich som Redaktør og Udgiver, efter at han havde faaet kgl. Bevilling til at maatte overtage Bogtrykkeriet. Denne Gang blev det endelig Alvor. I den sædvanlige Programudtalelse meddeler Lemmich i første Nummer, at Bladet ikke slutter sig til noget bestemt Parti, men vil »arbejde for Frihed og Ret-

færdighed i alle Forhold og beflitte sig paa Alsidighed i enhver Sag«.

Hans Christian Michel Lemmich, maatte søge Fuldmyndighedsbevilling, før han fik Borgerskab, og har altsaa ikke været fyldt 25 Aar, da han begyndte som Redaktør.

Under den før anførte Devise redigerede han saa en Aarrække sin lille Avis. Den aldeles overvejende Del af Byens Indbyggere hyldede *den nationalliberale Politik.* Redaktøren fulgte samme Linie. Ved de første Valg til Rigsdag og Kommunalbestyrelse var der ingen Divergenser her i Kredsen. Lidt senere opstod *Bondevennernes Parti,* som opstillede Gaardejer Chr. Bønløkke til Kandidat til Folketinget. Han vandt i 1861 med ganske faa Stemmers Flertal over den nationalliberale Proprietær, Kammerraad Westergaard til Lykkesholm. Ogsaa ved dette Valg var Lemmich helt paa Linie med Borgerskabet. Han tager skarp Afstand fra »disse Bondevenner, fra hvem intet godt er i Vente, og som sætter Uvidenhed og Mangel paa Dannelse i Højsædet i Sammenligning med Kundskaber og Dannelse«.

H. C. M. Lemmich,
Redaktør og Udgiver af
»Grenaa Avis« 1857—ca. 80.

Heller ikke Borgernes forskellige Syn paa et og andet fik Indflydelse paa Lemmichs Stilling. Bladet optog altid loyalt Angreb og Svar. Ved en bestemt Lejlighed, hvor Borgerrepræsentationens Formand, Konsul Koch, havde sendt en Mand op til Raadhuset for at hejse Flaget i Anledning af Grundlovsdagen, og hvor Byfoged Nyeborg derefter sendte en anden Mand op med Ordre til at stryge det, bragte Avisen en Artikel, hvor det beskyldte Byfoged Nyeborg for Overgreb. Et anonymt Indlæg — vistnok af Postmester Skjerbek — brugte langt mere personlige og ærekrænkende Udtryk. Det medførte et Sagsanlæg fra Byfogeden og en langvarig Proces, som efter 6 Maaneders Forløb endte med en Dom over Lemmich. Det blev en Bøde til Fattigkassen paa 30 Rdl. + Sagens Omkostninger. Sagen blev vistnok nærmest en Gevinst for Bladet, idet det skaffede Redaktøren et Stempel som Martyr for Folkefrihedens Sag, og en Mængde godt Stof, idet alle Sagens Akter efterhaanden gengaves i Bladet. Som Faktor havde Lemmich i Begyndelsen af 1860erne en ung Mand C. V. Færch. Han blev senere Kompagnon, og Bladet udgik i en lang Aarrække med

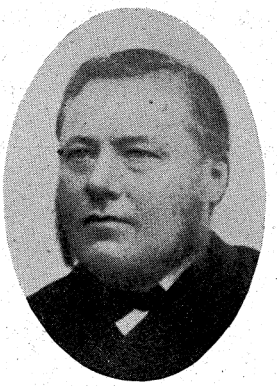

C. V. Færch.
Redaktør af Grenaa Avis
1864—99.

Fru Agathe Færch.
Redaktør af Grenaa Avis
1899—1904.

begge som Udgivere, men Færch som ansvarshavende Redaktør. Helt op i 80erne staar Lemmich som Medudgiver. Men faktisk var det allerede før 1870 Færch, som stod for Avisen og redigerede den.

1880erne var jo de bitre politiske Kampes Tid. Som Kredsens Folketingsmand sad Chr. Bønløkke uanfægtet fra 1861 til 1894, dog med Undtagelse af et lille Mellemrum fra 1864—66. Han havde saa godt som ingen Stemmer i Grenaa By. Antallet varierede fra 6 til 20. »Grenaa Avis« var hans forbitrede Modstander og altid Anbefaler for hans Modkandidater, hvem de end var. Det var dels Mænd fra Grenaa som Kordegn Petersen eller Apoteker Hoffmeyer, dels udenbys Kandidater som Professor Scharling fra København eller Proprietær Pontoppidan fra Ørbækgaard.

Grenaa Folketidende oprettes. I 1874 fik Avisen en Konkurrent, idet en Kreds af Venstremænd, Bønløkkes Meningsfæller og Venner, oprettede en ny lokal Avis, som fik Navnet *»Grenaa Folketidende«*. Den redigeredes og tryktes af Th. Rosenberg, som før havde været Bogtrykker og Redaktør i Hillerød. Færch stillede sig straks noget overlegen over for Konkurrenten, og der blev selvfølgeligt affyret skarpe Skud fra begge Sider, men det gik dog i nogenlunde Fordragelighed. Rosenberg døde efter faa Aars Forløb. Hans Enke, Fru Julie Rosenberg, udgav saa Bladet med forskellige, ret hurtigt skiftende unge Medarbejdere som Redaktører. Først den Gang J. Skjødsholm kom til Folketidende og efter et Par Aars Forløb selv købte Bladet i 1889, kom det til stadige, ret voldsomme Sammenstød.

Grenaa Avis vedblev i hele Færchs Tid at være *Byens Avis.* Den repræsenterede i den politiske Strid altid yderste Højre og forsvarede Provisorierne og Estrup. Færch var i en Del Aar Haandværkerforeningens Formand, siden ogsaa Medlem af Byraadet. Byens Borgerskab stod altid troligt paa hans Side, og han var populær i Byen.

Skjødsholm var derimod paa den modsatte Side og støttede Venstre. Ganske vist kom han i en Klemme, da Chr. Bønløkke i 1890 fik en Modkandidat fra Venstre, nemlig Kaptajn Dinesen. Men efter at have afventet, hvor Stemningen blandt Vælgerne bar hen, gik han med fuld Musik ind for Dinesen og skrev i Bladet. »Farvel Bønløkke«.[205]) Skjødsholm var stadig Borgerskabets Angriber, tit unødvendig smagløs og næsten gemén. Han opnaaede ogsaa i fuldt Maal at komme paa »den sorte Tavle« blandt Haandværkere og Handlende, ja omtrent i den hele By.

Efter Færchs Død i 1899 redigerede Fru Agathe Færch selv Avisen i nogle Aar bl. a. med den tidligere Folketingsmand, Branddirektør C. C. Christensen som politisk Medarbejder.

Bladets Betydning var efter Færchs Død sunket betydeligt, og i 1904 solgte Fru Færch Avis, Trykkeri og Bygning til Jens F. Israelsen. Han var en livlig, selskabelig og vindende Mand med digterigske Evner, men formaaede ikke at bringe Bladet paa Fode. I 1909 solgtes det til Edm. C. Lønskov. Grenaa Folketidendes Redaktør havde nu forlængst lagt Kursen om og ganske tydeligt stillet sig ind paa Bølgelængde med Borgerskabet. Det gjaldt for Skjødsholms Vedkommende allerede fra før Aar 1900, og det gjaldt for hans Efterfølger Forthoft. Folketidende var nu blevet *Byens Blad*, og Avisen kunde ikke bringes op til sin gamle dominerende Stilling.

Efter Venstres Spaltning i 1905, da *det radikale Parti* dannedes, søgte Folk fra dette at faa oprettet et radikalt Blad i Grenaa. Af økonomiske Grunde sluttede Lønskov Kontrakt med Partiet om Udgivelse af »Grenaa Avis« som radikalt Blad og med E. A. Jørgensen som politisk Redaktør. Fra $^{1}/_{10}$ 1910 udgik saa den gamle konservative Avis som radikal.

Imidlertid var Byens og Egnens konservative Folk ikke til Sinds at opgive Tanken om at have et lokalt konservativ Blad. Der dannedes et Aktieselskab til Udgivelse af et saadant. Under Navn »*Dagbladet Djursland*« begyndte det at udkomme $^{23}/_{9}$ 1913. Bladet fik selvstændigt Trykkeri i Aagade, og en københavnsk Journalist Andr. Harsfelt blev Redaktør. Han var ganske

uegnet til at komme i Kontakt med jævne Provinsboere. Hans Optræden og Skrivemaade faldt ikke i Befolkningens Smag, og Aktieselskabets Pengemidler ebbede ud. Man var klar over, at man ikke kunde køre videre med Harsfelt som Redaktør. Han forlod Bladet til April 1915. Samtidig købte Aktieselskabet af Lønskov hans Blad, Trykkeri og Ejendom. Lønskov blev Bladets Redaktør og flyttede det atter tilbage til Lillegade. Ved en dygtig og yderst økonomisk Administration lykkedes det Lønskov at faa det til nogenlunde at løbe rundt. I Efterkrigstiden voksede imidlertid de økonomiske Vanskeligheder, og Aktieselskabets Bestyrelse ønskede at sælge Bladet. Da det ikke lykkedes, *bortforpagtede* man det fra $^1/_1$ 1923 til Trykkeribestyrer Klixbøll fra Odense, Lønskov maatte saaledes forlade sin mangeaarige Virksomhed, men fandt Ansættelse hos Kollegaen »Grenaa Folketidende« som Redaktionssekretær.

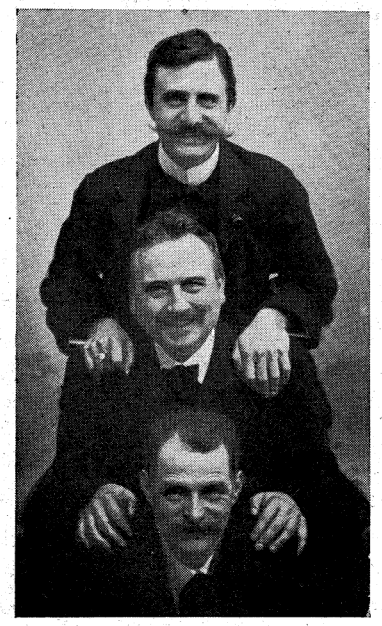

»Børnehjælpshumør 1905«. Øverst Jens F. Israelsen (Højre), i Midten J. Skjødsholm (Venstre), nederst Winther (Sociald.).

Forholdene for »Dagbladet Djursland« blev dog ikke bedre ved Bortforpagtningen til Klixbøll, som kun blev her et Aarstid. I nogle Aar fungerede Bladets mangeaarige Faktor, O. Th. Jensen, tillige som Redaktør, indtil Aktieselskabet i 1929 ophævede og bortsolgte Trykkeri og Ejendom. I Stedet for kom »Dagbladet Djursland« fra $^1/_{11}$ 1929 til at udgaa som et Aflæggerblad af Randers Amtsavis med Reimann Kjeldvig som Lokalredaktør. Denne Ordning har bestaaet siden og har vist sig at være fordelagtig for Bladet.

Det radikale Parti, for hvem Manøvren i 1915 kom som en Overrumpling, oprettede derefter et selvstændigt Blad med eget Trykkeri. Det fik Navnet »*Djurslands Venstreblad*« og udgik under J. E. Jørgensens Redaktion. Fra 1927 har Bladet delvis Stof fælles med Randers Amtsavis, men alt lokalt Stof, de sidste Telegrammer og Annoncestoffet trykkes i Grenaa. Siden $^1/_4$ 1922 har Bladet været ejet og udgivet af J. E. Jørgensen og Brdr. Christiansen med førstnævnte som Redaktør.

Fru Juliane [kaldet Julie] Rosenberg (f. $^{2}/_{6}$ 1845, d. $^{16}/_{4}$ 1921). Udg. af Gr. Folketid. 1877—89).

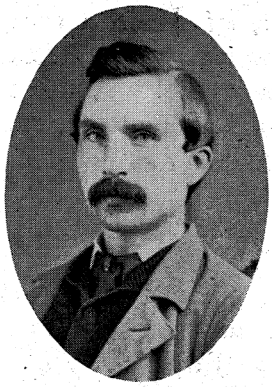

Th. Rosenberg (f. $^{15}/_{10}$ 1835, d. $^{30}/_{5}$ 1877). Red. af Gr. Folketid. 1874—77.

Grenaa Folketidende. Uagtet Grenaa Kredsen allerede fra 1861 med en kort Undtagelse (Samlingen 1864—66) havde været repræsenteret af en Venstremand, Gaardejer Chr. Bønløkke fra Aalsrode, havde der dog indtil 1874 ikke været noget Venstreblad i Valgkredsen. Det følte sig ganske selvfølgelig som et Savn, og en Del af Kredsens ledende Venstremænd traadte da sammen for at drøfte Muligheden af Oprettelse af et lokalt Blad. Forrest i Arbejdet var Gaardejer P. Pedersen-Damgaard, der var en god Ven og Slægtning af Bønløkke, og som fra sin Ungdom af havde været stærkt politisk interesseret. Man vedtog, at der skulde oprettes et Venstreblad i Grenaa, og man overlod Folketingsmanden at søge at finde en Redaktør. Da Foretagendet ikke gerne maatte koste ret meget, saa man helst, at det blev en Mand, som selv havde et Trykkeri, saa man var fri for at starte fra Bunden. Valget faldt paa Bogtrykker Th. Rosenberg, som havde en lille Avis i Hillerød, men som havde store økonomiske Vanskeligheder med Bladet i den udpræget konservative Egn. Efter en kort Sammenkomst i Grenaa med Kredsen, som stod bag Opfordringen, bestemte Rosenberg sig til at flytte til Grenaa. Den eneste Betingelse, han stillede, var, at man skulde garantere ham 200 Holdere og skaffe ham en Lejlighed. Det skete, og i Slutningen af Juli 1874 brød Rosenberg med Hustru og Børn op fra Hillerød og kom til Grenaa. Lejligheden, som var lejet, befandt sig Lillegade Nr. 36.

Det var Meningen, at Bladets første Nummer skulde udkomme 1. August, men paa Grund af et teknisk Uheld blev det først den 4. Aug. Som det var at forudse, opstod der straks et spændt Forhold mellem Rosenberg og Færch, som var Højrebladets

Redaktør, og der faldt en Del Smaahib af fra begge Sider. Rosenberg var en meget beskeden og stilfærdig Mand, og i de faa Aar, han levede, blev der ikke flere Sammenstød mellem de to Smaablades Redaktører, end hvad der naturligt maatte komme, naar hver skulde følge sin Politik og forfægte sine Anskuelser. Bladets Abonnenttal i Byen var ganske forsvindende, og selv de 200 garanterede Holdere kneb det uhyre at bevare.

Det siges, at nogle af Bladets oprindelige Tilhængere var misfornøjet med, at Rosenberg ikke anslog en mere agressiv Tone i sine Angreb. Mange var skuffede over Bladets beskedne Format og Udseende. Men hvordan skulde det blive andet med saa faa Holdere og næsten ingen Annoncer fra Byen! For Rosenberg var det Fattigdom og Kamp for det daglige Udkomme her i Grenaa, som det havde været i Hillerød. Efter faa Aars Forløb blev han angrebet af Gigtfeber og døde. Han fulgtes til Graven af et stort Følge, og det vakte en vis Opmærksomhed at Byens Politimester, Folketingets Formand Chr. Krabbe i fuld Uniform gik i Spidsen for Ligtoget. Enken, Fru Julie Rosenberg, der var en meget mere haandfast Natur end Manden, ledede saa en Tid selv Bladet med Bistand af nogle af hendes Mands politiske Venner. Blandt disse mindes hendes Søn, Forfatteren Holger Rosenberg, især Lærer Jacobsen fra Voldby. Denne Landsby har altid været stærkt politisk interesseret og en af de mest vaagne i Forfatningsstriden. Lærer Jacobsen kom flere Gange om Ugen spadserende til Grenaa og hjalp Fru Rosenberg baade med Redaktionen og med Regnskaberne. Af andre virksomme Støtter nævner Holger Rosenberg Gaardejer Nicolaisen, Aalsrode, og P. Pedersen-Damgaard, Homaa.

Senere overlod Fru Rosenberg den redaktionelle Del af Arbejdet til hurtigt skiftende unge Medarbejdere, først Redaktør Aagaard, senere Brandt, der siden blev Udgiver af »Faaborg Folketidende«, dernæst Bogtrykker Jens Chr. Holm, Grenaa, som tidligere havde været knyttet til Skive Folkeblad. Der blev dog først rigtig Gang i Virksomheden, da Jakob Skjødsholm $^{1}/_{12}$ 1886 overtog Redaktionen og et Par Aar senere købte Bladet. Prisen var 10,000 Kr. samt 5,750 Kr. for Trykkeriet. I Løbet af de 13 Aar var Abonnenternes Tal naaet fra 200 til 500.

I Modsætning til Bladets Stifter var Skjødsholm en udpræget Kampnatur. Det var ikke altid, at han benyttede de fineste Vaaben. Der var en stadig Kamp paa Kniven mellem ham og Højrebladets Redaktør. Eftersom Færch altid søgte og fik sin

J. Skjødsholm. Redaktør af Gr. Folketid. 1886—1906.

Edm. Lønskov. Redaktør af Gr. Avis (og Djursland) 1909—23.

Støtte hos Borgerskabet, der var udpræget konservativt indstillet, blev det snart saadan, at Skjødsholm kom i et spændt Forhold til de fleste af Byens Folk. Paa Grund af et ret tarveligt Angreb paa Haandværkerforeningen boykottedes han en lang Tid af Byens Haandværkere, og ikke bedre stod det til over for Byens Handlende. Paa Landet var hans Stjerne derimod høj, og i Løbet af 90erne naaede han at faa Bladet arbejdet ganske betydeligt op. Kontor og Trykkeri havde siden 80erne været i Lillegade Nr. 36. Da Byfoged Brendstrup i 1895 forlod Byen, købte Skjødsholm den gamle Borgmestergaard og flyttede der ned. Til det Sted har Bladets Virksomhed siden den Tid været knyttet. Omtrent fra den Tid forandrede Skjødsholm Kurs og begyndte at lægge an paa at blive populær i Byen. Efterhaanden som Færchs Blad gik tilbage — baade paa Grund af Redaktørens Sygdom og fordi de politiske Synspunkter forandredes — gik Skjødsholms fremad og gav store Indtægter.

I 1906 solgte han »Grenaa Folketidende« til Redaktør G. Chr. Odense. Købesummen var 81,000 Kr. Skjødsholm var nu blevet en velstaaende Mand og startede en Bankvirksomhed »Grenaa Landbrugsbank«, for hvilken han selv blev Direktør. Den havde gyldne Aar under Krigen. Der byggedes en pragtfuld Bankbygning paa Torvet, men det endte med et Krak i 1922.

Redaktør Odense udgav kun Bladet i to Aar og redigerede det ikke selv. Han solgte det derpaa med tilhørende Bygning til Bladudgiverne L. P. Nielsen og N. Forthoft, Varde, for 113,000 Kr. Sidstnævnte blev snart Eneejer. Han moderniserede Trykkeriet og udvidede Formatet. Abonnementstallet steg i hans Tid fra ca. 1400 til ca. 2000.

Forthoft, der ligesom Skjødsholm var en Mand med store Planer og mange Ideer, tog ikke selv videre Del i det redaktionelle Arbejde, som mest blev overladt til hans Medredaktør Gustav Andersen. Efter Sammenbruddet af Djurslands Landmandsbank, igennem hvilken Forthoft i Krigsaarene havde spekuleret stærkt, maatte han i 1922 afstaa Bladet til Bankens Likvidationsudvalg. Redaktør Gustav Andersen, der siden 1915 havde været knyttet til Bladet som Medredaktør, overtog samtidig den ansvarlige Ledelse og videreførte Bladet. $^{19}/_{5}$ 1928 blev Bladet overtaget af *Venstres Organisation* i Grenaa Kredsen, men Organisationen vedtog samtidig at overdrage Bladet til Redaktør Andersen, der siden da har været baade dets Udgiver og ansvarshavende Redaktør.

Fra en lille spæd Spire er »Grenaa Folketidende« i Løbet af 70 Aar vokset op til at blive Egnens førende Blad. Fra at være et Blad, som ved sin udæskende Optræden laa i stadig Strid med Borgerskabet, er det nu blevet *»Byens Avis«*. Hvad den politiske Linie angaar, saa har Bladets Politik altid været Venstres. I 70'erne, 80'erne og 90'erne fulgte Folketidende ligesom Kredsens to Rigsdagsmænd — Bønløkke og Pedersen-Nyskov — altid Bergs Politik, og Bladet kom derfor i skarp Modsætning til Forligets Mænd. Efter 1894 fulgte Bladet Reformpartiet, efter Bruddet i 1905 den I. C. Christensenske Venstregruppe.

Hermed er redegjort for de tre af de politiske Partiers Organer i Grenaa By. *Socialdemokratiets* Bladforhold er naturligt knyttet til Partiets Historie og findes omtalt Side 450—62.

DE FAGLIGE SAMMENSLUTNINGER

Enevældens Ophævelse ved Grundlovens Vedtagelse i 1849 gav Stødet til en lang Række Reformer af vidt forskellig Art. I selve Loven siges i § 88, at »alle Indskrænkninger i den fri og lige Adgang til Erhverv, som ikke er begrundet i det almene Vel, skal hæves ved Lov«. Dette blev virkeliggjort ved Loven om Næringsfrihed af 1857. Dermed var afgørende brudt med de gammeldags Sammenslutninger. Lavenes Tid med dens gode og mindre gode Sider var forbi.

Erhvervene begyndte at slutte sig sammen i nye Organisationer til Varetagelse af de forskellige Stænders Interesser. Her i Grenaa skete det i 5 Tempi med 10 Aars Mellemrum: i 50erne

Haandværkerne, i 60erne Landboerne, i 70 Handelsstanden, i 80erne Arbejderne og endelig i 90erne de socialdemokratiske Arbejderfagforeninger.

Grenaa Haandværkerforening stiftedes paa et Møde $^5/_2$ 1854. Dens Opgave, saaledes som den var formuleret i de første Love var »Varetagelse af Haandværkerstandens Interesser

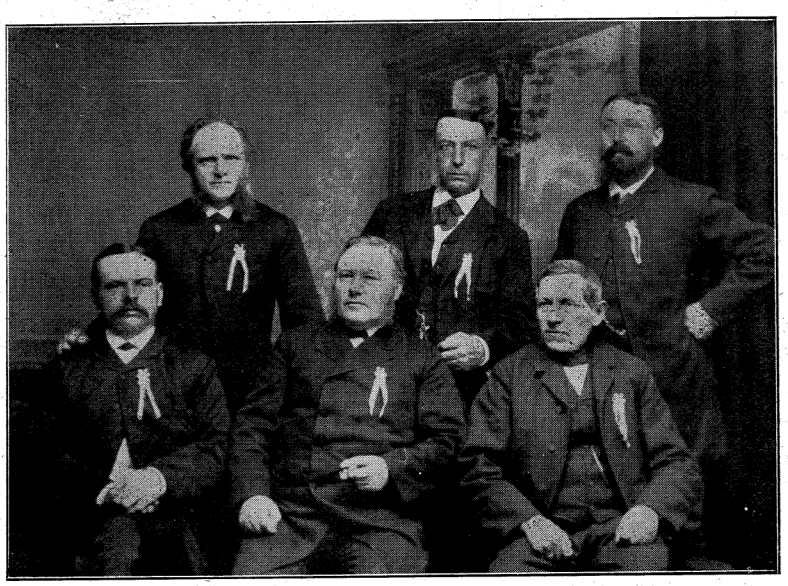

Foreningens Bestyrelse i 80erne med Redaktør Færch som Formand. I bageste Række ses fra venstre Skomagerm. L. Kaiser, Arrestforvarer P. Koppel, Garver Vilh. Petersen. I forreste Række Skomagerm. C. v. Seelen, Redaktør C. V. Færch, Guldsmed J. B. Møller.

og ved fælles Bidrag at skabe et Fond til Hjælp til trængende Haandværksmestre og deres Enker«. Foreningen afholdt en aarlig Generalforsamling og et Møde hver Maaned. Senere hen (1866) vedtoges at afholde ugentlige Mødeaftner. Foreningen har haft Lokale paa mange forskellige Steder, de første Aar hos Garver Nørregaard paa Storegade (hvor nu Frk. Toubros Ejendom ligger). I 1866, da man indførte ugentlige Mødeaftener, flyttedes til Gæstgiver Andersen paa Torvet. I 1869 træffer man Foreningen hos Gæstgiver Bonke i Gl. Gæstgivergaard paa Storegade, i 1879 paa Hotel »Skandinavien«, 1889 paa Hotel »Dagmar« og endelig havnede den i 1903 atter paa »Skandinavien«, hvor den forblev, indtil Foreningen efter en Uendelighed af Planer og Overvejelser vedtog at opføre den nuværende Foreningsbygning, Pavillonen i Anlægget, som toges i Brug 1916.

Møderne i Foreningens allerførste Aar var præget af Dis-

Sadelmagerm. M. C. Henrichsen.
(1857—67 †).

Skomagerm. C. F. Ostermann.
(1872—82 †).

kussioner om *Næringsfrihedsloven*, som var til Behandling i Rigsdagen, og som man imødesaa med bange Anelser. Man vedtog sammen med andre Byers Haandværkerforeninger Protestskrivelser, og man sendte Penge til et Agitationsfond i København. Det var altsammen til ingen Nytte. Tiden var løbet fra de gamle Lavsformer. Næringsfriheden maatte komme.

Af de mange nyttige og gode Foretagender, som Foreningen i sin 90aarige Levetid har grundlagt, skal nævnes nogle enkelte: Allerede i 1856 foreslog Sadelmager Henriksen, som senere i 10 Aar var Foreningens Formand, at man skulde opføre en Fribolig som *Alderdomshjem* til Foreningens ældre trængende Medlemmer eller deres Enker. Forslaget vedtoges. Ved Indsamling, Tombola m. m. skaffedes et Grundfond, og i 1860 indviedes Foreningens første Alderdomshjem, den lange, hvidkalkede Bygning nederst paa Lillegade lige overfor Anlægget. Samme Aar oprettedes en *Ligbærerforening* og i 1863 en *Sygekasse*. I Slutningen af 60erne begynder Kravet at melde sig om foruden de mere saglige Sammenkomster tillige at foranstalte selskabelige. Det vedtoges at anvende en begrænset Sum af Foreningens Midler til dette Formaal. I 1868 afholdtes det første *Skovbal*. Aaret efter vedtoges paa Forslag af Farver Graff at oprette en *Søndagsskole* for Haandværkslærlinge. Det var ikke et religiøst Foretagende, men nærmest en Fortsættelsesskole i Regning, Skrivning og Retskrivning. Hver Søndag Eftermiddag om Vinteren foregik Undervisningen i et Lokale i Kommuneskolen. Det blev senere en Aftenskole, og af denne spæde Spire udviklede *den tekniske Skole* sig.

I 1874 vedtoges nye Love, hvori bl. a. blev bestemt, at frem-

Færd var de fast forbundne med det socialdemokratiske Parti og i intimt Samarbejde med dette.

Det er hævet over al Tvivl, at den, der har været Socialdemokratiets Stifter og Fagforeningsbevægelsens Banebryder i Grenaa, saavel i politisk som faglig Henseende, er

Typograf C. M. Blomberg. Han er et af Byens egne Børn, født her i Grenaa $^{8}/_{6}$ 1862, Søn af Skomager J. P. Blomberg. Han kom efter sin Konfirmation i Lære paa Grenaa Folketidende, der kort før var oprettet som Egnens Venstreblad, og hvis Redaktør var Th. Rosenberg, Fader til Forfatteren Holger Rosenberg. Ved dette Blad fortsatte Blomberg hele Resten af sin Grenaatid. Omtrent samtidig med at Blomberg blev udlært, blev J. Skjødsholm Redaktør. Da Socialdemokratiet den Gang kun var i sin allerførste Vorden her i Kredsen og selvfølgelig ikke kunde tænke paa selv at opstille Kandidat til Rigsdagsvalgene, bejlede Venstre naturligvis til dets Stemmer, og Skjødsholm og Blomberg var altsaa paa samme Side i den politiske Strid.

Blomberg blev tidlig gift og fik en stor Børneflok. Lønvilkaarene var ringe, og der var Smalhals til Stede. I 1885, da de andre politiske Partier dannede Foreninger her i Kredsen, fik ogsaa han stiftet en lille »*Socialdemokratisk Forening*« i Grenaa. I Stedet for »Social-Demokraten« fra København, som i nogle faa Eksemplarer kom til Grenaa, fik Blomberg knyttet Forbindelse med »*Demokraten*« *i Aarhus* og blev dens lokale Meddeler. Sidst i 90erne oprettedes et *Kontor* i Grenaa, og Blomberg var i en kort Tid dets selvskrevne Leder. Det var ogsaa ham, som fik oprettet de første *Fagforeninger* her i Byen. Kort efter 1900 forlod han Grenaa og rejste til Bornholm, hvor han fik Ansættelse ved »Rønne Social-Demokrat«, og hvor han forblev til sin Død.

Om Partiets første Aar har Blomberg selv givet en kortfattet Beretning. Det kan jo ikke undgaas, at den er personlig præget og maa tages som saadan.

Blomberg fortæller: »Det Forsøg, som i September 1893 førte til Dannelsen af et Arbejderparti i Grenaa, var ikke det første; det havde mange Forgængere. Et betydeligt Arbejde var gjort for at vække Arbejderne i Grenaa, og Partifællerne i Aarhus var al Tid villige til at yde deres Bistand. Dette Arbejde strakte sig over 8 Aar, fra 1885 og til 1893. I 1885 var det nemlig lykkedes at faa en socialdemokratisk Forening dannet. Hvorledes Forholdene i Grenaa var den Gang har Folketings-

mand Marott skildret i Arbejdernes Almanak for 1918 [og senere i sine Erindringer 1930].[209]) Betingelserne for at skabe en Arbejderbevægelse var ikke gode i den lille By. Modstanden var haard, og det store Flertal af Arbejderne var sløve og ligegyldige. Vi var jo imidlertid nogle faa unge Mennesker, Rebslagersvend Marius Hansen, en Skomagerlærling P. Nielsen og jeg, der tog fat med godt Humør, og det lykkedes os kort efter det af Marott skildrede Møde at faa afholdt et nyt Møde med Landstingsmand Harald Jensen som Taler, og faa dannet en Forening med et efter Forholdene temmelig stort Medlemstal ca. 40, tror jeg der var. Men det maa jo nu ikke have været bygget paa fast Grund, thi i Løbet af Vinteren var de fleste af Medlemmerne forsvundne, og da Foraaret kom, var der kun 3 Medlemmer tilbage. P. Nielsen blev udlært 1. Maj og var arbejdsløs med det samme, M. Hansen skulde møde som Soldat i Løbet af Maj Maaned, og jeg havde allerede været arbejdsløs fra Marts. Dermed uddøde Bevægelsen for den Gang«.

Marotts Møde i Grenaa 1885. Den Begivenhed, som Blomberg hentyder til, fortæller Marott selv udførligt om i sine Erindringer. Desuden vakte den et saadant Røre i Grenaa, at de lokale Aviser i hele Ugen derefter har Indlæg og Beretninger om Sagen. Den er altsaa saa godt oplyst, at der var Stof til en hel lille Artikel, som Pladsen dog forbyder at trykke. Jeg skal kort referere, hvad der foregik:

I Sommeren 1885 opstod en stor Smedestrejke, som af Mestrene besvaredes med en Lock-out, der varede flere Maaneder. Dels for at samle Penge ind til de strejkende Smede, hvis Kasse var slunken, dels for at agitere for Tilslutning til Partiet, foretog Marott og et Par Kammerater en Rejse til forskellige Byer bl. a. Grenaa. Han siger selv, at de alle tre var fuldt overbeviste om, at den Ildhu og Selvtillid, de følte, skulde gøre et saadant Indtryk paa de brave Grenaaboere, at de vilde rejse herfra med Skæppen fuld, og at *Socialdemokratiet, der i Grenaa kun talte 20 Mand under Typograf Blombergs Førerskab,* ved deres Afrejse vilde have faaet Tilhængernes Antal mangedoblet.

Det blev nu altsaa en stor Skuffelse, hvad Blomberg selv tydelig bekræfter i sin foran anførte Skildring.

Socialdemokraterne havde lejet Hotel »Skandinaviens« Sal, som var fyldt til sidste Plads. Men det var nu ikke just med Partifæller. Marott siger selv: »Paa forreste Bænk sad Byens Højreredaktør, den nidkære Færch, en lille, rødmosset Mand.

Efterhaanden som jeg talte, blev den lille Redaktør mere rødmosset, og da jeg tilsidst i min Omtale af Provisoriet kom til at sige nogle slemme Ord, rejste han sig op, slog ud med Haanden og opfordrede til, som Protest imod disse Udtalelser at synge »Kong Kristian stod ved højen Mast«.

Marott fortsætter: »Opfordringen blev promte efterkommet af hele den store Forsamling undtagen de 20 Socialdemokrater, der trofast blev siddende, skønt det var forbundet med en vis Risiko. Sangen tordnede gennem Salen. Jeg maatte naturligvis holde inde med Skydningen saa længe. Jeg tog saa fat igen. Men snart blev det atter galt, og 2det Vers af Kongesangen lød igennen Salen. Paa den Maade blev efterhaanden hele Sangen sunget. Det blev en Tale med Akkompagnement. Mon nogen Taler i Nutiden kan opvise noget lignende? Efter mig tog mine to Kammerater, *Smeden og Formeren*, fat, og Stemningen gik yderligere nogle Grader i Vejret. Saa indtog *Højre* Skandsen med Taler af Færch, Apoteker Hoffmeyer, og Skolebestyrer Reventlow, og en hidsig Debat fulgte. Men Indsamlingen? Ja, der blev ikke stort Udbytte til Smedene. Mødet endte i voldsomt Spektakel og det var lige ved at komme til Haandgribeligheder. Men de kom først bagefter.

Marott fortæller saa, at de faa Socialdemokrater spiste noget Aftensmad paa Hotel »Skandinavien«, medens Højremændene gik over paa Hotel »Dagmar« og spiste. Sent paa Aftenen kom de saa igen tilbage til Skandinavien og netop ind i samme Lokale, hvor Blomberg og hans Tilhængere sad. De var endnu højere oppe og udbragte idelige Hurraraab for Estrup, Fædrelandet osv. Da Socialdemokraterne, der var de faa, vilde udvandre, kom det *til regulært Slagsmaal*, saa Mødet forløb ikke helt blidt.

Marott skrev *en Artikel i Demokraten* om Aftenens Forløb og brugte deri forskellige injurierende Bemærkninger, bl. a. om Grenaas Politibetjent J. A. Andersen, som han beskyldte for at have været den vigtigste Ophavsmand til de voldsomme Optrin. Andersen anlagde Sag, og Marott idømtes en Bøde paa 100 Kr., som han afsonede med 2 Dages Vand og Brød. Det var altsaa Forløbet af et socialdemokratisk Møde i Grenaa i de bevægede Provisoriedage.[210])

Den egentlige Grundlæggelse af Partiet i 1893.

Vi vender *til Blombergs egen Beretning*. »I 1893 lykkedes det atter at hejse Socialismens Fane i Grenaa

og denne Gang paa et solidere Grundlag. I Løbet af Sommeren begyndte *Grenaa Dampvæveri* sin Virksomhed, og de her beskæftigede Arbejdere var villige til at være Medstiftere af en Forening. Dertil kom saa de to Rebslagere N. Sørensen og Peter Jensen, to Landarbejdere fra Revn og saa undertegnede. Ialt var vi 12. Der valgtes et Udvalg til at lave et Udkast til Love og der sammenkaldtes en konstituerende Generalforsamling. Samtidig med denne besluttedes det at afholde et offentligt Møde med Folketingsmand Sundbo som Taler. Skønt der vistnok var 150 Mennesker til Stede, overvejende Arbejdere, lykkedes det kun at faa endnu 5 til at være Medstiftere af Foreningen, som efter Mødets Slutning holdt sin konstituerende Generalforsamling. Jeg blev dens første Formand. Det var — saa vidt jeg erindrer — den *10. September.*

Den første Fagforening. Vi var klar over, at skulde det lykkes os at skabe en Bevægelse, som kunde vare og udrette noget til Gavn for Arbejderne, saa maatte den underbygges med faglige Organisationer. Allerede den 14. Oktober 1893 oprettede *Tekstilarbejderne* deres Organisation. Dette voldte ingen Vanskeligheder. Større var disse, naar vi kom til at beskæftige os med Spørgsmaalet *Arbejdsmændenes* Organisation. Her skulde skrappe Midler til, naar det skulde lykkes at vække disse Mennesker op af deres Sløvhed og faa dem til at overvinde deres Frygt for Arbejdskøberne. Vi indsaa, at der maatte rejses et eller andet Spørgsmaal, som kunde fange deres Interesse. Kommunens Budgetbehandling faldt den Gang i Slutningen af Aaret, og i et Bestyrelsesmøde i Socialdemokratisk Forbund vedtog vi at rejse Spørgsmaalet om *Kommunens Betaling for Snekastning.* Vi indgav et Andragende til Byraadet om at forhøje denne fra 20 til 25 Øre. Dette Andragende fik den Behandling som vi ventede. I Byraadet haanede en Taler »Typografen og disse Vævere«, som ikke kastede Sne for Kommunen, og som desuagtet kom og bad om højere Betaling. En anden Sag havde det været, om de paagældende Arbejdere selv var kommet med et Andragende, saa vilde man have taget det under velvilligt Overvejelse. Byraadet henlagde derfor Andragendet«.

Vi skrev saa til Arbejdsmændenes Fagforening i Aarhus og bad den hjælpe os med at faa Arbejdsmændene organiseret. Et af deres Bestyrelsesmedlemmer kom til Grenaa og holdt Møde, og Resultatet var, at der blev indtegnet ca. 40 Medlemmer til *Arbejdsmændenes Fagforening*, og der nedsattes et Udvalg til at udarbejde Udkast til Love og sammenkalde den konstituerende

Generalforsamling. — Men saa stor var Ængstelsen, at ingen af Medlemmerne i det forberedende Udvalg turde være Formand for dette, hvorfor Tømrer P. Friis-Mikkelsen maatte træde til som Formand.

Den *27. Januar 1894 stiftedes Arbejdsmændenes Fagforening* for Grenaa og Omegn, og dermed var Grundlaget for Arbejderbevægelsen i Grenaa lagt.

Den første Strejke. Allerede i Forsommeren fik den nye Fagforening sin første Strejke. Arbejderne havde spurgt Murermestrene, om de ikke kunde faa *25 Øre i Timen* og den 11. Time afskaffet, hvilket selvfølgelig blev afslaaet. Derefter blev der taget Beslutning om at strejke, og Strejken etableredes, uden at Arbejdsmændenens Forbund eller Arbejdsgiverne var underrettet derom. Dette havde til Følge, at Strejken ikke blev anerkendt af Forbundet, og Arbejderne fik som Følge deraf *ingen Understøttelse.* Dertil kom, at ganske vist havde man ikke underrettet Arbejdsgiverne, men disse havde alligevel faaet Nys om, hvad der var i Gære, og om Søndagen, som Strejken skulde begynde om Mandagen, cyklede de ud paa Landet og fik ogsaa samlet en Snes Mand sammen i Stedet for de 14, som vilde strejke. Da Viceforretningsfører Abrahamsen fra Horsens en af de første Dage i Ugen kom til Grenaa, var Situationen derfor ret haabløs. Arbejdsgiverne svarede ham, at de *ikke kendte til nogen Strejke,* deres gamle Arbejdere havde forladt deres Arbejde, og de havde faaet nye i Stedet.

Der var altsaa intet at udrette. Da der var gaaet 2 Uger, henvendte jeg mig — efter Samraad med Arbejderne — til en af de største af Murermestrene, som beskæftige de fleste af de strejkende, og efter nogen Forhandling gik han ind paa at tage sine gamle Folk igen — med Undtagelse af een Mand; og det gik Arbejderne ind paa. Der var jo ikke andet at gøre.

I Løbet af Sommeren blev Fordringerne opfyldt. Men *Fagforeningen led et Knæk,* som medførte langvarige Børnesygdomme.

I *1896* afholdtes en større Fest i Grenaa, hvortil mødte en Del organiserede Arbejdere fra Aarhus og Randers, og ved den Lejlighed dannedes *Organisationer for Skomagere, Skrædere* samt *Tømrere* og *Snedkere i Forening.*

Politimester Rothe og Arbejderne. En Mand, som bidrog meget til Bevægelsens Fremgang, var Politimester Rothe, selv om det var imod hans Vilje. Gang paa Gang søgte vi ham om Tilladelse tll at gaa i Procession med vore *røde Faner.*

Lige saa regelmæssig gav han Tilladelse til at gaa i Procession, men *nægtede Tilladelse* til at medføre Fanerne. Saa var der en Grundlovsfest, hvor Højre af sine Partifæller i Byraadet fik overladt Festpladsen i Kæret, medens Arbejderne blev henvist til Dyrskuepladsen »Bag-Byen«, hvor der henlaa en Del Skærvebunker. Ved denne Lejlighed fik vi lavet et Par hvide Bannere med meget kraftige røde Inskriptioner. Da Talerne var forbi

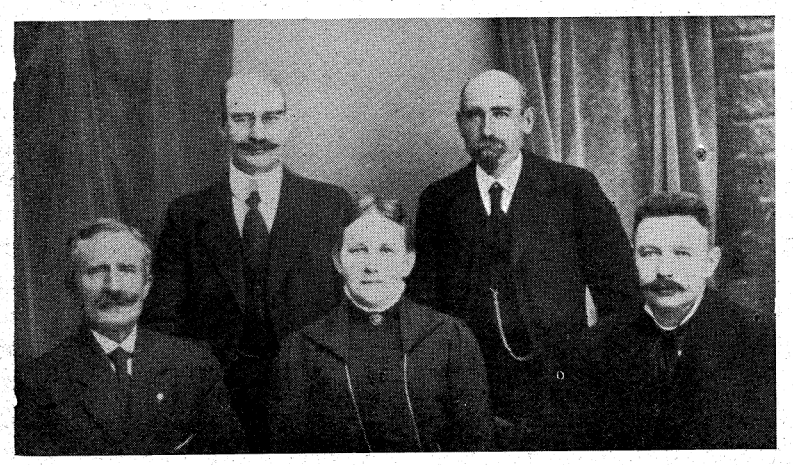

Socialdemokratisk Forenings Bestyrelse ved 25 Aars Jubilæet i 1918. Staaende fra venstre: Former H.Rasmussen, Snedkersvend S. Madsen. Siddende, ligeledes fra venstre: Arbejdsmand J. P. Petersen, Fru Togfører Thomsen, Journalist Josiassen.

ved Højres Grundlovsfest, hvor Politimesteren havde talt for Kongen, kom han og nogle af Lederne om og skulde se, hvorledes det gik med Socialisternes Fest. Her var Folk i Massevis og godt Humør; men da han fik de hvide Bannere at se, var han lige ved at daane af Skræk og sagde: *»Det er jo meget værre end de røde Faner«.*

Igennem Aarene havde jeg flere Sammenstød med Politimesteren, en Injurieproces, Benzons Mindestøtte-Sagen og flere, som det vilde føre for vidt at komme ind paa. Men de bidrog ikke saa lidt til at fremme Bevægelsen.

Enighed og Sammenhold. Hvad der særlig prægede Bevægelsen den Gang var Enighed og Sammenhold. Naar vi den Gang diskuterede om Bevægelsen, saa var det ikke: om den *faglige* eller den *politiske* Del var den vigtigste; nej, vi var enige om, at hver Ting var god til sit Brug, og at kun den stærkeste Udvikling af begge Grene af Bevægelsen var til Arbejdernes Gavn, og jeg tror ogsaa, at det var derfor, vi opnaaede saa gode Resultater. Hvis Arbejderne skal bryde den Modstand, de har

at kæmpe imod, maa de benytte *alle Midler* for at komme frem: *politiske, faglige* og *kooperative,* og de har ikke Raad til at kaste Vrag paa noget af disse Midler«.

Blomberg slutter saa sin Oversigt over Partiets første Aar i Grenaa med en personlig Henvendelse, *et Slags Testamente* ved Afskeden. Han skriver:

»Jeg vilde gerne benytte denne Lejlighed til over for Arbejderne i Grenaa og Omegn at indprente dem Sandheden om Enigheden og Sammenholdet og opfordre dem til at slutte sig tæt om deres *Organisation* og deres *Blad,* saa har de deres bedste Vaaben til at vinde frem til Maalet: *Arbejdernes sociale Frigørelse!*

C. M. Blomberg.«

Typograf C. M. Blomberg. Socialdemokratiets Grundlægger i Grenaa.

Tiden, som fulgte. Efter denne udførlige, stærkt personligt prægede Fremstilling af Bevægelsens første Aar vil det være nødvendigt af Hensyn til Pladsen at fremstille de følgende Begivenheder i korte Træk. Socialdemokratisk Forening vedblev gennem Aarene at være det virksomme Led i Partiarbejdet. Først prøvede man naturligvis at gøre sig gældende ved at opstille Kandidater til de kommunale Valg. Af taktiske Grunde, for ikke at virke for udfordrende, valgte man at opstille en Partifælle, der ved sin besindige Optræden havde Udsigt til at samle Stemmer. Det var den tidligere Bomuldsvæver, nu Købmand Jens Jensen. Ved et Suppleringsvalg i 1894 fik han 25 Stemmer, ved et andet i 1896 111 Stemmer og endelig ved det tredje i 1899, da selve Højres Redaktør, C. V. Færch, paa Grund af Sygdom havde søgt om Fritagelse for sit Byraadsmandat, sejrede J. Jensen med 23 Stemmers Majoritet over sin Modkandidat. Det var dog kun for et Aar. Ved det ordinære Valg i 1900 gled han atter ud. I 1903 valgtes Jensen til Medlem af Ligningskommissionen. I 1909 opstilledes han som Kandidat til Folketingsvalget, selvfølgelig uden Udsigt til at blive valgt. Han fik dog 480 Stemmer.

Ved *Byraadsvalget* $^{16}/_{1}$ *1906* fandt et Samarbejde Sted mellem Venstre og Socialdemokratiet. Derved fik sidstnævnte valgt to Mand, Købmand Jensen og Væver I. P. Andersen.

Den nye kommunale Valglov skabte større Betingelser for Socialdemokratiet, som ved Valget i 1909 fik 3 Repræsentanter, nemlig Købmand Jensen, Snedkersvend Madsen og Redaktør

Josiassen. Samme Aar fik Partiet 2 Repræsentanter i Hjælpekassens Bestyrelse og 2 i Ligningskommissionen. I 1913, da Byraadets Medlemmer var forhøjet fra 9 til 11, fik Socialdemokratiet ligeledes 3 Repræsentanter, hvilket altsaa faktisk var Tilbagegang. I 1917 fik Partiet 4 og i 1921, da Byraadets Medlemstal igen forhøjedes (fra 11 til 13), kom man op paa 5. I 1933 naaedes de 6 Mandater, hvilket vil sige kun en mindre end alle de øvrige Partier tilsammen. Denne Stilling har bestaaet indtil Nutiden, idet Forhøjelsen af Byraadets Medlemstal efter Indlemmelsen faldt med et Mandat til hver Side.

Købmand J. Jensen. Socialdemokratiets første Byraadsmedl. i Grenaa 1899.

Angaaende Partiets Virksomhed med Hensyn til *Rigsdagsvalgene* i Grenaakredsen, ligger det udenfor nærværende Artikels Plan at skildre disse. Kun skal det lige nævnes, at Redaktør Josiassen, som var opstillet til flere Folketingsvalg — første Gang i 1918 — senere blev valgt til Landstingsmand, og at Statshusmand Frands Mortensen, efter at den nye Ordning med Valg i Amtskredse i 1929 var traadt i Kraft, valgtes som Folketingsmand for Randers Amtskreds.

Foreningen har i de godt 50 Aar, den har bestaaet, haft 7 Formænd, nemlig Foreningens Stifter: Typograf C. M. Blomberg fra 1893—1899, Væver Jacob Nielsen fra 1899—1902, Journalist G. Winther fra 1902—1905, Væver N. C. Andersen fra 1905—1907, Redaktør N. Josiassen fra 1907—1943, Kommunekasserer Aksel H. Hansen 1943.

N. P. Josiassen. Det vil paa dette Sted være naturligt at ofre nogle Linier paa Omtale af den Mand, som blev Blombergs Efterfølger som Partiets Banebryder i Grenaa og paa Djursland. Han har selv i 1938 paa sine ældre Dage, faa Aar før han døde, skrevet et lille Hæfte om sit Liv og sin politiske og kommunale Virksomhed.

Niels Peter Josiassen var født $^{19}/_{1}$ 1873 i Vrinders paa Mols, hvor Faderen var Arbejdsmand. 16 Aar gammel kom han i Træskomagerlære hos sin Onkel, Jens Udengaard i Grenaa, hvor han tillige fik Lejlighed til at uddanne sig i Musik, som var hans Ungdoms store Interesse.

Allerede i Læretiden blev han grebet af Socialdemokratiets Tanker og var mellem de første Medlemmer, da Foreningen i Grenaa stiftedes i 1893. I 1900 oprettede »Demokraten« et Lo-

kalkontor i Grenaa, det blev ikke rigtigt til noget i Begyndelsen. Efter Købmand Jensens Anbefaling overdroges Kontoret i 1905 til Josiassen. Aaret efter ophævede han sin Træskohandel og ofrede fremtidig al sin Tid paa Agitation for Bladet og for Partiet. Næste Aar valgtes han til Formand for Socialdemokratisk Forening, hvilken Stilling han beklædte til sin Død d. v. s. i 36 Aar. Med Josiassens Valg til Kontorleder og til Partiformand kom der Fart i Arbejdet. Han havde en stor Energi og var ikke bange for at tage fat. Han var tillige frit stillet i alle Forhold, da han ikke havde andre Pligter end sin Redaktørvirksomhed og sin Agitation. Han blev efterhaanden en søgt Raadgiver for mange, som følte sig forurettet, og som ikke havde Raad til at gaa til Sagfører. Josiassen siger i sin førnævnte Levnedsbeskrivelse, at han søgte at følge den Rettesnor, som hans Læremester, Demokratens Redaktør Harald Jensen, havde givet ham i de Ord: »Josiassen, gør det altid til en Regel, naar du skriver om noget alvorligt, da at undersøge Sagen nøje fra begge Sider«.

Redaktør N. P. Josiassen. Medl. af Gr. Byraad 1909—39. Medl. af Landstinget 1924—42. †

Ret snart udstrakte Josiassen sin Virksomhed til ogsaa at omfatte Oplandet, og en Mængde baade politiske og faglige Foreninger oprettedes paa hans Initiativ.

I 1909 blev han Medlem af Grenaa Byraad, hvori han sad, indtil Svagelighed i 1939 nødte ham til at trække sig tilbage.

Det er hævet over al Tvivl, at Josiassen i sin mere end 30aarige Byraadsperiode, uagtet hans Parti aldrig naaede at blive Flertal, har øvet en overmaade stor Indflydelse paa de Vedtagelser, som blev taget. I en Mængde af de vigtige Udvalg har han været Medlem, undertiden Formand. Dette gælder f. Eks. Skoleudvalget, som altid havde hans store Interesse. I dette har han med hensynsløs Energi arbejdet for en Række Forbedringer og Udvidelser, saaledes at han har sin store Part af Æren for Skolevæsenets Udvikling i Grenaa i den sidste Menneskealder. Ogsaa med Hensyn til Forsørgelsesvæsen, Sygehusforhold, Havnevæsen, Købet af Heden og Stranden, Indlemmelsessagen, for kun at nævne nogle af de vigtigste, har Josiassen ydet en overordentlig Indsats. Som Medlem af Rigsdagen faldt det naturligt, at han i adskillige af de kommunale og lokale Spørgsmaal, som rejste sig i disse Aar, kunde være By-

raadet en nyttig Mand. Fra Udgangen af 1939 nedlagde han sit Byraadsmandat paa Grund af Svagelighed. Kort Tid efter døde han. Han fulgtes til Graven af saa stort et Følge, som sjældent er set her i Grenaa.

Arbejdernes Fællesorganisation i Grenaa.

Omtrent samtidig med at Socialdemokratisk Forening og de to første Fagforeninger, Vævernes og Arbejdsmændenes, var stiftet, dannedes der — selvfølgelig paa Blombergs Initiativ — en Sammenslutning for disse 3 Organisationer, som foreløbig var de eneste Arbejdersammenslutninger i Grenaa. Fællesorganisationen stiftedes paa et Møde af disse 3 Foreningers Bestyrelser. »*Dens Formaal*, var at være en Fællesnævner for Arbejderne i Grenaa udadtil og en Samling af Kræfterne indadtil. Under eventuelle Strejker og Lock-outer skal den vejlede og støtte de ramte. Under Arbejdsløshed skal den forsøge Indsamlinger til Afhjælpning af Nøden. Den skal støtte den kooperative Tanke og virke for Oplysning ved Foredrag o. l. samt iøvrigt varetage de Interesser, der er fælles for Arbejderne«.[211])

De kooperative Opgaver. En af de første Opgaver, som den nystiftede Fællesorganisation søgte at løse var Oprettelse af en *Brændselsforening*. Den kom i Gang omkring ved Aarhundredskiftet og virkede indtil den nuværende Krig.

I 1904 stiftedes »*Fællesorganisationens Syge- og Hjælpekasse*«. Dens Formand blev Væver Carl Larsen, som gennem hele Kassens Levetid har beklædt Formandsposten. Larsen var en af Tekstilarbejderforbundets Stiftere og i 25 Aar Kasserer for Tekstilarbejdernes Sygekasse.

Paa Fællesorganisationens Generalforsamling i 1910 blev der fremsat Forslag om Oprettelse af *en Brugsforening*. Der foretoges en Prøvetegning, hvor der tegnede sig 101 Medlemmer med et aarligt Forbrug af ca. 43.000 Kr. Paa dette Grundlag indvarsledes til Generalforsamling $^{17}/_{2}$ 1911, hvor Foreningen stiftedes. Det var i Aarene kort efter Albertikatastrofen og den sjællandske Bondestands Sparekasses Sammenbrud. Man nærede derfor en vis Ængstelse for at følge et Forslag om at indmelde den nystiftede Forening i *F. D. B.* De ængstelige blev hurtigt beroligede, og en Repræsentant for *F. D. B.* var til Stede ved Generalforsamlingen og gav en Række gode Raad. Foreningen begyndte i et lejet Butikslokale paa Nytorv. Dens første Uddeler var Detaillist, fhv. Forretter A. Iversen og den første Formand var Lærer Dahl, Fuglsang. Forretningen aabnedes $^{29}/_{4}$ 1911. Det første Aars Omsætning var 51.436 Kr. Prøvetegningen

var altsaa overgaaet. Den højeste Omsætning naaedes i 1919/20. Det var Tiden efter forrige Verdenskrig med dens uhyre høje Varepriser. Omsætningen var da paa 270,663 Kr. I de næste 15 Aar var der først en betydelig Nedgang, derpaa igen en Opgang, saaledes at Omsætningen i 25-Aars Jubilæumsaaret var paa 241.587 Kr. Der var nu 510 handlende Medlemmer imod 160 ved Starten.

I 1914 købte Foreningen af Mejeriejer Ancher Jensen for 27.000 Kr. *Hjørneejendommen ved Lillegade* og indrettede Butik i en Del af Stueetagen. Den blev for faa Aar siden betydelig moderniseret. I 1919 oprettedes en *Østerbroafdeling* i egen Ejendom, som købtes for 10.000 Kr. Ogsaa denne er siden stærkt udvidet og ombygget. Den samlede Omsætning for begge Afdelinger er nu 365.220 Kr.

Den næste kooperative Opgave, som Fællesorganisationen optog, var at man i 1919 stiftede A/S *Arbejdernes Fællesbageri.* Der begyndtes med en Aktiekapital paa 15,000 Kr., tegnet i Aktier à 25 Kr. udelukkende blandt Arbejdere. I 1923 købte man Ejendommen paa Lillegade og gik i Gang med Opførelse af en Bageribygning. Næste Aar begyndte Virksomheden. I Begyndelsen ledede Formanden, Redaktør Josiassen, Foretagendet. Efter 6 Aars Forløb kunde ansættes en Forretningsfører, hvortil antoges Spolemester Z. Børgesen. I 1943 var Omsætningen oppe paa ca. $^1/_4$ Mill. Kr.

Ogsaa *andre Opgaver* løste eller søgte Fællesorganisationen at løse. *Bladspørgsmaalet* var et af de første. I Stedet for, at Blomberg kun havde været »Demokratens« Korrespondent, blev der omkring 1900 oprettet *et Kontor* i Grenaa, og i Bladet kom en lokal Spalte. Journalist Winther var en Tid Redaktør, derefter en kort Overgang Købmand Jensen, men først da Josiassen kom til, blev der virkelig Fremgang.

I 1898 nedsattes et *Byggeudvalg,* som skulde arbejde for Opførelse eller Køb af en Bygning. Man saa paa Byggegrunde og paa færdige Bygninger, en Gang paa gl. Realskole, en Gang paa »Hotel Skandinavien«, men Planerne blev ikke foreløbig realiseret.

Tanken om et »*Arbejdernes Oplysningsudvalg*« gaar langt tilbage i Tiden, helt til Organisationens første Aar. I 1898 stilledes der Forslag om Oprettelse af et *Læseselskab,* som nu ikke førte til noget. Derimod oprettedes i 1906 efter københavnsk Mønster en *Diskussionsklub* »Louis Pio«, hvis Opgave nærmest var den rent formelle at træne Medlemmerne i at holde Tale,

optage Diskussion, lede Møder o. s. v Den ophørte efter nogle Aars Forløb.

Man har haft *Sangkor* og *Orkester* med den utrættelige Josiassen som Dirigent. I 1920 oprettedes *D. U. I.*, senere en *Arbejderaftenskole, Studiekredse* m. m. Ingen kan nægte, at det er en imponerende Udvikling, der er sket, siden Blomberg i 1885, altsaa for nøjagtig 60 Aar siden, mønstrede 20 Tilhængere ved Marotts i Indledningen omtalte Møde paa Hotel »Skandinavien«.

PENGEVÆSEN OG FINANSER

Byens Pengeinstitutter.

Som omtalt paa Side 106 i nærværende Bog fandtes der endnu i Midten af forrige Aarhundrede intet Pengeinstitut i Grenaa.

Kommunen mangler en Pengekasse. Hvor primitive Forholdene var, kan man slutte af en Sag, som var paa Kommunalbestyrelsens Dagsorden $^{6}/_{2}$ 1855. I Følge Extrakt af Kommunens Regnskaber var der ved Udgang af det foregaaende Aar en Kassebeholdning paa godt 1.240 Rdl. »Da Kommunen ikke er i Besiddelse af en lukket Kasse, hvori — saaledes som Anordningen af $^{24}/_{10}$ 1837 befaler — kan opbevares dens Pengebeholdning, befinder denne sig derfor i Kæmnerens Værge. Man vedtog nu at anskaffe en saadan Kiste, i hvilken Anledning det foreløbigt bliver overdraget Byfogeden og Borgerrepræsentationens Formand at erhverve Oplysning om Prisen, hvortil et saadant til Hensigten svarende Gjemme kan erholdes«.[212])

Formodentlig er Kassen blevet anskaffet, men Aaret efter var i øvrigt Bekymringerne med Hensyn til et forsvarligt Gemmested forbi, idet der da oprettedes et Pengeinstitut i Byen.

»Spare- Laane- og Diskontoinstituttet for Grenaa og Omegn«

stiftedes $^{30}/_{9}$ 1856 ved et Møde, som afholdtes paa Raadhuset. Dets ledende Mænd var Prokurator L. J. Lunøe, som blev dets Bogholder, Kasserer og faktiske Leder i ca. 25 Aar, og Vicekonsul N. L. Kock, Borgerrepræsentationens Formand, som var dets administrende Direktør omtrent lige saa længe. (Se Side 106).

Forretningstiden var fra Begyndelsen 2 Timer om Ugen,

Vicekonsul N. L. Kock.
1856—1881.

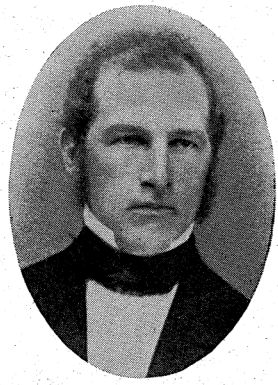

Prokurator T. Møller.
1881—1899.

Overretssagf. Fr. Brokmann.
1899—1903.

Brygger J. E. Krogh.
1903—1932.

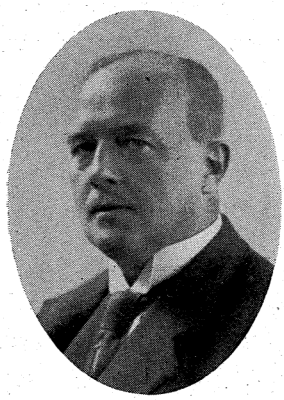

Cand. jur. C. Faber.
1932—1934.

Sagfører A. Andersen.
1934—1936.

Sparekassens Direktionsformænd fra 1856—1936,
da den nye Sparekasselov traadte i Kraft.

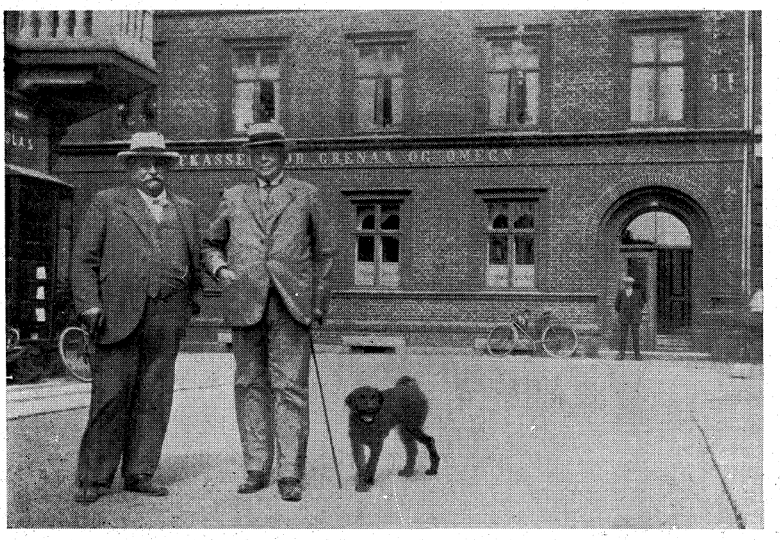

Sparekassen med Direktørerne Andersen og Faber i 1933.

nemlig Tirsdag Kl. 10—12, og Kontoret var hos Prokurator Lunøe. Den oprindelige »Garantikapital« var paa 16.000 Rdl. Den forhøjedes i 1866 til 22.000 Rdl. og er nu 66.000 Kr. Men dertil kommer et Reservefond paa ca. 1 Mill. Kr. Dette gennem Aarene opsparede, meget store Beløb er et haandgribeligt Bevis for den dygtige Ledelse og fornuftige Økonomi, som altid har præget Sparekassen, og som forklarer den grundmurede Tillid, som den nyder.

Det første Regnskabsaar blev der aabnet 116 Konti med en Indskudssum af 14.380 Rdl. og hele Omsætningen var 33.752 Rdl. I det sidst afsluttede Regnskabsaar 1943/44 indestod paa ca. 700 Konti ca. 10 Mill. Kr.

Sparekassens første Kontor var slet og ret Prokurator Lunøes private Kontor paa Storegade. Omkring 1870 lejedes hos Naboersken, Enkefru Hanson, et Lokale. Hendes Mand havde været Sagfører og Kæmner, og Huset laa, hvor nu Sparekassens Bygning ligger. (Se Billedet heri Side 100). Kontortiden og Virksomheden var da forlængst udvidet. I 1883 blev Overretssagfører Fr. Brokmann Instituttets Bogholder og Kasserer. Han købte Ejendommen af Fru Hanson. I 1889 købte Sparekassen den af Brokmann og opbyggede den nuværende Bygning, hvor der er Kontorlokaler i Stueetagen og Direktørbolig paa 1. Sal. Efter at Brokmann var blevet Direktør i 1899, blev Sagfører A. Andersen hans Efterfølger som Bogholder, medens Kassererposten i 1911 udskiltes og gik over til Jens P. Pedersen, som endnu har Pladsen.

Sagfører Andersen, der foruden at være Bogholder, tillige var Direktionsformand et Par Aar, døde i 1936, hvorefter hans Efterfølger, cand. jur. Ad. Neergaard, blev administrende Direktør. Hele Bygningens Indre og Forretningsgangen undergik ved den Lejlighed en indgribende Forandring. Kontorlokalerne ombyggedes helt. Kælderetagen omdannedes til et mægtigt Boksrum, og Forretningsgangen moderniseredes, saaledes at dette Byens ældste Pengeinstitut nu fremtræder i en fuldt ud tidssvarende Skikkelse.

Landbo-Spare- og Laanekassen.

Efter en halv Snes Aars Forløb fik Grenaa endnu et Pengeinstitut, idet en Række af Egnens førende Landmænd i Begyndelsen af 1868 opfordrede til Aktietegning i en Landbo-Spare- og Laanekasse. Det var omtrent den samme Kreds af Mænd, som samme Aar stiftede *Grenaa Landboforening*, først og fremmest da Th. Lütken, som var exam. jur. og Godsforvalter. Han havde ejet Gaarden Sølyst i Voldby Sogn, men havde solgt den og var flyttet til Grenaa. Han kom snart ind i Byraadet og var i mange Aar en af Byens mest betydende Mænd. »Grenaa Avis« hilser det nye Pengeinstitut Velkommen og bemærker, at det altid er godt med lidt Konkurrence. Ved Generalforsamlingen 9. Maj valgtes Lütken til Formand og Kasserer. Den øvrige Bestyrelse bestod af R. Kaag, Gjerrild, P. Davidsen, Trustrup, og N. Nielsen, Aalsrode, alle Gaardejere og ansete Mænd fra Nørre- og Sønderherred.

Landbo-Spare- og Laanekassen begyndte sin Virksomhed 4. Juni 1868 i Lütkens Bopæl paa Østergade. Der var Kontortid hver Lørdag Eftermiddag Kl. 1—3. Det meddeltes, at Instituttet havde en sammenskudt Grundkapital paa 8000 Rdl., som dog ventes forøget, idet Aktietegningen stod aaben indtil Udgangen af 1869. Foreløbig agtedes de 2000 Rdl. af Grundkapitalen udlaant imod 1. Prioritet i Landejendomme i 3 Portioner paa henholdsvis 1000, 500 og 500 Rdl.[213]) Det var jo i Sandhed en beskeden Begyndelse, den at kunne *finansiere siger og skriver 3 Laantagere*. Kassen gjorde dog forholdsvis gode Fremskridt, idet der ved Udløbet af Regnskabsaaret 1872 indestod en Kapital paa 33.960 Rdl. og var opsparet et Reservefond paa 190 Rdl.

Umiddelbart før Generalforsamlingen i Landbo-Sparekassen d. $^{12}/_{3}$ 1880 havde en af Venstres Førere i Grenaakredsen, P. Pedersen-Damgaard som Inserat i Gr. Folketidende rettet et meget skarpt *Angreb paa Kassen*. Paa Generalforsamlingen af-

Bankdirektør N. Bonke.
Adm. Direktør for Gr. Handels- og Landbrugsbank 1895—1926.(†)

Bankdirektør H. Buhl.
Virkede ved Gr. Handels- og Landbrugsbank 1895—1935.

vistes dette Angreb med Enstemmighed *som ganske ubeføjet.* Den eneste, som tog Forbehold, var Gaardejer L. Bønløkke. Han lod tilføre Protokollen, at han ikke var enig i, at Sagen afgjordes paa den Maade, »men har P. Pedersen gjort noget ulovligt, skal han drages til Ansvar derfor«.

Grenaa Bank. Der er næppe Tvivl om, at det er denne Begivenhed, som har foranlediget, at der kort efter dannes endnu et Pengeinstitut i Grenaa under Navn *»Grenaa Bank«*. Det var ligesom den foregaaende en udpræget Landbokasse, men dens politiske Indstilling angives klart ved, at dens Repræsentantskabsformand fra Stiftelsen i 1881, og indtil den ophørte i 1896, var Kredsens Folketingsmand Chr. Bønløkke.

Bankens første Direktør var Sagfører H. Vest og fra 1886 Sagfører N. Bonke. Oprettelsen af Grenaa Bank var selvfølgeligt et rent Modtræk imod Landbosparekassen. Alligevel beholdt denne stadig en Del Kunder og var et anset og solidt Foretagende, selv om den ikke havde nogen stor Omsætning. Den havde Kontortid en Gang om Ugen og eksisterede indtil Lütkens Død.

Grenaa Bank, som altsaa var et udpræget Venstre-Foretagende, fik heller ikke nogen afgørende Betydning og var i hvert Fald ikke nogen Bank i moderne Forstand.

Grenaa Handels- og Landbrugsbank. I 1894 og Begyndelsen af 1895 var der en stærk Stemning i Byen og Omegnen for at faa skabt en *»Handelsbank«* med virkelig tidssvarende Forretningsmetoder. Sagen var oprindelig bragt frem i Grenaa Handelsforening af Købmand A. Sørensen, men Formanden, Apoteker Hoffmeyer, var imod Sagen, og den blev henlagt. Den

kom dog igen, og der valgtes et Bankudvalg med Godsejer, Kammerjunker C. Neergaard, Løvenholm, som Formand. Der holdtes derefter stiftende Generalforsamling $^{28}/_{3}$ 1895.

Da 4 Pengeinstitutter jo aabenbart var for meget i en saa lille By, afholdt »Grenaa Bank« om Formiddagen en Generalforsamling, hvor man med 38 Stemmer imod een traf Beslutning om at *ophæve Grenaa Bank*. Det var dog paa Betingelse af, at den paatænkte Handelsbank virkelig blev oprettet og var villig til at overtage »Grenaa Bank«s Aktier. Der nedsattes et 3 Mands Udvalg under Forsæde af Chr. Bønløkke til at lede Afviklingen.

Samme Eftermiddag holdt saa den nye Bank stiftende Generalforsamling og tog Navnet *»Grenaa Handels- og Landbrugsbank«*. Den begyndte med en Aktiekapital paa 60,000 Kr. og skulde ledes af et Repræsentantskab paa 16 Medlemmer. Af disse var 10 fra Grenaa og alle af Byens betydeligste Forretningsmænd. For Landet udpegedes 6 Repræsentanter, som ligeledes var valgt blandt Egnens mest indflydelsesrige Landmænd. Som Formand for Repræsentantskabet valgtes Kammerjunker Neergaard. Endelig valgte Repræsentantskabet som Direktion: Sagfører N. Bonke, Købmand Knudsen, Grenaa, og Hofjægermester Dinesen, Katholm. Førstnævnte blev administrerende Direktør og Forretningsfører.

Man lejede Lokale Storegade Nr. 12 (en Del af nuværende Isenkræmmer Poulsens Butik). Instituttet afhjalp faktisk et Savn, idet det var den første virkelige Bank, som Grenaa havde haft. Det fik snart stærk Tilslutning baade fra Land og By.

Samme Efteraar døde Kancelliraad Lütken, og *Landbosparekassen ønskede at træde i Likvidation*. Hvervet betroedes til Grenaa Handels- og Landbrugsbank og blev en stor Vinding for den, idet den derved tilførtes en Del nye Kunder, men navnlig ved, at den fik yderligere Anseelse og Forbindelse i Landbokredse.

Allerede efter en halv Snes Aars Forløb vedtoges at opføre **en selvstændig Bankbygning.** Den blev taget i Brug i 1904. Sagfører Bonke havde den egentlige Ledelse. Sammen med Hans Buhl, der ved Bankens Stiftelse var Bogholder, men senere blev Meddirektør, bragte han Grenaa Handels- og Landbrugsbank frem til en betydende Stilling i Byens og Omegnens Pengevæsen.

I Aaret 1918 overgik Banken til *»Den danske Landmandsbank«* som Filial. Aktiekapitalen var siden Stiftelsen forhøjet

adskillige Gange og var ved Overgangen i 1918 paa 1/2 Mill. Kr. — Efter Bonkes Død i 1926 blev Buhl Førstedirektør.

Hans Buhl (f. 9/10 1870, d. 29/4 1942) var en meget anset og populær Mand i Byen og en klog og forsigtig Leder af Banken. Ved Siden af Arbejdet dér fik han paa adskillige Omraader Lejlighed til at virke i Samfundets Tjeneste. I mange Aar var han bl. a. Formand for Skolekommissionen og fra grundtvigsk Side valgt til Medlem af Menighedsraadet.

Efter hans Afrejse blev J. Bech Førstedirektør, derefter H. T. Kühl og fra 1/6 1933 Bankens nuværende Direktør P. N. Svarrer. Banken har Filialer i Trustrup, Balle og ved Havnen.

Djurslands Landmandsbank

stiftedes i 1908 paa Redaktør Skjødsholms Initiativ og med ham som administrende Direktør. Den begyndte under beskedne Former med en Aktiekapital paa 50.000 Kr., men fik hurtigt en rivende Udvikling. I Aaret 1913 udvidedes Aktiekapitalen til 100.000 Kr., i 1916 til 200.000 Kr. og endelig i Januar 1918 til 1/2 Million. Denne overordentlige store Vækst var — som tidligere omtalt — en direkte Følge af Krigstidens rent fantastiske Børsspekulationer, som gav Banken en uhyre Indtægt og samtidig en uhyre Risiko. Medens Netto-Overskuddet det første Regnskabsaar beløb sig til 2.255 Kr., var det i 1916 ikke mindre end 117.602 Kr., og Aktionærerne fik en Dividende paa 12 pCt.

Denne uhyre Omsætning og Fortjeneste kunde selvfølgelig ikke holde, da Krigen var forbi, og dens mangehaande Foretagender afvikledes.

Banken havde været ledet med meget ringe teknisk Forstand og uden nogen som helst virkelig Kontrol fra Direktionens og Tilsynsraadets Side. Der var givet Spillekredit helt ud i det blaa. Banken led derfor uhyre Tab, navnlig paa 5—6 kæmpestore Spekulationskunder og formaaede ikke at ride Stormen af. Muligvis skyldtes dens Krak i nogen Grad den almindelige Panikstemning. Faktum var det, at den maatte standse sine Betalinger 4/3 1922 og træde i Likvidation. Hele Aktiekapitalen og en stor Del af Sparemidlerne (ialt ca. 1,4 Mill. Kr.) var tabt, og Skjødsholm drog herfra som en slagen og ruineret Mand.

Den smukke nye Bankbygning paa Torvet, som var rejst kort efter Krigens Afslutning, og som havde kostet ca. 250.000 Kr., solgtes til en Bank, som rejstes paa Djurslands Landmandsbanks Ruiner, men som iøvrigt ikke havde andet at gøre med den, end at den overtog den sidste Del af Likvidationen.

Banken for Grenaa og Omegn A/S

stiftedes $^{3}/_{10}$ 1922. Virksomheden begyndte $^{2}/_{11}$ s. A. Aktiekapitalen var oprindelig 400.000 Kr. og er uforandret den samme. Banken lejede oprindelig Halvdelen af Djurslands Landmandsbanks Lokaler. Efter at den i April 1923 havde købt Ejendommen, overtoges efterhaanden større Dele af Lokalerne, men først fra $^{1}/_{4}$ 1926 toges disse fuldt ud i Brug. Det første Par

»Banken for Grenaa og Omegn« paa Grenaa Torv. Til venstre ses Frederik VII Statue, til højre et Hjørne af Kirkens Sideskib. (Stenders Forlag. Eneret).

Aar havde Likvidationen, som lededes af Dommer Thygesen og Sagfører Fr. Viale, selv Personale, men derefter overtog den nystiftede Bank vederlagsfrit Arbejdet, som først sluttede i Begyndelsen af 1928. Banken for Grenaa og Omegn ansatte straks som Direktør N. C. Bisgaard, der i nogle Aar forinden havde været Direktør for Andelsbankens Filial i Grenaa og var fordelagtig kendt fra den Tid. Direktør Bisgaard har i de forløbne Aar været den ledende i en rig Udvikling, saaledes at Banken ved Udgangen af 1944 har et Reservefond paa 708.000 Kr., en Balance paa 13 Mill. Kr. og en Omsætning paa 311 Mill. Kr. Formanden for Repræsentantskabet er Gaardejer Johs. Kruse, Sangstrup, Formanden for Bestyrelsen er Landinspektør L. E. Gregersen, Grenaa.

Andelsbanken.

I Aarene omkring 1918 oprettede »*Den danske Andelsbank*« Afdelinger i en Række danske Købstæder. Denne Bevægelse faldt her i Grenaa i god Samklang med, at der paa Egnen var opstaaet et vist Røre i Anledning af, at »Grenaa Handels- og Landbrugsbank« overgik til at blive en Filial af »Den danske Landmandsbank«.

Der afholdtes i Anledning af Tanken om en Andelsbank et stort Møde med over 600 Deltagere, mest Landmænd. Det resulterede i, at der oprettedes en Afdeling af »Den danske Andelsbank«. Man købte Bagermester P. Svendsens Ejendom paa Grenaa Torv, ombyggede den, og begyndte Virksomheden $^{1}/_{12}$ 1918. Bankens første Direktør var N. C. Bisgaard, som efter en kort Overgang at have ledet Bankens Afdeling i Bogense,

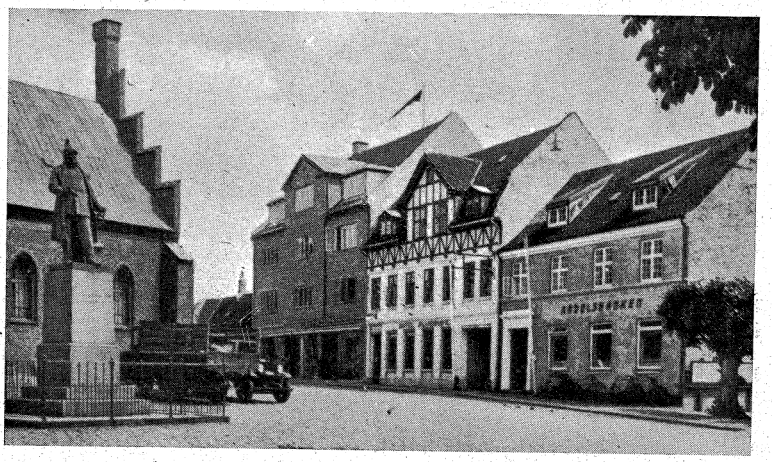

Billede af Grenaa Torv med Frederik VII Statue paa den tidligere Plads Syd for Kirken. Til højre ses Andelsbankens Bygning.

senere fik Pladsen som Direktør for den i 1922 stiftede »Banken for Grenaa og Omegn«. — Bankafdelingen skaffede sig en ret god Forretning og opnaaede en Balance paa ca. 3 Mill. Kr., men maatte paa Grund af visse Forhold træde i Likvidation $^{1}/_{6}$ 1925.

Uden anden Tilslutning til den likviderede Andelsbank end Overensstemmelse i Aand og Principper aabnedes en ny Andelsbank under Navnet *»Dansk Andels- og Folkebank* $^{15}/_{5}$ 1926. Forud for Aabningen var udført et stort Arbejde for Tegning af Kapital med nu afdøde Gaardejer L. Joachimsen, Ørum, som den ledende Kraft i Forbindelse med Direktør Otto V. Jensen, der blev Leder af den nystartede Afdeling. Den fik Lokale i Købmand E. Holchs nye Ejendom paa Torvet.

Begyndelsen var noget vanskelig for Banken i de trange Omgivelser. Skuffelsen over »Den danske Andelsbanks« Likvidation sad stadig Bankens naturlige Kundekreds i Hovedet. Bladet vendte sig først, da Andelsbankens forhenværende Ejendom, Torvet Nr. 13, blev erhvervet $^{1}/_{7}$ 1928 og Lokalerne blev flyttet dertil.

1/1 1933 overtog Direktør Otto Jensen Stillingen som Leder af Andelsbankens Aalborg Afdeling, og hidtilværende Kasserer i Banken, Sv. Hvillum, overtog Direktørstillingen. I Decbr. 1933 afløste Gaardejer Schou Andersen, Allelev, L. Joachimsen som Formand for Bankens Bestyrelse. I 1943 erhvervede Banken den af Købmand Holch opførte Ejendom paa Hjørnet af Storegade og Torvet, for der til sin Tid at indrette Banklokaler.

Banken har i de forløbne Aar haft stærk Tilgang af saavel Andelsforeninger som private Kunder.

Balancen udgør nu ca. 8,5 Mill. Kr. og sidste Aars Omsætning 160 Mill. Kr.

— — —

Efter denne Oversigt var Byens Pengeinstitutter, deres Oprindelse og Virksomhed, gives omstaaende en statistisk Oversigt over Borgernes Indtægter og Kommunens Indtægter og Udgifter, samt Specifikation over visse særlig interessante Konti i en Række Aar siden 1859, idet der iøvrigt henvises til Regnskabet paa Side 107. Sammenligningerne mellem de forskellige Aar kan kun foretages i grove Træk, bl. a. fordi Kommunens Regnskabsvæsen flere Gange i Tidens Løb er blevet omlagt saaledes, at adskillige Poster har skiftet Plads og figurerer paa forskellige Konti i de forskellige Aar.

Vestergade. Optrin fra Forsvarsbrødrenes Ringriderfest, som sammen med Dyrskuet og Byfesten plejer at være Sommerens tre store Begivenheder.

Statistisk Oversigt
over forskellige kommunale Forhold af finansiel Art.

	1859	1880	1900	1919/20	1939/40
Folketallet i Grenaa	1636	2423	ca. 3257	ca. 4537	4786
Indbyggernes samlede opgivne eller anslaaede Indtægt i Kr.	—	700.900	978.200	5.250.078	5.787.930
Den skattepligtige Indtægt (efter Fradrag)	174.960	514.000	663.100	4.027.950	4.471.850
Skatteprocenten	ca. 3 %	4,6 %	7,0 %	8,7 %	10,1 %
De paalign. Skatter (Resten af Udgiftsbeløbene fremkommer som angivet nedenfor[4])	8.135	28.707	43.840	332.176	497.214
De kommunale Udgifter ialt	11.402	56.233	98.756	971.176	734.836
Heraf falder paa følgende Konti:					
1. Byens Bestyrelse i Almindelighed	2.102	1.861	6.761	23.407	59.510
2 Sociale Udgifter	[1]) 1.245	[1]) 7.227	[1]) 15.850	[1])59.344	[1])105.659
3. Skolevæsen	2.560	8.643	14.061	72.318	140.272
4. Rets- og Politivæsen	1.237	4.036	3.306	14.016	[2])
5. Medicinalvæsen	261	346	7.213	30.179	89.893
6. Gader, Veje, Kloakker	2.244	5.552	8.240	29.793	53.745
7. Byens Belysning	—	789	2.982	8.700	6.858
8. Den offentlige Renholdelse	—	49	1.619	8.100	30.537
9. Brandvæsen	200	222	245	4.800	9.212
10. Lystanlæg	43	1.394	497	2.095	14.831
11. Bidrag til forsk. Institutioner og Formaal	—	—	—	5.417	10.744
Diverse Konti	?	?	?	?	?
13. Renter af Gæld	—	2.432	8.846	29.380	96.247
14. Afdrag paa Gæld	—	2.628	5.933	19.664	90.623
15. Andre Udgifter	1.510	2.896	9.478	[3])114.547	54.357
Udgifter ialt	11.402	56.233	98.756	971.176	734.836

[1]) Af de sociale Udgifter var i 1859 hele Udgiften Fattighjælp, i 1880 ligeledes hele Udgiften Fattighjælp, i 1900: Fattighjælp 9.824, Alderdomsunderstøttelser 6.026, i 1919—20: Fattighjælp 22.544, Alderdomsunderstøttelse 49.175, til Enkebørn 1.842. Udgift til Hjælpekassen dækkedes det Aar fuldt ud af Staten. [2]) Rets- og Politivæsenet er nu gaaet over til Staten [3]) Det abnormt høje Tal dette Aar skyldes bl. a., at ca. 46.000 Kr. er medgaaet til Opførelse af Træbarakker samt Nyindretning af Politistation, Retssal og Borgmesterkontor. [4]) Resten af Udgiftsbeløbet fremkom ved Afgift og Leje af Komm. Jorder og Ejendomme, Afgifter, Overskud af Værker, Renter, Laan m. m. m.

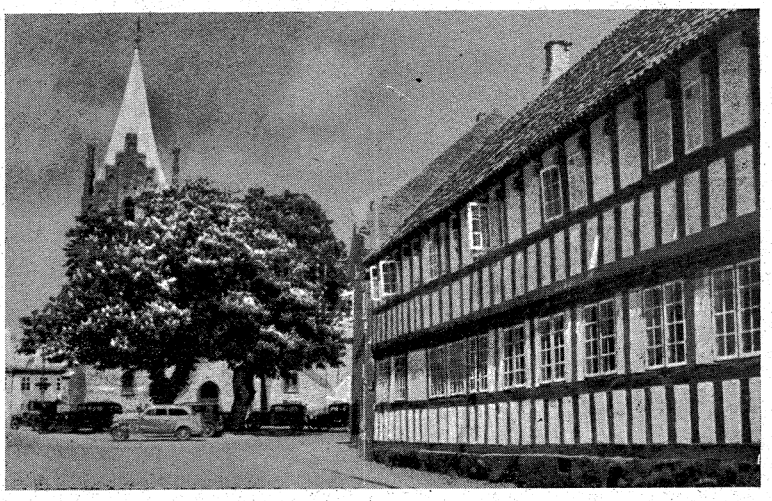

Den Brochske Gaard (nu Købmand Skovs).

Midt imellem nye Huse
i en dejlig kroget Gade
ligger dine gamle Fløje
og din Bindingsværksfacade.

Og din høje, stærke Sokkel
— Kampesten svøbt ind i Tjære —
er en Fod, som gennem Sekler
nok endnu sit Hus skal bære.

Svalegangen ind mod Gaarden,
hvor sig Vinens Ranker hægter,
og hvor lønlig Skygge falder,
den har set saa mange Slægter.

Set dem færdes her i Gaarden
— Folk, som ingen mer nu kender —
ile ud og ind med Varer,
Købmandsfolk med travle Hænder!

Slægt paa Slægt har levet Livet,
følt dets Sorg og nydt dets Glæde
bagved disse tykke Mure
i en lang og ubrudt Kæde.

I de gamle Stuer hænger
endnu Duft fra svundne Dage,
fra en Tid, hvorom kun Minder
svagt og bleget staar tilbage.

Som en Drøm fra Holbergstiden,
snart et Unikum i Staden,
Brochers Gaard med Svalegangen
og med Bindingsværksfacaden!

Carl Svenstrup.

Grosserer C. Nobel.
1833—1888.

Købmand Otto Thykier.

BYENS HANDELS- OG ERHVERVSLIV

indtil omkring Aar 1900.

I nærværende Bog er allerede paa mange Steder fortalt spredte Træk af Byens Handels- og Erhvervslivs Historie. Ligeledes er der i forskellige Afsnit givet biografiske Oplysninger om nogle af de Personer, som i særlig Grad har gjort sig bemærket i Byen paa Handelens og Erhvervets Omraade. Jeg minder blot her om 50erne i forrige Aarhundrede, da J. N. Winding i en 10-aarig Periode var Byens altoverskyggende Person i Handelslivet, men endte med en Fallit, som gav Genlyd i hele Byen. I samme Periode opstod en Forretning, som i det lange Løb fik en endnu større Betydning for Byen, grundlagt paa solid og sund Basis, og som endnu fortsættes i 3dje Generation. Det er Konsul C. J. Mommes.

Her skal samlet under et fortælles lidt om nogle af de Virksomheder, som indtil Aarhundredskiftet i særlig Grad prædede Byens Næringsliv. Beskrivelsen vil samtidig forme sig som *en Rundgang gennem Byen* med Ophold ved enkelte seværdige Steder, nærmest paa Torvet Storegade og Lillegade. Det er naturligt at begynde med de to allerede nævnte Forretninger og føre Linien videre.

Efter Windings Fallit blev C. Nobel Ejer af den gamle Gaard, der er opført ca. 1750 (ikke efter en Brand) af Købmand Christopher Broch, og som stadig i arkitektonisk Henseende er Byens største Pryd og Seværdighed. Nobel var gift med en Datter af Købmand O. B. Kruse og dermed paa Forhaand optaget i en af Byens gamle Slægter. Baade han og Efterfølgeren,

Kønsul Momme.
1831—1916.

Købmand Th. Secher.
1853—1918.

Otto Thykier, dennes Efterfølger Halvor Hermansen og den nuværende Ejer, Torben Skov, har ført Forretningen videre med solidt og godt Købmandsskab.

Det samme gælder den anden af 50ernes Forretninger, Konsul J. C. Mommes. Den var begyndt i 1856 som Detailhandel i Købmand Windings Kolonialbutik, men flyttede snart mod Syd i Gaden og voksede hurtigt til at blive Byens og Omegnens største Forretning baade *detail* og navnlig *en gros*.

Efter ca. 40 Aars Virksomhed overdrog Momme i 1895 Forretningen til sin Svigersøn og hidtidige Kompagnon, Th. Secher, og levede som Rentier i Nabogaarden mod Syd, som han havde købt af Justitsraad Nyeborg. Købmand Secher afstod i 1913 Forretningen til 2 af sine Sønner. Efter faa Aars

Købmand Sechers Gaard, Søndergade 6. I et Par Aarhundreder har her med faa Afbrydelser været drevet Købmandshandel. Gaarden opbygget 1854.
(Stenders Forlag. Eneret).

Købmand H. Hermansen.
1859—1919.

Fabrikant Otto Hasselbalch.
1858—1928.

Forløb delte de den saaledes, at Konsul Chr. Secher overtog Grossererforretningen, som flyttedes til Østergade med Domicil i det af Bedstefaderen i 70erne byggede store Pakhus, medens Købmand Otto Secher overtog Detailhandelen.

De to nævnte Købmandsgaarde, Søndergade Nr. 1 (Torben Skovs) og Nr. 6 (Otto Sechers) har en langt over 200 Aar gammel Historie bag sig som Købmandsgaarde. Begge har i en kortere Periode i Begyndelsen af 18-Hundrederne været Embedsmandsboliger, men vendte snart tilbage til de oprindelige Traditioner og har siden været Hjemsted for nogle af Byens største Handelsvirksomheder.

Hvor nu E. B. M.s nye Forretningsejendom »Grenaahus« ligger, var tidligere Byens Jernstøberi, oprettet 1865 af K. Knudsen, fortsat af Eli Jørgensen, senere af J. Brinch og afhæn-

Parti fra Torvet. Hvor Bygningen med Flaget, »Grenaahus«, nu ligger, var tidligere Grenaa Jernstøberi 1865—1928. (Stenders Forlag. Eneret).

J. A. Møller.
1809—1877.

Fr. Thykier.
1839—1911.

det til Otto Hasselbalch i 1891. Efter hans Død ophævedes Jernstøberiet, og Gaarden bortsolgtes, blev nedbrudt og genopført. —

Paa Hjørnet af Storegade og Torvet laa tidligere Edv. Hansens Gaard. Ogsaa dér har i lange Tider været Købmandsgaard, men dog med flere Afbrydelser. I 1869 solgtes Forretningen af J. A. Møller til Frederik Thykier. Han havde i et Par Aar været i Kompagni med Broderen, Otto Thykier paa Torvets østre Side, men overtog nu selv »Jacob

Hvor Hjørneejendommen ved Storegade og Torvet (opført 1920) nu ligger, laa tidligere en gammel Bindingsværks Købmandsgaard i 2 Etager fra Midten af 18. Aarh. — Her boede efterhaanden J. A. Møller, Fr. Thykier og Edv. Hansen. Thykier grundlagde den store Tømmerhandel paa Torvets modsatte Side og opførte Bygningen. (Se Side 483). (Stenders Forlag. Eneret).

Farver J. F. Qvist.
1825—1907.

Brygger V. Krogh.
1848—1925.

Møller«s gamle, solide Forretning. Til Gaarden hørte en stor *Tømmergaard* paa Torvets nordlige Side. De fleste Købmænd handlede den Gang med Tømmer, men gennemgaaende under ret beskedne Former. I 1888 overdrog Thykier Købmandshandelen til Edv. Hansen for udelukkende at kunne kaste sig over Tømmerhandelen. Det lykkedes ham virkelig at oparbejde en Trælasthandel, som var Egnens største. Den udvidedes til ogsaa at omfatte Handel med Cement, Støbegods, Kunstgødning o. s. v. Firmaet føres nu videre som »A/S Frederik Thykiers Tømmerhandel« med Direktør J. Hammelev som Leder.

Storegade 21 (nu »Messen«). Her grundlagde J. F. Qvist i 1853 et *Farveri.* Dette Erhverv var i gamle Dage en privilegeret Næring. I Aarhundredet før var der i Grenaa kun een pri-

Den gamle Bryggergaard. »Djurslands Bryggeri« i 1858—ca. 1926. Her var Professor Aug. Kroghs Barndomshjem. (Foto ca. 1905).

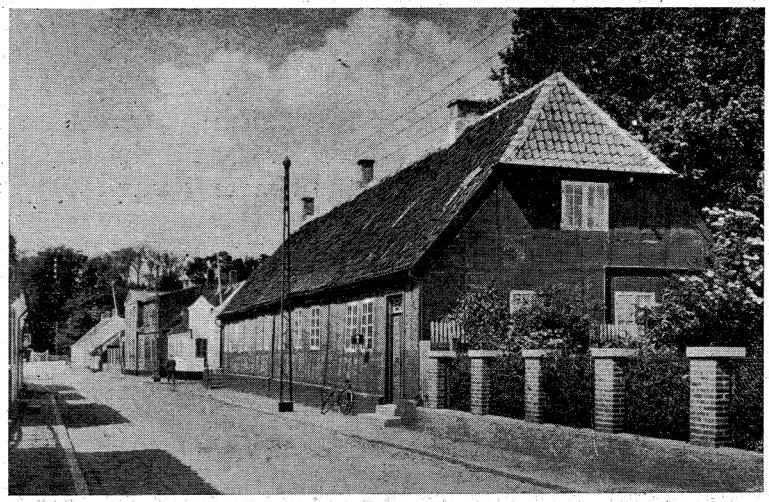

Lillegade Nr. 50, opført 1768, Borgmestergaard under Aagaard, Krabbe og Brendstrup. Her fødtes $^{15}/_{11}$ 1874 Byens Æresborger, Nobelpristageren Professor Aug. Krogh. (Stenders Forlag. Eneret).

viligeret Farver. *Farvergaarden* laa i Søndergade nede ved Aaen, hvor nu »Djurslands Museum« har til Huse i den ene Fløj. Næringsfrihedsloven fra 1856 ophævede Privilegierne, altsaa ogsaa ogsaa Farverprivilegiet. Der begyndte i 50erne og 60erne ikke mindre end 4 Farvere i Grenaa. Qvist var en af dem.

Han begyndte i det smaa, men oparbejdede en betydelig Forretning, først kun som Farveri, senere tillige med Spinderi, Væveri og Manufakturhandel. Efterhaanden indskrænkedes den industrielle Virksomhed, og Handelen blev eneraadende. Forretningen overtoges i 1909 af den nuværende Ejer, Anders Nielsen.

Bryggeriet »Djursland«. Paa den vestligste af Byens Byggegrunde med Facade til fire Sider, baade til Lillegade, Storegade, Randersvejen og Nederstræde oprettedes i 1858 et Ølbryggeri af en Købmand Chr. Schou. Det kom ikke i hans Tid over Begyndervanskelighederne, men overtoges i 1863 af cand. pharm. Caspar Seiling, der tidligere havde været Brygger i St. Heddinge. Det var i hans Tid, at Grenaa Kirke i omtrent et Aar var under Hovedrestaurering, og at et stort Lokale i Bryggergaarden var indrettet til midlertidig Kirke. I 1877 solgte Seiling Bryggeriet til V. Krogh.

Professor August Krogh.

Det havde i Begyndelsen kun været Hvidtølsbryggeri. Krogh begyndte tillige at brygge *Bayersk Øl*, og i 80erne og 90erne var hans Bryggeri en meget stor Virksomhed, som forsynede Byen og en stor Del af Omegnen med Øl. I Tiden efter Aarhundredskiftet blev det sværere og sværere for de mindre Bryggerier at konkurrere med de store, landskendte Kæmpebryggerier.

Lillegade Nr. 39 »Aftenstjernen«. Opført efter Branden 1751 af Købmand Rasmus Mau. Ejedes 1846—82 af Vicekonsul N. L. Kock.

Krogh solgte i 1908 Ejendom og Forretning og rejste til København. Bryggeriet købtes af et lokalt Aktieselskab. Omkring ved 1926 ophørte Ølbrygningen, og Forretningen blev en Filial af »Thor«, Randers, og gik omsider helt ind.

Lillegade Nr. 39 *(»Aftenstjernen«)* er opført kort efter den store Brand i 1751, som ødelagde hele den midterste Del af Store- og Lillegade. Den byggedes af Købmand Rasmus Mau, som kun 4 Aar i Forvejen havde opbygget den i 2 Etager, og nu maatte gøre Arbejdet om. I hans og hans Søns Eje blev den til omkring Aarhundredskiftet. I 1846 købtes Gaarden af Købmand, senere Vicekonsul N. L. Kock. Han var Kommunalbestyrelsens Formand og Direktør for Sparekassen og er som saadan omtalt flere Steder i nærværende Bog. (Foto Side 106 og 463). Kock havde en meget stor Handel baade *detail* og navnlig *en gros*. Han indrettede et stort *Brænderi* med Fedestald for Stude, der opfededes med Bærmen fra Brænderiet. Konsul Kock

drev ogsaa stor Eksporthandel paa Norge med Kød, Malt, Korn o. s. v., og hans Forretning var en Række Aar en af Byens største. Flere sammenstødende Forhold, bl. a. Pengekrisen i 1857 bevirkede, at han solgte Brænderiet og senere lejede Butikken ud. Med ham var Gaardens Storhedstid forbi. Ved Banens Anlæg *flyttedes Byens Tyngdepunkt imod Øst* til Skade for den vestlige Bydel — i Folkemunde kaldet »Ramten«. Butikken

I Midten af Lillegade laa tidligere som Genboer 2 gamle Bindingsværks Købmandsgaarde Nr. 30 og Nr. 33, Hjemsted for Slægterne Kruse og Schoubye. Gaarden her er Kruses, som laa paa Hjørnet af Schoubyegade, og som blev nedbrudt ca. 1919.

skiftede Lejere flere Gange. Omsider ophævedes Handelen helt, og Gaarden udlejedes til andet Brug.

Midt i Lillegade — som Nr. 33 og 30 — laa i tidligere Tid som Genboere to af Byens meget gamle Købmandsgaarde, begge opført i 1751 efter Branden. De var i 18-Hundrederne Hjemsted for to af Byens mest ansete gamle Købmandsslægter: Kruserne og Skovbyerne. Kruses boede paa Gadens Nordside (se Billedet), Skovbyes paa Sydsiden. De regnedes til Byens »bedste Familier« og havde oprindelig haft hver sin store Forretning. Men der kom ingen Fornyelse i Handelen. Alt blev drevet paa den gammeldags Vis som i de gode, gamle Forretninger i Holbergtiden. Det var ved Aarhundredes Slutning vel nok Landets mest uberørte og velbevarede, gammeldags Butikker, selvskrevet til at flyttes ind som *Museumsinteriører.* Desværre var der ingen, som i rette Tid reddede disse kostelige, gamle Butikker fra Ødelæggelse, da Forretningerne blev solgt. — I Gaardene havde i Aarhundredets første Halvdel været drevet et betydeligt Ølbryggeri og Brændevinsbrænderi. Hver af Gaardene

Købmand C. F. Ehrenreich.
1840—1907.

Købmand A. Sørensen.
1841—1931.

ejedes af en gammel Pebersvend, begge sidste Skud paa Stammen her i Grenaa, henholdsvis Købmand og Kæmner J. B. Kruse og Købmand og Avlsbruger Niels Schoubye. Begge Forretninger ophævedes omkring Aar 1900, og Gaardene blev henholdsvis nedrevet og genopbygget (Kruses) og omdannet (Schoubyes).

Paa Hjørnet af Torvet og Lillegade laa *Byens gamle Skole.* Den solgtes i 1849, da den nye Skole paa Vestergade blev taget i Brug. Den omdannedes til Købmandshandel, men det blev

Købmand Ehrenreichs Gaard paa Hjørnet af Torvet og Lillegade. Her laa i fordums Tid Byens gamle Skole fra 1794. Bygningen til venstre er det gamle Apotek, som i 1900 ombyggedes (nu Købmand Vogel).

ikke til noget videre, før Forretningen i 1863 overtoges af C. F. Ehrenreich. Han opbyggede i 1879 den gamle Gaard til en efter de Tiders Forhold højmoderne Forretningsbygning med 2 Butikker, som havde indbyrdes Forbindelse, og som han selv drev begge to. I den ene Butik var Isenkram, i den anden Kolonial. Efterhaanden gik sidstnævnte ind, og Isenkramhandelen blev eneraadende. Forretningen overtoges i 1903 af

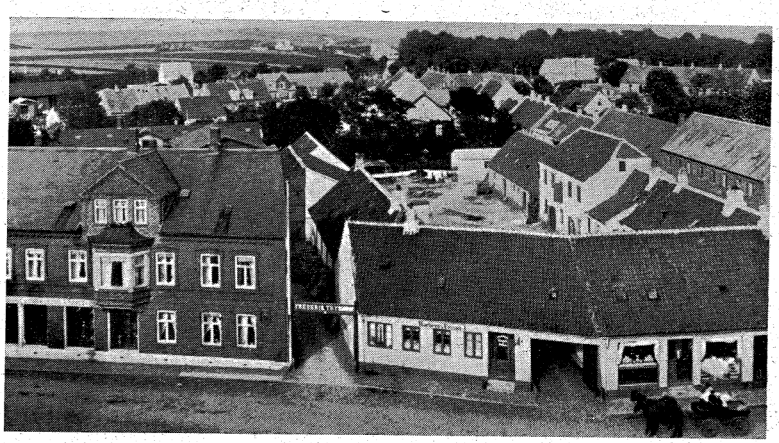

Torvets Nordside set fra Kirketaarnet ca. 1918. Til venstre ligger A/S »Thykiers Tømmerhandel«, grundlagt i 1870erne af Købmand Fr. Thykier. Til højre ligger den af Købmand J. Chr. Secher i 1840erne opførte Købmandsgaard, som senere ejedes af Købmand C. F. Lund og i en Snes Aar fra 1875 var udlejet til Købmand N. C. Olesen. (Her ligger nu »Banken for Grenaa og Omegn«).

Sønnen, H. Ehrenreich, der er den nuværende Ejer. Paa begge Hjørner af *Nørregade,* baade mod Østergade og mod Torvet indrettedes for omtrent et Aarhundrede siden i to nyopførte store Gaarde to Købmandsforretninger. Den ene, som laa mod Vest, hvor nu Banken ligger, opførtes af Købmand J. Chr. Secher og ejedes fra 1850 af Købmand C. F. Lund. Den anden mod Øst (hvor nu Købmand A. Nielsen bor) ejedes af Købmand Laurits Balle. Lund var en særdeles dygtig Købmand og drev sin Forretning frem til en anset Plads, men døde som ung. Enken solgte Gaard og Forretning til Dyrlæge P. G. Beyer, som udlejede den til Købmand N. C. Olsen, der drev Forretningen i en lang Aarrække. — I Gaarden til Østergade boede altsaa L. Balle. Han var en meget begavet Mand med kunstneriske Evner baade med Hensyn til Sang, Musik og Skuespil. Men han forsømte Forretningen for at dyrke Kunsten og gik Fallit. Gaarden solgtes i 1865 til Anders Sørensen, en Gaardmandssøn fra Karlby.

Begge de to Genboere paa Hjørnet af Nørregade havde en udmærket Landhandel med Mængder af Bøndervogne i Gaarden om Lørdagen. Omkring ved Aarhundredskiftet gik begge Forretninger over paa andre Hænder, og begge skiftede siden Ejere flere Gange. A. Sørensen, der var blevet en velhavende Mand, var Meddirektør i »Grenaa Handels og Landbrugsbank«, levede og blev meget gammel. Hans Forretning er endnu i Gang og ejes af Købmand Albert Nielsen. Genbogaarden blev i 1919 nedrevet for at gøre Plads til den store Bankbygning, der rejstes for en Del af Udbyttet af Krigsspekulationen. Den traadte snart i Likvidation og overtoges i 1923 af en mere levedygtig og solidt ledet Bank.

Dermed er saa i korte Træk omtalt nogle af de Forretninger, som paa Handelens og Industriens Omraade har betydet mest i Grenaa i Tiden fra 1850 til 1900.

Nutidsvirksomheder. Det ligger i Følge Sagens Natur helt udenfor nærværende Bogs Plan at virke som Reklame for nogen enkelt privat Nutidsvirksomhed. Naar der nu tilsidst omtales nogle ganske enkelte industrielle Virksomheder, er det derfor kun saadanne, som har haft en *afgørende Betydning for hele Byens Udvikling.* Det er Dampvæveriet, Svineslagteriet og Hørskætteriet — alle Virksomheder, som i fremtrædende Grad har medvirket til at skabe den nye Bydel: *»Østerbrokvarteret«.*

STØRRE NUTIDSVIRKSOMHEDER

Grenaa Dampvæveri.

Paa Side 211—13 i nærværende Værk er givet en foreløbig Beskrivelse af Grenaa Dampvæveris Oprettelse i 1943. Det er betonet, at denne Virksomhed er en medvirkende og væsentlig Aarsag til, at hele *Østerbrokvarteret er opstaaet,* og at Byen med stærke Skridt har udvidet sig mod Øst. Der er heller ingen Tvivl om, at denne Virksomhed er den dybeste Aarsag til, at *Indlemmelsen* af Bredstrup og Havnevejen *i 1941 kom og maatte komme.*

Selve Virksomhedens Historie fra 1893 er der ingen Grund til at gentage. Vi optager Traaden i 1914, da der opstod en voldsom *Brand* i Grenaa Dampvæveri. En Arbejderske var kommet til at vælte en Petroleumslampe. Det lykkedes at redde noget Inventar, men næsten hele Bygningen brændte ned til Grunden. Naturligvis medførte Standsningen i Driften mange

Direktør H. P. Rosenvinge efter Maleri gengivet i Dampvæveriets Jubilæumsskrift 1943.

Besværligheder, men naar det endelig skulde brænde, kunde Tidspunktet have været meget uheldigere. Man stod nemlig over for *en tiltrængt Udvidelse* og gik derfor straks efter Branden i Gang med at bygge en ny Fabrik dobbelt saa stor som den gamle.

»I den nye Fabrik fortsattes Fremgangen med stigende Produktion fra Aar til Aar, og Gang paa Gang maatte der foretages yderligere Udvidelser. For H. P. Rosenvinge, der var begyndt paa bar Bund, og som udelukkende i Kraft af sine egne Evner, trods Modgang og Besværlighed havde bragt Virksomheden ind i den rigtige Gænge, var det naturligvis en stor Glæde at se, hvordan hans Værk stadig voksede og skød nye Skud. Men han glemte aldrig den Lære, som de første vanskelige Aar havde givet ham. Hele sit Liv stillede han baade til sig selv og andre ubønhørlige Krav om Sparsommelighed, Nøjsomhed og gennemført Soliditet.

Efterhaanden som Fabrikken udviklede sig til en omfattende Virksomhed, meldte de nye Tider sig med nye Ideer og nye Tanker og Krav paa mange forskellige Omraader. Men nu var

Dampvæveriets Funktionærer ca. 1905. Personerne er fra venstre: 1. Prokurist Frank. 2. Forretter A. Rasmussen. 3. Forretter A. Seidler. 4. Vævermester A. Iversen. 5. Farvermester Seiffert. 6. Disponent E. Præst. 7. Kontorist Jensen. 8. Maskinmester F. Børgesen. 9 Forretter Chr. Demand.

det Rosenvinge, der var skeptisk indstillet. Han huskede tydeligt de Dage, da hele hans Kontorpersonale bestod af een eneste Dame, og da den højt betroede Vævermester A. Iversen, som havde været med fra Starten, mødte hver Morgen Kl. $5^1/_2$ for at tænde Petroleumslamperne. Han skulde ikke have noget ødelagt ved nymodens Eksperimenter. Naar en af Sønnerne talte til ham om Moderniseringer, sluttede Samtalen altid med, at

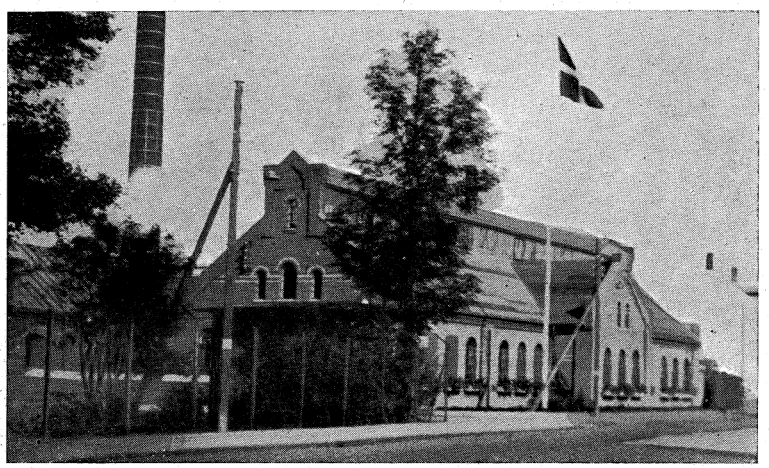

Grenaa Dampvæveri set fra Østerbrogade 1945. (Foto 1944).

gamle Rosenvinge sagde: »Vent til du selv kommer til, ikke nu«. — I 1906 var Virksomheden blevet omdannet til et *Aktieselskab*, og 8. Juni 1931 — 25 Aarsdagen for Selskabets Stiftelse — var en stor Dag for H. P. Rosenvinge. Af hele sit Hjerte glædede han sig over at kunne markere denne Dag ved en Paaskønnelse til sit trofaste Personale. Alle fastansatte Funktionærer fik en Maaneds Gage ekstra og Arbejdernes Syge- og Laanekasse fik 10.000 Kr. til Deling.

Som Leder havde H. P. Rosenvinge en uvurderlig Evne til baade at skaffe sig Respekt og dog være afholdt. Vred kunde han blive. Naar et eller andet blev forsømt, brød et voldsomt Uvejr omgaaende løs over Synderens Hoved, men det var hurtigt overstaaet, og saa blev der ikke talt mere om den Ting«.

Efter »Chefens« Død i 1935 blev hans Søn H. N. Rosenvinge, der siden 1921 havde været ansat i Firmaet, administrerende Direktør. Under hans Ledelse og med Bistand af Firmaets nuværende Underdirektør J. Frøhlich, gik man straks i Gang med den store, *gennemgribende Modernisering* af hele Virksomheden, som stod paa de næste 6—7 Aar. Det traf sig

saa heldigt, at de Vanskeligheder, der opstod som Følge af Krigen, ikke kom til at lægge sig hindrende i Vejen. Da det begyndte at knibe med at skaffe Maskiner og Byggematerialer, var Moderniseringen i det store og hele tilendebragt. Det er de foretagne store Forandringer, som har gjort Grenaa Dampvæveri til det, Virksomheden er i Dag — *en stor moderne Tekstilfabrik*, hvor man er i Stand til at fremstille Varer af højeste

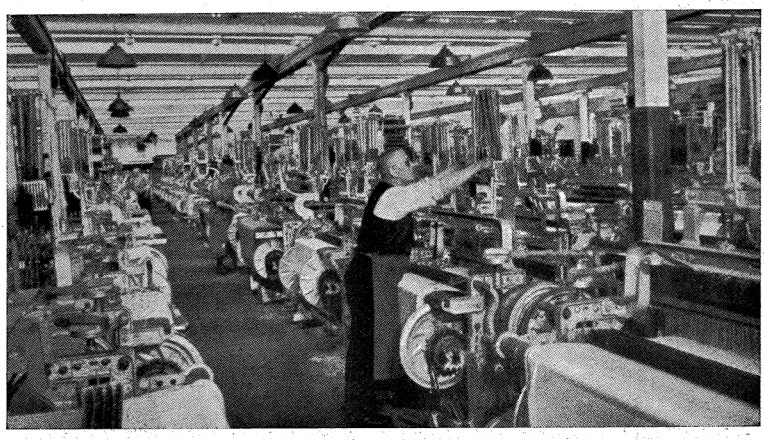

Interiør fra en af Dampvæveriets store Vævesale. Som hele Virksomheden er den udstyret med alle Nutidens tekniske og hygiejniske Forbedringer.

Kvalitet, og hvor der er lagt lige stor Vægt paa at drage Fordel af vor Tids tekniske Hjælpemidler og paa at skabe gode og sunde Arbejdsforhold.

Udefra ser denne store Virksomhed ikke ud til saa meget. Den har det ikke i Højden, men i Drøjden. Paa Østerbrogades Sydside ligger Kontorer og Lagerbygninger, og lige over for ser man kun en lang Fabriklænge. Men bag ved, over et vældigt Areal paa 22.000 Kvadratmeter slutter den ene kæmpemæssige Hal op ved Siden af den anden og udgør en hel lille By. Bag alle disse Mure arbejdes i normale Tider under Højtryk fra tidlig Morgen til Midnat. Spoler snurrer og Væve gaar uafbrudt. 5 à 600 Mennesker er beskæftiget i 2 Hold med at fremstille »Grenaa« Produkter, som fordeles ud over det ganske Land. Grenaa Dampvæveri er Danmarks største Bomuldsvæveri, men der arbejdes desuden med Kunstsilke, Celluld (»Vistra«) Hørgarn og Uld«.[214])

24. Juni 1943 fejrede Forretningen sin 50 Aars Jubilæumsdag med Udsendelsen af et kunstnerisk udtørt Festskrift med Titel: »Lad Skyttelen gaa«. Ved Hjælp af en Overdaadighed af pragtfulde

Farveillustrationer var hele Virksomheden og Prøver at dens Produkter fremstillet. Der holdtes i Pavillonen en stor Festlighed for hele Fabrikkens Personale og en stor Række Gæster. Alle Medarbejdere fra den højeste til den laveste betænktes med Erindringsgaver i Sølv eller med Gratiale. Som »G. D.« staar den Dag i Dag kan ingen være i Tvivl om, at det er den vigtigste Faktor i Byens Liv og i den Udvikling, Grenaa er undergaaet siden Aar 1900.

Grenaa Andels-Svineslagteri

er næst Dampvæveriet den Virksomhed, som har præget Østerbrokvarteret stærkest. Det begyndte sin Virksomhed 9. Aug. 1904 og er kort omtalt heri paa Side 214.

De virksomste for dets Oprettelse var J. Skjødsholm, der som Redaktør af »Grenaa Folketidende« havde et stort Ord at sige hos Omegnens Landmænd, og Gaardejer P. Pedersen-Damgaard, der som fremtrædende Venstremand, havde mange Forbindelser i Landbokredse. Men for Resten var mange andre af Byens Borgere stærkt interesseret i at faa Foretagendet i Gang.

Der var paa det Tidspunkt endnu kun 24 Andelssvineslagterier i hele Danmark og derfor ikke store Erfaringer at bygge paa. Andelstanken var paa det Omraade forholdsvis ny. Der tegnedes, delvis blandt Byens Beboere, en Garantisum paa 80,000 Kr. og Slagteriet opførtes. Maskinerne installeredes af Fabrikant W. Meier i Grenaa. Denne Forretning gjorde efterhaanden Fremstilling af Slagterimaskiner til sit Speciale og indførte en Række Forbedringer eller opfandt helt nye patenterede Maskiner. Firmaet har leveret Maskiner til en lang Række Slagterier baade i Indlandet og Udlandet og har erhvervet sig et kendt Navn. —

Det første Aar slagtedes ca. 12,000 Svin og Omsætningen var ca. 700,000 Kr. Efter 10 Aars Forløb var Slagtningen oppe paa ca. 28.000 Svin og Omsætningen paa ca. 2,800,000 Kr. Verdenskrigen 1914—18 bragte en uhyre Nedgang i Svineproduktionen, saaledes at Slagtningerne i 1917—18 var helt nede paa 4000 Svin. Efter Krigen tog Svineproduktionen atter Fart, indtil den kulminerede i 1931—32 med ca. 103.000 Svin og en Omsætning paa ca. 5.800.000 Kr. Det er det hidtil største i Slagteriets Historie. Den nuværende Krig har ligesom den forrige igen bragt Nedgang i Slagtninger, medens Omsætningen dog paa Grund af de stigende Flæskepriser har været opadgaaende. (I 1943—44 var der 28.722 Svin og en Omsætning paa 8.888.637 Kr.)

I Aarenes Løb er der gentagne Gange foretaget betydelige Udvidelser, saaledes at Slagteriet stadig staar som en fuldt moderne Virksomhed.

I Slutningen af 1942 oprettedes en *Kreatursamlestald* paa Slagteriets Grund. Pladsforholdene blev imidlertid hurtigt for smaa, og Slagteriet lod i 1943 opføre en Samlestald, der kan rumme ca. 300 Dyr. Stalden administreres og ledes af Slagteriet, og der har i Aaret 1943—44 været tilført Stalden 3999 Kreaturer og 2895 Kalve, der er afsat, dels til Eksport, dels til Forbrug her i Landet. Omsætningen har været godt $2^1/_2$ Mill. Kroner.

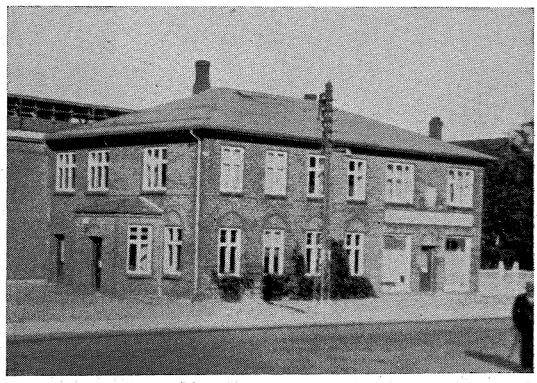

Grenaa Andels-Svineslagteri. Kontorbygningen.

Slagteriet har i den Tid, det har bestaaet, kun haft *4 Formænd.* Fra Starten i 1904 til 1918 Gaardejer P. Pedersen-Damgaard. Derefter Amtsraadsmedlem Severin Møller, Enslev, 1918—1931. Gaardejer Kr. Lassen, Gjerrild, 1931—1942 og nu Gaardejer Schou Andersen, Allelev.[216c])

Direktør N. Jensen Lyngsø var i 30 Aar en udmærket Leder af Virksomheden og forblev der til sin Død i 1934. Derefter ansattes som hans Efterfølger, Direktør Th. Thomsen, der tidligere havde været Leder af

Grenaa Hørskætteri.

Andelsselskabet Grenaa og Omegns Hørskætteri startedes i 1939 af en Kreds af Landmænd, som i dette Aar dyrkede Hør til A/S Hørfabrikken i Tommerup.

I Aarene før denne Krig var der smaa Priser paa vore Landbrugsprodukter, særlig Produkterne fra Planteavlen. Kornpriserne laa betydeligt under Produktionsprisen, og Mulighederne for gennem Opfodring af Svin at faa en bedre Pris for Kornet var stærkt begrænsede. Grunden dertil var, at vor Flæskeeksport til England var stærkt indskrænket til Fordel for Englands Kolonier. Der vaktes derfor hurtigt Interesse for Høravlen, som gav en større Indtægt end Kornavlen m. m., og der dannedes et Andelsselskab til Behandling af den hos Andelshaverne avlede Hør.

Hørren. Da der er mange, som ikke ved, hvad det egentlig dreje sig om ved Hørplantens Omdannelse til Spindehør, skal her gives en kort Forklaring. Hørren saa vel som en Række andre Spindeplanter er ejendommelig ved, at den i sin Stængel har en Mængde lange, karakteristisk liggende lyse Celler, der er samlet til lange, sejge »Traade«, som strækker sig gennem hele Planten. De kaldes *Taver* eller *Fibre*. Deres Opgave

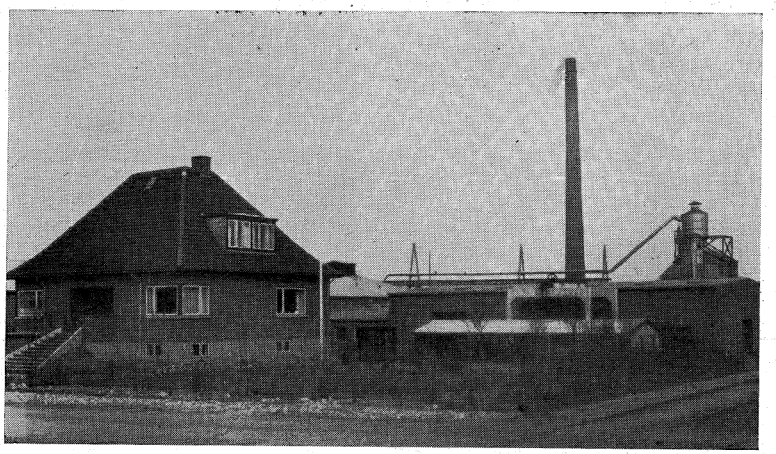

Grenaa Hørskætteri.

fra Naturens Haand er den, at give Planten Evne til at kunne bøje sig, specielt for Vindens Virkninger uden at knække. Disse Taver sammenholdes i tynde Bundter af harpiksagtige Stoffer, saaledes at de kommer til at danne en sammenhængende Plantestængel.

For at faa Taverne frigjort fra denne faste Forbindelse og skilt fra hinanden uden at beskadige dem, udsættes Planterne for en Gærings- eller Forraadnelsesproces, som kaldes *Rødning*. Det er dens Opgave at opløse de gummi- eller harpiksagtige Stoffer, saaledes at *Taverne frigøres*. Rødningen kan enten være *Dugrødning* paa aaben Mark, hvorved Fugtighed fra Dug og Regn i Løbet af nogle Uger opløser Limstoffet og frigør Taverne. Eller den kan være en *Varmtvandsrødning* i Beholdere, hvorved Processen kan ske paa ganske faa Dage.

Men Taverne kan ogsaa udvindes uden forudgaaende Rødning ved Skætning, d. v. s. en Slags Skrabning, som ligeledes har til Hensigt at frigøre Taverne fra de ubrugelige Stoffer. Men ved denne *Grønskætning* lider Taverne en Del, og Hørren bliver ringere i Kvalitet. Kun ca. $^1/_{20}$ af Plantens oprindelige

Bestanddele bliver til brugelig Hør. Den ringere Del bliver til Blaar og det øvrige Affald »Skæverne« har ikke Betydning til andet end Brændsel.

Ved Hørskætteriets Start var der ca. 140 Andelshavere med et fasttegnet Hørareal paa godt 600 Tdr. Land. Hørskætteriet byggedes til »*Grønskætning*«, altsaa Skætning af Hørren uden forudgaaende Rødning, men da denne Behandlingsmetode gav Hørtaver af for ringe Kvalitet, vedtoges det i 1942 at bygge et moderne Varmtvandsrødneri til Rødning af hele Høravlen og samtidig at optage nye Andelshavere, saaledes at Skætteriet ved Rødneriets Start havde ca. 180 Andelshavere med et fast tegnet Hørareal paa godt 1400 Tdr. Land.

Alt var kommet i god Gænge, og Skætteriet beskæftigede ca. 150 Arbejdere, da det 29. Juli 1943 ramtes af en fuldkommen Katastrofe. Ved Selvantændelse opstod der

Ild i Blaarmaskinen. Ilden bredte sig med rivende Hast i de letfængelige Stoffer, og i Løbet af $^1/_2$ Times Tid var hele den nyanlagte Fabrik forvandlet til en rygende Ruinhob og Værdier paa ca. $1^1/_2$ Million Kr. var gaaet op i Flammer. Foruden Fabriksbygningen brændte bl. a. færdigbehandlede Hørvarer til et Beløb af 300.000 Kr.

Trods Tidens fortvivlende Mangel paa Maskiner og Byggematerialer lykkedes det med store Anstrengelser og ved megen Forstaaelse i Varedirektoratet at faa Fabrikken genopført, saaledes at Arbejdet allerede ved Juletid kunde genoptages. Den nye Fabrik er opført af mindre brændbart Materiale end den første og er forlængst i fuldt ydedygtig Stand.

Paa det nye Hørskætteri er Mekaniseringen gennemført i alle Behandlingstrin. Hørskætteriet ejer saaledes *15 Ruskemaskiner*. De rykker Hørren op i Marken og betyder en uhyre Arbejdsbesparelse. I Rusketiden sendes de rundt til Andelshaverne. Frøavrivning, Frørensning, Varmtvandsrødning, Skylning, Vandafpresning, kunstig Tørring, Brydning, Skætning, Blaarbehandling — alt sammen Processer, som skal til, inden Produktet er færdigt — foregaar ved Anvendelse af Specialmaskiner. Hørskætteriet producerer selv, delvis ved Hjælp af det ved Skætningen fremkomne Affald (»Skæver m. m.), sit Varme-, Kraft- og Lysforbrug. Direktør H. R. Højby har fra Starten været Hørskætteriets Direktør og har sin Part af Æren for, at Foretagendet saa hurtigt er vokset op til en Storindustri. Der beskæftiges for Tiden ca. 150 Arbejdere, hvoraf omtrent 50 er Kvinder. [216a])

DE TEKNISKE VÆRKER

Gasværket.

Begyndelsen til de tekniske Værker i Grenaa, det, hvorfra de har deres Udspring, og hvorom de stadig koncentrerer sig, er Gasværket.

I 1891 stillede Prokurator Neess i Byraadet Forslag om Anlæg af et Gasværk. Det var kalkuleret at skulle koste 56.500 Kr. Byraadet var ikke stemt for Sagen, og Forslaget blev trukket tilbage. Sagen hvilede, indtil Neess i 1894 paany mødte med en udførlig Indstilling om at opføre et Gasværk. Byraadet var nu ikke uvilligt, og der nedsattes et 3 Mands Udvalg bestaaende af Forslagsstilleren samt Tømrermester A. Bilde og Kantor Fr. Petersen til at undersøge Sagen. Tanken vandt ikke stor Tilslutning, hverken ved *Borgermøder* eller ved en *Prøvetegning*, og i 1895 tilstillede Udvalget Byraadet Meddelelse om, at man paa Grund af Forholdene maatte opgive Sagen og betragte sit Arbejde som endt.

Neess fortsatte dog stadig sin Agitation for et Gasværk. Men Aaret efter skete der noget, som satte Fart i Sagen, nemlig det, at Fabrikant H. P. Rosenvinge indgik til Byraadet med Andragende om *Eneret paa Anlæg af et Gasværk og et Elektricitetsværk i Grenaa.* Planen var at opføre Gasværket straks og Elektricitetsværket senere. Foranlediget af dette Forslag blev det tidligere 3 Mands Udvalg atter nedsat, og 9. Oktbr. 1896 fremkom Udvalget til Byraadet med Forslag om Anlæg af et kommunalt Gasværk kalkuleret til 100 000 Kr. Dette Forslag vedtoges, idet man dog besluttede at optage et Laan paa 200.000 Kr. og samtidig med Opførelsen af *Gasværket* foretage en haardt tiltrængt Omlægning af Gadernes *Brolægning* og Fuldførelse af lige paabegyndt *Kloakkeringen* (se heri Side 208 o. flg.).

I Aaret 1897 supplerede Udvalget sig med Fabrikant Rosenvinge, som lige var indvalgt i Byraadet, og Arbejdet blev nu fremmet mest muligt trods ikke ringe *Modstand i Byen.* Der var endogsaa en Købmand, som satte sig i Spidsen for en Protestadresse, der fik over 300 Underskrifter. Vedkommende var selv, da Gasværket endelig blev Virkelighed, en af dem, som i høj Grad blev Forbruger af Gas.

I Efteraaret 1897 stod Værket færdigt og havde kostet ca. 126.000 Kr. Hovedentrepenørerne havde været Murermester J. P. Sørensen, Brødrene A. og S. Bilde samt Fabrikant O. Hasselbalch i Forbindelse med Fabrikant Løssel.

Da Gasværket først kom i Drift, blev der hurtig Tilfredshed med det rundt i Byen, og Produktionen gik stærkt i Vejret. Medens der det første Aar produceredes 97.970 Kbm. Gas til en Pris af 14 Øre pr. Kbm., var man i 1904 oppe paa en Produktion af 190.000 Kbm. og havde allerede et Par Aar før maattet foretage den første Udvidelse af Værket med en 6 Retorters Risteovn. I 1910—11 var man naaet op paa 440.000 Kbm., hvad

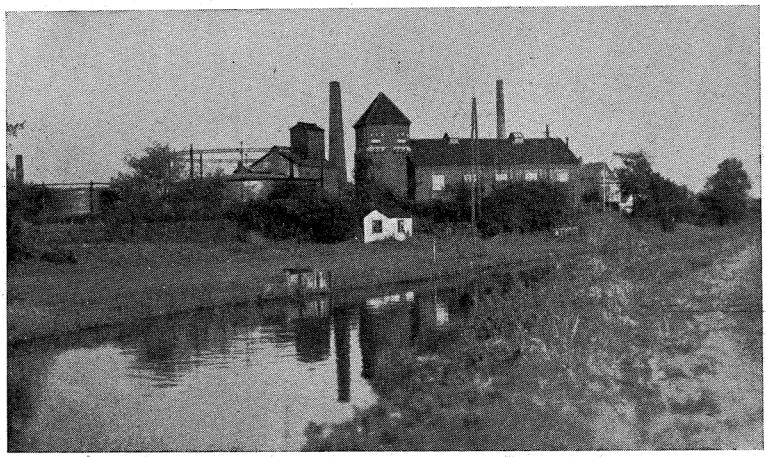

Gasværket set fra »Aastien«.

der betød, at man havde overskredet Gasværkets Maksimumsydelse i den Grad, at der ofte ikke var Gas nok til at tilfredsstille Forbruget. Man maatte derfor samme Aar foretage en omfattende Modernisering og Udvidelse, som kostede 103.00 Kr.

Ved Verdenskrigens Begyndelse i 1914—15 var man oppe paa en Produktion paa 510.750 Kbm. og ved dens Slutning i 1918—19 paa 708.000 Kbm. Denne eventyrlig store Produktion var man kommet til trods Kulmangelen ved at gaa over til Brugen af Træ, Rodstød, Tørv og Brunkul som Afgasningsmaterialier. Det var vanskelige Aar for Gasværkets Personale, og den fremstillede Gas stod heller ikke Maal med Stenkulsgassen. Men dog var det af overmaade stor Værdi for Byens Befolkning, at Gasværket — selv om det var med Vanskeligheder — holdtes i Gang og kunde svare til det uhyre voksende Forbrug i disse brændselsfattige Tider.

Medens det første Aars Regnskab balancerede med 17.080 Kr. og gav et Overskud paa 1.632 Kr., var man efter 25 Aars Forløb i 1922 oppe paa en regnskabsmæssig Balance paa ca. 230.000 Kr., og Værket havde i de forløbne 25 Aar givet Kom-

munen et Overskud paa 96.000 Kr. og stod nu bogført for ca. 300.000 Kr.

Imidlertid var Elektricitetsværket blevet anlagt. Dels som Følge af dette, dels som Følge af de trange Tider efter Krigen, gik Forbruget en Række Aar betydeligt ned.

Nyt Ovnsystem indføres. Omkring 1926—27 var man klar over, at det gamle Ovnmateriale ikke kunde holde mere end nogle faa Aar, og da det hele skulde ombygges, undersøgte man om der ikke eksisterede et mere økonomisk Ovnsystem end det, man havde haft hidtil. Man valgte en *Skraakammerovn*, der ved Økonomiberegning viste sig at være det Anlæg, der passede bedst for Grenaa. Denne Udvidelse blev færdig i Aaret 1930. — 4 Aar efter byggedes endnu en Ovn af samme Type.

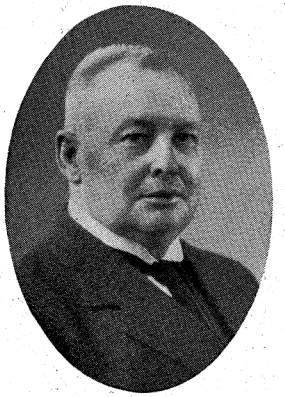

Direktør Bostrup.

I 1936 byggedes en *Højtryksbeholder*, og for at kunne opnaa tilfredsstillende Trykforhold ved Havnen, blev der lagt en Fødeledning direkte fra Gasværket til Havnen.

Kulprisen laa i mange Aar i Gasværkets første Tid ret konstant, imellem 16 og 24 Kr. pr. Tons. Minestrejken i England i 1912 fik Kulprisen til at stige til 47 Kr. pr. Tons. Den højeste Pris, som er betalt er 254 Kr. pr. Tons i Aaret 1920. Prisen faldt derefter ret hurtigt til 23 Kr. Ved Begyndelsen af den nuværende Krig var den 36 Kr. pr. Tons.

Udadtil har Byens Udvikling fordret Udvidelse af Ledningsnettet, men disse Ledninger er gennem Aarene blevet udført, naar Bebyggelsen har krævet det, og de forskellige Anlæg er afholdt af Aarenes Drift eller af de Henlæggelse til Fornyelsesfond, som med stor Forudseende var blevet oprettet.

Gasværket har nu Hovedledninger paa tilsammen over 18 km og 2.184 Maalere.[215])

I Gasværkets snart 50-aarige Levetid har ikke mindre end 13 Byraadsmedlemmer efterhaanden været *Udvalgsformænd.* Den første var Borgmester Rothe, efter ham kom Prokurator Neess. Efterhaanden som Elektricitets- og Vandværk kom til, omdøbtes Udvalget til »Teknisk Udvalg«, hvis Formand siden, 1937 har været Direktør Neergard.

Værkernes Ledelse har under disse Udvalgsformænd først været Direktør J. H. Bostrup, der blev ansat under Gasværkets

Anlæggelse $^{1}/_{9}$ 1897 og virkede til sin Død $^{5}/_{1}$ 1935. Bostrup, der var Søn af Stationsforstander J. H. Bostrup i Thorsager, havde taget Maskinisteksamen og i en Række Aar sejlet som Maskinmester. Han blev en fortræffelig Leder af Værkerne og var ved Siden deraf en Mand, hvis Arbejdskraft paa adskillige Maader kom til Anvendelse i Byens offentlige Liv. Bostrup var f. Eks. i en lang Aarrække Ligningskommissionens Formand. Hans Efterfølger blev A. Damgaard, som siden 1924 havde været Driftsassistent ved Værkerne. Han havde under Bostrups Sygdom i mange Aar været ham en udmærket Medhjælper og konstitueredes straks efter hans Død som Direktør.

Lidt Statistik.

Aar	Produktion	Balance	Gaspris
1897—98	97.070 m³	17.080 Kr.	14 Øre
1907—08	251.150 -	51.935 -	16 -
1917—18	525.320 -	185.245 -	30 -
1927—28	556.300 -	165.228 -	23 -
1937—38	881.520 -	212.262 -	19 -
Efter $^{1}/_{7}$ 1942	—	—	25 -

Elektricitetsværket.

Den første Gang, da der i Grenaa Byraad var Tale om Anlæg af et Elektricitetsværk var i 1894, da der fra Ingeniør Norlev forelaa Forslag om Anlæg af et saadant.

I 1896 fremkom Direktør Rosenvinge med Andragende om Eneret paa Anlæg af baade et Gasværk og et Elektricitetsværk. Det gav, som foran nævnt, Anledning til, at Byen selv opførte et Gasværk, men intet Elektricitetsværk.

I Byraadsmødet $^{5}/_{3}$ 1912 forelaa Andragende fra Købmand Chr. Vogel om Koncession paa Anlæg af et Elektricitetsværk. Det forkastedes enstemmigt. Derimod bevilgede man hans oprindelige Andragende om Tilladelse til at føre Ledninger over Gaden fra et Værk, han paatænkte at anlægge i sin Have i Aagade, dog imod at han forpligtede sig til ikke at sælge Elektricitet til andre.

Vogels private Værk gav Anledning til, at Sagen paa ny kom under Debat. Byraadet nedsatte $^{31}/_{10}$ 1912 et Udvalg som skulde fremkomme med Forslag om Antagelse af en Ingeniør, der skulde udarbejde Overslag over et Anlæg. Da det syntes at gaa for langsomt med Sagen, indsendte Byraadsmedlem N. P. Josiassen i Januar 1913 et Forslag om, at Byen skulde skride til Opførelse af et kommunalt Værk. I Maj samme Aar var der

Andragende fra Ingeniør Harry Gjetting om Koncession paa Anlæg og Drift af et Elektricitetsværk. Begge disse forkastedes under Henvisning til Byens egne eventuelle Planer.

Elektricitetsværket vedtages. Endelig holdtes saa det *afgørende Byraadsmøde 9. Juli 1913.* Udvalget var nu kommet til det Resultat, at alt talte for at Byen selv skulde opføre et Elektricitetsværk. Byens 2 andre kommunale Værker: Gasværket og Vandværket var gode Aktiver, som ikke alene kunde

De tekniske Værker. Fra venstre Elektricitetsværket, i Midten Kontor- og Direktørbolig, bagved ses Driftsassistentens Bolig. Til højre Gasværket.

forrente og afdrage deres egen Anlægssum, men endogsaa gav et godt Overskud i Byens Kasse. »Udvalget tilraader derfor, at man vedtager at anlægge et kommunalt Elektricitetsværk og at den endelige Afgørelse af Sagen ikke udskydes til længere end i Efteraaret 1914, og at Arbejdet da fremskyndes saaledes, at Værket kan træde i Virksomhed til 1. Septbr. 1915«.[216]) Byraadet tiltraadte enstemmig denne Indstilling. Det betonedes dog fra flere Medlemmer at denne Vedtagelse slet ikke hindrede, at Sagen kunde optages paa et tidlige Tidspunkt. Navnlig fastholdt et Medlem, at han stærkt vilde anbefale, at det skete før, og at han »til en vis Grad fandt det uforsvarligt at udsætte Sagen.« —

Fra *Handelsforeningen* var imidlertid indkommet en af 178 Skatteydere underskrevet Henvendelse, hvori udtaltes Ønske om, at Byraadet af Hensyn til den vanskelige økonomiske Situation vilde udsætte Sagens Virkeliggørelse en kortere Tid. Det betonedes dog, at man ikke i Princippet var imod Anlæg af et Elektricitetsværk. Det var bl. a. denne Henvendelse, som bevirkede, at Byraadet gik ind paa at se Tiden an endnu eet Aar.

Det blev en kostbar Udsættelse. I August 1914 udbrød Ver-

denskrigen, og Sagen blev henlagt, idet man ventede, at Krigen kun vilde blive af kort Varighed. Det gik som bekendt ikke saaledes. Under de vanskelige Forhold med Hensyn til at skaffe Belysning indlede man i 1916 Forhandlinger med »*Arke*« om Strøm fra dette Selskab. Det varede dog flere Aar, inden Forhandlingerne førte til Resultat.

Elektricitetsforsyningen kom først i Drift 15. Septbr. 1920. Det var nu i den allerdyreste Periode, og Anlægget kostede 575,000 Kr., uagtet der intet selvstændigt Værk opførtes. Tilmed var en Del af de anvendte Materialer Krigstidsvarer af ringe Kvalitet. Foruden den nævnte Udgift skulde Byen i Løbet af 25 Aar forrente og afdrage Udgiften til 2 Transformatorstationer m. m. med ialt 115.000 Kr.

Man mente, at denne Strømforsyning var stabil og velegnet for Grenaa, og en tilkaldt københavnsk Ekspert — oven i Købet en Professor — sagde god for Anlægget og udtalte, at der kom aldrig noget i Vejen med et moderne Højspændingsværk. Men vi fik noget andet at vide. Afbrydelserne var hyppige, undertiden flere Gange om Dagen og med en Varighed paa indtil flere Dage. Men det maa indrømmes, at den dybere Aarsag nærmest var den, at de anvendte Materialer — som lige nævnt — var Krigstidsvarer og stod langt under, hvad man baade før og senere leverede. Men Forholdene blev altsaa utaalelige, og Byen vedtog at opføre en *egen Kraftstation*. Den byggedes i 1924, forsynedes med en 300 HK. Dieselmotor samt en 200 Kw Generator og kostede 153,000 Kr. — Det var fra første Færd fastslaaet, at denne Station kun skulde være en *Nødhjælp*, som skulde træde til, naar Strømtilførselen fra »Arke« svigtede. —

Siden Kraftstationen kom i Drift har de Afbrydelser, som uundgaaelig maa komme paa de lange Luftledninger helt fra Gudenaacentralen, kun været kortvarige, d. v. s. saa længe, som det tager at sætte Dieselmotoren i Gang, altsaa knap 10 Minutter.

Befolkningen var overmaade begejstret for det hvide Lys, der var renligt og nemt at tænde, og man brugte løs i Tide og Utide og uden at tænke nærmere paa, om Pærerne var smaa eller store. Det første halve Aars Forbrug var ca. 285,000 Kw., altsaa svarende til et Aarsforbrug paa ca. 570,000 Kw. Prisen var 120 Øre pr. Kw. Men Aaret efter var Forbruget sunket til 162.000 Kw. Det var Prisen, som var Skyld deri. Efterhaanden lærte Befolkningen en mere økonomisk Omgang med Lyset,

og Forbruget steg atter. Prisen gik ned til 40 Øre pr. Kw. til Lys og 20 Øre til Kraft. Forbruget steg saaledes, at det i 1931 var nødvendigt at opstille endnu en Dieselmotor paa 600 HK. I 1943 var Strømforbruget 1.378.540 Kw. og Prisen for Strøm henholdsvis 60 Øre til Lys og 25 Øre til Kraft.[217])

Vandværket.

I 1903 førtes den første Debat i Byraadet om Anlæg af et Vandværk foranlediget af en Henvendelse fra Ingeniør Jochumsen i København. I Marts 1905 henvendte *Grundejerforeningen* sig til Byraadet i samme Anledning. Byraadet bevilgede 2000 Kr. til foreløbige Undersøgelser og Ingeniør *English* foretog nogle Prøveboringer og Pumpninger. Der optoges et Laan paa 112,000 Kr., Vandværket byggedes og Nedlægning af Vandrør foretoges, saaledes at *Vandværket kunde sættes i Drift 1. Decbr. 1907.* Direktør Bostrup ansattes som Bestyrer, og Lygtetænder Jens Petersen som Maskinpasser. Vandværkets Pumpestation, som var bygget i et Hjørne af Anlægget, var forsynet med en *Gasmotor som Drivkraft.* En Reservebeholder var anlagt paa Bavnhøj. Ved Anlægget fik straks ca. 500 Ejendomme Vand indlagt og der installeredes ca. 1000 Vandhaner. Efterhaanden steg Forbruget, saaledes at der i 1920 anskaffedes en elektrisk Pumpe til Oppumpning af Vand om Natten, og en ny Brønd gravedes. De 2 Brønde blev efterhaanden til 4, hvis Ydeevne yderligere øgedes ved, at de blev boret dybere ned.

I 1932 indrettedes en automatisk *Pumpestation paa Skovbakkevej,* og endelig overtog Byen i Henhold til Indlemmelsesbetingelserne i 1943 *Bredstrup Vandværk,* saaledes at Byen nu har 3 Pumpestationer med 1 Trykforhøjerstation.

Det første Aar var Vandforbruget 98,900 m³ (nu 577,000 m³). Ledningernes Længde var ved Anlæggelsen ca. 9000 m (nu ca. 21,000). Der indlagdes i 1907 Vand i 500 Ejendomme med 1000 Vandhaner (nu godt 1000 Ejendomme med ca. 5300 Vandhaner).[218])

IDRÆT OG SPORT

De første Tegn paa samlet Idrætsdyrkelse i Grenaa viste sig omkring 1890, da en Del unge Mennesker begyndte at dyrke *Gymnastik og Skydning,* Nogen Forening havde man dog ikke de første Aar, men i 1895 stiftedes »*Grenaa Gymnastikforening*«,

hvis Formaal var »at fremme og udvikle Færdighed i Legemsøvelser og eventuelt i Skydning, Hugning og Fægtning«. Henregner man imidlertid Skydning under Idræt, saa maa man dog endnu længere tilbage, idet *Grenaa Skyttekreds*, der eksisterer den Dag i Dag, er stiftet allerede før 1870, men dog har ligget stille i flere Perioder. Grenaa Gymnastikforening fik ikke nogen lang Levetid — antagelig har den kun eksisteret et Par Aar — og i Tiden omkring Aarhundredskiftet var det navnlig *Cyklesporten*, der blev dyrket i Grenaa. Tre Grenaaborgere: Urmager C. Vester, Cyklehandler Hartmann Sørensen og Brolægger P. Rathje havde ved Havnevejen Vest for den nuværende Grønnegade indrettet en primitiv *Cyklebane* (se Billedet heri Side 226). Her blev i en Del Aar kørt mange Cykleløb med Deltagere fra hele Jylland og med mange Tilskuere inden for det udspændte Sejl. Der stiftedes et Par Gange Cykleklubber, en af dem hed »Flying Fellows«, men de fik ikke nogen Betydning. De tre Herrer afholdt selv Udgifterne og tog Indtægterne, men de spandt næppe Guld paa Arrangementerne. Blandt de lokale Cykleryttere var afdøde Hartmann Sørensen, nuv. Gade- og Vejinspektør Fr. Rathje og pens. Gasværksarbejder Ant. Madsen. Cyklebanen i Grenaa kunde dog ikke konkurrere med de langt bedre Baner, der efterhaanden blev anlagt rundt i Jylland, og den forfaldt derfor mere og mere, hvilket havde til Følge, at Cykelkørselen som Sport eller Idræt betragtet ogsaa sygnede hen.

Omkring 1901—02 var nogle unge Mennesker begyndt at spille *Fodbold* paa Terrænet bag ved Klosterbakken, og der blev ogsaa dannet en lille Klub ved Navn »*Fremad*«. Medlemmerne skulde for at holde Flaget højt samtidig være Medlem af en Afholdsforening. Heller ikke denne Forening fik dog nogen lang Levetid. Efter et Tomrum paa et Par Aar stiftedes derefter 1905 — vistnok paa Initiativ af Købmand Edv. Hansen — »*Grenaa Idrætsklub*«, hvis Formaal det var »at udvikle god og sund Sport for Byens Ungdom«. Af dens første Bestyrelse kan nævnes Hartmann Sørensen, Redaktionssekretær Worsøe-Andersen og Bagermester H. Hartmann. Det var navnlig Fodbold man dyrkede, og Foreningen havde adskillige Kampe med udenbys Hold.

Ogsaa denne Forening gik al Kødets Gang, og først i 1911 stiftedes den nuværende »*Grenaa Idrætsforening*«, der dog oprindelig hed Grenaa Boldklub. Det var Købmand Stæhr, der tog Initiativet til Stiftelsen og blev dens første Formand.

Aaret efter indmeldtes Foreningen i Jydsk Boldspil-Union,

og den fik mange gode Kampe med udenbys Hold. Det kneb stadig for den noget ungdommelige Ledelse at holde sammen paa Tingene og Orden i Økonomien, og Foreningen var flere Gange i Vanskeligheder.

Først i Aarene omkring 1920 begyndte det at bære fremad for Foreningen og Sporten. Ved en Generalforsamling 1920 nedlagde hele Bestyrelsen sine Mandater, og der blev valgt en ny Bestyrelse paa 9 Medlemmer. Formand blev Gade- og Vejinspektør Rathje, Næstformand Gartner O. Andersen og Sekretær og Fodboldleder Redaktør G. Andersen. Foreningen antog derefter Navnet »*Grenaa Idrætsforening*«. Samtidig vedtoges at udvide Virkeomraadet til ogsaa at omfatte *Gymanastik, fri Idræt og Atletik*. Den nye Bestyrelse havde en heldig Haand i Retning af at faa Offentligheden med sig, og i Aarene efter 1920 trivedes frodigt Sportsliv paa den lille, idyllisk beliggende Plads i Kæret, som Fodbold, Kricket og fri Idræt maatte dele broderligt mellem sig. Et Par Aar efter lykkedes det at faa Pladsen udvidet betydeligt, idet et Træbælte i Pladsens vestlige Ende blev fjernet.

I 1925 traadte Rathje, G. Andersen m. fl. ud af Bestyrelsen, og det blev nu i nogle Aar atter yngre Kræfter, der trak Læsset, først og fremmest Redaktør Reimann, der valgtes til Formand. I flere Aar maatte Foreningen konkurrere med en nyopdukket Forening »*Arbejdernes Idrætsklub*«, men senere lykkedes det at sammenslutte denne Forening med Idrætsforeningen, og samtidig indtraadte Anton Madsen, der var Formand for Arbejdernes Idrætsklub i Grenaa Idrætsforenings Bestyrelse.

Stadion. 1933 kom Planerne om et *Stadionanlæg* paa Tale. Der indsendtes Andragende til Byraadet, der lod Gade- og Vejinspektør Rathje udarbejde et Projekt til et større Anlæg paa Hessel Hede. Det skulde spænde over 6 ha. Land og var budgetteret til at koste 33.000 Kr. Byraadet tiltraadte Rathjes Planer, og der blev straks taget fat paa Realiseringen, idet Arbejdet udførtes som Nødhjælpsarbejde. Samtidig besluttede Idrætsforeningen at lade opføre et 2 Etages *Klubhus* paa Stadion og at lade Foreningens Medlemmer selv udføre alt Arbejdet. I Juni Maaned 1935 blev baade Stadion og Klubhuset indviet og taget i Brug ved et stort anlagt Stævne. Der var nu skabt de bedst mulige Rammer om Idrætslivet i Grenaa. Følgerne udeblev heller ikke. Aar for Aar fylkedes flere og flere om Idrættens Fane, og Grenaa Idrætsforening blev snart efter Byens Forhold baade en stor og stærk Forening, der paa en smuk Maade ud-

fyldte sin Mission. Allerede i 1936 vandt Foreningens *1ste Fodboldhold* den jydske A-Række og spillede sig op i Mellemrækken, og i 1939 vandt Holdet det jydske Mesterskab i Mellemrækken og spillede sig op i Mesterrækken. I 1944 vandt Foreningens *Kricketholdet* det jydske Kricketmesterskab i B.-Rækken, og spillede sig op i A.-Rækken.

I Aarenes Løb har Foreningen med Held optaget ogsaa

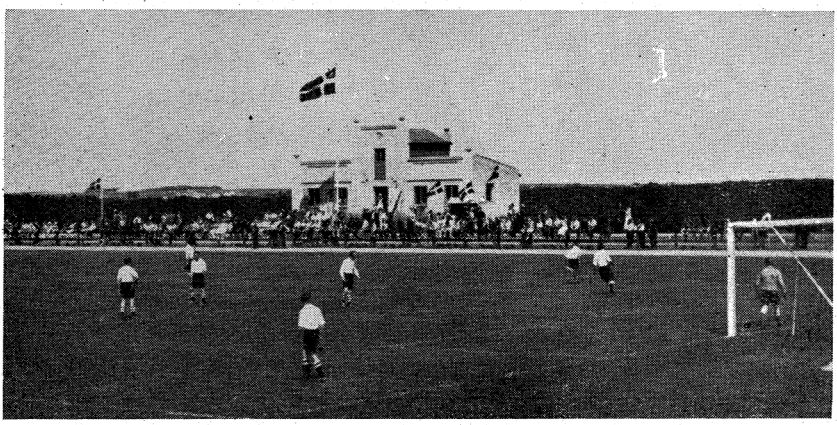

Fodboldspil paa Stadion.

Haandbold, navnlig for Damer, samt *Bordtennis* paa sit Program. Nu i 1945 staar Foreningen med over 700 Medlemmer, og den har indmeldt i Jydsk Boldspil-Unions Turnering 8 Fodboldhold og 2 Krickethold, deltager med 6 Haandboldhold (4 Dame- og 2 Herrehold) i Randers Amts Gymnastikforenings Turnering og med 2 Hold i jydsk Bordtennisforbunds Turnering. Samtidig har Foreningen en Stab af gode Atletikfolk og 2 Gymnastikhold. Der har saaledes været en imponerende Udvikling indenfor Foreningen, og saavel de kommunale Myndigheder som den store Offentlighed har trofast slaaet Kreds om Idrætten og hjulpet den frem.

Naar saa hertil kommer, at der i de senere Aar har eksisteret en stor og dygtigt ledet *Roklub* med mange aktive Medlemmer og 6 Baade, en *Bokseklub*, der dog har har ført en omtumlet Tilværelse og ofte skiftet Ledelse, og endelig, at der dyrkes Idræt inden for alle Drengeforbundene, kan det med Rette siges, at Idrætten trives frodigt og godt i Grenaa og har vundet baade Styrke indadtil og Anseelse udadtil.[219])

POSTVÆSENETS HISTORIE I GRENAA

Postvæsenets Historie i Grenaa kan spores tilbage til Tiden lige efter Aar 1700. Tingbogen viser, at $^{2}/_{2}$ 1714 er der oplæst en kgl. Forordning, som gik ud paa, at ingen Breve maatte sendes til noget Sted i Danmark med anden Lejlighed end Posten under en Straf af 10 Rdl. for Afsenderen og ligesaa meget for den, som befordrede det. Angiveren faar Halvdelen af Bøden og Postvæsenet Resten.

Der er Eksempler nok paa, at Folk i Grenaa hidtil, naar de skulde have Breve befordret til Nabobyerne, maatte leje en Mand til at gaa dertil med det. Det maa have været forbi fra den Tid. Tingbogen har et godt Bevis derpaa, idet »Peder Post« 15. Okt. 1714 lader oplyse et Par Støvler og en Kappe, som han har fundet paa sin Rejse til Aarhus«.

Efter Peder Post er rimeligvis kommet Mathias Rauch, der i 26 Aar var *Postrytter* og som i 1751 omtales som en gammel, afdanket Mand. *»Posthaugen«*, den nuværende Boldplads ved Skolen, var indrømmet Postrytteren til *fri Græsning for Posthesten.*

Efter hans Afgang blev Byfoged Thomas Jacobsen Boserup i Ebeltoft, som allerede forinden var Postmester i denne By, tillige fra $^{5}/_{3}$ 1751 Postmester i Grenaa. Først da han døde, gik Embedet fra $^{1}/_{10}$ 1772 over til vor egen lokale Byfoged N. E. Behr, som beholdt det, saa længe han var Byfoged, d. v. s. indtil 1802. Postgangen var indtil den Tid een Gang frem og hjem til Aarhus om Ugen.

S. Schmidt.
Postmester 1837—51.

Postmesterembeder var den Gang saa ringe aflagt, at det kun kunde være en ganske ubetydelig Biindtægt. Behrs Efterfølger som By- og Herredsfoged i Grenaa, Jacob Aagaard overtog derfor ogsaa Postmesterembedet, som han — i hvert Fald fra omkring 1820 — lod besørge ved Konstitution. Først af Exam. jur., Sagfører Rasmus Møller, senere af hans Søn Jens Bang Møller. I den Tid var *Postkontoret* paa Hjørnet af Storegade og Torvet, der hvor nu Købmand Sandbergs Bu-

J. L. Skjerbek 1851—77.

P. Blechinberg 1877—1908.

tik ligger. Fra 1837 hørte dette Forhold op. $^{6}/_{5}$ 1837 udnævntes Købmand og Kæmner Søren Jacobsen Schmidt til at være Postmester i Grenaa. Postkontoret flyttedes til hans Butik, som laa, hvor nu Storegade Nr. 9, Højskolehotellet, er bygget. Senere solgte Postmester Schmidt sin Forretning og helligede sig helt Postvæsenet, Kæmneriet, Kirkeværgebestillingen m. m. I 1850 flyttede han paa sine gamle Dage til Søndergade Nr. 5. Gaarden ejedes af hans Datter og havde tidligere været Apotekergaard. Der var saa Posthuset et Par Aar.

$^{17}/_{4}$ 1852 udnævntes Jørgen Laurits Skjerbek (f. $^{10}/_{8}$ 1817, d. $^{10}/_{8}$ 1877) til Schmidts Efterfølger. Han var den første Postmester i Grenaa, som har haft dette Embede som eneste Levebrød. Skjerbek var Premierløjtnant og Veteran fra Krigen i 1848—50. Postkontoret var i Begyndelsen af hans Tid Storegade Nr. 16, hvor nu »Importøren«s Butik ligger, men i 1856 byggede han selv en Ejendon paa Østergade. Derhen flyttede han, og *Postkontoret* blev saa i denne Ejendom, indtil Banen anlagdes i 1876.

Postmester Skjerbek kom straks til at spille en meget stor Rolle i Grenaa. Han var meget belæst, vittig og slagfærdig, en god Taler og Skribent og en meget søgt Selskabsmand, men meget giftig og selvbevidst. Uagtet Embedets ringe Indtægter, havde han sin Omgangskreds blandt Byens Spidser. Han havde et svageligt Helbred, maaske som Følge af Krigstidens Anstrengelser, og døde 60 Aar gammel, kort efter Banens Aabning og Postkontorets Flytning.

Postgangen, der ved Aarhundredets Begyndelse endnu kun var 2 Gange om Ugen frem og hjem fra Aarhus, forbedredes, saa der i 50erne var 5 Gange ugentlig Forbindelse med Aar-

hus og hver anden Dag med Randers. Postkørselen var bortliciteret til *Postkontrahenter*, som altsaa for en fast Sum havde overtaget Kørselen. Indtil ca. 1860 var Købmand Thomas Meiniche Postkontrahent. Postvognen var en aaben »Holstenskvogn« med 3 Stole. Det var Købmandens egen Vogn. Omkring ved 1860 overtog Sadelmager Henriksen Postkørselen. Den forbedredes betydeligt ved, at Staten fra nu af leverede en lukket Postvogn.

Allerede fra Begyndelsen af Aarhundredet var det indskærpet Postmesteren, at Postillonen skulde blæse en bestemt Melodi paa sit Horn, naar han forlod Byen eller passerede Landsbyerne. Postmesteren i Grenaa svarede i første Omgang, at hans Postkusk hverken kunde blæse den anordnede Melodi eller mente at kunne lære det.

Af en forlængst afdød tidligere Postkusk her i Grenaa har jeg faaet en mundtlig Beretning om de nærmere Enkeltheder ved

Postturens Forløb. Befordringen var den store, gule Postvogn. Under Kuskesædet var der en stor Kasse, »Laden«, som kunde aflaases. I den kom Breve, Smaapakker og Værdisager. Nøglen til den kom i Posttasken, som atter i aflaaset Stand af Postmesteren eller hans Fuldmægtig leveredes Postkusken. Bag i Vognen laa en meget stor Kasse, hvori Pakker og Rejsegods opbevaredes. Hvad der ikke kunde rummes deri, blev lagt op paa Taget af Vognen under en vandtæt Presenning.

Postvognen mødte paa Østergade udenfor Postkontoret *om Aftenen Kl. 9.* Der gik saa en halv Times Tid med at faa Postsagerne bragt ud og de rejsende til Sæde. Hvis der ingen Passagerer var med, og hvis der var særlig mange Penge eller Værdisager med Posten, skulde der en ekstra Mand med som Ledsager for en Sikkerheds Skyld. Ved Nitiden rullede Postvognen saa gennem Østergade og Søndergade ud over Sønderbro.

Ved Midnatstid ankom man til Tirstrup. Der var Købmand Kirkemand baade Postmester og Postkontrahent, idet hans Heste og Kusk befordrede Postvognen videre fra Tirstrup til Løgten. Samtidig med Grenaavognen indtraf ogsaa Postvognen fra Ebeltoft, hvis Postsager omladedes i Tirstrup. Endelig kom saa Postvognen fra Aarhus, som skulde fortsætte til Grenaa. Henriksens Heste spændtes for den, og ved 1-Tiden var alle 3 Vogne klar til Afgang, henholdsvis til Aarhus, Ebeltoft og Grenaa.

Ved Tretiden om Natten var saa Postvognen atter i Grenaa

og rullede op foran Posthuset. Indgangen var i Gavlen mod Vest, der hvor nu Dr. Herfelts Hus ligger. Fra en lille Entré var der Indgang til Kontoret, som laa til Gaden, og til en Stue imod Gaarden. Her havde Postfuldmægtig Bigum sit Værelse.

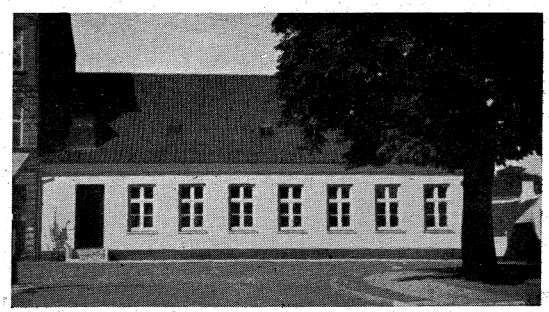

Posthuset i Skjerbeks Tid. Opført i 1856.

Egentlig var det hans Pligt, at være oppe og tage imod Posten, men som Regel laa han i sin sødeste Søvn uden at vaagne. Postkusken tog da Nøglen inde hos ham, bar Postsagerne ind i Kontoret, laasede af og hængte atter Nøglen tilbage. — Imens fortsatte Postvognen fra Grenaa med Passagerer og Postsager, men nu med Kirkemands Heste og Kusk, videre til Løgten. Der skiftedes Heste og hen paa Morgenstunden rullede omsider Postvognen ind i Aarhus.

Postvognen kunde rumme 4 Passagerer. Hvis der var flere end dette Antal, bestiltes en *Bivogn* hos Henriksen, med mindre det kun drejede sig om een Person, og han var villig til at sidde ved Postillonen. Bivognen var en almindelig lukket Vogn, og den kunde komme af Sted omtrent paa samme Tid, som den rigtige Postvogn.

Hvis nogen ønskede at rejse paa en anden Tid af Døgnet, maatte han paa Posthuset bestille *Ekstrapost.* Derfra rekvirere-

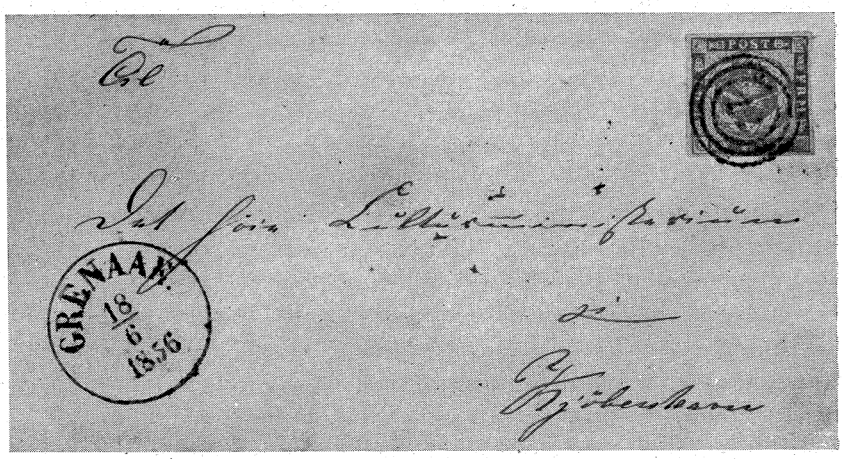

Brev fra 1856. Et af de første lokale Breve med Frimærker. Ca. 3/4 Størrelse.

Postkonen, som hentede Post til Sønderherred i 60erne.

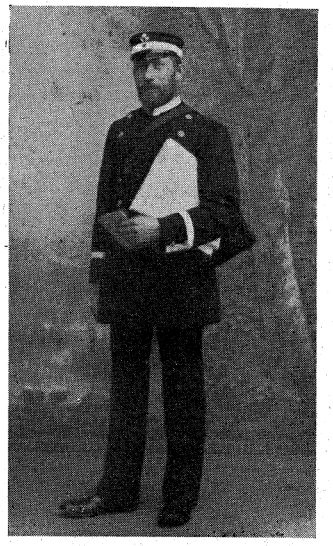

A. Hansen. Fra 1884 Landpost i Sønderherred. Senere Postbud i Grenaa.

des saa hos Postkontrahenten en lukket Vogn eller en aaben Vogn, alt som vedkommende ønskede. De fleste Handelsrejsende foretrak en aaben Vogn, hvis Agterstole kunde tages af og give Plads for Prøvekasserne. En saadan Ekstrapost fortsatte helt igennem til Aarhus eller Randers uden Ophold.

Billet til Postvognen skulde løses paa Posthuset og kostede 16 Mark til Aarhus (omregnet til Kroner = 5,35 Kr.). Det var med Pengenes daværende Værdi en meget stor Sum. Det siges derfor, at nogle slap med ved at spadsere et Stykke uden for Byen og der afvente Postvognen og komme op. De betalte saa Postkusken en 4 Marks Penge og slap paa den Maade billigt over Turen. Det var selvfølgelig strengt forbudt, men siges dog at have været ikke ualmindeligt.

Til Randers kørte Postvognen i 60erne hveranden Dag. Vognmand Andreas Meiniche paa Nytorv var Postkontrahent og kørte selv Vognen. Det var en almindelig lukket Vogn, som afgik herfra om Formiddagen. Den kørte helt igennem til Randers, men skiftede Heste i Gl. Estrup Kro, som laa mellem Auning og Gl. Estrup, men som nu er nedlagt. Saavel til Randers som til Aarhus var det endnu den Gang den gamle Landevej. —

Frimærker. Indtil 1851 var der ikke noget, som hed Frimærker. Folk maatte selv bringe Brevene ud paa Postkontoret og betale Portoen. Der sattes saa et Stempel paa, saa at man kunde se, at Portoen var betalt.

Trane Larsen 1909—26.

H. F. v. Lillienskjold 1926—39.

I 1851 tryktes de *første Frimærker* i Danmark. Imidlertid er de næppe straks blevet indført overalt. De ældste Breve, jeg har set fra Postmester Skjerbæks Embedstid, bærer endnu kun et Stempel, som viser, at der er betalt Porto af dem. Det første lokale Brev med Frimærke paa, jeg har truffet, er fra 1856 og gengives her. Man brugte ikke Konvolut, men bøjede Brevet sirligt sammen og forseglede det med en Oblat eller et Laksegl, saaledes at det ikke kunde oplukkes af uvedkommende. Men selv efter at Frimærker var indført, maatte Folk en Tid endnu vandre paa Posthuset og aflevere Brevene paa Kontoret, fordi der ingen Brevkasser var.

I Grenaa Avis fra 14. Maj 1863 anmoder »Flere Correspondenter« Postmester Skjerbek om at drage Omsorg for Anskaffelse af et *Par Brevkasse*, som til de corresponderendes Bekvemlighed kunde anbringes paa passende Steder. Posthusets afsides Beliggenhed taler for en saadan Foranstaltning«. Det hjalp ikke. Først efter 8 Aars Forløb, i 1871 blev der ophængt en Kasse paa Posthuset og atter et Aar senere $^{15}/_{12}$ 1872 ophængtes endelig en Postkasse paa Hjørnet af Overstræde og Lillegade, Schoubyes Hjørne. — Nogle Aar efter blev den ene til to til stor Lettelse for det korresponderende Publikum.

Aviser. En ikke uvæsentlig Del af Postsagerne var Aviserne, selv om Antallet og Størrelsen af dem kun var en lille Brøkdel af Nutidens. Jeg vælger som Eksempel Postvæsenets Protokol for April Kvartal 1850. Der kom da *231 Aviser og Tidsskrifter* til Grenaa Postkontor til Byen og de nærmeste Miles Opland. Deraf laa *Aarhuus Stiftstidende* saa langt i Spidsen med 108 Eksemplarer. Derefter havde *Randers Amtstidende* 25 Eksemplarer, *Berlingske Tidende* og *Bondevennen* havde hver 16

Ekspl. Der var ialt repræsenteret 25 Aviser og Tidsskrifter. Deraf havde Halvdelen kun 1 eller 2 Abonnenter.

Embedets Udgifter ud over Postmesterens Løn var følgende: En Fuldmægtig med fast Løn 100 Rdl., samt fri Kost og Logis, som Postmesteren leverede ham og beregnede til andre 100 Rdl., en »Litsenbroder«, d. v. s. Postkarl, som lønnedes med 20 Rdl. aarlig, Skrivematerialer beløb sig til 10 Rdl., altsaa ialt 230 Rdl.

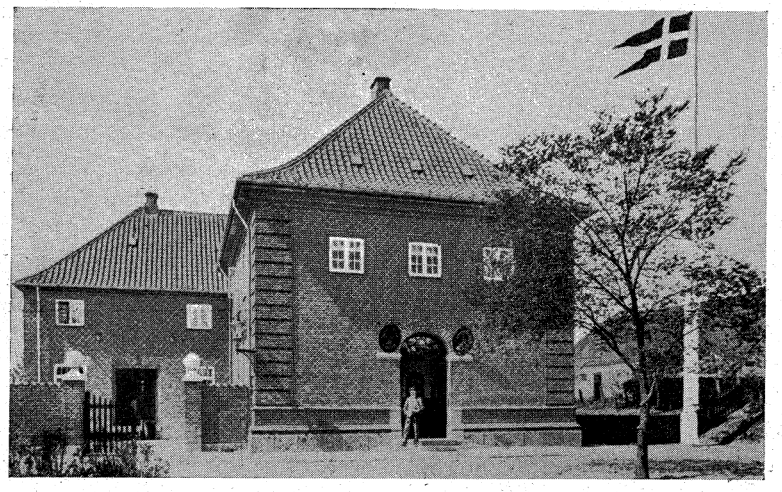

Det nye Posthus fra 1909.

Udbringningen af Postsager var lige saa primitiv som alt det andet. Det første »Postbud« man kender Navn paa, var Peder Taarup. Han havde en gulmalet Trillebør, hvorpaa det hele blev læsset, og hvormed han saa kørte rundt i Gaderne. Man paastod, at han var meget skødeløs med Sagerne, og at det ofte hændte, at Breve fløj fra ham paa Gaden, saa Folk selv maatte ud at samle dem op. Efter P. Thorup blev M. R. Skjødt Postbud. Han var oprindelig Skipper og havde sejlet i fast Fart paa København i mange Aar. Senere blev han Skipper paa Sundet og sejlede i regelmæssig Fart til Kolind. Han levede i yderst fattige Kaar. Han gik Fallit, og hans Hus paa Lillegade blev solgt. Ved hans Død $^{10}/_{8}$ 1882 maatte Postmesteren, Toldforvalteren og Stationsforstanderen foranstalte en Indsamling for at faa ham begravet.

Paa Landet udbragtes Posten ikke før i 1871. Folk maatte selv sørge for at faa Bud til Grenaa og faa den afhentet. I de fleste Landsbyer var der en eller anden, som en Gang om Ugen kom til Grenaa og hentede Posten. De store Gaarde lod

selv en Karl ride ud til Posthuset i Grenaa. Her er et Billede af Sønderherreds Postkone, som i 60erne afhentede Aviser og Breve, bl. a. til de fleste af Sønderherreds Præster.

I 1871 averterer Skjerbek, at *fra 8. Maj udgaar der kgl. Landpostbud 3 Gange ugentlig*: Mandag, Onsdag og Fredag Morgen Kl. 8 fra Grenaa over Aastrup, Hammelev, Sangstrup, Karlby, Voldby, Veggerslev, Benzon, Gjerrild, Brøndstrup, Rimsø, Dalstrup, Dolmer tilbage til Grenaa samme Dag. Det er dog saaledes at forstaa, at Posten hvert Sted blev lagt af hos en enkelt Mand, hvor man saa maatte sørge for at faa den afhentet.

Først i 1880 kom virkelige Landruter i Gang. Postmesteren averterer: »Det nye Landpostsystem er nu indført i Nørreherred, hvorefter Brevene bringes direkte til Adressaterne, og Brevkasser ophænges i Distrikterne.[217])

Heller ikke *Havnen*, hvor der jo efterhaanden var opvokset en Snes Huse, fik Posten bragt. Man klagede derover, men Skjerbek maatte jo i Avisen svare, at der ikke var afsat noget Beløb til at lønne en »Litsenbroder« til at bringe Posten til Havnen. Det ordnedes saa privat en Tid saaledes, at Fisker *A. Clemmensen* en Gang daglig gik til Grenaa og medtog Post frem og hjem og fik et lille Vederlag af de paagældende.

Banens Aabning i 1876 betød et afgørende Brud med den gammeldags »Idyl« ogsaa paa Postvæsenets Omraade. Postkontoret flyttedes nu til et Par Lokaler i Banegaardens østre Ende. Aaret efter døde Skjerbek og en uddannet Postmand P. Blechinberg kom i hans Sted. Postvæsenet kom nu under nyere og bedre Former af samme Art som Nutidens, men blot i langt mindre Format. Nu kom der Post til Byen 3 Gange daglig. Der kom et Postbud, som alene havde dette Arbejde som Erhverv, senere kom der 2. Paa samme Maade gik det paa Postkontoret, den ene Fuldmægtig blev i 90erne til 2. Snart blev ogsaa Lokalerne i Banegaardsbygningen for smaa, og der opførtes i 1909 en selvstændig moderne Postbygning med Ekspeditionslokaler i hele Stueetagen og Embedsbolig for Postmesteren paa 1ste Sal. Personalet paa Post- og Telegrafstationen er nu foruden Postmesteren: 1 Overassistent, 2 Assistenter, 4 Kontorister, 7 Postbude, 7 Landpostbude samt 1 Telegrafbud og et Ekstrabud. Ved de Postkontoret underlagte 13 Posthuse er ansat 24 Landpostbude.

I Finansaaret 1943—44 er der fra selve Postkontoret afsendt 626.000 og ankommet 669.000 alm. Brevforsendelser. Afsendt 32.000 og ankommet 48.000 Pakker. Der er ekspederet $1^1/_4$ Mill. Avisnumre. Pengeomsætningen har været godt 19 Mill. Kr. [216 b])

Postmestre i Grenaa.

1751—72. Thomas Jacobsen Boserup, Byfoged og Postmester i Ebeltoft og tillige Postmester i Grenaa.

1772—1802. Niels Erich Behr (født 1733, død 1815). Byfoged i Grenaa siden 1757.

1802—37. Jacob Aagaard (født 1777, død 1852). Byfoged i Grenaa 1802—52 og altsaa Postmester indtil 1837. Paa hans Vegne var først Eks. jur. R. Møller senere hans Søn Jens Bang Møller konstitueret i Embedet.

1837—51. Søren Jacobsen Schmidt (f. ca. 1787, død $^{9}/_{8}$ 1863). Købmandsborgerskab i Grenaa $^{30}/_{12}$ 1813. Kæmner i en Snes Aar fra 1822. Kirkeværge 1828—54. Forligskommissær.

1852—77. Jørgen Laurits Skjerbek (født $^{10}/_{8}$ 1817, død $^{10}/_{8}$ 1877). Premierløjtnant. Veteran fra Krigen 1848—50.

1877—1908. Peter Blechinberg (født $^{10}/_{6}$ 1834, død $^{17}/_{8}$ 1917 i København). Postskriver i København, Postekspeditør i i Grenaa $^{16}/_{4}$ 1877. Postmester s. st. $^{1}/_{10}$ 1889.

1909—26. C. J. Trane Larsen (f. $^{20}/_{3}$ 1856). Ekspedient ved det bev. Postvæsen 1891. Postmester i Ringkøbing 1905. Do. i Grenaa $^{1}/_{1}$ 1909—$^{1}/_{4}$ 1926.

1926—39. H. G. v. Lillienskjold (født $^{22}/_{10}$ 1869). Postekspedient i Viborg 1894. Postmester i Sindal $^{1}/_{12}$ 1916. Postmester i Grenaa $^{1}/_{4}$—1926—$^{1}/_{11}$ 1939.

1939— P. Sørensen (født $^{14}/_{1}$ 1887). Postkontrollør i Varde. Postmester i Grenaa $^{1}/_{11}$ 1939.

KORT VEJLEDNING FOR BESØGENDE

Torvet med Købmandsgaarden, det gamle Raadhus og Kastanietræerne er Byens samlende Midtpunkt og mest karakteristiske Parti. Det er kendt af alle, som blot een eneste Gang har besøgt Grenaa, og afbildet paa Bogens Omslag.

Kirken er rimeligvis opført omkring Aar 1300, men er i Tidens Løb omdannet meget stærk. Den var oprindelig ganske enkel uden Taarn eller Tilbygninger af nogen Art, saaledes som man kan se paa Byens gamle Segl fra omkring Aar 1300 (se Side 11) Vaabenhuset og Taarnet, der altsaa oprindelig var uden Spir, stammer rimeligvis fra Unionstiden (ca. Aar 1400). Sideskibet imod Nord er sandsynligvis bygget i Begyndelsen af Reformationstiden, da den gamle Kirke ved Bavnhøjbakkens Fod nedlagdes (Aar 1558). Kirken nedbrændte sammen med

hele Byens østre Halvdel ved en Kæmpebrand i 1649. De metertykke Mure blev selvfølgelig staaende, og Kirken genopførtes. Sit nuværende Udseende fik Kirken ved en gennemgribende ydre Restaurering i 1870erne under Ledelse af kgl. Bygningsinspektør Walther. Først da blev Kirken forsynet med Spir. (Kirkens Udseende før den Tid, se Billedet Side 336).

De to store Kastanietræer har oprindelig dannet den søndre Indgang til den gamle Kirkegaard paa Torvet, der omgav Kirken paa alle Sider.

Kong Frederik VII Statue er en Kopi efter Bissens Statue paa Torvet i Odense. Den er rejst ved Bidrag fra Land og By og afsløret 5. Juni 1884. Den havde oprindelig Plads Syd for Kirken (Se Billedet Side 205), men flyttedes ved Torvets Regulering i 1930erne til Pladsen foran Raadhuset.

Grenaa Raadhus (se Billeder 77 og 299) er opført i Aarene 1805—08. Det er en smuk lille Empirebygning, som opførtes paa en gammel, nedrevet Købmandsgaards Grund. Byens ældste Raadhus laa ogsaa paa Torvet, men længere mod Øst tæt ved Østergade, i Hjørnet af Kirkegaarden.

Banken for Grenaa og Omegn (Torvets Nordside, se Billedet Side 469). Byens smukkeste nyere Bygning er opført i 1919 for en Sum af ca. $^1/_4$ Mill. Kr. efter Tegning af Arkitekt Gad. Den overtoges i 1922 af »Banken for Grenaa og Omegn«.

Købmand Skovs Gaard (Søndergade Nr. 1, se Billedet Side 473) er opført ca. 1750 af en velhavende Købmand Christopher Ovesen Broch. Han nedrev den gamle Gaard og lod i Stedet opføre denne smukke Bygning i 2 Etager og med Svalegang til Gaardsiden. Den ejes nu af Købmand Torben Skov.

Djurslands Museum, Søndergade Nr. 9 (se Billedet Side 395) er en gammel Bindingsværksbygning, en Fløj af Byens gamle Farvergaard. Fra Bygningen og til Aaen strakte Farverens Eng sig, og ved Aaen var hans Skyllelad. Bygningen købtes Aar 1921 af »Djurslands Museum«, som er oprettet og skænket af Købmand Chr. Vogel. Museet, som er stærkt lokalhistorisk præget, har en righoldig Stensamling og en Del Antikviteter fra Grenaa By og Omegn, ordnet som smaa Interiører i nogle Stuer. Der er aabnet fra 1. Maj til 1. Novbr. hver Lørdag og Søndag fra Kl. 3—5. (Se selvstændig Artikel Side 394).

Byens Lystanlæg. Langs Aaen fører en smuk Spadseresti gennem Byens Lystanlæg. (Se Side 177). Den nyeste Del deraf er anlagt i Aarene omkring 1880, hovedsagelig ved Gaver fra Konsul C. J. Momme, for hvem der er rejst en Mindesten med Buste midt i Anlægget. (Se Billede Side 401).

Aaen. Lige Syd for Grenaa By forenes to Vandløb: Gammel Aa, som fra Tidernes Morgen har ført Vandet fra den store, nu udtørrede Indsø, Kolindsund, ud i Kattegat, og Nordkanalen, som er gravet i 1873, og som afvander det udtørrede Sund. Det er et af Byens smukkeste Partier. Kolindsund, som var Danmarks største Indsø, udtørredes i Aarene 1872—79.

Anlægget strækker sig Syd og Vest om Byen og ender ved Store- og Lillegades Udløb i Randerslandevej. Lige ud for den gamle Bryggergaard (Nobelpristageren Professor August Kroghs Barndomshjem) er rejst en Mindestøtte for Folketingets tidligere Formand, Niels Pedersen-Nyskov, som i ca. 30 Aar var Folketingsmand for Grenaa-Kredsen.

Tæt Nord for Anlægget drejer Sygehusvejen mod Vest fra Bavnhøjvejen. Her ligger

Kommunens Aldersrenteboliger opført 1943 og det store Sygehuskompleks, **Grenaa Amtssygehus,** som er opført 1921—22 efter Tegning af Arkitekt Frimodt Møller. (Se Billederne Side 428 og Side 423). Lige ved Indgangen til Sygehusets Grund drejer en lille Spadseresti til højre og fører efter 1 Minuts Gang til **»Ruinen af Grenaa gamle Kirke«.** Det er en virkelig Seværdighed, som er omtalt nærmere Side 46.

Bavnhøj Mølle. Vejen fører videre mod Nord til »Byens Vartegn«, Bavnehøj Mølle, (se Side 253). Fra den nærliggende Høj har man en vid Udsigt til Havet mod Øst, Skovene ved Benzon mod Nord og over Hessel Hede og Granskov til Katholm Skovene mod Syd.

Lillegade. Vi gaar tilbage til Torvet ad Lillegade. Tre smaa Stræder forbinder denne Gade med Storegade. *Nederstræde,* som ligger længst mod Vest, har endnu bevaret al sin gammeldags Smaastadshygge med Bindingsværksbygninger og toppede Brosten

Den gamle Borgmestergaard (Lillegade Nr. 50, se heri Side 479) tilhører nu »Grenaa Folketidende«. Den opførtes efter en Brand i 1768 af Birkedommer Bay. Gaarden tilhørte senere Byfoged Aagaard, som døde 1852. Den ejedes siden af Borgmester Christopher Krabbe, den kendte Venstrefører, Folketingsformand og Minister, som var Borgmester i Grenaa (1876—83). Endelig beboedes den af hans Efterfølger Borgmester Brendstrup. Gaarden er Nobelpristageren, Professor August Kroghs Fødested, men sin Barndom tilbragte han i den nærliggende *Bryggergaard,* hvor hans Fader i mange Aar drev Ølbryggeri.

»Aftenstjernen«. (Lillegade Nr. 39, se Billede Side 480). Det er en gammel 2-Etages Bindingsværksgaard opført 1751 efter

den store Brand af en velhavende Købmand Rasmus Sørensen Mau. Den havde oprindelig — ligesom Skovs Gaard paa Torvet — Svalegang til Gaarden, men den er fjernet i 70erne. Ved samme Tid hørte Købmandsvirksomheden op. Navnet har den faaet af et Gæstgiveri, som indrettedes i Hjørnebutikken, og som til Skilt bar en forgyldt Stjerne i blaa Bund.

Det nye Raadhus. Fra Lillegade drejer vi mod Nord gennem Smedestræde og kommer til Nytorv. Her ligger Byens nye Raadhus, opført i 1936. Det er opført som *Administrationsbygning,* men er i Realiteten Raadhus med Byraadssal og Udvalgsværelser paa 1ste Sal. I Stueetagen er Borgmesterkontor, Socialkontor og Kæmnerkontor.

Kirkegaarden. Ad Markedsgade eller tilbage gennem Lillegade over Torvet ad Nørregade gaar Vejen til den gamle Nørreport. Her ligger Kirkegaarden, der bestaar af en Række Afdelinger, som nu ikke længere er tydeligt adskilt. Den indviedes 1822, og er fra den Tid med 20—25 Aars Mellemrum udvidet. Den nyeste Afdeling længst mod Nord er taget i Brug 1941 og anlagt i helt moderne Stil med hyggelige smaa Afdelinger, skilt ved stedsegrønne Hække og med rigelig Anvendelse af Stensætninger og Blomsterpartier. Ad Nørregade gaar man tilbage til Torvet.

Storegade fører parallelt med Lillegade til Anlægget. Dens største Seværdighed er den kuriøse Port til Overstræde, som er afbildet Side 313. Tæt derved ligger Byens Præstegaard fra 1880. (Lillegade Nr. 34).

Havnen og Stranden. Grenaas største Turistattraktion er vel nok — navnlig om Sommeren — ikke Byen, men Havnen og Stranden. Fra Grenaa er der ca. 3 km til Kattegat. Tre Veje fører dertil. *Havnevejen,* der er omlagt for faa Aar siden og er en fuldt moderne Bil- og Cyklevej med Fortov langs Siderne, *Aastien,* der er kombineret Cykle- og Gangsti og fører umiddelbart langs Aaen fra Sønderbro til Aaens Udløb i Havet. Og endelig *Skovstien,* som drejer af fra Aarhus Landevej ca. $^1/_2$ km fra Byen og fører gennem de fra Hovedgaarden Hessel i 1930erne erhvervede Arealer til Stranden ved Haylund. Stien, der ligesom Aastien, er en Dobbeltsti — baade for Fodgængere og Cyklister — fører igennem Naaletræsplantning, Birkeskov og Hede til Badestranden.

Vælger man den første Vej, **Havnevejen,** passerer man ved Østerbrogade **Grenaa Dampvæveri** (se Billede og Omtale, Side 444). Det er Landets største Tekstilfabrik, som under normale

Forhold beskæftiger ca. 600 Mennesker. Lige Øst herfor var indtil 1941 Byens østlige Grænse. Et nu overdækket lille Vandløb »Kejserbækken« var Skel mellem Grenaa By og Bredstrup, saaledes at Vejen til Grenaa Havn i ca. $1^1/_2$ km Længde førte igennem dette Nabosogn. I 1941 indlemmedes Bredstrup, saaledes at Havnevejen nu i hele sin Udstrækning er en Del af Grenaa By.

Grenaa Havn er saa gammel som Byen selv, men har oprindelig ligget i Aamundingen. I 1812 byggedes den inderste lille Havn, den nuværende *Fiskerihavn*. I 1870erne byggedes *Sydhavnen* og i 1931—33 *Nordhavnen*, som er den største og en fuldt moderne Storhavn. Her findes Færgelejet til Hundestedfærgen (Se Side 272), som under normale Forhold flere Gange daglig forbinder Djursland med Sjælland ved en Sejltur paa ca. $3^1/_2$ Times Varighed.

Ved Havnepladsen ligger *»Badehotellet Grenaa Strand«*.

Havnebyen er ved to Broer forbundet med

Sønderstranden. Hele Strandpartiet, Heden og Plantagerne Syd for Havnen tilhørte tidligere Hovedgaarden Hessel, men er i flere Afdelinger købt af Grenaa By, som nu ejer Heden, Plantagerne og Stranden i $3^1/_2$ km Længde mod Syd. Her rører sig om Sommeren et muntert Friluftsliv. Stranden er jævn og uden Huller og ganske farefri. Kysten er bred og bestaar af rent, hvidt Sand, som de fleste Steder er fri for Sten. Indenfor strækker Klitrækken sig hele Vejen mod Syd helt til Katholm. Den er dækket af Marehalm og Hjelme. Ved og bag Klitrækken er efterhaanden opført flere Rækker *Sommerhuse*. De ældste byggedes, da Byen endnu ikke ejede Strandarealerne og derfor ikke havde nogen Indflydelse paa deres Beliggenhed. De har derfor faaet Plads paa selve Klitrækken. Al Bebyggelse dér er nu forbudt. De nyopførte Strandhuse ligger alle Vest for Klitrækken ud mod Heden og Granplantagen. En bred, asfalteret Vej fører fra Havnebyen mod Syd gennem Hedearealerne ud til Badehotellet *Havlund*. Vest for Vejen ligger *Vandrehjemmet* og *Søren Kannes Monument* lige ud for det Sted, hvor han øvede sin kendte Redningsdaad.

Ad *Aastien* (se Billede Side 240) eller ad *Skovstien* (se Billede Side 276) fører saa Vejen tilbage Grenaa. Tæt ved Skovstiens Udløb i Aarhusvejen ligger Grenaa Idrætspark, »Stadion«, som er indrettet i 1935.

TRYKFEJLSFORTEGNELSE

Det er en givet Sag, at i et Værk, der som dette indeholder en Uendelighed af Tal og Navne, vil det selv ved den omhyggeligste Korrekturlæsning vanskeligt kunne undgaas, at der forekommer Trykfejl. Nedenfor følger Fortegnelse over nogle. Men da Afslutningen af Bogen er sket i meget forceret Tempo og under urolige Forhold for at naa at faa den færdig til Jubilæumsdagen, 13. Maj 1945, er der al Sandsynlighed for, at der findes adskillige Trykfejl, som endnu ikke er fundet, og som først vil aabenbare sig ved senere Gennemlæsning.

Side 39. 14. Linie f. o.: Carl X Gustavs 2 Krige 1567—60, skal læses 1657—60.
Side 335. 7. Linie f. o.: Rasmus Christensen, læses Rasmus Pedersøn.
Side 356. 2. Linie f. n : de tvungne Skriftemaal, læses: det tvungne.
Side 374. 10. Linie f. n. Ved en ubegribelig og meget beklagelig Skrivefejl er Indbyggertallet i 1890 angivet til 3760. Det skal være 2933. Som Følge af denne Fejl er hele Udregningen i de følgende Linier forkert.

KILDER, HENVISNINGER OG BEVISSTEDER

Denne Bog er for den ældre Tids Vedkommende ligesom »Grenaa Bys Historie, Bd. A. og B. i aldeles overvejende Grad bygget paa skrevne Kilder, som ikke før har været offentliggjort. Det er i Hovedsagen: Grenaa Bys Tingbøger, Justitsprotokoller, Skøde- og Panteprotokoller, Brandtaksationsprotokoller, Regnskabsbøger, Kirkebøger samt Raadhusarkivet. For enkelte Partiers Vedkommende: Nørre-Herreds Bog fra 1660, Kaldsbøger fra Grenaa Sognekald 1827—1900, Dauws Annotationer ca. 1700—40 o. fl.

For den nyere Tids Vedkommende er navnlig benyttet de lokale Aviser, af hvilke Grenaa Avis gaar tilbage til 1850, og »Vedtægter og Forhandlinger vedr. Grenaa Købstad Bd. 1—10«. Desuden naturligvis en lang Række Haandbøger, »Stater«, m. m. Og endelig, og ikke mindst, mundtlige Beretninger fra gamle Folk, hvoraf de fleste nu er døde. Af dem mindes jeg navnlig med Tak 3 gamle Grenaadrenge: Pastor Richter i Vejen, Løjtnant J. Jensen og længst afdøde Malermester E. Hartmann i Grenaa.

Da nærværende Bog for den ældre Dels Vedkommende kun er en kortfattet Beretning om Hovedbegivenheder af Byens Historie indtil Aar 1800, er Kildehenvisninger ikke anvendt i nær saa høj Grad som i »Grenaa Bys Historie«, hvortil henvises, hvis fyldigere Oplysninger ønskes. I nedenstaaende Fortegnelse er benyttet følgende Forkortelser.

Arkivalier:

Gr. Br. Grenaa Bys Brandtaksationsprotokoller, paabeg. 1761.
Gr. Jus. Grenaa og Nørre Herreds Justitsprotokoller fra 1725 og fremefter.
Gr. K. Grenaa Kirkebøger, paabegyndt 1764.
Gr. Pt. Grenaa Skøde- og Panteprotokoller fra 1740 og fremefter.
Gr. R. Grenaa Raadstueprotokoller I—III fra 1694 -1908.
Kom. F. Communalbestyrelsens Forhandlingsprotokol.
Gr. Tingb. Grenaa Tingbøger 1564—1725. (NB. Rækken er dog meget defekt).

Haandskrevne Kilder:

Dauw. Fr. J. V. Dauw: Annotationer henhørende til Kiøbstaden Greenaa, Kirken og den Latinske Skole. Paabegyndt 1738. [Haandskrift paa 288 Sider in 4to paa Det kgl. Bibliotek].

Lokale trykte Kilder:

Gr. Avis. Grenaa Avis fra 1850 og fremefter.
Gr. Folket. Grenaa Folketidende fra 1874 og fremefter.
Kom. V. + F. Vedtægter og Forhandlinger vedr. Grenaa Købstad, Bd. 1—11, paabegyndt 1880, men med Resumé af Forhandlinger tilbage til ca. 1780.
Hartmann-Sørensen (Udg.) Haandbog for Grenaa, 1.—10. Bd. 1924—33.

Andre trykte Kilder til Danmarks Historie i Almindelighed:

Arup, Erik: Danmarks Historie 1925—32, Bd. 1—2. Tiden indtil 1624.
Begtrup, Holger: Det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede, 1917, Bd. 1—4.
D. R. H.: Danmarks Riges Historie, 1896—1907, Bd. 1—6.
D. d. F. H.: Det danske Folks Historie 1929, Bd. VII—VIII.
Fabricius, A.: Ill. Danmarks Historie for Folket, 1915, Bd. 1—2.
Huitfeldt, Arild: Danmarckis Riges Krønicke, 1650.
Ottosen: Vor Folkeskoles Oprindelse og Udvikling, 1914.
Salm. Salmonsens Konversations-Leksikon, 1915—30, Bd. 1—25.
Thorsøe, Alex.: Grundrids af den danske Rigsdags Historie fra 1866—1915. 1919.
Wiberg, S. V.: Alm. dansk Præstehistorie, 1870, Bd. I.

Trykte Kilder til enkelte Emner:

Begtrup, G.: Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, 1908—10. 6. Bd.: Grenaa, Ebeltoft m. m.
Bøttiger, L. J.: Ebeltoft og Omegn (Mols), nærmest indtil 1814. 1892.
Galster, G.: Møntfundet fra Grenaa og de jydske Penninge fra Tiden 1146—1234. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 21. Bind. 1931.
Grandjean, Poul Bredo: Danske Købstæders Segl indtil 1660. 1936.
Hald. J. C.: Randers Amt 1827.
Heise, A.: Diplomatarium Vibergense, 1879.
Hjort, F. C.: Højtidelighederne paa Grenaae Raadhus d. 14. og 15. April 1814 til Bedste for de i Krigen Qvæstede og Faldnes Efterladte. Aarhuus. 1814.
Hjort, H.: Englænderne paa Anholt. 1809—14. 1907.
Hübertz, J. R.: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus. 1846. 3 Bd.
Ingerslev, V.: Danmarks Læger og Lægevæsen. 1873. Bd. 1—2.
Kanc. Registr.: Danske Kancelliregistranter. 1535—50, udg. af K. Erslev og W. Mollerup 1881.
Kanc, Br.: Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold i Tiden 1550—1660. I Uddrag ved C F. Bricka m. fl. 1885—1944 (fortsættes).
Krøyer: Erindringer af Henrik Krøyers Liv. 1821—1838. 1870.
Lunøe, H., cand. polyt., Ingeniør: De tekniske Arbejder ved Kolidsunds Tørlægning. Særtryk af Teknisk Tidsskrifts Aarg. 1880—81.
Mackeprang, M.: Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Chr. IV. 1900.
Munch, P.: Købstadstyrelsen i Danmark fra Chr. IVs Tid til Enevældens Ophør. 1900.
Pont: Pontoppidans Danske Atlas. 1768. Bd. IV.
Rigsdagens Bureau: Fortegnelse over Rigsdagsvalgene m. m. 1941.
Rubin, M.: 1807—14. Studier i Københavns og Danmarks Historie. 1892.

Kilder, Henvisninger og Bevissteder.

1 Se Efterskriften ved Grenaa Bys Historie Bd. A, Side 15. — **2.** J. Jensen i Jyllandsposten 18/6 1899. — **3.** Hugo Matthiessen: Fra det gamle Køge, Side 11. — **4.** Do. Torv og Hærstræde, Side 62. — **5.** Saxo, Grundtvigs Oversættelse 1822, 14. Bog, Side 192. — **6.** Snorre, Munchs Overs. 1859, I, Side 552. — **6a.** D. D. F. H. II, Johs. Steenstrup, Side 89. — **7.** Do. Side 92. — **8.** Liber census daniæ. O. Nielsens Udg. 1873, Side 167 og Svend Aakjærs Udg. 1939. — **9.** Grandjean, Side 22. — **10.** Do. Side 14. — **11.** Do. Side 7. — **13.** Hugo Matthiessen: Danm. Land og Folk Bd. III, Side 629. — **14.** Bøttiger, Side 21. — **15.** Do. Side 20. — **16.** Do. Side 22. — **17.** Do. Side 23. — **18.** Kong Valdemars jydske Lov. — **19** og **20.** Thorsen: De jydske Statsretter Side 233—46. — **21.** S. Nyegård: Danske Herregaarde III, Side 310. — **22.** Langebek: Diplomatorium Tome XXIX. Rigsarkivets Afskrift. — **22a.** Original i Byarkivet. — **23.** Gr. Tingb. 1574 og Dauw, Side 233. — **24.** Arup II, Side 137. — **25.** Mackeprang, Side 209. — **25a.** Huitfeld, Side 439. **25b.** A Heise, Side XLII. 25c. Arup II, Side 537. — **26.** Galster, Side 231. — **27.** Do. Side 236. — **28.** Kanc. Br. 1627 og Gr. Tingb. 30/4 1627. — **28b.** Gr. Tingb. 27/2 1632. — **29.** Byarkivet. — **30.** Byarkivet. — **31** og **32.** T. A. Becker i »Orion« 1851 Bd II: Kommissionsbetænkningen af 1661, Side 8. — **33.** P. Severinsen: Karlby-Voldby Præstehistorie i Randers Amts hist. Aarb. 1912, Side 27. **34.** J. Jensen i Gr. Folket. 10/1 1891. **35.** Regnar Knudsen: Min Hjemstavn Bd. 13, Side 54. — **36a.** Heise. Indledningen. Chr. II Købstadlov af 6/1 1522 og D. R. H. III, 238. — **37.** Begtrup Bd. 6, II Del, Side 153 og 158. — **38.** Ingerslev, Side 207 og Salm. XV, Side 690. — **39.** Dr. Villads Christensen: Dansk Statsforf., Side 277. — **40.** Suhm: Nye Samlinger I, Side 356. — **41.** Kanc. Br. 6/12 1562. — **42.** Ottosen, Side 10. — **43.** Dauw 93. — **44.** Kom. V. + F. 1880 C, Side 6. — **45.** Mag. Claus Gjordsens Optegnelser over adskillige Len. Nye danske Magasin. VI. Side 300. — **46.** Kanc Br. 18/3 1606. — **47.** Gr. Tingb. 15/1 1627. **48.** Gr. Jus. og Gr. K. B. 1762. — **49.** Gr. Jus. 1708 Fol. 85b. — **50.** Tingsvidne i Byarkivet. — **51.** Kanc Registr. 13/8 1539 og do. 24/2 1542 og Reg. over alle Lande Nr. 4 Fol. 305. — **52.** Gr. Jus. 1788 Fol. 258b. — **53.** Gr. Tingb. 1715 Fol. 274a + b. — **54.** Hub. III. S. 48 Nr. 92 og do. Side 52 Nr. 103. — **55.** Hub. III Side 97 Nr. 174. — **55a.** Gr. Jus. 1751, Fol. 400a. — **56.** Gr. Jus. 1757, Fol. 194b. — **57.** G. Begtrup, Bd. 6, Side 158. — **58.** Gr. Pt. 1804, Fol. 102. — **59.** Gr. Pt. 1807, Fol. 140. — **60.** Kom. V. + F. 1880, C. 199. — **60a.** Do. 188, C. 69. — **61.** Do. 1880, C 69. — **62.** Gr. R. 23/5 1835. — **63.** Mundtl. Beretning af afdøde »Jørgen Glarmester« til J. Jensen. — **64.** H. Hjort, Side . . . — **64b.** og **65.** Fabricius II., Side 545—47 og Begtrup I., Side 165—168. — **66.** Begtrup Bd. I Side 168, 169. — **67.** Begtrup I., Fabricius II., D. R. H., Bd. 6 og Rubin. — **68.** Gr. Pt. 1818, Fol. 134. — **68a.** Gr. Pt. 1813. — **69.** Danmarks Herregaarde, III., S. 206. — **69a.** D. D. F. H., VI., 261—62. — **69b.** Gr. R. 3/6 1813. — **70.** Hald, Side 41. — **71.** Kom. V. + F. 1850, C. 135. — **72.** Salm., 18. Bd., 820. — **73.** Salm, 18. Bd., 324. — **74.** Gr. Avis 1/3 1859. — **75.** D. D. F. H., VII., Side 142—47. — **75a.** Gr. Avis 18/1 1857. — **76.** Gr. Avis, Marts 1870. — **77.** Gr. Avis 30/5 1861. — **78.** Se Gr. Bys Hist., Bd. A., Side 286—87. — **79.** Gr. Avis 10/6 og 11/6 1861. — **80.** og **81.** Bøttiger (?) og Artikel af Apoteker Andersen i Gr. Folket. 2. Jan. 1945. — **82.** Gr. Avis 15/6 1861. — **83.** Gr. Avis 18/6 1861. — **83a** Gr. Avis 15/6 1861. — **84.** Gr. Avis 16/6 1861. — **85.** Gr. Avis 16/6 1861. — **86.** Se: Gr. Bys Hist. Bd. A, Side 181. — **87.** Se heri Side 77. — **88.** Mundtl. Med. af E. Hartmann. — **89.** Gr. Avis 17/10 1868 — **90.** Gr. Avis 21/10 1868. — **91.** Gr. Avis 10/1 1870. — **92.** Gr. Avis 18/6 1870. — **93.** Gr. Avis 11/6 1877 og 22/6 1880. — **95.** Gr. Avis Juni 1871 og Haandbog for Grenaa 1932, Side 66. — **95b.** Gr. Avis 15. og 20. Juni 1865. — **96.** Gr. Avis 6/9 1859. — **97.** Gr. Avis 17/1 1870. — **98.** Gr. Avis 5/2 1870. — **99.** Gr. Avis 5/2 1870. — **100.** Gr. Avis 15/12 1859. — **101.** Gr. Avis 28/11 1868. — **102.** Gr. Avis 6/2 1869. — **103.** Gr. Avis 9/7 1870. — **104.** Kom. V. + F. 1880, I, C, 3—5. — **105.** Kom. V. + F. 1880, C. 32. — **106.** Kom. V. + F. 1880, C. 26. — **107.** Kom. V + F. B. 51. — **108.** Gr. Avis 5/9 1871. — **109.** Gr. Avis 3/5 1871. — **110.** Kom. V. + F. 1880, A. 109. — **111.** Kom. V. + F. 1880, B. 111. — **112.** Kom. V. + F. I, C. 369. — **113.** Gr. Avis 6/9 1878. — **114.** Kom. V. + F. 1887, Side 518. — **115.** H. Lunøe, Side 1. — **115a** og **116.** H. Lunøe, Side 2. — **118.** Oplysning fra Proprietær P. Petersen, Sivested Odde, og Lærer A. K. Hansen, Grenaa. —

119. Gr. Folket. 19/4 1944. — **120.** Gr. Avis 18/7 73. — **121.** Gr. Avis 7/6 1871. — **122.** Gr. Avis 15/8 1873. — **123.** Gr. Avis 3/7 74. — **124.** Gr. Avis 8/9 1873. — **125.** Gr. Avis (hvornaar?) — **126.** Gr. Avis 24/8 1876. — **126a** Gr. Avis 25/8 1876. — **127.** Gr. Avis 4/9 1876. — **128.** Trap IV Udg., VI Bd., Side 38 og Gr. Avis 2.—4. Maj 1878. — **129.** Gr. Avis 9/9 1876. — **130.** Jyllp 11/9 1876. — **132.** Kom. V. + F. 1880, C. 38. — **133.** Gr. Avis 11/3 73. — **134.** — Gr. Avis 22/9 1879. — **135.** Gr. Folket. 6/11 1882 og Kom. V. + F. 1882. Side 189. — **136.** Kom. V. + F. 1884, Side 318. — **138.** Haandbog for Grenaa 1927. — **140.** Gr. Avis 2/8 1914. — **142.** Gr. Folket. 26/2 1945. — **143.** Gr. Avis (Dato glemt). **143 b** og **144.** Kom. V.+F. 1918, Side 424. — **145.** Gr. Avis 17/9 1913. — **146.** Gr. Avis 15/7 1914. — **147.** Gr. Avis 17/9 1913. — **148.** Gr. Avis 6/7 1914. — **149.** Gr. Avis 6/7 1914. — **149a.** Kom. V.+F. 2/6 1901. — **149b.** Kom. V.+F. 1925, Side 652. — **150** og **151.** Oplysninger fra Gade- og Vejinspektør Rathje. — **152.** Gr. Pt. og Købekontrakt af 15/3 1860. — Pantereg. A 300 + B 89. — **153.** Gr. Avis 17/4 1867. — **154.** Kom. V.+F. 1930, Side 633. — **155.** Kom. V.+F. 1880 C 24. — **156a.** Afsnittet om Indlemmelsen er i Hovedsagen bygget paa den officielle *Indlemmelsesbog.* Alle de Stykker, som er mærket med » «, er ordrette Citater af denne Bog. — **157.** Salm. VII, Bd. 98. — **158.** Salm. IV Bd. 355. — **159.** Gr. Bys Hist. Bd. B, Side 101—107. — **160.** Gr. Bys Hist. Bd. B, Side 291—93. — **161.** Carl Svenstrup: Morderne Schræm og Schattebergs Henrettelse. Grenaa 1937. — **162.** Gr. Domsprotokol. — **163.** Carl Svenstrup: Gjertrud Hansdatters Henrettelse. Randers Amts hist. Samf. Aarbog 1940. — **164.** Gr. Jus. 1815, Fol. 196. — **165.** Skrivelse fra Professor A. D. Jørgensen til Sognekaldet. — **166.** cand. mag. S. Skov i Randers Amts hist. Aarbog 1939. — **167.** Carl Svenstrup: Randers Amts hist. Aarbog 1939. — **168** og **169.** Gr. Tingb. 27/2 1632. — **170.** Kirkens Regnskabsbog 1649. — **171.** C. Nyerup: Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere. Kirkeh. Saml. 3 R. IV, Side 269—272. — **172.** Kirkens Regnskabsbog. — **173.** Gr. Avis 16/6 1866. — **174.** Gr. Avis 23/2 1872. — **175.** S. Skov: Randers Amts hist. Samf. Aarbog 1938, Side 6. — **176.** Wiberg: Præstehistorie I, Side 473. — **177.** Kaldets Kopibog, Side 240. — **178.** Kaldets Kopibog, Side 262. — **179.** Mundtl. Meddelelse fra en af Samtidens Præster. — **180.** Kaldets Kopibog, Side 300—317. — **181, 182** og **183.** H. K. Hein: Grenaa Asyl, Side 4—5. — **184.** Dauw, Side 51 — **185.** Kom. V.+F. I C 199. — **186.** Gr. Avis 15/5 1858. — **188.** Hald, Side 199. — **189.** Mundtl. Medd. fra Maler E. Hartmann. — **190.** Hald, Side 119. — **191.** Gr. R. 27/4 1846 og Trap, I. Udg. 1859. — **192.** Kom. V.+F. I C, Side 152. — **193.** Krøyer, Side 232. — **194.** Kom. V.+F. I C, Side 82. — **195** Do. Side 161. — **196.** Do. Side 35. — **197.** Do. B Side 149. — **198.** Danske Sygehuse, Randers Amt, Side 327. — **199.** Kom. V.+F., I. B, Side 32. — **200.** Do. Side 34. — **201.** Gr. Pt. 1862. — **202.** Danske Sygehuse, Side 327—28. — **203.** Do. Side 328. — **204.** I Hovedsagen efter Danske Sygehuse, Randers Amt, Side 326—336, og Sygehusets Aarsberetning, — **205.** Gr. Folket. 22/1 1890. — **206.** Gr. Avis, Maj 1868, og Landboforeningens 50 Aars Jubilæmsskrift. — **207.** Gr. Avis 24/6 1862. — **208.** f. Eks. 1871, Mandag 5. Juni. — **209** og **210.** Marott, Side 66—68. — **211.** Demokraten 24/11 44 ved 50 Aars Jubilæet. — **212.** Kom. F. 6/2 1855. — **213.** Gr. Avis 29/5 1868. — **214.** »Lad Skyttelen gaa«. — **215.** Talmaterialet her er meddelt af Direktør Damgaard. — **216.** Gr. Avis 10/7 1913. — **216a.** Meddelt af Direktør Højby. — **216b.** Tallene meddelt af Postmester Sørensen. — **216c.** Meddelt af Direktør Thomsen. — **217.** Gr. Folket. 31/7 1880. — **218.** Meddelt af Direktør Damgaard. — **219** Afsnittet om Sporten, som jeg savner Forudsætninger for at kunne skrive, er forfattet af Redaktør G. Andersen.

PERSONREGISTER

En Stjerne (*) foran en Persons Navn betyder, at vedkommende er afbildet i Teksten, enten i Portræt eller Gruppebillede. Hvor der er flere Sidetal ud for en Person, betegner Tallet med fede Typer Hovedartiklen, hvis en saadan findes. Praktisk talt alle Personer, som er nævnt i Bogen, er anført i Registret.

A — Side

*Aagaard, J., Byfoged 75, 102, 157, **316** 502, 510
Aagaard, Redaktør ... 436
Ahrensbach, H. P., Stationsforstander ... 189
*Alby, J., Forretter 266, 309, 311, 312, 313, 315
Andersdatter, Anna Marie ... 328
*Andersen, Amtmand ... 268
*Andersen, A., Sparekassedirektør 309, 463
*Andersen, A. P., Politimester 313, 314, 321
Andersen, Emil, Navigationslærer ... 413
*Andersen, G., Redaktør ... 438, 500
Andersen, J. A., Politibetjent ... 453
Andersen, J. P., Væver ... 300
Andersen, Johs., »Tyvsnedkeren« 324
*Andersen, M., Skomager ... 358
Andersen, Matthias, Fisker ... 406
Andersen, N. C. ... 458
Andersen, O., Gartner ... 500
Andersen, S., Lærer ... 397
Andersen, Vald., Kunstmaler ... 343
Andreassen, Hansine ... 328
Arendrup, Distriktslæge ... 397
Asmussen, Ingeniørkapt. ... 194

B

Baagøe, Højskoleforstander ... 355
Bager, Chr., Byfoged ... 67
Bagesen, Madam ... 78
Bagge, Jørgen Sørensen, Sognepræst ... 38
Balle, Jens, Arrestforvarer ... 322
Balle, L., Købmand ... 483
Bang, Emil, Købmand ... 231
Bang, Jens ... 64
Bay, P., Birkedommer ... 512
*Bayer, Pottemager ... 121
Beck, Vilhelm, Præst ... 354
Behr, N. E., Byfoged ... 502, 510
*Bendixen, S., Snedkermester 313, 314, 315
*Bendt, Overbetjent ... 270
*Bertelsen, J., Skolebestyrer 198, 384
*Bertelsen, Fru, Lærerinde ... 384
Beyer, P. G., Dyrlæge ... 483
*Bigum, Chr., Postfuldmægtig 116, 505
*Bilde, A., Tømrermester 247, **304**, 307
*Bilde, Fr., Havnefoged ... 266
*Bilde, S., Snedkermester ... 441
*Bisgaard, N. C., Bankdirektør 266, 309, 311, 312, 469
*Blach, Proprietær ... 225
*Blechinberg, P., Postmester 503, 508, 510
*Blichfeldt, K. H., Byfoged ... 346
Bloch, Chr., Kordegn ... 378
*Bloch, Fr. C., Sognepræst ... 352
*Blomberg, Carl Magnus, Typograf 300, 329, 451, 453, 457
Boas, S., Lærer ... 389
*Bojesen, Marg., Diakonisse ... 365
*Bonke, N., Borgmester 305, 310 311, **466**
Bonke, Gæstgiver ... 408
Borup, M. L., Kordegn ... 378
Boserup, Th. Jacobsen, Postmester ... 502, **510**
*Bostrup, J., Belysningsdiretør ... 494
Brandt, Redaktør ... 436
Brejl, Arkitekt ... 388
*Brendstrup, K. A. L., Borgmester 298, **318**
Brochmand, Jesper 52
*Brokmann, F., Sparekassedirektør ... 463
*Brokmann, J. H., Købmand ... 107
Bruhn, H., Forvalter ... 297
Brun-Rønn, Fiskeeksportør ... 310
*Bræmer, Fr., Lærerinde ... 373
Buchwald, Ingeniør ... 195
*Buhl, H., Bankdirektør ... 466, 468
Bønløkke, Chr., Folketingsmand 132, 205, 435
*Børgesen, Z. Forretningsfører 266, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 461
*Børgesen, F., Maskinmester ... 485
Bøttiger, Emil, Kirkegaardsarkitekt ... 351
Bøttiger, L. J., Præst ... 14

C

Side

Carøe, C. T. Godsejer 443
Caspersen, M. M., Politimester.. **321**
*Christensen, C., Landinspektør. 168
Christensen, C. C., Branddirektør 433
Christensen, J. C., Kobbersmed 295
Christensen, Joen, Raadmand . 34
Christian IV 32
Christian IX 190
*Christian X 268, 269, 270
Christiansen, Anders, Arrestant. 322
Christiansen, H. C., Lærer. 232, 389, 390
Clausen, Civilingeniør 194
Clemmensen, A., Fisker.... 406, 509

D

Dabelsteen, J. F., Fisker..... 406
Dahl, C. F., Apoteker 397, 416
Dahl, Lærer 460
Damgaard, A., Belysningsdirektør 495
*Dantzer, C. U., Sognepræst .. 354
*Demand, Chr., Forretter 485
Dinesen, L., Hofjægermester ... 467
Dinesen, W., Kaptajn, Folketingsmand 433
*Dyekjær, M. C., Dyrlæge 305
*Dyekjær, Frue, 266, 308, 309, 311, 312
Dyrhauge, P. C., Kateket 378
*Dæhnert, C., Lærer 314
Døssing, Th., Biblioteksdirektør 393

E

Ehrenreich, C. F., Købmand.... 482
Ehrenreich, H., Købmand 483
*Eldrup, H., Kæmner 314
*Eldrup, Nanna, Lærerinde, 314, 315
Emborg, J. C., Købmand 294
Enevoldsen, E., Auktionarius ... 410
Erichsen, Stationsforstander ... 246
Eriksen, E. M., Stationsforstander, D. S. B. 189
Erling Skakke 6

F

*Faber, C., Sparekassedirektør . 463
Falsen, Premierløjtnant 85
Fausbøll, J. Valeur, Boghandler 329
*de Fischer, Chr., General, Krigskommissær 351
*Fladberg, Madam 126
Flindt, S. T. D., Kateket 378
*Forthoft, Redaktør..... 245, 437
*Frank, Prokurist..... 485
*Frantzen, Alfr., Sognepræst.... 361
Frijs, Greve..... 62
Friis-Mikkelsen, P., Tømrer 455
Frimodt-Clausen, Arkitekt..... 423
Frøhlich, J., Direktør 486
*Fugl, Chr., Sognepræst..... 352
*Færch, C. V., Redaktør 208, 303, 432, 439, 453

G

Side

*Gad, Vald., Sagfører 225
Galster, G., Museumsinspektør.. 27
Gedalia, G. A., Baron 182
*Geisnæs, O., Havnefoged 412
Gether, Toldkasserer 397
Giersing, O. M., Distriktslæge... 422
Gjertrud Hansdatter 326
Gjetting, H., Ingeniør..... 496
*Glandt, H. J., Stationsforstander 189
*Glauert, Otto, Cirkusdirektør.. 123
Graff, E. Farver..... 385
*Gulmann, Frk., Lærerinde..... 373

H

Hajslund, L. M., Lærer..... 389
Hammelev, J., Direktør 311, 312, 478, 479
Hansen, Arkitekt..... 194
*Hansen, A., Postbud 506
Hansen, A. K., Lærer..... 389
*Hansen, Aksel H., Kommunekasserer..... 313, 314, 315, 458
Hansen, Chr., Købmand..... 410
*Hansen, Edv., Købmand 303, **305**, 447
Hansen, Eline, Frue 308
Hansen, Fr., Læge 294
*Hansen, Ingeborg, Asylmoder . 365
Hansen, J., Købmand 294
Hansen, Jørgen, Fisker..... 406
*Hansen, L., cand. phil..... 115, 383
Harald Haardraade 6
Hartmann, H., Bagerm. 499
Hartmann, H. H., Bagerm.. 297, 499
Hartvigson, H., Købmand 294
Harsfelt, A., Redaktør 433
*Hartmann-Sørensen ... 225, 226, 499
*Hasselbalch, Otto, Jernstøber 476, 492
Heimann, M., Redaktør 430
Hein, H. K., Provst 363
Henriksen, Andreas, Skipper .. 406
*Henrichsen, M. C., Sadelmagermester 296, 440, 504
*Henriksen, R., Murermester 313, 314, 315
*Hermansen, H., Købmand 366, 474
Hertel, H. K., Redaktør 430
*Hoffmeyer, Fr., Apoteker 151, 179, 191, 198, **302**, 446, 447, 453
Holch, Erik, Rigsmarsk 26
Holch, E. Købmand 311
Holm, Aug., Præst 363
Holm, Jens Chr., Redaktør..... 436
Hvillum, Sv., Bankdirektør 471
Hygum, J. N., Kordegn..... 377
Høegh-Bahnsen, Byraadssekretær..... 309, 314
Høegh-Guldberg, Overretssagf... 224
Højby, H. R., Direktør 491

I

Side

Ingerslev, H., Kateket 378
Ingvardsen, Peder 61
*Israelsen, Jens F., Redaktør 434
*Iversen, A., Vævermester 460, 485, 486
Iversen, Aage 26

J.

*Jacobi, C., Sognepræst 198, **355**
*Jensen, Anker, Kontorbestyrer 314
Jensen, Anton, Fabrikant. 411
*Jensen, Overpostbud 211, 212, 266, 309
*Jensen, J., Købmand . 299, **304**, 307 308, 457, 458
Jensen, J., Løjtnant 349
*Jensen, Johs., Dommerfuldm. 266, 312
Jensen, M., Snedker 308
Jensen, O. Th., Redaktør 434
Jensen, Otto, V., Bankdirektør . 470
Jensen, Peder, Cisemester 35
*Jensen, Vald., Handelsgartner 314, 315
Jepsen, L. M., Skibstømmermand 406
Jo de Beveren, hollandsk Officer 40
Joachimsen, L., Gaardejer 470
*Johannsen, R., Kordegn 380
*Johansen. Kontorbestyrer . 266, 309, 312
Johansen, Johs., Overlærer 379
Jørgensen, J., kaldet »Fut-Jørgensen« 399
*Jørgensen, Redaktør 314
*Josiassen, N. P., Redaktør 266, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 456, **458**, 495
*Juel, C. F., Stationsforstander . 187
*Juul, J. P., Overlærer 378, 392
Jyde, Ole Jensen, Skipper 419
*Jørgensen, E. A., Redaktør 309, 433
*Jørgensen, P. S. Drejer 120

K.

Kahr, J., Lærer 310
*Kaiser, L., Skomagermester ... 439
*Kanne, Søren. Gaardfæster 418
Karen Jensdatter Graabecks Legat 426
Kiersgaard, Niels 90
*Kildahl, J., Skomager 120
Kirk, A. P., Uddeler 307, 308
*Kjeldsen, K., Depotindehaver . 314, 315
*Kjærgaard, Arbejdsmand . 266, 309, 312, 315
*Kjølhede, Grosserer 309
*Knudsen, A., Lærer .. 375, **381**, 386
Koch, Ehlers, Provst 339
Koch, Nicolaus, Billedsnider ... 333
*Kock, N. L., Vicekonsul .. 106, **295**, 409, 431, 463, 480
Klindt, Axel, Overlæge 423
Klixbøll, Redaktør 434
Koefoed, H., Lærer 311, 390

Side

*Knudsen, C., Hotelejer 303
*Knudsen, Knud, Jernstøber ... 476
*Koppel, P., Arrestforvarer 439
*Krabbe, Christopher, Borgmester 317
Krabbe, Niels, Godsejer 23
*Krogh, August, Professor . 479, 512
*Krogh, V., Ølbrygger 478
*Krogh, J. E., Sparekassedirektør 463
*Kruse, Købmand 481
Kruse, O. B., Købmand 294
Krøyer, A. P., Sognepræst 352
Krøyer, H., Zoolog 405
Kyhl, Emilie, Lærerinde .. 115, 382

L

Labri, »Professor« 224
Langebek, Arkivar 15
Larsen, Carl, Væver 460
Larsen, E., Politibetjent og Gymnastiklærer 370
Larsen, O., Malermester . 309, 313
Larsen-Ledet, A., Landbrugskonsulent 445
*Laursen, M., Skolebestyrer 385
*Lemmich, C., Redaktør 431
Lerche, J., Gaardejer 397
*Licht, H., Økonom 426
de Lichtenberg, C. G., Godsejer 404
de Lichtenberg, G., Godsejer 239 240, 417
*v. Lillienskjold, H. T., Postmester 407, 510
Lindberg, J. M., Købmand 366
Lund, C. F., Købmand 483
*Lunøe, L. J., Prokurator . 107, **301**
*Lyngbye, A. J., Skræderm. 206, **301**
Lyngsø, N. Jensen, Direktør ... 489
Lystrup, S., Opsynsmand .. 210, 450
*Lütken, Th., Godsforvalter 191, 301, 465
Lønskov, Edm. C., Redaktør 433, 437
Løssel, Fabrikant 492

M

Madsen, Anton, Gasværksarbejder 499
Madsen, Jørgen, Glarmester ... 325
Madsen, S., Snedker ... 307, 456, 457
Marott, Folketingsmand 452
Marthinus, N. C., Murermester . 80
Mathiassen, Chr., Arrestant 323
Matthiessen, Hugo, Museumsinspektør 5
Mau, Rasmus, Købmand 480
Meier, W., Fabrikant 488
Meilstrup, A., Økonom 421
Meldgaard-Nielsen, Købmand ... 307
Meiniche, A., Postkontrahent ... 506
Meiniche, Th., Postkontrahent .. 504
Melsted, Major 85
*Mikkelsen, P., Avlsbruger. 300, 305
*Momme, C. J., Konsul **105**, 401, 475

Side

*Momme, H. C., Skipper 409
Mortensen, Fr., Folketingsmand 458
*Munch, N. S., Lærer 381
*Møller, J. A., Købmand 295, 416, 477
*Møller, J. B., Guldsmed 439
Møller, Jens Bang, konst. Postmester 502
*Møller, J. Fr., Soldat 1864 137
Møller, Just, Raadhusets Bygmester 76
Møller, R., konst. Postmester ... 502
*Møller, T., Prokurator 463
Møller-Petersen, Auktionsmester 410
Mørke, Rasmus Pedersen 328

N

Nagelsmed, Hans Hansen 67
Nagelsmed, Niels Steffensen 67
*Neergaard, Ad., Sparekassedirektør 313, 314, 315, 494, 465
*Neess, G., Prokurator **302**, 492
Nielsen, Alb., Købmand 484
Nielsen, Anders, Manufakturhdl. 310, 479
Nielsen, Jacob, Væver 458
Nielsen, Jais, Kunstner 343
*Nielsen, Johanne Marie, Diakonisse 366
*Nielsen, M., Slagter, 266, 309, 310, 311, 312, 313, 314
Nielsen, Morten, Skolelærer ... 327
*Nielsen, N.C., Fiskeeksportør 314, 315
Nielsen, Ove, Kapellan 363
Nielsen, Vald., Auktionarius ... 410
Nielsen, Viggo, Forretter 311
Nitschke, Aug., Væver 313
*Nobel, C., Grosserer 474
*Nyeborg, C. G., Byfoged **317**
*Nørregaard, N., Provst 359
Nørregaard, J., Højskoleforst. .. 355

O

Odense, G. Chr., Redaktør 437
Olsen, N. C., Købmand 483
*Ostermann, C. F., Skomagermester 302, 440
Ostermann, D. R., Skomagermester 295

P

Packness, kgl. Bygningsinspektør 343
*Pallesen, N. S., Borgmester 266, 309, 311, 312, 313, 314, 315
Peder Post 502
Pedersen, Edv., Kapellan 363
*Petersen, F., Kordegn 300, **303**, 380
Petersen, H. L., Kateket 378
Pedersen, Jacob, Contrefejer ... 334
*Petersen, J. P., Arbejdsmand .. 456
Pedersen, Jens P., Sparekassekasserer 464

Side

Petersen, Karl, Kulhandler, 243, 300, 305, **306**, 307, 308
Petersen, Magnus, Professor . 49
*Pedersen, Oluf, Rektor 55
*Petersen, Vilh., Garver 439
*Pedersen-Damgaard, P., Gaardejer ... 305, 307, 308, 435, 465, 488
Pedersen-Nyskov, Folketingsm. 512
Pedersøn, Rasmus, Raadmand .. 335
Persen, Michel, Raadmand 34
Pinnerup, Fiskeeksportør 311
*Præst, E., Disponent 485

Q

*Qvist, J. C., Farver 297, 478

R

*»Ras Givoren« 123
*Rasmussen, A., Vævermester . 485
*Rasmussen, Alfred, Montør 314, 315
Rasmussen, Chr. Fisker 406
*Rasmussen, H., Kontorbestyrer 308, 310, 311, 456
Rasmussen, Seyer, Sognepræst . 36
*Rasmussen, Svenning, Redaktionssekretær 309, 314
*Rathje, Fr., Gade- og Vejinspektør 499, 500
Rauch, Mathias, Postrytter 502
*Rechnitzer, Admiral 266
Rehling, Svend, Kapellan 363
*Reimann, Redaktør 309, 500
*Reimann, Frue, Redaktør 314
Reininghaus, H. L., Købmand .. 91
*Reventlow, G., Købmand .. 225, 307
*Reventlow, H., Skoleinspektør 139, 198, **302**, 378, 391, 450, 453
*Richter, J. C., Læge 118
Riis, E., Dommer **321**
Risom, J., Sognepræst 337
Rosenberg, Holger, Forfatter ... 436
*Rosenberg, Julie, Avisudgiver .. 435
*Rosenberg, Th., Redaktør, 432, **435**
Rosenkrantz, Niels Erichsen 26
Rosenkrantz, Otte Nielsen .. 26, 51
Rosent, Historiemaler 344
*Rosenvinge, H. P., Direktør, 212, 366, 485, 492
Rosenvinge, H. N., Direktør . 486
*Rothe, C. E., Borgmester, 209, 298. 305, 319, **329**
Rudbeck, J., Landbrugskonsulent 445

S

Sandberg, D., Købmand ... 313, 315
*Sandland-Nielsen, Redaktør ... 314
Saxo, Historieskriver 6
Scharling, W., Professor ... 432
Schatteberg, Morder 324
*Schmidt, S., Postmester .. 502, 510
Schou, Chr., Ølbrygger 479
Schou, S., Snedker 294

Side

Schoubye, A., Købmand ... 294, 481
Schræm, Morder 324
Secher, Chr., Konsul 448
Secher, J. Chr., Købmand ... 483
Secher, Otto, Købmand 476
*Seidler, A, Forretter 485
*Seiffert, Farvermester, ... 485
Seiling, C., Ølbrygger 479
*Seelen, Carl, Skomagerm. 300, 305, 439
Siersted, Chr, Herredsfuldm. .. 298
*Sinding, Fyrinspektør 266
*Skjerbek, J. L., Postmester 503, 510
*Skjødsholm, J., Redaktør 225, 235, 246, 434, 437, 468, 488
Skjødt, M. R., Postbud 508
Skjøtt, Jens, Præst 48
Skov, Torben, Købmand 475
*Skovby, V., Stationsforstander . 187
Snorre Sturlassøn 6
Starck, R. W., Købmand ... 297, 446
*Stauning, Th., Statsminister ... 266
Steenberg, S. A., Distriktslæge .. 422
Svend Estridsøn 6
Svend Grathe 6
Svendsen, Ove, Godsejer 240
Svenstrup, Carl 25', 267, 340, 350, 392, 473
*Svenstrup, V., Skomagermester 300, 305, 307, 441
Sørensen, Fabrikant 194
Sørensen, A., Havnefoged 406
*Sørensen, A., Købmand ... 482, 483
Sørensen, J. P., Murermester ... 492
Sørensen, M., Kirkebetjent . 307, 311
Sørensen, P., Postmester 510
Sørensen, P., Urmager 307, 308
Sørensen, P. A., Sadelmager 294
Sørensen, Palle, Fisker 315

T

Taarup, Peder, Postbud 508
Telleqvist, Generalmajor 84
*Thoft, M. C., Borgmester 266, 268, 310, 311, 312
Tholle, Kirkegaardsarkitekt 349

Side

*Thomsen, Caroline, Frue . 308, 456
*Thomsen, F. S., Stationsforstander 189
*Thomsen, Ole, Formand for Redningsvæsenet 412
*Thomsen, Th., Apoteker 305
Thomsen, Th., Direktør 489
Thygesen, H. Chr., Dommer 321
*Thykier, Axel, Konsul 225
*Thykier, Otto, Købmand 475
Tilly, General 32
Torstensson, Lennart, General . 36
*Trane-Larsen, Postmester. 507, 510
Trolle, Diederich Lyttermann .. 324
Trøy, Peder, Raadmand ... 34
Tvede, V. L. J., Stationsforstander 199

U

*Udsen, J., Borgmester 248, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313
Udsen, Søren, Opsynsmand . 450
Unmach, Entreprenør 175

V

Valdemar den Store 6
*Wallenstein, General 35
Walther, Kgl. Bygningsinspektør 145, 337, 339, 342
Wessing, H. C,. Malermester .. 297
Vest, H., Sagfører 466
Vester, C., Urmager 499
*Vester, M., Kommunelærer ... 314
Viale, F. Sagfører 241, 308
Wichmann, A., Fabrikant 235
Vind, Karl J., Overlærer 379
*Winding, J. N., Grosserer. 111, 113
*Winther, G. Redaktør 434, 458, 461
With, Ingeniør 247
Vogel, Chr., Købmand 394, 495
*Vogelius, Johs., Borgmester ... 320
Worsøe-Andersen, Redaktionssekretær 499

Z

Zebitz, Malermester 269

EMNE- OG STEDREGISTER

En Stjerne (*) foran Navnet betegner Illustration eller Kort.

A.

Side

Aaen ... 60
*Aaens Udløb gennem Havnen . 403
*»Aastien« ... 240, 242
*Aastrupvejen ... 256
Aastrupvejens Regulering 1939 . 255
*Administrationsbygningen paa Mogensgade ... 312
*Afholdshotellet ... 219
*»Aftenstjernen« ... 480
*Alderdomshjem, Haandværkerforeningens ... 202, 440
Aldersrente ... 427
*Aldersrenteboliger ... 428
*Almisselemmer ... 425
*Amtssygehuset pr. Grønland ... 421
*Amtssygehus paa Havnevejen . 422
*Amtssygehuset ved Bavnhøj .. 423
Amtet overtager Broernes Vedligeholdelse ... 63
*Andelsbanken ... 469
*Anholterne ... 125
Ankerstjerne, Hotel ... 418
Arbejderaftenskolen ... 462
*»Arbejderehjemmet af 1894« 202, 450
Arbejderpartiet ... 450
Arbejdsmændenes Fagforening . 454
Arbejdernes Fællesorganisation. 460
»Arbejdernes Idrætsklub ... 500
Arbejdernes Oplysningsudvalg .. 461
Arbejdernes Studiekreds ... 462
Arresthuset 1879 ... 78, 147
Arrestkælderen ... 46
»Asyl- og Diakonisseforeningen« 366
*Asylet ... 199, 363
Aviserne ... 430
Aviser som Postsager ... 507

B.

»Babtisterium« ... 338
Badeanstalt ved Havnen ... 416
*Badehotellet ved Grenaa Strand 242
*Badehuse ved Sønderstranden 243
*Badeliv ved Stranden ... 415, 416
Badevogn 1866 ... 416
*Banegaardskvarteret ... 182
*Banken for Grenaa og Omegn A S 469
Barnepleje i Asylet ... 364
*Bavnhøjbakkens Regulering 1925 ... 252
*Bavnhøj Mølle ... 250, 253
*»Baunegaarden« ... 428
Benzons Fallit 1823 ... 93
Benzons Mindestøtte ... 328
*Biblioteksbygningen opføres .. 393
Biblioteksforeningen ... 391
*Biler, de første i Grenaa ... 227
Bokseklub ... 501
*Bleghuset ... 62
Boligvanskeligheder 1914—18 ... 236
Boligbyggeri, kommunalt ... 429
*Bomhuset ... 62
Bordtennis ... 501
»Borgerskolen« ... 368
»Borgmestergaarden« ... 215, 479
Borgmestre før 1682 ... 71
Borgmester og Raad afskaffes i 1682 ... 72
Borgerrepræsentationen 1838—68 294
Borgervæbning ... 138
Brandassurance ... 69
Brande før Aar 1600 ... 31, 32
Branden 1626 ... 33
Branden 29/6 1649 ... 38
Brandene i 1750 og 1751 . 66 o. flg.
Branden i Aastrup 1865 ... 143
Branden i Enslev 1887 ... 143
Brandmandskab, fast ... 216
*Brandstationen ... 216
Bro Bakke ... 60
Bro Enge ... 23
Bro Gaard ... 23, 53
Bro Hede ... 21
Bro Hospital ... 23, 50
Bro Huse ... 24
*(Den) Brochske Gaard ... 473
*Brø, den hvide ... 224
Broerne og Aaen ... 60
Broernes Vedligeholdelse ... 61
Brokornet ... 61
Brolægning ... 209
Brugsforeningen ... 460
Bryggeriet Djursland ... 479
*»Bryggergaarden« ... 478
Brændselsproblemet 1914—18 ... 237
Byens Styrelse indtil ca. 1800 .. 70
By- og Herredsfogeder ... 316
Byfogdens Kvalifikationer ... 71
Byhyrden ... 158
*Byhyrdens Horn ... 158
Byraad indføres 1868 ... 297

Side

Byraadsvalget 15/3 1921 310
Byraadsvalget 10/3 1925 310
Byraadsvalget 5/3 1929 311
Byraadsvalget 7/3 1933 312
Byraadsvalget 9/3 1937 312
Byraadsvalget 11/3 1941 315
Bytinget 55
*Børneasyl 161, 199, 363
*Børnehjælpsfester 228

C

Carl X Gustavs Krige 1657-60 .. 39
Chr. Juuls Lejevaaninger 425
*Cyklernes Barndom, Fra 226

D

*Daabskapel 334
»Dagbladet Djursland« 433
Dampskib, det første 112
Dansk Andels- og Folkebank ... 470
Dansk Cristendomsskole for de fattige 57
*Dansk Uge, 26. Sept. 1913 230
(Den) Danske Landmandsbank. 467
Dilettantkomedie 117
Diskussionsklubben »Louis Pio« 461
*»Djursborg« 477
*Djursland, Kort fra 1633 82
*Djursland, WarbergsKort fra1791 153
Djurslands Landmandsbank. .. 468
*»Djurslands Museum« 394
Djurslands Venstreblad 434
*Dommerkontoret 214
*Dyrskuer 443
»(Det) døde Hav« 244
Dødsdomme 327, 328

E

Ebeltofts Købstadbrev 1301 14
Egeskovstiden 1
Ekstrapost 505
Eligerede Borgere 1779-1838. 73, 293
*Englænderne paa Anholt 85
*Epidemisygehus 420

F

Faarekæret 159
Facsimile af Grenaas ældste Privilegier. 17, 18
(De) faglige Sammenslutninger . 438
v. Falkenstein, tysk General 133
*Farvergaarden 395, 397, 479
Fastlandstiden 1
Fattigboder 426
Fattigfoged 425
Fattigforstander 425
Fattiggaarden 1879 ..... 147, 426
Fattighuse 425
Finansforhold i 50erne 106
*Fiskeauktioner 410
Fiskeeksportforretninger 410
*Fiskerihavnen 414

Side

Fiskeskipperskole 413
Fodbold 499
*Forevisningsmarken 445
Forholdstalsvalgmaaden ... 301, 306
Forprang 21
*Frederik VII Besøg 1861 127
Frederik VII Statue 203, 407
»Fremad« 499
*Frimærker, de første 506
Friskolen 368
*Fru Annes Sten 22, 25
*Fugleskydning 141
Fuglsø Mose 245
Fælleskæret 156, 165
Fællesorganisationens Syge- og Hjælpekasse 460
*Færgeruten Grenaa - Hundested 276, 414

G

Gaasebækkefælleden 398
Gadelygter 1859 148
*[De] Gamles Hjem 427
*Gammel Grenaa Kirke 4, 49
*Gangbro over Aaen 416
*Gasværk, Brolægning og Kloakker 1896 ..... 208, 209
*Gasværkets Anlæggelse 209, 210, 492
Geologisk Indledning 1
*Gjerrild Banen 245
*Glasmalerier i Kirken 341
*»Grenaahus« 496
*Grenaa Andels Svineslagteri 213, 488
Grenaa Arbejderforening 449
*Grenaa Arbejderparti 299
*Grenaa Avis 103
Grenaa Bank 466
Grenaa Borgere søger Kongen om Tilladelse til at rejse en Galge 1660 72
Grenaas Bortforleninger 25
Grenaa Byfred 25
*Grenaa Byraad i 1905 305
*Grenaa Byraad i 1936 309
*Grenaa Byraad i 1945 314
Grenaa Bys Alder 7
Grenaa Bys Styrelse 293
Grenaa Bys Navn 12
*Grenaa Bykort 1750 65
*Grenaa Bykort fra 1822 81
*Grenaa Bykort fra 1875 290
*Grenaa Bykort fra 1941 291
*Grenaa Dampvæveri 211, 484
*Grenaa Elektricitetsværk 495
*Grenaa Flyveblad 1864 134
*Grenaa Folkebibliotek. 391
*Grenaa Folketidende . 432, 435, 479
*Grenaa gamle Kirke 4, 46
*Grenaa Gasværk 209, 210, 492
Grenaa Gymnastikforening ... 498
Grenaa Haandværkerforening 103, 439
Grenaa Haandværkerskole 1879. 386

Side

Grenaa Handels- og Landbrugsbank ... 218, 466
Grenaa Handelsforening ... 446
Grenaa Handelsskole ... 388
Grenaa Havn 1812 ... 95
*Grenaa Havns Motorfabrik ... 411
*Grenaa Hørskætteri ... 489
Grenaas Forhistorie ... 1
Grenaa i Middelalderen ... 4
Grenaa i 50erne ... 102
Grenaa i 60erne ... 127
Grenaa i 70erne ... 147
Grenaa i 80erne ... 197
Grenaa Idrætsforening ... 499
Grenaas Indbyggertal. (Der er ved en Skrivefejl anført 3760 for Aaret 1890. Skal være 2933 ... 372
Grenaa Idrætsklub ... 499
Grenaa Jorders Grænse mod Syd 24
*Grenaa Kirke ... 330
*Grenaa Kirkegaard ... 347
Grenaa kommunale Ungdomsskole ... 390
*Grenaa, Kort fra 1875 ... 290
*Grenaa, Kort fra 1944 ... 291
Grenaas Kongebreve ... 13
Grenaa Korn- og Foderstofforretning A/S ... 413
Grenaa Kulimport ... 414
Grenaa Kulkompagni A/S ... 414
Grenaas Købstadrettigheder ... 7
*Grenaa Landboforening ... 442
*Grenaa Lystanlæg ... 397
*Grenaa offentlige Skolevæsen 368
Grenaa overtager Forleningen af Broerne ... 62
Grenaas Pantsættelser ... 25
Grenaas Plyndring 1165 ... 7
*Grenaa private Realskole ... 383
*Grenaa Præstehistorie ... 351
*Grenaa—Ryom Banen ... 245
*Grenaas Segl ... 10
Grenaa Skyttekreds ... 499
Grenaas Størrelse efter Indlemmelsen 1941 ... 289
*Grenaa tekniske Skole ... 201, 386
Grenaa Tingbog 1564 (Facsimile) 71
Grenaa Tinghog 1575 (Facsimile) 44
Grenaas Udvikling til Købstad .. 7
*Grenaa under Verdenskrigen 1914—18 ... 231
Grenaa Vandmølle ... 57
Grenaa Vandværk ... 498
Grenaa ældste Bebyggelse ... 3
Grenaa ældste Privilegier .. 8, 13, 16
Grindhøgh ... 9
Græsningsret i Kæret ... 161
Gyldenagrene ... 421

H

*Haand- og Fodlænker fra Arrestkælderen ... 45

Side

Haandbold ... 501
Haandværker- og Industriudstilling 1924 ... 442
*Haandværkerforeningen ... 492
Hald »Randers Amt« 1827 .. 98, 402
Hamstring 1914 ... 233
*Handelsforeningen ... 496
*Hannestenen ved Hessel ... 25
Havn ved Fornæs? ... 192
Havneanlæg 1812 ... 95
*Havneanlæg 1874—79 ... 192
*Havneanlæg 1931—33 ... 261
Havnearresten ... 409
*Havnen, Luftfotografi ... 415
*Havnen, militær Vagt ved ... 234
Havnens Areal matrikuleres ... 407
*Havnens Bebyggelse fra 1845—1945 ... 402
Havnens Indtægter, Oversigt over 414
Havnens Ishus A/S ... 412
Havnens Ødelæggelse 1715 ... 66
Havnepakhuset ... 409
Havknudeskoven ... 16, 19
*Havnevejen ... 254, 284
Havnevejens Regulering 1934 ... 255
Hedens og Strandens Erhvervelse 241, 278
Henrettelser ... 324
Henrettelse, Gjertrud Hansdatter 326
Henrettelse, Schræm og Schatteberg ... 325
Hessels Salg 1918 ... 238
Hilflings Beværtning ... 409
Hoffmeyers Periode ... 147
Holmens Kirke i København ... 334
»Horsrenden« ... 159
Hoveripligt ... 83
*Hundestedruten ... 270
Hørrens Behandling ... 490

I

Idræt og Sport ... 498
*Indkørslen til Grenaa fra Syd 280, 282
Indlemmelsen i 1941 ... 274
Indlemmelsesnævnet oprettes ... 280
*Indlemmelsesomraadet, Kort .. 292
Invalideforsørgelse ... 427

J

*Jernbanen til Aarhus og Randers 179
(En) Jernbanetur fra Randers til Grenaa 1876 ... 185
Jeppetoften ... 112

K

Kagstrygning ... 322
Kalkmalerier ... 335
*Kapervognen til Havnen ... 412
Kateketembedet ophæves 1876 .. 371
Katholm og Hessel fælles Ejere 58
Katholms Fallit 1823 ... 92

Side

Kejserkrigen 1627—28 ... 34
Kirkegaarden paa Bavnhøj ... 347
Kirkegaarden paa Torvet . 43, 348
*Kirkegaarden ved Aastrupvej 347
Kirketomtens Udgravning 1893 . 49
*Kirken ... 330
*Kirken, Altertavlen ... 344
Kirken, Branden 1649 ... 332
Kirken, Klokkerne ... 333, 346
Kirken, Klokkespillet ... 347
Kirken, Orgelet ... 346
Kirken, plyndres i 1627 ... 332
*Kirken, Prædikestolen ... 345, 347
*Kirken, Restaurering i 1860 og 70erne ... 144, 341
Kirken, Urværket ... 347
Kirkelig Filantropi ... 356
Kirkelige Forhold ... 351
Kirkelokale i Bryggergaarden ... 337
*Kloakkering, Byens ... 209
Kloster ved Grenaa? ... 50
Klosterbakken ... 53
»Klædefabrik« 1815 ... 91
Koholderforening ... 162
Koleralazaret ... 175, 419
Kolindsund, Digerne ... 173
Kolindsund, Digebrud 1875 ... 170
Kolindsund i Stenaldertiden ... 2
Kolindsund i Nutiden ... 176
Kolindsund, Kampene i ... 6
*Kolindsund, Kort over ... 167
*Kolindsund, Udtørring 1872—79 166
Kolindsund, Udtørringsudgifter . 174
Kolindsund, Veje ... 174
*Kommunal Mellem- og Realskole 300
Kommunale Skatter, Statistik ... 472
»Kommunale Vedtægter og Forhandlinger« ... 164
Den] Kommunale Vælgerforening 307
Kommissionsakten fra 1661 ... 41
Kommunalloven 31/3 1860 ... 296
Kommunalloven af 26/5 1868 ... 297
Kommunen mangler en Pengekasse i 1855 ... 462
Kommunen overtager den private Realskole ... 376
*Kongebesøget 13—14/6 1861 ... 127
Kongebesøget 9/9 1876 ... 189
*Kongebesøget 2/8 1933 ... 268
Kooperative Opgaver ... 460
*Kornsiloen ved Havnen . 413, 418
Kreaturer maa ikke gaa løse i Gaderne efter 1878 ... 163
Krigen 1657—60 ... 39
Krig, den store nordiske ... 63
Krigen 1807—14 ... 83
*Krigen 1864 ... 133
*Krigen 1914—18, Smaatræk fra 234
Krigsfortjenester 1914-18 ... 235
Kulhandelen ... 413
Kulprisen ... 494

Side

Kvinderne faar kommunal Valgret 1908 ... 306
Kvægdrift i Bro Hede ... 21
Købstadkommunalloven af 26/5 1868 ... 297
Kongsgaarden ... 30

L.

»Lad Skyttelen gaa« ... 487
*Landboforeningen ... 442
*Landboforeningen, Skolevirksomheden ... 445
Landbosparekassen ... 465, 467
Landbrugskonsulenter ... 445
Landeveje, de nye til Aarhus og Randers ... 151
Landposter, de første ... 509
Landprang ... 21
Latinskolen ... 54
Latinskolen, Beliggenhed ... 56
Latinskolen, Ophævelse 1/1 1740 56
Latinskolen, Timeplan ... 56
Latinskoledrengenes Levevilkaar 56
Ligbærerforening, Haandværkerforeningens ... 440
*Ligkapellet ... 199
Littorinatiden ... 1
Lorentzens Savskæreris Brand 1895 ... 207
*Lærerbillede fra 1870erne ... 371
Løvenholmskovene ... 3

M

Maksimalpriser i 1813 ... 93
Markjordenes Udstykning i 1834 97
Matrikuleringen 1873 ... 99
*Mellemskolebygningen fra 1912 375
*Menighedshjemmet . 199, 200, 366
Menighedsplejen ... 355
Menighedsraad ... 355
*Missionshuset »Zarepta« ... 199, 200
Mommes Beværtning ved Havnen 409
*Mommes Mindesten i Anlægget 401
*Museumsbygning ... 396
Musikforeningen ... 116
*Møntfundet i Aagade ... 27
*Mønttyper fra Valdemar Sejrs Tid ... 27, 28
[Det] mørke Tidsrum 1626—1661 30

N

Nationalbanken 1818 ... 88
Natrenovation, kommunal ... 149
*Nutidsvirksomheder ... 484
*Nyeborgs Gaard ... 130
Næringsfrihed ... 103
Næringsfrihedsloven ... 440
Nørre Herreds Bog 1660 ... 40

O

Omkring Aarhundredskiftet 1900 207
*Overstrædes Port ... 313

Side

P

Parykskatten ... 66
*Pavillonen ... 217
*Pengeinstitutter ... 462
Pengekrisen efter 1813 ... 87
Pengekrisen 1857 ... 109, 113
Pengeudtræk af Banker 1914 ... 233
Pengevæsen og Finanser ... 462
Pestsygdomme i 17. Aarh. ... 31, 35
Pestkirkegaard ... 31, 53
Petroleumslygter 1870 ... 149
Pladskommandantskab 1914 ... 232
Pogeskoler ... 369
Polakkerne i Grenaa 1658 ... 39
* Posthuset bygget 1909 ... 215
Postkasser, de første ... 507
* Postkasser til Sønderherred ... 506
[en] Postturs Forløb i 1870 ... 504
* Postvæsenets Historie ... 502
Postvæsenets Udgifter i 1850 ... 508
Provisorietiden ... 197, 201
* Prædikestolen ... 338
* Præstegaarden paa Nørregade 362
* Præstegaarden paa Storegade . 356
* Præstegaarden, Dagligstue ... 361
*Præstehistorie ... 351
Præsteresidentsen paa Østergade 36
Pulpiturer i Kirken ... 336

R

Raadhuset, det ældste ... 42
Raadhuset, det ældste, nedbrydes 1833 ... 80
* Raadhuset paa Torvet 1805 75, 77
* Raadhussalen paa Torvet ... 79
* Raadhuset paa Nytorv ... 310
* Raadhussalen paa Nytorv ... 314
Raadhusgaarden som Skolens Gymnastikplads ... 78
Raadmænd før 1682 ... 71
*Randers-Grenaa Banen 1876 ... 179
»Realskolen« 1849 ... 368
*Realskolen, den private ... 374
Realskolen, den private, overtages af Kommunen 1908 ... 373
Rektor som Kordegn ... 55
Reservatet ved Stranden ... 244
Retsplejen fra 1800 til Nutiden . 316
Retssager ... 322
Rideret ... 23
Riffelskyttebal ... 139
* Ringriderfest ... 471
Roklub ... 501
Rosengaarden ... 429
Rougsø Herred ... 1
*Ruinen af Grenaa gamle Kirke 512
*Rutebil til Havnen ... 418

S

Salmebog, Evangelisk-kristelige 353
Salmebog, Roskilde Konventets. 353
Saltbækken ... 16, 21
Sandflugt over Hessel Hede ... 24
»Sandvadet« ... 159
Sangforening ... 117
*Sechers Købmandsgaard ... 475
Skaldynge fra Stenalderen paa Grenaa Torv ... 3
Skat paa »Chaiser og Carosser« 66
Skibsbyggeriet ... 412
*Skolebygningen paa Torvet ... 368
*Skolebygningerne paa Vestergade ... 369
*Skolebygningen fra 1867 ... 370
Skolebygning i Aastrup opf. 1816 368
*Skolebygningen fra 1938 ... 377
*Skoler, private ... 382
Skoleudgifterne i 1868 ... 371
Skolevæsenet i 1850erne ... 114
*Skolevæsenet, Mellemskolen ... 220
Skomagernes Fagforening ... 455
*»Skovstien« ... 279
*Skytteforening 1866 ... 137
Skytteforeninger i Omegnen ... 140
*Skriftestole i Koret ... 334, 338
Skrædernes Fagforening ... 455
Slesvigs Stadsret ... 15
Snedkernes Fagforening ... 455
Snøbelstuen ... 409
Social Forsorg ... 425
Socialdemokatiet ... 450
Socialdemokratiet opstiller Byraadskandidat 1894 ... 299
*Socialdemokratiets Bestyrelse 1918 ... 456
Socialdemokratiets Udvikling i Grenaa ... 451
*Sommerkoncerter ... 229
*Sommermarked i 50erne ... 119
Spaniolerne i Grenaa 1808 ... 83
*»Spare-, Laane- og Diskontoinstituttet« ... 391, 462
Spedalskhospitalet ... 50
Sport ... 498
Sprøjtehus paa Torvet 43, 70, 80, 147
Sprøjtehuset nedbrydes ... 80
Sprøjter ... 68
*St. Gjertruds Kirke ... 46, 330
*St. Jørgens Gaard ... 23, 50
*Stadion ... 500
Stadsretterne ... 8, 15
Statsbankerotten 1813 ... 86
Stavnbaandets Løsnings Hundredaarsdag ... 202
Stefansforeningen ... 356, 367
Stemmesedler indføres 1860 ... 296
Stenaldersænkningen ... 1
Stenalderhævningen ... 3
Stenalderboplads ... 6
Stenbækken ... 59
Stodderkonge ... 425
Stokkemænd ... 73
Stolestader, lukkede ... 338
Straatag paa de brændte Huse . 69

Side

*Strandgades Nordside 408
Strejke, den første 455
Strømfeldtske Regiment 64
»Sundbisser« 175
Svenske Fanger i Grenaa 1713-15 64
Sygehusene 419
Sygehusforholdene før 1900 201
*Søndagsskolen 358
Søren Kannes Plantage 418
Sørøvere, Frygt for 5
Søslag ved Ebeltoft 40

T

»Tale-Telegrafen« 446
*Teknisk Skole 201, 385
Tekstilarbejdernes Fagforening . 454
Tingstokke 43
Torvets Omdannelse 79
Torvedag i Grenaa om Mandagen 21
Torstenssonskrigen 1643-45 35
Trafikhavn 413
Tømrernes Fagforening 455

U

Udskiftningsbevægelsen 1780 ... 156

Side

Ulovlige Havne 21
Undervisning i Latinskolen 55
*Ungskuet 13.-15.Juli 1906 220
Urtidsbefolkningen 2

V

*Valdemar Sejrs Jordebog 8
Valgret, priviligeret 296
Vandrehjemmet 418
Vandmølle bygges 1630 58
Vandmøllens Brand i 1762 59
Varmeapparat i Kirken 338
Vejledning for besøgende i Grenaa 510
Verdenskrigen 1914-18 231
*Vestergade i 1860erne 161
Vragretten 16
Wrangel, Helmuth, General 36

Ø

Østerbrokvarterets Grundlæggelse 211
Østerfælledерne 97